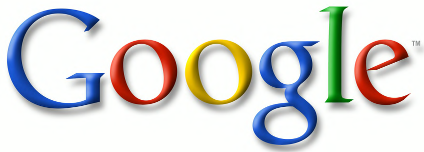
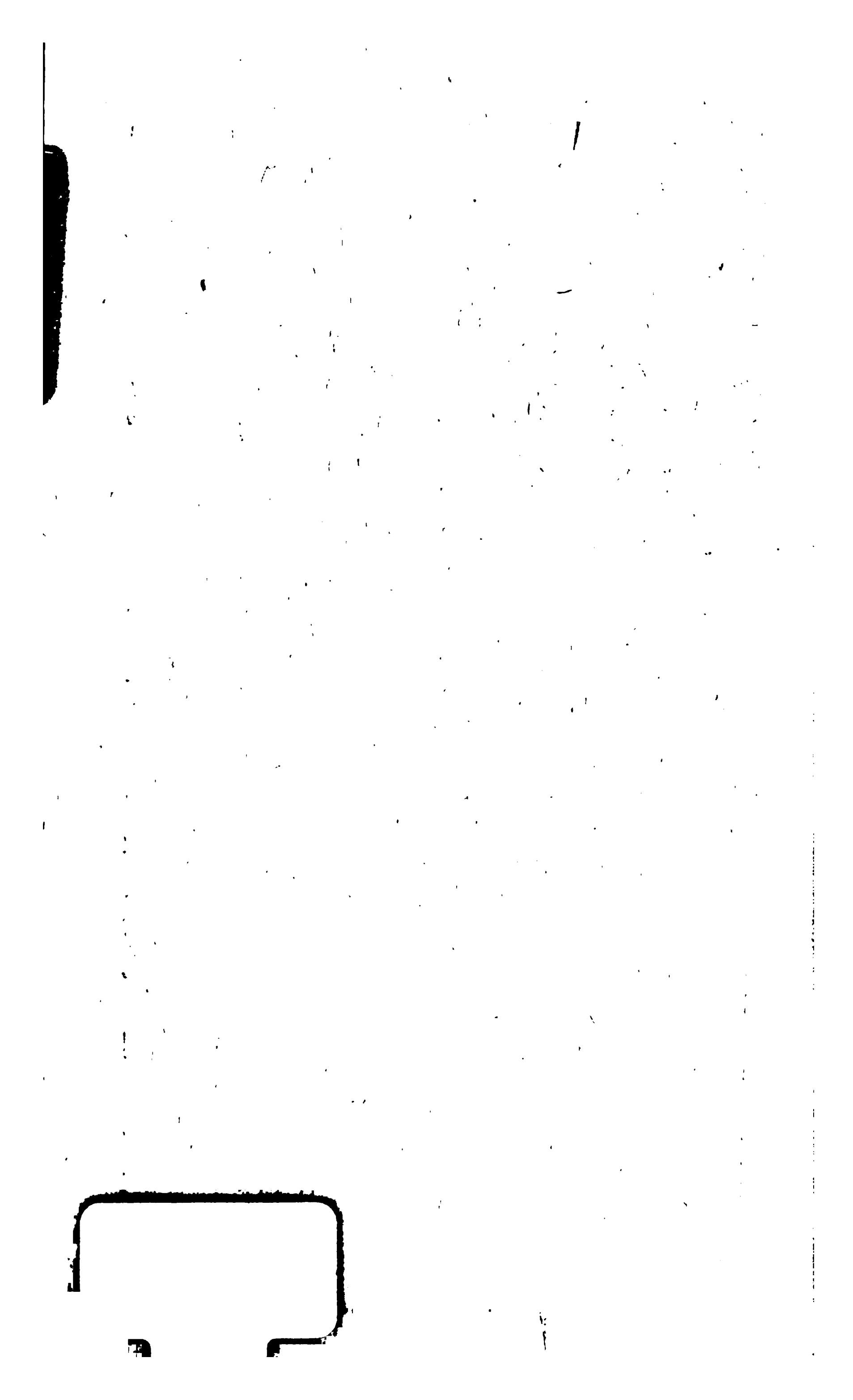

HISTORISK TIDSSKRIFT,

Femte Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Femte Bind.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).

1885.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 4. Årg. 1884. 3. H., 5. Årg. 1885. 3. H. Stockh.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 5. Bd. 1. H. Krist. 1885.

Yngvar Nielsen, Bidrag til Norges Historie i 1814. Afhandlinger og Aktstykker. 2. Bd. 3. H. Udg. af den norske historiske Forening. Christ. 1885.

Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, gegründet von *G. C. F. Lisch*, fortgesetzt von *F. Wigger*. 49.—50. Jahrg. Schwerin.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, red. af *O. Montelius*, *C. M. Guldberg* och *J. Lange*. 1885. 1. H., 6.—7. H. Stockh., P. A. Norstedt & söner.

Gustaf Björlin, Kriget mot Danmark 1675—1679. Läsning för ung och gammal. Stockh., P. A. Norstedt & söner.

Indhold.

Eggert Frille.

Et Bidrag til Unionstidens Historie

af

W. Mollerup.

Unionskampene i det 15de Aarhundrede bære overalt Præg af den fremherskende Slægtfølelse og de mangfoldige Særinteresser, som røre sig i Tiden. Især gjælder dette Tidsrummet før Slaget paa Brunkebjerg, hvor de nationale Modsætninger endnu ikke havde klaret sig saa skarpt ud fra hverandre, som Tilfældet blev efter dette Unionens Vendepunkt. Slægtskabsforbindelserne imellem den svenske og danske Adel bidroge især i høj Grad til at gjøre Partiforholdene uklare og til at skabe indviklede og farefulde Situationer, som for enkelte Slægter endog bleve skæbnesvangre. For ingen gjælder dette i højere Grad end for de berømte 9 Axelssønners, som først senere antog Familienavnet Thot. Fra at have været Danmarks mest indflydelsesrige Slægt synker den i dette Land ned til at blive en Slægt af anden Rang, medens den i Sverig gaar en smuk og rig Fremtid i Møde. Den Mand, hvis Navn er nævnet i Overskriften, hørte ikke til en Familie, hvis Medlemmer allerede havde indskrevet deres Navn i Historien. Han var en «homo novus»; ved egen Kraft og Dygtighed svang han sig op til at indtage en fremragende Plads

blandt Landets Stormænd. Da blev han indviklet i den skæbnesvangre Kamp, som Axelssønnerne rejste imod Kong Christiern I; han knyttede sin Skæbne til deres, og Thotternes Fald førte hans Undergang med sig. Navnet Frille, som før hans Tid knap havde været kjendt, sank atter tilbage i Mørket, og kort efter Aarhundredets Udgang forsvinder det for bestandig. Vi skulle i det Følgende søge at gjenopfriske Mindet om denne mærkelige Mand, hvis Liv og Færd er et ikke uvigtigt Blad i Fædrelandets Historie.

1.

I nogle løst henkastede Optegnelser af Anders Sørensen Vedel findes følgende gaadefulde Vers:

«Herr Eggert Frilde
«Hand gjorde ilde,
«Hand drog til Stralsund
«Oc skadde Danmark M (ɔ: 1000) Pund.
«Tu autem for skind (!)
«Miserere klipping.

De eodem, [der] hand haffde Voringborg Slot:

«Siden Barnmoss øll lærte rostocker maal,
«Fick de paa Voringborg mager kaal»[1]).

Det er nu umuligt med Sikkerhed at udtale sig om, hvortil disse Smædevers sigte[2]). Men de vise, at der endnu i Slutningen af det 16de Aarhundrede har været bevaret

[1]) Rørdam, Monum. hist. Dan. II. 181.

[2]) Det er kun en Gisning, hvis man vilde antage, at der sigtedes til det uheldige Tog til Stralsund, som paa Dronning Filippas Foranstaltning blev foretaget Aar 1429. Eggert Frille har — saavidt bekjendt — aldrig været Høvedsmand paa Vordingborg; men muligvis er det en Forvexling med Urbirk (Oregaard og -Birk i Fyn), hvormed han var forlenet.

en Tradition om en Mand, hvis Navn næppe nævnes i samtidige Krøniker, men som dog ikke kan have været en ganske ubetydelig Personlighed, siden man endnu over hundrede Aar efter hans Død mindedes karakteristiske Træk af hans Levnet. Men tie Krønikerne, saa tale Aktstykker og Breve. I Hundreder af saadanne findes hans Navn, snart som Udsteder, snart som Modtager, hyppig kun som Vidne eller endog kun nævnt. Det er paa disse hidtil tildels utrykte Breve, at en Fremstilling af hans Liv maa bygges, og det turde da vise sig, at Traditionen i dette Tilfælde har havt gode Grunde at støtte sig til.

Slægten Frille nedstammer fra Sønderjylland. I Aaret 1334 tildelte Hertug Valdemar Frillev Hakonssøn i Sønderborg Adelsrettigheder[1]). Igjennem Sønnen Christiern Frillevssøn blev Familien hjemmehørende i Nørrejylland. Han erhvervede sig Besiddelser i Omegnen af Ribe, og omtrent ved Aar 1369 bosatte han sig i selve Staden, hvortil han og hans Slægt siden vare knyttede med stærke Baand. Christiern Frillevssøn synes at have været en snild og energisk Person, der med Held har forstaaet at benytte sig af de vanskelige politiske Forhold i Slutningen af Valdemar Atterdags og Begyndelsen af Dronning Margrethes Regering til at skaffe sig en ikke ringe Indflydelse, saavel i som udenfor Staden Ribe, samt en betydelig Formue[2]). Han var to Gange gift, sidste Gang med Ermegaard Altena af en i Fyn indvandret holstensk Slægt. Han døde 1418 og efterlod sig et talrigt Afkom. Af første Ægte-

[1]) Suhm, Hist. af Danmark XII. 394. Mag. f. dansk Adelshist. I. 122.

[2]) Kinch, Ribe Byes Hist. indtil Reform. S. 282 ff., hvor der findes samlet Efterretninger om Christiern Frillevssøn.

skab vare Sønnerne Frillev, sandsynligvis bosat i Ribe, Hagen eller Hakon, som antagelig ved Aaret 1425 drog over til Finland og dèr blev Stamfader for en talrig og anset Familie, samt Clavs Christiernssøn, Ærkedegn i Ribe[1]). En Datter Hilleborg blev gift med den mægtige Lensmand paa Hindsgavl, Berneke Skinkel, en anden Datter, Kirstine, med et Medlem af den dengang meget ansete Slægt van Hagen. Af andet Ægteskab vare Sønnerne Eggert og Johan, den første opkaldt efter sin Morfader Eggert Altena, og Datteren Tale. Flere af disse Brødre, især Clavs og Johan, vare ansete og indflydelsesrige Mænd. Det er dog kun én af de yngste, som har kastet særlig Glans over Navnet: Eggert Christiernssøn, sædvanlig kaldet Frille, sandsynligvis en Forkortelse af Navnet Frillev.

Eggert Frille er født omkring 1400, Aaret kan ikke angives med Sikkerhed. Han forekommer første Gang tilligemed Broderen Johan og Søsteren Tale i et Dokument fra 1415, hvorved der tilsikredes dem en Gaard i Lunde Herred i Fyn[2]). Ligesom vi første Gang møde hans Navn i et fynsk Dokument, saaledes ville vi ogsaa herefter finde ham knyttet til denne Landsdel, hvor hans Slægt paa mødrene Side hørte hjemme og hvor han havde nære Familieforbindelser med Skinkelslægten paa Rugaard og den ansete Slægt paa Sandagergaard i Skovby Herred, hvortil Mester Jesper Henrikssøn, Universitetets første Rektor, hørte[3]). Efter Faderen havde han arvet betydeligt Jorde-

[1]) Om denne ansete Mand se Kinch, Ribe Byes Hist. S. 330 ff.
[2]) Geh. Arch. Lunde Herred Nr. 1.
[3]) Om ham se Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 101—103. Begge Slægter føre det samme Vaaben, en Stub med to Søblade, se H. Petersen, Danske gejstlige Sigiller Nr. 349. Slægten Brock fører et lignende Vaaben, se A. Thiset i Hist. Tidsskrift 5. Række I. 615—16.

gods i Omegnen af Ribe, men imellem Aarene 1424 og 1431 maa han have taget fast Ophold i Fyn, hvor han før Aaret 1431 har faaet Oregaard og -Birk med Skam Herred i Forlening af Kong Erik af Pommern efter Ridderen Jon Litles Arvinger, hvem han udbetalte Pantesummen. Lenet kaldes sædvanlig Urbirk, og til denne Gaard er hans Navn knyttet. Eggert Frille til Urbirk — saaledes nævnes han af Samtiden lige til sin Død[1]).

Omtrent samtidig giftede han sig med Anna Jul, en Datter af den sønderjydske Væbner, Iver Jul. Dette Ægteskab skaffede ham saavel Midler som indflydelsesrige Forbindelser. Svigerfaderen, Iver Jul, var en velstaaende Mand, Ejer af betydelige Godser i Slesvig og Medlem af Kjøbmandsgildet i Flensborg. Igjennem sin Hustru blev Eggert Frille beslægtet med Familierne Limbæk, Krummedige, Bryske og Mandrup. Hans Svoger var den ansete Ridder Niels Mandrup til Barritskov ved Vejle, som var gift med Beate Jul. Eggert Frille har upaatvivlelig forstaaet den Kunst at benytte sig af sine Familieforbindelser til at skaffe sig Velstand og Indflydelse. Hans Svigerfaders Broder Thomas Jul til Krogsbølle i Fyn synes snart at være kommet i fuldstændigt pekuniært Afhængighedsforhold af ham. Allerede 1431 maatte han sælge Eggert Frille noget Gods i Skam Herred og samtidig forpligte sig til at lade ham have Forkjøbsret til sit Gods i Krogsbølle og andetsteds i Fyn. Inden faa Aar er det da ogsaa lykkedes denne at komme i Besiddelse af alt Thomas

---

[1]) 1 Novbr. 1424 er han bosat i Ribe og kaldes »beskeden Mand Eggerd Christiernsen«. Geh. Arch. Hvidding Herred Nr. 2. 1431, 25 April nævnes han første Gang Høvedsmand paa Urbirk. Skam Herred Nr. 6. At han har faaet Lenet efter Jon Litles Arvinger, siges i Kong Christierns Stadfæstelse af Pantelenet.

Juls Gods i Fyn, «hvor det laa eller findes kunde»[1]. Da Thomas Jul 1444 døde i Flensborg, udstedte Magistraten i denne By et Vidnesbyrd om, at han for sin Nødtørftigheds Skyld og ikke paa Grund af overdaadig Levemaade eller uredelig Vandel havde maattet sælge og pantsætte sine Ejendomme[2].

Saaledes som Eggert Frille har begyndt, fortsætter han. Et stort Antal Kjøbebreve, Pantebreve, Gjældsbreve vidne om hans utrættelige Evne til at gjøre sine rede Midler frugtbringende. Det er et ikke uvæsentligt Træk til Bedømmelsen af hans Virksomhed i denne Retning, at de samme Skyldnere jævnlig komme igjen, stadig med forhøjede Laan og større Panter, indtil det til Slutning gaar dem, som det gik Thomas Jul. Hvad han éngang har faaet fast Tag i, det slipper han ikke igjen. Det lykkes ham da ogsaa lidt efter lidt at sikre sig en fast Grundvold og en sikker Plads i Rækken af de fynske Stormænd, blandt hvilke han snart ved sin Deltagelse i Tidens store politiske Begivenheder skulde komme til at spille en Førers Rolle[3].

Som politisk Person optræder Eggert Frille første Gang 1435. Hans Navn findes under det bekjendte Forlig i Stockholm den 14de Oktober 1435 mellem Kong Erik og det svenske Rigsraad[4]. I Følge den svenske Rimkrønike ledsagede han Erik af Pommern paa Tilbagerejsen gjennem

[1]) Geh. Arch. Skam Herred Nr. 6 og 7. St. Kgl. Bibl. Danske Adels Breve Fasc. 12. Smlgn. Vedel Simonsen, Bidrag til Rugaards Hist. I, 2. S. 7 og Vedel Simonsen, Odense Byes Hist I, 2. S. 123—24.

[2]) Sejdelin, Diplomatar. Flensborg. I. 511.

[3]) Denne Side af Eggert Frilles Virksomhed vil blive behandlet særskilt i en genealogisk Opsats over Slægten Frille.

[4]) Hvitfeldt, Danm. Riges Krøn. S. 785. Han maatte her laane 60 Mark af Herman van Hagen. Optegnelser af Anna Jul i Danske Adels Breve Fasc. 12, Nr. 157.

Skjærene, hvor Kongen siges at have udøvet forskjellige Grusomheder, der Aaret efter fremkaldte et nyt Oprør i Sverig. Om det er ham eller Kongen, der paa Rogöfjärd skal have mistet et Skib med meget Gods, er ikke ganske klart[1]). Det Sammenhæng, i hvilket Rimkrøniken nævner ham, viser, at han dengang maa have staaet i Yndest hos Kong Erik. Kun to Aar efter finde vi ham imidlertid indviklet i en tilsyneladende højst kompromitterende Sag, hvis Følger skulde føre ham over i det mod Kongen fjendtlig sindede danske Adelsparti. For saa vidt som han overhovedet hidtil havde taget noget fast Parti, tør han vel nærmest paa Grund af sine Slægtskabsforhold have været henregnet til det kongeligsindede Parti. I alle Tilfælde giver et Landsthingsvidne ham Vidnesbyrd for, at han, medens Kongen var fraværende fra Land og Rige, havde været dennes tro Mand, «saa at ham burde ske Tak af Kongen og hver Dannemand»[2]).

I Begyndelsen af Marts Maaned 1438 blev Eggert Frille, paa Tilbagerejsen fra et Besøg i Flensborg hos Hertug Adolf, kastet i Fængsel, sandsynligvis paa Tranekjær Slot[3]), under Paaskud af, at han i Flensborg skulde have talt «paa Kongens og Rigets Værste» med Hertug Adolf[4]). Det var i denne Vinter, at Kong Erik havde gjort det sidste mislykkede Forsøg paa at formaa Rigsraadet til at vælge hans Fætter Hertug Bugislav til Tronfølger[5]). Under den Uro og gjensidige Misstemning, som Forhandlingerne

[1]) G. E. Klemming, Svenska medeltidens rim-krönikor II. 66, vers 1922: «En dän fulde hanom, heet Eggerd Frilla.»

[2]) Geh. Arch. Adelige Friheder 5, Fasc. 15 a. Smlgn. Vedel Simonsen, Odense Byes Hist. I, 2. S. 124.

[3]) De to Mænd, som fængslede ham, Mathias Jenssøn og Henrik Pors, hørte begge hjemme paa Langeland.

[4]) Sejdelin, Diplomatar. Flensborg. I. 473—74.

[5]) G. v. d. Ropp, Zur deutsch-skandinavischen Geschichte S. 66 ff.

herom selvfølgelig maatte fremkalde, har Kongens Mistanke vel særlig været rettet imod den farlige Nabo mod Syd, Hertug Adolf. Om Kong Eriks Frygt har været berettiget, om der fandt hemmelige Aftaler Sted mellem Hertugen og Rigsraadet, og om Eggert Frille var Mellemmanden, derom vide vi Intet. Det er derimod sikkert, at Eggert Frille selv havde ikke ringe Interesser at varetage i Hertugdømmet. Hans Svigerfader Iver Jul havde efterladt betydeligt Gods, som nu tilfaldt hans to Døtre Anna og Beate[1]). Ogsaa han selv har havt Arvegods i Sønderjylland, som Hertugen ikke vilde tillade ham at benytte. For at ordne disse Forhold havde Eggert — efter eget Sigende — den 3dje Marts været i Flensborg, men kun faaet et afvisende Svar. Hertugen vilde kun indrømme ham og andre Danske deres Ejendomme, for saa vidt som ogsaa han og hans Undersaatter fik, hvad de gjorde Fordring paa og mente at have Ret til, men som Kong Erik hidtil havde forholdt dem[2]).

Rigsraadet, som dengang var forsamlet i Nyborg, klagede strax til Kongen over den mod Eggert Frille udøvede Vold og forespurgte om Grunden til hans Fængsling. Kongen svarede undvigende, at han ikke kjendte noget til Sagen, før Matthias Jenssøn og Henrik Pors underrettede ham derom. Forøvrigt udbad han sig Raadets Betænkning om, hvad han burde gjøre i en Sag, som havde saa stor Betydning saavel for ham som for dem alle[3]).

---

[1]) I Optegnelser af Anna Jul findes følgende: »700 lybske Mark tog Eggert op i Odense af Eggert Boossen, Borgemester i Flensborg, som vi solgte vort Arvegods for«. Danske Adels Breve Fasc. 12, Nr. 157.

[2]) Sejdelin, Diplomatar. Flensborg. I. 474.

[3]) Kong Erik til det i Nyborg forsamlede Raad. Niköping, crastino annunciacionis 1438 ($^{26}/_{3}$). Geh. Arch. Personalia, Frille.

At Fængslingen skulde være sket uden Kongens Vidende, lyder dog altfor utroligt. Naar Talen var om Forholdet til Hertug Adolf, var Erik ikke til at spøge med, og enhver nok saa ringe Tilnærmelse til denne fra nogen dansk Mands Side maatte ufejlbarlig vække hans Mistanke. Imidlertid kom Eggert Frille snart paa fri Fod, og i den følgende Tid finde vi ham i travl Virksomhed med at modbevise Beskyldningerne. Allerede i Begyndelsen af Maj Maaned har han formaaet Hertug Adolf og Biskop Nicolavs af Slesvig til at give deres Ord paa, at han kun havde været i Flensborg for at bede Hertugen tilbagegive ham hans Gods i Sønderjylland[1]). Samtidig fik han en Æresoprejsning paa Fynbo Landsthing: Ingensinde havde han været »paa Kongens Værste« eller gjort denne »noget Overfang«, men trofast havde han varetaget sin Konges Interesser paa Thinge og overalt, hvor han kunde[2]). Da Spændingen mellem Kongen og Rigsraadet i Løbet af Sommeren blev stærkere, især efter Kongens Afrejse til Gotland, indskød han paa ny i Oktober 1438 sin Sag for det i Korsør forsamlede Rigsraad. Paa dets Opfordring stævnede han da paa tre Thing de to Mænd, som havde ladet ham kaste i Fængsel, til at staa til Rette og forsvare deres Handling. Da ingen mødte, stod han selv frem paa Fynbo Landsthing den 22de November 1438 og med oprakt Finger erklærede han: »Saa sandt hjælpe mig Gud og alle hellige Mænd, nu i Fasten, da jeg var i Flensborg for at tale med Hertug Adolf og hans Raad, da var det ej paa min Herre Konges og Rigets Værste,

---

[1]) Sejdelin, Diplomatar. Flensborg. I. 473—75.

[2]) Fynbo Landsthingsvidne af 10 Maj 1438 i Geh. Arch. Adelige Friheder 5, Fasc. 15 a. Smlgn. Vedel Simonsen, Odense Byes Hist. I, 2. S. 124.

og ej heller paa nogen Mands Værste, som i disse Riger bor, og ej andetsteds paa Danmarks Værste, hvor jeg haver været i Aar.» Sammen med ham svore 11 fynske Adelsmænd og derefter paa ny tre Adelsmænd, hvoriblandt Eggerts Broder Johan Frille, at de alle havde svoret en ren og skær Ed. Til Slutning erklærede to «Thinghvervinger», at Eden var ren og fast, som «vor Ret udviser» [1]. — Men Eggert Frille glemte ikke de Mænd, der havde voldet ham denne Fortræd. Fem Aar efter har han paa Landemødet i Odense rejst Anklage imod Matthias Jenssøn og hans Broder, «fordi de førte Avindskjold mod deres rette Herre og Riget», og faaet deres Gods tildømt Kronen [2]. Og endnu 17 Aar efter maatte Henrik Porses Enke og Arvinger pantsætte deres Ejendom paa Langeland til Eggert Frille [3].

Om ikke tidligere saa har Eggert Frille i alt Fald ved denne Lejlighed vidst at drage Opmærksomheden hen paa sig, og han forstod fra nu af at bevare den. Hans første Optræden havde kastet en Mistanke paa ham, som det ikke var saa let at befri sig for. Rigsraadet havde tilholdt ham «med Ret og Skjel» at befri sig for «det Udsagn, Digt og Skrift», han havde været Gjenstand for; selv har han jo ogsaa vidst at skaffe sig en saa god Oprejsning, som han kunde faa. Men det kan dog ikke nægtes, at han ved sit Besøg hos Hertug Adolf i et saa kritisk Øjeblik, havde bragt sig ind i en tvetydig Stilling. De politiske Forholds videre Udvikling skulde dog snart bevirke, at hvad der havde truet ham med Undergang

[1]) Sejdelin, Diplomatar. Flensborg. I. 495—96.
[2]) Geh. Arch. Criminelle Sager Fasc. 10, Nr. 1.
[3]) Geh. Arch. Langeland, Sønder Herred Nr. 3. Smlgn. Vedel Simonsen, Odense Byes Hist. I, 2. S. 145.

blev en Stige til hans Ophøjelse. Han var fra nu af uigjenkaldelig knyttet til det Parti i den danske Adel, som med Hofmesteren Erik Nielssøn Gyldenstjerne i Spidsen[1]) kun saa en Frelse for Riget og det eneste Middel til Unionens Bevarelse i Hertug Christoffer af Bajerns Tronbestigelse.

De begivenhedsrige Aar 1438—1440 ere altfor bekjendte i deres Hovedtræk til at skulle omtales nærmere her. Vi minde kun om, at Erik af Pommerns Afrejse Sommeren 1438, efter at han tvertimod Rigsraadets bestemte Indsigelse havde indsat Hertug Bugislav til Regent, allerede maatte nødvendiggjøre overordentlige Forholdsregler fra Rigsraadets Side. Men hertil kom nu den overhængende Fare, som truede fra Bøndernes Oprør, der med Lynets Hurtighed i Løbet af Sommeren havde fra Sjælland udbredt sig over hele Landet og fundet virksomme Støtter hos to saa forbitrede Fjender af hinanden som Kong Erik og Hertug Adolf. Samtidig indehavde Kongens pommerske Fættere store Dele af Smaalandene: Hertug Bugislav Fyn med de tre Hovedslotte, Nyborg, Hindsgavl og Hagenskov, og 4 andre Fættere Slottene Aalholm, Ravnsborg, Tranekjær og Stege. Det truede med en Opløsningstilstand, som kunde have faaet en sørgelig Lighed med Tilstandene 100 Aar før og senere under Interregnet og Grevefejden. Men denne Gang reddedes Danmark ved Rigsraadets energiske Optræden og dygtige Sammenhold. Hurtig følge dets Beslutninger og Handlinger efter hverandre: først Tilknytning til det svenske Rigsraad, derpaa Hertug Christoffers Indkaldelse som Rigets Høvedsmand,

[1]) Kong Erik siger i sit Forsvarsskrift om Erik Nielssøn: »hand er en aff de hoyeste, som den der med udi Raad oc Gierning er«. Hvitfeldt S. 815.

Opsigelsesbrevet til Kong Erik og endelig Forliget med Hertug Adolf, som fik Haderslev og *Ærø* og Forleningen med Hertugdømmet som Arvelen.

Om Eggert Frilles Deltagelse i disse Begivenheder vide vi kun lidt. Han underskriver i Lübeck den 23de Juni 1439 Adelens og Prælaternes Opsigelsesbrev til Kong Erik; han har ligeledes medundertegnet Forleningsbrevet til Hertug Adolf den 30te April 1440[1]). Men det er dog særlig paa Fyn, at han maa have vist Christoffer og Rigsraadet vigtige Tjenester. Her besad endnu i Maj 1440 Hertug Bugislav de tre ovennævnte Slotte, medens Befolkningen var i oprørsk Bevægelse; men da vi i Slutningen af Aaret finde Eggert Frille som Høvedsmand paa Hindsgavl Slot, ligger den Formodning nær, at han særlig har medvirket til at faa Befolkningen beroliget og Slottene bragt i Christoffers og Rigsraadets Hænder. Den 30te Oktober 1440 maatte Almuen i Vends Herred afgive den Erklæring til Eggert Frille, deres Høvedsmand, at de aldrig vilde bære Vaaben uden dennes Tilladelse, at de vilde være Kong Christoffer hørige og lydige, betale deres Skatter og aldrig sætte sig op imod deres Høvedsmand paa Hindsgavl[2]).

Med Indtrædelsen i denne betydningsfulde Stilling begynder Eggert Frilles glimrende politiske Løbebane, og Skridt for Skridt hobes Magt og Indflydelse, men tillige en betydelig Virksomhed paa hans Skuldre. Han maa dengang have været en Mand i sin bedste Alder, maaske henved 40 Aar. Endnu havde han ikke opnaaet Ridderværdigheden. Hans Families Adelskab var af en saa ny

[1]) Danske Magazin, 3. Række I. 223—26. Hvitfeldt 825—26.
[2]) Jahn, Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne S. 511—13.

Oprindelse, og ingen havde endnu kastet en saadan Glans over Navnet, at dens Medlemmer vare selvskrevne til at træde ind i de Virksomheder, som udelukkende vare forbeholdte Højadelen. Naar det ikke desto mindre nu lykkes Eggert Frille i Løbet af kort Tid at trænge indenfor denne snævre Kreds, maa Grunden dertil vel søges i de Tjenester, han har ydet, men tillige ogsaa i usædvanlige Evner og en ualmindelig virksom Natur. Saavidt man kan skimte gjennem de Brudstykker, der ere levnede os af hin Tids indre Historie, møder der os i ham en fremfor Alt praktisk, handledygtig Natur, skarpsindig, snarraadig, lovkyndig, som dengang vistnok faa. Vi finde ham benyttet i Statsanliggender, hvortil der ikke alene udkrævedes et vist almindeligt Kjendskab til Datidens politiske Forhold [1]), men ogsaa diplomatisk Dygtighed, Kjendskab til fremmed og dansk Lovkyndighed, men fremfor Alt Bøjelighed og Smidighed. Disse Egenskaber maa han have besiddet i ualmindelig høj Grad i Forening med en sjælden Evne til at omgaas og forvalte Penge, en Evne, som ogsaa bragte Statens Finansstyrelse i en Række af Aar i hans Hænder. At disse Egenskaber ogsaa sikrede ham en fremragende og indflydelsesrig Stilling blandt hans

---

[1]) Om hans Interesse for og Kjendskab til Historien foreligger et godt Vidnesbyrd. I det Store Kongelige Bibliothek findes en Afskrift af et Manuskript i Folio, som Arne Magnussen har ejet, paa hvis første Blad findes følgende Indskrift: »In dem iare na godes ghebord dusent vierhundert dor na in dem twe vnde veftigesten iare, do let her Eggert Frille, ridder, van Wreberck, houetman to Coppenhauen vnd to Hentzegauel vnd des allersdurchluchtigesten hochgeboren Fursten vnd heren heren Christierns, der ryke Dennemarken etc. konnigk, Cammermeyster etc., desse nagescreuen Croniken beyde van den pawesen vnd van den keyseren vthscryuen.« Ny kgl. Saml. 272 Fol. Se Suhm, Nye Samlinger IV. 107 (b), smlgn. III. 132.

nærmeste Standsfæller, er utvivlsomt. Han blev snart Midtpunktet for den Landsdel, hvor han særlig hørte hjemme, og hvortil ogsaa hans Stilling som Lensmand paa Hindsgavl og Urbirk med tilliggende Vends og Skam Herreder berettigede ham. — Men ved Siden heraf en fuldblods Datids Aristokrat, gridsk paa Penge og Gods, hensynsløs i Benyttelsen af sin Magt, overmodig selv imod Landets øverste Myndighed, Kongen. Som Krigsmand har han derimod aldrig udmærket sig; i saa Henseende har han upaatvivlelig staaet tilbage for mange af sine Samtidige og Ligestillede, særlig da for den Mand, der begyndte sin Løbebane samtidig med ham og i meget gjør ham Rangen som Fyns første Stormand stridig, Marsken Clavs Rønnov.

Nu følger hurtig den ene Gunstbevisning efter den anden. Allerede forinden han overtog Styrelsen af Hindsgavl Len, var han bleven Medlem af Rigsraadet[1]. I September 1441 bliver han slaaet til Ridder under Kroningshøjtidelighederne i Upsala[2]. Det følgende Aar bliver Skinkelborg Len i Slesvig lagt til Hindsgavl Slot[3]. 1443 overtager han i Forening med tre andre Riddere, hvor-

[1]) Som Medunderskriver af Forleningsbrevet til Hertug Adolf 30 April 1440 maa han upaatvivlelig dengang have været Medlem af Raadet. Det samme tør derimod ikke sluttes af Opsigelsesbrevet til Erik af Pommern.

[2]) Dette nævnes ikke udtrykkelig noget Sted, men turde fremgaa deraf, at han den 27 Juli 1441 nævnes som Væbner (Langebeks Diplomatar.) og første Gang 28 Marts 1442 som Ridder (Geh. Arch. Assens Nr. 1). Den mellem disse to Datoer liggende Kroningshøjtidelighed i Upsala synes at have været den mest passende Lejlighed til Ridderslaget.

[3]) Kong Christoffers Følgebrev for Hr. Eggort Frille, vor Mand og Raad, til Indb. i Skinkelborg Len. Ludosie, feria 2 post octavas corp. Christi (4/6) 1442. Geh. Arch. Skinkelborg Nr. 1.

iblandt Axel Pederssøn, de 9 Axelssønners Fader, Bestyrelsen af Kjøbenhavn Slot og Len, indtil de mellem Kong Christoffer og Bispen af Roskilde paabegyndte Forhandlinger vare tilendebragte[1]). Samtidig begynder hans diplomatiske Løbebane. Han benyttes som Sendemand i de vigtige Underhandlinger med Hansestæderne og Erik af Pommern 1442 og 1443, hvori man fra dansk Side gjennemkrydsede Lübecks Planer om en Mægling mellem de to Konger. Sidstnævnte Aar udfører han et — forøvrigt ukjendt — diplomatisk Hverv i en Strid mellem de brunsvig-lüneburgske Hertuger og Staden Lüneburg[2]). Baade 1445 og 1447 er han den, der leder Forhandlingerne i Kjøbenhavn med Hansestædernes Gesandter angaaende disses Privilegier[3]). Ved Udgangen af Kong Christoffers Regering staar han ubestridt som et af Rigsraadets mest indflydelsesrige Medlemmer. For det meste underskriver han som den anden eller tredje i Rækken næst efter Rigshofmesteren og Marsken; og hvor anset han har været, fremgaar deraf, at han umiddelbart efter Kongens Død udnævnes af Rigsraadet til Kammermester[4]).

Dog ikke aldeles uanfægtet har hans Løbebane været i disse Aar. Den 27de November 1442 har Magistraten i Ribe udstedt et Vidnesbyrd om den afdøde Christiern Frillevssøns Ret til at føre Adelsnavn og Vaaben og erklæret, at han ikke havde forbrudt denne Ret ved at drive

[1]) Hvitfeldt S. 832. O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie II. 30—31.
[2]) Hanserecesse 2. Abtheil. II. 574—75, III. 22.
[3]) Hanserecesse 2. Abtheil. III. 105 ff., 215 ff.
[4]) Under Erik af Pommern nævnes 1431, 5 April Hr. Arendt Clæmentsøn, der 1433 blev Biskop i Bergen, som Kammermester (Langebeks Diplomatar.). Kong Christoffers Kammermester var en Udlænding, Friedrich v. Kinspergh (Langebeks Diplomatar. 31 Maj 1445). Smlgn. S. 23, Anm 1.

borgerlig Virksomhed, Handel eller lignende. Allerede én Gang tidligere havde Slægten set sig nødsaget til at fremskaffe slige Vidnesbyrd. Det ligger da nær at formode, at der fra en eller anden Side er bleven rejst Tvivl om Slægtens Ret til adeligt Navn og Vaaben, men de nærmere Omstændigheder herved kjendes ikke[1]).

Det var atter et Kongeskifte, der skulde blive en ny Kilde til Hr. Eggerts Opkomst og tilføre ham endnu større Magt og Indflydelse, end han hidtil havde havt. Om faa Punkter i Danmarks Historie er man imidlertid saa blottet for nærmere Underretninger som om de Begivenheder, der gik forud for Grev Christiern af Oldenburgs Tronbestigelse. Selv Hanseforbundets rige historiske Kilder lade os her i Stikken. Dog tør der vel næppe være Tvivl om, at Hensynet til Sønderjylland har været Forhandlingernes Tyngdepunkt, og at Hertug Adolf har været den, der har ledet Valget i den Retning, i hvilken Afgjørelsen endelig blev truffet. Det er bekjendt, at ogsaa andre Prætendenter have været paa Tale foruden Christiern, saavel Karl Knutsson som Knud Gyldenstjerne nævnes blandt disse[2]). Men om de Partidelinger, som herved ere opstaaede indenfor Rigsraadet, vides intet.

At Eggert Frille har været Christiern en trofast Støtte, fremgaar utvivlsomt af den store Virksomhed, han i de følgende Aar faar Lejlighed til at udfolde, og der er al Anledning til at tro — saaledes som det er blevet for-

---

[1]) Kinch, Ribe Byes Hist. S. 285. Magazin for dansk Adelshist. I. 124. Ved den Afskrift af Dokumentet, som findes i Langebeks Diplomatarium, har Gram tilskrevet: »Ergo filiis ejus hæc controversia mota forte et suscitata«.

[2]) L. Daae, Kong Christiern den Førstes norske Historie 1448—58 S. 7.

modet[1]) —, at han har været en af Hovedlederne for Christierns Parti og særlig anbefalet denne af Hertug Adolf. Ogsaa til Enkedronningen stod han i et venskabeligt Forhold, og den eneste Regeringshandling, som hun under Interregnet vides at have udøvet, angaar netop Eggert Frille[2]). I de første Aar af Kong Christierns Styrelse indtager han da ogsaa en fremragende Plads blandt Landets Stormænd og tager Del i saa godt som alle Regeringshandlinger. Vi se ham paa alle Omraader udfolde den mest rastløse Virksomhed, og naar han senere mindede Kongen om sin lange og tro Tjeneste, da maa man indrømme ham, at han vel kan have havt Ret til at rose sig deraf. Det er særlig ved sin Virksomhed for Kong Christierns Valg i Norge, at han gjør sig fortjent af denne. I Aaret 1449 er han to Gange i Norge, første Gang i Februar senere i Juni Maaned, begge Gange i Forening med Aage Axelssøn Thot[3]). Det følgende Aar 1450 ledsager han Kongen paa dennes Hyldingsrejse i Norge. Han er utvivlsomt her hans vigtigste Raadgiver og har blandt Andet undertegnet Foreningstraktaten som den første af de danske Raader, umiddelbart efter Norges Rigshofmester Sigvald Jonssøn[4]). Atter 1452 bliver han sendt til Norge i Anledning af Krigen med Kong Karl, denne Gang med

---

[1]) L. Daae, a. St. S. 25, Anm. 1.

[2]) Dr. Dorothea, Danmarks, Sverigs, Norges Dronning, forlener med Rigsraadets Vilje og Samtykke Hr. Eggert Frille med Møntgaarden i Odense. In castro Haffnensi, dominica Trinitatis (19 Maj) 1448. Geh. Arch. Odense Nr. 20. Smlgn. Vedel Simonsen, Odense Byes Hist. I, 2. S. 137. Om hendes Stilling under Interregnet se Daae S. 9—10.

[3]) Nye Danske Magazin I. 72—74. Diplomatarium Christierni primi S. 4—5.

[4]) Diplomatarium Christierni primi S. 25, 28, 30.

den mest udstrakte Fuldmagt. Hans Foranstaltninger til Forsvaret — især af Bahus — stadfæstes forud, og han fritages for alt Ansvar. Han forblev i Norge indtil Midten af Juni 1453, da Freden blev sluttet[1]).

Ved Siden heraf træffe vi ham i Juli 1449 som en af Underhandlerne med engelske Gesandter angaaende Fornyelsen af de gamle Forbund mellem England og Danmark, og kort efter ledsagende Kongen paa dennes Tog til Gotland[2]). Samme Aar forhandler han med Hertug Adolf om et Pengelaan[3]). Det følgende Aar deltager han i Forhandlingerne i Halmstad[4]). 1451 gaar han som Sendebud til Kong Erik af Pommern, et Hverv, som aabenbart ikke har været ganske uden Fare, da det forudsættes som en Mulighed, at han ikke vender tilbage derfra[5]). Selvfølgelig er han ogsaa selvskreven til at lede Forhandlingerne 1454 og 1455 med Hansestæderne om deres Privilegier[6]). Hvorledes det har været muligt for ham samtidig med denne store politiske Virksomhed, der ofte holdt ham i længere Tid borte fra Landet, at bestyre Rentemesterembedet, er næsten en Gaade. Men endnu bevares i Geheimearchivet et lille Hæfte, i hvilket han nøjagtig har ladet indføre alle de kongelige Kvitteringer for Regnskabets Aflæggelse[7]).

[1]) Diplomatar. Norveg. VIII. 379—80. L. Daae, a. St. S. 87—88, Anm. 3.

[2]) Diplomatar. Christierni primi S. 9—10, 13. Hadorph, Swenske Rimkrönikor, Bil. S. 156—58.

[3]) Geh. Arch. Gemeinsch. Archiv XII, 44 b.

[4]) Diplomatar. Christierni primi S. 18, 22.

[5]) Diplomatar. Christierni primi S. 37, smlgn. en Optegnelse i Geh. Arch.: Kong Christierns Fuldmagt givet Hr. Eggert Frille og Niels Eriksen paa sine Vegne at handle med Kong Erik. Personalia, Frille.

[6]) Langebeks Diplomatarium. Sml. Diplomatar. Norveg. VII. 450.

[7]) Geh. Arch. Danske Kongers Hist. 3, Nr. 1 a. En stor Del af Kvitteringerne findes aftrykte i Diplomatar. Christierni primi.

Med Aaret 1455 indtræder der imidlertid pludselig en Standsning i denne uafbrudte Virksomhed. Det foregaaende Aar havde han maattet opgive Befalingen over Kjøbenhavn Slot og Len, som nu overdroges til Johan Oxe[1]). Samme Aar afskedigedes han fra Kammermesterembedet: «Kongen annammede igjen sit Kammermesterdømme», som det hedder[2]), og i en Række af Aar findes hans Navn ikke under noget politisk Aktstykke[3]), uden at dog Grunden hertil tør søges i Unaade fra Kongens Side imod Hr. Eggert. Herimod vidne flere venlige Breve fra Kongen og Dronningen til ham og hans Hustru. Fra Aaret 1462 træder han da ogsaa paa ny ind i Række med de af Kongen mest betroede Mænd. Saaledes er han 1462 i Lübeck, hvor der blev forhandlet om Fred med Kongen af Polen. Han er til Stede ved de vigtige Underhandlinger med Jöns Bengtsson Oxenstjerna 1464 og 1465, og sidstnævnte Aar er han tillige Kongens Befuldmægtigede i Forbundsforhandlingerne med Kongen af England og i Underhandlingerne med Markgrev Albrecht af Brandenburg om Dronningens Medgift[4]). Endelig bliver han 1466 sendt til Sverig for i Forening med Iver Axelssøn og Clavs Rønnov at hidføre en Forsoning med Stormandspartiet i Sverig. Men hermed ere vi ogsaa naaede til

---

[1]) Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium IV. 51.

[2]) Diplomatar. Christierni primi S. 56—57.

[3]) Han ledsager Kongen paa Toget til Sverig 1457 og underskriver i Forening med Rigshofmesteren, Marsken og Oluf Axelssøn Kongens Forsikring til de svenske Stænder. Hadorph, Bil. S. 199. Fra 1457—1462 synes han fuldstændig at have trukket sig tilbage.

[4]) Diplomatar. Christierni primi S. 144—46, 155—57, 158, 166—67, 170. Hvitfeldt S. 834. Det hos Hvitfeldt omtalte Dokument findes i Geh. Arch. Brandenburg, Nr. 6 a og er dateret: Kolding, feria 5 ante festum b. Thome apostoli.

Enden af hans politiske Løbebane. Netop dette Hverv skulde blive Udgangspunktet for et Angreb paa ham, for hvilket han inden kort Tid skulde bukke under.

2.

Man vilde dog kun faa et ufuldstændigt Billede af denne virksomme Mand, hvis man helt forbigik hans Stilling og Betydning som dansk Magnat. Grundvolden for hans Indflydelse var selvfølgelig hans Forleninger: Kjøbenhavn, Hindsgavl og Urbirk. Over førstnævnte Slot har han kun havt Befalingen i faa Aar. Sandsynligvis kort efter Kong Christierns Tronbestigelse og maaske som Løn for sin virksomme Hjælp har han alene overtaget Slotsloven, uagtet Kongen inden Valget særlig havde maattet forpligte sig til ligeoverfor Biskop Jens af Roskilde at lade Striden om Retten til Kjøbenhavn bringe for Rigsraadets Domstol[1]). Men nogen retslig Afgjørelse synes hverken at være blevet truffet nu eller senere[2]). Som Høvedsmand paa Kjøbenhavn Slot nævnes Eggert Frille i Aarene 1451—1453[3]). Allerede 1449 har han dog kjøbt en Gaard i selve Staden i Nærheden af Helligaandskirken[4]). I Aaret

[1]) O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatar. I. 184—85.

[2]) O. Nielsen, Kjøbenhavn i Middelalderen S. 39—40.

[3]) 1447 nævnes Væbneren Evert Moltke som Høvedsmand. Nielsen, Kjbhvns. Diplomatar. IV. 170. Eggert Frille kaldes Høvedsmand i Breve daterede 24 Novbr. 1451 (Geh. Arch. Gudme Herred Nr. 1), 18 Oktober 1452 (Langebeks Diplomatar.) og 22 Juni 1453 (Diplomatar. Christierni primi S. 54—55). I den i Geheimearchivet opbevarede Registrant over Billernes Breve paa Taarnet i Søholm findes opført: »Kvittans af den Kongens Skat, som Hr. Eggert Frille oppebar af Kjøbenhavns Len«. Der findes saa godt som ingen Oplysninger til Lenets Historie i disse Aar. Nielsen, Kjøbenhavns Historie II. 40—41. Lokaliteter paa Slottet omtales i Hanserecesse, 2. Abtheil. III. 108, 215.

[4]) O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatar. II. 89.

1454 overtager — som ovenfor anført — Johan Oxe Befalingen, og Eggert Frille synes fra nu af ikke mere at være knyttet til Sjælland. De enkelte Ejendomme, han hist og her vides at have havt, bytter han bort imod Gods paa Fyn [1]).

Man skulde vente at finde ham særlig knyttet til Ribe By og Omegn, hvor han havde betydelige Ejendomme særlig i Øster- og Vester-Vedsted og i Ribe, og i sidstnævnte By iblandt Andet Præsentatsretten til Helligaandsgaarden paa «de rette Limbæks» Vegne — som det hedder [2]). Men man finder kun yderst sjældent Spor her af hans ellers saa travle Virksomhed for at øge sit Gods. Derimod er Fyn hans egentlige Hjem, Hindsgavl og Urbirk hans sædvanlige Opholdssteder. Her samler han sig efterhaanden et ikke ubetydeligt Jordegods spredt over hele Øen, men særlig dog i de to Herreder, som han havde i Forlening af Kronen, Skam og Vends Herreder. I lige Linje langs Hovedvejen mellem hans to Len Hindsgavl og Urbirk (Oregaard) har han lidt efter lidt tilpantet sig en Del mindre Gaarde og Gods. I Skam Herred omkring sin første Godserhvervelse, hans Hustrus nære Slægtning Thomas Juls Gaard Krogsbølle, har han samlet nogle smaa Ejendomme, væsentlig som Pant for laante Penge. Føjes hertil Rynkebygaard i Bjerre Herred og talrigt Strøgods i de øvrige fynske Herreder, vil det ses, at om han end

[1]) Dokument i Univ. Bibl. i Dipl. Arn. Magn. Fasc. LXV, Nr. 14. Diplomatar. Christierni primi S. 55, 92–93. Geh. Arch. Bjerge Herred Nr. 4.

[2]) Johan Gummesen og Kapitlet i Ribes Brev, dateret Ripis, b. Joh. ap. ante portam latinam (6/5) 1466, at Eggert Frille har jus patronatus til Helligaandsgaarden paa «the rette Limbecks» Vegne, og at han har præsenteret 4 Gejstlige dertil, deriblandt hans ældre Broder Clavs Christiernssøn. Danske Adels Breve Fasc. 12, Nr. 163.

ikke har lagt an paa at erhverve sig et større samlet Godscomplex, saa har han dog ved at skaffe sig Jordbesiddelse overalt i Fyn tilstræbt en Indflydelse paa det Hele, som dengang kun kunde hævdes gjennem Godsbesiddelse. Imidlertid har hans Familieejendomme utvivlsomt staaet tilbage for andre fynske Magnaters, som den rige Jørgen Urnes og Clavs Rønnovs, eller for Slægters som Skinkels og Bryskes. Naar han ikke desto mindre i Indflydelse har raget op over dem alle, skyldes det væsentligst hans Stilling som kongelig Tjenestemand. Men heri laa paa engang hans Styrke og hans Svaghed. Kun saa længe den kongelige Naade kastede sin Glans over ham, kun saa længe han sad som den mægtige Lensmand paa Hindsgavl og Urbirk, formaaede han at hævde sin overlegne Indflydelse.

En Hovedgrund til, at Eggert Frille ikke har samlet større Familiebesiddelser, kan maaske ogsaa søges deri, at han ingen mandlige Arvinger efterlod sig. Kun en eneste Datter, Ermegaard, var Frugten af hans Ægteskab med Anna Jul. Allerede 1450 har han sikret hende Urbirk for Livstid. Kong Christiern tillod, at hun, hvis hun overlevede sin Fader og Moder, maatte beholde Lenet som frit Len for Livstid og hendes Arvinger et Aar efter hendes Død, hvorefter Kongen da skulde have Ret til at indløse det for den pantsatte Sum[1]).

Det er umiskjendeligt, at han ved at grunde sin Stilling væsentligst paa sine Len, som han — vel at mærke — ikke besad som Pantelen[2]), men kun som Tjenestelen,

[1]) Kong Christierns Bevilling, dat. Kiøpenhafn slot, then anden søndagh efter Paasche ($^{19}/_{4}$) 1450. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 2, Nr. 1 a.

[2]) Kun Urbirk var et Pantelen.

indtog en Særstilling blandt Rigsraadets mere fremragende Medlemmer. Ogsaa Kammermesterembedet var et udelukkende kongeligt Embede, der altid før og senere blev besat med Gejstlige[1]). Fra 1448—1454 har han bestyret de kongelige Indtægter, og om det end ikke synes at have bragt ham nogen pekuniær Fordel[2]), saa har han dog i andre Henseender kunnet drage Nytte deraf. Igjennem Bestyrelsen af dette Embede er han kommet i Berøring med de store Finansmænd i Amsterdam og Hansestæderne og er stadig blevet benyttet som Mellemmand i Pengeomsætninger mellem danske Adelsmænd og Pengemændene i Stæderne[3]). Den Anseelse, han havde erhvervet sig som dygtig Finansmand, spores ogsaa deri, at han jævnlig har overtaget Bestyrelsen og Fordelingen af Afdødes Boer. Særlig kan nævnes et meget vidtløftigt og for ham selv meget indbringende Skifte efter Elsebe Kabel, Enke efter Gert Bryske, fordum Lensmand paa Næsbyhoved[4]).

[1]) Efter Eggert Frille var Biskop Knud Glob i Viborg Kammermester. Han kvitterer Eggert Frille for 84 Mark, dateret: Hafnis in camera, in profesto b. Martini 1459. Geh. Arch. Top. Saml. paa Papir, Ure Birk Nr. 2. 1460 $^{3}/_{11}$ nævnes Conrad Cordes, Ærkedegn i Slesvig, som Kammermester. Langeb. Dipl. Smnl. S. 15, Anm. 4.

[2]) Kong Christiern forhøjer Eggert Frilles Pant i Urbirk og Skam Herred med 800 rhinske Gylden, som han udlagde til Rigets Nytte, den Tid han var Kammermester, dateret Kjøbenhavn Slot, S. Gertrudes Jomfrues Dag ($^{17}/_{3}$) 1455. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 1 a.

[3]) Saaledes Borgemestrene Reinold Arildsen i Amsterdam, Hans v. Kalen i Lübeck og Peter Langejohann i Wismar. Se Geh. Arch. Gjældsbreve Fasc. 21, Nr. 32 og 35, Danske Samlinger 581 a, Langebeks Diplomatar. 1. Novbr. 1455. Smlgn. Jahrb. d. Vereins f. meklenb. Gesch. XXXVI. 95—97 og Jahrb. f. d. Landesk. d. Herzogthümer IX. 500.

[4]) Denne vidtløftige Sag vil blive behandlet andetsteds. Særlig henvises til Eggert Frilles aflagte Regnskab i Danske Adels Breve Fasc. 12, Nr. 154—55.

Den Tillid, som saaledes ofte er vist ham, har dog ogsaa sit Modstykke, og ikke faa Exempler tyde hen paa, at Rygtet har havt travlt med at stemple hans Virksomhed som uhæderlig. Paa Skam Herredsthing fremstod Eggert Frille den 13de Avgust 1461 og tiltalte Lasse Degn tværs over Thinget med disse Ord: «Lasse Degn, man siger her i Herredet, at jeg skulde have taget nogle Penge fra Dig, den Tid Du og Din Hustru var hos mig i Aar mellem Paaske og Pinse. Er det sandt, da véd Ingen det bedre end Du. Thi beder jeg Dig, at Du nu siger Sandheds Vidne, om Du har beskyldt eller beskylder mig for, at jeg nogensinde i min Levetid har taget Penge eller Gods fra Dig eller paa Dine Vegne imod Din Vilje eller med Urette.» Da stod Lasse Degn op og svarede: «Kjære Hr. Eggert, jeg takker Eder for Alt godt og siger her aabenbart paa Thinge i Tro og Sandhed, at I aldrig tog Penge eller Penges Værd fra mig imod min Vilje, og aldrig har jeg beskyldt eller vil jeg beskylde Eder for sligt, men takker Eder kjærligt for det meget gode, I hidtil har bevist mig.» Herpaa fik Hr. Eggert et Thingsvidne, dog med den Tilføjelse, at han for 10 Aar siden havde faaet fire Øxne af Lasse Degn, fordi denne ikke «havde besiddet» sit Bondegods i Utterslev som han burde[1]). Mere bekjendt er hans Strid med Nis Unkerssøn, Borger i Odense, som beskyldte ham for «med Stok og Jern» at have tvunget ham til at erklære, at han havde Græsholmen som Pant af ham og ikke som Ejendom. Rigtignok kommer denne Beskyldning først frem efter hans Fald, og ikke mindre end tre Vidner erklære at have været til Stede, da Nis Unkerssøn godvillig gjorde dette

---

[1]) Geh. Arch. Skam Herred Nr. 45.

og tog imod Pengene af Hr. Eggert[1]). Men der gives jo mange Maader at «nøde og tvinge» paa, og Hr. Eggert har som saa mangen anden Stormand paa den Tid sikkert ikke været nøjeregnende med de Midler, han brugte for at faa sin Vilje sat igjennem[2]).

Det er en Selvfølge, at med Hr. Eggert kommer ogsaa hans Slægt til Ære og Anseelse. Hans ældre Halvbroder Clavs døde 1460 som Ærkedegn i Ribe. Hans yngre Broder Johan følger Eggerts Spor. Ogsaa han er fremfor Alt kongelig Tjenestemand. 1449 bliver han Høvedsmand paa Aalholm Slot efter Oluf Axelssøn; nogle Aar efter er han Befalingsmand paa Nykjøbing Slot paa Falster, men heller ikke han synes at have besiddet noget større samlet Familiegods. Han døde 1476 paa Nielstrup Gaard i Fyn hos Povl Laxmand, der havde modtaget sin første Uddannelse hos Eggert Frille[3]). Derimod havde en Brodersøn af ham, Vilhelm Frille, Vejlegaard i Salling Herred i Fyn i Besiddelse, og en anden Brodersøn, Johan, skrev sig til Uggerslevgaard i Skam Herred. Dennes to Søstre, Kathrine og Ida, vare gifte henholdsvis med den ansete Joakim Henrikssøn Reventlov til Søbo og med Ridderen Palne Marsk, der maaske er beslægtet med den Marsti Palæssøn, der i Følge Folkevisen maatte lade sit Liv i Bondeoprøret i Jylland[4]). Føjes hertil det nære Slægtskab med

---

[1]) Matzen, Den danske Panteret S. 222. Geh Arch. Vends Herred Nr. 72. Danske Adels Breve Fasc. 12, Nr. 165.

[2]) Klostret Antvorskov beskylder ham for at have taget «halv Oreby Mark» fra det. Archivregistraturer IV. 210.

[3]) Povl Laxmands Kvittering til Bent Bille for al Oppebørsel og Udgift, som Hr. Eggert Frille paa hans Vegne havde oppebaaret og udgivet, den Tid han var «i hans Befaling». Ottonie, die b. Margarete (13/7) 1480 (?). Geh. Arch. Gjældsbreve Fasc. 21, Nr. 40.

[4]) Sv. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser III. 604.

Skinkel-Slægten paa Rugaard, Svogerskabet med en saa mægtig Mand som Niels Mandrup til Barritskov, det fjærnere Slægtskab med Familierne Bryske, Limbæk og Podebusk, kan der ingen Tvivl være om, at Hr. Eggert og hans Slægt havde hævet Navnet Frille op af den Dunkelhed, hvori det hidtil havde levet. Størst — men ogsaa skæbnesvanger — Betydning fik det, da Eggert Frille omtrent ved Aaret 1455 giftede sin Datter Ermegaard med den unge Filip Axelssøn Thot, og saaledes traadte i den nærmeste Forbindelse med denne saa berømte Slægt, som han allerede jævnlig i sit bevægede Liv var traadt i Berøring med.

3.

Vistnok ingensinde har en enkelt Slægt indtaget en saa fremtrædende og indflydelsesrig Stilling i Danmark, eller rettere i Norden, som den, de berømte ni Axelssønner indtoge i Midten af det 15de Aarhundrede. Forskjellige Grunde medvirkede hertil. Store Godser og indbringende Len dannede den materielle Grundvold for deres Magt. Enkelte Medlemmer af Slægten vare utvivlsomt i Besiddelse af fremragende Evner som Statsmænd og Krigere. Men først og fremmest maa Aarsagen til deres store Magt søges i den stærke Slægtskabsfølelse og det faste Sammenhold, som er et saa ejendommeligt Kjendetegn for denne Familie. Allerede i Faderens, Hr. Axel Pederssøns Levetid var Grundvolden lagt til dette mærkelige Nimandsforbund. I Aaret 1442 havde alle Brødrene forpligtet sig til at staa last og brast med den af Brødrene, hvem Faderen efter sin Død vilde overdrage det store Varberg Slot og Len, som Arvingerne i Følge Lensbrevet havde Ret til at beholde sex Aar efter Faderens Død. Og da den gamle Hr. Axel i Aaret 1447 døde, overtoge ogsaa Sønnerne Aage og Iver

i Fællesskab Lenet hver paa sine Søskendes Vegne. I det Forbund, som da paa ny stiftedes, udtaltes endnu skarpere end før, at alle skulde holde sammen og være enige, og at eventuelle Tvistigheder imellem dem kun skulde komme for Brødrenes Domstol og afgjøres af dem[1]).

Axel Pederssøn Thot havde været to Gange gift, begge Gange med Kvinder af svensk Slægt. Med sin første Hustru, Margrethe, Datter af Axel Kettilsson og Datterdatter af den svenske Marsk Erik Kettilsson Puke, havde han Sønnerne Peder, Oluf, Aage og Kettil; med sin anden Hustru Ingeborg, Datter af Ivar Niklasson Rød, Sønnerne Erik, Iver, Anders, Filip og Lavrits. Desuden havde han en Datter af første Ægteskab, Eline, gift med Ridderen Oluf Stigssøn Krognos til Bollerup. Ved Aaret 1448 da det nye Kongehus besteg Danmarks Trone, vare Brødrene Oluf og Aage, Erik og Iver Slægtens Hovedrepræsentanter. Af de øvrige vare Anders, Filip og Lavrits endnu umyndige, men de maa alle have naaet Myndighedsalderen i og omkring Aaret 1450.

Slægtskabsforbindelser stillede denne Slægt naturlig som et Bindeled mellem Danmark og Sverig. Knyttet til begge Lande ved stærke Familiebaand, var den ligesom forudbestemt til at spille en afgjørende Rolle i Unionskampene. I Begyndelsen af Christiern den Førstes Regering er Oluf Slægtens Hovedrepræsentant i Danmark. Det er hans virksomme og kløgtige Bistand, at Kongen skyldte Besættelsen af Gotland og Visby. Paa Visborg sidder da ogsaa Hr. Oluf fra 1449 til sin Død 1464 som mægtig Pantehaver og en trofast Kongens Mand. Ved

---

[1]) Til Axelssønnernes Historie findes talrige Bidrag samlede af P. v. Möller, Bidrag till Hallands Historia I. 108 ff.

sine to Ægteskaber var han forbunden med de to danske Slægter Falk til Vallø og Present.

Ogsaa Broderen Aage slutter sig til det nye Kongehus. I Forening med Eggert Frille er han i de første Aar en af den unge Kong Christierns virksomste Støtter. Ved Giftermaal var han knyttet til den svenske Vinstorp-Slægt (Ulfsparre), hans Datter endog gift med Karl Knutssons heltemodige Marsk, den unge Thord Bonde, der blev snigmyrdet Aaret efter sit Bryllup. Senere trolovede han sin Datter med Sten Sture, uden at dog nogen af disse Forbindelser synes at have svækket den Tillid, han nød. Hans Stilling som Høvedsmand paa Varberg og de store Forleninger, han besad i Halland, knyttede ham til det nye Kongehus med saa stærke Baand, at han længst af alle Brødrene tøvede med at slutte sig til den af Slægten rejste Fejde imod Kong Christiern.

Erik Axelssøn har allerede fra sin tidlige Barndom været knyttet til Sverig. Hans Opdragelse som Smaadreng ved Karl Knutssons Hof og hans Giftermaal med Kvinder af de svenske Slægter Lilje og Sture drog ham ligesaa meget til Sverig som lignende Forhold drog Oluf til Danmark. Han er Karl Knutssons Lensmand paa Aabo og Nyköping Slotte og viser sig i Begyndelsen som dennes tro Tilhænger. Men den stærke Slægtfølelse paavirker ogsaa ham. Sandsynligvis tilskyndet af Broderen Oluf og Eggert Frille forlod han 1457 Kong Karls Parti og sluttede sig til Ærkebiskop Jöns Bengtsson. Efter Sejren styrede han i Forening med denne Sverig indtil 1464; han blev belønnet med Forleningen med Viborg Slot i Finland og udnævntes til Rigshofmester i Sverig. Fra nu af er han knyttet til Unionspartiet, han har bi-

draget til Ærkebiskop Jöns Bengtssons Fald, han har maattet forlade Sverig, da Karl Knutsson for anden Gang holdt sit Indtog 1464. Men da Lykken paa ny vendte sig, kom han ikke til at spille den Rolle, han havde ventet, og misfornøjet begav han sig 1465 til sin Broder Iver paa Gotland.

Denne er upaatvivlelig Slægtens genialeste Personlighed, fuld af Virkekraft og højtflyvende Planer. Født c. 1420 var han kun 24 Aar gammel, da han 1444 blev slaaet til Ridder. Som Herre paa Lillø Slot og Hærløf Gods i Skaane, som Ejer af Knapstrup i Sjælland, som Pantehaver af Gærs Herred og Væ, som Befalingsmand paa Sølvisborg Slot og Len og Medindehaver af Varberg paa sine Søskendes Vegne, indtog han allerede en fremragende Stilling blandt Brødrene, da Oluf Axelssøns Død 1464 skaffede ham Gotland og Visborg Slot i Pant. Fra nu af staar han ubetinget som Slægtens første Mand, som den, der giver Løsenet til dens Optræden.

En mindre fremragende Mand synes Familiens gejstlige Medlem, Peder Axelssøn, at have været. Han var Provst i Lund og Commendator i Dalby Kloster. 1460 tragtede han efter Bispehatten i Odense, men blev tilsidesat for Kongens og Dronningens tro Tjener Mogens Krafse. Han døde i Lund den 7de Juni 1463. Af de yngre Brødre har Anders aldrig spillet nogen Rolle. Lavrits Axelssøn var som sine Brødre paa Vejen til at blive en mægtig Pantehaver i Danmark. Han ejede Næsbyholm i Sjælland og betydeligt Gods i Sverig og var desuden forlenet med Skjelskør. Men især synes Filip Axelssøn at have været bestemt til at skulle tage en fremragende Del i de politiske Begivenheder. Han ejede Sandholt i Fyn og Or-

derup i Sjælland[1]) og fik 1456 Tranekjær Slot og Langeland i Panteforlening for en meget betydelig Pengesum; 1457 blev han Ridder, to Aar efter Rigsraad. Da han 1464 paa Tilbagerejsen fra Stockholm besøgte Gotland, døde hans ældste Broder Oluf, og han satte sig da strax i Besiddelse af Lenet «som en Høvding paa Kongens Vegne», uden at oppebie Forleningen dermed. Men næppe to Maaneder efter døde han paa Visborg den 4de November 1464 og blev begravet i S. Marie Kirken i Visby.

Omtrent ved Aaret 1466 vare følgende store Len i Slægtens Besiddelse: Varberg med hele Halland nord for Ætran samt Favraas, Aarstad og Halmstad Herreder, Visborg med Gotland, Lillø og Sølvisborg Slotte og Len samt Gærs og Villands Herreder med Staden Væ i Skaane, Skjelskør Slot og Len samt Stævns og Bjeverskov Herreder i Sjælland, Tranekjær Slot med Langeland; endelig i Sverig Nyköping samt Viborg, Tavastehus og Olofsborg i Finland. Den største Del af disse Len vare Pantelen. Men hertil kom endvidere de store Jordbesiddelser rundt omkring i Landet: Hjuleberg i Halland, Hærløf i Skaane, Næsbyholm, Orderup og Vallø i Sjælland, Sandholt i Fyn foruden talrigt Strøgods overalt. Det var en overvældende Magt som disse store Besiddelser gav Brødrene, en Indflydelse, som forøgedes end yderligere ved deres Sammenhold og gjorde dem til en Slags Stat i Staten[2]).

Det var med denne stærke og enige Slægt, at Eggert Frille allerede var traadt i Forbindelse, da han i Aaret

---

[1]) Denne Familiens gamle Fædrenegaard kaldtes Grubbeordrop og laa i Sonnerup S., Voldborg Herred. Den 9 Juni 1457 tilskjødede Brødrene Hr. Filip denne Gaard. Geh. Arch. Voldborg Herred Nr. 98.

[2]) Möller, Bidrag till Hallands Historia I. 129.

1443, i Forening med den gamle Axel Pederssøn Thot, overtog Bestyrelsen af Kjøbenhavn Slot. Under Interregnet 1448 maa han have staaet i nær Berøring med Oluf Axelssøn, som dengang var Rigets Marsk og i Følge en nordtysk Krønike havde gjort sig til Dronningens Værge og — som det fortælles — red med 300 Mænd i Panser og Plade[1]). Det ligger nær at formode, at der allerede i Kong Christierns første Regeringsaar, da Hr. Eggert og Axelssønnerne i Forening toge en saa virksom Del i Regeringen, er paatænkt den Forbindelse, som skulde kaste saa stor Glans over Navnet Frille. Omtrent 1455 blev den unge Filip Axelssøn gift med Hr. Eggerts eneste Datter, Jomfru Ermegaard, og her maatte Rigdom og Indflydelse give Erstatning for, hvad der manglede i Brudens Byrd. Eggert Frille optræder i de følgende Aar som sin Svigersøns tro Støtte. Da denne Aaret efter fik Tranekjær i Pant, have Svigerfaderens Penge ogsaa faaet Anvendelse, og i de faa Aar, Filip Axelssøn levede efter sit Giftermaal, har Hr. Eggert fundet rig Lejlighed til at benytte sine mæglende og finansielle Talenter. Thi Hr. Filip var i ligesaa høj Grad som sine Brødre behersket af sin Slægts Overmod. Vi høre blandt andet Tale om, at hans Tjenere have plyndret hanseatiske Skibe, at han har ladet Bønder baste og binde. Efter sin Svigersøns Død overtog Eggert Frille Formynderskabet — saaledes som Loven bød — for sin Datter og hendes umyndige Børn. Filip Axelssøn havde selv, da han i Begyndelsen af 1464 drog til Sverig, overdraget Hr. Eggert

[1]) Stralsundische Chroniken, herausg. von Mohnike und Zober I. S. 188—89. Den 21 April 1448 er Oluf Axelssøn Vidne under et Brev, ifølge hvilket Fynd Lavridssøn solgte til Hr. Eggert Frille en Gaard i Lynge, i Gjelsted Sogn. Geh. Arch. Vends Herred Nr. 12.

Tranekjær Slotslov «at holde til hans Børns og Arvingers Haand, hvis han døde».

4.

Vi ere naaede til det afgjørende Vendepunkt i Eggert Frilles Liv. Ved Overtagelsen af Formynderskabet over Filip Axelssøns Børn træder han selv ind i dennes Plads i Axelssønnernes Række; han kan umulig undgaa at blive paavirket af deres Slægtfølelse; ethvert Slag, der rammer Slægten, enhver Bevægelse, som denne foretager sig, maa føles af ham, som om han virkelig selv var en af deres. Og dette gjælder saavel de politiske som de mere private Forhold, der havde Betydning for dem alle. Hidtil havde han kun som Statsmand og Diplomat taget Del i Unionsstridighederne, og der tør vel ingen Tvivl være om, at han i Følge sin Fortid, sin særlige Stilling som kongelig Tjenestemand, sin diplomatiske Virksomhed ved Gjenoprettelsen af Unionen under Christiern den Første maa have delt de Anskuelser om det danske Elements Overvægt i Unionen, som vistnok dengang var hele den danske Adels. Men nogen personlig Interesse havde han ikke derved havt at varetage. Før sin Overtagelse af Formynderskabet for sine Datterbørn synes han ikke at have staaet i nogen nærmere eller fjærnere Forbindelse med den svenske Adel. Han er endog forholdsvis sjælden bleven anvendt som Sendebud ved de talrige Møder mellem begge Landes Rigsraader, som mere forhalede end fremskyndede den politiske Udvikling. Men herefter er Forholdet anderledes. Han har fra nu af en personlig Interesse at varetage, som i højeste Grad berøres af Axelssønnernes politiske Optræden.

Disses Historie er endnu uskrevet og vil maaske aldrig

blive fremstillet i fuld og klar Belysning. Thi hvorvel de diplomatiske Kilder ere rigere end dem, man ellers i det 15de Aarhundrede er vant til at øse af, saa brister det netop i de afgjørende Øjeblikke paa Kjendskab til Begivenhedernes indre Sammenhæng og til den rette Forstaaelse og Opfattelse, som kun en samtidig Historieskrivning kan give. Om intet Punkt gjælder dette mere end om de indholdsrige Aar 1466 og 1467, da Slægten ved en dristig udført politisk Kombination paa éngang satte sig paa Højsædet i Sverig, men samtidig mistede Fodfæstet i Danmark. Det er bekjendt, at Ærkebiskop Jöns Bengtssons Tilbagekomst til Sverig 1465 for anden Gang omstyrtede Karl Knutssons Kongedømme. Den vældige Prælat tvang den gamle Konge til fra Balkonen paa Stockholms Raadhus knælende at forkynde den forsamlede Mængde, at han frivillig nedlagde Kronen, for at der atter kunde blive Ro i Landet. Iblandt dem der havde ledsaget Ærkebispen til Sverig og deltaget i Rejsningen mod Kong Karl var ogsaa Erik Axelssøn, Sverigs fordums Rigshofmester. Men Jöns Bengtsson vilde ikke som tidligere dele Magten med den, som havde tilraadet Kong Christiern at fængsle ham, og Erik Axelssøn fik da foreløbig kun den Opgave at ledsage den afsatte Konge til Finland. At der paa denne Rejse er truffet Aftaler mellem Kong Karl og hans fordums Smaasvend, skulde snart komme for Dagen. Efter sin Hjemkomst til Sverig begav Erik Axelssøn sig i Løbet af Sommeren 1465 til Broderen Iver paa Gotland, og endnu samme Aar eller Begyndelsen af Aaret 1466 forkyndtes der en Række Trolovelser, som maatte vække den største Opmærksomhed. Iver Axelssøn forlovede sin Datter Beate med en af Kong Karls mest trofaste Støtter, Arvid Trolle; Aage Axelssøn

sin Datter Agnete med Kong Karls Søstersøn Sten Sture[1]), og endelig trolovede Hr. Iver sig med Kong Karls Datter Magdalene. Disse Slægtforbindelser skulde danne Indledningen til et Forsøg paa at styrte Ærkebispen og bringe Sverigs Styrelse i Axelssønnernes Hænder.

Det var ingen Hemmelighed, at Ærkebispens Fald forberedtes. Man fortalte allerede i Marts 1466, at Hr. Erik modtog alle, som vilde tjene Guld og Penge, og at Paven havde tilladt Giftermaalet mellem Hr. Iver og Karl Knutssons Datter. Hvorledes opfattedes nu denne nye Partistilling i Danmark? Om Samtidens folkelige Opfattelse foreligger der et interessant Vidnesbyrd i Folkevisen om Hr. Iver. Heri fremstilles Trolovelsen med Karl Knutssons Datter som den eneste Aarsag til Iver Axelssøns Opstand. Han maa love sin unge Fæstemø, forinden Giftermaalet finder Sted, at erklære sig for Kong Christierns Fjende og strax sende denne et Fejdebrev, som Kongen da ogsaa modtager i Møntmesterens Stue i Malmø[2]). Men at denne Opfattelse først har udviklet sig efter Hr. Ivers Fald og efter Kong Karls Tilbagekomst til Sverig, tør dog være det sandsynligste. En saa nærliggende Aarsag og tilmed af saa dramatisk Virkning vil Poesien aldrig undlade at tage til Indtægt. Der er derimod al Grund til at tro, at Kong Christiern og det danske Rigsraad kun have opfattet Axelssønnernes Forbindelser med det Karl Knutssonske Parti som rettet mod Ærkebispen og ikke mod Kongen. Jöns Bengtsson havde som Rigsforstander en højst vanskelig Stilling. Paa den ene Side anklagedes han i svenske Partiskrifter for paa ny at ville gjenindsætte Kong Christiern, og denne

[1]) Da hun døde, indledede der paa ny Underhandlinger om Giftermaal med Søsteren Ingeborg.

[2]) S. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser III. 606 ff.

havde paa den anden Side Grund til at klage over, at han hidtil intet alvorligt Skridt havde gjort for at faa Kongen anerkjendt i Sverig. Saaledes kunde Axelssønnernes Rejsning meget let faa Udseende af en Kamp for Unionspartiets Sag. De vare jo endnu Kong Christierns svorne Raad og Mænd, de havde altfor meget at tabe ved at opgive Forbindelsen med Danmark; en nok saa stor Indflydelse i Sverig kunde ikke give dem Erstatning herfor. Der mærkes da heller ikke Spor af Misstemning. Hr. Iver og hans Brødre deltage i Raadsmøder i Danmark i Løbet af Sommeren, og Iver Axelssøn er en af de fire Mænd, som Kongen i Juli Maaned 1466 sender til Kalmar for at forhandle med det svenske Rigsraad om en endelig Afgjørelse af Kongevalget. De andre Sendebud vare: Ærkebispen af Lund, Marsken Clavs Rønnov og — Eggert Frille.

Det blev en uheldsvanger Sendefærd for Eggert Frille. Selv har han med god Fortrøstning begivet sig afsted. Hans gode Ven Benedikt Ahlefeld paa Tørning takkede ham i de samme Dage for de gode Efterretninger, han havde sendt ham, og ytrede ogsaa sine gode Ønsker for, »at Alt efter Guds Vilje maatte komme til en lykkelig Afslutning«[1]). I de sidste Dage af Juli har han i Lund overværet Skifteforhandlinger efter de tre afdøde Brødre Peder, Kjeld og Anders Axelssønner[2]). Herfra har han og Iver i Forening med de andre Sendebud begivet sig til Kalmar, hvor der i Avgust Maaned har fundet foreløbige

[1]) Benedictus van Aleuelde til Eggert Frille, dat. Dorning, am dingesdage in den achte dagen de hilligen lichammes (10/6) 1466. Geh. Arch. Personalia, Frille.
[2]) Geh. Arch. Færs Herred Nr. 14 og Sverig, Personalia Nr. 48 og 49.

Forhandlinger Sted med de svenske Rigsraader[1]). De endelige Aftaler skulde træffes i Nyköping, hvorhen alle begave sig i Midten af September. Her var det, at Hr. Iver den 22de September fejrede sit eget og sin Datters Bryllup i Overværelse af de danske Sendebud og én glimrende Forsamling af svenske Rigsraader og Adelsmænd, iblandt hvilke en stor Del tilhørte Unionspartiet. Forberedelser og Aftaler bleve her trufne til at styrte Ærkebispen, og samtidig traf man Overenskomst med de danske Rigsraader om et Fællesmøde i Kalmar det følgende Aar i Juli Maaned, hvor man — som det hedder — vilde overveje, hvad der var til Gavn og Bedste for disse tre Riger. Næppe en Maaned efter kom Sammensværgelsen til Udbrud. Paa Slottet i Stockholm blev Ærkebiskop Jöns Bengtsson den 18de Oktober tvunget til at nedlægge Rigsforstanderværdigheden og overdrage denne til Erik Axelssøn.

Paa Mødet i Nyköping var der imidlertid blevet vedtaget endnu en Beslutning, som kom til at danne det egentlige Udgangspunkt for Striden mellem Kong Christiern og Axelssønnerne. Paa Forslag af Kong Karls Svigersønner, Erik Eriksson Gyldenstjerne og Iver Axelssøn, havde de forsamlede Raadsherrer indrømmet Karl Knutsson, hans Børn og deres Arvinger Ret til at tilbagefaa ikke alene deres Arve- og Kjøbegods, men ogsaa alle de Slotte, Len og Pantegods, hvorpaa de havde det svenske Rigsraads Breve. De, som havde kjøbt Karl Knutssons forbrudte Gods, bleve henviste til at søge Erstatning hos Kong Christiern[2]). Det er ikke let at forstaa, hvorledes man har kunnet faa en saadan Beslutning vedtaget i en For-

[1]) Smlgn. Styffe, Bidrag t. Skand. Hist. III, Indl. S. CLXXXIII.
[2]) Jahn, Unionshistorie S. 554—55.

samling, der talte saa mange af Kong Christierns og Unionspartiets Tilhængere i sin Midte[1]). Hvor kunde man være blind for, at der heri laa en blodig Fornærmelse imod Kongen, eller hvorfor ophidsede man denne paa en Tid, da man skred til et saa dristigt Foretagende som at styrte Ærkebispen og bringe Sverigs Styrelse i Axelssønnernes Hænder? Lutter Spørgsmaal, som trænge sig paa, men ikke kunne besvares, saa længe man ikke kjender mere til Begivenhederne end Resultaterne.

Det er i denne paa Mødet i Nyköping fattede Beslutning, at man maa søge Aarsagen til Kong Christierns første fjendtlige Skridt, som skulde gjøre Axelssønnerne til aabne Fjender og kaste dem i Armene paa Kong Karl. Slaget ramte først Filip Axelssøns Arvinger og derigjennem Eggert Frille. Efter hans Tilbagekomst fra Mødet fordrede Kongen, at han skulde udlevere Tranekjær Slot og Len. Da Hr. Eggert imidlertid — som han skriver — «ingen rede Betaling fornam», og da Kongen ikke vilde forhandle med ham om Pantesummens Udbetaling, nægtede han at indlade Kongens Høvedsmænd paa Slottet. Kongen tog det da «voldelig». Om Tidspunktet, da dette skete, kan kun siges med Sikkerhed, at det maa være indtruffet inden den 10de Maj 1467. Paa denne Dag har Høvedsmanden paa Tranekjær Slot, Erik Sture, forpligtet sig til at betale Eggert Frille, Fru Ermegaard og hendes Arvinger 500 Mark lybsk inden Mortens Dag[2]).

---

[1]) Saaledes Magnus Gren, Ture Turesson Bjælke, Erik Nipertz, Erengisle Nilsson, Eskild Isaksson Baner, Eggert Krummedige, Fader Ulfsson, Lavrits Snakenborg o. s. v.

[2]) Eggert Frille til Rigsraadet, dat. Lubeck, feria 2 prox. p. dominicam Palmarum. ($^{27}/_{3}$) 1469. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 15 b. Erik Stures Gjældsbrev i Geh. Arch. Gjældsbreve Fasc. 21, Nr. 39. Udt. i Geneal. Archiv I. 10—11 og i Vedel Simonsen, Odense Byes

Var Kongen berettiget til denne voldsomme Fremfærd? Herpaa maa utvivlsomt svares nej. I Følge Lensbrevet af 23de Juli 1456 var Tranekjær Slot og Len pantsat til Filip Axelssøn og Arvinger for en Sum af 1100 rhinske Gylden, 800 engelske Nobler, 100 lødige Mark, 200 Reynolds Gylden og 300 lybske Mark. Den 26de Septbr. 1462 havde Hr. Filip betalt Kongen 1000 Marsk lybsk og derved sikret sig Ret til at beholde Lenet uløst i sex Aar[1]. Disse 6 Aar vare endnu ikke udløbne, og Kongen havde saaledes ikke engang Indløsningsretten. Kun i ét Tilfælde hjemledes der ham Ret til at kræve Lenet tilbage. «Føre de Avindskjold mod deres Fædrenerige, saa at vort menige Raad i Danmark finde for Ret, at de have forbrudt deres Arv,» hedder det i Lensbrevet, da har Kongen Ret til at tage Slotsloven med Magt. Men et saadant Tilfælde forelaa ikke her. Hr. Eggert var i Følge den danske Lov sine Datterbørns rette Værge, og dette Værgemaal kunde Kongen ikke fratage ham uden Rigsraadets Samtykke. Men selv i dette Tilfælde kunde Værget og dermed Tranekjær Slotslov ikke tilkomme Kong Christiern, men maatte gaa over til Børnenes ældste Farbroder Hr. Aage Axels-

---

Hist. I, 2. S. 167. Erik Sture træffes senere som Høvedsmand paa Varberg under Aage Axelssøns Landflygtighed. Styffe, Bidrag IV. 45—46.

[1]) Lensbrevet, dat. Hafnie, crast. b. Marie Magdalene ($^{23}/_{7}$) 1456 i Geh. Arch. Top. Samling paa Papir, Tranekjær Nr. 1. Becker, Danske Herregaarde. Artiklen Tranekjær. 8de Bind. Smlgn. Styffe, a. St. Indl. S. CLXXXII, Anm. 3. Filip Axelssøn maatte laane den sidstnævnte Sum hos Markvard Tegemads Børn Peter, Anders og Kirstine og pantsætte en Del Gods paa Langeland derfor. Geh. Arch. Langeland, Nr. 1 og 2. Jvfr. Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 102. Det er som Formynder for Børnene, at M. Jesper Henrikssøn udbetaler Pengene. I samme Samling findes en Opgjørelse af Eggert Frille om de Penge, som Filip Axelssøn havde staaende i Tranekjær.

søn[1]). For Bestyrelsen af Fru Ermegaards og hendes Børns Gods maatte Hr. Eggert bære Ansvaret, og vi kunne derfor ikke se andet, end at Eggert Frille var i sin fulde Ret, da han nægtede at give Slotsloven tilbage i Kongens Haand, saa længe denne ikke havde udredet Pantesummen.

Men — kunde man spørge — forelaa her ikke et Nødstilfælde? Havde Hr. Eggert ikke indladt sig i forræderske Forbindelser, har Kongen ikke havt Beviser i Hænde herfor, som vi ikke kjende, og har det ikke været en politisk Nødvendighed for ham at sikre sig et saa vigtigt Punkt som Tranekjær Slot? En saadan Mistanke har utvivlsomt været til Stede. Eggert Frille skal — saaledes berettes det — i Nyköping have talt «paa Kongens Værste» og tillige have lovet at holde Tranekjær Slotslov til Iver Axelssøns Haand[2]). «Han er gaaet Kongen under Øjnene» hedder det senere i et Brev fra Rigsraadet til Borgemestrene i Lübeck[3]). At Kongen imidlertid kun har havt disse løse Antydninger at støtte sig til, fremgaar deraf, at Hr. Eggert fik Lov til at beholde sine øvrige Forleninger endnu en rum Tid efter Axelssønnernes Oprør, som jo først brød ud efter at Kongen havde taget Tranekjær med Magt. Og imod disse Rygters Sandhed staar Hr. Eggerts eget Vidnesbyrd. Aldrig — siger han, idet han tager Gud til Vidne — havde han fornummet, at Axels-

---

1) Det var — efter Eggert Frilles Sigende — udtrykkelig bestemt af Filip Axelssøn, at efter Eggerts Død skulde Aage Axelssøn overtage Værgemaalet.

2) Eggert Frille til det danske Rigsraad, Lübeck, die vndecim milium virginum (21/10) 1468. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 15 a 2.

3) «wo vnde in wat mathe he vnsem allergnedigste hern Koninge vnder ogen treden is». Rigsraadet til Lübeck, Kalundeborch, am sontage negest vor Martini (6/11) 1468. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 15 a 5.

sønnerne vilde sætte sig op imod deres Konge og Herre, og aldrig havde han «syslet» andet med dem — hemmeligt eller aabenbart — end Kongens Bedste. Paa den direkte Anklage, at han skulde have lovet at overdrage Iver Axelssøn Tranekjær Slotslov, svarer han, at selv om han havde gjort det — «hvad jeg ikke gjort haver» —, saa havde dog Tranekjær ikke derfor været forbrudt, thi Hr. Iver var endnu Kongens Mand og Tjener, da denne «annammede» Tranekjær. De Forsvarsskrifter, vi endnu have fra Hr. Eggerts Haand, ere skrevne med et Liv og en Varme, som indgyde den største Tillid til deres Sanddruhed, og paa intet Punkt have de nøjeste Undersøgelser formaaet at rokke Sandheden i hans Fremstilling. Vi kunne derfor ikke se Andet, end at Kong Christierns Fremfærd var et ubesindigt Overgreb begrundet i en uberettiget Mistanke.

5.

«Kong Christiern fik Tranekjær, men han mistede Sverig»[1]). Den umiddelbare Følge af Lenets Inddragelse maatte blive Axelssønnernes Rejsning. Ved Pinsetid 1467 indtraf Hr. Ivers Fejdebrev, hvori han opsagde Kongen Huldskab og Troskab. I Følge Folkevisen skal han have modtaget det i Malmø i Møntmesterens Stue, men desværre kjendes ikke Ordlyden deraf. Erik Axelssøn har i et Brev til Raadet i Lübeck skildret, hvorledes Kong Christiern efter Tilskyndelse af nogle af sine Raader havde frataget ham, hans Brødre og Broderbørn og deres Venner deres Arve- og Pantegods i Danmark, hvorfor de vare

1) P. v. Möller, Bidrag t. Hallands Historia I. 130.

blevne tvungne til at sætte sig til Modværge[1]). Ogsaa han har saaledes erklæret Kongen Krig; samtidig har Broderen Lavrits maattet forlade Danmark, efter at hans Godser og Len vare blevne inddragne. Kun Aage Axelssøn synes i lang Tid at have holdt sig udenfor Striden, skjøndt ogsaa han paa forskjellig Maade blev fornlæmpet og tilsidst maatte forlade Varberg og begive sig til Brødrene i Sverig. Hvem kjender ikke de følgende Begivenheder: Ærkebiskop Jöns Bengtssons og hans Venners Opstand imod Erik Axelssøn, dennes vanskelige Stilling i Stockholm, da han i Juli og Avgust Maaned 1467 belejres af en forenet dansk-svensk Hær under Anførsel af Clavs Rønnov og Erik Karlsson; Iver Axelssøns mesterlige Tog til Stockholms Undsætning, de Danskes Nederlag den 1ste September og Erik Karlssons og Ærkebispens Flugt; endelig det svenske Folks og Stormandspartiets Opfordring til Kong Karl om atter at bestige Tronen og dennes Ankomst og Indtog i Stockholm den 12te November. Det var med Axelssønnerne at Kong Christiern havde vundet Sverig, det var Bruddet med dem, som berøvede ham Udsigten til den svenske Trone og som førte til Brunkebergslaget.

For Eggert Frille var Stillingen nu yderst vanskelig — hans nærmeste Venner i Oprør mod Kongen, han selv følende sig højlig forurettet af denne. Ikke desto mindre er der Tegn til, at han i Løbet af 1467 har søgt en Tilnærmelse til Kongen. Denne fandt særlig Anledning til at takke ham for den Undsætning saavel med Folk som med Fetalie, som han havde sendt ham under Felttoget i Skaane i Eftersommeren 1467, hvor Sylvisborg erobredes

[1]) Styffe, Bidrag III. 181—83.

fra Hr. Iver og dennes faste Borg Lillø blev belejret af Kongens Høvedsmænd[1]). Men Tilliden kunde dog ikke vende tilbage paa nogen af Siderne. Eggert Frille harmedes over, at hans Datter ikke kunde faa de 500 lybske Mark, som Erik Sture paa Kongens Vegne havde forpligtet sig til at betale. Da denne ikke, som han havde lovet, til den fastsatte Tid indstillede sig i Odense i «et ærligt Indlager», forfulgte Hr. Eggert ham og Bisperne Mogens Krafse af Odense og Jep Fris af Børglum, som skulde udbetale Pengene af den opkrævede Skat, med stadige Maningsbreve. Karakteristisk for Opfattelsen af dette Forhold er et Brev fra Biskop Mogens til Eggert. «Ville I,» skriver han, «at Eders Datter skal faa sine Penge uden Uvilje baade paa Eders Vegne og hendes, da raade vi Eder, at I tøve saa længe, indtil vi have ladet opkræve saa mange Penge af denne Landehjælp. Vel maa I mane Erik ind og have Uvilje, ikke faar Eders Datter derfor sine Penge»[2]).

Dette Brev er skrevet af Bispen den 26de December 1467 og dateret Hindsgavl. Det tyder hen paa, at Hindsgavl Slot og Len maa være bleven frataget Eggert Frille og foreløbig stillet under Bispens Værge. Det er i saa Henseende værd at lægge Mærke til, at den samtidige lybske Krønike siger, at det var med Bispernes og andre Adelsmænds Hjælp, at Kong Christiern i dette Aar fratog mange Adelsmænd de Slotte, de havde i Værge[3]). I April Maaned havde Kongen og Dronningen opholdt sig paa

[1]) Kong Christiern til Eggert Frille, Naseby, dom. ante festum purificat. b. Marie virg. ($^{31}/_{1}$) 1468. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 12.

[2]) Biskop Mogens til Eggert Frille, Hindzegawell, sabato prox. ante s. Thome ($^{26}/_{12}$) 1467. Geh. Arch. Personalia, Frille.

[3]) Lübeckische Chroniken II. 305, 306.

Hindsgavl, hvorfra forskjellige Breve angaaende Dronningens Medgift og Arv ere daterede[1]), en Sag, som Hr. Eggert havde særlig Kjendskab til. Kongens Ophold i Fyn var dog især foranlediget ved hans Ønske om at faa sin Søn Hans valgt og hyldet som Tronfølger. I Fynboernes Hyldingsbrev, som er dateret den 2den Maj, findes Eggert Frilles Navn som Nummer to, lige efter Marsken Clavs Rønnovs Navn. Ved samme Lejlighed tilbød Kongen at staa til Ansvar for enhver, som havde noget at klage. «Men — hedder det i Hyldingsbrevet — ingen Mand eller Kvinde gav ham dèr Skyld eller Sag, de takkede Alle for Ære, Skjel og Ret»[2]). Vi tør formode, at Hr. Eggert endnu dengang sad som Lensherre paa Hindsgavl. Men i Løbet af Aaret er Kongens Mistanke voxet, og da Lenet ikke var noget Pantelen, har han utvivlsomt efter Axelssønnernes Opstand berøvet Eggert dette Len, ligesom Lavrits Axelssøn mistede Skjelskør.

Da modtog Eggert Frille i de første Dage af Januar Maaned 1468 følgende skarpe Skrivelse. «Vid, at vi oftere have tilskrevet Eder at komme med et Antal Folk, som endnu ej er sket, hvilket os ganske forundrer. Vi befale Eder under vor højeste Hævn uden al længere Tøven at komme til os i egen Person med al Eders yderste Magt til Hest og Fod. Fange vi eller Riget nogen Skade for Din Forsømmelse, da lider Du saadan Pligt (Straf), som tilbør»[3]).

---

[1]) Riedel, Codex. diplom. Brandenb. 3 Hauptth. I. 436—37; smlgn. Stemann, Gesch. d. öffentl. u. Privatrechts d. Herzogth. Schleswig III. 97—98.

[2]) Genealogisk og biograph. Archiv S. 11—12. Smlgn. Diplomatar. Christierni primi S. 186—87.

[3]) Christiern I til Eggert Frille, Ørekrogh, die innocentium martirum ($^{28}/_{12}$) 1467. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 8.

Saavel Brevets hvasse Form som dets Indhold maa forbavse. Men endnu mere stiger Forundringen, naar man læser det Svar, Kongen gav paa Eggert Frilles Klage derover. «Maa I vide i Sandhed», skriver Kongen, «at vi ikke havde befalet nogen af vore Skrivere at skrive Eder saaledes til, og var det os uvitterligt, at I skulde faa noget saadant Brev fra os. Vi takke Eder kjærligst for den Spisning, I sendte os i Sommer, og tillige for Eders Tjenere, hvilket vi gjerne med Eder forskylde vilde» [1]. Ogsaa Rigshofmesteren Erik Ottessøn Rosenkrands fandt sig foranlediget til at bevidne saavel sin egen og Kanslerens som og Kongens Udelagtighed i hint Brevs Afsendelse. «Det var den galne Mester Nielses Digt, han var da hos min Herre med Signetet. Han faar derfor saadan Tak, som tilbør. Hr. Oluf Lunge og flere hans Lige fik ligervis saadanne Breve som I» [2]. Det er imidlertid klart, at om end Formen maaske kan skyldes «den galne Mester Niels» [3], saa maa Indholdet i alle Tilfælde være udgaaet fra Kongen selv. Brevets Fremkomst giver da Vidnesbyrd saavel om, hvilke Følelser der næredes imod Eggert Frille og — som det synes — ogsaa andre Adelsmænd af Kongens umiddelbare Omgivelser, som tillige om det Regimente, de kongelige Skrivere udøvede.

Som en Uvejrsbebuder maa denne Brevvexling have forekommet Hr. Eggert. Følelsen af lidte Krænkelser og Forurettelser, af det store Ansvar, som han havde paa-

---

[1] Kongen til Eggert Frille, Naseby, dom. ante festum purif. b. Marie virg. (31/1) 1468. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 12.

[2] Erik Ottessøn til Eggert Frille. Naseby, prof. purif. Marie (1/2). Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 12 b.

[3] I Diplomatar. Christierni primi S. 284 nævnes: Mag. Nicolaus Laurentii, scriptor regis.

taget sig for Bestyrelsen af sine Datterbørns Ejendom, af Umuligheden for ham i at kunne erstatte det Tab, de uforskyldt havde lidt, maa have forenet sig med en — sikkert falsk Følelse af, at han i sine Standsfæller havde en Støtte imod Overgreb fra Kongens Side. Dette er det formodentlig, som har foranlediget den ellers saa forsigtige og kloge Mand til et Skridt, som skulde faa de alvorligste Følger for ham selv. Det var i Foraaret 1468, at Kong Christiern paa alle Landsthing i Danmark lod tage Vidnesbyrd om sin Regeringsførelse. Den umiddelbare Anledning hertil var de imellem Kongens Sendebud og Karl Knutsson og Iver Axelssøn i April Maaned trufne Overenskomster. I Følge disse skulde et Møde afholdes i Halmstad den 29de Juli, hvor blandt Andet Iver Axelssøn vilde forebringe sine Klager over den Uret, der var vederfaret ham, hans Brødre, Broderbørn og Venner. Forinden skulde imidlertid Afsendinge fra begge Sider træde sammen i Halmstad S. Hansdag for at træffe nærmere Aftale om det forestaaende Møde. Det maatte derfor være af Vigtighed for Kongen at have fuldgyldige Vidnesbyrd om, at Striden med Hr. Iver ikke var foranlediget af noget Overgreb fra Kongens Side, og at Hr. Iver i alle Tilfælde havde forbrudt sin Ret ved ikke forinden sin Rejsning at klage paa Thinge over den ham formentlig tilføjede Uret. I Begyndelsen af Maj Maaned træffe vi hans Sendebud ved alle Landsthing i Danmark, og overalt fik de Vidnesbyrd saavel af Adel og Gejstlighed som af Borgere og Bønder, at Kongen havde holdt sin Ed som en ædel Herre og Konge, og at han offentlig paa Thinge havde tilbudt at staa til Rette, hvis nogen havde noget at klage over ham. Tillige vidnede alle, at ingen havde set eller hørt, at Hr. Iver Axelssøn havde selv eller ved noget Bud ladet

klage over Kongen paa Thinge, hverken før eller efter at han sendte denne sit Undsigelsesbrev. Ej heller var det nogen vitterligt, at Kongen havde ladet tage Privilegier og Breve ud af Landkisten eller krænket nogen Mands Frihed her i Landet siden sin Tronbestigelse. Tværtimod — han havde hjulpet alle, saavel Fattige som Rige, til Ret og Skjel efter yderste Evne. Til Slutning erklærede alle, at ingen havde fornummet, at Kongen havde til Hensigt at rejse Almuen mod Ridderskabet eller havde øvet Vold mod nogen Riddersmand hverken paa hans Person eller hans Gods[1]).

Det fremgaar heraf, at Axelssønnernes Klager have været overordentlig omfattende. De sigte ikke alene paa den Vold og Uret, de selv og deres Venner mente at have lidt, men endog paa saa graverende Ting, som at Kongen skulde have opbrudt Landkisten og udtaget Privilegier og Adkomstbreve, og fremfor Alt at han skulde have villet søge en Støtte i Almuen mod Ridderskabet. Denne sidste Anklage finder et Støttepunkt i den lybske Krønikes Efterretning om, at Kongen ogsaa benyttede Almuens Hjælp til at fratage nogle Adelsmænd deres Slotte. Vi vide, at Kongen i dette Aar havde betydelige lejede Troppemasser samlede, men af Mangel paa andre Oplysninger er det umuligt at faa fuldstændig klart Lys over disse Begivenheder, og især om hvorvidt ogsaa andre danske Adelsmænd have været mistænkte for Delagtighed i Axelssønnernes Rejsning. Det er kun Eggert Frille, der har vovet at træde i Skranken og nedlægge Protest.

To Dage før Kongens Forlangende blev fremført paa Fynbo Landsthing, den 5te Maj, indsendte Hr. Eggert en

---

[1]) Diplomatarium Christierni primi S. 191—98.

skriftlig Indsigelse til Raadet i Fyn med en Angivelse af de Grunde, hvorfor han ikke mente at turde underskrive Fynboernes Erklæring om Kongens Regeringsførelse. Den lød saaledes: «Hvad jeg kan tale, skrive eller besegle, som kan være min naadige Herre til Gavn og Bedste, det gjør jeg gjerne, som en tro Tjener ogsaa bør gjøre, selv om jeg forsømmer mig selv derved. Gud forbyde, at jeg ved en lille Forsømmelse skulde blive fattigere end en fattig Mand, thi hvo der skylder mere, end han formaar at betale, han er saa. Den, som er rette Værge for umyndige Børns Gods, bør gjøre Regnskab derfor, naar Børnenes Frænder og Venner æske det; men alt det Gods, jeg nu ejer, kan ikke række til at vederlægge Hr. Filips Børn deres Fædrenegods, hvis nogen Forsømmelse med Rette kan tillægges mig. Da var jeg, som foran skrevet staar, armere end en fattig Mand. Derfor beder jeg Eder, kjære Herrer, om Eders gode Raad, hvorledes jeg kan gjøre og tale min Herre til Vilje, uden at forsømme mig selv derved.» Dette Brev oversendte Hr. Eggert til Kong Christiern, for at hans Ord ikke skulde blive forvrængede og fordrejede. Han bad tillige Kongen om ikke at lægge ham dette alvorlige Svar til Last, med mindre det netop skulde være Kongens Hensigt at styrte ham i Fordærvelse, hvad han dog ikke formodede. Det var kun nødtvungen og fordi Loven bød det, at han havde paataget sig Værgemaalet for Børnene, aldrig havde han havt andet end Skade og Besvær deraf. Til Slutning bad han Kongen at optage hans Ord kjærligt og i en god Mening[1]).

---

[1]) Eggert Frille til Kong Christiern, Ottonie, prof. s. Johannis ante portam latinam (⁶/₅) 1468. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 13 b. Smstds. 13 b findes en plattydsk og en latinsk Oversættelse med Tilføjelse: sub sigillo. Paa Bagsiden af det latinske

Dette var dog aabenbart at forlange for meget af Kongen. Dennes Mistanke mod Eggert Frille var bleven foreget derved, at Iver Axelssøn havde ønsket Hr. Eggerts Nærværelse paa Mødet i Halmstad saavel for at aflægge Regnskab for sit Værgemaal for hans Broderbørn som for at deltage i Voldgiftskjendelsen mellem Hr. Iver og Kongen [1]). Den 9de April havde Kongen underrettet Eggert Frille om den med de Svenske sluttede Stilstand og befalet ham i den Anledning at møde i Kjøbenhavn Pinsedag (5te Juni) tilligemed det øvrige Rigsraad. Dette Brev er endnu helt igjennem affattet i en venlig Tone [2]). Men den 22de Maj — altsaa efter Modtagelsen af Hr. Eggerts Skrivelse, gjentager Kongen sin Opfordring, og denne Gang i en af disse korte Skrivelser, som Kancellistilen kunde give saa mange forskjellige Afskygninger: «Som vi Eder tilforn tilskrevet haver at komme til os i Kjøbenhavn næstkommende Pinsedag, saa bede vi Eder nu og endeligen ville, at I det ingenlunde forsømme med nogen Undskyldning eller længere Tøven» [3]).

Om dette vigtige Møde ere vi desværre kun sparsomt underrettede. Endnu 1551 fandtes paa Folen i Kallundborg en Æske signeret: Breve om Hr. Iver Axelssøn og Hr. Eggert Frille. Iblandt disse nævnes Danmarks Raads Dom mellem Kong Christiern og Hr. Eggert Frille og

---

Brev er skrevet af Eggert Frille: «Vdi thesse iij scriffter er swar po dansk, tydske oc latine po thet breff, myn herris nade vilde haffue besegle i Fyen, thet iegh icke torde besegle.»

[1]) Dette fremgaar af Eggert Frilles Brev af 21de Oktober 1468.

[2]) Kong Christiern til Eggert Frille, in castro Haffnensi, sabbato Palmarum (9/4). Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 13.

[3]) Kong Christiern til Eggert Frille, ex civitate Roskildensi, dominica Rogacionum (22/5). Geh. Arch. Danske Kongers Hist. Fasc. 3, Nr. 14.

mellem Kongen og Iver Axelssøn. Tillige et Brev, som i det korte Registrantudtog angives med følgende Indhold: »Et Brev, hvorledes at Hr. Eggert gik af Raadhuset fra Kong Christiern og ej vilde sætte Borgen«[1]). Disse Hovedaktstykker til Hr. Eggerts Historie maa sandsynligvis endnu have været til Stede i Arild Huitfeldts Tid, uden at han dog har benyttet dem. Fra hans Bo gik de over til Universitetsbibliotheket, hvor de endnu findes opførte i Haandskriftskatalogerne 1662, men de maa da sandsynligvis være gaaet under i den store Ildebrand 1728[2]).

I al sin Korthed giver dog det lille Brevudtog et Vink, som i Forbindelse med de Antydninger, der findes i senere Breve fra Eggert Frille selv og de tilstedeværende Rigsraader, sætte os i Stand til at give et Omrids af de i Kjøbenhavn stedfundne Begivenheder, som skulde ende med den gamle Raadsherres Fald og Landflygtighed. Paa Raadhuset i Kjøbenhavn i Kongens og Rigsraadets Nærværelse stod Eggert Frille i Pinseugen 1468 til Rette for at svare paa de Klager, som Kongen havde at fremføre imod ham. Han er bleven beskyldt for at staa i hemmelig Forbindelse med Iver Axelssøn med særlig Henvisning til dennes Fordring, at ogsaa Eggert Frille skulde møde i Halmstad. Herpaa har Hr. Eggert svaret, at hvis det var Hr. Ivers Mening, at han paa den Dag skulde aflægge Regnskab for sit Værgemaal over sine Datterbørns Fædrenegods, da vilde han ikke sige Ja dertil uden Kongens og Raadets Tilladelse. Men var det Hr. Ivers Mening, at han skulde slutte sig til det Parti, som var Kongens aabenbare Fjender, da vilde han sige Nej dertil,

[1]) Danske Archivregistraturer IV. 19.

[2]) S. Birket Smith, Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728 S. 129 M, 148.

«thi saadant lærte jeg ikke den Tid jeg gik i Skole». Kongen har nu forelagt de Vidnesbyrd og mundtlige Udsagn, som skulde bevise Hr. Eggerts Brøde, og fordret, at han skulde stille Borgen for sig, for at Rigsraadet nærmere kunde undersøge og paadømme Sagen. Hertil har Hr. Eggert svaret, at «han vilde staa Alle til Rette for Ære, Liv og Gods», men Borgen vilde han ikke stille. Det ene Ord har da taget det andet; i Stridens Hede har Hr. Eggert ladet falde skarpe og dumdristige («ubillige og ubetænksomme») Ord imod Kongen — «talt ham til Æren», som Kongen senere beskylder ham for, saa at denne kun ved Rigsraadets Mellemkomst «og ydmyge Bøn» er bleven forhindret i at lade ham dræbe eller fængsle. «Hr. Eggert gik da af Raadhuset og vilde ikke sætte Borgen.» Han maa umiddelbart herefter have begivet sig paa Flugten. Igjennem Sjælland og Fyn naaede han skarpt forfulgt og, som han selv siger, med Livsfare over Slesvig og Holsten, hvor han havde mægtige og formaaende Venner, til Lübeck[1]).

I en Skrivelse fra nogle danske Rigsraader til Raadet i Lübeck siges det, at Hr. Eggert selv maatte vide, hvorledes han var gaaet Kongen under Øjnene, og at Bevidstheden herom selvfølgelig har gjort ham «sky» og været den egentlige Grund til hans Flugt. Men saavel fra Hr. Eggert selv som fra andre Sider vide vi, at han er bleven forfulgt, og at det har været forbundet med Livsfare for ham at blive i Landet. Hans berømte Dattersøn,

---

[1]) Fremstillingen er bygget paa Skrivelser fra Eggert Frille til Rigsraadet af 21 Oktober 1468 og 27 Marts 1469, til Kong Christiern af 21 Oktober 1468, samt Rigsraadets Skrivelse til Raadet i Lübeck af 6 Novbr. 1468 og dettes Skrivelse til Rigsraadet af 18 Oktober 1468, alle i Danske Kongers Historie Fasc. 3.

Anders Bilde, klagede senere over, at han ikke havde maattet forfølge den, som havde taget hans Morfaders Gods, og at denne havde maattet tilgive dem, «som red efter ham» [1]). Her henpeges paa bestemte Mænd som Angivere og Forfølgere, men Kilderne ere saa sparsomme, Udtrykkene saa ubestemte, at der knap tør voves en Gisning om, hvem den Mand eller de Mænd vare, som førte det afgjørende Slag mod Eggert Frille. Det tør neppe antages, at nogen af Landets verdslige Stormænd have deltaget i Forfølgelsen af ham. Dels synes han ikke at have havt nogen Fjende blandt dem, og dels maa han i sin nye Svigersøn Bent Bille, der c. 1466 var bleven gift med Filip Axelssøns Enke, have havt en mægtig Talsmand og Støtte. Rimeligere vilde det være at søge iblandt Kongens nærmeste Omgivelser, Bisperne og Sekretærerne i Kongens Kancelli. Men ogsaa her er Antydningerne saa svage, at de ikke tør benyttes [2]). Nærmest henledes Tanken paa den Mand, som senere fik Eggert Frilles Gods under sin Bestyrelse, og som Kongen i et Brev kalder «Niels». Da Hr. Eggert flere Aar efter fik sit Arvegods tilbage, fik denne Mand Ordre til at udlevere det og tillige Ret til at tiltale ham for det Gods, som han selv mente at have Ret til. I Aaret 1474 fik imidlertid Bent Bille et Thingsvidne, at kun Hans Jenssøn og Niels Lykke havde gjort saadanne Krav gjældende, og Tanken henledes da uvilkaarlig paa denne Mand, med hvem Eggert Frille ikke stod paa nogen venskabelig Fod.

---

[1]) Optegnelser af Anders Bilde i Geh. Arch. Personalia, Frille.

[2]) Jvfr. ovenfor om «den galne Mester Niels». Bisp Mogens Krafse i Odense synes ogsaa at have staaet skarpt imod Eggert Frille, jvfr. ovenfor hans Brev, hvortil kan føjes, at hans Valg udelukkede en af Axelsønnerne fra at blive Biskop i Odense.

Saavel 1458 og 1461 som især 1466 har der været Ejendomsstrid imellem dem, og sidste Gang maatte Kongen personlig skride ind og «kjærlig bede dem give sig til Minde for begge deres Venner». Det bør tillige fremhæves, at det kongelige Brev om dette Forlig opbevares i Geheimearchivet i samme Pakke som ovennævnte Befaling fra Kongen til «Niels» [1]). Det turde da ikke være for dristigt at gjætte paa denne Mand som en af Hr. Eggerts virksomste Fjender.

6.

Strax efter sin Flugt har Eggert Frille sørget for at forebringe sine Klager paa rette Sted. Paa Fynbo Landsthing har han havt sit Brev og Bud og kæret over, at han ikke maatte faa Lejde til at klage over den Vold og Uret, som Kongen havde paaført ham. Herved har han — siger Kongen — «villet yppe Tvedragt mellem os og vore kjære Undersaatter». De Skridt, som Kong Christiern i denne Anledning foretog sig, have dog ogsaa været begrundede i det lidet heldige Udfald, som Mødet i Halmstad havde faaet. Den 29de Avgust vare de danske Sendebud komne tilbage til Kjøbenhavn med uforrettet Sag. Kong Karl havde ikke villet modtage de Tilbud, som vare blevne gjorte fra dansk Side, og Iver Axelssøn havde ikke engang givet Møde hverken til den foreløbige eller endelige Sammenkomst i Juli. En Afgjørelse af Mellemværendet mellem Kongen og hans oprørske Undersaatter maatte træffes, og efter Rigsraadets Opfordring indkaldte Kong Christiern den 29de Avgust en almindelig Rigsdag

[1]) Top. Samling paa Papir, Rynkeby Nr. 1 og 2. Smlgn. Bjerge Herred Nr. 4—6.

til den 28de Oktober i Kalundborg. Det hedder i Indkaldelsesbrevet: »Dèr ville vi da komme for vort Raad og gjøre Alle Ære og Ret, paa det at Gud og hver retvis Mand indenlands og udenlands kan erfare, at vi ville lade os nøje med Ret og Skjel og ikke gjøre nogen Mand Vold eller Uret. Og skulle da alle, som have noget med os at »søgle eller ende», og især Hr. Eggert Frille, have frit og sikkert Lejde til at komme did og atter i deres Behold igjen» [1]).

Med dette almindelige Lejde var Hr. Eggert ikke tilfreds. Fra Lübeck tilskrev han Kongen og Raadet i Fyn, paa hvilke Betingelser han vilde komme til det i Kalundborg berammede Møde, men han fik intet Svar, og da senere paa Aaret Borgemestre og Raad i Lübeck under en Sammenkomst med Kong Christiern i Kiel opfordrede denne til at give Hr. Eggert et særskilt Lejde, fik de kun til Svar, at han ikke fik andet Lejde, — om han vilde komme eller ej, det stod til ham selv. Han kom da heller ikke til Kalundborg-Mødet, men i Stedet for indtraf Breve saavel fra Raadet i Lübeck som fra Hr. Eggert selv, i hvilke han forsvarer sig imod de Beskyldninger, der vare rejste imod ham, angiver Grunden til sin Udebliven, samt fordrer Lejde til et nyt Møde [2]). Disse Breve ere sande Mesterstykker i Fremstillingskunst, skrevne med en Ild og naturlig Harme over de ham formentlig tilføjede Krænkelser, som kaste Lysglimt over hans Personlighed.

[1]) Kong Christierns aabne Brev til »alle, som bygge och bo i Fyens biscopsdømme«. Datum in castro Haffnensi, die decollat. Joh. baptiste (29/8) 1468. Geh. Arch. D. Kgrs. Hist. Fasc. 3, Nr. 15.

[2]) Raadet i Lübeck til »dominis consiliariis regni Dacie«, Lubeck, am dage Luce ewang. (18/10) 1468. Geh. Arch. D. Kgrs. Hist. Fasc. 3, Nr. 15 a. Concepterne til Eggert Frilles Breve til Kongen og Rigsraadet af 21 Oktober, smstds.

«Jeg tør skyde mig ind under hver Dannemand i og udenfor Danmark, som jeg har havt Omgang med, hvorledes jeg har tjent min Herres Naade og hans Rige fra den første Dag, jeg tilsagde hans Naade min Tjeneste, og til den Dag, jeg blev dreven af Danmark. Jeg kan, Gud være lovet, ikke spørge nogen Forræder i min Slægt, rig eller fattig, hverken paa fædrene eller mødrene Side, og ej heller har jeg selv havt det i Sinde eller med Guds Hjælp tænker nogensinde at faa det.» Han beder Rigsraadet tilgive ham de mange og vidtløftige Ord han bruger, «thi de ere ikke nær saa mange, som gjøres behov. Det er aldrig hørt i Danmark i min Tid eller i hundrede Aar, at nogle i Danmark og især den, som skulde kaldes sin Herres og Rigets Raad (endskjøndt jeg er uviis og uværdig dertil), er bleven saa forvældet, saa forurettet og saa fordreven som jeg.» Han frygter ikke for, at nogen retfærdig Mand skal kunne dømme ham fra Ære, Liv og Gods. «I vor danske Lov findes skrevet, hvorfor og i hvilke Maader en dansk Mand kan forbryde sit Arvegods, men dèr findes jeg med Guds Hjælp ikke iblandt. Jeg har aldrig ført Rov eller Brand paa Riget eller gjort nogen af de Gjerninger, hvorfor jeg bør miste mit Gods. Fik jeg end i Sinde, som jeg med Guds Hjælp aldrig agter at faa, at jeg ikke vilde tilbage til Danmark, da véd jeg efter vor danske Lov, hvad jeg hvert Aar bør sende Kongen i hans Fadebur og dog med Rette nyde alt mit Arvegods, som jeg har i Danmark. Kjære Herrer og Venner, I vide alle fuldt vel — om I ville —, hvorfor der vederfares mig denne store Vold og Uret; det er fordi jeg er Formynder for Iver Axelssøns Broderbørn, og dertil trængte mig vor danske Løv.» — Kongen minder han om sin lange og tro Tjeneste, han tilbyder at ville staa til

Ansvar for Retten, hvis Kongen vil give ham sikkert Lejde. Han frygter ikke for, at han jo nok skal kunne bevise, at han har tjent Kongen som en tro Dannemand, men kan han ikke det, saa vil Kongen jo have endnu større Ret imod ham. «Lad mig ej saa haanlig med al Ret og Skjel være dreven af Danmark fra Arv og Eje paa min Old.» Han tilbyder til Slutning, at han vil gjøre Alt, hvad Kongen og Raadet forlange, hvis det befindes, at han paa Raadhuset i Kjøbenhavn har «talt Kongen til Æren».

Men paa denne Rigsdag have hans Ord lydt forgjæves. Det var paa den, at Processen blev ført mod de tre Axelssønner, Iver, Erik og Lavrits, som fik det Udfald, at alt deres Fædrenegods i Danmark tilkjendtes Kongen. Det var her, at denne for anden Gang i sin Regeringstid fik Ret til at tilbagekalde alle Forleninger af Krongodset og af andre Kronens Indtægter, som ikke vare pantsatte, og at en Kommission blev nedsat til at undersøge Pantebrevene. Kongen fik endog en Tredjedel af Aarsindtægterne af alle Pantelen og Byskatten af alle Kjøbstæder. Udtrykkelig fremhævedes, at man gjorde disse store Indrømmelser, for at Kongen kunde bestride de store Udgifter i den Krig, som «hans svorne Mænd og Raad» havde paaført ham. Her har sandsynligvis ogsaa Rigsraadet fældet en Dom over Hr. Eggert, men om dens Indhold vide vi aldeles Intet[1]). Det Vælde, som Kongen paa denne Rigsdag har øvet, maa være bleven støttet af Gejstligheden, af Almuen og den lavere Adel. Vi vide

[1]) Se den ovenfor S. 49 efter Archivregistraturerne citerede Rigsraads-Dom. Nogen endelig Dom kan det ikke have været, da Rigsraadet jo samtidig udvirker et nyt Lejdebrev for Hr. Eggert til at komme ind i Landet og staa til Rette.

blandt Andet, at Adelen paa Langeland klagede over Vold og Uret, som Eggert Frille havde tilføjet den[1]). Det var et Forsøg paa at rykke Kronens Gods og Indkomster ud af Panthavernes Hænder til Forbedring af de kongelige Finanser, et Forsøg, som har sit Sidestykke i hvad Hertug Gerhard samtidig paatog sig at udføre i Hertugdømmerne[2]). At Stormændene ikke aldeles godvillig have givet deres Minde til disse Beslutninger, tør vel næppe betvivles. Det var jo deres Slægt og gode Venner, som det gik ud over, og et Slag, som ramte Toppen af den danske Adel, maa hele Standen have følt. Ét har dog Rigsraadet sat igjennem. Paa dets Bøn har Kongen maattet love at udstede et særskilt Lejdebrev for Hr. Eggert til frit og uhindret at komme til Kjøbenhavn S. Valborgs Dag 1469 og atter tilbage i sit Behold. Her vilde Kongen — som det hedder — «staa ham til Orde og hænde og gjøre ham Ære og Ret»[3]).

Men heller ikke dette Møde kom istand. I Følge Beslutningerne i Kalundborg kunde Kongen strax inddrage de Panteforleninger, som vare givne af ham og hans Forfædre «af Gunst og Kjærlighed», men ingenlunde dem, hvorpaa Kronen skyldte Penge. Ikke desto mindre er Urbirk Len kort efter blevet inddraget og alt rørligt Gods bortført derfra[4]). Men Kongen er gaaet endnu videre. Ogsaa alt Hr. Eggerts Arve- og Kjøbegods er foreløbig

[1]) Ældste Archivregistraturer IV. 19.

[2]) Paludan-Müller, De første Konger af den oldenborgske Slægt S. 85 ff., som har gjort opmærksom paa Forbindelsen mellem Kongens og Hertugens samtidige Forsøg i Kongeriget og i Hertugdømmerne.

[3]) Rigsraadet til Eggert Frille. Kalundeborgh, dom. prox. post festum omnium sanctorum (6/11) 1468. D. Kgrs. Hist. Fasc. 3, Nr. 15 a 4.

[4]) Anders Bilde nævner «et Skrift, hvori Alt staar, hvad der blev taget paa Urbirk».

blevet beslaglagt og stillet under Bestyrelse af den ovennævnte «Niels». Vi kunne ikke fortænke Eggert Frille i, at han efter denne Kongens Fremfærd ikke har villet komme til det berammede Møde i Kjøbenhavn. Det er ikke uden Interesse at læse de Grunde, som han anfører i et Brev af 27de Marts til Rigsraadet. «Jeg har spurgt i Sandhed, at alt mit rørlige Gods, som kunde opspørges, er borttaget, og hvorledes man har forfaret med mit urørlige Gods, det faar I med Guds Hjælp at vide, om Gud vil jeg lever. Den Overlast har jeg lidt, siden jeg fik det Lejdebrev, og det holder mig tilbage. Jeg tør ikke søge fornævnte Dag og Møde i Kjøbenhavn. Thi jeg frygter, at de samme, som raadede Hans Naade til at tage mit Gods, de samme ville vel raade til at tage mit Liv med, om de fik Magt over mig, saa at Enhver, der har nydt og endnu nyder, som har faaet og endnu har mit Gods, kunde beholde det uden Modsigelse, hvis jeg var af Vejen og altsaa ingen kærede derpaa. Ja, da havde de i Sandhed ilde raadet for mig, først taget mit Gods og siden mit Liv. Men skal der nu sættes en anden Ret og af andre over mig, da frygter jeg visselig for, at dette ikke gjøres til mit Bedste; thi jeg har været for den højeste Ret i Danmark er, den Tid min Herres Naade talte mig selv aabenbar til paa Raadhuset i Kjøbenhavn for alt Hans Naades aandelige og verdslige Raad.» Han foreslaar, at hans Sag indskydes for en Domstol, bestaaende af Grev Gerhard, Bisperne i Lübeck og Slesvig, Ridderskabet i Holsten og Borgemestre og Raad i Lübeck, og at Sagen føres i Lübeck. «At jeg gjør det, det sker, fordi her er den strængeste Ret, jeg kjender. Retten findes ikke her mild eller naadig for dem, der befindes skyldige og brødefulde. Men hver, som uskyldig og brøde-

fri kommer her for Retten, er sikker for Vold og Uret.» I lidenskabelige og heftige Ord anker han over, at hans Arvegods er bleven ham berøvet, og forsvarer sig imod Beskyldninger for at havé tilskrevet sine Venner fornærmelige Breve imod Kongen. Han har kun underrettet dem om den Overlast, han har lidt, og vil ogsaa vide at forsvare dette, som en Dannemand bør.

Det nye Forslag om at underkaste Sagen en Voldgiftskjendelse havde selvfølgelig ingen Fremgang. Kong Christiern havde i Vinteren 1468—69 foretaget gjentagne heldige Indfald i Sverig og tilføjet sine Fjender alvorlige Tab. Hans Breve fra denne Tid vidne om en fast Tillid til, at det nok skulde lykkes ham med Magt at knække sine Modstandere. Ved hans Tilbagekomst fra Sverig i Begyndelsen af April lykkedes det dog Dronningen og flere af Hr. Eggerts Venner at formaa ham til at udstede et nyt Lejdebrev for Eggert Frille, som skulde gjælde fra 16de April til 21de Maj. Med dette Lejde blev hans Broder Johan Frille sendt til Lübeck, hvor han ankom den 14de April. Men paa ny vægrede Hr. Eggert sig ved at møde, denne Gang under Paaskud af, at Tiden var altfor knap tilmaalt, da han først kunde være i Kjøbenhavn den 1ste Maj. Han synes at have havt en Følelse af, at hans Sag foreløbig var tabt. I en ny Skrivelse forklarer han vidtløftig Aarsagen til sin Vægring, og i mere underdanige og modfaldne Ord end tilforn beder han Raadet formaa Kongen til atter at være ham gunstig og naadig og tænke tilbage paa, hvad Nytte han har gjort Kongen og hans Rige, og atter lade ham nyde sit Gods paa sine «Olderdage»[1]). Det er en Selvfølge, at Kongen opfattede

[1]) Eggert Frille til Rigsraadet, Lubich, feria 2 post dominicam misericordia Domini (17/4) 1469. Geh. Arch. D. Kgrs. Hist. Fasc. 3, Nr. 15 c.

hans gjentagne Afslag som et Vidnesbyrd om, at han ikke vilde eller turde lade sin Sag paadømme. Han sendte en Skriver med Brev til Raadet i Lübeck, som indeholdt Klager over Eggert Frille, og en Fremstilling af dennes Adfærd, som Overbringeren havde Befaling til nærmere at forklare, for at Sagen ikke skulde blive fremstillet for dem i et urigtigt Lys[1]).

Denne Skrivelse gav Anledning til, at Lübeck nu tog Sagen i sin Haand og hurtig bragte den i en god Gænge. Raadet affordrede strax Eggert Frille en Erklæring, som denne ogsaa indleverede den 10de Maj., kun 6 Dage efter Afsendelsen af Kongens Brev. De indflydelsesrige Statsmænd i Hansestaden lykkedes det derpaa at faa Kongen til den 25de Maj at udstede et nyt Lejdebrev til Eggert Frille, som indeholdt Alt, hvad denne kunde ønske sig. Han skulde frit og uhindret kunne komme til Kjøbenhavn eller andetsteds, naar han vilde, og blive saa længe, indtil Sagen mellem ham og Kongen var forhandlet til Ende. Kunde de ikke blive forligte, skulde han have frit Lejde til at drage bort i sit Behold igjen[2]). Samme Dag har Kong Christiern efter Opfordring af det lybske Raad, som hele Vinteren havde arbejdet paa Fredens Gjenoprettelse i Norden, ogsaa udstedt Lejdebreve til Karl Knutsson og Iver Axelssøn til et Møde i Kalmar. Saaledes have ogsaa denne Gang Eggert Frilles og Iver Axelssøns Forhold

---

[1]) Kong Christiern til Raadet i Lübeck, Kopenhauen, am donredage na des hilgen crucis dage inuencionis (4/5) 1469. Geh. Arch. D. Kgrs. Hist. Fasc. 3, Nr. 16—17 (2 Afskrifter).

[2]) Eggert Frilles Erklæring til Raadet i Lübeck, Lubick, auende ascenscionis Domini (10/5) 1469. Geh. Arch. D. Kgrs. Hist. Fasc. 3, Nr. 17 b. Kongens Lejdebrev, in castro Haffnensi, feria 5 ante dominicam s. Trinitatis (25/5) 1469 i en Vidisse af Raadet i Lübeck, dat. 2 Juni. Geh. Arch. De Friller 11.

været nøje sammenknyttede. Men det er ogsaa sidste Gang. Det skulde endnu vare længe, inden det kom til Forlig mellem Kongen og Axelssønnerne.

Støttet af den indflydelsesrige Hjælp, han nu havde faaet, vender Eggert Frille atter tilbage til Danmark. Hos sin Svigersøn og Datter paa Søholm finder han foreløbig Tilhold. Paa det store Møde, som i Avgust Maaned 1469 fandt Sted i Kjøbenhavn mellem Kongen, de vendiske Stæders Sendebud, Grev Gerhard og Udsendinge fra den holstenske Adel[1]), finde vi ham i travl Virksomhed med at faa Striden bilagt. Endnu findes et lille Brev fra ham til Svigersønnen, hvori han skriver: «Jeg er endnu ikke kommet til Ende med mit Ærinde, men med Guds Hjælp vil jeg arbejde Dag fra Dag og faa en Ende derpaa, Gud give den vorde god.» Han formoder, at alle de tilstedeværende Sendebud ville understøtte ham, og beder Bent Bille sende ham et Par gode, fede Øxne til de lybske Raadsherrer, som havde vist ham «saa stor Ære og Værdighed»[2]). Med deres Hjælp har han hele Aaret 1469 og Begyndelsen af det følgende Aar kæmpet en haard Kamp med Kongen for at faa ikke alene sit Arve- og Kjøbegods, men ogsaa sit Pant i Urbirk[3]). Endelig den 4de Maj 1470 kunde Hr. Eggert se en Ende paa sin pinlige og farefulde Stilling. I et aabent Brev erklærede Kongen, at det nu var kommet til et endeligt Forlig mellem ham og Eggert Frille, saa at Striden aldrig mere

[1]) Om dette Møde se Paludan-Müller, De første Konger af den oldenborgske Slægt S. 97—98.

[2]) Eggert Frille til Bent Bille, Haffnis, feria 3 ante Bartholomei apostoli (22/8) 1469. Geh. Arch. D. Kgrs. Hist. Fasc. 3, Nr. 17 c.

[3]) Raadet i Lübeck har 27 Januar 1470 udstedt en Vidisse af Kong Christierns Pantebrev paa Urbirk af 18 Januar 1466. Geh. Arch. Viborg Nr. 4.

skulde gjenoptages til Skade for ham eller hans Arvinger[1]). Overenskomstens Ordlyd kjendes ikke, men Anders Bilde har efterladt et kort Udtog af den, som lyder saaledes: »De Artikler, Hr. Eggert maatte gaa ind paa, før han kunde faa Venskab, vare, at han skulde give Afkald paa alle Forleninger, Pant og alt andet, som han havde mistet, dernæst tilgive alle dem, som toge hans Gods paa Urbirk og andetsteds, endelig love aldrig at »arge« paa dem eller nogen Mand derfor samt tilgive dem, som havde redet efter ham«[2]).

Hvis dette Udtog var det eneste, vi vidste om dette Forlig, maatte man jo tro, at det virkelig var bevist, at Hr. Eggert havde gjort sig skyldig i Forræderi og til Straf derfor mistet alt sit Gods, baade Pant og anden Ejendom. Men heldigvis er der endnu bevaret et Kongebrev, som viser, at man ikke fuldt ud tør stole paa Anders Bildes Udtog. Det er stilet til den ovenfor nævnte »Niels« og lyder saaledes: »Vi bede Dig og ville, at Du lader Hr. Eggert Frille følge alt det Gods, som Du paa vore Vegne af hans Gods annammet og i Værge haver, eftersom vort aabne Brev, vi ham paa alle hans Arve- og Kjøbegods givet haver, ydermere indeholder. Mener Du og at have nogen Ret til noget af hans Gods, da lad ham dog strax følge uhindret alt hans Gods og tal ham siden til efter Loven med Rette«[3]).

Saaledes kunde nu Eggert Frille atter vende tilbage til sin Hjemstavn, men rigtignok som en slagen Mand.

---

[1]) Kong Christierns aabne Brev, dat. Harildzborg, feria 2 prox. p. dom. Jubilate ($^{14}/_{4}$) 1470. Geh. Arch. De Friller 12.

[2]) Anders Bildes ovenfor anførte Optegnelser i Geh. Arch.

[3]) Kong Christierns Brev til Niels (uden Udskrift). Udat. Concept i Top. Saml. p. Papir, Rynkeby Nr. 2.

Hans Forleninger, som havde dannet det faste Støttepunkt for hans Magt og Indflydelse, vare ham berøvede, hans rørlige Ejendom splittet som Avner for Vinden, hans Stilling som Rigsraad undergravet. Og som en falden Stormand forsvinder han da ogsaa nu af Historien. Hans Navn findes ikke oftere under noget offentligt Dokument, af hans rastløse Forretningsvirksomhed findes ikke længer noget Spor. Kun faa Aar endnu har han levet. Hans Hustru var sandsynligvis død forinden hans Fald, han selv døde den 5te Februar 1472. Han ligger begraven i Odense S. Hans Kirke, hvortil han kort før han drog til det skæbnesvangre Møde i Kjøbenhavn — maaske i Forudfølelse af hvad der vilde ske — havde skjænket betydeligt Gods til Sjælemesser for sig og sin Hustru[1]). Men endnu efter sin Død har han paakaldt sine Landsmænds Vidnesbyrd for sin Ret. Paa Baag Herredsthing have Sandemænd vidnet — uden at noget Vidne gik imod, — at Hr. Eggert Frille baade levede og døde som en Dannemand[2]).

Og naar en sen Eftertid af de mange spredte Træk, som ere levnede os af denne mærkelige Mands Levnetsløb, vil forsøge at danne sig et fyldigt Billede af hans Karakter

---

[1]) I Bircherods Inscriptiones Othinienses findes Indskriften paa hans Ligsten i S. Hans Kirke. Den lyder saaledes: »Anno Domini MCDLXXVI die Agathe virginis obiit strenuus miles Eggardus Frille cum uxore domina Anna.« At Aarstallet 1476 er en Fejllæsning for 1472, fremgaar af Kong Christierns aabne Brev om Skifte efter Eggert Frille, som er dateret Kjøbenhavn Slot, S. Olafs Dag ($^{29}/_{7}$) 1472. Geh. Arch. Skiftebreve Nr. 9. Gavebrevet findes i Hofman, Fundationer V. 191—92.

[2]) Baag Herredsthingsvidne, S. Peters Dag ad vincula ($^{1}/_{8}$) 1474. Geh. Arch. Baag Herred Nr. 21.

og hans Handlemaade, da maa den tilvisse indrømme, at han gjentagne Gange — frivilligt eller ufrivilligt — har bragt sig ind i tvivlsomme og vovede Situationer, af hvilke han ikke gik ud, uden at Mistanken kastede sin Skygge paa ham. Men paa den anden Side maa den ogsaa hævde, at Modstanderne ikke formaaede at føre noget gyldigt Bevis mod ham, og at han faldt som et Offer for den Stærkeres Ret. Hans Fejl var utvivlsomt et Rethaveri, som under de daværende Forhold ikke kunde hævdes ligeoverfor Kongemagten, hvor godt hans Ret — saa vidt man kan dømme efter de foreliggende Vidnesbyrd — end var begrundet. Men ligesom denne Fejl vel kan berøve ham den Sympathi, som man føler ligeoverfor en varm og opofrende Fædrelandsven, saa kan den dog ikke udviske det fyldige Indtryk af en overlegen Personlighed, af en betydelig Statsmand, en virksom og pligtopfyldende Statstjener og af en Mand, som paa Livets forskjellige Omraader har vidst at sætte sig et Eftermæle.

Blidemestere, Balistarii og Værkmestere i Kjøbenhavn ca. 1375—1550.

Af

Otto Blom.

Fra gammel Tid har der til Rigets Hovedtøihus i Kjøbenhavn været knyttet et Korps af Bøsseskytter, ɔ: Artillerister. Der har vel været Bøsseskytter paa alle Landets Slotte og Fæstninger, saalænge disse overhovedet have været udrustede med Bøsser, ɔ: Kanoner. Allerede tidligt under Kristian d. 3die maa Kronen have havt Artillerister i sin stadige Sold, eftersom det 1540 og 1542 paalægges enkelte af de kongelige Len, Dragsholm og Vordingborg, at modtage Bøsseskytter i Borgeleie[1]). Men en særegen Interesse for vort Artilleris Historie knytter der sig dog til Bøsseskytterne ved Kjøbenhavns Tøihus, fordi de i lange Tider ligetil henimod Midten af det 17de Aarhundrede, fra 1573 eller ialfald fra 1582 dog i Forening med dem paa Kronborg, vare de eneste Artillerister, der stode umiddelbart i Kronens Sold. I dette Korps af Bøsseskytter maa man derfor søge Oprindelsen til det kongelige Artilleri, Søartilleriet saavelsom Landartilleriet, og dette bliver derved den Del af Rigets staaende Krigsmagt, hvis Historie gaar længst tilbage i Tiden.

---

[1]) Erslev og Mollerup: Danske Kancelliregistranter 1535—1550, 143, 144 og 243.

Længere tilbage end til Aaret 1551 kan man dog ikke følge dette Korps af Bøsseskytter i Kjøbenhavn. Fra dette Aar kan man følge den hele Række af Arkelimestere og Tøimestere[1]), som lige til Nutiden i 333 Aar have forestaaet Kjøbenhavns Tøihus, og som i ældre Tider førte Kommandoen over hint Korps af Bøsseskytter. I Rigets Regnskab for 1551 forekommer Korpset paa en saadan Maade, med en Styrke af ca. 70 Mand i Aarstjenesten foruden Arkelimesteren og en Krudtmester, at det dengang neppe kan have været ganske nyligt oprettet. Om man besad Rigets Regnskaber fra endnu tidligere Aar, er det meget rimeligt, at man ogsaa i dem vilde have truffet paa Arkelimestere og Bøsseskytter ved Kjøbenhavns Tøihus i Kongens stadige Tjeneste idetmindste ligesaa længe, som Kjøbenhavn har været Hovedstationen for en kongelig Sømagt, altsaa fra Kong Hans's Tid. Og til selve Kjøbenhavns Slot har der alt fra Midten af det 15de

[1]) Det er maaske ikke overflødigt at fremhæve, at Ordet »Arkelimester« i Tidernes Løb har betegnet tre meget forskjellige Stillinger ved Artilleriet. I største Delen af det 16de Aarhundrede kaldtes den Øverstbefalende over Artilleriet ved en i Felten staaende Hær med denne Titel; saaledes forekomme Anders Bille under Kong Hans, Henrik Krummedige under Frederik d. 1ste og Niels Ulfstand under Frederik d. 2den som Arkelimestere. I Tidsrummet c. 1540—1650 bruges dernæst denne Titel om den Befalingsmand ved en Fæstning eller et Tøihus, der førte Kommandoen og Regnskabet over Artilleriet; kun ved de større Tøihuse som Kjøbenhavns og Kronborgs kaldtes han stundom Tøimester. Endelig brugtes Benævnelsen Arkelimester fra c. 1550 indtil 1775 om den Artilleriunderofficer, der ombord paa Krigsskibene havde Skibets Artillerimateriel i Regnskab; først 1775 gik denne Benævnelse helt af Brug ved Søartilleriet, idet den ombyttedes med Kanoner, samtidigt med at den gamle Benævnelse for en menig Artillerist, Bøsseskytte, ombyttedes med Konstabel, saaledes som det alt 100 Aar forud var sket ved Landartilleriet. — Ordet Arkeli er ikkun en fra Tydskland indført Fordreielse af Artilleri.

Aarhundrede hørt et efter Tidens Leilighed saa anseligt Forraad af Skyts, at det er lidet tænkeligt, at der ikke allerede dengang i Slottets faste Tjeneste har været idetmindste en Mand, til at forestaa dets Artilleri, til at røgte det og til at forestaa dets Brug. Der haves ogsaa fra Kong Hans's, Kristian d. 2dens og Frederik d. 1stes Tid Spor af, at der her i Landet har existeret professionelle Artillerister under Navn af Bøssemestere og deres Svende samt Bøsseskytter; muligvis kunne nogle af dem have været knyttede til Kjøbenhavns Slot og Tøihus. Men det er i hvert Fald paafaldende nok, at man f. Ex. ved at gjennemgaa de hidtil udkomne 6 Bind af Dr. Oluf Nielsens fortræffelige Kjøbenhavns Diplomatarium blandt de utallige deri navngivne Indbyggere i Staden ikke finder nævnt nogen eneste Bøssemester eller Arkelimester før 1550 og selv af menige Bøsseskytter kun en eneste, som 1532 synes at have staaet i Stadens Tjeneste [1]).

Aarsagen til denne paafaldende Taushed er vel næppe helt tilfældig; for en væsenlig Del kan den vel stikke deri, at Artilleristerne allerede i hine Tider i det Hele taget ikke have hørt til den mere formuende Klasse af Stadens Indbyggere, hvis Navne fortrinsvis ere blevne bevarede til Nutiden ved saadanne offenlige Dokumenter som Eiendomsskjøder, Gavebreve til Kirker og Klostre o. desl. Den, der saavidt muligt vil tilbunds i vort Artilleris ældste Historie, kan dog ikke uden Undersøgelse se bort fra Muligheden af en anden Forklaring af Fæno-

---

[1]) At denne Peter Bøsseskytte har staaet i Stadens og ikke i Slottets Tjeneste, kan man vist temmelig sikkert slutte deraf, at hans Hus ved Nørreport er bekostet teglhængt af Staden, saa at det vel har været en denne tilhørende Tjenestebolig. Kjbhvns Dipl. I, 345.

menet, den nemlig, at Forstanderne for Slottets Artilleri og Tøihuset før 1550 kunne have ført Benævnelser, hvis Identitet i Betydning med følgende Tiders Embedstitler af Arkelimester og Tøimester ikke strax falder i Øinene.

Det træffer sig nu saaledes, at medens man fra 1551 kan opstille den sammenhængende Række af Arkeli- og Tøimestere i Kjøbenhavn lige til Nutiden, kan man fra 1548 gaa den modsatte Vei indtil 1433 med en Række Balistarii og Værkmestere i Kjøbenhavn, de ældste iblandt dem udtrykkeligt betegnede som ansatte ved Kjøbenhavns Slot, til hvilke der endnu maa føies en Blidemester og en Balistarius fra den sidste Fjerdedel af det 14de Aarhundrede. Er Sammenhængen da ikke i Virkeligheden den, at de to Rækker supplere hinanden og egenligt kun udgjøre den fortløbende Række af de Mænd, som i de sidste 450—500 Aar have forestaaet Kjøbenhavns Tøihus, kun med den Forskjel, at før 1550 kaldtes de Balistarii og Værkmestere, efter 1550 Arkelimestere og Tøimestere?

Ja lad os se ad, om denne ved første Øiekast ganske bestikkende Gisning taaler en nærmere Undersøgelse. Men inden vi gaa ind paa en Granskning af det Spørgsmaal, hvad der hertillands i Perioden 1375—1550 er blevet forstaaet ved en Blidemester, en Balistarius og en Værkmester, er det vel foreløbigt bedst at gjennemgaa Rækken af de Indbyggere i Kjøbenhavn, som i det omtalte Tidsrum findes nævnte med disse Betegnelser; de ere ni eller ti i Tallet.

Hans Blidemester nævnes med denne danske Betegnelse i en omtrent 1375 paa Latin affattet Liste som Eier-

mand til en Grund paa den østre Side af Bjørnebrogade, den nuværende Kjøbmagergade[1]).

Mathias Balistarius nævnes i en Fortegnelse fra omtrent samme Tid, dog noget yngre, som Leier eller Fæster af en Gaard i St. Nikolai Sogn, der tilhørte Roskilde Bispestol[2]).

Niels Pedersen, Værkmester paa Kjøbenhavns Hus, fik d. 23de Marts 1433 Skjøde paa en Gaard ved Vommestræde og Smedegade i St. Klemens Sogn, altsaa søndenfor Vestergade[3]).

Jes Pedersen, Værkmester paa Kjøbenhavns Hus, nævnes 1438 som Eiermand til en Gaard i samme Nabolag mellem Vommestræde, Smedegade og Vestergade[4]). 1446 anføres han i et paa Latin affattet Skjøde som Johannes Petri Balistarius in Castro Hafnensi[5]). 1463 solgte han en Del af sin Eiendom, der faa Aar efter kjøbtes af Antvorskov Kloster[6]). D. 28de Marts 1466 skjødede hans Enke hans grundmurede Gaard paa den søndre Side af Vestergade, norden for Vommebadstuen, som Sjælegave til Frue Kirke[7]).

Isak Mathisen Værkmester var 1466 Medbesegler af Jes Pedersens Enkes ovennævnte Gavebrev, lige-

[1]) Kjbhvns Dipl. I, 108. Geheimearkivar A. D. Jørgensen henfører denne Stadens ældste Jordebog til Tiden mellem 10de Juli 1373 og 18de Febr. 1374, altsaa endnu til Valdemar Atterdags Regeringstid; se: Aarb. f. Nord. Oldk. o. Hist. 1877, 281 i Anm. Dr. O. Nielsen giver imidlertid i sin Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse II, 24 i Anm. Grunde for, at den maa være affattet 1377—1380.

[2]) Kjbhvns Dipl. I, 112, jvfr. 94.

[3]) Kjbhvns Dipl. I, 159, II, 60.

[4]) Kjbhvns Dipl. IV, 34.

[5]) Kjbhvns Dipl. II, 80.

[6]) Kjbhvns Dipl. IV, 35.

[7]) Kjbhvns Dipl. IV, 92.

som 1474 og 1479 paa andre Eiendomsskjøder. D. 28de Juni 1488 var han selv Eiermand til en Gaard paa den søndre Side af Vestergade[1]). Efter hans Død overlod hans Datter 1501 sin Arvepart i Gaarden til sin Broder, Herr Jesper Isaksen, Præst i Birkerød, der 1516 afstod Gaarden til de hellige fem Vunders Alter i Frue Kirke, ved hvilken han tillige var Vikar[2]).

Oluf Værkmester synes at have staaet i Kong Hans's Tjeneste 1487, da han St. Mariæ Magdalenæ Dag fik Løn udbetalt i Kjøbenhavn[3]).

Gyde Værkmester boede 1496 i en Staden tilhørende Gaard paa Nørregade[4]).

Niels Værkmester nævnes i en 1510 affattet Fortegnelse over Kjøbenhavns vaabenføre Mandskab som boende i Stadens vestre Rodemaal[5]).

Oluf Værkmester, der nævnes i samme Fortegnelse, er muligvis, men neppe sandsynligvis, den samme Mand af dette Navn, der forekommer 1487. Den 18de Novbr. 1504 eiede han en Grund paa den søndre Side af Vestergade, der stødte op til afdøde Isak Mathisens Gaard, og som han først kan have kjøbt efter 10de Mai 1501[6]). Paa denne Grund byggede han en Gaard, som Kristian d. 2dens Befalingsmand i Kjøbenhavn, Herr Henrik Gjøe, under Beleiringen 1523 overdrog Bøssestøberen Mester Fadder, rimeligvis uden nogen retslig Hjemmel for Overdragelsen, eftersom det fandtes nødvendigt udtrykkeligt at faa det stipuleret i Stadens Kapitulation d. 23de Decbr.

[1]) Kjbhvns Dipl. II, 132, 140 og 158.
[2]) Kjbhvns Dipl. VI, 3 og 9.
[3]) Danske Magasin, 4de R., I, 88.
[4]) Kjbhvns Dipl. I, 241.
[5]) Kjbhvns Dipl. I, 282
[6]) Kjbhvns Dipl. IV, 287, jvfr. VI, 3 og 9.

1523, at denne Overdragelse skulde staa ved Magt, samt at erhverve en særegen Stadfæstelse af Frederik d. 1ste paa Mester Fadders Eiendomsret til Gaarden, for hvilken Staden Kjøbenhavn maatte give Oluf Værkmester en Grund ved Vestre Mag i Vederlag[1]). Ogsaa efter Mester Fadders Død ansaa hans Enke det for nødvendigt d. 20de Oktbr. 1539 at erhverve Kristian d. 3dies Bekræftelse paa Besiddelsen af den for 16 Aar siden erhvervede Gaard paa Vestergade[2]); og dog nævnes Oluf Værkmester kun to Maaneder efter, d. 21de Decbr. 1539, som paany boende paa Vestergade[3]); og at det er sin gamle Eiendom eller ialfald en Parcel af denne, han har beboet i sin Alderdom, synes at fremgaa deraf, at endnu i Stadens Jordebog af 1581 betegnes den Gaard, Herr Jesper Isaksen 1516 havde skjænket Frue Kirke, som liggende østen for «den Bod, Oluf Værkmester fordum iboede»[4]), ɔ: for den Grund, han havde eiet og bebygget mellem 1504 og 1523.

Mogens Værkmester nævnes d. 10de Juli 1547 og d. 21de Aug. 1548, første Gang som Beboer af en af Universitetets Gaarde i Stadens Strandrodemaal[5]).

Der lader sig neppe reise nogen begrundet Tvivl om Betydningen af den Benævnelse «Blidemester», som findes brugt en enkelt Gang omtrent 1375, altsaa paa en Tid, da Ildvaabnene vel vare kjendte her i Landet, men saavidt vides endnu ikke i almindelig Brug. Hans Blidemester maa sikkert antages at have, enten i Staden Kjøbenhavns eller i Slottets Tjeneste, havt at gjøre med de

---

[1]) Kjbhvns Dipl. I, 328, II, 220 og I, 336.
[2]) Kjbhvns Dipl. II, 256.
[3]) Kjbhvns Dipl. VI, 30.
[4]) Kjbhvns Dipl. I, 531.
[5]) Kjbhvns Dipl. I, 410 og VI, 68.

store Kastemaskiner, Blider, Valslynger, Manger, Bukke og hvad de ellers kaldtes, der endnu paa den Tid brugtes til Angreb og Forsvar af Fæstninger. At Ordet Blidemester forekommer i et paa Latin affattet Dokument, er vel noget paafaldende, men naturligvis ikke noget tilstrækkeligt Bevis for, at man helt savnede et tilsvarende latinsk Ord.

Forsaavidt er der ikke noget til Hinder for, at den omtrent samtidigt og atter midt i det 15de Aarhundrede brugte Benævnelse Balistarius kan betegne den samme Stilling som Blidemesterens[1]), en Formodning, som ligger snublende nær, da Balista i den klassiske Latin er Navnet paa en af Oldtidens Kastemaskiner. Formodningen modsiges heller ikke i og for sig ved den Kjendsgjerning, at en og samme Mand 1466 paa Latin kaldes Balistarius in Castro Hafnensi og 1438 og 1463 paa Dansk Værkmester paa Kjøbenhavns Hus. Det vilde ikke være utænkeligt, at Ordet «Værkmester», foruden den mere omfattende Betydning af en Haandværker, kunde have den specielle Betydning af en Blidemester, idet det kunde have sin Oprindelse fra den middelalderlig høitydske Benævnelse for allehaande Krigsmaskiner «Antwerk», eller fra de nedertydske Benævnelser «Driwende Werk» og «Schietende Werk» for Krigsmaskiner, der vel ikke have været identiske med Bliderne, men om hvilke man iøvrigt kun ved saameget, at de ligesom disse vare en Slags store Kaste- eller Skydemaskiner[2]).

---

[1]) Det var ikke blot ved Kjøbenhavns Hus, at der var ansat en Balistarius; en vis Hans Hudthemacker, Balistarius in Castello Ørkell, har 1429 været med at udfærdige en Vidisse af Erik af Pommerns Privilegium af 1409 for Byen Svendborg. Se Aktst. t. Oplysn. af Danmarks indre Forhold, udg. af Fyens Stifts litt. Selsk., I, 145.

[2]) At «Driwende Werk» har været en anden Krigsmaskine end Bliden,

Den Opfattelse, at Blidemester er det samme som Balistarius og dette Ord igjen ensbetydende med Værkmester, er dog endnu kun en Gisning, som trænger til kritisk Undersøgelse.

Saafremt Balistarius i Middelalderens Latin har betydet en Blidemester, saa maa en Blide i samme Sprog have været gjengivet ved Ordet Balista; men dette synes ikke at have været Tilfældet. Hvor Saxo i sin 13de Bog omtaler den Blide, som Roskildeborgerne reiste mod Haraldsborg med saa megen Virkning, at Borgen overgav sig efter det andet Blidekast, bruger han om den ikkun saadanne almindelige Udtryk som Tormentum og Machinamentum[1]); og Machina er ligeledes det omfattende Udtryk, han i den 14de Bog bruger om de Beleiringsmaskiner, Valdemar den Store begyndte at lade hugge Tømmer til under Beleiringen af Arkona, men som ikke kom i Brug, fordi Fæstningen faldt for et improviseret Stormangreb, inden de naaede at blive færdige[2]). De enkelte Steder, hvor Saxo bruger Ordet Balista, mener han øiensynligt ikke en Blide, men meget snarere en Armbryst. Det ligger ialfald nærmere at se et Vaaben af denne sidste Slags end en Blide i den Balista, som Odin, da han fulgte Hading paa Toget mod Bjarmelænderne, tog frem af sin Pose, og hvormed han skjød ti Pile paa engang, som alle

---

fremgaar deraf, at af de Skibe, Hanseestæderne 1368 udrustede mod Valdemar Atterdag, var der nogle, som førte baade Blider og Værker; Raadet i Lybek anskaffede 1363 »unum machinamentum sagittarum, vulgariter eyn Schietende Werk«; da denne Maskine skjød med Pile, kan den ikke have været en Blide, men maaske snarere en Slags Armbryst i meget stort Format. Se Fock: Rügensch-Pommersche Geschichten III, 146.

[1]) P. E. Müllers Udg. af Saxo I, 650.

[2]) P. E. Müllers Udg. af Saxo I, 828.

ramte[1]). Naar Saxo i den 14de Bog fortæller om den haarde Træfning paa Ølands Kyst mod de liflandske Sørøvere, og om hvorledes Esbern Snare i sin Ærgrelse over at have skudt tre Pile med en Balista uden at ramme brød den sønder for at gribe til Sværdet, saa kan han her ved Balista ikke have tænkt paa en Blide, der hverken skjød med Pile eller Smaaspyd (spiculis) eller ret vel lod sig sønderbryde med Hænderne i et Øiebliks Hidsighed; det «Tormentum», som Saxo paa samme Sted benævner det sønderbrudte Vaaben, kan neppe have været nogen større Krigsmaskine end en Armbryst. Den som maatte undre sig over, at Saxo skulde have kjendt Armbrysten, eftersom dette Vaaben sædvanligt antages først at være bragt i almindelig Brug i Europa af Richard Løvehjerte, altsaa lige mod Slutningen af det 12te Aarhundrede, vel en god Stund efter Slaget ved Øland og rimeligvis efter at Saxo har affattet sin Fortælling om dette, vil det være tilstrækkeligt at henvise til, at man har Miniaturer fra det 10de Aarhundrede med Billeder af Armbrystskytter[2]), samt at et Lateranconcilium allerede 1139 fandt det nødvendigt at forbyde Brugen af dette morderiske Vaaben undtagen mod de Vantro. Ved at bruge en Armbryst mod Liflænderne har Esbern Snare altsaa ikke overtraadt den kirkelige Bestemmelse, der meget mindre kan have generet Kong Hadings Ven, den enøiede Gubbe i den side Kappe. Fra Middelalderens senere Aarhundreder lader det sig med større Sikkerhed paavise, at man har brugt Ordet Balista til at gjengive Ordet Armbryst, der selv ligesom det franske «Arbalête» kun er en Fordreielse af det latinske Ord «Arcubalista». Naar den ringstedske Tavle, der, som den

[1]) P. E. Müllers Udg. af Saxo I, 52.
[2]) *Viollet* le Duc: L'architecture militaire au Moyen-âge, p. 9.

nu foreligger, hidrører fra Middelalderens Slutning, men muligvis er en Afskrift af et tidligere affattet Dokument, fortæller, at den udvalgte Kong Valdemar 1231 døde ved et Vaadeskud med en Balista, saa kan der ved dette Ord ikke være tænkt paa en Blide, men kun paa en Armbryst, eftersom det udtrykkeligt anføres, at det var paa en Jagt, at han fik sit Banesaar[1]). Fra det 15de Aarhundrede haves et bestemt Exempel paa, at Ordet Balista er blevet oversat paa Dansk ved Armbryst, i den danske Oversættelse fra Latin af Jehan de Mandevilles æventyrlige Reisebeskrivelse[2]). Naar et Inventarium for Ørum Slot af 3die April 1373 opfører 3 Balistas, 2 Tylvter Telorum og 1 Armborstvinde, og man dermed sammenholder, at der i den pommerske Stad Greifswaldes Regnskab for 1367 nævnes et «Instrumentum Balistarum dictum Armborstwinde»[3]), saa paatrænger der sig en meget stærk Formodning om, at de tre Balister paa Ørum maa have været Armbryster. Endnu sikkrere kan dette siges om «tres Balistas quæ dicuntur Ryggearmbyrsth», som fandtes paa Kjøbenhavns Hus ifølge et Inventarium af 8de September 1328[4]). Med fuld Sikkerhed lader det sig vel ikke oplyse, hvilken Art af Armbryster der netop menes med den underlige Betegnelse Ryggearmbyrsth; men det har neppe været den største Sort. Greifswaldes Regnskaber 1361—63 nævne Indkjøb af «Wintarborste», «Balistae dorsales»

---

[1]) Kongegravene i Ringsted Kirke, 47. Det er Herr Arkivar, Dr. philos. O. Nielsen, der har gjort mig opmærksom paa Brugen af Ordet Balista i dette Dokument. Naar Kammerherre Worsaae paa det anførte Sted oversætter Balista ved «Staalbue», er det kun at bemærke, at Armbrystens Bue vel stundom var af Staal, men vist nok saa tidt af Træ eller Horn.

[2]) Lorenzen: Mandevilles Reiser, 135.

[3]) Pyl: Pommersche Geschichtsdenkmäler III, 146.

[4]) Kjbhvns Dipl. I, 69.

og »Balistae strepales vel Stegherpes Arborste», ɔ: Stigbøilearmbryster [1]). Netop af de tre selvsamme Sorter anskaffede Raadet i Hamborg 20 i Aarene 1307 og 8, nemlig 4 Wintarmbruste (magnas Balistas), 10 Rucarmbruste (Balistas dorsales) og 6 Stegerepsarmbruste (Balistas stegerepas) [2]). Vindearmbrysterne, der med tilhørende Armbrystvinder ogsaa forekomme i danske Slotsinventarier (Ørum 1373, Dragsholm 1536), vare altsaa den største Art, hvorfor de ogsaa betaltes dobbelt saa dyrt som de andre [3]); dens Staalbue var saa stiv, at den maatte spændes med en paa Bagenden af Skjæftet anbragt Vinde med to Haandsving, hvilken med to smaa Tallier drog Buestrængen tilbage til Laasen. Stigbøilearmbrysten maa have havt Navn efter den iøvrigt paa enhver ikke aldeles svag Armbryst paa Forenden af Skjæftet anbragte Bøile, i hvilken Skytten satte Foden, medens han spændte Buen, rimeligvis alene ved Armens og Haandens Magt. Om Rygarmbrysten maa man formode, at dens Bue har været stivere end den sædvanlige Stigbøilearmbrystes, men svagere end Vindearmbrystens, saa at den maatte spændes ved Hjælp af en Jernhage eller Spændehage, befæstet paa et Spændebælte (tysk Spanhaken og Spangerdel, Spanzeel), som Skytten havde om Livet eller over Skulderen som et Bandoler [4]);

---

[1]) Pyl: Pommersche Geschichtsdenkmäler III, 146.

[2]) Koppmann: Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg I, Indledningen CI.

[3]) Koppmann: Kämmereirechnungen I, XCVIII.

[4]) Spændebæltet findes neppe nævnt i noget dansk Slotsinventarium, men i et svensk for Gripsholms Slot 1554 i Forbindelse med to Staalbuer med tilhørende »Krijhaker«. Se Handl. rör. Skandinaviens Hist. XXXVII, 68. I de Odense Smedes-Lavsskraa af 1496, der omfattede ikke blot Grov- og Kleinsmede, men tillige Knivsmede, Kjedelsmede, Grydestøbere, Pladeslagere, Remmesnidere, Sværdfeiere, Sadelmagere og Kandestøbere, bestemmes

naar Skytten satte den ene Fod i Bøilen paa Forskjæftet og bøiede sig eller knælede dybt nok til at kunne hugge Spændehagen paa Buestrængen, maatte han kunne drage denne tilbage med hele den Kraft, han udviklede ved igjen at reise sig[1]).

De Udgifter, der forekomme i Staden Hamborgs Regnskaber fra Perioden 1351—1500 under den stadigt tilbagevendende Konto: «ad Balistas», ere saadanne, der referere sig til Anskaffelsen og Vedligeholdelsen af Armbryster med Tilbehør, f. Ex. 1372 «vor pile», «vor twe spanhaken», «vor ene winden», «thene to snidende», «pro 10 novis balistis et quibusdam antiquis reformandis», «pro una statua ad balistam», «vor ene zule», «pro lignis tho thenen», 1375 «vor ene armborstes zule» o. s. v.[2]). Kun i de allerførste Aar, efter at Ildvaabnene komme tilsyne i Hamborgs Regnskaber, 1372—78, kan man finde Udgifter til saadanne under Kontoen «ad Balistas»; allerede fra 1379 have

det, at blandt andre Ting skal Kleinsmedene som Mesterstykke gjøre en «Kriihage», og Remmesniderne et Spændebælte. Se: Aktst. t. Oplysn. om Danmarks indre Forhold, udg. af Fyens Stifts litt. Selsk., I, 43.

¹) I sin Ancient Armour and Weapons in Europe, II, 278 omtaler Hewitt en Fremstilling af en Armbrystskytte paa et Maleri af St. Sebastians Martyrium fra 1473 i Nationalgalleriet i London med følgende Ord: «The soldier places his foot in the stirrup, a cord is then fixed by one end to the butt of the stock, the other end being fastened to a waistbelt. A pulley, running upon the cord, is hooked to the bowstring, and the bow is then bent by raising the body and keeping the leg firm.» Man tør heri maaske se beskrevet en noget mere raffineret Form af det 14de Aarhundredes Rygarmbryst.

²) Se Koppmanns Kämmereirechnungen. Zule og paa Latin Statua er Skjæftet paa Armbrysten; Thene er det ogsaa paa Dansk almindelige Ord for Pileskafter. Man træffer ogsaa i Hamborg ligesom i danske Slotsinventarier større Kvantiteter af Pile og Piletene optalte i Tønder, hvoraf hver udgjorde et Tal af 800 Stk.

Ildvaabnene faaet deres egen Konto kaldet «ad Vurschot», «ad Pixides» eller fra 1468 «ad Bombardas». Udgifter, der kunne henføres til Blider eller lignende Krigsmaskiner, findes aldrig opførte som medgaaede «ad Balistas». Med Balista kan der altsaa ikke være ment Blider, men kun Armbryster. Og det Samme bestyrkes ved den historiske Oplysning, at Staden Stralsund 1270—1280 eiede 53 «Balistas» [1]); saamange Blider har neppe nogen Stad i Verden eiet paa en Gang.

Er det slaaet fast, at Balista i vor Middelalders Latin betyder en Armbryst, saa volder det ingen Vanskelighed at forstaa Roskildebispen, Johannes Krags Klager i et Aktstykke af 30te Januar 1296, over at oprørske Borgere i Kjøbenhavn havde angrebet Slottet, medens han var tilstede der med sit Følge, og «sagittas acutas in dictum castrum per balistas miserunt» [2]). Man kan saa godt forstaa, at Biskoppen i sin Alteration over denne Frækhed har taget det hele Optrin meget alvorligt; men ogsaa nyere Historikere have maaske tillagt det en Betydenhed og et Omfang, der nøiere beset vistnok beror paa den Misforstaaelse, at det var Blider, altsaa store Krigsmaskiner, Tumultuanterne bragte i Batteri mod Slottet; Sagen ser noget mindre betydelig ud, naar man ved, at det var med et saa sædvanligt og mod et grundmuret Hus saa afmægtigt Vaaben som Armbryster, at Skuddene ere faldne; det ligger allerede deri, at det ikke var med tunge Stene o. desl. der blev skudt, men kun med Pile.

Er Balista Betegnelsen for en Armbryst, saa maa Ordet Balistarius betyde en Mand, som har med Armbryster at gjøre. At Ordet skulde betyde en professionel

[1]) Fock: Rügensch-Pommersche Geschichten II, 137.
[2]) Kjbhvns Dipl. I, 63.

Armbrystskytte, er ikke rimeligt; dertil maa Færdigheden som saadan idetmindste mod Slutningen af Middelalderen have været for almindeligt udbredt, saa at Eiermanden til en vistnok anselig Gaard og Grund i Kjøbenhavn neppe vilde betegne sig selv som Armbrystskytte paa Slottet; dettes Besætning maa 1446 have talt flere end en Mand, der kunde skyde med Armbryst. Forholdet maa paa den Tid have været et helt andet end 200 Aar forud, da jydske Lov fandt det nødvendigt at paabyde, at der paa hvert Ledingsskib skulde haves ikke blot en Armbryst, men ogsaa en Mand, som forstod at skyde med den. Den rette Udlægning af Ordet Balistarius i kjøbenhavnske Aktstykker fra 1375—89 og 1446 kan man formentlig finde i de alt forud omtalte, paa Latin førte Regnskaber for Staden Hamborg fra 1350 til 1500. Det vides, at fra Begyndelsen af det 14de Aarhundrede havde Staden Hamborg en Balistarius i sin Tjeneste med den Forpligtelse aarlig at levere 4 nye Armbryster, og denne Funktionair opføres i Regnskaberne lige til 1500 blandt Raadets fastlønnede Tjenere samt enkelte Gange desuden leilighedsvis under Kontoen «ad Balistas» i Anledning af Arbeide, han extraordinairt har præsteret. I Regelen er han betegnet som «Balistarius», men enkelte Gange, 1370 og 1374 som «Balistifex», og atter andre Gange, 1356 og 1386, har Regnskabsføreren ombyttet Titelen med det om muligt endnu mere utvetydige Ord «Armborstmakere» midt i den latinske Text. Destoværre forekomme denne Art af høist oplysende Forsyndelser mod Latiniteten ikke i de af Regnskaberne, der haves i Behold fra det 15de Aarhundrede; ellers havde det maaske været muligt at finde Ordet «Werkmeister» brugt iflæng og synonymt med «Balistarius» og «Armborstmakere».

At Ordet Værkmester her i Danmark er brugt som ensbetydende med Balistarius, have vi nemlig et Exempel paa, deri at den samme Jes Pedersen, som 1438 og 1463 kaldes Værkmester paa Kjøbenhavns Hus, 1446 fører Titel af Balistarius in Castro Hafnensi. Vi føres derved til den Slutning, at en Værkmester er det samme som en Balistarius, altsaa det samme som en Armbrystmager, men ikke det samme som en Blidemester. Denne Slutning udelukker naturligvis ikke, at Værkmesteren paa Kjøbenhavns Hus foruden at forfærdige nye Armbryster kan have havt det Hverv at røgte og vedligeholde Slottets Forraad af saadanne, saa at hans Stilling forsaavidt har svaret til den, Rustmesteren nuomstunder indtager ved et Tøihus.

Destoværre er det kun yderst sjældent, at Ordet Værkmester forekommer i saadanne Forbindelser[1]), at den ovenfor anførte Slutning enten stadfæstes eller modsiges. Den af Maribo Kloster 1488 for den underliggende Kjøbstad givne Stadsret indeholder følgende kuriøse Paragraf: «Item vil Mikkel Værkmester bøde imod Klosteret, for Klosterets Tjenere vorde ihjelslagne af hans «biudh» (?) og i hans Brød, da maa han bo her i Byen og ikke ellers. Men siden ville vi aldrig have nogen Værkmester boende her i Byen» [2]). Denne Artikel maa siges at udelukke Mulig-

[1]) I Navnefortegnelser forekommer det tidt nok; de i Seidelins Diplomatarium Flensborgense meddelte Navnelister over Medlemmer af flensborgske Gilder fra det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarh. navngive mindst 11 forskjellige Mænd med Betegnelsen Werkmeister, som dog for en af dem, Mathias Werkmeister, der levede 1476, maa skrive sig fra Faderens eller Farfaderens Stilling, aldenstund han selv tituleres Herre og Dominus og altsaa var Præst. Saavidt vides forekommer Ordet Værkmester endnu som Familienavn i vore Dage.

[2]) Nye Danske Magasin, VI, 228.

heden af, at Værkmester kan betyde det samme som en Blidemester; thi ingen saadan — og ligesaalidt da en Artillerist — vilde falde paa at slaa sig ned i Maribo og udøve sin Kunst der med Fare for de Omboendes Liv og Lemmer, hvorimod det nok kan tænkes, at en Armbrystmager kan have søgt sit Brød der, uden at Klosteret har skjøttet om dette Naboskab, især om han ved Vaade har kommet til at dræbe en af dets Vornede uden at ville svare Mandebod derfor. Et mere positivt Vink om, i hvilken Retning man skal søge Værkmesternes Virksomhed, har man i et Regnskab fra Bergens Kongsgaard fra Aaret 1522, i hvilket der forekommer en Udgiftspost paa 4 ß, som Slottets Værkmester fik til Garn til Hornbuer, der netop vare en Slags Armbryster[1]).

Fra kjøbenhavnske Diplomer kjender man fra 1433 til 1548 Navnene paa 8 Værkmestere; fra flensborgske Aktstykker fra et lignende Tidsrum kjender man 10. Disse Tal kunne tilvisse ikke anses for urimeligt store for Antallet af Armbrystmagere i disse to Byer, naar man dermed sammenholder, at i Hamborg toge alene i de 36 Aar 1461—96 14 Mænd Borgerskab som Armbrystmagere[2]), og at de Lavsartikler, Armbrystmagerne i Lybek fik 1425, bestemme Antallet af Mestere til 16[3]). Forbrugen af Armbryster baade som Krigs- og som Jagtvaaben maa have været saa stor, at man snarest maa formode, at baade i Kjøbenhavn og i Smaabyerne have flere kunnet erhverve Brødet ved at lave og reparere Armbryster, end de Faa, hvis Navne ere komne til os med Tilnavnet Værkmester. Vil man antage, at denne Titel ikke er blevet

[1]) Norsk Hist. Tidsskr., 2den Række, II, 300.
[2]) Koppmann: Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg, III, XVI.
[3]) Wehrmann: Die älteren Lübeckischen Zunftrollen, 160.

tillagt enhver Armbrystmager, men kun den, der havde en Embedsstilling som saadan ved et Vaabenforraad eller Tøihus, saa lader ogsaa denne Gisning sig godt forlige med den Kjendsgjerning, at der til visse Tider før og efter 1500 har været to Værkmestere samtidigt i Kjøbenhavn; Intet er rimeligere, end at det kongelige Slot endnu dengang ligesom 1433—1463 har havt sin Værkmester, og samtidigt Stadens Raad en anden til at varetage det kommunale Forraad af Armbryster.

Formodningen — og andet er den ikke — om, at Værkmester kunde have den specielle Betydning af Embedsstillingen som Tilsynshavende med et større, kongeligt eller kommunalt Forraad af Armbryster, kunde maaske finde et Slags Støtte ved det Tidspunkt ved Midten af det 16de Aarhundrede, da Benævnelsen gik af Brug. Middelalderens store Krigsmaskiner som Blider og Manger vare dengang for længe siden forladte, maaske allerede før Ordet Værkmester nogensinde er blevet brugt paa Dansk; af alle de ikke faa Inventarier for danske Slotte og Fæstninger fra Aarhundredet 1450—1550, der kjendes, er det for Visborg af 1509 det eneste, som opfører «en gammel Blide»; i Inventariet af 1530 er den forsvunden; allerede 1509 maa den have staaet paa Slottet som en Antikvitet; det er gaaet med den, ligesom det derefter gik med 30 Armbryster, der opføres i Visborgs Inventarium 1509 som nye; allerede 1530 ere de reducerede i Tal og Værdi til 24 «gamle fordærvede Armbryster, som intet du»; men det synes dog bestandigt at være Levningerne af den samme Beholdning, der troligt opføres i Slottets Inventarier, lige indtil de 1645 efter Brømsebrofreden ved Visborgs Rømning afleveres med alt det øvrige Rustkammergods til Kjøbenhavns Tøihus. Tidspunktet, hvor Be-

nævnelsen Værkmester ophører at være i Brug, ved Midten af det 16de Aarhundrede, falder vistnok temmelig nøie sammen med det, hvor Armbrysten som Krigsvaaben omsider helt maatte vige Pladsen for Ildvaaben som Hager og Rør. Som Jagtvaaben og i Papegøiegilderne holdt Armbrysten sig i Brug en Stund endnu; de allerfleste Armbryster, der nu findes i Musæer og Samlinger, røbe noksom ved deres Udstyrelse og deres kunstige Spænde- og Laasemekanismer, at de ikke ere ældre end sidste Halvdel af det 16de og første af det 17de Aarhundrede. Endnu efter 1550 var der altsaa Brug for Armbrystmagere; men de kaldtes ikke længere Balistarii eller Værkmestere. Kristian d. 3die gav d. 8de Febr. 1555 en vis Elias Klüchtzersz og Frederik d. 2den gav d. 22de Oktbr. 1571 Hans Schenck Bestallinger, udfærdigede paa Tydsk, som «Armbrustirer» med Forpligtelse til at tilse og vedligeholde Kongens Armbryster[1]). Endnu i Aarene 1601—04 var ifølge Øresunds Toldregnskaber en af Bøsseskytterne paa Kronborg, Kristoffer von Augsburg, særligt engageret ved Bestalling af 14de Juli 1602 til som «Armbrustirer» at tage Vare paa Kongens Armbrystkammer. Engang i Tiden maa Søgningen til Armbrystmagernes Værksteder dog omsider være blevet for ringe til, at Haandværket kunde bestaa. En sælsom Udvei grebe Armbrystmagerne i Lybek til i denne Vaande, idet de lagde sig efter at syde Lim, fra først af vel kun som et Bierhverv, der imidlertid ved Tidernes Ugunst efterhaanden blev i den Grad til det virkelige Erhverv, at «Armbrustirer» i Lybek i lange Tider kom til

[1]) Disse to Bestallinger findes begge i en Kancelliregistrant i Geheimearkivet med Afskrifter af kongelige Bestallinger, 1554—1573.

ligefrem at betyde en Limkoger[1]). Det er desto værre ikke oplyst, naar det var, at Armbrystmager-Haandværkets «tilbageskridende Udvikling», naaede denne Yderlighed; hertillands er det vistnok død en naturlig Død uden den Tort at friste en slig Gjengangertilværelse.

Resultatet af den foranstaaende Undersøgelse bliver da, at de Balistarii og Værkmestere, der nævnes i kjøbenhavnske Aktstykker fra før 1550, have rimeligvis været Armbrystmagere, af hvilke idetmindste nogle have staaet i Slottets og maaske i Stadens faste Tjeneste som Tilsynshavende med disses Forraad af Armbryster. Men kunde de ikke med Bibeholdelse af den fra Fortiden nedarvede Titel tillige have havt de øvrige Vaabenforraad, navnlig af mere moderne Skydevaaben i deres Varetægt og saaledes dog have indtaget faktisk den samme Embedsstilling, som efter 1550 Arkeli- og Tøimestrene?

Spørgsmaalet vilde kunne besvares med stor Sikkerhed, hvis der for Slottet eller Staden Kjøbenhavn havdes ligesaa gamle Regnskaber i Behold som f. Ex. for Staden Stockholm eller Hamborg. Vi maa nøies med at vide, at der 1487 i Danmark gaves professionelle Artillerister, der kaldtes Bøssemestere; i Malmøhuses Regnskab for Aaret 1541 føres der en Værkmester i Lønning, men foruden denne en Arkelimester, hvilken sidste har været Forstanderen for Slottets Artilleriforraad; og Formodningen om, at dette udelukker Værkmestrene fra de professionelle Artilleristers Kreds, bestyrkes ved, hvad man ved fra Staden Stockholms Regnskaber, at Staden nemlig 1431—1440 havde en Bøssemester og Bøsseskytter, ei at tale om Bøssestøbere og

---

[1]) Wehrmann: Die älteren Lübeckischen Zunftrollen, 160.

Krudtmagere[1]). Endnu længere tilbage, saagodtsom til Ildvaabnenes Indførelse, kan man følge Forholdenes Udvikling i Hamborg. Som før nævnt havde Staden altid en Balistarius i sin Tjeneste ligefra 1350 til 1500 og længere; paa en aldeles utvetydig Maade nævnes Ildvaaben i Stadens Regnskab fra 1372, mærkeligt nok netop det samme Aar, hvor Krudt nævnes første Gang i noget dansk Dokument. Hvem der i de første Aar efter 1372 har havt Stadens Bøsser med Tilbehør i Varetægt, kan ikke ses af Regnskaberne; men i Aarene 1381—87 føres der stadigt blandt Udgifterne til Stadens Artilleri en Post: «ad respiciendum et custodiendum pixidem et vurschot Waltero Westfaal»; og denne Walter Westfal, der altsaa foreløbigt har fungeret som Bøssemester eller Arkelimester, og som leilighedsvis faar Betaling for at fernissere den store Bøsse og for at hugge Bøssestene, han er ikke Stadens Balistarius eller Værkmester, men tjener Raadet blandt dets Sagittarii eller Skytter[2]). Fra 1388 til 1460 mangler man nu Hamborgs fuldstændige Regnskaber; de gik tilgrunde ved den store Brand 1842. Men fra 1461 til 1500 havde Staden stadigt «Bombardisti», ɔ: Bøssemestere, i Regelen to, i sin Tjeneste, hvilke vare ligesaa høit eller høiere løn-

[1]) Murberg: «Anmärkningar om Krutets Ålder och Bruk i synnerhet i Sverige» i Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar, IV, 335.

[2]) Disse Skytter, der vel egenlig vare Raadets bevæbnede Tjenere, bleve ellers fortrinsvis brugte til at reise med dets Breve og Bud til Nabostæderne og de nærmeste Fyrster. Forsaavidt svarede de til de til Kjøbenhavns Slot knyttede «Skytter i Porten», der i det 16de og Begyndelsen af 17de Aarhundrede brugtes til at besørge Kongens og Regeringens Breve og Befalinger til Øvrighederne i Danmark og Norge, medens «Enspænderne» oftest brugtes som Kurerer til Udlandet.

nede end Balistarius og øiensynligt ikke vare ham underlagte[1]).

Kun et Sted have vi fundet Noget, der kan tjene som Støtte for den Gisning, at Værkmesteren i Middelalderens sidste Aarhundrede har havt noget at gjøre med de egenlige Artilleriforraad foruden med Armbrysterne. Den for sin Tid meget fortjenstlige «Bremisch-niedersächsisches Wörterbuch» anfører nemlig i Artiklen «Werkmester»[2]), destoværre uden nærmere Angivelse af Kilden, følgende Ord af et Bremensk Dokument fra Aaret 1419: «Wer ok, dat ik Armborste behovede, de mach ik nemen van der Stat Werkmesteren to des Slotes behoff..... Ok schullen ze my don Bussen, Steyn, Krut und Schot.» Da der imidlertid ikke er oplyst noget Nærmere om de særlige Forhold, hvorunder disse Ord ere brugte, savne de den Beviskraft, de ellers kunde tænkes at have for, at man i Bremen (og da muligvis ogsaa i Danmark) kan have brugt Ordet Værkmester om den virkelige Forstander for et helt Tøihus. Ordet er iøvrigt utvivlsomt kommet til os fra det nedertydske Sprog og findes brugt i dette snart om Formanden for et Haandværkslav, snart om den Kirkeværge, der særligt bestyrede Kirkens Bygningsvæsen[3]). Ogsaa i Sverrig brugtes Værkmester i det 15de Aarhundrede som Betegnelse for Oldermanden for et Haandværkergilde[4]). Dette er Betydninger, som ikke synes ret at passe paa de Exempler, der foreligge fra danske Kilder, og fra hvilke der overhovedet kan drages nogen Slutning om dets Brug

---

[1]) Disse Oplysninger ere hentede fra de fire hidtil udkomne Bind af Koppmanns: Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg.
[2]) V, 198.
[3]) Schiller og Lübben: Mittelniederdeutsches Wörterbuch, V, 685.
[4]) H. Hildebrand: Sveriges Medeltid, I, 358.

hos os før 1550. Endnu i Lavsskraaen for Bødkerne i Odense 1551 nævnes Værkmestrene blandt de øvrige Embedsmænd, ɔ: Haandværkere, nemlig Sudere, Skrædere, Bagere, Smede, Skindere, Snedkere og Tømmermænd, der ligesaalidt som Kjøbmændene maa gjøre Bødkerne Indgreb i Næringen, saa at der her med Værkmestere maa være ment en Art af Haandværkere og ikke Oldermændene for disses Lav[1]). Derimod kan Betydningen af en Bygningsforstander nok bringes i Forbindelse med den, hvori Kristian d. 4de 1618 bruger Ordet, hvor han taler om den Værkmester og de Værkbaser, der arbeidede paa Glückstadts Fæstningsværker, og hvormed han maa mene den overordnede og de underordnede Ingenieurer, der forestode Arbeidet.

Mon ikke den egenlige Aarsag til, at det volder Vanskelighed at udfinde den rette Betydning af Ordet Værkmester, ligger deri, at Ordet oprindeligt i det nedertydske Sprog har havt en mere omfattende og noget svævende Betydning, og derfor har kunnet gaa over i det danske med flere end en mere speciel Betydning, som der nu skal et eget Held til at faa klaret ud i det enkelte Tilfælde? Har Ordet paa Nedertydsk oprindeligt havt den almindelige Betydning af en haandværkskyndig Mand, hvad man nuomstunder vilde kalde en Tekniker, saa synes det ikke uforklarligt, at det allerede paa Tydsk kan være blevet brugt snart om en Lavsformand, snart om en Bygmester, en Armbrystmager eller en Tøihusforstander, og overført til Dansk, tankeløst som slige Overførelser altid ske, med flere eller færre af disse specielle Betydninger, men uden at den oprindelige, omfattende Betydning er fulgt med.

---

[1]) Aktstykker til Oplysning af Danmarks indre Forhold, udgivne af Fyens Stifts litt. Selskab, I, 56.

Man har Analogier dertil fra det franske Sprog. Ordet «Artillerie» er ældre end Ildvaabnene; det har oprindeligt betydet den Del af en Hærs Krigsforraad, som der behøvedes Haandværksduelighed og teknisk Indsigt efter Tidens Leilighed til at benytte; derfra er det kommet til at betyde det sværere Skyts, og senere hele det Personale, der er knyttet dertil. Omvendt betød «Engeigneur» oprindeligt den, som specielt havde med Middelalderens Krigsmaskiner, «Engins», at gjøre, men er efterhaanden i den fordreiede Form, Ingenieur, kommet til at betegne enhver, militair eller civil Tekniker, der beskjæftiger sig med Teknik i nogenlunde omfattende Betydning, uden at han behøver at have det ringeste med Maskiner og allermindst med Krigsmaskiner at gjøre.

For til Slutning at vende tilbage til det Spørgsmaal, som fra først af har ledet os ind paa denne Undersøgelse, kan man vel som dens Resultat udtale, at om det end ikke kan modbevises strængt, maatte man dog være meget dristig for at hævde, at den Række af Balistarii og Værkmestere i Kjøbenhavn, der kan paavises i Tidsrummet 1433—1548, danner Begyndelsen til den Række af Arkelimestere og Tøimestre, der have forestaaet Kjøbenhavns Tøihus fra 1551 til Nutiden.

Det er for saa vidt kun et ubestemt Resultat, Undersøgelsen har givet; men maaske kan den give Anledning til, at der kan blive fremdraget et og andet hidtil uændset Sted i Fortidens Efterladenskab af Dokumenter, Regnskaber o. desl., der kunde kaste mere Lys over Spørgsmaalet eller endog føre det til en endelig Afgjørelse.

Om en hidtil ukjendt Prindsesse af det danske Kongehus.

Af

W. Mollerup.

Som bekjendt gav det mellem Christiern I's Datter Margrethe og Kong Jakob III af Skotland i Aaret 1469 indgaaede Ægteskab Anledning til en livlig saavel politisk som social Berøring mellem Skotland og Danmark. Under Margrethes Søn, Jakob IV, som 1487 efterfulgte sin Fader i Regeringen, fortsattes disse venskabelige Forbindelser. Forbund bleve indgaaede og endog i Agt tagne af de kontraherende Parter, og især viste Kong Jakob sit venskabelige og ridderlige Sindelag imod det nærbeslægtede danske Kongehus ved den Redebonhed, hvormed han baade med Raad og Daad stod Kong Hans bi i Striden med Sverig og Lübeck. Det er let forstaaeligt, at der endnu er bevaret en rig Samling af Breve og Aktstykker, som oplyse disse Forhold, og danske Historikere have da ogsaa jævnlig havt Opmærksomheden henvendt herpaa, saaledes P. W. Becker i sin 1838 skrevne Disputats: De rebus inter Johannem et Christianum II, Daniæ reges, ac Ludovicum XII et Jacobum IV, Galliæ Scotiæque reges, a MDXI—MDXIV actis, ligesom Allen paa forskjellige Steder i sit store Værk har

givet en livlig og udtømmende Fremstilling af disse Forhold[1]).

Der turde saaledes ikke være nogen Anledning til paany at berøre saa bekjendte Ting, og det er derfor kun Hensigten her at henlede Opmærksomheden paa et hidtil ubenyttet, skjøndt længe tilgængeligt Kildeskrift, hvori der findes Oplysninger om politiske Forhold i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, og i hvilket vi stifte Bekjendtskab med en Dame af det danske Kongehus, hvis Tilværelse hidtil — saavidt vides — har været upaaagtet.

I det 24de Bind af Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland, som udkom i Aaret 1864, har James Gairdner meddelt en Række Breve fra Richard III's og Henrik VII's Tid. Samlingen indeholder imidlertid ogsaa Breve fra og til Kong Jakob IV af Skotland, og af disse skulle vi gjengive følgende to i Oversættelse fra den latinske Original. Det første er skrevet i et meget højttravende og forskruet Sprog, som det er næsten umuligt at gjengive paa dansk. Det er stilet til Kong Jakob, er dateret Kjøbenhavn den 22de Juli 1507 og undertegnet Elisabeth, Kong Christierns Datter. Det lyder saaledes:

»Held og Lykke følge stadig Eders Majestæt. Min Trang til at skrive Eder til kjender ingen Grænser, min Kjærlighed kan ikke tie, min Lidenskab tillader mig ikke at skrive pynteligt. Derfor maa Du ikke forundre Dig over, høje Fyrste, at Alt dette i Forening forstyrrer min Stils Veltalenhed. Kun disse faa Ord vil Du modtage med Venlighed, thi ikke med mange Ord vil jeg forstyrre Din Højhed, skjøndt jeg er saa glad, at intet

[1]) *Forøvrigt* henvises til Epistolæ Jacobi IV, Jacobi V et Mariæ, *regum Scotorum*, ab anno 1505 ad annum 1545, I—II, Edinburgi *1722, og* Aarsberetn. fra Geheimearch. I. 51 ff.

Ord formaar at udtrykke min Glæde. Ikke for min Skyld, men af din egen ubeskrivelige Godhed og af Venskab for min kjære Broder, Danmarks, Sverigs og Norges Konge, har Du behandlet min Søn Christiern med saa stor Venlighed. Derfor er jeg Dig mere taknemlig, end om Du havde vist mig selv langt større Velgjerninger, derfor er Du mig kjærere end selve Lyset, derfor slaar mit Hjærte saa varmt for Dig, at min Tunge næppe formaar at udtale et Ord, hvortil dit kongelig Navn er knyttet. For Dine Velgjerninger imod Christiern, min Søn, ja ogsaa Din, kan jeg kun byde Dig min egen ringe Tjeneste og ønske, at Dit Herredømme stedse maa blomstre. Gud almægtig beskytte Dig i al Evighed. — Ex Haffnia, die beatæ Mariæ Magdalenæ anno 1507.

Elisabeh[t]
Christierni regis filia etc.

En Paaskrift udenpaa Brevet lyder saaledes: Danmarks Konges Datter anbefaler sin Søn Christopher, Herre til Brechene, til Kongen af Skotland[1]).

---

[1]) Prosperitatis et salutis tuæ excellentissimæ regiæ majestatis continuum incrementum. Magnus scribendi conatus ordinem non habet, amor tacere nescit, impetus quoque ornatum scribendi non admittit. Non ergo miraberis, princeps excellentissime, si hæc omnia pariter conjuncta eloquentiæ stylum perturbant. Hæc pauca de plurimis gratanter recipere [velis], ut verborum multiplicatione tuam celsitudinem non videar perturbare, quod magnus mihi lætitiæ cumulus accrevit quem nullis litteris explicare valeo; quia non mei gratia, sed ex tua singulari bonitate, et amore illustrissimi principis, Daciæ, Sueciæ [et] Norvegiæ regis, fratris mei carissimi, filium meum Christiernum multa hilaritate et benignitate tractasti; qua de re, me tibi obligatiorem teneo quam si in personam meam propriam longe majora contulisses; quo fit ut ipsa luce mihi carior es affectus, et animus meus adeo in te incaluit, ut vix unum de regno tuo exprimere valeam, cui mox nomen tuum regium sit commixtum. Nil amplius tuæ excellentissimæ majestati regiæ pro tuis beneficiis præfato Christierno,

Det andet Brev er fra Kong Jakob IV af Skotland. Det er stilet til Elisabeth, Christierns Moder, og er dateret Edinburgh, 31te Marts 1509.

«Kjære Frænke. Med denne Budbærer have vi modtaget Eders Brev og deraf set, at I lever vel og at Eders Kjærlighed til Eders Søn er lige usvækket. Vi mærke ogsaa, at Christiern er Eders eneste og højeste Livets Glæde og at Eders moderlige Ømhed længes efter at se ham i Hjemmet. Skjøndt vi holde af ham, ikke alene fordi han er vor Slægtning, men ogsaa fordi han virkelig er os kjær, og skjøndt vi stadig ville vise ham saa megen Godhed, at han ikke skal fortryde sit Ophold hos os, saa ville vi dog ikke modsætte os hans Moders Ønske, og vi skulle sørge for at sende ham hjem, naar han vil, forat han kan være Eders Alderdoms Trøst og Støtte. Levvel, kjære Frænke. — Ex Edinburgho, ultimo Martii, anno 9 etc.»

Paa Brevet findes følgende Paaskrift: «Matri Christierni» [1]).

---

filio meo, immo verius tuo, exhibere potero, nisi meipsam ad servitia tua, potestate regia semper salva. Quam Deus Omnipotens conservet per tempora longæva. Ex Haffnia, die beatæ Mariæ Magdalenæ, anno Domini etc. quingentesimo septimo.

Elisabeht
Christierni regis filia etc.

Suprascriptio: Excellentissimo principi ac potenti domino, Jacobo, Dei gratia Scotorum regi, domino suo carissimo.

Headed in M. S.: «Daciæ regis filia regi Scotiæ scribit pro Cristoforo, filio suo, domino Brechene». James Gairdner, Letters and papers illustrative of the reigns of Richard III and Henry VII, II. 245 (Chron. a. Memor. No. 24).

[1]) James IV to Elizabeth of Denmark*).

Consanguinea nostra carissima, salutem. Ex hoc nuntio litteras vestras accepimus, quibus bene vos valere et filii amore

*) Headed in M. S. «Matri Christierni»,

Brevene aande en varm og inderlig Følelse for den unge Mand, saavel fra Moderens Side, der har sendt Sønnen til det fremmede Land og nu længes efter at gjense ham, som fra den ældre Slægtnings Side, der har paataget sig at lede hans Opdragelse og nu lover at gjøre Alt, forat han ikke skal fortryde at have skiftet Fædreland. Vel ere Udtrykkene overdrevne og opstyltede, men meget heraf bør skrives paa Latinens Regning, og Følelserne ere i alle Tilfælde ægte; de fremkalde Ønsket om at lære disse Personers nærmere Forhold at kjende. Men forgjæves raadspørge vi vore egne Kilder. I intet Skrift, i intet Brev findes — saavidt bekjendt — Elisabeths og hendes Søns Navne nævnte [1].

Imidlertid give jo Brevene selv nogen Besked. Angivelserne i det første Brev ere saa tydelige og bestemte, at de ikke synes at lade nogen Tvivl tilbage om Elisabeths Herkomst. Hun kalder sig selv «Kong Christierns Datter» og omtaler Kong Hans som sin Broder. Hun maatte da være født efter 1468; thi i Ægteskabskontrakten mellem Kong Jakob III og Margrethe, kalder Kong Christiern denne «sin eneste Datter» («filiam nostram unigenitam») [2]. Dronning Dorotheas Alder lægger imidlertid ingen Hindringer

teneri intelleximus. Illud quoque sentimus præcipuum vobis esse Christiernum unicum vitæ solatium, quem domi sese recipere materna cura affectat. Est nobis non sanguine carior quam affectione, et ea benignitate prosequimur ut sui apud nos loci minime pæniteat. Tametsi, materno obstare voto nolentes, istuc cum volet transmittere curabimus, ut sit senectæ vestræ solamen et fomentum. Consanguinea carissima, vale. Ex Edinburgho, ultimo Martii anno nono, etc. J. Gairdner, a. St. II. 277.

[1] Upaatvivlelig vilde Allen ikke have undladt at omtale hende, hvis han nogot Sted havde truffet Elisabeths eller Christierns Navn.

[2] Diplomatarium Christierni I^mi S. 202.

i Vejen for denne Antagelse. Hendes yngre Søn Frederik er som bekjendt først født 1471[1]). Der er altsaa for saa vidt Intet til Hinder for at opføre Prindsesse Elisabeth paa Christiern I's Stamtavle som hans og Dronning Dorotheas yngste Datter. Hvad vi forøvrigt vide om hende er kun, at hun er Moder til den i Brevene omtalte Christiern eller Christopher.

Om Elisabeths Søn er det derimod lykkedes at skaffe fyldigere Oplysninger. Vi tør saaledes formode, at han er identisk med den Yngling, som Kong Jakob i et Brev til Kong Hans af 5te April 1505 omtaler i saa venlige og smigrende Udtryk. Det ses heraf, at han i et af de foregaaende Aar er optaget blandt Kong Jakobs Pager[2]). Det laa da nær at formode, at man i Skotland ikke kunde være helt ubekjendt med hans senere Skjæbne, og det er da ogsaa ved den forekommende Venlighed, hvormed Hr. Thomas Dickson, Udgiveren af de skotske Skatmesterregnskaber[3]), har besvaret en Forespørgsel desangaaende, blevet muligt at forfølge hans Skjæbne i Skotland lige til hans Død. Vi tillade os at gjengive i ordret Oversættelse hvad Hr. Dickson ved Hjælp af Skatmesterregnskaberne har set sig i Stand til at oplyse.

»Disse Regnskaber vise 1°: Fra Februar 1504 til September 1507 opholder en ung Dansk ved Navn Chri-

---

[1]) Jvfr. Allen, De tre nordiske Rigers Hist. I. 632, Anm. 68.

[2]) »Puer ille tuus, qui ad nos venerat, placet, viuit atque valet, et inter nostros honorarios Inuenes receptus, suorum nobilitatem probat. Et quamquam incertum sit ex primis annis virilem etatem judicare, placida tamen pueri indoles maturam promittit probitatem, et virum sepius prestat optimum.« Aarsberetn. fra Geheimearch. I. 52. Disse Ord kunne muligvis ogsaa hentyde til Mogens Bille. Se S. 94, Anm. 1.

[3]) *Th. Dickson*, Accounts of the lord high treasurer of Scotland I. *1473—98*. Edinburgh 1877.

stopher sig ved Jakob IV's Hof. I Forening med to eller tre andre Udlændinge, Magnus, en ung dansk Adelsmand[1]), Baroun, en ung Franskmand, og Martin, en ung Spanier, modtage de Klæder og andre Fornødenheder paa en saadan Maade, at man ikke kan antage dem for at have været ordinære Medlemmer af Kongens Husholdning, men Personer, som, i Overensstemmelse med Tidens Skik, kun opholdt sig midlertidigt ved Hoffet, gjorde Tjeneste som Pager og opdroges i Ridderlighed og fine Sæder.

2°. Efter September 1507 findes en Række af lignende Gaver til en Person, som benævnes «Schir Christiern, knicht». Uheldigvis kan man ikke forfølge disse i Tidsrummet August 1508 til August 1511, da det Bind, hvori disse Regnskaber vare indførte, er gaaet tabt. Vi ere saaledes ude af Stand til at konstatere, om han i dette Tidsrum er forblevet i Skotland.

3°. Vi se af Lensprotokollen (the register of the Great Seal), at Kong Jakob den 24de September 1511 forlenede (granted) sin Fætter Christiarn Stewart, Ridder, og hans retsmæssige Arvinger med Brechin og Nevar, forenet til Baroniet Brechin. Den følgende 23de Oktober vise Skatkammerregnskaberne os Sir Christiern paa Vej til Brechin, formodentlig for at tage det i Besiddelse.

Ved Parlamentsakt af 1455 var Herskabet Brechin blevet lagt under Kronen, og kort Tid før Udstedelsen af ovennævnte Lensbrev (fra 1ste Maj til 20de Avgust 1510) bestyredes det paa Kronens Vegne af den senere Earl af Errol, som ifølge Rentemesterregnskaberne har indbetalt Indtægterne af Godset. Fra den 20de Avgust 1510 for-

---

[1]) Mogens Bille, Søn af Bent Bille og Ermegaard Frille, om hvilken Becker har samlet nogle Oplysninger. Se a. St. S. 80—81, Anm. 12. Smlgn. Aarsberetn. fra Geheimearch. 1. 67.

svinder denne Indtægt i nogle Aar af Regnskaberne, imedens Sir Christiern besad Godset. Da han saaledes er blevet Godsbesidder, maa det formodes, at han har bestemt sig til at bosætte sig i Skotland. Men hans Ophold synes kun at have været kort, thi allerede den 2den Avgust 1515 indleverer Earlen af Huntley Indtægterne af Brechin og Nevar til Rentekammeret for de tre foregaaende Terminer, nemlig fra 30te April 1514.

Set under et, synes det naturligt at henføre alle disse Oplysninger til en og samme Person. Det er ikke usandsynligt, at den unge Danske efter sin Ankomst til Skotland er bleven kaldt Christopher, et Navn, som endskjøndt det ikke er almindeligt i Skotland, dog ikke lød saa fremmed som Christiern. Men efterat han har modtaget Ridderværdigheden — maaske ved en Fest, som afholdtes i Slutningen af Juni 1507 —, har man anset det for mere passende nu at kalde ham ved hans Døbenavn. Denne Hypothese finder en Støtte deri, at Navnet Christopher forsvinder af Regnskaberne fra den første Gang «Schir Crestiern» bliver nævnet, og tillige deri, at den samtidige Paaskrift i det af Mr. Gairdner trykte Brev viser, at den Person, som i Brevet kaldes Christiern, var Skriveren bekjendt som Christopher. Den samme Paaskrift identificerer ham ogsaa med «Christiarnus Stewart, miles, consanguineus regis», som modtog Brechin og Nevar i Forlening; og hvor overraskende det end kan synes, at han i Lensbrevet bærer Kongens Slægtnavn, saa er det dog muligt, at han har faaet Tilladelse til at føre dette Navn under den udtrykkelige Betingelse, at han bosatte sig i Skotland som Kong Jakobs Undersaat. Endelig tør man maaske vove dens Gisning, at han har ledsaget Kongen til Flodden og er faldet med ham her den 9de September

1513. Den Omstændighed, at hans Besiddelse af det nylig erhvervede Gods netop ender samtidig, støtter Formodningen.»

Som det fremgaar af disse Meddelelser, tør det antages, at Christopher og Christiern ere identiske med Christiern Stuart, Ridder, Kongens Frænde. Kong Jakob har saaledes fuldt ud indfriet det Løfte, som han i Brevet af 31te Marts 1509 havde givet sin Frænke Elisabeth. Men hvem var dennes Ægtefælle, Faderen til den unge Mand, hvem Kong Jakob har vist saa stor Gunst? Det ligger nær at formode, at Christiern har været Frugten af en Forbindelse mellem Elisabeth og en Mand af ringere Byrd. Den fuldstændige Mangel paa Efterretninger om Elisabeth i danske Kilder maa vække Forundring og nogen Mistanke, ligesom det ogsaa forekommer usædvanligt, at hun i sit Brev kun undertegner sig «Kong Christierns Datter». Det turde heller ikke lades upaaagtet, at den bekjendte skotske Statsmand, Robert Forman, der jævnlig som Kong Jakobs Sendebud besøgte Danmark, anklagedes for at have beskyldt de danske Damer for Ukydskhed, en Beskyldning, som han dog selv med Kraft forsøgte at fralægge sig [1]). Det er dog selvfølgelig kun med største Forbehold, at denne Gisning fremsættes.

Endnu et Spørgsmaal paatrænger sig: Var Elisabeth en Datter af Kong Christiern? Ja, hun siger det jo selv, og der synes hverken med Hensyn til hendes eller Sønnens Alder at kunne rettes nogen berettiget Indvending herimod. Imidlertid forekommer dog Navnet Christopher mistænkeligt. At Sønnen har baaret dette Navn, kan der jo ingen Tvivl være om, Christiern kaldes han jo først efter at have modtaget Ridderværdigheden 1507, og det

[1]) Aarsberetn. fra Geheimearch. I. 60.

Brev, hvori Elisabeth kalder ham saaledes, er først skrevet Juli 1507, og mulig endog fremkaldt af denne Begivenhed. Men i den oldenborgske Kongeslægt kjendes dette Navn ikke. Den sidste Christopher, der har siddet paa Danmarks Throne, var Christopher af Baiern, Dronning Dorotheas første Gemal. Vilde det være for dristigt at formode, at Elisabeths Søn er opkaldt efter ham? Men i saa Tilfælde ligger den Formodning nær, at Elisabeth selv var en Datter af Kong Christopher, født efter dennes Død i Interregnet mellem Januar og September 1448, da Kong Christiern blev valgt. Denne Antagelses Rigtighed vilde kaste et helt nyt Lys over Interregnets Historie. Man vilde forstaa den lange Opsættelse af Kongevalget, naar Dronningen var frugtsommelig og der endnu var Udsigt til, at den gamle Kongestamme kunde sætte et nyt Skud. Man vilde kunde forstaa, at Giftermaalet mellem Kong Christiern og Dronning Dorothea først fuldbyrdedes et helt Aar efter Kongens Thronbestigelse. Man vilde endelig kunne forstaa, at Elisabeths Navn var glemt, men tillige, at hun selv kunde kalde sig Kong Christierns Datter, thi som saadan maa hun jo i saa Tilfælde være blevet opdraget. Det vilde da endelig ikke forefalde saa unaturligt, at Kong Jakob i sit Brev af 30te Marts 1509 udtaler, at Sønnen er hendes Alderdoms Trøst og Støtte.

Men alt dette er kun Gisninger, som vi dog have vovet at fremsætte i det Haab, at de kunne give Vink, der kunne hjælpe andre til at komme paa det rette Spor, og derved nye Oplysninger fremkomme, som kunde stille dette Spørgsmaal i den rette Belysning.

Et Par Erindringer fra Christian VIII's Tid.

Af

J. N. Madvig.

Nedskrivningen af de nedenfor følgende Erindringer har en ganske tilfældig Anledning. I en Artikel i Dagbladet for 30te April 1884: «J. N. Madvig og den slesvigske Delingstanke» tillægges der mig «en sørgelig Tilbøjelighed til at lade mine Visdomsraad komme frem paa Tidspunkter, da de ikke kunne benyttes, og til at tie, netop naar man trængte til en Raadgiver og navnlig til en Fører», og denne Bebrejdelse sættes mærkværdigt nok i Forbindelse med Omtalen af to Tilfælde, i hvilke det dog forekommer mig aldeles soleklart, at jeg har handlet og talt i rette Tid, idet jeg dels 1850 som Minister gjorde og indstændigt anbefalede et bestemt Forslag om en Udvej til at komme ud af Forviklingen med Tyskland og var villig til at paatage mig min Del af Ansvaret for Betrædelsen af denne Udvej, dels i 1848 førend nogen Anden tog Ordet mod Forfatningsudkastet af 28de Januar og tog det med fuld Virkning[1]). Det kunde ikke falde mig ind

---

[1]) En af de allerførste Dage, efter at Forfatningsudkastet var udkommet, traf jeg, der ikke hørte til nogen af de nærmere forbundne politiske Kredse, jeg erindrer ikke ifølge hvilken Opfordring,

at tage til Gjenmæle mod en saadan Anklage. Det var aabenbart, at Forfatteren, hvad det første Punkt angik, havde sammenblandet og forvexlet mit Andragende til Statsraadet i 1850 med dets iøvrigt saare vel motiverede Udgivelse i Tryk 1883; for det andet Punkts Vedkommende gaar Artiklens Forfatter vel ikke ud fra, at jeg burde have bekjæmpet Forfatningsudkastet, førend det blev til og offentliggjordes, men han paastaar dog, at der havde paahvilet mig en særlig Forpligtelse til tidligere politisk Optræden. «Under Christian VIII», siger han, «holdt han (Madvig) sig tilbage, uagtet den store Lærde nød høj Anseelse hos denne Konge.» Han mener altsaa, at jeg burde have brugt denne høje Anseelse til ved politiske Raad gjennem Pressen eller i en mere fortrolig Form at indvirke paa Kongen. Det er kun Skade, at jeg, hvad saa end Kongen maa have dømt om min Lærdom, ikke besad den mindste Gran af den Anseelse hos ham, der kunde have bevæget ham til at lægge Vægt paa politiske Ytringer af mig og til ikke at finde dem uberettigede og, hvis de paatrængte sig ham nærmere, i højeste Grad anstødelige. Men hertil kom Manglen af en anden absolut nødvendig Forudsætning, nemlig den Tro hos mig selv, at jeg under de givne Forhold havde Raad og Anvisninger at fremføre, som ikke kunde ventes fra anden Side. Jeg

i botanisk Have hos J. F. Schouw sammen med Clausen, L. N. Hvidt, Tscherning, Lehmann, Monrad, Ploug og Høyen (Kunsthistorikeren) til Samtale og Forhandling om Udkastet og om den hele Stilling. Stemningen var trykket, og efter at tilsidst Hvidt under de øvriges Taushed eller svage Modsigelse (stærkest fra Høyens Side) havde udtalt, at Folket savnede Mod og Kraft og ikke kunde bringes i Bevægelse, skiltes man stille ad. Jeg gik, efter at have ytret til et Par af de tilstedeværende, at jeg ikke kunde berolige mig hermed, umiddelbart hjem og skrev det Stykke, der blev trykt i Fædrelandet for 4de Februar.

delte med mange Utilfredsheden over Kongens Svaghed ved Prinsen af Augustenborgs Udnævnelse til kommanderende General i Hertugdømmerne og i Behandlingen af den slesvigske Sprogstrid baade før og efter Hjort-Lorenzens Optræden i Stænderforsamlingen, men denne Utilfredshed fandt et tilstrækkelig stærkt Udtryk uden min Indblanding; hvilken Plan der skulde lægges til at ordne hele Statens og Monarchiets Anliggender, og ad hvilken Vej, med hvilke Midler og Kræfter den skulde gjennemføres, derom havde jeg paa mit Stade ligesaa lidt formaaet at danne mig en klar og fast Overbevisning, som jeg fandt den hos andre; hvad jeg maaske havde forud for adskillige Raadgivere og Ordførere var en dybere Følelse af Problemets Vanskeligheder. Jeg saa, at Spørgsmaalet om Monarchiets Opretholdelse igjennem Sikringen af Arvefølgens Enhed og Bestræbelsen efter en mere udviklet konstitutionel Statsform uafbrudt krydsede hinanden og ligesom spændte Ben for hinanden; jeg følte, at selv under Forudsætning af Bevarelsen af Monarchiets Helhed — og man erindre sig, at alle dengang forlangte denne, og at f. Ex. O. Lehmann saare stærkt betonede Holstens Henhøren under den danske Krone — vare Tilvejebringelsen af en frugtbar Fællesforfatning for de danske og de tyske Landsdele en yderst vanskelig Opgave, selv naar Slesvigs statsretlige, nationale og administrative Forhold vare ordnede, et i sig selv næsten uoverskueligt Arbejde.

Jeg trængtes langsomt og usikkert henimod Forestillingen om Monarchiets Bevarelse gjennem en Personalunion imellem Kongeriget og det danske og blandede Slesvig med Holsten-Lauenborg og den rent tyske Del af Slesvig, men var ikke blind for, at den Kongemagt og Regjering, der fra Fortiden havde modtaget den bestaaende

Helstat, ikke vel kunde indlede en saadan Omregulering og Udsondring uden at tvinges dertil af en voldsom Rystelse. Hvorvidt jeg indtil 1846 (det aabne Brev om Arvefølgen) og i de to paafølgende Aar var kommen i Eftertænkning af disse Spørgsmaal, kan jeg nu umulig sige med Sikkerhed, men saa meget er vist, at jeg ikke havde færdige Raad at give og udtale; men at en Forfatning som den, der stilledes i Udsigt ved Udkastet af 28de Januar 1848, var en Fornedrelse for det danske Folk og vilde føre til den danske Stats Undergang som dansk, var mig intet Øjeblik tvivlsomt, og derfor talte jeg da.

Saalidet nu den her ovenfor omtalte Artikel i Dagbladet end iøvrigt frister mig til videre Ytringer, har den dog — og dette er den eneste Grund, hvorfor jeg er kommen tilbage til at omtale den — givet mig en Anledning til i Tanken at gjennemgaa de Berøringer, jeg udenfor mit specielle Embede havde med offentlige Anliggender og Forhold i Christian VIII's Regjeringstid, og da derved et Par Erindringer dukkede op, som, om de end ikke i sig selv berøre vigtige Begivenheder, dog yde et vist Bidrag til Charakteristik af Tilstande og Personligheder, har jeg sammenstillet dem paa de følgende Sider.

Det være mig tilladt at begynde med en almindelig Bemærkning om mit hele Forhold til Kong Christian VIII, for saa vidt jeg virkelig kan siges at have staaet i noget andet Forhold end det, hvori enhver Undersaat og Embedsmand stod til Landets Hersker.

Kong Christian VIII har været mig en mild og naadig Herre, men uden at Afstanden mellem Enevoldsfyrsten og den endnu til den yngre og lavere Klasse, de extraordinære Professorer, henhørende Universitetslærer paa nogen Maade forrykkedes. Jeg tror gjerne, at han i Følge

de Beretninger, han modtog, regnede mig til de Universitetslærere, der ved Fagdygtighed noget overskred Middelhøjden og var vel anset hos de studerende, med hvem de daværende Examensindretninger satte mig i en mere omfattende Forbindelse; men mine filologiske, især kritiske og grammatiske Studier laa de videnskabelige Retninger, med hvilke Kongens Dannelse havde nogen Berørelse, for fjernt til at vække nogen personlig Interesse. Christian VIII forenede med den hos en Konge prisværdige Paaskjønnelse af enhver aandelig Dygtighed, der kunde gavne Folket og hæve dets Agtelse udad, en vis Opmærksomhed for hvad der kunde forhøje hans Anseelse som Videnskabens og Kunstens Beskytter; saavel i denne Henseende som ved deres Studiers Art ligesom ogsaa ved Alder og opnaaet Stilling stode af Universitetslærere H. C. Ørsted og Brøndsted ham nærmest, men imellem dem og mig optoges adskillige Pladser af andre, som Kolderup-Rosenvinge og Forchhammer, for ikke at nævne dem, der ved Opposition fjernedes, som Clausen og Schouw. Professorer fra Kiel behandledes som Gjæster og som staaende i Forhold til den tyske Presse med noget større Opmærksomhed end de kjøbenhavnske, men det gjaldt som almindelig Regel, at Kongen holdt al Politik udenfor sin personlige Berørelse med Videnskabsmænd og ikke tillod dem at overskride den her dragne Grænse. Som Medlem af Videnskabernes Selskab havde jeg i det Par Aar, i hvilke Prins Christian før sin Tronbestigelse var Selskabets Præsident, Lejlighed til at se ham i de Møder, ved hvilke han var tilstede, ligesom jeg deltog i det aarlige Møde i Prinsens Palais paa Amalienborg, i hvilket en saare lidet betydende Behandling af Selskabets meget indskrænkede Budget foretoges og endtes med en kort Konversation, medens der

indbragtes The; ved ingen af disse Lejligheder opstod der nogen Tilnærmelse imellem Prinsen og mig udover en enkelt Bemærkning under Forhandlingen og Konversationen; nogen Adgang til ellers at nærme mig Prinsen eller siden Kongen uden særlig Kaldelse havde jeg, der levede stille i meget indskrænkede Kaar, slet ikke, og en Kaldelse fandt kun Sted ved et Par aldeles ubetydelige Anledninger, som jeg nedenfor skal nævne. Jeg erindrer, at jeg én Gang har været tilsagt til Prinsens Taffel og nogle Gange til en musikalsk Soirée og The hos Kongen; Sorgenfri Slot har jeg ikke betraadt i Christian VIII's Tid. Man vil skjønne, at min Adgang til at øve politisk Indflydelse paa Kong Christian VIII var meget ringe. At jeg i visse Retninger, især hvad angik det slesvigske Forhold og en nær Sammenslutning imellem de nordiske Folk, rigtignok med bestemt Udelukkelse af dynastiske Unionstanker, nærede Anskuelser, der ikke havde Kongens Bifald, forblev ham ikke ubekjendt, heller ikke ved mine egne Ytringer.

Christian VIII's første Regjeringsdag medførte for mig Anledningen til en vis politisk Optræden, denne Gang paa en Maade, der vistnok ikke kunde være den nye Konge ubehagelig, men dog ingenlunde bragte mig nærmere til ham. Da jeg om Formiddagen den 3die December 1839 fra det indre af Byen gik op imod min Bolig paa Nørregade, mødte mig ved Metropolitanskolen daværende Professor (eller Lektor) Abrahams (senere Conferentsraad og Notarius publicus), overmaade betagen og forskrækket over et stort Antal Studenters urolige og støjende Optræden i Universitetets Forhal, hvorfra de raadsloge om at drage ud til Amalienborg for at hilse den nye Konge med Hurraraab og uden Tvivl tillige med politiske Ytringer. Da jeg maatte være enig i, at et saadant improviseret Tog, for-

uden hvad der iøvrigt lod sig indvende derimod, kun kunde give Anledning til Uorden og Sammenstød med Politi og Vagter, gik jeg strax, medens Abrahams fortsatte sin Vej, ind i Forhallen op paa den store Trappe og bad om og fik Ordet. Ved kort og fyndigt at forestille de forsamlede, dels hvor lidet sømmeligt det var lige udenfor den Bolig, i hvilken Frederik VI's nys afsjælede Legeme laa og hans Enke sad i Sorg, at bringe hans Efterfølger en særlig Ovation foruden den Hilsen, der faa Øjeblikke i Forvejen tilbørlig havde besvaret hans Udraabelse til Konge, dels hvor lidet det tilsigtede Togs Hensigt var klaret og dets mulige Gang og Forløb kunde beregnes, lykkedes det mig at formaa de tilstedeværende til at opgive det hele og adsprede sig. Til samme Dags Aften sammenkaldtes nu af de yngre Førere for den oppositionelle Presse, derimellem især Lehman og Monrad, de akademiske Borgere til et Møde i Hotel d'Angleterre's store Sal for at vedtage en Adresse, i hvilken Christian VIII, som Giveren af den norske Grundlov, skulde opfordres til at skjænke Danmark en lignende fri Forfatning. Gjennemtrængt af den Overbevisning, at det paa ingen Maade tilkom de virkelige akademiske Borgere, det vil sige dem, der endnu benyttede Universitetet til deres videnskabelige Forberedelse og Uddannelse, og som hverken besad en erhvervet Selvstændighed eller til afsluttede Studier havde føjet praktisk Livserfaring, ved en saadan Lejlighed at gaa i Spidsen for Folket og udtale dets Meninger og Ønsker, og derhos overtydet om, hvor umuligt det var for Kongen i dette Øjeblik at binde sig ved et Tilsagn med Hensyn til en saa saare vanskelig Opgave som Tilvejebringelsen af en konstitutionel Forfatning for det daværende danske Monarchi, en Opgave, ved hvilken den de allerfleste Deltagere

i Mødet i det enkelte aldeles ubekjendte norske Forfatning allermindst kunde tjene til Forbillede, og endelig i Følelsen af, at en resultatløs Demonstration kun vilde virke forstyrrende paa Forholdet imellem Kongen og Folket og paa hans Stemning ligeoverfor den akademiske Ungdom, gik jeg op i Mødet og fraraadede indstændig det hele Skridt. Jeg hørtes med Opmærksomhed, og skjønt det ikke lykkedes mig at stanse det hele Forehavende, som jo ikke beroede paa Vedtagelse ved Afstemning efter bestemte Regler og med Begrænsning af Stemmeberettigelsen, bevægede jeg dog en stor Del til at holde sig tilbage og betog den hele Sag meget af dens Betydning. Da nu paa dette Møde tillige det Spørgsmaal var rejst, hvorledes Studenterstandens virkelige Grænse skulde udfindes og Studenternes Mening finde et paalideligt Udtryk, fremkaldtes der herved en yderligere, i Møder og trykte Artikler fortsat Forhandling om Studenterstandens formelle Organisation, der foranledigede mig til Udgivelsen af et lille Skrift under Titlen «Et Par Ord om Studenteranliggender». Hvad jeg deri alvorlig og indstændig udtalte baade om Studenterne selv og om de ofte 50aarige Politikere, der under Studenternavnet hverve Tilhængere mellem de yngre, fastholder jeg endnu i det væsentlige og kunde vel ønske adskilligt deraf overvejet af den nuværende Slægt. Jeg havde den Glæde, at min alvorlige, men oprigtige og velmente Tiltale ikke i mindste Maade skadede mig i mit Forhold til Studenterne; med Kolleger og Venner ved Universitetet har jeg i hine Dage, dog først efter at jeg havde talt og skrevet, vexlet Ord og Tanker om disse Gjenstande, mest med fuld Tilslutning; mellem mig og Regjeringsmænd, endsige Kongen, er aldrig faldet et Ord om den hele Sag.

I Sommeren 1840 skrev jeg i Medfør af min Embeds-

pligt Indbydelsesskriftet til Universitetsfesten i Anledning af Kongens og Dronningens Kroning. Indholdet var «Blik paa Oldtidens Statsforfatninger med Hensyn til Udviklingen af Monarchiet og en omfattende Statsorganisme». Der var ingen Opfordring til at komme ind paa politiske Betragtninger over Nutiden, men Afhandlingens Slutningsord betegnede tydeligt nok Forfatterens Standpunkt: «men denne Kamp (som det senere Monarchi havde at bestaa) gik ud paa baade at rense og befæste det og at udfinde de Maader og Former, under hvilke Kongedømmet efter de forskjellige Tiders og Folks Art kunde være et Kongedømme i og med Folkets Aand».

Ikke længe efter Christian VIII's Tronbestigelse ankom til Kjøbenhavn den ansete Kunstkjender og Kunsthistoriker Baron Rumohr, Medlem af det slesvig-holstenske Ridderskab, men sædvanlig levende i Udlandet under mindre gunstige økonomiske Forhold, med hvem Kongen som Prins havde gjort Bekjendtskab paa sin italienske Rejse. Uden Tvivl foresvævede der Rumohr Ønsket og Haabet om en betydelig Stilling hos den kunstelskende Konge som Bestyrer af de offentlige Samlinger og Kunstanstalter; men Kongen tiltraadte sin Regjering med Anerkjendelsen og Udtalelsen af Nødvendigheden af Sparsomhed i alle Retninger og havde maaske i Hensynet til andre Mænd eller til Rumohrs Væsen og Charakter Grund til mindre Imødekommen, end der var ventet. Til Tilbudet om Overbestyrelsen af den kongelige Kobberstiksamling føjedes derfor kun Forsædet i en Kommission, der gjennem den tidligere Finantsminister, da Overkammerherre Møsting som Chef for det store kongelige Bibliothek, nedsattes til at undersøge dette Bibliotheks Haandskriftsamling, for-

anledige Fortegnelser derover udarbejdede og trykte og overveje, hvad der af Samlingen kunde egne sig til at udgives ved offentlig Forsorg. Foruden Rumohr kom Kommissionen til at bestaa af Overbibliothekaren Werlauff, den især som Kjender af Zend og Pehlevi bekjendte Orientalist Professor Ohlshausen fra Kiel samt mig, dengang ved Siden af mit Professorat tillige Universitetsbibliothekar; Sekretær ved det kongelige Bibliothek, Justitsraad Bølling skulde føre Protokollen ved Forhandlingerne. Vi samledes hos Rumohr i Kvistetagen i det da saakaldte macevoyske Palais i Bredgaden, og Forhandlingen førtes i det første Møde i en foreløbig Konversationsform overvejende paa Tysk, i hvilket Sprog Rumohr og Ohlshausen alene kunde udtrykke sig. I det andet Møde begyndte Bølling, en grunddansk Mand, Oplæsningen af et Protokoludkast paa Tysk, men afbrødes efter et Par Linjer af mig med den Bemærkning, at dette vel kun var en til Lettelse for d'Herrer Rumohr og Ohlshausen forfattet Oversættelse, da den egentlige Protokol over Forhandlingerne i København om et særligt kongerigsk Statsinstitut nødvendig maatte føres paa Dansk. Herimod gjorde Rumohr og Ohlshausen Indvendinger, og Werlauff, der ikke kunde benægte min Anskuelses Berettigelse, vilde dog med sin sædvanlige svage Fredsommelighed, der gik af Vejen for enhver Strid overfor en formodet overmægtig Indflydelse, give efter. Jeg erklærede da, at jeg, hvis Kommissionsprotokollen skulde føres paa Tysk, øjeblikkelig vilde bede mig fritagen for Deltagelse i Kommissionen. Dette virkede, og det vedtoges uden videre Indvending, at Kommissionens officielle Sprog skulde være Dansk. Men Beslutningen fik ikke stor Betydning; efter et Par Møder

rejste Rumohr forstemt tilbage til Dresden, og Ohlshausen gik tilbage til Kiel; Kommissionens Virksomhed som saadan ophørte og hendøde. Ohlshausen bevarede dog sin Interesse for en Del af Opgaven, og ved hans Arbejden og Forhandling med Werlauff, ved hvilke nylig afdøde Professor Hermansen og Professor Mehren kaldtes til Medvirkning, fuldendtes og udgaves i tre Dele et Katalog over Bibliothekets orientalske Haandskrifter. Rumohr og Ohlshausen havde adskillig Berøring med Kongen, jeg ingen.

I Aaret 1843 foretoges som bekjendt det første skandinaviske Studentertog til Upsala, der i ikke ringe Grad bekymrede Kongen ved Tanken om Farer af alvorligere Art, eller dog om Ubesindigheder, der kunde volde ubehagelige Forviklinger. Kongen troede, at Betænkelighederne kunde formindskes, naar en indflydelsesrig og populær Universitetslærer fulgte med som advarende og tilbageholdende Styrer. Opfordringen til at paatage sig dette Hverv rettedes først, jeg ved ikke i hvilken Form, til Clausen, der ellers ingenlunde var persona grata. Da han afslog Opfordringen, kom Etatsraad J. O. Hansen, Medlem af Direktionen for Universitetet, en Mand, der først i flere Aar som Foresat og tilsidst som Departementschef under mig i Kultusministeriet altid bevarede mig trofast Velvilje og Godhed, op til mig paa Universitetsbibliotheket og anmodede mig fra Kongen om at følge med Toget. Da jeg ligesaavel som Clausen indsaa, at Studenterne meget let vilde gjennemskue, i hvilken Egenskab Professoren var med, og betragte ham med Mistænksomhed, og nærede den Overbevisning, at han, hvis der virkelig blev Spørgsmaal om at optræde imod uheldige Skridt, intet vilde udrette og paa den anden Side let paadrage sig Klager over at have svigtet den viste Tillid

og ikke at have været paapassende nok, bad jeg mig i al Underdanighed, men paa det bestemteste, fritagen, hvormed Sagen bortfaldt.

Kort efter Studentertoget stiftedes i Kjøbenhavn af en Del ældre og yngre, der interesserede sig for en Befæstelse og Udvidelse af det aandelige Samkvem og den gjensidige Velvilje imellem de nordiske Folk, det skandinaviske Samfund, der skulde virke ved Sammenkomster og Foredrag. Jeg deltog i Stiftelsen og holdt i et af de første Møder d. 27 Januar 1844 i Hotel Phønix et Foredrag, der kort efter tryktes: «Om Skandinavismens Forhold til den almindelige Kultur». I Følge den Opfatning, jeg stedse har fastholdt og stræbt at gjøre gjældende, fremhævede jeg ved Siden af Opfordringen for de nordiske Folk til kraftig at hævde deres Ejendommelighed og Selvstændighed tillige stærkt, i Modsætning til forfængelig og selvkjærlig Nordiskhed, vor hele nu bestaaende Kulturs Sammenhæng med og Afhængighed af de almindelige og centrale europæiske Kulturstrømninger og historiske Forudsætninger og Nødvendigheden af, hvis vi vilde udrette og betyde noget, at fastholde og fortsætte denne Sammenhæng. Foredraget blev modtaget med ikke ringe Opmærksomhed og Velvilje, men den bestemte Stilling, som jeg da indtog og siden har bevaret ligeoverfor visse Ensidigheder og Overdrivelser, bevægede under det paafølgende selskabelige Aftensmaaltid O. Lehmann, der førte Forsædet, til at indklæde Takken til mig i en Skaal for «Moderation i Moderation». Jeg havde været ham og hans nærmeste Venner for maadeholden. Forholdet imellem mig og den daværende Opposition var derved betegnet i videre Omfang end blot ved Hensyn til Foredragets specielle Indhold.

Samfundets Virksomhed blev ikke betydelig, og jeg deltog ikke synderlig deri.

En langt vigtigere og betydeligere Lejlighed til en offentlig Virksomhed udenfor min specielle Embedskreds fik jeg omtrent samtidig ved Deltagelse i de afgjørende Forhandlinger om det lærde Skolevæsen og det nærmest dermed i Forbindelse staaende Afsnit af Universitetsundervisningen, den saakaldte anden Examen. Dette Anliggende, navnlig Spørgsmaalet om Udjævningen og Tilvejebringelsen af et rigtigere Forhold mellem det klassisk-filologiske, det realvidenskabelige og det modern-sproglige Element, havde staaet paa Dagsordenen i længere Tid og var med stor Varme forhandlet fra 1830 af, Forhandlinger, i hvilke jeg havde deltaget med udførlige, alvorlige og indgaaende Bidrag i det da indflydelsesrige «Maanedsskrift for Litteratur». Temmelig pludselig og i det ringeste for mig uden foregaaende Vink opfordrede Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler uden nogetsomhelst officielt Kommissorium H. C. Ørsted, J. F. Schouw og mig til at samles med den i nogle fortrolige Møder til Drøftning af Sagen. Denne Drøftelse ledede fra Direktionens Side aldeles overvejende og saa godt som udelukkende af Hansen, idet den ogsaa af Alder svækkede Engelstoft, skjønt nominelt første og styrende Medlem, i denne anden Periode af hans Funktion i Direktionen var uden Indflydelse, og den lærde og elskværdige Retshistoriker Kolderup-Rosenvinge næppe havde arbejdet sig dybt ind i Spørgsmaalene og ikke ved Fasthed i Anskuelser eller dialektisk Kraft var Hansen voxen. Jeg tør vel sige, at de af mig i 1832 og 1833 givne Antydninger, i hvilke navnlig ogsaa Ophævelsen af anden Examen og Henlæggelsen af dens naturvidenskabelige Bestanddele i

fyldigere Skikkelse til Skolerne bestemt vare foreslaaede, lagdes til Grund og dannede Udgangspunktet for Forhandlingerne, der i Hansens private Bolig førtes med en Raskhed og Udholdenhed, som ganske vist maatte trætte og næsten overvælde de ældre Deltagere. Resultatet blev igjennem Direktionens Forestilling til Kongen den provisoriske Undervisningsplan for nogle lærde Skoler af 1844. Planens Prøvelse ved Metropolitanskolen samt Skolerne i Odense og Kolding overdroges det H. C. Ørsted, mig og Professor Velschow at kontrollere ved at overvære Afgangsexamen, hvilket Hverv vi udførte i Aarene 1845 til 1848. Disse Examensrejser vare for mig en kjær Anledning til nærmere at knytte det Forhold til Ørsted, som havde taget sin Begyndelse i Redaktionen af «Maanedsskrift for Litteratur».

I Aaret 1846 udvirkede Universitetsdirektionen, at der bevilligedes mig en Understøttelse af 400 Rd. til en Rejse i Tyskland; Rejsens Formaal var, efter hvad der var in confesso imellem Direktionen og mig, og som tydelig fremgik baade af Beløbet og Tiden, paa hvilken Rejsen tiltraadtes, nemlig den sidste Dag af Juli, hvor ogsaa i Tyskland Ferierne vare indtraadte eller stode for Døren, alene at skaffe mig, der i flere Aar havde arbejdet yderst anstrengende, en Forfriskelse og tillige Lejlighed til baade at udvide Blikket ved et om end flygtigt Bekjendtskab med fremmede Forhold og Gjenstande og at komme i nogen personlig Berøring med tyske Videnskabsmænd, da jeg indtil den Tid aldrig med Undtagelse af Vejen fra Ystad til Malmø og af Kullen havde sat min Fod paa fremmed Grund (— indtil 1845 ikke engang udenfor Bornholm og Sjælland —). Den hurtige Rejse over Berlin, Dresden, Prag, Wien, Salzburg, München, Heidelberg, Frankfurt, Göttingen og Hamborg i

Forbindelse med to nære Venner bragte mig endda ikke saa ringe Udbytte (derimellem personligt Bekjendtskab med Savigny, Boeckh, C. F. Hermann o. a.) og fik en vis pikant Tilsætning ved Iagttagelse af det Indtryk, som det aabne Brev om Arvefølgen havde vakt i Tyskland, ligesom jeg fra de vestlige Egne hjembragte en stærk Forudfølelse af de tyske Enhedsbestræbelser og deres Gravitation henimod Preussen. I Holsten modtoges jeg af Efterretningerne om Demonstrationer og stærk Spænding. Dagen, førend jeg ankom til Kiel, eller samme Dag var Advokat Ohlshausen derfra ført som Arrestant til Rendsborg, og den gamle, i Sachsen fødte Filolog Nitzsch, den eneste som jeg under disse Forhold besøgte, var yderst nedtrykt, rigtignok ogsaa i Følge et forudgaaet haardt Sygdomsanfald. Om Natten hørte jeg udenfor det Hotel, hvor jeg overnattede, et længe vedvarende, meget stærkt Spektakel og Kattemusik; næste Dag erfarede jeg, at Spektaklet havde gjældt den nye fra Kjøbenhavn ankomne Kommandeur for det i Kiel garnisonerende Jægerkorps, for hvilket man havde ønsket at se en Oberst Zachow, der siden optraadte i Insurgentarmeen, sat i Spidsen.

En ret charakteristisk lille Begivenhed, der næsten saa ud som et personligt Sammenstød med Kongen, indtraf for mig ved Nytaar 1847. Som bekjendt havde en Lauenborger, Dr. juris Ostwald med temmelig ringe litterære Adkomster vidst at skaffe sig Adgang til Christian VIII som en i den tyske Stats- og Lehnsret særdeles kyndig og kløgtig Mand, der egnede sig til at gjennemføre og forsvare Kongens og hans Regjerings Anskuelser om Arvefølgen og Lehnsforholdene i Holsten og Slesvig mod Hertugen af Augustenborgs Paastande, og han kaldtes til Kjøbenhavn for der at udarbejde sine Deduktioner og

Indlæg. Optrædende med stor Suffisence omgav han sig ved Laan fra Bibliothekerne med et stort Apparat af navnlig ældre tyske Statsskrifter og Kildesamlinger, medens hans egne Udarbejdelser syntes at skride temmelig langsomt frem. Efter Vedtægt og udtrykkelig Forskrift skulde ved Universitetsbibliotheket, til Ordenens Vedligeholdelse, alle udlaante Bøger tilbageleveres ved Juleferiens Begyndelse; men herfra skete med Hensyn til alle, der med nogen Rimelighed kunde forudsættes beskjæftigede med litteraere Arbejder, som de vilde fremme i Ferien, den Undtagelse, at de blot behøvede at forevise de laante Bøger og give et nyt Bevis, dateret fra den første Udlaaningsdag i næste Aar. Herom underrettede jeg personlig paa Bibliotheket i velvillig Form Dr. Ostwald, der havde nogle og tredive Bind laante hjem, med Henvisning til den nævnte Udvej. Da han ingen Notits tog af denne Tilkjendegivelse, sendte jeg Bibliothekets Bud til ham med høflig Opfordring til at efterkomme, hvad god Orden krævede. Doktoren svarede Buddet uartigt og erklærede kort efter selv paa Bibliotheket, at han havde Hs. Majestæt Kongens Tilladelse til at have saa mange Bøger, han vilde, og saa længe, han vilde, fra Bibliothekerne uden at generes af disses Vedtægter. Med den Erklæring, at Hs. Majestæt, hvis han befalede nogen Forandring i Reglerne for min Embedsførelse, uden Tvivl vilde lade mig dette meddele igjennem mine Foresatte og ikke igjennem en Fremmed, for hvem Undtagelsen skulde ske, tilkjendegav jeg Dr. Ostwald, at Bøgerne, hvis han ikke uopholdelig tilbageleverede dem, vilde blive ham afkrævede ad Rettens Vej ved en Fogedforretning, om hvis Udførelse jeg traf Aftale med en Overretsprokurator (Damkier). Næste Dag modtog jeg en

Billet fra Statssekretær Adler med Anmodning om en Samtale i Anledning af dette Anliggende. I denne Samtale ytrede han sig meget uforbeholdent om Dr. Ostwalds Væsen og Optræden, men tilføjede, at Kongen, til hvem Doktoren strax havde henvendt sig, dog ønskede, at jeg skulde lade Sagen falde og lade Ostwald beholde Bøgerne uden videre Formalitet. Jeg svarede, at jeg ved stiltiende at gjøre dette vilde føle mig krænket i min Ære som Embedsmand og kompromitteret ligeoverfor mine Medarbejdere ved Bibliotheket, der alle kjendte Sagen, men at det hele jo meget let lod sig ordne, naar Hs. Majestæt enten gjennem Universitetsdirektionen eller umiddelbart fra Kabinettet lod mig sin Vilje tilkjendegive. Da Statssekretæren derpaa bemærkede, at Kongen nødig i eget Navn vilde foretage noget i denne Sag, svarede jeg, at jeg vilde være tilfreds med, at Statssekretæren i en privat Skrivelse tilkjendegav mig, at han vidste, at Hs. Majestæt uden at billige Dr. Ostwalds Optræden dog ikke ønskede, at der skulde foretages noget imod ham til Opretholdelse af Bibliotheksvedtægten med Hensyn til Tilbageleveringen ved Nytaar; uden i det ringeste ved en saadan Skrivelse at kunne retfærdiggjøre mit Tilbagetog, kunde og vilde jeg ikke undlade at gaa videre. Adler lovede mig herom Besked næste Dag, naar han havde talt med Kongen; hørte jeg intet fra ham, var han ikke bleven bemyndiget til nogen skriftlig Ytring. Da intet Brev indløb, lod jeg Fogedforretningen foretage, ved hvilken de reqvirerede Bøger udleveredes med Undtagelse af 7de Hæfte af Advokat Heibergs dengang bekjendte «Schleswig-Holsteinische Blätter», om hvilket Ostwald ved Forretningen erklærede, at det var beroende i Hs. Majestæts private Kabinet.

Derfra kom det ikke i min Embedstid (indtil 1848) tilbage, og jeg antager, at Bibliothekets Exemplar af «Schl.-Holst. Bl.» endnu er ufuldstændigt. Paa Udredelse af Omkostningerne ved Fogedforretningen lod jeg ingen Paastand nedlægge. Ostwald udeblev derefter fra Universitetsbibliotheket, og jeg mærkede ikke videre til den hele Sag. Under Samtalen med Adler, der varede temmelig længe i den venskabeligste Form, ytrede jeg min Forundring over, at Kongen i et sligt Anliggende vilde benytte en saa lidet prøvet Mand i Steden for at paalægge en dygtig dansk, forud med fremmed Statsret og Lehnsret i Almindelighed bekjendt Retslærd, som J. E. Larsen eller Krieger, at sætte sig ind i Spørgsmaalets Specialiteter, hvilket de uden Tvivl vilde gjøre dygtigere og paalideligere end Ostwald. Adler svarede med betegnende Skuldertræk og Miner og ytrede, at jeg vel vidste, at hans høje Herre havde visse Svagheder og Antipathier.

Jeg sagde ovenfor, at jeg et Par Gange specielt var bleven kaldet til Kong Christian. Dette skete begge Gange ved Kongens Haandbibliothekar, Etatsraad Thiele. Den ene Gang var der Spørgsmaal om at foreslaa en latinsk Indskrift paa en Fortjenstmedaille, som skulde slaas, et Hverv, der var let at udføre; lidt vanskeligere var den anden Opgave, at foreslaa en latinsk Indskrift paa et beskedent Mindesmærke, som Kongen vilde lade rejse paa hans fraskilte Gemalindes, Frederik VII's Moders Grav i Rom ikke længe efter hendes Død. Af Thiele underrettet om, i hvilken Anledning han troede at Kongen vilde tale med mig, var jeg forberedt paa varsomt at forebringe det vanskeligste Spørgsmaal, hvorledes den afdøde skulde betegnes, da en Hentydning til hendes ægteskabelige Stil-

ling ikke var passende. Jeg foreslog at betegne hende som Prinsesse af Mecklenborg og som Moder til den danske Tronarving. Forslaget til den hele Indskrift billigedes derpaa af Kongen. Den Indskrift, jeg 1869 læste paa Stenen paa den lille tyske Kirkegaard bagved Peterskirken, stemte imidlertid ikke ganske med mit Udkast.

Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721.

Af

A. D. Jørgensen.

Begivenhederne i årene 1720—21 hører til de punkter i vor historie, som granskningen i de sidste menneskealdere jævnlig er vendt tilbage til. Og det med rette. Rent videnskabeligt skal hele opfattelsen af Sønderjyllands politiske udvikling i de sidste fire århundreder her stå sin prøve, eftersom vendepunktet ikke kan forstås uden nøje kendskab til de forhen gennemløbne stadier, og for nutidens og fremtidens offenlige mening hævder det endnu sin store betydning. Vel er nemlig Sønderjyllands statsretlige stilling for 20 år siden igen bleven underkastet en fuldstændig forandring, men heller ikke denne kan dog ansés for at være den sidste og endelige, så vist som den savner både de historiske og de nationale forudsætninger, som ellers udgør grundlaget for de moderne kulturstaters sammensætning. Ligesom befolkningen i hertugdømmets nordlige halvdel derfor ingenlunde har opgivet håbet om, at det tyske folk i en måske nær fremtid vil gøre sig fortrolig med tanken om at genoptage forholdet til sine nordiske frænder til fornyet overvejelse og endelig afgørelse, således

må det holdes fast, at det endnu ingenlunde er ligegyldigt, men tværtimod i et givet øjeblik kan blive af den største betydning, hvorledes den historiske ret før 1864 opfattes. Der ligger altid i retten, selv i den krænkede ret, en magt. Om denne magt er stor eller lille, om den kan gøre sig gældende eller bliver oversét, om den efterhånden taber sig og dør bort eller den pludselig rejser sig igen og vejer op imod andre magter i livet, det kan intet menneske afgøre eller forudsige. Men den, som har rettens magt på sin side, skal være den sidste til at lade hånt om den. Dersom det kunde lykkes at overbevise det tyske folk og dets ledende mænd om, at det ved at løsrive Sønderjylland fra moderlandet har krænket den historiske ret, da vilde meget være vundet, da vilde der kunne nås et grundlag for en fremtidig forståelse. Hos et folk, som selv har bragt så store ofre for at genvinde sin historiske ret, må nødvendigvis den fejlagtige tro, at det også i Sønderjylland havde en sådan adkomst, i høj grad træde hindrende i vejen for en anerkendelse af den nationale ret, hvis tilværelse det ikke bestrider. Det er vistnok en fejl, at man fra dansk side efter den sidste ulykkelige afgørelse af vort lange mellemværende med Tyskland helt har forsømt at genoptage dette spørgsmål til drøftelse. Det ansés fra tysk side for en uomtvistelig kendsgerning, at Danmarks nye kongehus statsretlig ingen adkomst havde til Slesvig forud for aftalerne i London og at den danske nationalitet i Nordslesvig altså er at betragte som en fremmed plante på rigets grund. Kunde denne opfattelse bringes til at vige for en anerkendelse af det sande forhold, at hertugdømmet var et dansk kronland halvandet hundrede år før Londonprotokollen affattedes, og et dansk len tilbage til den tidlige middelalder, da det udgjorde en

del af det danske kongerige, uden nogensinde at have været knyttet til det tyske rige, endog blot forbigående, — så kan det håb ikke udelukkes, at denne erkendelse vilde kunne få betydning for fremtiden.

En fuldstændig redegørelse for den historiske krisis 1720—21, eller rettere 1713—21, vil kun kunne gives i en udførlig Sønderjyllands historie, som tillige omfatter de nærmest foregående århundreder. Mangfoldige tråde er her således slyngede ind i hinanden og udviklingen er så mangeartet, at et kortfattet tilbageblik vil være utilfredsstillende. Her skal opgaven derfor indskrænkes til en undersøgelse af selve arvehyldingen på Gottorp og hvad der står i forbindelse med den, medens det må være forbeholdt et fremtidigt arbejde at indordne den i rækken af de politiske begivenheder.

For at få et klart billed af hvad der tildrog sig på Gottorp den 4. Sept. 1721 vil det være nødvendigt at oprede selve begivenheden og forberedelserne til den i deres mindste enkeltheder. Hvert ord i de pågældende aktstykker må vejes og prøves efter tidens sprogbrug; hver historisk forestilling, som i dem påberåbes, må føres tilbage til hvad der dengang forelå og var almenheden tilgængeligt. Først ad denne vej vil det være muligt at overvinde de uklarheder og tilsyneladende modsigelser, som efter den nyere tids talrige og modstridende fortolkninger skulde synes at måtte findes både i aktstykkerne og selve akten. Alle disse kommentarer fra årene 1844 til 1864, som oftest affattede i en skarp polemisk form, gør et næsten forvirrende indtryk, når man gennemgår dem under ét. De selvsamme ord tages i modsat mening, de historiske allu-

sioner opfattes forskelligt, og de kendsgerninger, som ikke lader sig afvise, kong Fredrik IV's hele optræden ved denne lejlighed, angribes på det heftigste fra helt modsatte synspunkter. Der er under slige omstændigheder intet andet for end at begynde undersøgelsen fra grunden af, uden andet hensyn til foregående arbejder i samme retning end det, der i hvert enkelt tilfælde kan tilkomme de tilvejebragte positive oplysninger, eller det, der nødvendigvis må tages til almen bekendte, fra dansk eller tysk side så at sige officielt fremsatte påstande.

Den 3. Juni 1720 sluttedes freden i Fredriksborg (Stokholm), ved hvilken Sverig lovede «de ne s'opposer directement ni indirectement à ce qui sera stipulé en faveur du roi de Dannemarc, concernant le dit duché de Slesvig, par les deux puissances mediatrices, qui ont concouru au present traité —». Disse to mæglende magter, Frankrig og England, garanterede herefter den danske krone den evige besiddelse af hertugdømmet. Den 26. Juli lovede kong Georg for sig og efterfølgere «de lui (à sa majesté de Dannemark) garantir et conserver dans une possession continuelle et paisible la partie du duché de Sleswik, laquelle Sa Maj. Danoise a entre les mains, et de la défendre le mieux possible contre tous et chacun, qui tâcheroit de la troubler —», og den 18. Avgust ratificerede kong Ludvig XV sin afsendings løfte i Stokholm, at «le roi a bien voulu ... accorder à cette couronne (de D.) ... la garantie du duché de Sleswik, promettant ... de maintenir le roi de D. dans la possession paisible de la partie ducale du dit duché —». Denne sidste garanti ankom dog først så sent, at traktatens ratifikationer kunde udvexles den 23. Oktober og freden kundgøres den 13. No-

vember[1]). Samtidig var hertugen af Gottorp ved et kejserligt edikt af 9. Avgust genindsat i sin medejendomsret til Holsten fra årets udgang.

Strax efter begyndte man i det kongelige tyske kancelli at overveje, hvorledes Sønderjyllands fremtidige stilling skulde være og under hvilke former den skulde modtage sin højtidelige indvielse. Disse overvejelser falder i to grupper, den første i vinteren 1720—21, den anden i eftersommeren 1721, umiddelbart forud for hyldingens iværksættelse. Imellem begge falder uden al tvivl et sidste forsøg på at opnå en mindelig overenskomst med Gottorperne.

Det måtte påhvile det tyske kancelli, som på én gang var udenrigsministerium og højeste regeringskollegium for hertugdømmerne og grevskaberne, at fremkalde og formulere disse overvejelser, og det ses da også, at man her har sat sig i bevægelse strax efter fredens endelige stadfæstelse. Man henvendte sig først til de statsretlige rådgivere, som havde støttet regeringen i dens langvarige kampe mod huset Gottorp. Justitsråd Frans v. Hagen, som indtog den første plads i kancelliet næst efter oversekretæren, gehejmeråd Kristian Sehestedt, opsøgte den kongelige historiograf Amthor, som dengang opholdt sig i København. De to mænd repræsenterede i forening omtrent al den viden om Sønderjyllands forhold i de sidste menneskealdere, som overhoved på den tid fandtes.

Hagens fader var kommen ind i kancelliet 1667 og havde her været en betroet mand indtil sin død 1701; han selv havde i en række år stået i den diplomatiske tjeneste og var derpå bleven kancelliråd og arkivar i kan-

---

[1]) A. Hojer, Friedrich IV. Leben, II 20.

celliet (1705). Amthor var juridisk professor i Kiel, indtil han i året 1713 sluttede sig til den danske sag og blev medlem af den ny oprettede regeringskommission for hele hertugdømmet Slesvig; året efter udnævntes han til kongelig historiograf og fik adgang til de gottorpske og kongelige arkiver for at føre den literære kamp mod hertughuset. I denne lagde han megen dygtighed, stor historisk kundskab og et ivrigt dansk sindelag for dagen. Han døde iøvrigt, før forhandlingerne om indlemmelsens form og udstrækning var tilendebragte (den 21. Februar 1721).

Amthors skriftlige svar på Hagens mundlige forespørgsler er bevaret (Tillæg 1, dat. 21. Nov. 1720). Han har bedet ham om at gjennemgå sine optegnelser for at se, hvilke former der forhen havde været i brug ved hyldingen, ligesom han skulde udtale sig om hyldingseden osv.; endvidere har han ønsket en fremstilling af Sønderjyllands historiske forhold til rigets højeste domstol. I første henseende henviser Amthor i sit svar til mulige optegnelser fra 1684, da kong Kristian V modtog hele hertugdømmets hylding under lignende forhold som nu, men udtaler iøvrigt, at der i Lünigs «Reichsarchiv» må findes mangfoldige exempler på hyldingsceremonier fra samtiden og den nærmeste fortid. Med hensyn til eden indskærper han, hvad det her især må komme an på. Alle bør aflægge den, adel og uadel, særlig stædernes råd og gejstligheden, og den bør affattes således, at den afskærer alle reservationes mentales. Kongen skal hyldes som eneste herre og suveræn arvekonge og dette skal også gælde hans kongelige arvinger og descendenter; den som ikke vil aflægge en sådan ed, vil derved udpege sig selv som ildesindet. Eden bør aflægges skriftlig under hånd og segl.

Med hensyn til højesterets forhold til Sønderjylland

var Amthor hildet i en beklagelig historisk fejltagelse. Det har åbenbart været kancelliets ønske at finde en historisk hjemmel for udvidelsen af denne domstols jurisdiktion til hertugdømmet, men Amthor stod i den formening, at højesteret svarede til de middelalderlige landsting, og oplyste, at hertugdømmet havde havt sit særlige ting på Urnehoved. Han oversa herved, at højesteret har udviklet sig af kongens retterting og danehoffet, til hvilket sager kunde indankes fra de almindelige ting, også i Sønderjylland. Privilegiet af 1524, hvorved dette forhold ophørte, antog han derfor for at have været rettet mod fremtidige mulige misbrug, istedenfor at det i virkeligheden var rettet mod et ældgammelt historisk fællesskab. Alligevel frarådede Amthor ikke ubetinget at indføre appel til højesteret, men han mente nærmest, at den burde begrænses på samme måde som den holstenske adels appel til rigskammerretten. Imidlertid synes hans historiske oplysninger i dette punkt strax at have dræbt den fuldt berettigede tanke at genoplive et fællesskab, som havde sin naturlige forudsætning i det fælles grundlag for lovgivningen.

Idet der iøvrigt ikke er grund til at dvæle ved enkelthederne i Amthors forslag og betragtninger, skal kun hans opfattelse af hertugdømmets politiske fremtid endnu fremhæves. På den ene side lægger han da hovedvægten på, at hele den hidtilværende forfatning er fuldstændig ophævet. Kongen er enevældig herre og bør ikke stadfæste nogen stands særrettigheder, alting afhænger for fremtiden af hans frie bestemmelse: «Dann da durch die gegenwärtige Veränderung antiqua rerum facies in den vornehmsten Hauptstücken gäntzlich aufgehoben ist, so werden die Herrn Edelleute und andere Unterthanen alles was

ihnen von alten Privilegien gelassen wird, um so viel eher vor einer blossen königlichen grace annehmen.» På den anden side er det et hovedpunkt, at alt fællesskab med Holsten er fuldstændig og for bestandig afskaffet. Han formoder nok, at den slesvigske adel vil bede om at få sine privilegier stadfæstet, således som det forhen havde været tilfældet ved hyldingerne: «doch glaube ich nicht, dass sie (die Noblesse) sich so weit vergehen und auf eine prätendirte Fortsetzung der ehemaligen Communion verfallen werde». Skulde det imidlertid ske, så kan han alt i forvejen tænke sig, hvilke grunde den vil anføre, og vil med lethed påtage sig at modbevise dem.

Nogen tid efter blev der skrevet til de to gamle og erfarne statsmænd T. B. Jessen og K. Gensch v. Breitenau (10. December, Tillæg 2[1])). Den første af disse, en præstesøn fra Store Vi ved Flensborg, dengang 72 år gammel, havde som oversekretær i det tyske kancelli havt en væsenlig del i hvad der skete i året 1684; han havde derpå været brugt i udlandet og var fra 1713 præsident i den slesvigske overret og regeringskommission. Breitenau var en olding, som i 50 år havde været regeringens konsulent i de statsretlige spørgsmål i hertugdømmerne; han var oprindelig kommen hertil som hertugen af Pløns repræsentant i det oldenborgske anliggende, men var bleven vunden for den kongelige tjeneste og havde vistnok forfattet så godt som hele den lange række stridsskrifter fra den følgende menneskealder. Han havde nu i mange år boet i

---

[1]) Den i dette af Sehestedt paraferede og vistnok også affattede reskript givne fremstilling af det ved freden skabte retsgrundlag og kongens hensigter er ikke uden interesse, da det senere gik over i det første udkast til indlemmelsespatentet.

Lybek, men var endnu stadig, i sit 84. år, dansk «gehejmeråd» [1]).

T. B. Jessens svar er dateret «foran Gottorp, den 18. December», og altså skrevet strax efter modtagelsen af det kongelige reskript. Det begynder med en gentagen lykønskning til den opnaaede endelige fred og de dertil knyttede garantier: «dasz die göttliche Allmacht Ew. Königl. Maytt. zu langen und späten Zeiten, und Dero Königl. Nachkommen bis zu dem Ende der Welt die Früchte sothanen Friedens bei höchstbeglückter Regierung geniessen lassen wolle!»

Hvad arvehyldingen angår, da udtaler han sig for at lade den foregå uden sammenkaldelse af ridderskabet, ved kongelige deputerede på de forskellige steder; det vil være mindre bekosteligt og dog tilstrækkeligt. De hertugelige embedsmænd må dog i forvejen have erklæret sig for, enten at ville ansé sig for løste fra deres tidligere troskabsed (på grund af det forrige herskabs brud på traktaterne, landets inddragelse efter krigens ret og dets ældgamle egenskab af et dansk len) eller at ville opgive embed og bestilling og da stå frit lig andre ikke edfæstede indbyggere og med dem deltage i arvehyldingen. En vægring af denne må medføre udvandring.

Med hensyn til stædernes og landskabernes ældre privilegier og retssædvaner tilråder han som en nådessag at stadfæste dem, ligesom det skete 1684; men samtidig må det indskærpes, at ingen fremmed ret, særlig ikke kejserretten, således som det hidtil er sket, for fremtiden må påberåbes for domstolene, hvor kun kong Valdemars lovbog og de hjemlige forordninger har gyldighed. Advo-

[1]) Begge de nævnte mænd døde først i slutningen af året 1731.

katernes antal bør begrænses; de bør aflægge en forpligtende hyldingsed eller forlade landet, og der bør sættes en alvorlig straf for dem på at indblande fremmed ret i deres procedure. Den offenlige orden, som er kommen i forfald i hertugdømmet, må skærpes og politiet styrkes.

Medens Jessen som regeringspræsident således tager sagen praktisk og nøjes med en faktisk afskaffelse af landdagen og enhver politisk selvstændighed, går Breitenau som gammel statsretsforfatter ind på en omhyggelig undersøgelse af alle herhen hørende retsforhold; han gennemgår formerne for en tilknytning af landet, fremsætter formodninger om de vanskeligheder, som vil møde, og giver sine råd med hensyn til måden at overvinde dem. Desværre synes enkelte af hans indlæg at være gået tabte, men der er dog bevaret nok, enten i original eller i andres referat, til at man deraf kan få en tydelig forestilling om hele hans opfattelse af de pågældende spørgsmål.

Hans første brev er af 17. December og indeholder en forespørgsel om meningen med den kongelige ordre. Sagen er af vigtighed, siger han, da et helt hertugdømmes stat ligesom skal indrettes fra nyt af, og den er så meget vanskeligere, som det ikke er bekendt, om kongen, som mange holder for, tænker på at inkorporere hertugdømmet i Danmarks krone og for fremtiden regere det i alt som andre provinser i kongeriget, eller at beholde det som et separat hertugdømme, som det har været i nogle hundred år, under en særlig kongelig ene-arveregering. Dette sidste, mener han, vil mærkelig lette det hele forehavende og af visse åbenbare grunde («klar vorhandene Ursachen») være mest svarende til kongens interesse. Endvidere ønsker han en udtrykkelig tilkendegivelse af, om han kun skal udtale sig om de forhen hertugelige indbyggeres, eller

tillige om ridderskabets hylding, hvilket sidste vil være det vigtigste og det vanskeligste.

Dette brev fremkaldte et nyt reskript, ved hvilket det blev tilkendegivet Breitenau, at han skulde udtale sig både om ridderskabets og de menige indbyggeres hylding og indsende et projekt til eden for hver især, ligesom han skulde fremsætte sine betragtninger over begge de berørte former for hertugdømmets tilknytning og deres konsekvenser.

Breitenaus svar indsendtes den 7. Januar 1721 og bestod af en større afhandling på 30 foliosider, der nu synes tabt[1]), og et endnu bevaret postskriptum på godt 6 foliosider. Efter kancelliets senere referat (Tillæg 6) indeholdt hovedafhandlingen følgende punkter.

Der bør udstedes et patent til ridderskabet, ligesom det skete 1684, for at meddele det kongens hensigt og forberede det på den fastsatte hyldingshøjtidelighed; et udkast fandtes hoslagt.

Gejstligheden og stæderne skal aflægge eden for kongelige kommissarier; de nye stæder ligesom de ældre, der var repræsenterede på landdagene. Indbyggerne i amterne og landskaberne skal ligeledes sværge, særlig de godsejere som står i hertugelig tjeneste. Vil de hverken sværge eller sælge deres godser, skal disse sekvestreres.

Med hensyn til det slesvigske ridderskab udtalte Breitenau, at det burde skilles fra det holstenske, og han udførte denne tanke på 4 foliosider, ligesom han medgav en formel for dets hyldingsed. De tidligere privilegier for

---

[1]) Det fandtes endnu 1848 i det tyske kancellis arkiv; se Wegener, om den evige forbindelse mellem Slesvig og Danmark, i Antislesv.-holst. fragmenter X 26.

høje og lave mente han burde stadfæstes ved kongens nærværelse på Gottorp.

Endelig udtalte han sig om den mulighed, at hertugen af Gottorp vilde sende nogen for at protestere mod hyldingen, samt om hertugerne af Sønderborgs eventuelle fordring på medforlening med hertugdømmet; men disse udtalelser findes ikke refererede.

Det tilføjede postskriptum (Tillæg 3) gik ind på spørgsmålet om Sønderjyllands tilkommende regeringsform. «Da hertugdømmet under de nuværende forhold ikke kan vedblive at være forenet med Holsten, siger han, kommer det især an på det spørgsmål, om det er bedre for kongens interesse, respekt og gloire at indlemme det i kongeriget Danmark og regere det ligesom alle dette riges øvrige provinser, eller at beholde og beherske det som et særligt, for sig selv bestående suverænt hertugdømme.» For «at inkorporere og unere hertugdømmet med Danmarks krone» taler nu efter Breitenaus mening tre ting, medens sex grunde taler derimod. Først kongelovens 19. artikel, der bestemmer, at alt, hvad der erhverves af nogen konge, skal blive uadskilleligt hos kongeriget og gå i arv til mænd og kvinder. Endvidere den omstændighed, at det er et ældgammelt dansk len og derfor kan siges at være vendt tilbage til lensherren. Endelig fordi regeringen i så fald vil være simplere og billigere: et par landsdommere med appel til højesteret, rentekammeret i København osv. Disse grunde afkræfter han dog selv ved at gøre gældende, at Sønderjylland fra 1326 har et udtrykkeligt privilegium på ikke at blive forenet med kongeriget, hvilket privilegium ikke er ophævet ved kongeloven, men synes at være udtrykkelig stadfæstet af kong Fredrik III ved

Sønderborgernes forlening til fælles hånd. Med hensyn til det ældgamle forhold forud for forleningen afviser han derimod den historiske betragtning og hævder, at regeringsformen er et politisk, ikke et historisk spørgsmål. Hensynet til regeringens billigere indretning afviser han som underordnet for en stor potentat.

Efter denne mildest talt svage kritik af de tre første grunde, går han over til de «uovervindelige vanskeligheder og hindringer», som stiller sig i vejen for indlemmelsen. Hele landets stat måtte der vendes op og ned på; en ny lovbog måtte indføres (således som det jo uden vanskelighed havde fundet sted i kongeriget få år tilforn) og en del gamle skikke aflægges; indbyggerne vilde beklage sig bittert over alt dette og overløbe kongen med forestillinger osv. Af denne grund, fortsætter han, har heller ikke Frankrig, Savoyen og Østrig indlemmet deres ny erobrede lande i de ældre, men har ladet dem vedblive at bestå i deres forrige stand med hensyn til love og administration. Alt vil stille sig langt simplere, dersom dette ligeledes udføres i Sønderjylland; overretten på Gottorp kan vedblive at bestå, dermed er det hele gjort; lovgivningen kan da efterhånden egaliseres imellem de forhen adskilte dele af hertugdømmet.

For sin anskuelse anfører han endelig «en anden hemmelig og vigtig grund» af kongeloven, men «af visse sønderlige grunde» vil han ikke vove sig så langt ud med sine forklaringer.

Til slutning udtaler Breitenau sig for, at kongen bør forandre sin titel således, at han kalder sig «suveræn hertug til Slesvig, også hertug til Holsten osv.», i modsætning til de andre hertuger (af Sønderborg), som kalder sig «af Slesvig» paa grund af de små len, som de endnu

ejer, eller den fordring på fælles-hånden, som de prætenderer. Han drøfter endelig spørgsmålet om det fremtidige forhold til hertugen i Holsten osv.

Kongen takkede den 18. Januar for de modtagne udførlige udtalelser, men beder Breitenau nærmere at angive, hvad han mener med sine hentydninger til kongelovens hindring for Sønderjyllands indlemmelse, samt til forholdenes ordning i Holsten.

Herpå svarede Breitenau igen under 4. Februar med et brev på 12 foliosider. Desværre indeholdes besvarelsen på hovedspørgsmålet dog ikke heri, men var tilføjet på et (tabt) bilag, vistnok for kun at læses af kongen personlig. Han har i dette bilag anført «eine und andere leicht begebliche casus», «wodurch die Sache verhoffentlich satsam wird erklärt sein», og beder kongen om undskyldning for sin frimodighed (Tillæg 4). Derpå går han over til andre spørgsmål, som senere er faldne ham ind. Således kunde der være tale om at henvise det slesvigske ridderskab med sine døtre til det lille Johannes kloster ved Slesvig, medens det holstenske vilde beholde tre store frøkenklostre for sig. Denne konsekvens af ophævelsen af det samlede ridderskab vilde han dog ansé for unødvendig, da man flere steder i Tyskland har fællesskab om klostre mellem lande, der har helt forskelligt herskab. Efter derpå at have drøftet fordelene ved fortsat fællesskab i regeringen i Holsten, ender han med at fremsætte det spørgsmål, som han mener må klares, om hertugerne af Gottorp i henhold til overénskomsterne fra tiden før 1657 skal beholde en eventuel arveret til Sønderjylland, og om dette i så tilfælde skal være len eller suverænt hertugdømme? Af besvarelsen heraf vil det tildels afhænge, om kongen fremdeles kan give dem titel af «hertuger af Slesvig».

Det er ikke vanskeligt at se og vil senere blive nærmere eftervist, at Breitenaus betænkeligheder ved en fuldstændig indlemmelse er begrundede i Sønderborgernes, især de plønske hertugers af kong Kristian V stadfæstede arveret. Kongelovens anseelse og ukrænkelighed vilde da efter hans anskuelse engang i tiden kunne komme til at lide et skår, når det kongerige, hvis udelelighed den hævder, dog skulde komme til deling mellem forskellige arvinger.

Denne opfattelse er i god konsekvens af Breitenaus stilling til hele denne sag; han havde selv været med til at sikre Plønerne deres ret til forlening med fælleshånden på Sønderjylland. At spørgsmålet om hertugdømmets fremtid nu af de krigsførende magter var afgjort som rent politisk, var for ham kun den ene side af sagen; den vedbliver for ham bestandig tillige at være en indviklet retssag, som skal paadømmes efter legitimitetens love. Idet kongen påberåbte sig at have erhvervet det suveræne hertugdømme Slesvig-Gottorp med krigens ret, var det jo ikke blot fuldstændig og for bestandig tabt for den regerende hertugslægt (med mindre den kunde erobre det tilbage), men selvfølgelig også for alle dens eventuelle arvinger, og den suveræne konge måtte frit kunne fastsætte arvefølgen i det hele genforenede hertugdømme. For Breitenau dukkede derimod bestandig forestillingen om de bagved liggende slægttraktater op: Sønderjylland vedblev at være Oldenborgernes slægtarv, medens Danmark var kong Frederik III's arv for alle tider. Efter denne betragtning måtte dette hertugdømme altså konsekvent være undtaget fra den øvrige verdens politiske vilkår: ved en eller anden transaktion at kunne komme ind under andre statsretlige forhold; ellers kunde jo suveræne lande erobres, len forbrydes og inddrages, rigslande til- og fra-

dømmes fyrsterne; kun her skulde en afgørelse være umulig!

Der er opbevaret en række bemærkninger af kong Fredrik IV til Breitenaus skrivelser, uvist fra hvilken tid. Kongen udtaler sig i det hele om hyldingen og dens ønskeligste form (Tillæg 5). Af særlig interesse er her hans ofte gjentagne bemærkning om inkorporationen. Han er «platter dings» for de tre grunde, som Breitenau havde opstillet for indlemmelsen i kongeriget, og «kan slet ikke finde», at de sex andre kan opveje dem: «alligevel finder jeg sagen af den importance, at man ikke behøver strax at forandre dette (Slesvig som separat suverænt hertugdømme), men lidt efter lidt, og således at overretten i Slesvig ret vel indtil videre kan beholdes istedenfor en regering».

Endelig den 26. Marts indleverede de to assessorer i det tyske kancelli, Frans von Hagen og Fredrik Esmarch (en præstesøn fra Klægsbøl ved Tønder, som havde stået i kancelliet fra 1684), på oversekretæren Kristian Sehestedts ordre, en forestilling til kongen på grundlag af alle de indkomne betænkninger (Tillæg 6). De mente, at man i det hele burde følge Breitenaus råd, særlig med hensyn til Slesvigs selvstændighed, idet de dog ikke indlod sig på hans statsretlige betragtninger. Særlig mærkelig er dog kun deres ytring om de protesterende godsejeres behandling. Breitenau havde tilrådet at sekvestrere godserne ligesom i 1684, men de tilråder at konfiskere dem: «såsom det nu forholder sig ganske anderledes end i 1684, da den hertugelig-slesvigske del nu er garanteret hans kgl. maj. for evig, medens der til hin tid slet ikke var udsigt til sligt, således at altså sagerne nu, gud være lovet, er kommen i en helt anden gænge».

Hermed endte disse forhandlinger, som i det hele havde en rent foreløbig karakter, for først at genoptages i Avgust måned. Måske afbrødes de tildels for om muligt at skaffe en mindelig overenskomst med Gottorperne tilveje, hvorved jo det hele spørgsmaal vilde simplificeres meget. Men de fra denne side opstillede fordringer forekom de danske statsmænd alt for vidtgående. Den 17. Maj krævede gehejmeråd Bassewitz i samtale med den danske afsending Westphalen i Riga: Pinneberg og Segeberg, arveretten til Pløn, bispedømmet Lybek i 6 slægtled og understøttelse til tronfølgen i Sverig. Sehestedt svarede, at disse forslag var «trop absurdes pour y faire quelque reflexion serieuse», et bevis på, at Danmark følte sig sikkert i sin politiske stilling. Det er iøvrigt vel værd at lægge mærke til, hvorledes Bassewitz ved denne lejlighed omtalte ridderskabet. Det vilde, sagde han, ved alle midler modsætte sig et forlig på dette grundlag, «massen sie lieber den Herzog am Bettelstab sterben und das Königreich Dänemark in lichter Lohe brennen sehen möchten, als die Trennung des Schleswigschen von dem Holsteinischen und in dem Herzogthum Schleswig die Aufhebung der gemeinschaftlichen Regierung».

Kort efter optoges hoffet og regeringen af andre anliggender. Efter kongens formæling med Anna Sofie var hendes svoger Ulrik Adolf Holstein bleven storkansler (Juni) og strax efter ledsagede han kronprinsen til Tyskland til formælingen med Sofie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach (3. Juli). Hyldingen på Gottorp blev derefter udsat til deres tilbagekomst, der fandt sted i de sidste dage af Avgust. Det ny formælede par blev ledsaget til Gottorp af den danske og slesvigske adel og modtoges her af

kongen og dronningen (den 28. Avgust). Hyldingen fandt derefter sted den 4. September. —

Af de i vinteren 1720—21 førte forhandlinger fremgår det med tilstrækkelig tydelighed, hvorledes alle parter efter freden i Fredriksborg opfattede Sønderjyllands stilling. Om to ting var alle enige: først, at hertugdømmet var bleven politisk adskilt fra Holsten; dernæst, at det var kommen i væsenlig samme stilling som 1684, under den danske konges suveræne højhed og i hans suveræne eje. Vi skal et øjeblik dvæle noget nærmere ved disse to kendsgerninger.

Fællesskabet med Holsten var indtil 1720 et hovedpunkt i Sønderjyllands offenlige ret. Oprindelsen dertil lå langt tilbage i tiden, i middelalderen. Den holstenske adel, ført af sin stridbare greveslægt, havde erobret landet op til Kolding, ligesom den forhen havde underkastet sig det vendiske land Vagrien og ligesom den senere underkastede sig det frie Ditmarsken; navnet Holsten og Holstenere («Holster») omfattede politisk, og for adelens vedkommende også socialt, det hele land fra Hamborg til Lybek og Ribe. Efter Erik af Pomerns ihærdige kampe fremtrådte Sønderjylland dog igen som en selvstændig politisk landsdel, et dansk len, og i kong Kristian I's håndfæstning 1460 betragtedes de to lande som sideordnede og lige berettigede i et politisk fællesskab, hvert med sine ejendommeligheder og sin statsretlige stilling.

Først 100 år efter indtrådte der en yderligere udvikling og udklaring af disse forhold. Det politiske samliv med Danmark havde draget begge lande over imod kongeriget og Sønderjyllands overvægt i forbindelsen var nu kendelig i alle forhold. I kong Fredrik II's tid fastslås hertugdømmernes offenlige ret for lange tider. På land-

dagen i Flensborg 1564 vedtages faste regler for fællesregeringen, medens stændernes ret til at begrænse hertugslægtens arveret til landenes regering hævdes; Hans af Sønderborg kunde ikke opnå hylding som «regerende herre». For fremtiden skiftes de «valgte» hertuger til at føre forsædet i fællesregeringen et år ad gangen. Hver styrer sine amter med tilhørende gejstlighed og stæder, men hele adelen med sit bøndergods, og de gamle stæder i politisk og judiciel henseende, sorterer under en fælles regering. Overfor denne står landretten som fælles øverste domstol og landdagen som deltager i den almindelige lovgivning og udskrivningen af skatter; den tager sig af det fælles forsvarsvæsen og repræsenterer landene udadtil. Delingen af amterne opfattes som politisk betydningsløs, landene udgør retlig et eneste politisk «korpus».

Få år efter udgav de regerende hertuger en landretsordning, som fastsatte reglerne for retsplejen, og i året 1579 afgjordes den mangeårige lensstrid om Sønderjylland ved forliget i Odense. Når undtages dette sidste, som igen ophævedes ved freden i Roskilde 1658, holdt dette grundlag for den offenlige ret sig væsenlig uforandret indtil okkupationen af de gottorpske lande i året 1713.

Alle var, som vi så, efter Fredriksborgfreden enige om, at dette nu måtte opgives, og det blev i virkeligheden fuldstændig opgivet. Det var ingenlunde en nødvendig følge af territorialforandringen. Fællesskabet i regeringen havde ikke sin forudsætning i en ligelig fordeling af landområdet; den kongelige del havde tværtimod siden 1564 været 1/8 mindre end den gottorpske, da Sønderborgernes del var udskilt af den. Der vilde altså principielt intet have været til hinder for fremdeles at betragte de to hertugdømmer som ét politisk korpus, med en fællesregering for

adelsgodset osv., samt en fælles politisk repræsentation og organisation; forandringen vilde da være indskrænket til, at kongen nu sad inde med en overvejende del af amterne.

Det manglede ikke på forsøg i denne retning. Ridderskabets stemning er tilstrækkelig karakteriseret i de foran citerede ytringer af Bassewitz, i en almindeligere form fremtræder tanken i en samtidig supplik fra «sämtliche des H. Schleswig eingesessene Unterthanen». Dette mærkelige aktstykke, hvis oprindelse neppe mere kan efterspores, begynder med en lykønskning til freden og erhvervelsen af det hele hertugdømme, og går ud på at få det gamle justitskancelli (i Glykstadt) genindsat. Ansøgerne beder kongen betænke, at når det ene af de to fyrstendømmer lider, det andet nødvendigvis vil gå til grunde med det, hvorfor de besværger ham ved Kristi vunder: «denen anitzo sich sonder Zweifel häufig findenden landverderblichen Vorschlägen wegen allerhand Neuerungen kein Gehör geben, vielmehr es zum soulagement der armen Eingesessenen beider Fürstenthümer . . . bei dem alten, wobei es sich gottlob seit einigen seculis so wohl befunden, lassen».

Men dette skete ikke, og at det ikke skete må der tillægges den største vægt. Hvad der skete var, at Sønderjylland exkorporeredes af det politiske korpus Slesvig-Holsten. Holsten vedblev at hvile på det gamle retsgrundlag; der var fremdeles en fællesregering med den gamle myndighed, og alle de gamle aftaler og retssædvaner vedblev at bestå. Men Sønderjylland var ikke mere indbefattet under dette fællesskab, det havde kun én «regerende herre», både for amterne og for adelen. Det var den middelalderlige erobring af det danske hertugdømme, som Holsten hermed havde tabt.

Hermed var da Sønderjylland foreløbig uden politisk

forbindelse til nogen side; det ejedes af kongen som suveræn landsherre og det måtte stå til ham som «første erhverver» (primus acquirens) at fastsætte dets fremtidige skæbne. Ikke blot de gottorpske amter havde han vundet, ikke blot fællesdelen var han bleven eneherre over, også den gamle kongelige del havde han erhvervet i en anden forstand og til en fuldere ejendomsret end den, hvormed den forhen havde tilhørt den kongelige linje. Hele hertugdømmet havde forhen, ligesom endnu Holsten, tilhørt det oldenborgske hus, således at visse linjer stillede de for tiden «regerende herrer», men arvegangen var fastsat og hele slægtens arveret i mandsstammen anerkendt. Dette var nu forbi for hele Sønderjyllands vedkommende, efterat kongen og Danmarks krone havde fået det garanteret af de krigsførende magter og udskillelsen af det gamle retsforhold derefter havde fundet sted. At de danske statsmænd opfattede sagen således, fremgår tydeligt nok af alle de bevarede udtalelser.

Sagen stod væsenlig ligesom ved indlemmelsen 1684; til denne gik man stadig tilbage i tanken. Vel havde det tyske kancelli øje for, at der var kommen et nyt politisk moment ind ved garantierne, men det fremdrog dog med forkærlighed alt, hvad der dengang var bleven fastsat og projekteret; man gik endog med Breitenau ind på at foreslå det samme patent og den samme edsformel ved hyldingen, kun med de nødvendigste forandringer.

Hvad der dengang var sket, var aldeles simpelt og klart en genoprettelse af det ene udelte hertugdømme, uden al forbindelse med Holsten, men tillige uden tilknytning til noget andet politisk korpus. Det hedder i patentet af 28. Juni 1684, at kongen har inddraget den hertugelige del af Slesvig og forenet den med sin egen, hvorfor ind-

byggerne (ridderskab osv.) skal aflægge hyldingseden til ham som deres eneste suveræne landsherre; og i eden siges der, at den gælder kongen og hans «retmæssige arvesukcessorer i regeringen».

Nogen tid efter nedskrev kongen imidlertid sin vilje med hensyn til hertugdømmets fremtidige retsforhold (22. November 1684). Det fremgår heraf, at han anså sig for ligeså utvivlsom herre over Sønderjylland, som hans fader ved kongelovens affattelse var herre over Danmark og Norge; som første erhverver af landet disponerer han derfor over det på selvsamme måde. «Vi haver til os taget, siger han, hans (hertugens) anpart af benævnte fyrstendom Slesvig og med vores andel kombineret og sammenføjet», og han vil derfor pålægge sine efterfølgere aldrig at tillade, at det igen bliver adskilt og delt, «men at det til evig tid udi et samlet corpo udelt, uadskilt og usepareret, under kongernes, vore arvesukcessorers regering forbliver». Ingen prins bør derfor nogensinde have len eller appanage i hertugdømmet, men hellere i kongeriget, når det skal være; der bør ikke mere holdes landdag, «eftersom det strider imod den kongelige suverænitet og højhed» [1]).

At kong Fredrik IV kendte denne disposition, som var udstedt i to exemplarer, af hvilke det ene var nedlagt på Rosenborg, det andet uden tvivl fandtes i hans egne gemmer [2]), fremgår tilstrækkelig af indledningen til hans egne regeringsregler for sin søn, idet han her giver sig selv det vidnesbyrd at have fulgt sin faders råd og efterladte anvisninger. Blandt andet sigter han herved utvivlsomt til dette brev og den senere tilføjede efterskrift:

---

[1]) Kong Chr. V's Testamenter, ved J. J. A. Worsaae.

[2]) Det er tilligemed en række andre lignende dispositioner fra arveprins Fredriks bo kommen til gehejmearkivet.

»Dette er siden i så vidt forandret ved restitutionen af hertug Kristian Albrekt 1689, hvilken sag vi vil befale gud og tiden.»

Men selv om det således var givet, at kong Fredrik IV tilsigtede det samme som hans fader havde tilsigtet, så var det dog ingenlunde en følge deraf, at han skulde nøjes med at bruge de samme former eller nøjes med de samme forholdsregler, som havde stået til hans rådighed. Tværtimod, erfaringen fra hin tid talte derimod. Han havde derfor skaffet sig de store magters garantier og han stræbte efter tillige at skaffe sig Gottorpernes frivillige afkald. Da dette ikke lykkedes, måtte han nøjes med en betryggende anerkendelse fra indbyggernes side, og opmærksomheden henvendtes derfor igen på den forestående hylding som en akt af gennemgribende betydning. Landet skulde ved denne lejlighed samtykke i kongens opfattelse af hertugdømmets nye statsret. Fra dette synspunkt tages sagen igen under overvejelse ud på eftersommeren 1721.

Det svage punkt i tilknytningen af 1684 var oprettelsen af et suverænt hertugdømme under kongen og »hans retmæssige efterfølgere», uden nærmere angivelse af arvefølgen og uden en til exkorporationen af det politiske korpus «Slesvig-Holsten» svarende inkorporation i Danmark. Vel var begge dele givne i den 1684 indførte faktiske regeringsform og i kongens testamentariske disposition, som efter den i Danmark bestående statsret var fuldt forpligtende; men den mulighed var dog ikke udelukket, at man engang i tiden vilde kunne påstå, at arvefølgen ingenlunde var bleven forandret ved hertugdømmets konsolidering, men endnu var agnatisk i linjefølge indenfor hele huset Oldenborg. Denne mangel undgik ikke opmærksomheden, da

man nu igen kom tilbage til at tage sagen op til fornyet overvejelse, og den blev derfor lykkelig undgået ved indlemmelsen 1721.

Fortjenesten heraf tilkommer, såvidt man kan se, så godt som udelukkende oversekretæren i det tyske kancelli Kristian Sehestedt. Han var en søn af Kristoffer Sehestedt til Nislevgård på Fyn, af den gamle sønderjydske slægt med tre søblade, gehejmeråd i kong Kristian V's tid. Som oversekretær i tyske kancelli efter Jessen (fra 1701) var han tillige udenrigsminister, og efterat være optagen i gehejmerådet (1708) fik han en betydelig indflydelse på rigets politik. I forening med Ditlev Vibe, som var oversekretær i det danske kancelli, repræsenterede han en udpræget national politik i kongens råd, i modsætning til de mere eller mindre evropæiske strømninger, som iøvrigt gjorde sig gældende ved hove. De styrtedes sidst på året 1721 ved Holstein-Holsteinborgs voxende indflydelse, og Sehestedt, som havde giftet sig til Ravnholt, tilbragte derefter de sidste 20 år af sit liv som stiftamtmand på Fyn[1]).

Det skal nu her være opgaven i det enkelte at eftervise, hvorledes det lykkedes Sehestedt som leder af det tyske kancelli og den, der havde referatet af alle didhenhørende sager i konsejlet, at give hyldingen samme både skarpe og fyldige præg som det, han som udenrigsminister havde givet forhandlingerne om en endelig bilæggelse af det sønderjydske spørgsmål.

---

[1]) Hojer, I 157. 292. osv. Danske Atlas III 474. VI 633. Hist. tidskr. 5. række III 20 f. Udsigt over de danske rigsarkivers historie, s. 60 f. 268 f.

Da i året 1815 det statsretlige forhold mellem Sønderjylland og Holsten igen fik betydning i anledning af den i forbundsakten af 8. Juni s. år fastsatte bestemmelse, at der i alle forbundsstater skulde indføres «eine landständische Verfassung», var det i virkeligheden gået fuldstændig iglemme. Man forbavses ved at gøre sig bekendt med den tids overvejelser mellem danske statsmænd. Præsidenten i det tyske kancelli Otto Moltke, yngre søn af Adam Gottlob Moltke på Bregentved, syslede hele den følgende vinter i al stilhed med det spørgsmål, hvorvidt de gamle landsprivilegier hjemlede Slesvig en ret til deltagelse i en eventuel forfatning for Holsten, uden at kunne komme til klarhed over det. Han lod kancelliets arkivar, historikeren Henrik Behrmann gennemgå akterne fra 1721 og give en fremstilling af de historiske tildragelser og deres retlige fortolkning, og skønt denne udførte sit hverv med dygtighed, lykkedes det dog ikke Moltke selv at komme til nogen klarhed på dette punkt. Man kan måske sige, at denne omstændighed er bleven skæbnesvanger for os. Den bragte kancellipræsidenten, hvis danske sindelag og hengivenhed for kongehuset var hævet over al tvivl, til i hele sin lange embedstid at holde alle de historiske dokumenter tilbage, ligesom han efter evne forhindrede, at den statsretlige strid optoges fra dansk side. Hans tvivl bredte sig til de andre statsmænd, som ikke på første hånd havde studeret spørgsmålet, og som det synes til selve de regerende konger.

Tingen var den, at man i 1815 og senere savnede det nødvendige kendskab til tidligere tiders politiske forhold. Ligesom man var uvidende om lensforholdenes rette betydning, havde man tabt traditionen om de ældre konstitutionelle former. Moltke fremsætter derfor alt den

indvending mod indlemmelsen, som senere først og sidst blev gjort gældende af de slesvigsholstenske jurister, at arvehyldingen ikke havde fundet sted i de gamle kongelige amter og at deres forhold til den danske krone, såvel som deres statsretlige forhold i det hele, altså ikke var bleven paavirket af begivenhederne 1721. Denne del af hertugdømmet var heller ikke indbefattet i den senere transaktion med Rusland, og grundlaget for dens offenlige ret var altså stadig suverænitetsdiplomet af 1658 og de arvelove, som dengang havde været gældende. Om denne tap drejer sig i virkeligheden hele den anti-danske opfattelse, idet den iøvrigt antager en dobbelt form: enten bliver den stående herved og tilkender altså kongehuset en ubegrænset arveret til den gottorpske del, eller den går videre og påstår, at denne 1721 indlemmedes i den kongelige og tillige med denne gik ind under en fælles arvelov i Oldenborgernes agnatiske linjefølge.

Det vil i det følgende blive godtgjort, at begivenhederne 1721 både i deres helhed og i alle deres enkeltheder går ud på det modsatte, på en fuldstændig kuldkastelse af hele den ældre statsret og dens arvelove; men først og fremst vil det da være nødvendigt at fjerne den af Moltke fremsatte tvivl om, hvorvidt den kongelige del droges med ind under forandringen.

Når denne tvivl overhoved har kunnet komme op, og når den, som det synes, aldrig fra dansk side mødte det rette afgørende svar, da var det fordi den konstitutionelle tradition var så aldeles afbrudt. Det væsenlige ved hyldingen 1721 var ikke den ed, som blev aflagt i de gottorpske amter, men den som landets adel aflagde på Gottorp; den første var nemlig (statsretlig) en troskabsed, aflagt af undersåtterne til deres konge, den anden en po-

litisk hyldingsed, aflagt af hertugdømmets repræsentation og forpligtende på dets vegne. Men repræsentationen stod for hele hertugdømmet, også den kongelige del, og hvad den gik ind på forpligtede alle indbyggerne; troskabseden var derimod selvfølgelig overalt i de kongelige stæder og amter bleven aflagt strax efter tronskiftet (1699) og behøvede ingen gentagelse 1721.

Thi hvad var det for en forsamling, som hyldede kong Fredrik IV på Gottorp den 4. September 1721? Skønt ordet ikke bruges, eller vel endog omhyggelig undgås, må den dog utvivlsomt kaldes en landdag, således som man plejede at indkalde den til hyldingen. En betragtning af forholdenes udvikling i den henseende vil tilfulde godtgøre dette.

Lige fra valgrettens tid var det en vedtagen skik, at ethvert hertugskifte konstateredes af en landdag. Den nye hertug fremstillede sig til hylding og stadfæstede landenes privilegier; det var en akt, som svarede til kongevalget og håndfæstningens vedtagelse i kongeriget.

Kong Kristian V var den første, som afnødte stænderne en hyldingsed uden selv at være tilstede på landdagen og uden at stadfæste privilegierne i deres tidligere udstrækning. Den 2. Juni 1671 underskrev adelen og borgerstanden hyldingseden på et landdagsmøde i Rensborg, medens kongens stadfæstelsesbrev er dateret samme dag i København. Det er underskrevet «an Eides statt» og givet stænderne efter aflagt arvehylding; privilegierne stadfæstes med forbehold af den i Slesvig indførte suverænitet og den i Holsten indførte førstefødselsret. I de brugte formler får hele den gamle statsret, med landdagen som en omfattende repræsentation, endnu sit traditionelle udtryk, således som det gentages i århundredernes løb, efter

at almuen forlængst faktisk er udelukket: «Prælaten, Ritter, Mannen, Räthe, Städte, Einwohner der Fürstenthümer etc.»[1]).

Ved det næste hertugskifte indkaldtes der ligeledes til et hyldingsmøde (17. Avgust 1695); men navnet «landdag» er nu alt ilde set af de regerende herrer, det kaldes «eine absonderliche convocation». Ikke desmindre er det rettet til «Prælaten, denen von der Ritterschaft, Städten und gesammten Ständen unserer Fürstenthümer». Imidlertid hindrede den strax efter udbrydende langvarige strid mellem de to regerende herrer udførelsen af det kundgjorte forsæt, og hverken den unge hertug Fredrik eller hans umyndige søn Karl Fredrik eller kong Fredrik IV modtog den traditionelle hylding med privilegiestadfæstelsen. Denne var dog ingenlunde opgiven af stænderne, og neppe var det kommen til et forlig imellem fyrsterne, før ønsket om en landdag atter fremsattes med stor styrke.

I Kieler omslag efter hellig tre konger 1708 vedtog ridderskabet en forestilling til kongen og hertugen om forskellige anliggender, først og fremst imod den påtænkte ophævelse af fællesskabet og for indkaldelsen af en landdag til hylding og privilegiernes stadfæstelse. Adelen giver en vidtløftig fremstilling af hertugdømmernes forfatningshistorie tilbage til 1460, kalder sig selv for «stænder» og appellerer til herrernes kærlighed til deres «indfødte undersåtter, prælater, ridderskab, landskab, stæder og stænder».

Det ses heraf, at de virkelig repræsenterede stænders

---

[1]) En ejendommelig, meget betegnende formel bruges i konvokationspatentet af 2. Sept. 1639: „Prælaten, Ritter, Städte und gesammte Stände, denen auf unser Fürstenthümer Landtägen zu erscheinen und allda üblicher u. hergebrachter Gewohnheit nach Stelle u. Suffragia zu führen oblieget u. zustehet —".

antal nu er yderligere indskrænket, idet stædernes repræsentanter mangler. Det var i henhold til freden i Travendal af 18. Avgust 1700, i hvis tredje afsnit fællesskabet var begrænset til «Prælaten, Ritterschaft und gewissermassen über einige Städte»; Gottorperne havde alt tidligere søgt at udelukke den borgerlige stand. En endelig bindende aftale sluttedes i den henseende i Altona den 17. Juli 1709, i den store «reces», som skulde ende åringers stridigheder og indføre en endelig modus vivendi. Det hedder her i fjerde afsnit, at prælater og ridderskab fremdeles står under de to herrers fælles regering; stæderne nævnes ikke mere. I hemmelige tillægsartikler aftalte råderne endvidere, at man ikke mere vilde bruge ordet landdag, men derimod nok kunde gå ind på et møde med prælater og ridderskab til forhandling af offenlige anliggender[1]).

Dette sidste forsæt blev dog ikke bragt til udførelse; thi da adelens repræsentanter holdt på at få en virkelig landdag istand, indkaldtes den ved patent af 14. Sept. 1711 til møde i Rensborg. Den skulde bestå af «Prælaten u. Ritterschaft samt und sonders». Der holdtes da også virkelig en regelmæssig landdag med tiltale og svar, klager og forhandlinger, hvorefter de kongelige og hertugelige kommissærer afgav endelig besked på det næstfølgende omslag i Kiel, den 25. Januar 1712. Ridderskabets første begæring var udskrivningen af en hyldingsdag for at privilegierne kunde blive stadfæstede, og denne begæring blev ingenlunde afslået, men som tidligere udskudt i en uvis fremtid. Den 27. April næstefter ratificerede de regerende herrer hver for sig de afgivne svar og samtidig stadfæstedes

[1]) Falck, Sammlungen z. Kunde des Vaterlandes I 241–316. (Sml. reces i Rensborg 1712, k. 7, der viser, at freden i Travendal fortolkedes som anført. Falck, Urkunden, s. 258.)

landenes privilegier omtrent i samme omfang som det var sket af kong Kristian V i året 1671. Det genoptagne møde sluttedes derpå definitivt den 4. Juni af de kongelige og hertugelige kommissærer: «allermaaszen dann also zugleich hiemit auf special k. u. f. ordre die bisdaherige Land-Tags-Versamlung im Namen Gottes geschlossen». Endelig gav kongen under 19. Juli s. år adelen en ny forsikring om, at det ingenlunde var hans agt, som det var bleven forstået i Kiel, aldrig mere at lade holde landdagsforsamlinger: «aller maaszen auch Dero allergnädigste Meinung keines Weges dahin ginge, alle Landtags Versamlungen nach diesem in totum aufzuheben». Det samme forklarede hertugen [1]).

Samtidig blev der truffet en anden aftale mellem de to regenter. Ved forliget i Hamborg den 5. Januar 1711 enedes man om for fremtiden at fastholde den fortolkning, at fællesskabet gjaldt det adelige gods og dets ejere, uansét om disse var af adel eller ikke, således at som følge heraf også de borgerlige godsejere personligt kom ind under den fælles regering og den fælles jurisdiktion. Denne omfattede herefter altså igen såvel adelige som borgerlige, ligesom før freden i Travendal, kun at de borgerlige godsejere nu var trådte i stedet for stæderne «i visse forhold». Da derfor et par år efter den skarpsindige statsretslærer Amthor gav en udførlig fremstilling af ridderskabets retsforhold, udtalte han sig for, at man nu konsekvent måtte tilkalde de uadelige godsejere til landdagen. Denne som en repræsentation for hele landet og befolkningen skulde jo bestå af fællesregeringens «stænder», og medens stæderne var udskudte af fællesjurisdiktionen, var

[1]) Jensen u. Hegewisch, s. 225—50.

nu de borgerlige godsejere optagne i den. Iøvrigt oplyses det her, at sådanne i virkeligheden jævnlig var mødte på landdagene, ligesom det alt havde gammel hævd, at de henhørte under fællesjurisdiktionen; kun den udtrykkelige indkaldelse havde man efter gammel skik undgået[1]). Ved hyldingen 1684 underskrev godsejerne sammen med ridderskabet.

Der kan da efter det her oplyste ikke ret vel være tvivl om, at den til hyldingen på Gottorp indkaldte forsamling i virkeligheden var en landdagsforsamling. Patentet af 22. Avgust 1721 indkaldte «Prælaten, sämtliche von der Ritterschaft und andere, so einige adeliche Güter im Herz. Schleswig besitzen», og som formål opgives hyldingen af kongen som eneste landsherre; kun navnet er undgået, således som man så gerne vilde det. Derimod afslog man ikke uden videre hertil at knytte en almindelig stadfæstelse af privilegierne og det tillodes stænderne at indgive et memorial med de traditionelle klagemål over rettens pleje og skattebyrden. Bønnen om fremtidige landdage i Sønderjylland blev ikke uden videre afslået, men som sædvanlig besvaret i svævende udtryk.

Når denne forsamling derfor hyldede kong Fredrik IV, så var det ikke enkelte mænd, hver i sit eget navn og på egne vegne, men det var hertugdømmets stænder. Der siges udtrykkeligt i patentet, at kongen vil, for at nå sit mål at forene den gottorpske del med den kongelige: «von den gesamten eingesessenen Ständen unseres Herzogth. Schleswig, als Prælaten, der Ritterschaft, Städten, Amts- und Landschafts-Einwohnern und Unter-

[1]) Historischer Bericht von der Schl.-Holst. Ritterschaft, 1714, s. 79 f. 73.

thanen die alleinige Erb-Huldigung einnehmen»; desuden vil han løse de gottorpske undersåtter fra deres tidligere ed og tage dem under sin regering og i sin troskabsed. Samme tanke udtales, om man vil endnu tydeligere, i et noget senere reskript til generalsuperintendenten, idet det under 30. December s. år pålægges ham også at edfæste præsterne i de forhen fælles distrikter, som man hidtil havde glemt. Her lyder indledningen således: «Als wir nach ohnlängst eingenommener Erb-Huldigung sowohl von Prælaten und Ritterschaft des ganzen Herzogth. Schleswig als denen übrigen geist- und weltlichen Ständen in denen gewesenen fürstl. Schleswigschen Städten, Åmtern und Landschaften vor gut befinden» osv. Hyldingen svarer altså fuldstændig til de politiske garantier fra Englands og Frankrigs side, omfattende hele hertugdømmet. Denne hylding var en politisk akt, foretagen af hertugdømmets eneste repræsentation, ved en traditionel fiktion forestillende samtlige stænder. For yderligere tydeligheds skyld og af praktisk-politiske grunde afkræver man derefter også de stænder, som har været udelukkede fra repræsentationen, fordi de var henlagte under de enkelte hertugers særlige regering, den tilsvarende ed, men vel at mærke kun for så vidt som de forhen har stået under gottorpsk højhed og altså har været edfæstede til den fortrængte medregent. En tilsvarende edfæstelse af de kongelige distrikter vilde have været meningsløs.

Når der således ikke med føje kan rejses tvivl om, at hyldingen i året 1721, for så vidt som den foretoges af ridderskabet, var politisk forpligtende for hele hertugdømmet, så bliver spørgsmålet altså, hvad den gik ud på, hvilke forpligtelser den indeholdt. Hvad lovede stænderne

og hvad lovede kongen; var nogen berettiget til at gøre indsigelse og gjorde nogen indsigelse?

Det kongelige patent af 22. Avgust og edsformlen af 4. September 1721 har som bekendt været underkastede en talløs række fortolkninger; hvert ord og hver vending er bleven vejet atter og atter, uden at man dog, som det synes, på noget punkt er nået til fuld enighed om den rette forståelse. Hovedgrunden hertil er uden al tvivl den fælles, at man har villet fortolke rent logisk og sprogligt uden det tilbørlige hensyn dels til tidens talebrug i det hele, dels til de dengang foreliggende faktiske vendinger i politisk diskussion i særdeleshed. Det vil imidlertid formentlig vise sig, at de to mærkelige aktstykker vel er tunge og indviklede i formen, men efter tidens tankegang klare i deres udtalelser og koncise i deres afgørelse. De foreligger i forskellige bearbejdelser, lige fra de første udkast af Breitenau til den endelig vedtagne form. Hver af disse bearbejdelser har sit særlige præg, sin bestemt gennemførte opfattelse af hyldingens betydning, en omstændighed, som selvfølgelig i høj grad letter forståelsen af den endelige redaktion. Det er en ikke uvæsenlig mangel ved de ældre danske fortolkningsforsøg, at dette forhold ikke i dem er bleven opdaget og fremstillet[1]).

Breitenaus udkast til eden (Tillæg 7) går ud på at hylde kongen som «alleinigen souverainen Besitzer und Erb-Regent des ganzen Herzogth. Schleswig», «alleinigen souverainen Herzogen zu Schleswig»: intet videre; intet

---

[1]) Koncepterne fandtes ved akterne fra 1684, som dog også var bleven gennemgåede 1846.

om efterfølgere, intet om en forandret statsretlig stilling. Dette projekt billigede de to assessorer i det tyske kancelli i deres forestilling af 26. Marts som formentlig tilstrækkeligt.

Svarende hertil redigerede Esmarch derpå efter Breitenaus udkast et patent til stændernes indkaldelse. Det er skrevet på den originale koncept til det tilsvarende patent af 28. Juni 1684 og indeholder kun de nødvendige forandringer heri. Indledningen nævner den ved patent af 30. Juli 1714 foretagne okkupation af de gottorpske lande, både i Slesvig og Holsten, og optager iøvrigt den i reskript til Jessen og Breitenau (af 10. Dec. 1720) givne fremstilling af freden og de i den indeholdte garantier for hele hertugdømmet Slesvig og kongens hensigt at forene den gottorpske del med den kongelige under sin arveregering. Til gengæld lover han at stadfæste stændernes «wohlhergebrachte Freiheiten und Gerechtigkeiten». Om tanken med dette patent kan der ingen tvivl være; når kongen siger, at han ved freden har fået garanteret «die ewige und ruhige Besitz- und Beherrschung des ganzen Herzogth. Schleswigs und folglich auch des hiebevor gewesenen fürstl. Antheils (für) Uns und Unsere Königl. Erb-Successores an der Regierung», og når han siger, at han i kraft af denne fred vil tage de tidligere gottorpske undersåtter «unter unserer königl. souverainen und alleinigen Erb-Regierung», så er det ligefrem, at han tænker sig et suverænt hertugdømme Slesvig, garanteret kongerne af Danmark; hyldingen skal fra landets egen side stadfæste dette. Tilbudet om derimod at stadfæste frihedsbrevene slår yderligere den historisk udviklede selvstændighed fast. Når den fremtidige arvefølge slet ikke nævnes, da ligger det deri, at den selv-

følgelig må fastsættes af den suveræne konge og at det ikke trænger til nogen redegørelse for undersåtterne.

Disse udkast undergik imidlertid en ikke uvæsenlig forandring i kancelliet, uvist efter hvis initiativ; rimeligvis er det dog alt denne gang selve oversekretæren, som har taget sagen for. De ny koncepter er skrevne med en almindelig skriverhånd og senere atter rettede af Sehestedt selv.

Eden er her fuldstændig omarbejdet, henimod den virkelig brugte formel. Først og fremst er den bragt i direkte forhold til patentet som en politisk akt. Breitenaus projekt gik ud på, at eden ydes i henhold til den ved freden trufne afgørelse; det nye derimod konstaterer, at kongen har fundet for godt ved sit patent: «das vorhin gewesene fürstl. Antheil des Herzogth. Schleswigs mit dem ihrigen zu vereinigen und auf ewig zu inkorporiren», såvel som at tilkendegive ridderskabet, at det har at indfinde sig personlig hos ham for at tages i hans «alleinige Pflicht». Eden går derefter ud på, at vedkommende for sig og arvinger sværger til kongen som eneste suveræne landsherre, såvel som til hans kongelige arvesukcessorer i regeringen efter kongeloven.

Den tilsvarende form af patentet er mindre modificeret. Den har samme indledning, kun at okkupationen af Holsten udelades af omtalen som uvedkommende. Dernæst forstærkes udtrykket: «selbigen Antheil mit dem unsrigen zu vereinigen» ved tilføjelsen af «und zu inkorporiren». De andre forandringer er uvæsenlige (Tillæg 8).

Sehestedts rettelser går ud på følgende. Patentet får en anden indledning; påberåbelsen af patentet 1714 udelades og der hentydes kun til «de i tryk udkomne skrifter», af hvilke det fremgår, at «hertugen af Holsten» til trods

for de højtideligste forsikringer har indladt sig i forståelse med kongens fjender og overgivet Tønning til dem, samt oprettet en traktat til deling af hans lande; Karl Fredrik har, efter at være kommen til skels år og alder, godkendt alt hvad der således er sket. Dernæst kommer den mærkelige tilføjelse til omtalen af, at kongen således har fundet sig foranlediget til at tage hertugens del af Sønderjylland i besiddelse: «als ein in beschwerlichen Zeiten unrechtmässiger Weise von der Krone Dänemark abgerissenes pertinens». Endelig er der tilføjet, at provsterne skal indfinde sig på Gottorp (sammen med adelen), medens de øvrige embedsmænd og indbyggere (ligesom efter de tidligere udkast) skal aflægge eden for de beskikkede kommissarier.

Eden er selvfølgelig bragt i overensstemmelse hermed. Den vigtige passus om Sønderjyllands ældgamle forhold til kronen er indsat på et særdeles heldigt sted: kongen har ved patentet «das vorhin gewesene fürstl. Antheil des Herzogth. Schleswigs mit dem ihrigen zu vereinigen und dero Krone als ein altes injuria temporum abgerissenes Stück auf ewig wieder zu incorporiren für gut befunden». De andre rettelser fremhæver kun yderligere edens betydning; handlingen kaldes ikke blot at træde i kongens «alleinige Pflicht», men også den «gewöhnlichen Erb-Huldigungseid in behöriger Form abzulegen». Ligeledes optages i eden den almindelige form for troskabsforholdet, hvorved den bringes over imod embedseden: (so gelobe ich) . . . «Ihr. Königl. Majest. und Dero Königl. Erb-Hauses Nutzen, Bestes und Vortheil in allem äussersten Fleisses suchen und befordern, Schaden und Nachtheil aber, aller Möglichkeit nach, warnen, verhüten und abwenden».

Det vil let ses, at de to aktstykker ved disse for-

andringer var bragte til at sige noget langt mere end der fra først af var udtrykkelig udtalt i dem, selv om den samme tanke i det væsenlige lå til grund for begge former. Vi skal i det enkelte gennemgå disse forandringer i deres sammenhæng og efter deres samstemmende betydning.

Formelt er der da først den forandring, at eden, som jo er det egenlig forpligtende dokument, kommer til at påberåbe sig patentet og derved tilegner sig dets indhold. Eden aflægges ikke, som først påtænkt, fordi der er sluttet en fred af et vist indhold, men fordi der har fundet en indlemmelse sted ved et kongeligt patent; dette støtter sig da atter til freden og garantierne. Samtidig hermed udelades løftet om, at stændernes frihedsbreve skal stadfæstes; ed og patent skal nu kun indeholde en forpligtelse for stænderne, ikke noget løfte til dem.

Det andet sæt forandringer har et hertil svarende reelt indhold. En simpel edfæstelse, foranlediget ved en fuldbyrdet erobring og foretagen på en landdag, vilde ikke have bragt Sønderjylland i noget direkte statsretligt forhold til Danmark; det var en sag udelukkende mellem kongen og hertugdømmet. Idet derimod eden henholder sig til patentet som en statsretlig akt, som en foretagen sammenknytning af hidtil adskilte landsdele, rettes opmærksomheden på noget mere; det bliver meningen at foretage en politisk forandring ud over den ved krigen og dens umiddelbare følger nødvendiggjorte. Denne landdagsedens grundlovgivende karakter, om dette udtryk tør bruges, henpeges der også til i det indskudte udtryk, at det er den sædvanlige arvehyldingsed. Man har vel fra tysk side gjort gældende, at der herved netop sigtedes til, at den hele handling var lig alle de foregående af samme

art, at intet nyt tilsigtedes[1]). Men udtrykket betyder ikke dette; det er den ved slige lejligheder, ved tiltrædelsen af en ny regent sædvanlige arvehylding. Således skriver hertug Fredrik efter sin tiltrædelse til kongen (6. Marts 1695), at han som sin faders «rechtmässiger Landes-Successor und Nachfolger in der Regierung» vil kræve «die gewöhnliche Erbhuldigung» [2]). Den hylding, som krævedes i året 1721, kunde nu ingenlunde med hensyn til sit indhold kaldes «sædvanlig»; thi det var henved et par hundred år siden nogen hertug var bleven hyldet som eneregent, og endnu længere siden nogen var bleven hyldet som hertug i Sønderjylland alene. Derimod var den en hylding som andre, både her i landet og udenlands, således som de var «sædvanlige» ved en ny tiltrædelse.

Optagelsen af dette udtryk i eden er således en udtrykkelig tilkendegivelse af mødets retstiftende karakter, idet det iøvrigt selvfølgelig intet indeholder om den stiftede rets indhold. Kongen kan for så vidt godt hyldes som enehertug i modsætning til sin tidligere egenskab af delingshertug; men der kan også være sigtet til at han fra nu af står i et helt nyt retsforhold til landet, at han ikke mere er dets hertug, men dets konge.

Om det er det ene eller det andet, afgøres af de iøvrigt brugte udtryk og da først og fornemmelig af den udtrykkelige tilkendegivelse af, at kongen har villet indlemme Sønderjylland i sin krone, som et i onde tider løsrevet ledemod. Indførelsen af dette i eden og patentet er det egenlig afgørende moment i den nye

---

[1]) Neues staatsb. Mag. IX 254 ff.
[2]) „Kurtze, jedoch gründliche Anzeige" etc. (Febr. 1696), p. 54.

redaktion, den uomtvistelige kærne i Sehestedts tilføjelser; han har her grebet det lykkelige ord, som ikke kunde misforstås, ikke kunde bortfortolkes, medens alle de andre udtryk, hvor vel valgte de end er, levner plads til senere mistydning.

Endnu så sent som i året 1847, efter at grundene for og imod disse aktstykkers retstiftende karakter syntes at være udtømte, kunde man fra tysk side fremsætte det spørgsmål: Wann ist der Antheil Schleswigs injuria temporum der Krone abgerissen? — og besvare det med en påvisning af, at der herved sigtedes til freden i Roskilde 1658 [1]).

Intet kan være mere oplysende med hensyn til den lethed, hvormed man i hin tid kom ud over de historiske undersøgelser; det har sit sidestykke i den hårdnakkethed, hvormed man i adskillige år modsatte sig anerkendelsen af lex regia som den danske kongelov. Men dette exempel viser da også, hvor utilstrækkelig en blot sproglig eller en fra moderne historiske begreber udgående fortolkning af historiske aktstykker er. Der foreligger nemlig fra selve samtiden den mest uimodsigelige fortolkning af de brugte udtryk, og den foreligger således, at den med sikkerhed kan siges at have været samtiden så fuldt nærværende som nogen anden af de politiske fraser, der dengang betegnede partiernes synspunkter og formål.

Året efter at den danske historiograf Amthor havde udgivet sin bekendte «Historischer Bericht von dem vormaligen und gegenwärtigen Zustande der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft», skrev han «auf allergnädigstem Befehl» en lignende bog under titel: «In jure et

---

[1]) Nordalbingische Studien, IV 333 ff.

facto gegründeter Beweis der vielfältigen Treulosigkeiten, so das ... Königl. dänische Haus von dem fürstl. Holstein-Gorttorfischen bisher erlitten» (1715). Titelen fortsætter efter tidens skik med at angive som bogens yderligere indhold, at der i den udførlig skal eftervises, «dasz das Herzogthum Schleswig durch offenbare Rebellionen und böse Intriguen der damaligen Holsteiner von der Krone Dänemark zum erstenmal abgerissen» —. Der gøres i denne bog udførlig rede for Sønderjyllands politiske historie. Det var oprindelig en dansk landsdel ligesom Nørrejylland, sproget det samme osv. Ved Holstenernes arge rænker og voldsomheder blev det løsrevet i året 1326 og en lov forfattet, som gik ud på at hindre dets genforening med kronen. Man lavede det til et hertugdømme, et «arvelen», «ikke uden en uoprettelig skade for kronen»; «en så herlig provins» «skulde aldrig kunne falde tilbage til sin gamle retmæssige herre». Selvfølgelig tillægger forfatteren ikke denne forbigående bestemmelse, som ophævedes få år efter, nogen betydning. Da hertug Henrik af Sønderjylland døde 1375, fortsætter han, havde Danmarks rige ret til igen at inddrage hans således ledigblevne len og at indlemme det i kronen[1]). Senere skilles det da atter fra riget, indtil det efter Adolfs død kommer tilbage, men efter Kristian I's delvis skilles derfra. Han anfører en samtidig forfatter, som spåede rettelig, at det engang vilde sandes, hvor ilde man havde set sig for, «als man das Herz. Schleswig, welches der Krone wieder zugefallen war, aufs neue davon abreissen lassen». Det ses da heraf, at Amthor holder selve bortforleningen,

[1]) Side 9: H., der .... verstarb und also dem Reiche D. so viel mehr Recht hinterliess, sein nunmehro vacant gewordenes feudum wieder einzuziehen und der Krone zu incorporiren.

selv om den delvis sker til kongens person som hertug, for en løsrivelse fra kronen. Derimod bruger han ved omtalen af hvad der skete 1658 intet hertil sigtende udtryk, hvad der jo er ganske naturligt, da ophævelsen af lensforholdet kun var et nyt led i en kæde, hvis blotte tilværelse var kongerigets ubodelige skade. Ved indtagelsen af Tønning, Gottorpernes sidste faste plads nord for Ejderen, blev derimod «der Krone Dänemark ein Dorn aus dem Fuss gezogen» (S. 73). Hermed ender de dels voldsomme, dels fredelige forsøg på fra Holsten af at løsrive Sønderjylland fra kronen; Gottorps hertuger fortsætter de Rensborgske grevers bestræbelser; kampen har været stående i 400 år. Forfatteren kommer tilsidst tilbage til sine påstande, at Sønderjylland ved forræderi af de daværende Holstenere «zuerst von Dänemark als seinem natürlichen Körper abgerissen sei», at de følgende Gottorpere har fortsat samme værk og fuldendt det ved deres forbund med Sverig. Men herved har de tillige skrevet deres egen dom. Det hedder i den hemmelige traktat med Stenbok af 21. Januar 1713, at det er let at forudsé, at man fra dansk side vil tage Tønnings overgivelse for et fredsbrud, «und nicht nur die fürstl. Lande feindlich tractiren, sondern selbige gar unter seine Botmässigkeit bringen und sie des Herrn Herzogs Carl Friedrich Durchl. gänzlich zu entziehen bedacht sein», hvorfor man som løn for hvad der således voves betinger sig Pinneberg og Segeberg fra Danmarks krone. Efter denne selvskrevne dom, mener Amthor, vil det da også nok gå hertugslægten (S. 144. 143).

De udtryk og vendinger, som den kongelige historiograf her bruger, var selvfølgelig almindelig bekendte blandt samtidens politiske mænd. Skriftet var officielt, den danske konges politiske program; i krigsårene, da udsigterne jævn-

lig skiftede, var selvfølgelig disse tanker bleven drøftede atter og atter mellem modstanderne, den indfødte adel og de kongelige embedsmænd, kongens og Gottorpernes partigængere. Indenfor dette ordforråd måtte man altså søge de betegnende, for alle forståelige udtryk i den endelige afgørelse af striden.

Med dette for øje vil ingen heller nu kunne misforstå patentets og edens ord. Kongen fortæller (ligesom Amthor), at han ved Gottorpernes onde intriger «bewogen worden, des Herzogen Carl Friedrich zu Holstein gehabten Antheil im Herz. Schleswig als ein in beschwerlichen Zeiten unrechtmässiger Weise von der Krone Dänemark abgerissenes Pertinens wieder in Possession zu nehmen»; samt at han efter de modtagne garantier har besluttet «selbigen Antheil mit dem unserigen zu vereinigen und zu incorporiren» [1]. Edsformularen gengiver tanken heri således, at kongen ved sit patent har fundet for godt «das vorhin gewesene fürstl. Antheil des Herz. Schleswig mit dem ihrigen zu vereinigen und Dero Krone als ein altes injuria temporum abgerissenes Stück auf ewig wieder zu incorporiren». Det for-

---

[1]) Den danske kommissionsbetænkning af 1846 søgte med urette at tillægge dette dobbelte udtryk en særlig betydning ved at fortolke det som: „forene den hertugelige del med den kongelige og (sammen med den) at inkorporere den i kronen“. Dette strider mod al sproglig logik og imod tidens bevislige talebrug. Således siger Holberg i sin „Danmarks og Norges beskrivelse“ (s. 720), at det ene kommissariat (landetatens) er inkorporeret med det andet (søetatens). I bestemmelser for vajsenhuset (22. Juli 1720) fritager kongen alle dem for personlig skat, som sig der opholder eller dermed er inkorporerede. I 1594 er kongen enig med stænderne i at erklære, at de to hertugdømmer er således „unirt und einander incorporiret“, at de ikke kan skilles, osv. (Waitz, Urkunden II 94).

hold, som genoprettedes, er tilstanden før 1326, da hertugdømmet udskiltes fra kongeriget, da det blev vedtaget, at samme mand ikke måtte være hertug og konge. Nu derimod slås det fast, at netop samme mand skal være herre og konge i begge lande, det er Danmarks krone, som vinder sit gamle len tilbage for evige tider. Om landet så skal styres særskilt eller som del af kongeriget, bliver det den enevældige konges sag at bestemme, det har intet med hyldingen at gøre.

Hertil svarer da nøjagtig den udtrykkelige anerkendelse af kongerigets arvefølge. Det oprindelige udkast (Breitenaus) udtalte sig aldeles ikke om arvefølgen, men nøjedes med en anerkendelse af kongen som «arveregent». Den ældste redaktion af den nye formel har formen: «Königl. Erbsuccessoren in der Regierung vigore legis regiæ»; Sehestedt har rettet det til «secundum tenorem legis regiæ». Begge disse udtryk forekommer som betegnelse for retsbestemmelser i visse aktstykker, som f. ex. i fredstraktaten i Fontainebleau: juxta tenorem pacis Westphalicæ, vigore tractatus W. — Således siger kongen også 22. November 1712 i brev til kurfyrsten af Sachsen, at hans søn «vigore legis regiæ» under visse forhold har nærmeste ret til tronfølgen[1]). «Secundum tenorem» er dog om muligt endnu tydeligere eller indeholdt måske efter Sehestedts mening en nuance, som han foretrak, idet det kun henviste til kongelovens bestemmelser som regulerende arvefølgen, medens «vigore» kunde synes at henvise til den som adkomst.

Det vil være overflødigt at dvæle ved de fortolkninger af den nævnte passus, som blev fremsatte fra slesvig-

---

[1]) Geheime Registratur 1712, s. 368 ff.

holstensk side for at undgå at anerkende «lex regia» som brugt om den danske kongelov, der dengang forelå trykt under denne titel. At det skulde sigte til patentet eller til arveloven af 1650 er fuldstændig meningsløst. Af større vægt er den alt af Behrmann fremsatte påstand, at hele udtrykket går på det følgende, ikke på det foregaende: «...Erbsuccessoren in der Regierung secundum tenorem legis regiæ treu hold und gewärtig sein». Det skulde da tyde på den i kongeloven fastsatte absolute lydighedspligt.

Men også denne fortolkning er dog aldeles håbløs. Undersåtternes ubetingede lydighedspligt var i året 1721 ikke mere underkastet nogen tvivl og kunde ikke være genstand for et edeligt løfte. Troskabseden var absolut og havde alt dengang været det i lange tider. Skulde påberåbelsen af den i kongeloven formentlig indeholdte ubetingethed have nogen betydning, måtte det vel være i modsætning til enhver konstitutionel ret, altså en opgivelse af den politiske frihed. Men en sådan existerede faktisk ikke mere, ingen vidste bedre end landdagens medlemmer, at den var fuldstændig voldgivet kongens enevælde. Alligevel var man lige nær efter som før denne arvehylding og strax efter kunde man uden at møde nogen tilrettevisning gentage den gamle bøn om landdage. Kongeloven var som bekendt heller ingenlunde nogen hindring for afholdelsen af møder af en så tam natur, hvad der jo faktisk viste sig 1831.

Det er heller ikke så, at selve edens text taler for denne forståelse; thi ganske vist sætter den af ridderskabet brugte trykte blanket et komma foran «secundum» osv., men et andet oplag af blanketten, som i stort antal brugtes i amterne, mangler dette komma, ligesom det ikke findes i hertugen af Glyksborgs håndskrevne ed.

Med andre ord: kommasætningen har her, som overhoved dengang, været bogtrykkerens eller skriverens sag og beviser intet.

Desuden kan der ingen tvivl være om, hvorledes denne vending er indkommen i eden. Den almindelige troskabsed (embedsed) havde lige fra 1660 overalt i kongens riger og lande lydt på suverænitet, absolut dominium osv., og desuden forpligtet den sværgende til at bidrage til at overføre denne regering på kongens «rechtmässige Erbsuccessoren (in der Regierung)». Således hed det også i hyldingseden 1684 (rechtm. E. in d. R.). Samme tanke skulde nu finde sit udtryk i hyldingseden 1721, men den skulde have et fuldt og utvetydigt udtryk; derfor ombyttes «rechtmässige E.» med en anførelse af den gældende arvelov: «E. in der R. secundum t. l. r.». Denne formel var ej heller ukendt i kancelliet. Det hedder i Kristian V's instrux for konsejlet (som Sehestedts fader altså havde havt til rettesnor i sit embed), idet kongelovens ukrænkelighed indskærpes, at ministrene skal tragte efter, «damit sothane lex regia ... unverbrüchlich observiret, ... mithin die dadurch befestigte souveraine Erb-Regierung dieser Königreiche und Landen ... für uns und unsere königl. Erb-Successoren nach Verordnung mehrbesagter legis regiæ unveränderlich ... beibehalten werde» [1]).

Anvendelsen af kongeloven på arvefølgen i Sønderjylland havde alt engang tilforn været genstand for en offenlig drøftelse. Da kong Kristian V efter sin svoger Kristian Albrekts død 1694 forespurgte, om der var et testamente efter ham, ved hvilket arvefølgen ordnedes, fik

[1]) (Gaspari) Urkunden und Materialien I 31 f. Instruxen er her fejlagtig henført til Fr. 4, skønt kongen kalder Fr. 3 for sin fader.

han et afvisende svar af sin unge søstersøn hertug Fredrik: ingen havde vel forlangt at se et testamente ved hans, kongens, tronbestigelse. Kongen svarede, at man på Gottorp meget vel kendte kongeloven, men at han ikke vidste af, om der existerede en lignende familielov for hertugslægten. Det var nemlig vel almindelig bekendt, at der forhen havde været udstedt arvelove med fastsættelse af førstefødselsretten, stadfæstede af kongen for Sønderjyllands og af kejseren for Holstens vedkommende, men disse love måtte ansés for ophævede ved den i 1658 opnåede suverænitet i det danske hertugdømme. Fra det øjeblik af kunde hver af de regerende herrer fastsætte frit, hvorledes der skulde forholdes med arvefølgen i hans del af Sønderjylland, og kongen forlangte derfor at få at vide, om den afdøde hertug ikke havde taget bestemmelser til fordel for sin yngre søn, hvis naturlige værge han som morbroder måtte siges at være.

Fra disse forudsætninger må striden 1695 opfattes. Den ældre hertug Fredrik af Gottorp havde meget vel forstået den ret, han således havde erhvervet, og havde også virkelig stadfæstet førstefødselsretten i et testamente; hans ældste søn skal arve alle hans lande, hedder det, «einhalt des in unserm fürstl. Hause eingeführten, auch nachgehends von Kaysern zu Kaysern bestätigten, nunmehro auch von uns im Fürstenthum Schleswig aus unbeschränkter souverainen Macht bestärkten und erneuerten juris primogenituræ»[1]. Men på selvsamme måde, forklares det fra kongelig side, har kong Fredrik III fastsat arvefølgen i kongeloven. Dette gav anledning til følgende polemik, samtidig med at efterhånden den i det foregående antydede

---

[1]) Anmerkungen über die Nachricht etc. (1696) Beilage Nr. 9.

opfattelse klaredes. Den kongelige forfatter (Breitenau?) skriver først i «Nachricht wegen der zwischen Ihr. K. M. zu Dänemark und Herzog Fr. erwachsenen Irrungen» (1695), at hertugens udtalelse om, at der ikke blev fremlagt noget kongeligt testamente ved regeringsskiftet 1670, er meget nærgående: «nachdem lex regia Danica zu Gottorf nicht unbekannt, und dieser Punkt aus Ihr. Hoheit der Princessin des Herzogs Frau Mutter Eheberedung und der dabei stipulirten Renunciation vor so lange Zeit den fürstl. Ministris schon sattsam bekannt gewesen» (s. 2[1]).

Dertil svarede den gottorpske forfatter i sine «Anmerkungen über die Nachricht etc.» (1696), at han ikke vidste, at der 1670 var bleven gjort noget for at legitimere kongen: «dann was anjetzo in vorgedachter Schrift de lege regia Danica angeführet, davon haben Ihro Hochf. Durchl. so wenig Nachricht, als Sie auch annoch abzusehen vermögen, wie lex regia Danica im Herzogth. Schleswig einzuführen sein möge» (s. 8 f.).

Strax efter udkom det kongelige svar («mit königl. Vorwissen und Approbation zum Druck befordert»): Kurze, jedoch gründliche Anzeige — (Februar 1696): «Was dabei de lege Danica angeführet wird, als ob nemlich, nach des Schriftstellers Meinung, solche ratione des Herz. Schleswig keine Statt finden könne? verdiente wohl eine scharfe Antwort, . . . indem ihme als einem vermuthlich erfahrnen Bedienten billig nicht unbekannt sein sollen, dasz hier nicht de nomine legis regiæ, sondern de dispositione legislatoris tanquam testatoris die Frage, und er dem . . . . König Eriedrich III wohl nicht zu disputiren gemeinet sein

[1]) Dette forholdt sig ganske rigtig, da Kristian Albrekt ved sin formæling 1667 blev gjort bekendt med kongeloven og sin bruds afkald på anden arveret end den i hin lov hjemlede.

werde, ob Ihre Mayest. dergleichen Disposition, wie in Regard der Kron Dänemark, also auch des Herzogthums Schleswig und Ihres daran habenden Antheils machen können?» (s. 9).

Herpå svaredes da atter fra gottorpsk side («Wahrhafter Bericht» etc., Marts 1696, s. 35 f.), at man havde forstået lex regia Danica om den danske lovbog, ikke om nogen kongelig disposition, som ingen kunde være så gal («so beraubten Verstandes») at ville gøre indsigelse imod[1]).

Derom var der altså enighed, at kongeloven strax ved sin udstedelse havde fået gyldighed for den kongelige del af Sønderjylland, således at arvefølgens orden og landets udelelighed herved var grundlovmæssig fastsat. Selvfølgelig kunde den dog ikke skabe nogen ny eller yderligere adkomst for kongeslægten i sin helhed, selve arveretten tilkom kun mandsstammen, selv om det modsatte af og til blev påstået, som i forhandlingerne med Pløn 1665.

Det må derfor også indrømmes, at «Erbsuccessoren secundum tenorem legis regiæ», dersom det stod ene eller skulde forklares blot efter sin ordlyd, vilde kunne lade en tvivl tilbage med hensyn til arverettens omfang; selv om denne ansås for begrænset til mandsstammen, tør det ikke benegtes, at udtrykket kunde være bleven brugt i henhold til opfattelsen fra 1695. Men det kunde aldrig have fundet sted i den forbindelse, i hvilken det kommer 1721. Når det bruges samtidig med påberåbelsen af gamle historiske minder om den danske krones, Sønderjylland omfattende ret, og når det sættes ind i edsformularen uden

---

[1]) Senere ytringer gentager kun det samme: „Antwort-Schreiben“ (Maj 1696) s. 28. „Conspectus causarum“, p. 13.

nogen udtrykkelig indskrænkning som en fortolkning af det vage: «rechtmässige Erbsuccessoren», så er eller var for hin tids mennesker enhver somhelst tvivl om dets rette forståelse udelukket.

Det kan da i det hele siges, at de fleste udtryk og vendinger i aktstykkerne fra 1721 vanskelig enkeltvis kan fastholdes som utvetydige betegnelser for fastslåede politiske eller statsretlige begreber, således som man fra begge sider forudsatte og søgte at fastholde i striden i fyrrerne. Der er noget tvetydigt ved ordene: genforene, inkorporere, lex regia osv. Men det som giver fortolkningen sit faste uomtvistelige grundlag, er henvisningen til det historiske forhold som skal genoprettes, det forhold, at Danmarks konge som sådan også er Sønderjyllands hertug. Er dette givet, da er der ingen strid imellem de iflæng brugte udtryk: «at genforene den gottorpske del med den kongelige», «at inkorporere de to dele med hinanden» og «at inkorporere den gottorpske del i Danmarks krone som et løsrevet pertinens». Da falder også kongelovens arvefølge af sig selv. Enhver anden fortolkning må nødvendigvis støde an på afgørende punkter og vise sig uigennemførlig.

Endelig, og også dette må der tillægges en ikke ringe betydning, stadfæster hele det ved hyldingen brugte ydre apparat den i aktstykkerne nedlagte og gradvis skarpt udformede tanke.

Man nøjedes ikke med at indkalde de gamle «stænder», d. v. s. «prælat og ridderskab», men føjede dertil de borgerlige godsejere, ja i sidste øjeblik også de gottorpske provster. Meningen hermed var utvivlsomt den at få repræsentanter for de traditionelle stænder. Således fremstilles det også på det bekendte «slesvigske bæger», et guldbæger, som dronningen kort efter forærede kongen til hans halvhundred-

årige fødselsdag (11. Oktober 1721). Her ses nemlig kongen på sin trone, foran hvilken tre mænd knæler, en adelsmand, en præst og en borgerlig; derover står: «Stænderne i fyrstendømmet Slesvig hylde kong Fr. IV, 1721, 4. Sept.» [1]).

Det andet træk er dette, at ikke som i 1684 statholderen, men kongen selv og hans gehejmeråd med rigets storkansler i spidsen modtog hyldingen. Det fastsættes ved resolution dagen før hyldingen, på Sehestedts referat af en række tvivlsomme punkter. Ligeledes måtte ridderskabet, der efter gammel skik skulde have lov til at fremsætte sine ønsker i anledning af hyldingen, gøre dette skriftlig og forinden til konsejlet, for at dette kunde fjerne utilbørlige anmodninger, som end ikke måtte fremsættes, end sige kunde indrømmes. Først efterat eden var aflagt for ministeriet og den egenlig politiske akt således til ende, førtes ridderskabet af statholderen, som selv var bleven edfæstet, ind til kongen og kronprinsen (Tillæg 9. 10).

Endvidere var det kongelige patent af 22. Avgust forsynet med et segl, som for første gang fremstillede Sønderjyllands våbenmærke i hovedskjoldet, blandt kronens suveræne lande; det var taget ud af mellemskjoldet, hvor det havde havt sin plads ved siden af Holstens tre mærker. Det er ofte bleven fremdraget, at denne forandring af våbenet fandt sted dengang, alt Andreas Hojer tillægger det den rette betydning; men man har ikke været opmærksom på, at selve indlemmelsespatentet også i den henseende var bragt i fuld harmoni med sig selv. Det må i den henseende vel huskes på, at de andre mærker i

---

[1]) Slesvigske provinsialefterretninger I 287 med tavle (A. D. Jørgensen, 40 fortællinger, s. 280).

hovedskjoldet dengang forklaredes som tilhørende rigets øvrige lande: løven med de ni søblade («Goternes konge») tillagdes Nørrejylland, lindormen («Vendernes konge») Fyn, de tre løver Sælland, løven med øxen Norge. Det samme våben sattes samtidig i den bekendte store frontespice over kancelliporten og på de våbenskjolde, som anbragtes i kancellibygningens arkivhvælvinger, idet iøvrigt de enkelte mærker her ligeledes enkeltvis brugtes til at betegne de forskellige landsdele.

Også den ved hyldingen brugte og for fremtiden indførte kirkebøn giver vidnesbyrd om opfattelsen af den fremtidige arvefølge. Ved reskript af 7. December 1720 til generalsuperintendent Th. Dassow i Rensborg var det alt slået fast, at kirkebønnen overalt i Sønderjylland skulde være ens, kun omfattende kongen og hans hus, med udeladelse af hertugen af Gottop, der efter gammel skik også i de kongelige amter havde været medoptagen i bønnen; det hedder: «So befehlen wir Dir hiermit an, dasz, da wir ... keine weitere öffentliche Fürbitte ... als allein auf uns und unser königliches Erbhaus gleich in unserem Königreich Dänemark geschiehet eingerichtet und überall uniform abgelesen wissen wollen» ..., så skal han indsende et projekt til en sådan bøn. I hyldingsprotokollen findes nu den fremtidige bøn indført; den lyder på kongen, kronprinsen og kongens broder prins Karl, de tre eneste mænd af slægten, hvorpå den fortsætter: «lass dir in Gnaden befohlen sein die königlichen Erbprincessinnen samt dem ganzen hochlöblichen königl. Erb-Hause».

Endelig var det heller neppe tilfældigt, at netop den 4. September valgtes til hyldingsdag; det var 12 års dagen efter kongelovens udgivelse i trykken, forsynet med en

kongelig kundgørelse, der skulde danne et supplement til selve det historiske aktstykke. Denne udgivelse havde som bekendt vakt stor opmærksomhed, ligesom den havde været overvejet og forberedt mange år i forvejen. Det lå derfor nær til yderligere forherligelse af denne grundlov at fastsætte hyldingen i Sønderjylland til samme dag. Kronprinsen og hans unge hustru ankom til Gottorp den 28. Avgust og hele hoffet drog bort den 5. September, så en tidligere dag vilde ellers være falden naturligere.

Som alt flere gange anført sluttede der sig til hyldingen på Gottorp en slags landdagsforhandling, idet konferensråd Ditlev Reventlov som prælat for hertugdømmet Slesvig (d. e. provst for det adelige St. Johanneskloster, det eneste i hertugdømmet) og derved formand for ridderskabet indleverede et bønskrift til kongen. Som alt omtalt havde det i forvejen været forelagt konsejlet, men afleveredes umiddelbart til kongen «mit allertiefsten Respekt», hvorfor denne lovede «in königl. Gnaden», «dasz eine allergewierigste Resolution erfolgen solle».

Supplikken, som få dage efter fulgtes af en anden (af 9. Sept.), gik ud på de almindelige punkter, nedsættelse i kontribution, ret til at affatte testamenter osv., og berørte kun ét politisk spørgsmål, afholdelsen af landdage. Det havde været en stående begæring i de sidste halvhundrede år, men nedsattes her til det mindst mulige. I indledningen udtales, at adelen håber på at bevare sine gamle privilegier i samme forhold som det holstenske ridderskab, først og fremst de fra arildstid holdte sønderjydske landdage. Det hedder herom således:

«Ergeben die Patenta, dasz in dem Herz. Schleswig

von Alters her Landtage allergnädigst ausgeschrieben, woselbsten die herrschaftlichen Propositiones Prælaten und Ritterschaft, Ständen und Städten zu ihrer allerunterthänigsten Resolution eröffnet, welche dagegen ihre etwa gehabte gravamina in aller Submission vorgetragen und nachdem alles in genugsame Deliberation gezogen, ein gewisses Conclusum und so genannter Landtagsschluss gemacht worden, dergleichen annoch am 25. Jan. 1712 abgegeben und nachgehends am 27. April eodem von Ew. Königl. Majestät allergnädigst ratificiret worden. Wann nun hierauf die Wiederherstellung des so höchst nöthigen Credits, folglich auch des ganzen Landes Wohlfahrt mit beruhet, als gelanget an Ew. Königl. Maj. Prælaten und Ritterschaft allerunterthänigstes Bitten: Sie geruhen auch hinführo in diesem Herzogthum dergleichen Landtage ausschreiben zu lassen.»

Svaret herpå lød således: «dasz ... Ihre Königl. Maj., wann Sie die Conjunkturen von der Beschaffenheit finden solten, dasz ein Landtag in den Herzogthümern auszuschreiben die Nothwendigkeit erfordern würde, Sie alsdann fernerweit Dero allergn. Resolution dieseswegen Dero getreuen Prælaten und übrigen von der Ritterschaft kund thun und solchenfalls das benöthigte verfügen lassen wollen».

Svaret på begge supplikker meddeltes under 17. September; det var affattet på kongens vegne og under hans segl, men kun underskrevet af Sehestedt. Under 8. Juli 1722 supplicerede ridderskabet derfor igen om at få resolutionen udstedt af kongen selv, under hans egen hånd; men det tilstodes ikke. Året efter, den 19. Marts 1723, bad ridderskabet i begge hertugdømmer om en stadfæstelse af de givne tilsagn ved privilegiernes stadfæstelse, den 27. *April 1712.* Kongen havde dengang i almindelige udtryk

stadfæstet adelens gamle rettigheder med de af kong Kristian V opstillede indskrænkninger og «nach Maasgebung dessen, so bei der in diesem und vorigem Jahr gehaltenen Landtagsversamlung verhandelt worden», d. v. s. med underkendelse af enhver politisk magtfuldkommenhed. Alligevel var en bøn fra ridderskabet i begge hertugdømmer om at få dette privilegium gentaget, en meget naiv misforståelse af stillingen. Efter hyldingen 1684 havde det slesvigske ridderskab indgivet en begæring om privilegiernes stadfæstelse og deri som første punkt andraget på, at «das Fürstenthum Schleswig mit dem Herzogthum Holstein quo ad corpus nobilitatis vermöge der uralten Privilegien ewig und unzertrennlich bei einander bleiben». Derpå og på flere lignende punkter var der bleven svaret, at «viel puncta darin enthalten, so wider dem actum homagialem wie auch der souverainitet lieffen, als zweiffeln Sie (I. K. M.) nicht, sie hinkünftig in Überreichung der Supplikken sich besser vorsehen würden». I den samtidig givne stadfæstelse af de slesvigske privilegier indførtes da ligeledes forbeholdet om den suveræne eneregering «und dem allhier anjetzo an uns erneuertem und vorgangenem actui homagiali» (14. Juli 1684).

I året 1723 fik ridderskabet imidlertid end ikke noget direkte svar. Som et indirekte, skarpt afvisende, må det betragtes, at der månedsdagen efter udgik en kongelig kundgørelse om stadfæstelse af alle privilegier og benådninger i de forhenværende gottorpske lande.

Kongen siger heri: «nachdem wie bereits vorlängst in dem vormahligen fürstl. Antheil des Herz. Schleswig die uns rechtmässig gebührende wirkliche Possession und also die Einwohner daselbst zu unsern Unterthanen auf- und angenommen, wir auch

allergnädigst für gut und nöthig befunden haben, dasz gedachten unsern Unterthanen über die ihnen vorhin ab fürstl. Seiten ertheilte Octroyen und Privilegien zu ihrer desto mehrerer Sicherheit und Erhaltung des nöthigen Credits, auch nunmehro befindenden Umständen nach unsere gnädigste Confirmation ertheilet werde» osv.[1]). Det kunde ikke miskendes, at der i denne kundgørelse, samtidig med at ridderskabets supplik blev henlagt, lå en bestemt underkendelse af dets ret til at få sine gamle privilegier stadfæstede. For kongens opfattelse er det ligeledes mærkeligt, at han få dage efter (den 24. April) nedskrev sit bekendte testamente, hvis bestemmelser næsten i hver paragraf ånder en så dyb uvilje og mistillid til ridderskabet[2]). I en ny supplik, affattet i det følgende års Kieler omslag, den 31. Januar, beder ridderskabet derpå kun om en offenlig deklaration om at det slesvigske ridderskab endnu har sine gamle (materielle) forrettigheder; men heller ikke dette toges til følge. Først efter tronskiftet stadfæstedes som bekendt det slesvigske ridderskabs privilegier, for så vidt de ikke stred mod den suveræne eneregering (12. Marts 1731). Samme dag stadfæstedes det holstenske ridderskabs privilegier, selvfølgelig uden dette forbehold. De havde nu mistet al politisk betydning.

Om opfattelsen af den ved indlemmelsen skabte retstilstand foreligger der alt fra de nærmeste år talrige vidnesbyrd; her skal kun et par nævnes. Kongens opfattelse fremlyser tilstrækkelig af de foran fremhævede ord i kundgørelsen af 19. April 1723; hans tilegnelse af den gottorpske del kaldes her: «die uns rechtmässig gebührende

[1]) For rentekammerets vedkommende udstedt under 19. April, for kancelliets under 15. Maj 1723.

[2]) M. Steenstrups Danske månedskrift, 1865, I 51.

Possession». Han går herved tilbage til rigets gamle ret til sit injuria temporum løsrevne ledemod.

Ligeså siger den slesvigske prælat Ditlev Reventlov i en ansøgning om toldfrihed for sit gods Schmoel i Holsten: »Ew. K. Maj. haben zu Dero unsterblichen gloire, nachdem das Herz. Schleswig in Dero königl. Erbreiche und Landen wiederum incorporiret worden, denen von der Ritterschaft dieses Herzogthums allergnädigste Freiheit verstattet, zu Copenhagen so wohl als in denen übrigen Provincien das liberum commercium zu führen und die von denen Güthern kommenden Wahren des innern Zolls wegen frei zu debittiren etc.» Ansøgningen, som stod i modstrid med denne indledning, blev afslået ved resolution af 8. Maj 1722.

Endelig bør også de senere forhandlinger mellem Danmark og hertugen af Kiel her tages i betragtning. Som bekendt begav Karl Fredrik sig kort efter freden i Fredriksborg til Peter den stores hof for her at finde en støtte imod Danmark og for sine fordringer på arvefølgen i Sverig (som Karl XII's søstersøn); han fik løfte på tsarens datter og hjælp imod de tre kongeriger. Fra nu af udvikledes der en travl virksomhed i diplomatien for at danne et forbund imod Danmark og at tvinge det til enten at udlevere Sønderjylland eller at give fuldt vederlag for det.

Det vil her især være af betydning at dvæle ved de tilbud, som blev gjorte i året 1725, efter Peter den stores død. Forholdene syntes dengang at stille sig så ugunstige for Danmark, at kongen efter overkrigssekretær (d. e. krigsminister) Gabels råd gjorde forslag om et ækvivalent, der dog ikke blev modtaget. Senere gik man igen fra det, hvad der var så meget lettere, som det ikke var gået den

regelmæssige vej gennem kancelliet (Maj 1725[1]). Et par måneder efter fremkom de hertugelige råder Bassewitz og Stambcke med et modforslag: Fredrik IV skulde ikke blot beholde Sønderjylland, men også have det hertugelige Holsten imod at afstå Norge, som da ved Karl Fredriks tronbestigelse i Sverig vilde blive forenet med dette rige (16. Juli). Efter at dette forslag var bleven forkastet som latterligt, fremkom der i årets slutning et andet, efter hvilket kongen for Sønderjylland skulde give Oldenborg og Delmenhorst, Segeberg amt, arvefølgen i Pløn, Sønder-Ditmarsk, Femern og Fredriksort. På dette tidspunkt havde imidlertid situationen imellem stormagterne klaret sig så vidt, at man kunde lade oversekretæren i det tyske kancelli, Frans v. Hagen, udstede en cirkulærdepeche til de danske afsendinge, i hvilken enhver tanke om at give vederlag for Sønderjylland blev tilbagevist; kongen stolede på sin ved garantierne erhvervede ret (12. Januar 1726[2]).

Det danske forslag af Maj 1725 findes ikke i de udenlandske registranter og viser sig også herved at savne den officielle karakter, som de andre forhandlinger har. Derimod findes der blandt gottorpske sager vedkommende disse forhandlinger et udkast, som øjensynligt hidrører fra denne tid. Det nævner et vederlag, som i flere punkter ligner det i December 1725 fra hertugelig side foreslåede, men gør endnu videre gående tilbud. Her vil der dog kun være anledning til at dvæle nærmere ved hvad der siges om arvefølgen[3]).

---

[1]) Hojer, Fr. IV, II 113 f.

[2]) Sml. Hojer, II 122. Her efter „geheime Registratur“ og Westphalens relationer fra Rusland.

[3]) Tillæg nr. 11. Koncepten, som er skødesløst henkastet på brækket papir, i to løse læg, er etatsråd H. K. Strykes hånd. Han var indtil sommeren 1725 hertugelig afsending i Wien. (Om

Kongen, siges der, insisterer på Sønderjylland, men vil i vederlag for dette byde: Oldenborg og Delmenhorst; Bremen og Verden eller pengevederlag derfor; Segeberg amt og stæderne Lytkenburg, Oldeslo og Heiligenhafen; Pløn, Rantzau og die Wildniss; Femern, Helgoland og Fredriksort med to miles omkreds. Fremdeles vil kongen sikre det hertugelige hus den ubestridte arveret til det kongelige Holsten efter mandsstammens afgang og altså opgive sit tvetydige, mod den gamle arveorden stridende forhold til Sønderborgerne.

Endelig skulde der tages bestemmelse om arveretten til Sønderjylland og til kongerigerne Danmark og Norge. Kongen erklærede sig her villig til højtidelig at anerkende hertugslægtens arveret til kongerigerne efter kong Kristian V's slægt af mand- og kvindeken. Kongeloven påbød nemlig, at kronen for det tilfælde, at Fredrik III's sønners efterkommere alle var uddøde, skulde gå til hans ældste, derefter til den næstældste datters slægt. Nu var imidlertid den ældste datter Anna Sofies efterkommere, kurfyrstehuset i Sachsen, gået over til den katholske tro og havde derved efter kongeloven tabt deres ret til arvefølgen, medens Fredrik III's yngre søn Georg var død barnløs. Gottorperne, som nedstammede fra den næstældste datter Frederikke Amalie, måtte derfor være nærmest til tronfølgen efter Kristian V's hus.

Men idet kong Fredrik IV nu med sin modpart stiller sig på standpunktet før Sønderjyllands indlemmelse, det eneste, som hertugen anerkender, lover han tillige som

---

ham: Chronik der Universität zu Kiel 1858, s. 40 f.) Det formodede tidspunkt for affattelsen stadfæstes af en i slutningen forekommende, igen udslettet bemærkning, hvorefter man var i okkupationens 13. år (fra Februar 1713).

første erhverver af den gottorpske del, at denne såvel som den kongelige del skal følge kongerigerne i arvegang efter Kristian V's samlede slægt. Gik altså hertugen ind på dette forlig, da var kongen villig til at se bort fra sin erhvervelse af Sønderjylland ved freden med Sverig, de opnåede garantier og den foretagne indlemmelse. Han erhvervede det da fra ny af ved et mageskifte med den atter anerkendte hertug. Men han erhvervede det som det, det var: et fuldkommen suverænt land. Fra dette øjeblik af kunde han personlig disponere aldeles frit over det; men han tilkendegiver nu, at lige så vist, som han vil lade det gå i arv til alle kong Kristian V's efterkommere af begge køn, lige så vist vil han derefter lade det gå videre til Gottorperne, der arver kongerigerne. Med andre ord: han tilsikrer Gottorperne, at han ikke vil misbruge den ved mageskiftet erhvervede ubetingede dispositionsret til at forandre, hvad der éngang er fastsat, indførelsen af kongelovens arvegang dèr hvor den vil komme dem til gode. Hvad der her tilbydes, dækker for Sønderjyllands vedkommende altså fuldstændig, hvad der alt var erhvervet 1720—21, men i formen gøres det muligt for modparten at se bort derfra og slutte traktaten uden nogen anerkendelse af det skete.

Men viser således dette danske forslag, at man end ikke dèr, hvor man gjorde de videst gående indrømmelser, langt ud over, hvad der ellers blev budt, kunde tænke sig andet eller mindre end en fuldstændig tilslutning af hertugdømmet til moderlandet, så ligger det samme i det gottorpske forslag af Juli 1725. Dette gik nemlig ud på en erhvervelse af Norge for hertughuset: «à perpetuité tant pour luy (Karl Fredrik) que pour ses heritiers masculins et femelles». Det nævnes end ikke, men forudsættes selv-

følgelig som givet, at da også overdragelsen af Sønderjylland vilde gælde for bestandig. — Med andre ord: striden drejede sig dengang kun om, hvorvidt Danmarks konge skulde have det suveræne hertugdømme, eller det igen skulde gå tilbage til den forrige deling og alle de ældre retsforhold. Men derom var alle enige, at beholdt Fredrik IV det hele, da var det for alle hans efterkommere «efter kongelovens indhold».

Det var da også denne ordning, som opnåedes ved det gottorpske hus's højtidelige afkald på al ret til Sønderjylland til fordel for kongen af Danmark og hans «kronarvinger» til evig tid (31. Maj 1773).

Der er i det foregående intet hensyn taget til de andre hertuger af det fælles-oldenborgske hus, den samlede linje Sønderborg, hvis formentlige arvekrav netop er kommen til at spille en så fremtrædende rolle i den nyere tid. Vi skal nu underkaste alle herhen hørende forhold en samlet undersøgelse.

Oldenborgernes arveret til Sønderjylland var som bekendt første gang bleven anerkendt af alle vedkommende ved hyldingen i Ribe 1460. Det er ikke des mindre en stor fejltagelse, når man har villet gå ud fra, at denne arveret her tillige fik sin endelige form og begrænsning, den gennemgik tværtimod i tidernes løb de mest indgribende forandringer.

Efter håndfæstningen 1460 anerkendtes Kristian I og hans brødre som rette arvinger til hertugdømmet efter deres morbroder, Adolf af Schauenburg, men de anerkendte til gengæld stændernes ret til at vælge en enkelt hertug blandt slægtens mænd. Denne ret blev tilsidesat ved

første hertugskifte, men dog ikke anderledes end at valgets form opretholdtes; begge Kristians sønner, Hans og Fredrik, valgtes til samhertuger. At de senere til en vis grad delte landet, forandrede ikke retlig dette forhold.

Ved omvæltningen 1523 afsattes kong Kristian II som hertug og hans farbroder Fredrik beholdt da alene det hele. Efter hans død valgtes hans sønner under ét til hertuger, men ved den endelige opgørelse af arven udelukkedes ikke des mindre den yngste fra skiftet imod en affindelse i penge. 20 år efter, 1564, afslog stænderne rent ud en anerkendelse af kong Kristian III's sønner som samhertuger; de modsatte sig vel ikke en affindelse af Hans med Als osv., men kun den ældste broder, kong Fredrik II valgtes og hyldedes som regerende hertug.

Således stod sagerne, da forliget i Odense sluttedes mellem kongen og de tre «regerende herrer» om Sønderjyllands fremtidige lensforhold (25. Marts 1579). Det bestemtes herved, at kongen skulde forlene hertugerne af Holsten og deres mandlige efterkommere med Sønderjylland og Femern, dog undtagen de allerede affundne og dem, som havde givet afkald. Derved udelukkedes kongens brødre fra dette forlig, som kun omfattede Fredrik II og hertugerne Hans af Haderslev og Adolf af Gottorp, der sad i fællig med hertugdømmet.

Dette moment er bleven oversét endog i Stemanns «Geschichte des öffentlichen und Privat-Rechts des Herz. Schleswig». Selve aktstykkerne taler dog tydelig nok; kongens brødre nævnes ikke med et ord og de ved forliget vedtagne formularer kender kun kongen og riget på den ene og de tre regerende hertuger på den anden side.

Den få år i forvejen (1573) udstedte «Landgerichtsordnung», hertugdømmernes grundlov for den borgerlige

retsforfatning, er udgået fra den selvsamme opfattelse. Den er given af kong Fredrik II af Danmark og Norge, Johan den ældre og Adolf, arvinger til Norge, «alle Herzogen zu Schleswig, Holstein etc., Gevettern und Gebrüdern,» og rettet til «allen und jeden Prælaten, denen von der Ritterschaft, Städten, Communen und sonst allen und jeden Eingesessenen unserer Fürstenthümer Schl. und Holstein etc.» Til slutning tages der forbehold for alle interesserede parter, således: «Jedoch soll diese Landgerichtsordnung ... uns König Friedrichen und dem Reiche Dänemarken an der Hoheit und Lehenwahr des Fürstenth. Schl. und des Landes Femern, wie auch neben Ihr. K. W. uns Herzogen Johansen dem Eltern und Herzog Adolf zu Schl.-Holst. etc. an unserm daran hergebrachten Besitz und Gerechtigkeit, und dann den Ständen und unsern sämtlichen getreuen Unterthanen in unsern Fürstenthümern an ihren Privilegien und Freiheiten, so von uns confirmirt und bestätigt, ganz unvorfänglich und unschädlich sein.»

Det samme fastholdes udtrykkelig senere; det hedder i den reviderede landretsordning af 1636, at der tages forbehold for kong Kristian IV og riget, hvad angår lenshøjheden, «wie auch neben Ihr. K. Würden Uns Herz. Friedrich zu Schl.-Holst. an unserer daran hergebrachten Erbgerechtigkeit, auf Maasse, wie solches allerseits in den 1579 zu Odensehe aufgerichteten Verträgen verabschiedet», og endelig for stænder og undersåtter. Landets offenlige ret kender kun de regerende hertuger, lensherren og folket, — ikke de andre hertuglinjer.

Alligevel optog kongerne deres nære frænder på Sønderborg i forleningen; de forlenedes selvstændig med deres lille del af Sønderjylland og med fælleshånden på

det hele hertugdømme. Heri lå der et løfte om eventuel forlening med dette for det tilfælde, at de virkelige lensmænds mandsstammer begge skulde uddø. Uddøde det ene, da vilde deraf kun følge, at det andet fik eneregeringen.

Således stod det, tiltrods for Sønderborgernes indsigelser, indtil der atter indtrådte en forandring ved suverænitetsdiplomerne af 2. Maj 1658, ved hvilke forliget i Odense ophævedes. De to regerende hertughuse, det kongelige og det gottorpske, ejede nu Sønderjylland med fuld suverænitet, dog kun for mandsstammernes levetid; den gensidige arveret blev lige så lidt afskaffet som fællesskabet i regeringen. Efter de suveræne huses afgang vilde lensforholdet atter indtræde.

Kort efter blev imidlertid kongen ligeledes suveræn arvekonge i Danmark og Norge og det blev for fremtiden ikke let at skelne mellem hans forskellige adkomster. Den opfattelse fremsættes således lejlighedsvis, at kvindelinjen har arveret til det kongelige Sønderjylland[1]), medens til andre tider Sønderborgernes arveret til denne del forud for Gottorperne omtales som selvfølgelig. I virkeligheden indtrådte der dog ingen forandring i det gamle forhold og kongehuset kunde ej heller være tjent med at forandre det; thi blev den kongelige del allodium, måtte det samme finde sted for den gottorpske, da adkomsten var den samme. Den danske politik gik da også meget snart over til at eftertragte dennes erhvervelse i åben kamp som den lideligste udgang af hele dette utidssvarende forhold. Sålænge Danmark var et valgrige havde kongerne i deres egenskab af hertuger havt fælles interesse med Gottorp i at

[1]) 1665 mod Pløn (Kommissionsbetænkningen af 1846).

fastholde lensforholdet og den særlige arvegang; nu var det modsatte tilfældet.

At opfattelsen (udenfor krigstilstanden) var den ældre uforandrede, at kun mandsstammen var arveberettiget, haves der tilstrækkelige vidnesbyrd om. Således hedder det i traktaterne mellem kong Kristian V og hertugen af Pløn om et mageskifte for Oldenborg (1671) stadig, at de forskellige aftaler gælder for hertugen og hans «Leibs Lehns Erben» på den ene, og kongen, hans «Erbsuccessores in der Regierung und Lehns Erben» på den anden side, og det hvad enten talen er om Oldenborg, Pløn (i Holsten) eller Nørborg (i Sønderjylland). Således loves der hertugerne af det len, som skal overdrages dem på Als, en begrænsning af kontributionen til 4 rdl. af hver plov, og dette lover kongen for sig og de nævnte arvinger. Ligeledes siges det udtrykkeligt, at dette len efter den hertugelige lensstammes afgang skal falde tilbage til «Ihr. K. M. zu Dänemark, dero königl. Erbsuccessoren in der Regierung und Lehns-Erben» [1]), ligesom Oldenborg omvendt skal falde tilbage til Pløn.

Endnu 30 år efter udelukker man ikke den samme opfattelse. I tillægstraktaten til freden i Travendal, som sluttedes i Hamborg den 12. Juli 1701, forbeholdt Gottorperne sig en eventuel arveret til Sønderborgernes len på Als: «Ihre Durchl. behalten sich ... eventualiter den in Gottes Händen stehenden auf diese Lande ledigen Anfall bevor, so weit sie aldann dazu berechtiget sein werden». Det ses, at man ikke uden videre har anerkendt denne ret, men heller ikke har kunnet negte den [2]).

---

[1]) Ostwald, Zur Würdigung, II 62. 64.

[2]) Falck, Urkunden, s. 243.

Heller ikke gjordes der 1709 forskel på de to hertugdømmer med hensyn til arveretten, da det sachsiske kurfyrstehus efter kongens anmodning antog titlen: «arving til Danmark og Norge», men urigtigt hertil føjede hele den øvrige kongetitel og derfor måtte gøres opmærksom på, at kongelovens arveret for de kvindelige linjer ikke gjaldt for hertugdømmerne[1]).

Men ligesom man officielt fastholdt den gamle begrænsning af arveretten til kun at gælde mandsstammen, således fastholdtes også opfattelsen af Sønderborgerne som stående udenfor den nærmeste arvegang, der var forbeholdt de to regerende huse indbyrdes. Således siger A. Hojer i sin lille Danmarks historie (1718), at hertug Hans af sin broder fik Als, Ærø osv. i appanage, og «hat hernach das Sunderburgische Haus gestiftet, davon alle appanagirte Linien zu Sunderburg, Norburg, Glücksburg und Plön abstammen» (s. 259 f.). Ligeledes kalder han i striden om Oldenborg kongen og hertugen af Gottorp tilsammen for «den nærmeste linje», medens hertugen var beslægtet med greven i «nærmeste grad» (s. 508); han opfatter altså rigtigt begge de regerende linjer som en helhed, som siddende i sameje.

Breitenau, som endnu i året 1724 udgav et stridsskrift i denne sag, går ud fra det samme. Hertug Hans, siger han, sad i mange år med sin del af Holsten uden at tænke på forlening, indtil han blev opmærksom på, at stænderne påstod at have fri valgret efter de regerende huses afgang; derfor søgte han en forlening til fælles hånd «wegen der künftigen Succession». Begge de regerende landsherrer var forlenede med hele Holsten in solidum (ligesom i

---

[1]) A. Hojer, I 166.

Sønderjylland), men efter begges afgang vilde den oprindelige arveret igen kunne gøres gældende. Indtil da er Pløn simpelthen en del af den kongelige del, stående under den fælles regering[1]).

Til trods herfor brugtes, som forhen antydet, en enkelt gang Sønderborgernes arveret polemisk imod Gottorperne; det var fra dansk side til en vis grad klog politik at forbeholde denne ordning som mindre farlig end Gottorpernes eneregering, der kunde blive i høj grad fordærvelig for riget.

Hertugen af Gottorp havde under 24. Maj 1661 sluttet et forbund med Sverig, hvori der fandtes en hemmelig artikel, som gik ud på, at hertugen, for det tilfælde, at Danmark skulde bukke under i en ny krig: «an diesen Fürstenthümern königlichen Theils habenden Recht sich nichts wollen begeben, besondern ihro und ihren Successoren solches allerdings wollen reservirt haben». Dette blev senere bekendt og foreholdtes selvfølgelig Gottorperne som et fjendligt skridt, sigtende på en deling af de kongelige lande. (Nachricht von I. K. M. wider des Herz. zu Gottorp Durchl. habenden rechtmässigen Beschwerden und Ansprüchen, 1683, s. 10). Fra hertugelig side svaredes herpå, at der kun havde været tænkt på arveretten; gik Danmark til grunde i kampen med Sverig, vilde Gottorp kun have sin arveret reserveret, for at «die Herzogthümer in keine fremde Hände transportiret werden möchten» (Beantwortung der Schrift: Nachricht etc. 1684, s. 18). Men i de «auf königl. allergnädigsten Befehl» i det følgende år udgivne «Anmerkungen» til dette skrift siges

[1]) Gründlicher Bericht von der fürstl. Holstein-Plönischen streitigen Successions-Sache. Kopenhagen 1724, s. 86 f. (At Breitenau er forfatter, ses af hans relation til kongen af 17. Nov. s. år.)

herimod: «Gesetzt, dasz das königl. Antheil an den Herzogthümern Schleswig Holstein durch was Zufall es auch sein mögen, wäre erlediget worden, was hätte ein Herzog zu Holstein Gottorf für Erbgerechtigkeit daran zu prætendiren gehabt, indem Zeit der getroffenen Allianz noch mehr als 20 andere Herzoge zu Schleswig Holstein, so Ihr. K. M. näher verwandt und folglich zu berührten Landen ein näheres Recht für (vor) H. Gottorf gehabt, im Leben gewesen? Man siehet die geflissene Begierde hieraus, nicht nur der königl. Familie, sondern auch andern unschuldigen Vettern das ihrige zu entziehen. Darum sich nicht zu verwundern, wenn die Heiligen bisweilen das Wachs wieder holen und das unrechte Gut zu Zeiten wieder verloren geht» [1]).

Hvad der her fremsættes som selvfølgeligt, strider åbenbart mod de gamle arvelove, som Gottorperne havde for sig. Men det vilde heller ikke være bleven fremsat fra dansk side, hvis ikke man kunde have sagt «Zeit der getroffenen Allianz». Der var i virkeligheden ingen forandring indtrådt med hensyn til antallet af mænd i det Sønderborgske hus; der levede endnu i 1685 ligesom i 1661 en hel snes af dem. Men nu var deres arveret tabt ved indlemmelsen 1684 og kongens disposition over hertugdømmet som et uafhængigt ledemod i de kongelige arvelande. Det kunde nu kun frarives kronen med magt eller ad de politiske forhandlingers vej, ikke ved arv.

Imidlertid kom restavrationen 1689 og ved den genindførelsen af den ældre ret; 1721 den gentagne indlemmelse. Dermed var atter hertugslægternes eventuelle

---

[1]) S. 7 f. Der står „das Wachs wiederholen" (gentage), men der bør sikkert læses som anført: igen hente.

arveret ophævet, ligesom i 1684 jure belli, via facti. At det således var vitterligt for alle, skal nu nærmere eftervises.

Breitenau kom i sine betragtninger over den forestående hylding, som vi har set, gentagne gange ind på Sønderborgernes stilling. «Eine andere secrete wichtige råson ex lege regia» var imod den fuldstændige indlemmelse, mente han, og da kongen ønskede at lære denne at kende, skrev han nærmere derom. Dette svar er dog tabt, ligesåvel som hans hovedskrivelse, og den antydning, Hagen og Esmarch giver i den henseende, viser kun, at han har tænkt sig, at disse hertuger muligvis vilde møde ved hyldingen: «sich etwa wegen der Mitbelehnung des Herz. Schleswig angeben möchten».

Da Breitenaus gode råd imidlertid slet ingen betydning fik, eftersom ingen meldte sig til forlening, er det af mindre betydning, at hans udtalelser er tabte, da det i realiteten er let at se, hvad de gik ud på. Ved ophævelsen af Odense-forliget i året 1658 var hele forleningssagen overladt til kongen og riget, fra 1660 af altså til den enevældige konge. Forsøget på 1663 at nå til en ny aftale med Sønderborgerne mislykkedes; kongen vilde have lensbrevet udstedt på dansk og Odense-forliget uomtalt, men hertugerne krævede opfyldelsen af de gamle former.

Kong Kristian V gjorde derpå brug af sin ret til at negte en fornyelse af forleningen, han lod kun udstede foreløbige tilståelser for at en begæring derom var fremsat, ligesom han lod hertugerne i uforstyrret besiddelse af deres len. De medlemmer af slægten, som ingen len havde, udelukkedes aldeles.

Således stod sagerne, da Breitenau, dengang «Gensch», kom til København for på hertugen af Pløns vegne at

slutte aftalerne om Oldenborg (Marts 1671). I disse optoges, ved siden af overdragelsen af Nørborg med en del af Als og Ærø til Pløn, en udtrykkelig tilsikring af, at kongen vilde forlene disse hertuger med fælleshånden på Sønderjylland efter gammel skik, derimod ikke de andre linjer: «Ihr. K. M. ... wollen Ihre f. D. zu Schl. H. Plöen und dero Leibs Lehns Erben ... mit dem Herz. Schleswig und Lande Femern denen alten hergebrachten Ceremoniis, Lehenbrieffen und Verträgen nach gnädig belehnen, jedoch dasz sie sich auch, wie devoten Vasallen gebühret, betragen. Wegen der übrigen Agnaten fürstl. Sunderburgischer Linien haben I. K. M., auf nochmaliges bewegliches Ansuchen, sich auf die deswegen vorhin im monat Octobri nächstverwichen ertheilte königl. Resolution abermals bezogen» [1]).

Denne forlening kom dog aldrig til udførelse; og da der sluttedes en endelig overenskomst om udførelsen af de gjorte aftaler (28. Maj 1680), nævntes den end ikke, ligeså lidt som den aftalte, men ikke udførte medforlening i Holsten. Derimod udstedtes der fra nu af «mutsedler» til alle medlemmer af huset Pløn, altså en anerkendelse af, at de havde søgt forleningen [2]). Således under 30. Juli 1672 for Joakim Ernst's fire sønner; under 26. December 1676 for de tre efterlevende efter deres broder Bernhards død; 9. Marts 1700 for brødrene Joakim Fredrik og Kristian Karl efter deres fader Avgust, og 25. Juli s. år

---

[1]) Ostwald, a. skr. s. 51.

[2]) „Mutsedlen" (af at „mute", „anmode om" lenet) betegnede arveretten som liggende helt udenfor de nærmest forlenede slægters kreds. Da Fr. IV 1707 forlenedes med Oldenborg, meldte Gottorp sig til „die eventuale Mitbelehnung zur Anwartschaft"; men da huset 1681 havde afstået arveretten efter kongehuset til Pløn og alle dets frænder (Sønderborgerne), måtte Gottorp nøjes med „einem blossen Muthzettel" (Hojer, I 149).

for dennes to efterlevende brødre i anledning af tronskiftet. Omtrent samtidig gaves der imidlertid et mutbevis for brødrene Filip Ernst og Kristian Avgust af Glyksborg efter deres fader Kristian, først af kong Kristian V, den 7. Juli 1699, derpå igen af Fredrik IV, den 18. Maj 1700.

Få år efter døde Hans Adolf af Pløn og efterlod sig en sønnesøn Leopold Avgust, som under 17. Juli 1705 fik et mutbevis, men alt døde året efter.

Der levede nu følgende mænd af huset Pløn. Joakim Fredrik af Nørborg, som havde mutbevis på forleningen, og en søn af hans afdøde broder Kristian Karl i ægteskab med en adelig dame, Fredrik Karl, kaldet Karlstein; han holdtes ikke for jævnbyrdig af sine slægtninge. Desuden en fætter Johan Ernst Ferdinand, som havde fået Rethwisch i Holsten, men på grund af sin katholske trosbekendelse ikke af kongen ansås for berettiget til at modtage et dansk len eller lensbevis.

Ved hyldingen på Gottorp mødte tre hertuger af det Sønderborgske hus: Joakim Fredrik af Nørborg, Filip Ernst af Glyksborg og Kristian Avgust af Avgustenborg[1]). Ingen af dem gjorde indsigelse imod det kongelige patent, hvorved adskillelsen af en del af Sønderjylland fra kronen betegnedes som en i onde tider foretagen løsrivelse, og tilknytningen af den i henhold til de politiske begivenheder kundgjordes. De kunde selvfølgelig ikke være i tvivl om, at en fornyet «løsrivelse», d. v. s. bortforlening, måtte betragtes som en umulighed.

Et udtrykkeligt afkald på formentlige arvekrav tænkte man ikke på at forlange af dem; selve den akt, som fore-

[1]) P. L. Brandorfs dagbog over prins Kristians formælingsrejse 1721 (gehejmearkivet).

toges for deres øjne, var en fornegtelse af alle slige arvekrav. Deres nærværelse ved den højtidelige handling var afkald nok.

Konsekvensen af dette forhold var, at de af dem, som tillige var private godsejere, i denne egenskab aflagde hyldingseden sammen med de adelige og uadelige godsejere. Skete dette, da vilde det mere end noget andet betegne begge parters opfattelse af den nye ret; skete det ikke, da vilde det få udseende af og kunne siges, at den fyrstelige byrd havde fritaget dem for en almindelig forpligtelse.

Spørgsmålet forhandledes af konsejlet og forelagdes kongen til resolution den 3. September. Det bestemtes, at eden skulde afkræves de to fyrstelige godsejere, hertugerne af Glyksborg og Avgustenborg, i deres hjem, før den almindelige hyldingsakt begyndte. Der haves forskellige koncepter til eden, i hvilke kun det er mærkeligt, at den oprindelige hentydning til at de er lensmænd — (hvad der heller ikke var rigtigt for Kristian Avgust's vedkommende) — fjernedes.

Kristian Sehestedt mødte derpå i deres bolig og fik deres underskrift, hvorefter de dagen derpå var tilstede ved præsentationen for kongen. Kristian Avgust, der var dansk general og gift med en Danneskjold, blev ved denne lejlighed ridder af elefanten. Filip Ernst blev efter sin hjemkomst noget foruroliget over sin ed og bad kongen om en afskrift af den, men hans udtalelser og kongens svar kendes iøvrigt ikke. Da han to år efter indsendte sit testamente til kongelig stadfæstelse, foretoges denne »aus königl. und hoher oberlandesherrlicher Macht und Authoritet», ikke som forhen «oberlehnsherrlicher»; enhver tale om et lensforhold var udeladt af testamentet.

Herved var Glyksborg bragt i samme forhold som de andre ikke-forlenede linjer, hvis testamenter stadig var bleven stadfæstede «aus königl. vollenkommener Macht und Hoheit». — At der iøvrigt i de to hertugers edsaflæggelse lå en fuldstændig anerkendelse af alt hvad der var foregået og tilsigtet ved hyldingen, derom nærede selvfølgelig ingen nogen tvivl, hverken dengang eller i de følgende hundrede år.

Der kunde muligvis være spørgsmål om Joakim Fredriks stilling, men i virkeligheden var den dog lige så klar som de andres; en undladelse af at protestere imod den hele handling, ja en deltagelse i ceremoniellet, var uforenelig med en retsgyldig indsigelse. Men iøvrigt havde dette spørgsmål ingen praktisk interesse, da han døde få måneder efter (25. Januar 1722) uden at efterlade sig børn.

Hele slægten var nu altså indskrænket til den katholske Ferdinand, der ikke var anerkendt som arveberettiget i Sønderjylland og iøvrigt ingen børn havde, og den unge Fredrik Karl, der ikke var anerkendt som legitim. Kongen stod altså temmelig frit overfor fremtiden og han benyttede i rigt mål denne frihed. Han kunde erklære huset Pløn for retlig uddød med Joakim Fredrik, og derefter inddrage Nørborg i henhold til traktaten af 1671; men Pløn og Sæbygård på Ærø vilde da gå i arv til de andre linjer af huset Sønderborg som gammelt lensgods. Derved vilde måske en ny linje blive lensberettiget i Sønderjylland.

Ved at anerkende Fredrik Karl som legitim kunde han derimod komme videre ved forlods aftaler. Det vilde desuden se ilde ud, om Fredrik IV året efter at have kronet sin adelig fødte hustru til Danmarks dronning,

vilde underkende sønnen af en hertug og hans ægteviede hustru som legitim arving i Danmark.

Under 7. November (1722) udstedte da også Fredrik Karl en revers til kongen, hvorefter han forpligtede sig til som vederlag for den kongelige anerkendelse at give afkald på Als og Ærø, for så vidt de tilhørte huset Pløn, »und selbige I. K. M. und dero königl. Hause zu ewigem Erb und Eigenthum überlassen«. Indtil han kan tiltræde arven i Pløn skal kongen overlade ham nogle af de Nørborgske godser.

Efter at denne revers var bleven stadfæstet af hertugens formyndere, Detlev Reventlov og v. John, deklareredes han på Københavns slot tillige med sin søster som legitime medlemmer af huset Sønderborg og et legitimationspatent udstedtes under 18. December af kongen som »supremus feudi dominus totiusque familiæ caput«. Kort efter fik han udlagt Nørborg og Melsgård på Als og Sæbygård og Gudsgave på Ærø. Om en forlening eller mutbevis var der selvfølgelig ikke tale.

I året 1729 døde derpå hertugen af Rethwisch, som havde gjort fordring på Pløn, medens kongen holdt det besat med tropper og lod det administrere. Han satte derpå Fredrik Karl i besiddelse af det hele hertugdømme i Holsten og fik så til gengæld de sønderjydske godser formelt afståede (3. Oktober 1729). Dermed ophørte slægtens forhold til det danske hertugdømme; den uddøde som bekendt 1761 med Fredrik Karl.

Der haves endnu et hidtil upåagtet vidnesbyrd om kong Fredrik IV's opfattelse af Plønernes ret. Det kunde jo ikke negtes, at denne slægt havde erhvervet sig en selvstændig ret til en eventuel arvefølge i Sønderjylland, og ingen kunde vide, om den engang i tiden kunde blive

lige så farlig som Gottorpernes tegnede til at skulle blive. Da han derfor i Breitenaus skrift om arvefølgen i Pløn stødte på en bemærkning om det hertugelige arkiv på slottet i Pløn, skrev han til forfatteren og pålagde ham at sætte sig i besiddelse af dette arkiv, udtage alt hvad der vedkom det oldenborgske forlig i original og kopi, lige til registraturer og protokoller, og sende det til København.

En så radikal fremgangsmåde kunde Breitenau selvfølgelig ikke godkende. «Erstlich ist E. K. M. bei der ganzen Sache habendes Absehen ohne allen Zweifel dahin gerichtet, geheimer raisons halber keine Nachricht von der ehemals vorgewesenen Oldenburgischen Successionsstreitigkeit und darüber mit dem fürstl. Hause Plön errichtetem Vergleiche in dem plönischen Archiv weiter zu lassen, sondern allsolches daselbst wo möglich zu supprimiren und in die Vergessenheit zu bringen, welchen Zweck aber zu erreichen bewandten Dingen nach und um folgender Ursachen willen eine pur lautere Unmöglichlichkeit sein dürfte.» Aktstykkerne var alt for bekendte, de fandtes f. ex. også hos Gottorperne osv.; det vilde være vanskeligt at få fat i arkivet og det vilde kuldkaste de påstande, man stadig havde fremholdt, at besættelsen af Pløn havde fundet sted «aus blosser Absicht auf das bonum publicum»; kejseren vilde tage sig af modparten m. m. (17. Nov. 1724).

Ordningen af den nørborgske sag 1729 borttog endelig den ængstelse, som Breitenaus legitimistiske anskuelser havde holdt kongen i med hensyn til disse traktater.

Kort efter Ferdinand af Rethwisch døde hertug Filip Ernst af Glyksborg (12. November 1729). Sønnen Fredrik henvendte sig strax til sekretæren Jakob Görritz i det tyske kancelli i København, dengang gehejme registrator,

før at få gode råd med hensyn til hvad han nu havde at foretage. Denne svarede under 17. December, at hans fader havde søgt lenets fornyelse inden år og dag både efter sin faders og efter kong Kristian V's død, og det samme måtte han gøre; derefter vilde han strax få mutbeviset. Imidlertid indkom hans ansøgning ikke; Görritz sendte ham den 14. Januar 1730 afskrift af den ældre, men derved blev det. Kong Fredrik IV døde så den 12. Oktober og kort efter er ansøgningen konciperet i Rensborg og indleveret i København (28. Nov. 1730 og 14. Jan. 1731). Der kan neppe være tvivl om, at man har fået betænkeligheder i konsejlet imod at forny disse mutbeviser i den gamle form og at det hele derved er gået i stå, indtil den nye konge havde besteget tronen og omgivet sig med helt nye mænd. Derefter udstedtes der et mutbevis efter den gamle form, den 5. Marts 1731; det lovede altså forlening med hertugdømmet Glyksborg og med den fælles hånd på Sønderjylland. Ugedagen efter stadfæstedes ridderskabets privilegier, ligeledes i strid med den af den afdøde konge fastholdte praxis.

Brugen af den gamle formel i mutsedlen («fælleshånden») var utvivlsomt en uagtsomhed eller måske snarere frugten af et misforstået retfærdighedshensyn hos den unge konge, som var tiltrådt med en stærkt udpræget tendens til at rette faderens formentlige fejl. Efter 1721 at tale om en «fælleshånd» på Sønderjylland var uforsigtigt, ligesom det var en forunderlig uagtsomhed, at man i de nye segl i kollegierne tildels igen indførte det ældre våben med de sønderjydske løver i midtskjoldet. A. Hojer har endog i sin historie omtalt det som en almindelig foranstaltning, hvad det ingenlunde var; thi f. ex. det kongelige reskript til overretten på Gottorp med meddelelse om

kong Fredriks død viser det fra 1721 brugelige våben i den nye konges segl. Begge former brugtes således i adskillige år samtidig, indtil formen fra 1721 atter blev enerådende.

At man ligeledes senere følte det som et misgreb, at forleningen i den gamle form var bleven opfrisket, viste sig ved det næste kongeskifte. Den 7. Oktober 1746 ansøgte hertug Fredrik om lenets fornyelse og kancelliet foreslog at gentage brevet fra 1731. Men i konsejlet blev man opmærksom på, at hertugen denne gang havde forsømt at nævne sin broder Karl Ernst, som 1731 havde været medoptagen i brevet, og det bestemtes derfor at «so wird solcher in der Antwort auch mit Stillschweigen übergangen» (konsejl på Jægersborg, 28. Oktober, Schulin). Endelig udstedtes det sidste reskript «statt eines Muthzettels» under 7. Avgust 1767 for hertug Fredriks søn Fredrik Henrik Vilhelm. Da han døde 1779 uden at efterlade sig sønner, hjemfaldt som bekendt hans land til kronen og forleningerne ophørte. De eneste to efterlevende linjer af huset Sønderborg, nemlig Avgustenborg og Beck, havde aldrig fået nogen forlening eller noget lensløfte af enevoldskongerne, lige så lidt som de havde ejet lensjord. Idet de frivillig afstod Glyksborg len til kronen, opgav de tillige al udsigt til at gå ind i Glyksborgernes i sig selv så tvivlsomme ret.

Der står kun tilbage i få træk at eftervise, at den opfattelse af Sønderjyllands forhold til den danske krone, som de danske historikere i vort århundrede er gået ud fra og har hævdet overfor de Avgustenborgske påstande, altid har været gjort offenlig gældende og ingensinde er

bleven modsagt af folk, som var fortrolige med de pågældende forhold.

Den lovkyndige historiker Andreas Hojer, der selv som tilskuer på nærmeste hold — (han var i krigsårene i huset hos gehejmeråd J. G. Holstein og blev 1721 kongelig historiograf) — havde oplevet indlemmelsen, udtalte sig senere i sine statsretlige forelæsninger om sit hjemlands Sønderjyllands offenlige ret. Den mest afgørende udtalelse er i den henseende hans svar på spørgsmålet, om Holsten er et mand- eller tillige et kvindelen. Dette spørgsmål, siger han, er vigtigt, da det beror derpå, hvorlænge det skal forblive i sin forbindelse med Danmark og Slesvig: «ifald den kongelige mandsstamme skulde uddø, hvis det da er mandlen, så blev det adskilt fra Danmark og Slesvig; er det derimod kvindelen, da er der længere håb, at det længere kan forblive i den kongelige familie» [1]. Altså kun «længere»; Slesvig derimod vil følge Danmark også ud over kvindelinjen.

Om Slesvig siges der, at det er suverænt og arveligt til kvinder («kvindelen»): «Da fyrstendømmet Slesvig blev indlemmet under enevoldsherredømmet, har fyrsterne skriftlig erkendt enevældet, og quod semel placuit, semper placebit.» Om titlen «arving til Norge», som hertugerne fører, hedder det: «denne titel strider også imod enevoldsregeringen, som af alle hertugerne er erkendt, forsåvidt som deri arveretten er fastsat år 1665, da kongeloven i Danmark og Norge blev indført, ... så de appanagerede fyrster ej kan vente nogen arvedel i disse riger.» Hertugen af Kiel kan derimod arve som medlem af Fredrik III's arvehus. I året 1722 fratoges titlen den da

[1]) A. Hojer, Jus publicum, s. 117 (4. kap. 30. sp.).

deklarerede hertug af Pløn og således kan den også fratages de andre. Og endelig erklærer Hojer, at kongen efter at enevoldsherredømmet indførtes i Sønderjylland kan «indlemme det med Danmark», om han behager, d. e. gøre det til provins. Derimod kan han ikke afhænde det fra kronen, siden han er bunden ved kongelovens kapitel 19[1]).

En anden forfatter, som havde særligt kendskab til Sønderjylland, Erik Pontoppidan, behandler det som en del af Danmarks rige. Hans «Marmora Danica» har to dele: 1) Sælland og Fyn, og 2) Slesvig og Jylland (udkom 1739—41). Da han derpå i året 1760 overrakte kong Fredrik V sin bog om det gamle København (Origines Havnienses), udtalte kongen ønsket om en hel rigsbeskrivelse, et værk, som længe havde stået på dagsordenen, og Pontoppidan lovede at lægge hånd på værket. Tre år efter udkom det første bind af «den danske Atlas, eller kongeriget Danmark med dets naturlige egenskaber osv.». I fortalen gøres der her rede for værkets plan og det betragtes som en selvfølge, at det skal omfatte Slesvig med. Således nævner han blandt tidligere arbejder Dankwarths Landesbeschreibung «for så vidt fyrstendømmet Slesvig angår» (p. XXIV), og såvel i den historiske fortælling som i den geografiske beskrivelse og det hosfølgende kort er grænsen for riget sat ved Ejderen. Om begivenheden 1721 siger han, at det fyrstelige huses «forrige del af Slesvig eller Sønder-Jylland blev kronen på ny indlemmet og til dets

---

[1]) Sst. s. 41 f. 33. (3. kap. 3. sp.; 2. kap. 25. sp.; 3. kap. 4. sp.) Om Sønderborgernes arveret udtaler han sig i sin Fr. IV's historie ved omtalen af Fredrik Karls deklaration til hertug og „rechtmässiger Lehen- und Erbfolger aller derer Erbstücke, wozu die appanagirten Schl.-Holst. Fürsten, königl. Linie, der Geburt nach einiges gegründetes Anwartschaftsrecht haben“ (II 79).

betegnelse de to løver ... forsat i rigets store våben såsom på sit rette sted» (s. 352). Den oprindelige plan for værket blev da også fastholdt til det sidste, og i året 1781 udkom den syvende og sidste del af «den danske Atlas», indeholdende «hertugdommet Slesvig».

En tredje sønderjydsk forfatter, advokaten J. F. Hansen, borgemester i Sønderborg, som havde adgang til de bedste kilder, udtaler sig i sin «vollständige Staatsbeschreibung des Herz. Schleswig» (1770) således om hertugdømmets statsretlige stilling: «1713 bekam der König v. Dänemark den gottorfischen Antheil dieses Herz. durch das Recht des Krieges, wurde 1720 durch den nordischen Frieden geruhiger Besitzer davon und ist seitdem allein souverainer Herzog zu Schleswig gewesen.» Efter kongeloven skal både kongerigerne og alle senere erhvervede lande, «mithin insbesondere das Herz. Schleswig, wie der König es jetzo besitzt, bei dem zu einer jeden Zeit regierenden Könige zu Dänem. u. Norw. fürs künftige ungetrennt und ungetheilt sein und bleiben» (s. 9 f.).

Endelig kan her endnu nævnes en forfatter, hvis kendskab til sønderjydske forhold ligeledes var gammelt, nemlig digteren Johannes Evald. Ligesom hans fader var født i Mellemslesvig i det gottorpske Tønder amt og først senere som præst var kommen til København, således gik han selv i Slesvig skole (fra 1754). I året 1770 skrev han en række brudstykker af en fortælling «Panthakak» og i disse tales der gentagne gange om slesvigske forhold; tiden er årene nærmest efter 1720. Panthakak var født i byen F.*, hvorved der sigtes til Fredriksstad. Da en fremmed, som han på sine rejser træffer på, spørger om han er født i Danmark, svarer han: «ja, i Sønderjylland, i F.*»; han kaldes en «jydsk student»; den som undrer

sig over, at han ikke kunde sove fastende, «må ikke kende vore landsmænds, de gode Jyders natur». Da han ikke strax forlanger mad, klager digteren over «den utidige og barnagtige undseelse, hvorved især vore unge landsmænd udmærker sig så kendeligt fra alle andre nationer og i besynderlighed fra deres naboer, de Tyske». Panthakak fattede den mistanke til sin vært, at han var «en hemmelig tilhænger af den kielske gross-fyrste, og i den henseende formodenlig vilde fritte ham ud, hvorledes Slesvigerne var fornøjede med den nye regering... Han besluttede derfor helligt at være sin konge tro og ikke på pinebænken selv at røbe det allermindste af alt det, som kunde give nogen oplysning i denne sag. Så rosværdigt som dette forsæt var, så var det dog næsten overflødigt; thi sandt at sige, så vidste den gode P. ikke meget af denne forandring i regeringen eller af dens virkninger på hans landsmænds gemytter»[1].

Disse udtalelser har vel i og for sig ikke nogen synderlig vægt, men de viser dog, hvor aldeles man tager fejl ved at påstå, at Sønderjyllands rette forhold til kongeriget ikke var gået op for den almindelige bevidsthed. Tværtimod; man var aldeles på det rene med dette forhold, og det ikke fordi man skødesløst kaldte alle kongens lande, også Norge og Holsten, for danske, men fordi man vidste, at det stod i et ganske særligt forhold til kronen, at det var en del af det dansk-norske rige.

Udtalelserne fra konger og statsmænd svarer hertil. Under 20. Oktober 1758 reskriberede Fredrik V til Københavns universitet, at indfødte Slesvigere skulde have adgang til at nyde klosteret, «da de ikke er Holstenere, men rette

[1]) Evalds samlede skrifter VI 285 f. 298. 309.

Danske og fødte inden Danmarks riges grænser». Da to år senere 100 års dagen for arveregeringens indførelse skulde højtideligholdes, reskriberedes der derom til overretten på Gottorp, «da det var kongens umiddelbare vilje, at det samme skulde ske i hertugdømmet». Søndagen den 12. Oktober skulde det overalt kundgøres for menighederne, men torsdagen den 16. Oktober, årsdagen for håndfæstningens kassation, skulde den egenlige højtidelighed foregå «som på de store festdage».

Endelig kan her mindes om A. P. Bernstorffs forestilling til kongen om kongedatteren Louise Avgustas tilkommende formæling. Skulde kongeslægtens mandsstamme i en nær fremtid udde, hvad der antoges at være fare for, så vil der opstå store vanskeligheder; thi vel er det så, at kongedatteren da vil arve Danmark, Norge og Slesvig, men ikke derudover: «Niemand kann die erblichen Rechte Ihro königl. Hoheit der Prinzessin L. A. auf Dänemark und Norwegen und auf das Herz. Schleswig verkennen» .... «Es ist unläugbar, dasz in demselben Falle obgedachte Prinzessin die Erbin von allen Staaten, so ganz Dänemark ausmachen, sein würde, doch Holstein ausgenommen. Dieses als ein ohnstreitiges Reichs-Mannlehen würde von den königl. Ländern abgerissen und dem nächsten Lehens-Erben zu Theil werden, und wo bleiben dann die glücklichen Folgen des Austauschungs-Geschäfts?» — Han anbefalede derfor et ægteskab med den nærmeste lensarving, prinsen af Avgustenborg (19. Februar 1779).

Fra senere tid skal kun anføres kong Fredrik VI's notis af 2. November 1814 i Wien: «At forene Slesvig med Holsten for derved at tilvejebringe et større og kraftfuldere direktorat, finder ingenlunde mit bifald. For det første vilde det være aldeles imod konstitutionen, da hertug-

dømmet Slesvig hører til det danske rige og næsten er aldeles dansk» osv. Konstitutionen er kongeloven, under hvilken Sønderjylland var henlagt[1]).

Samtidig begyndte allerførst hertug Fredrik Kristian af Avgustenborg at opdage sine formentlige fordringer på hertugdømmerne, ja på selve kongerigerne med, og det tyske kancelli begyndte at gruble over begivenhederne 1721 uden at kunne forklare dem. Traditionen i den danske regering havde fastholdt den bestående statsret, men den havde glemt begrundelsen, og det skulde vise sig så vanskeligt at genfinde den, at tvivlen imidlertid undergravede den dyrt erhvervede sikkerhed. Det er ikke her stedet at undersøge, hvilke rødder denne tvivl har i det foregående århundrede. Politisk var det vistnok nærmest det meget lovpriste mageskifte, ved hvilket Holsten opnåede samme enhed som Slesvig, medens Kiels universitet blev kongeligt. Men i sin dybeste grund var ulykken den, at genforeningen var enevældens værk, at statsretten ikke var bleven omsat i en levende ret for den genvundne befolkning, at virkeligheden ikke svarede til, hvad digteren så frejdig fortæller om manden fra Gottorp amt, at han overalt, hvor han færdes i verden, kalder sig for «Sønderjyde». Århundreders udvikling tyngede her på en tidsalder, som manglede øje for folkets sprog og nationale liv.

---

[1]) Wegener, Danmarks hist. i det 19. årh., s. 432. Møsting kalder samtidig kongeloven „das constitutionelle Gesetz“, „die Constitution des Reichs“ (Slesv. pr. efterr. 4, 219).

Tillæg[1]).

1. K. H. Amthor til F. v. Hagen: Svar på forespørgsler m. h. t. Sønderjyllands tilknytning. 21. November 1720.

Wohlgebohrner Herr Justice-Raht,
Hochgeneigter Freund und Gönner.

Die betrübte Zeitung von unserm tapffern Tordenskiold hat mich so confus gemacht, dasz ich ein paar Tage her fast an nichts anders denken können; Sonsten ich schohn vorgestern mit diesem Schreiben würde aufgewartet haben, um zu berichten, dasz ich von den bewusten beeden Materien, alles Nachschlagens ohngeachtet, dennoch wenig oder nichts gefunden. Zwahr stehen noch verschiedene meiner Documenten und Manuscripten in Rensburg; Allein, wann ich sie auch hier hätte, so zweiffle doch sehr, ob sie in diesem Stücke mir sonderlich viel Belehrung geben würden, weil, meines Erachtens, überall, ja so gahr in den Archiven selbst, nichts ausführliches davon wird anzutreffen seyn.

Und zwahr was zuerst die Formalien der huldigung betrifft, so ist bekannt, wie confus es damit in alten Zeiten in den hertzogthümern hergegangen; So gahr, dasz auch nicht einmahl ein rechtes Protocoll dabey gehalten worden. Es möchte dann A⁰ 1684 geschehen seyn, da König Christianus Vtus, Glorw. Gedachtnus, sich, bekannter maszen, im Schleswigschen huldigen lies: Wovon ich aber doch auch bis Dato noch nichts rechtes gefunden. Was indessen überhaupt bey dergleichen Actibus Homagii gebräuchlich sey, ergeben die allenthalben vorhandene historische Nachrichten überflüszig, und ist unter andern das Theatrum Europæum fast in allen Theilen voll davon. In specie hat der bekannte Lünig, welcher das grosze Reichs-Archiv herausgegeben, auch noch erst neulich einen starken Folianten von allerhand dergleichen Ceremoni-

---

[1]) Den i originalerne brugte retskrivning er fulgt i aftrykket, i nrr. 5, 7 og 8 tillige den vilkårlige kommasætning.

alibus zusammen getragen, worin er unstreitig auch von denen huldigungen, und was dabey Styli recepti sey, ausführlich wird gehandelt haben: Ich zweiffle aber, dasz dieser Autor in einer hiesigen Bibliothec, ausser des hrn. Reitzer seiner, zu bekommen sey. Meines wenigen Ermessens dürffte wohl das vornehmste bey der instehenden Schleswiger huldigung auf eine nachdrückliche Clausulirung des Eydes ankommen, den die Unterthanen, so wohl von Adelichem als Bürgerlichem Stande, unsrem und ihrem numehrigem Souverainen Erb-König, und eintzigem Hernn, nebst desselben Königlichen Erben und Descendenten præstiren sollen. Wobey dann vielleicht wohl nicht schaden könnte, wann in Specie denen Magistraten in den Städten, und denen Pröbsten und Priestern, als deren gewis verschiedene nicht zum besten gesinnet sind, und die bey dem gemeinen Mann heimlich viel schlimmer impressiones machen können, ein nachdrücklicher Eyd, der keine reservationes mentales admittiret, und zwahr schrifftlich, von einem jeden unterschrieben und besiegelt abgefodert würde. Finden sich dann einige, die es abschlagen, so ist es desto besser, weil mann auf solche Ahrt die guht und übelgesinnten bey Zeiten kennen lernet. Unter den herrn Edelleuten sollte ich fast meynen, dasz Niemand sich sonderlich opponiren würde, es möchte dann ein oder anderer seyn, der in des hertzogs specialen Diensten und Pflichten stände; Wiewohl doch auch diesse gahr nicht befugt sind, von dem nexu Homagiali, wenigstens ratione ihrer Gühter, sich zu eximiren. Zwahr ist wohl nicht zu zweiffeln, dasz die Schleswigsche Noblesse bey solchem Actu zugleich wegen Beybehaltung ihrer Privilegien ein oder anderes vorstellen dürffte; Doch glaube ich nicht, dasz sie sich so weit vergehen, und auf eine prätendirte Fortsetzung der ehmahligen Communion verfallen werde. Sollte es aber über Verhoffen geschehen, so weis ich schohn zum Voraus alle argumenta, deren sie sich mit einigem Schein bedienen kann, und getraute mich so dann dieselben allemahl, wann es mir allergnädigst anbefohlen würde, gründlich gnung zu wiederlegen. Endlich ist mir auch noch beigefallen, ob bey dem Actu Homagii der Adelichen Lehn-Gühter Erwehnung geschehen solle, oder nicht.

Auf dem ersten Fall möchte unmasgeblich wohl zu präcaviren seyn, dasz die Lehns-Muhtung nicht auf solche weise, und mit denen Ceremonien vorgenommen würde, wie sie zu den Zeiten Friderici III[tii], durch Eingreiffung und Wegwerffung eines Hahtes über dem Kopff, zur prätendirten Anzeige ihrer Freyheit, geschehen; Weil diese Ceremonie zu arrogant aussiehet, und mit dem Caracter der Souverainetê eben nicht compatibel ist. Vielleicht aber gefället es unserm Allergnädigsten König, von dem Lehns-Puncte vors erste noch zu abstrahiren. Auf welchem fall es auch dieserwegen keiner ferneren præcaution gebrauchet. Wie dann ohnedem unter den Schleswigschen Adelichen Gühtern, ausser Gram, und Gereby, noch zur Zeit keine mehr vor Feudal bekannt sind; Ob ich gleich fast nicht zweiffle, dasz bey einer künfftigen genauen Untersuchung sich noch wohl dergleichen mehr hervor thun möchten.

Der Zweyte Punct, worüber ich mit Meinem Hochzuehrenden Herrn Justice-Raht zu sprechen die Ehre hatte, betraf die Frage, ob kein Beweis in der Historie zu finden wäre, dasz mann vor diesem aus dem Hertzogthum Schleswig jemahlen in Gerichts-Sachen nach dem Höchsten Rechte des Königreichs appelliret habe? Hierauf wo nicht mit völliger Gewisheit, doch wenigstens mit groszer Wahrscheinlichkeit zu antworten, müste mann wohl zufoderst den ersten Uhrsprung unsers itzigen Höchsten Gerichts betrachten; da sich dann von selbst ergeben wird, dasz eine solche appellation aus dem Schleswigshen keinen Platz haben könne, weil unsser Höchstes Gericht von gar keiner Herkunfft, sondern allererst unter den letzteren Königen in die gegenwärtige Form und Consistentz gebracht worden ist. Hingegen scheinet wohl gewis zu seyn, und findet mann hin und wieder in den Historien merckliche Vestigia davon, dasz gleichwie vor diesem drey Haupt-Codices Juris Danici gewesen, nehmlich das Jütische, Seeländische, und Schonische Recht, also auch jeder District seine besondere oberste Gerichts-Stelle behabt habe, deren jede gleichsahm ein Höchstes Gericht daselbst præsentiret. Unter andern findet sich hievon ein mercklicher locus in Huitfelds Cronic P. IV. p: 620, des Inhalts, dasz Königin Margretha gewisse erkauffte Schleswigsche Gühter dem Viborger Lands-

ting unter der Krohnen zugeleget hätte; Damit sie nicht weiter zu dem so genannten Urneting im Fürstenthum möchten gezogen werden. Woraus dann ziemlich klahr zu ersehen ist, dasz das Hertzogthum Schleswig schon damahls seine gantz besondere Gerichtsbarkeit gehabt haben müsse. In denen Privilegien so die Könige Christianus und Fridericus I^mus^ denen damahligen Ständen der Hertzogthümer ertheilet, sonderlich aber in den letztern de A^0^ 1524, ist vollends mit ausdrücklichen Worten verstehen, dasz obschon das Fürstenthum Schleswig von dem Königreich Dennemarck zu Lehne ging, so sollten doch die Einwohner ausserhalb Landes nicht appelliren mögen, noch Jemand in Sachen welche Leib, Ehre und Guht belangeten, ausser den Fürstenthümern zu Rechte geladen werden. Zwahr möchte mann hieraus einigermassen argumentiren wollen, dasz weil hier verbohten wird, die Unterthanen durch einige appellation, oder Rechts-Ladung ausser den Fürstenthümern wohin zu ziehen, solches vorhin, und in ältern Zeiten geschehen seyn müsse, weil es sonsten der prohibition nicht bedürfft hätte; Allein weil fides Historica, wenigstens so viel mir bewust, diesem asserto wiederspricht, so glaube ich vielmehr dasz die Stände durch veranlassete Wiederhohlung dieser exemtion nur ratione der zukünfftigen Zeit desto nachdrücklicher haben præcaviren und sich solcherwegen in beständige Sicherheit setzen wollen. Von den erfolgten Zeiten ist vollends ausser dispute, dasz an gahr keine appellation aus dem Hertzogthum Schleswig nach irgend ein ander höheres Gericht gedacht worden; Da hingegen die Könige und Hertzoge in beeden Fürstenthümern ein ums andere persöhnlich präsidirten. Sollte inzwischen unser Allergnädigster König gleichfals vor guht befinden, vors erste, und noch zur Zeit, denen gesammten Einwohnern des Hertzogthums Schleswig dieses ihr altes Recht de non evocando, und dabey denen Herren Edelleuten insonderheit ein appartes Gerichte, von Adelichen und Gelehrten Rähten, gleichwie es bisher gewesen, ferner zu lassen; So glaube ich doch wenigstens, dasz dieses letztere sehr füglich auf der Noblesse ihrer eigenen Kosten geschehen könnte, selbige auch damit gahr wohl zu frieden seyn würde: Zumahlen es ohnedem schohn vor einer

besonderen Gnade zu achten wäre, dasz der König, der nicht nur Souverain ist, sondern auch numerho den Fürstlichen Antheil des Hertzogthums, als ein rechtmässig conquestirtes Land, besitzet, dennoch denen dasigen Unterthanen nach wie vor den Genus des besagten Privilegii gönnen wollte. Wiewohl doch sodann vermuhtlich das sicherste zu seyn schiene, auch vielleicht andere mehr nebst mir aus wahrer devotion wünschen würden, dasz Allerhöchstgedachter Unser König, ausser einer generalen Gnaden-Versicherung, weder das itzt erwehnte Privilegium de non appellando, noch sonsten etwas dergleichen der Noblesse so leicht wieder schrifftlich ertheilete. Dann da durch die gegenwärtige Veränderung antiqua rerum facies in den vornehmsten Hauptstücken gäntzlich aufgehoben ist, so werden die Herren Edelleute, und andere Untherthanen, alles was ihnen von alten Privilegiis gelassen wird, um so viel eher vor einer blossen Königlichen Grace annehmen. Erhalten sie aber von neuem etwas schrifftliches drüber, so wird so fort auch wieder ein Recht daraus gemacht; Welches doch mit dem Caracter eines Souverainen Monarchen eben nicht überein zustimmen, oder doch wenigstens denen rationibus Politicis entgegen zu lauffen scheinet, und hernach flugs mehr querulirens verursachet, wann der König mit der Zeit dermahleins hierin eine gäntzliche Veränderung treffen wollte. Auf welchem Fall, oder wann ja etwa Ihro Königliche Maytt: aus bewegenden Ursachen, die ich, und meines gleichen particulier Persohnen nicht allemahl wiszen können, allergnädigst vor guht befinden sollten, zu sollcher Veränderung so fort zu schreiten, der Noblesse dennoch, meines Erachtens, dadurch ziemlicher massen aller prätext zum Klagen könnte genommen werden, wann nur wenigstens ein limitirtes Privilegium de non apellando im Schleswigschen übrig gelassen, und darin eben eine solche Summa appellabilis, wie im Holsteinischen, determiniret würde. Dann gleich wie die Hollsteinische Ritterschafft sich niemahls drüber beklaget, sondern es vielmehr bis diese Stunde vor einem sonderbahren beneficio hält, dasz sie in gewissen importanten Sachen von dem Land-Gerichte nach der Kayserlichen Kammer appelliren kann; Also hätten die Herren Edelleute

und Einwohner im Schleswigschen allenfals auch keine Uhrsache, das Werck mit andern Augen als jene an zu sehen, wenn in wichtigen Processen denen streitenden Partheyen per modum privilegii et beneficii zugelassen würde, aus dem Fürstenthum nach dem Höchsten Gerichte dieses Königreichs zu appelliren. Jedoch dasz hievon, nach dem fast allgemeinen Gebrauch, Injurien, Criminalia, und diejenigen Sachen excipiret blieben, welche paratam executionem erfodern, dergleichen insonderheit die Caussæ Obstagiales und andere auf klahren Beweis von Brief und Siegel sich gründende Sachen sind; Als bey welchen der Credit gahr zu viel leyden dürffte, wann der Process durch appellationes, und andere solcherley remedia suspensiva, in die Länge hinaus könnte gezogen werden. Endlich sind mir auch bey dieser Materie noch ein und andere Observationes mehr beygefallen, als Z. E., ob es nicht hieführo sehr rahtsam, und fast nohtwendig seyn möchte, dasz wenigstens im Schleswigschen überall der Titul von Land-Rähten, als eine reliquie der alten groszen Freyheiten und Prærogativen, gäntzlich abolieret, und in den Caracter von Conference- oder Etats-Rähten verwandelt würde? Item, Ob es nicht so wohl dem hohen Recht und Respect unsres Souverainen Monarchen am aller-convenablesten, als auch nach andern Staats-Gründen mehr, gahr sehr zu rahten sey, dasz nochmahlen durch eine geschärffte Königliche Constitution denen gesammten Ober- und Nieder-Gerichten des Herzogthums Schleswig anbefohlen würde, in judicando ledichlich nach denen inländischen kundbahren Gewohnheiten, geschriebenen Gesetzen, und der natürlichen Billichkeit sich zu richten, ohne dasz mann jemahlen, unter dem Prætext eines so genannten Juris Communis oder Subsidiarii, die Römische, Päbstische, Sächsische, und andere ausländische Rechte, pro norma setzen, oder allegiren solle u. d. g: Allein ich bin ohnedem schohn weitläuftig genug gewesen, weil ich an einen guhten Freund und Gönner zu schreiben wuste, der mir eben nicht verdenken würde, wann ich mit meinem raisonniren unter uns ein bisgen weit herum ragirte; da sonsten ich freylich gebührend stillschweigen, und so lange warten müste, bis mann mich über dis oder jenes in specie

befragte. Ich bin übrigens mit schuldiger consideration unausgesetzt,

Meines Höchstgeehrten Herrn Justice-Rahts

gehorsahmst-ergebenster
Diener
C. H. Amthor.

Copenhagen
d. 21. Novembr. 1720.

(Original.)

2. Kongl. reskript til gehejmeråderne Jessen og Breitenau med pålæg om at afgive betænkning om arvehyldingen. 10. December 1720.

Friderich der Vierte, von Gottes Gnaden König zu Dennemark etc:

Wohlgebohrner Rath, Lieber Getreuer! Dir ist vorhin bereits bekandt, welcher Gestalt durch den, mittelst Göttlicher Verleihung zwischen Unsz und dem Könige und der Crohn Schweden im Julio dieses Jahres bereits geschlossenen und unterzeichneten, im Octobri jüngsthin aber ratificirten Frieden, wie auch durch die darüber von der beeden Könige in Gross-Brittannien und Frankreich Lbd. Lbd. alsz gewesener Mediateren erfolgte formelle Garantien, für Unsz und Unsere Königliche Erb-Successores an der Regierung die Ewige und ruhige Bezitz- und Beherrschung des gantzen Herzogthumbs Schleswig, und folglich auch des Hiebevor gewesenen Fürstlichen Antheils, darin festgesetzet und versichert worden.

Wann Wir dann solchem nach entschlossen, von den gesambten Eingesessenen Ständen jetzo gesagten Unsers Herzogthumbs Schleszwig, als Prælaten, der Ritterschaft, Städten, Ambts- und Landschaft-Unterthanen und Einwohneren, die Einseitige und alleinige Erbhuldigung hiernegst förmblich einnehmen und ermelte gesambte Eingesessene des gewesenen Fürstlichen Antheils, wes Standes und Condition sie auch seind, Ihrer Hiebevorigen Eydes-Pflichte, womit Sie dem Fürstlichen Hause verwandt gewesen, entschlagen, und Selbige, Krafft obbesagten Frieden Schlusses und der darüber erhaltenen solemnen Garantien, unter Unserer Königl: Souverainen und alleinigen Erb-

und Landes-Regierung bringen, auch darnach die Regiments-Form in Geist- und Weltlichen Sachen fürs Künfftige einrichten zu lassen; So befehlen Wir Dir hiemit allergnädigst, dasz Du der Dir desfalsz, so wohl aus den Historien, alsz ausz selbst eigener viel-Jährigen Experience beywohnenden Wissenschafft nach, Unsz deine Gedanken und Reflexiones, was etwa zufordrist bey der vorerst vorzunehmenden alleinigen Erb-Huldigung in regard der gewesenen Fürstlichen Städte, Åmbter und Landschafften und deren Eingeseszenen im Herzogthumb Schleszwig en general zu beobachten, und worauff Unsere zu Einnehmung dergleichen Erbhuldigung zu verordnende Commissarien hauptsächlich zu instruiren seyn möchten, allerunterthänigst und so bald immer thunlich, eröffnest.

Wornach Du Dich zu achten, und Wir verbleiben Dir mit Königl. Gnaden gewogen.

Geben auf Unserer Residentz zu Copenhagen den 10ten Decembris Anno 1720.

Friderich R.

C. Sehestedt.

An den Geh. Raht Hr: Thomas
Balthasar von Jessen, Rittern pp.
et in simili
An den Geh. Raht Hr. Christoff Gensch v. Breitenau pp.

(Original og koncept.)

3. *Efterskrift til Breitenaus betænkning af 7. Januar 1721.*

Post Scriptum.

Nachdem Ihr Königl. May. auch über den absonderlichen Punct, auf was weise, das künfftige Regimentswesen, im gantzen Herzogthum Schleswig, etwa einzurichten, meine einfältige unfürgreifliche gedanken allergnädigst erfordert, so komt es Haupteächlich auf die Frage an, weil das Herzogthum, bey nunmehriger Bewandtnis, mit Holstein nicht länger combinirt bleiben kan, ob es vor Ihr. Königl. May. Hohes interesse, respect und gloire besser sey, dasselbe dem Königreich Denne-

mark zu incorporiren, uniren und wie alle übrige provinzen desselben Reichs, zu regiren, oder als ein separirtes, vor sich selbst bestehendes Souveraines Herzogthum, zu behalten und zu beherschen?

Nun scheinnt das erste, nämlich das Herzogthum der Kron Dennemark würklich zu incorporiren und zu uniren, Vorträglicher zu seyn:

1) Weil der verhandene lex Regia es also haben wil. Dan in articulo 19. seht expressè, dasz alle Länder, ja selbst die bewegliche Güter, so die Könige, unter was vor titul es geschehe, inskünfftige acquirirten, bey dem Königreiche unabtrennlich verbleiben und denen nacheinander, bisz ins tausendste Glied folgenden, auch aus der collatoral weiblichen Linie entsproszenen Königen zugehören solten.

2) Weil das Herzogthum Schleszwig vor uhralters schon ein stück von Dennemark gewesen und einem Königl. Sohne zur appannage verliehen worden, könte es also heissen: Redit ad Dominum, quod fuit ante suum.

3) Weil an den Regierungs Kosten ein zimliches würde zu ersparen seyn. Dan, an statt viele Bediente zu Regierungs, Kammer und Landsachen zu halten, dürffte nur alles wie in Dennemark eingerichtet und zur justiz ein oder ein paar Landes Dommer bestellet, die appellationes an das höchste Gericht und die Cameral Sachen an die Rentekammer zu Kopenhagen verwiesen werden etc.

Allein hiergegen ist viel erhebliches zu sagen, dan vor erst 1) mag Lex Regia, wegen solcher zugewonnenen Länder gelten, welche kein speciale privilegium wider dergleichen incorporation haben, als wegen des Herzogthums Schleszwig verhanden ist. Sintemal König Woldemar albereit anno 1326 durch einen Königl. revers festgestellt hat, dasz das Herzogthum Schleszwig nimmer mit dem Reiche Dennemark solle unirt, noch mit demselben unter einerley Beherrschung gezogen werden. Dieses privilegium hat König Christian der Erste anno 1448 durch ein neues Diploma confirmirt, welches nachgehends, von allen dessen Nachkommen, Königen zu Dennemark und regirenden Hertzogen zu Schleszwig Holstein, vor gültig angenom-

men worden. Ja es ist gesunder Vernunfft nach nicht zu glauben, dasz der Glorwürdigste König Friedrich III als Autor von lege Regia, sich jemals solle haben einfallen lassen, das Herzogthum Schleszwig vor incorporabel mit der Kron Dennemark zu halten, nachdem Er generaliter alle dessen privilegia, folglich auch dieses de non incorporando, eydtlich confirmirt, ingleichen nur 1 oder 2 Jahr vorher et ante latam legem Regiam, die Hertzoge zu Holstein Sonderburger, Norburger und Glücksburger linie mit ihrem innehabenden Antheil mehrerwehnten Herzogthums, samt der Gesamten Hand daran würklich Belehnet[1]. Dahero allerhöchstgemelter König in lege Regia das Herzogthum Schleszwig keinesweges vor incorporabel an Dennemark gehalten haben musz, und seine Verordnung dahin nicht zu extendiren ist.

2) Die zweyte raison, weil das Schleszwigische Herzogthum anfänglich ein stück vom Reiche Dennemark gewesen, thut nichts zur Sache, zumal hier die Frage nicht ist, was solch Land vor diesem gewesen, sondern wie es hinfüro am Bequemsten regiert werden könne.

3) Die raison, dasz durch die incorporation an den Regirungskosten etwas zu ersparen, relevirt eben wenig, Jnmaszen wan man die Kosten pro et contra balancirte, selbige gegen einander vermuthlich nicht grosz verschelen dürfften. Auszer dem musz es, vor einen Potentaten, umb seine Lande mit besserer Commoditet und Vergnügen zu beherrschen, auf die menage von ein oder ander tausent Reichsthl. nicht ankommen.

4) So wenig dringende Ursachen nun zu dergleichen incorporation verhanden, So viel mehre insuperable difficulteten und obstacula finden sich, solche werckstellig zu machen. Dan der gantze Etat des Herzogthums müste umbgekehrt, das bisher etlich hundert jahr im Lande übliche alte Jütische Low und Sachsen-, auch etlicher Orten gegoltene Lübische recht, abgeschafft, dagegen die in Dennemark gewöhnliche Gesetze wider eingeführt und die bisherige Gerichts und Procesz Ordnung

[1]) Dette er urigtigt, da som bekendt ingen bortforlening af Sønderjylland har fundet sted efter Odense-forligets ophævelse 1658.

gantz anders eingerichtet werden. Die arme Unterthanen, so biszhiezu ihrer Processe halber nicht einen Fusz auszerhalb Landes setzen dürfen, sondern mit guter commoditet ihr ausgehend Recht im Vaterlande haben können, würden dagegen mit mühe und kosten an einen zimlich weit entlegenen ort, dessen Sprache doch die wenigste von ihnen kündig, reisen, item die succession und Erbfälle im Lande anders regulirt, die Verschreibung des Einlagers, so doch vor das rechte Palladium des Landes zu achten, abgeschafft werden, und sonst viel andere Hauptverenderungn geschehen müssen. Was nun hievon vor Confusiones zu erwarten ist unschwer vorher abzusehen. Der Klagen, lamentationen und gravaminum, von denen darunter leidenden Unterthanen, Ja Jhr Königl. May. selbst hiervon habendes Verdruszes, Plage und Überlaufs würde nimmer ein Ende seyn. Umb welcher Umbstände willen dan auch ohne zweifel Frankreich, Savoyen, Østerreich und andere Puissancen ihre neu acquirirte, obschon nahe gelegene provincien, mit ihren vorhin habenden Ländern, nicht zu uniren, noch denselben zu incorporiren, sondern so viel möglich, bey dero vorigen Stande, gesetzen und ordnung zu lassen pflegen.

5) Zwar wäre die Sache durch eine andere secrete wichtige raison, ex lege Regia, noch mehr zu illustriren, ist aber, wegen gewisser sonderbarer Umstände, sich voritzt so weit zu extendiren, nicht rathsam.

6) Fals nun Ihr. Königl. May. allergnädigst gefiele, das Herzogthum, als eine separatam provinciam zu beherrschen, wird es wenig mühe erfodern, die Regierungsform einzurichten. Dasz bisherige Obergerichte könte unmaszgeblich an statt einer Regierung nur confirmirt werden. Was für Personen aber dazu zu bestellen und was für prædicate oder Besoldungen ihnen beyzulegen, item ob auszer dem noch ein höherer official, unter dem titul eines Statthalters oder andern Nahmen, etc. zu verordtnen, stehet alles bey Jhr. Königl. May. allergnädigsten Gutfinden. Wofern aber hiebey etwas zu erwehnen erlaubt ist, würde Jhr. Königl. May. hohen interesse sehr vorträglich sein, solch Obergerichte nicht stärker

als nötig ist zu besetzen, weil überflüssige Leute, bey dergleichen Verrichtungen, mehr hinderlich als befoderlich sind.

Hiebey ist ferner zu erwehnen nöthig, dasz weil das Hertzogthum Schleswig, seit mehr als zweyhundert Jahren hèr, unter zwey, auch wol dreyerley Herschafften gestandten, jede Herschafft, bey seinem Antheil, in policey, justitz oder andern Sachen, absonderliche Verordnungen eingeführt, dahero es, vielerdinge halber, in dem einem districte anders, als in dem andern gehalten worden, wie man, wegen der sogenanten formulæ Concordiæ, item wegen Einrichtung der Testamenten, die im fürstl. Antheil frey gegeben, im Königl. aber, ohne vorher erhaltene permission, nicht erlaubt seyn, item, wegen appellation aus den Ämtern, item wegen Ehe Klagen der geschwängerten, und gültigkeit der Verlöbnisse, auch in mehr andern Sachen zu ersehen hat. Weil sichs nun nicht wol schicket, in una causa zweyerley recht in einerley Lande zu gebrauchen, so würde darauf zu denken seyn, wie alle dergleichen differente constitutiones oder gewohnheiten, welche dem biszherigen Königl. Obergericht am besten bekant, in eine harmonie zubringen, damit durch das gantze Herzogthum, vor alle desselben Unterthanen und Einwohner, so viel thunlich, einerley Recht und gewohnheit observirt werde.

Endlich ist noch die hochwichtige Frage, ob nach ergangener Huldigung, in der Königl. titulatur hinkünfftig eine Verenderung zu machen und etwa, an stat der Worte, Hertzog zu Schleszwig Holstein hinführo zu setzen, Souverainer Hertzog zu Schleszwig, auch Hertzog zu Holstein etc. zusetzen, umb eine distinction von andern Hertzogen zu Holstein zu machen, welche sich, theils wegen ihres im Herzogthum Schleszwig noch würcklich besitzenden, ob wol kleinen Antheils, theils wegen der daran pretendirenden gesamten Hand und Lehens Amwartung, des tituls von Schleswig noch gebrauchen.

Jn Summa die gantze affaire mit Schleszwig kan, durch göttliche Hülfe, wohl zur richtigkeit kommen, aber wegen Holstein wird sich hernechst viel neue Schwürigkeit hervorthun, nemlich, ob die vorige gemeinschafftliche Regierung daselbst hinferner zu continuiren und auf was weise solches practicabel,

item, wan solches nicht thunlich und die gemeinschafft in Holstein länger nicht bey zu behalten, auf was weise die separation am füglichsten zu thun, insonderheit da Prælaten und Ritterschafft getheilet zu werden, aufs höchste depreciren werden, item wird die fernere Frage entstehen, ob durch die gegenwertige Verenderung, wegen das Herzogthum Schleszwig, alle vorige mit dem Fürstl. Hause errichtete Verträge in totum cassirt oder annullirt seyn, oder, in wie weit, und in welchen Puncten, selbige noch gültig bleiben sollen, welches eine sehr importante Sache ist, wovon das Königl. interesse, gestalten Dingen nach, viel vortheil, hingegen auch viel Schaden haben kan.

(Original.)

4. *Uddrag af Breitenaus betænkning af 4. Februar 1721.*

Allerdurchläuchtigster, Groszmächtigster König,
Allergnädigster Herr!

Ewr. Königl. May. allergnädigsten weiterm Befehl, vom 18ten passato, betreffend das vorseyende Schleswigische Huldigungswerck, habe ich den 23 dito mit schuldiger allerunterthänigsten veneration empfangen. Als nun Ewr. Königl. May. in Königl. Gnaden vergönnet, dasz ich, wegen der, in meinem letzmaligen allergehorsamsten unfürgreiflichen Bedenken, nur obiter erwehnter secreten Umbständte, warum ob legem Regiam, das Heryogthum Schleszwig, vor itzt, mit der Kron Dennemark nicht su uniren, sondern als ein separirtes, von sich selbst dependirendes souveraines Herzogthum, zu behalten, besser und profitabler scheine, mich deutlicher expliciren möchte, so habe, zu schuldigster Folge, in der Beylage A eine und andere leicht begebliche casus angeführt, wodurch die Sache verhoffentlich satsam wird erklärt seyn, mit allerunterthänigster nochmaligen Bitte, in keinen Ungnaden zu nehmen, dasz ich meinen gedanken, weil es mit Ew. Königl. May. expressen allergnädigsten permission geschehen, in so weit nach gehenget habe.

Nachdem auch Ew. Königl. May. allergnädigst befehlen, das jenige, was mir, dieser Sache halber, etwa ferner beyfielle,

allerunterthänigst weiter zu eröffnen, so wird die Schleszwigsche Ritterschaflt, wan Sie hernechst von der Holsteinischen noblesse, totaliter separirt werden soll, unter andern auch wegen ihrer Gerechtigkeit an den Jungfrauen Klöstern in beyden Hertzogthümern ein erheblich dubium moviren. Nemblich, es ist bekanter maszen im Herzogthum Schleszwig nur ein eintziges Jungfrauen Kloster zu S. Johannis bey der Stadt Schleszwig, dahingegen in dem Hertzogthum Holstein ihrer drey verhanden, nemlich zu Jtzehoe, Preetz und Ütersen, davon die beyde erste den übrigen an Vermögen weit vorgehen, und eine sehr gröszrer Anzahl adelicher Dames standmäszig unterhalten können. Soll nun die bisherige Union zwischen der Schleszwigschen und Holsteinischen Ritterschafft aufgehoben seyn, und eine mit der andern keine gemeinschafft mehr haben, würde nothwendig folgen, dasz keine holsteinische adeliche Dame hinfüro in das Schleswigsche Kloster, hingegen auch keine von der Schleswigschen noblesse in die drey Holsteinische Klöster aufgenommen werden dürfften, wobey die holsteinische Ritterschafft sehr profitiren, die Schleszwigische aber gewaltig leiden würde, da doch die meiste, vor itzt im Herzogthum Schleszwig possessionirte Ritter Familien, der Herkunfft nach ebenfals Holsteiner sind, und deren Vorfahren die Holsteinische Klöster vermuthlich dotiren geholfen.

Diesem gravamini abzuhelfen, stündte zu erwegen, ob nicht practicabel, wan gleich beyderley Ritterschafften, ratione dominij, separirt, dasz ihnen dennoch beyderseits, die biszherige Gerechtigkeit, ihre Töchter in die Klöster, so wol des einen als andern Landes zugeben, mutuellement frey bliebe, gestalt dan in Teutschland nicht ungewöhnlich, dasz die Einwohner des einen Fürstenthums, in dem benachbarten, ob schon einer gantz andern Herrschafft zugehörigen Lande, gewisse jura, Gerechtigkeiten und Freyheiten zu genieszen haben[1]).

. . . .

. . . .

Was ferner die, vor anno 1657 zwischen dem Könige und

---

[1]) Det her udeladte vedkommer fællesskabet i Holsten.

Reiche zu Dennemark, mit dem Fürstl. Hause Gottorf, von zeit zu zeiten, obsonderlich wegen der Lehns-succession im Hertzogthum Schleszwig, errichtete Vergleiche, samt denen darauf ergangenen investituren betrifft, und ob dieselbe, unangesehen der itzigen, mit dem Hertzogthum Scheszwig sich zugetragenen Verenderung, gewisser maszen noch gültig bleiben und der Hertzog oder seine posteritet ins künfftige, nach einen oder andern, in Gottes handen stehenden hohen Sterbfallen, wieder einiges successions Recht zu mehr angeregten Hertzogthum, und zwar mit, oder ohne souverainitet, zu geniessen und entzwischen sich des tituls davon zu gebrauchen, auch denselben selbst von Königl. Seite hinferner zu erwarten haben solle, dasz seind schwere Sachen, worüber niemand, als der die interiora von der affaire, die mir unbekant, aus dem Grunde weisz, mit bestandt raissonniren kan. Bevorab, da villeicht deshalber die Nothdurfft zwischen den Hohen paciscenden und mediatoribus schon verabredet und ausgemacht ist, dasz es deswegen keiner weitern deliberation mehr bedarff. Oder, daferne es nicht geschehen, wird diese materie doch bey dem bevorstehenden Convent zu Braunschweig, ohne Zweifel, vorkommen, dahero, wan Ew. Königl. May. denselben zu beschicken nötig finden, dero Plenipotentiarij, über diesen Punct, welcher jederman ins Auge fallen wird, eine ausführliche zulangende instruction, nöthig haben werden.

Der im übrigen, zu E. K. M. höchstschätzbaren Gnade ich mich in tieffster Submission empfehle und bisz in den Todt verbleibe

E. Königl. May^tt.

Lübeck den 4. Febr. 1721.

allerunterthänigst-treugehorsamster Diener
C. G. v. Breitenau.

(Original.)

5. Kong Fredrik IV's egenhændige notiser om hyldingen.
(Efter modtagelsen af Breitenaus betænkning af 7. Januar 1721.)

1. Was die huldigung in dem Fürstentum Schleswig anbetrift, So wirt es vohrnemblich darauf ankommen, das alle

Stende Sowol vohr ihre Decendenten, und Sussessoren, als vohr ihnen selbsten sich an uns, und unszern Erb Successoren Eidlich verbintlichmachen, keinen andere herschafft hin füro zu erkennen, besondern uns und unszere Erbnemer Alleinig huld Treuw: und gewertig zu sein, allen schaden nachdeihl und Prejudis, nach eüsersten Vermögen, hindern Steüren, und nach allen Vermögen hütten und abwehren, wie den das Formular, des Eides weitter Einsichhelt und Eingerichtet werden kan.

2. Vohrs andere wirt einem jeden Prister, Ein Ordentliches Formullar des Gebehts zu gestellet werden müszen wie er sein Gebeht Einrichten sol, Und müste auch dieszerwegen Ein Projecht, aufgestzet werden zu weitterer Aprobasiohn.

3. So wirt auch wohl zu Observiren sein, und ein beeidigter Cecretarius aus der Teüschen Cantzelley, darzu Ordonniret werden müszen, der Ein Ordentliches Prottocoll halten müste, über alle die jenigen welche ihren huldigungs Eidt ablegen und aldorten Comparriren, als auch über diejenigen, so sich Etwan, weggern ohder durch andere Accidans, ohder wegen Vohrgebender Unpeszlichkeit Excussiren möchten, nicht im Stande zu sein, comparriren zu können, darmit nuhn untter solchen Vohrwant, Etwas ungebürendes, ohder Einige dardurch den Eidt abzulegen Verschonet bleiben möchten vorzukommen, So köntte zu der Cittassiohn mit Eingefüget werden, das alle und jede welche als schon Vorhin Erwehnet, einen dergleichen Vohrfalbekommen möchte, er solches also fort nach seiner Geneszung Vohr der Schleswigschen Regirung Offentlich in beysein der Regirungs Menisters, abzulegen schuldig und gehalten sein solle.

4. Was des Geheimbten Rahts Bretenau Frage betrifft. Ob das hertzogtum Schleszwig, dem Königreich dennemarcken zu Incorporiren, ohder als Eine Separates Suverenes hertzogthum zu Regiren, anbetrifft, Und solcher Gestalten das Obergericht zu Schleswig zu Continuviren, So bin ich Platter dinges Vohr die 3. Ehrsten Rattiohnes und kan Gar nicht finden das ob Gleich der Geheimbte Raht Brettenau 6 Rattiohnes dargen anfürt, das selbe Von dem gewichte sein die Ehrstern 3 Auf

wigen zu können, dennoch befinde diesache von der Inportance, das man solches nicht alsofort Vonnöhten hat zu Verendern, besondern peu, a pre peu, Und also das Obergericht zu Schleswig recht wohl in Stelle einer Regirung, bis weitter Continuirt werden kan. Diesze Fragen befinden sich in des Herren Geheimbden Raht Von Bretenaus bey Gelechtes P. S.

5. Nr. 1. Über der frage, wegen des Tittuls, so man sich nach abgelechten huldiguns Actu bedien köntte, bin ich follenkomen des Heren Geheimbtenrath Bretenaus Meinung, und ist eine sehr gutte Fohrstellung, und Errinderung, welche gut und Nöhtig ist, in allen Cantzelleien in der Tittullattur sich zu bedienen. Es Findet sich, des Geheimbten Rahts Bretennau bedennken Gleichfals in das Possschriptum dieszer halber.

6. Nr. 2. Ob die gemeinschaftliche Regirrung in holstein nicht auch Contininuvirert, So befinde Gleilfals das nachdem unszerm Interes dardurch garnichts abgehet, wen selbe Gemeinschafftliche Regirung Continuirt wirt, das solches auch am besten, bis weitter es darbey zu laszen. Es findet sich gleichfals im Posschripto des Geheimbten rahts Betenau bedencken hir über.

7. die Mottifen welche der Herr Geheibteraht Brettenau vohr schlecht die Geistlichkeit zu Convintzihren das sie mit Gutten gewiszen den Erb huldiguns Eidt ablegen können, ist überaus wohl und Fundementamentel aufgesetzet, Würde auch höchst Vonnöhten sein das selbe Ratiohnes mit in dem Sittatsiohns Patent ein Gefüret wirt.

8. Was der Geheimbte Raht Bretenau Erwenet wie es mit denen jenigen Verhalten werden sole, welche Gütter im lande haben solen, und dennoch sich wegern möchten ihren Erb huldigungs Eid abzulen Aprobiren wir gleichfals deszelben Sentiment, und köntte solches Gefolget werden, als weitter untter dem Tittul Wegen der Landschafften und Ampter, gesampten Einwoner zu Ersehen.

9. So ist es auch die frage ob der Erbhuldigungs Eiedt Schrifftlich ohder nur müntlich, abgeleget werden soll, ohder beyder Gestalten, wen sie ihm Ehrstlich Müntlich abgelegt,

als den dar auf das Gedruchte Formullar des Eides zu untterschreiben.

10. Ob nicht in jeder Ampt, der Ampmant mit noch einem aus das Obergericht zu Schleswig in der besten Stadt des Amps den Erb huldigungs Eid abzunehmen,

11. Das Gleichen werden die Verornete Comissarien Eine Taffel Von 12 Couverts des mittages halten müszen alwor sie diefornehmbsten bey sich nehmen und Trachtiren können, wen sie Ehrstlich alle, den Erbhuldigungs Eid abgeleget, es kontte auch anjeden ohrt, ein Oxce wol gebratten werden Vohr den gemeinen man, und Einige Tonnen Bir Preis gegeben werden, NB. Es wirt auch Vonnöhten sein, jedes ohrts die Negstbelegenste Eschadron zu Pferde den selben Tach Paradiren zu laszen ümb alle Disorders zu steüren.

12. Wan nun Einige Prottestatsiohnes Ein kommen Solten, were ich Gleichfals des geheimbten Rahts Bretenaus Sentiment das darnach zu Verfaren als wie er in dem 4 Punct Von erwehnet und das unszer Comissarien auf solchen begebenden fall dar nach zu Instruiren sein müsten.

(Original.)

6. Betænkning af assessorerne i det tyske kancelli, Hagen og Esmarch; dat. 26. Marts 1721.

Allerdurchleüchtigster, Groszmächtigster Erb-König,
Allergnädigster König und
Herr.

Nachdem Ew. Königl. May[t] unsz Endesbenannten, durch den Herrn Geheimen-Raht und Ober-Secretaire Sehestedt, allergnädigst anbefehlen lassen, das Wir über die von den gesambten Ständen in dem gewesenen Fürstl[en] Antheil des Hertzogthumbs Schleszwig einzunehmende Erb-Huldigung, und was dem anhängig, unsere allerunterthänigste Gedanken eröffnen sollen; So haben Wir auch, solchem Dero allergnädigstem Befehl zur allergehorsahmsten Folge, nicht ermangelt, zufordrist die dar-

über von denen beeden Herren Geheimen-Rähten von Breitenow und von Jessen, wie auch von dem nunmehro seel. verstorbenen Justitz-Raht Amthor, eingehohlte Nachrichten und Sentiments mit behörigem Fleisz und Attention durchzulesen und sind Wir also, befundenen und reifflich erwogenen Umbständen nach, der allerunterthänigsten unvorgreifflichen Meinung, dasz, nach des Herrn Geheimen-Raht von Breitenau Bedenken zo weit

1) Prælaten und Ritterschaft anlanget, nach dem Exempel des in Anno 1684 ausgelassenen Patents und Citation zufordrist, nach Beschaffenheit der jetzigen Zeiten und Umbständen und in conformitet des hiebey sub Nr. 1 angelegten Projects, ein gleiches Patent und Citation auszulassen sey, damit selbige in Zeiten von Ew. Königl May[t] allergnädigsten Intention und Willen avertiret werden, und sich zu dem bevorstehenden Erb-Huldigungs Actu gebührend præpariren können.

2do) Ratione der gewesenen Fürstlichen Geistlichkeit, so solten Wir der allerunterthänigsten Meinung seyn, dasz auch die Commissarien, wie in Anno 1684 geschehen, jedoch mit Zuziehung des General-Superintendenten in der Stadt Schleszwig und dem Ambte Gottorff, und in den andern Städten und Ämbtern mit Zuziehung eines der negstgelegenen Königl[en] Pröbsten, von ermelter Geistlichkeit den Eyd der Treue abzunehmen und Derselben bedürffenden Falls, wann Sie etwan den Eyd refusiren solte, dasjenige, so der Hr. Geheime-Raht von Breitenau pag. 6, 7, 8 & 9 solcherhalb vorgeschlagen, gehörig zu bedeuten hätten.

3[tio]) Betreffend die Städte des gewesenen Fürstl. Antheils so solten Wir allerunterthänigst vermeinen, dasz, wann Ew. Königl. May[t]. Selbige bey Jhren alten Gewohnheiten und Juribus allergnädigst lassen wollen, Sie zu Ablegung des Eydes gar keine Difficultet machen werden. Was sonsten in specie wegen der Stadt Tundern von dem Hr[n] Geh. Raht von Breitenau pag. 9 erinnert wird, solches findet schon in dem Sub Nr. 3 hiebey angelegten Project der Verordnung, wie es mit der Justitz gehalten werden soll, seine behörige Abfertigung, und was Derselbe hiernegst pag. 10 wegen der neuen Städte, als Friederichsstadt, Tönningen und Gardingen in Eyderstedt,

wie auch Burg auff Femern erwehnet, so müssen selbige ebenfals wie A° 1684 geschehen, mit den alten Städten zugleich zur Huldigung gezogen werden.

4to) Wegen der Landschafften und Ämbter gesambten Einwohner und zwar Erstlich die in Fürstlichen holsteinischen Diensten stehende Bediente, so in dem Herzogthum Schleszwig mit Güthern angesessen, betreffend; So sind Wir der allerunterthänigsten Meinung, dasz Selbige nach dem Vorschlag des Hr[n] Geheimen-Rahts von Breitenau pag. 11, 12, 13 & 14 vors Erste von denen zum Erb-Huldigungs-Actu zu verordnenden Commissarien durch höffliche Schreiben zu invitiren, und wann Sie nicht zur Huldigung comparierten nochmahlen an dieselbe zu schreiben, und Jhnen ein gewisser terminus zu Verkauffung ihrer immobil-Gühter an Königl. Unterthanen, sub comminatione Confiscationis zu setzen währe; Wann Sie aber auch solchen terminum verstreichen lieszen, und Jhre Gühter zu verkaufen sich nicht resolviren wolten, alsdann eô ipso mit der würklichen Confiscation aller solcher Gühter verfahren, und selbige nicht, wie der Herr von Breitenau vorgeschlagen, sequestriret werden müsten, immaszen es anitzo damit eine gantz andere Beschaffenheit hat als A° 1684, Worauff der Hr. Geheime-Raht von Breitenau zweiffelsohne nur zielet, weile jetzo der Fürstl. Schleswigsche Antheil Ew. Königl. May[t] auff Ewig garantiret worden; Zu der Zeit aber gar nicht eine solche Apparence gewesen, folglich die Sachen nunmehro Gottlob! in einer gantz andern Situation gerathen.

5to) Was die Jenige, so auszerhalb Landes sich befinden, oder in anderer frembden Herren Diensten stehen, und im Herzogthum Schleszwig possessioniret seynd, anlanget; So währen Wir der allerunterthänigsten Meinung, dasz, weile Selbige bey dem Huldigungs-Actu nicht wohl Persönlich compariren können, Sie einen schrifftlichen Eyd der Treue ablegen und einsenden müsten.

6) Ratione aller übrigen Eigenthümer oder Besitzer von allerhand privilegirten Gühtern, Höffen und Vorwerckern sowohl auff dem alten Lande als in den neu eingeteichten Kögen; So müssen selbige auch absolument mit zur Huldigung gezogen,

und wann sie die Huldigungs-Pflicht præstiret, alsdan in specie die Octroys auff den neu eingeteichten Kögen, welche Sie titulo oneroso besitzen, und von welchen Octroys auff Ew. Königl. May^{t} Rente-Cammer die Abschrifften werden verhanden seyn, confirmirt und gratis ausgefertiget werden.

Wegen der anderen ordinairen Unterthanen, sowohl in den Landschafften als Ämbtern, sind Wir der allerunterthänigsten Meinung, dasz Ihnen zufordrist dasjenige, zo der Herr Geheime-Raht von Breitenau pag. 14 vorgeschlagen, unter der Hand vorzustellen, und sodann, nach abgelegter Landes-Huldigung auch ihre Privilegia zu confirmiren währen.

Was sonsten jetztgedachter Herr Geheimer-Raht pag. 15 wegen der Zehrungs-Kosten vor die zur Huldigung einzuladende Gemeine Unterthanen und Einwohner der Landschafften, Ämbter und Köge in Vorschlag gebracht; So ist zwar denenselben derentwegen in a° 1684 nichtes guth gethan worden; Wir stellen jedoch aber Ew. Königl. May^{t} allergnäd^{en} Resolution in Allerunterthänigkeit anheimb, ob Dieselbe auff dasjenige, so der Hr. von Breitenaw erinnert, dasz öffters der Genusz einer Kleinigkeit bey Gemeinen Leuten die Liebe und ein gutes Vertrauen gegen Jhre allergnädigste Herrschaft befordern könne, einige allergnädigste Reflexion machen wollen?

7) Betreffend die Frage, ob es besser die Gemeine Unterthanen von allerseits Landschafften, Ämbtern und Kögen, an einem eintzigen Ohrt zusammen, oder lieber auff verschiedene Plätze, Partheyenweise, bescheiden zu lassen; So finden wir, unserm allerunterthänigsten Ermessen nach, Ersteres höchst bedenklich, auch fast impracticable; hingegen am sichersten und gerahtesten zu seyn, dasz diese Leute ebenfals wie A° 1684 geschehen, von denen zum Huldigungs Actu zu verordnenden Commissarien, und zwar in der Stadt eines jeden Ambts, durch Convocirung der Land- und Kirchspiels-Gevollmächtigen, Raht- und Lehens-Leuten in den Marschen; Auff der Geest aber durch Convocirung der Kirchspiel-Vöigte und Ausschusz-Leute aus jeglichem Harde und Kirchspiel zur Huldigung gezogen, und Jhnen der Eyd der Treue abgenommen werden müsse.

8) Was die von denen Städten einzunehmende Erbhuldi-

gung betrifft; So würde solche ebenfals von denen von Ew. Königl. May[t] zum Huldigungs Actu zu Verordnenden dreyen Commissarien, gleich solches in A° 1684 geschehen, verrichtet werden müssen, und zwar ohnmaszgeblich in folgender Ordnung, als

1. Von der Stadt Schleszwig
2. Von der Stadt Eckernföhrde
3. Von der Stadt Friedrichsstadt
4. Von der Stadt Tönningen
5. Von der Stadt Gardingen
6. Von der Stadt Husum
7. Von der Stadt Tundern
8. Von der Stadt Apenrade.

Wegen der Jnsul und Landschaft Fehmern und der darauff gelegenen Stadt Burg aber, solten Wir der allerunterthänigsten Meinung seyn, dasz zu Erspahrung der Unkosten nur einer von den dreyen Commissarien wann die Huldigung in allen Städten, Ämbtern und Landschafften auff dem festen Lande geschehen seyn wird, sich dahin verfügete, und den Huldigungs-Actum, so wohl ratione des gantzen Landes als gemelter Stadt Burg verrichtete. Wobey Wir dann allerunterthänigst vorstellen müssen, wie es wohl nöthig sey, dasz gegen die Zeit auff angeregte Landschafft, sowohl zur Sicherheit des Commissarii, als auch zu Verhühtung aller bey solchem Actu leicht entstehenden Desordres und Complotten, eine Compagnie Dragoner verleget werde, Jmgleichen dasz deren Commandirende Chef bedürffenden Falls, von der Ordre dieses Commissarii, sowohl als die übrige Chefs derer in den anderen Städten, Ämbtern und Landschafften zu verlegenden Trouppen, von der Ordre der sämbtlichen Commissarien dependiren, und dasz auch Ew. Königl. May[t] hohen Respects halber, denen Commissarien in allen Städten, wo Sie hinkommen, eine ordentliche Wache vor die Thüre gegeben werde, derentwegen dann die behuffige ordres aus Ew. Königl. May[t] Krieges-Cantzley zu expediren währen.

9) Was diesemnegst der Herr Geheimer-Raht von Breitenau § 2 pag. 17, 18, 19 & 20, wegen der Separation der

Schleswigschen von der Holsteinischen Noblesse angeführet, und sonsten solcherhalb raisonniret; So währe solches durch die zum Huldigungs-Actu zu Verordnende Commissarien denen gesambten gewesenen Fürstl[en] Unterthanen bevorab aber der Noblesse, gelegener Zeit und Ohrts bestens zu insinuiren, zu dem Ende Wir dann allerunterthänigst für nöthig erachten, dasz ermelten Commissarien von dem gantzen Bedenken des Hr[n] Geheimen-Raths von Breitenau zu ihrer desto bessern Nachricht und information eine Copey gegeben werden müste.

10) Bey dem von dem Hr[n] Geheimen-Raht von Breitenau pag. 20 & 21 projectirten formul des von Prælaten und Ritterschaft auffzunehmenden Erb-Huldigungs-Eydes, finden Wir nichts zu erinnern, und dasz selbiger schriftlich von Jhnen zu stellen sey, gestalt auch dieser Eydes-Formul für die gewesene Fürstl. Geistlichkeit und alle übrige Städte-, Ambts- und Landschaffts-Unterthanen gebraucht werden könne, und nur der Introitus zu verändern sey.

11) Die Confirmationes der Privilegien für Prælaten und Ritterschafft sowohl als die Städte und gesambte Eingesessene in den Ämbtern und Landschafften, finden sich hier in Ew. Königl. May[t] Teutschen Cantzelley in den Protocollen von Annis 1670 & 1671. Wornach dann auch selbige anitzo mutatis mutandis ausgefertiget werden können; Jedoch solten wir der allerunterthänigsten Meinung seyn, dasz zu Gewinnung der Zeit und Erspahrung Vieler Mühe und Arbeit in der Cantzelley (Gestalt wann die Privilegia von Worth zu Worth den neuen Confirmationen inseriret werden solten, selbige in einigen Jahren nicht würden confirmiret werden können) nur ein gestempelter Bogen Papier umb Eines jeden sein original-Privilegium zu schlagen, und darauff in generalen kurtzen terminis die Confirmation zu schreiben währe; Da sodann auch sothane Privilegia bey Ew. Königl. May[t] künfftigen hohen Anwesenheit zu Gottorff, nach eingenommener Erb-Huldigung, fast mehrentheils würden confirmiret werden können.

Was aber die Taxa des gestempelten Papiers anlanget, so stellen Ew. Königl. May[t] Wir allerunterthänigst anheimb, ob nicht solche, so wohl als die übrige Gebühr, nach dem sub

pag. 22 & 23 § 3 enthaltenen monito des Hr[n] Geheimen-Raths von Breitenau und aus denen von Jhme angeführten Uhrsachen auff ein leidliches zu setzen währe?

12) Was der Herr Geh. Raht von Breitenau pag. 22 § 1 wegen eines zu haltenden Registers von denen Leuten, so zur Huldigung erscheinen, und welche hingegen ausbleiben, erinnert, solches währe der Instruction für die Comissarien zu inseriren.

13) Was hiernegst der Hr. Geheimer-Raht v. Breitenau § 2 wegen der Zehrungs-Kosten für die Commissarien erwehnet; so verstellen Wir allerunterthänigst zu Ew. Königl. May[t] allergnädigsten Resolution, ob nicht Dieselbe, weil doch dieser solenne actus mit Eclat und zu Ew. Königl. May[t] allerhöchstem Respect und Gloire verrichtet werden musz, durch dero eigene Bediente von Küche und Keller, und was davon dependiret, ermelten Commissarien (dazumahlen diese Commission zum höchsten über 4 à 5 Wochen nicht dauren kann) eine offene Taffel, umb die Vornehmste in denen Städten, wohin Sie kommen, wie solches an andern Ohrten in dergleichen Fällen gebräuchlich, gebührend zu tractiren, halten lassen wollen? gleich ich, der Justitz-Rath von Hagen, solches zu Cleve, Berlin und Königsberg erlebet und gesehen habe, wie es dann auff solchen Fall auch nöthig währe, dasz etwan ein Cammer-Junker verordnet würde, welcher die vices einés Marschals vertreten, und acht haben könte, damit alles ordentlich und richtig hergehen möchte.

Was im übrigen Ew. Königl. May[t] denen Commissarien zu Einrichtung ihrer Equippage und dem anhängig allergnäd. reichen lassen wollen, Solches dependiret von Dero allergnädigsten Resolution.

14) Die Benennung der zu diesem Erb-Huldigungs-Actu zu verordnenden dreyen Commissarien überlassen Wir lediglich Ew. Königl. May[t] selbst eigenen allergnädigsten Disposition, mit Dero allergnädigstem Erlaubens aber solten Wir jedoch der allerunterthänigsten Meinung seyn, dasz, nach dem Exempel von A° 1684 der Herr Geheimer-Raht und Statthalter Graff Carl von

Ahlefeldt der Erste Commissarius, die übrige beede Persohnen auch von Experience und Distinction seyn müsten.

15) Was der Hr. Geheimer-Raht von Breitenau pag. 23 & 24 § 4 wie es mit denen Leuten, so der Hertzog von Holstein, umb gegen den Huldigungs-Actum zu protestiren, etwa absenden möchte, zu verhalten sey, erwehnet; zo können wir nicht anders als dessen Sentiment darüber beypflichten, und dasz in conformitet dessen die Commissarien zu instruiren seyn werden.

16) Betreffend dasjenige, so der Herr Geh. Raht von Breitenau pag. 25 § 5 in regard der Hertzogen Sonderburgischer Linie, welche sich etwa wegen der Mitbelehnung des Herzogthums Schleszwig angeben möchten, berührt, so hätten die Commissarien auch solchenfalls sich Vorgeschlagener maaszen zu betragen.

17) Was derselbe § 6 pag. 25, 26, 27, et 28 wegen der ab Fürstl^er^ Seiten etwa prætendirenden Separation oder Exemtion der Jnsul Fehmern vom Hertzogthum Schleswig anführet; so währe solches denen Commissarien zu ihrer Nachricht zu communiciren, zumahlen es eine ausgemachte Sache ist, dasz ermelte Insul ein Pertinens oder incorporirtes Stück des Herzogthumbs Schleszwig sey, und davon nicht separirt werden könne.

18) Was Er übrigens § 7 pag. 28, 29 et 30 wegen der von denen ehemaligen Hertzogen zu Gottorff erkaufften zweyen adelichen Güther Satrupholm und Arlewath erwehnet; so können wir auch nicht anders als seinem solcherhalb geführten Sentiment in allem beypflichten.

Diesemnegst haben Wir auch das bey des Hr. Geh. Rahts von Breitenau obofftangezogenem hereingesandten erstern allerunterthänigsten Bedenken angehängte Postscriptum durchgelesen und erwogen, welches dann in nachfolgenden Puncten bestehet.

1) Betreffend die Frage, ob das Herzogthum Schleszwig dem Königreich Dennemark zu incorporiren, oder auch solches als ein separates Souveraines Herzogthumb zu regieren sey? So dürffen Wir unsz zwar nicht unterstehen, über eine so hochwichtige Sache unser geringes allerunterthänigstes Sentiment zu eröffnen; Finden aber jedennoch die von dem Hr. Geh.

Raht von Breitenau angeführte 6 Rationes, warumb das Herzogthum Schleswig als ein separates Souveraines Herzogthum künfftig zu regieren sey, weit stärker als die pro incorporatione angezeigte drey rationes zu seyn.

2) Da es nun Ew. Königl. Maj^{t} allergnädigst gefallen solte, sothanes Herzogthum als ein separates Souveraines Herzogthum regieren zu laszen; So sind Wir der allerunterthänigsten Meinung, dasz so viel die Einrichtung der dortigen Regierung, ratione der Administration der Justitz anlanget, es nach der den 15 Novemb. A° 1684 ausgelaszenen Sub Nr. 3 hiebey angelegten und auff der jetzigen Zeiten Beschaffenheit in etwas veränderten Verordnung künfftighin gehalten werden müsse.

Sonsten ist in A° 1685 die damahls sogenannte Justitz-Cantzelley zu Gottorff aus nachfolgenden Persohnen bestanden, als

1) Der Hr. Graff Detlef zu Rantzau als Statthalter.
2) Hr. Graff Friderich von Ahlefeldt, als vice-Statthalter.
3) Hr. Geh. Raht von Liliencrohn, als Cantzler.
4) Hr. Etats-Rath Joh. Hugo von Lente als Estats-Rath und vice-Cantzler auch Land-Raht in Herzogth. Schleszwig.
5) Hr. Estats-Raht Marquard Gude.
6) Hr. Estats-Rath Hermann Meyer.
7) Regierungs-Raht und Land-Archivarius Joh. Steinmann.
8) Regierungs-Raht Hinrich Schmieden.
9) Regierungs-Raht Daniel Hausmann.
10) Assessor Adolph Beselin.
11) Assessor Fried. Wilhelm Schönbach.
12) Secretarius Peter Müller.
13) Secretarius Hinrich Ludwig Gude.
14) Registrator und Cantzellist Carl Frid. Knoch.
15) Cantzellist Gerhard Huttemann.
16) Ein Cantzelley-Bohte.

Welche nun von diesen Rähten und Bedienten Gage, und wie viel Sie genossen, Ein solches werden Ew. Königl. May^{t} aus der hiebey sub. Nr. angelegten von Dero Rente-Cammer erforderten Specification allergnäd. ersehen.

Vor itzo bestehet das bisherige Ober-Gericht aus nachfolgenden Persohnen, als:

1) Hr. Geh. Raht Thomas Balthasar von Jessen.
2) Hr. Geh. Raht Joh. Ludvig Freyherr von Königstein.
3) Hr. Estats-Raht Georg Grundt.
4) Justitz-Raht Alexander Tilemann von Heespen.
5) Cantzelley-Raht und Cantzley-Secretaire Frid. von der Maase.
6) Assessor Anthon Hildebrandt.
7) Registrator und Cantzellist Philipp Stoeben.
8) Copiist Lorentz Prehn.
9) Ein Cantzley-Bohte.

Was diese Persohnen für Gage haben, zeiget die sub Nr. hiebey kommende Specification.

Nun würde wohl, unserer allerunterthänigsten ohnmaaszgeblichen Meinung nach, sothanes Ober-Gericht künfftig in eine Regierung zu verwandeln, und (fals uns allergnäd. erlaubet seyn möchte, solcherhalb Eyd- und pflichtmäszige Vorstellung zu thun) zu desto besserer administrirung der Justitz fürs künfftige, als worüber, da das bisherige Obergericht mit so wenigen Persohnen besetzet und gar selten complet gewesen, viele Klagten moviret und revisiones actorum gesuchet worden, mit einigen mehreren sowohl adelichen als gelahrten wohl experimentirten Rähten zu besetzen seyn; Aus wie viel Persohnen aber solches Ober-Gericht, oder die künfftige Regierung bestehen solle, und was für welche dazu zu gebrauchen seyn möchten, Ein solches sambt deren Benennung verstellen in allertieffester Submission Ew. Königl. May^t Selbsteigener allergnädigster Gefälligkeit und Resolution Wir lediglich anheimb.

3) Anlangend die von dem Herrn Geheimen-Raht von Breitenau pag. 5 & 6 angeführte differente Verordnungen in Polizey- Justitz- und anderen Sachen, dasz Selbige in eine harmonie gebracht, und durch das gantze Land einerley Recht und Gewohnheit observiret werden möchte; So hätte die künfftige Regierung diserwegen Vorschläge zu thun.

4) Betreffend die vorgeschlagene Veränderung der Titulatur wegen Schleszwig; So finden Wir, unserer allerunterthänigsten Meinung nach, sothane Veränderung gar nicht nöhtig zu seyn; Dazumahlen Ew. Königl. May^t ja ein groszer Souve-

rainer König und Herr von zweyen Königreichen sind, also Dieselbe eô ipso umb so viel mehr als Souverainer Hertzog von Schleszwig, ohne das Prædicatum davon im Titul führen zu dürffen, consideriret werden müssen.

Da sonsten der Herr Geh. Raht von Breitenau sich über die Frage, ob die gemeinschafftliche Regierung in dem Hertzogthum Holstein ferner zu continuiren, so auch wegen der vorigen Verträge mit dem Fürstl[en] Hausze in seinem nachhero eingesandten allerunterthänigsten Bedenken vom 4ten Februarij weitläufftig und deutlicher expliciret, so wird davon in dem folgenden 2[n] Punct mit mehren zu handeln seyn.

Was derselbe demnach

1) in angeregtem seinem zweyten Bedenken pag. 2 & 3 abermahls wegen der Separation der Schleszwigschen von der Holsteinischen Noblesse, insonderheit aber ratione der adelichen Jungfrauen Clöstere in beeden Hertzogthümern meldet; So solten Wir allerunterthänigst vermeinen, dasz obzwar die Separation der Noblesse, ratione Dominii allerdings geschehen, jedennoch solche nicht auff die Clöstere extendiret, sondern beyderley Ritterschafften die biszherige Gerechtigkeit, Jhre Töchtere in die Clöster, sowohl des einen als des andern Landes zu geben, mutuellement frey bleiben müste.

2) Betreffend die Frage, ob die Communion im Herzogthum Holstein zu continuiren, oder ob Prælaten und Ritterschafft zu theilen sey? So finden wir die von dem Geheimen-Raht von Breitenow von pag. 5 bis pag. 10 weitläufftig angeführte raisons, dasz die Communion bey behalten werden müsse sehr solide, und Ew. Königl. May[t] Interesse allerdings besser und verträglicher zu seyn.

3) Was derselbe pag. 10 et 11 wegen der vorigen Verträge mit dem Fürstl[en] Hausze anführet; So sind wir der allerunterthänigsten Meinung, dasz alle bishero mit ermeltem Fürstl[en] Hausze gemachte Verträge cessiren, folglich auch dasjenige, so dem Hertzogen von Holstein in dem Vergleich von A[o] 1711 ratione des Ambts Tremsbüttel und der Lübeckischen Patricien-Güther eingeräumet worden, aboliret werden müsse.

4) Betreffend die Verträge, wegen der Successions-Fälle

im Hertzogthum Schleszwig; So währe, unseres allerunterthänigsten Ermessens, darauff vor der Hand nicht zu reflectiren, sondern die Deliberationes darüber biszweiter auszusetzen.

6) Was der Herr Geh. Raht von Breitenau, wegen des Tituls von Schleswig erinnert, ob auch solcher ins künfftige dem Hertzogen Carl Friderich gegeben werden solle? So sehen wir nicht mit welchem Fueg Jhme solcher Titul benommen werden könte, dazumahlen Ew. Königl[n] Mayt[t] allen und jeden abgetheilten Hertzogen zu Holstein diesen Titul beständig geben.

Was des Herrn Geh. Rahts von Jessen über die Schleszwig'sche Huldigungs-Sache hereingesandtes allerunterthänigstes Bedenken, und zwar erstlich seine Meinung, dasz die Einnehmung der Erb-Huldigung von denen gewesenen Fürstl[en] Städten, Ämbtern und Landschafften, ohne Convocation der Eingesessenen, und mit wenigen Kosten durch die Beambte eines jeden Orths, wie solches in A[o] 1684 geschehen währe, verrichtet werden könte, anlanget; So findet sich desfals in dem Protocollo von jetztermeltem Jahre das contrarium, immaszen die damahls verordnet gewesene Commissarien allenthalben sothane Huldigung eingenommen, und können Wir also von dem jenigen, so Wir solcherhalb oben, über des Hr[n] Geheimen-Rahts von Breitenau Sentiment allerunterthänigst angezeiget, nicht abgehen.

Gleichergestalt finden Wir allerunterthänigst, dasz die Fürstl[n] Bediente, Pröbste, Predigere, Kirchen- und Schul-Bediente, sambt den Advocaten, von denen zu verordnenden Commissarien und nicht vom Ober-Gericht vorgefordert werden, und huldigen müssen, wie solches die hiebeyliegende entworffene Patent und Citation sambt der Instruction für die Commissarien breiter an Hand geben.

2[tens]) Betreffend die jenige zo den Eyd refusiren; So findet dieser Punct oben Artic. 4to seine Richtigkeit.

3) Was Er wegen Confirmation der Städte und Landschafften Rechte, Statuten und Privilegien anführet, ist auch schon oben Artic. 6 abgethan.

4) Betreffend die Abschaffung der Advocaten Miszbrauch in allegirung der Kayserl[en] und gemeinen Rechte, ist als eine

15*

sehr nützliche Sache in der Verordnung wegen administrirung der Justitz im Herzogthumb Schleszwig mit eingeführet.

5) Anlangend einen gewissen Numerum der Advocaten; So könten desfals, wann die neue Regierung von Ew. Königl. May[t] zufordrist wird regliret und angeordnet seyn, von solcher Regierung Selbst desfals weitere Vorschläge geschehen. Jndessen müssen die Advocaten in Eyd genommen werden, und diejenige, so den Eyd refusiren, emigriren.

6) Was der Hr. Geh. Raht von Jessen zuletzt, wegen Verbesserung des Polizey-Wesens in den Städten erinnert; so müste dem Hr[n] Statthalter, als in dessen function solche Sachen einlauffen, ordre beygelegt werden, solcherhalb allerunterthänigst Vorstellung und Vorschläge, nach eines jeden Ohrts Beschaffenheit zu thun.

Was übrigens das hiebey liegende Schreiben von dem seel. Herrn Justitz-Raht Amthor anlanget; So finden die darin enthaltene Monita schon oben bey dem jenigen, so Wir über der beeden Herren Geheimen-Rähte von Breitenau und von Jessen Sentiments allerunterthänigst angezeiget, Jhre abhelffliche Maasze auszer denen beeden nachfolgenden Puncten, nehmblich:

1) Ob nicht die Regierung von dem Lande zu salariren, und

2) Ob nicht die Land-Räthe in dem Herzogthum Schleszwig künfftighin in Conferentz- oder Estats-Rähte zu verwandeln währen?

Was nun den 1ten Punct betrifft, so finden Wir solches sehr bedenklich zu seyn, und den

2ten Punct angehend; so solten Wir auch allerunterthänigst vermeinen, dasz es besser währe es nach wie vor bey den Land-Rähten zu lassen; zumahlen die Landgerichts-Ordnung, die Constitutiones und Verordnungen in diesem Hertzogthum doch vors Erste in ihrer völligen vigueur verbleiben müssen.

Übrigens und zuletzt wird Ew. Königl. May[t] allerunterthänigst anheimb gestellet, ob Sie allergnädigst wollen, dasz dem Herrn Statthalter Graffen von Ahlefeldt die Ober-Inspection und Auffsicht über die gewesene Fürstliche Schleszwigsche Städte, gleich Er selbige über alle andere Städte in den beeden Herzogthümern Königlichen Antheils vermöge seiner Instruction,

o weit das Commerce- und Policey-Wesen angehet, würcklich at, anvertrauet, oder auch selbige, wie biszhero gewesen, nen Ambtmännern gelassen werden solle.

Dieses ist nun alles dasjenige, so Wir auf Ew. Königl. Mayt[t] allergnädigsten Befehl und nach Anleitung derer von denen beeden Herren Geheimen-Räthen von Breitenow und von Jessen, wie auch des Seel. Hr[n] Justitz-Raths Amthors, eingezogenen Nachrichten und Sentiments allerunterthänigst haben berichten können; Jm übrigen aber alles und Jedes zu Ew. Königl. May[t] Selbsteigenen allergnädigsten Resolution in allertieffester Submission anheim gebend.

Die Wir Zeit Lebens in allergetreuesten Devotion verharren

Ewer Königl. May[t]

Copenhagen
den 26sten Martii
Anno 1721.

Allerunterthänigste, Treugehorsamste und Plichtschuldigste
Diener und Unterthanen

Frantz von Hagen. Friederich Esmarch.

(Original.)

7. *Hyldingseden.*

A. Breitenaus udkast.

Wir Prælaten und gesambte Ritterschaft des gantzen Hertzogthums Schleswig, die wir bishero unter königlicher und fürstlicher holsteinischer Gemeinschaftlicher Regierung gestanden, anjetzo aber, da des fürstlichen Hauses an vorgemeltes Hertzogthum gehabtes Antheil durch einen gewissen publiquen Friedens-Vertrag an den . . . . Herrn Friederich den Vierten, König . . . . gelanget und also Ihre Königl. Maytt. nunmehro alleiniger souverainer Besitzer und Erbregent der gantzen Hertzogthums Schleswig geworden ist, geloben und schweren hiermit einen würklichen Eydt, dasz wir von nun an allerhöchst ermelter Ihrer Königl. Maytt. als unserm alleinigen souverainen Hertzogen

zu Schleswig getreu, hold und gehorsam seyn, deroselben Besten Vortheil und Nutzen wiszen und befordern, Schaden und Nachtheil aber warnen und nach vermögen abwehren helfen, auch unsere Erb-Güter und Lehne nach altem Gebrauch verdienen wollen. So wahr als uns Gott helffe und sein heiliges Wort. Zu dessen Urkund u. s. w. .

(Efter Esmarchs koncept og gengivelsen i Behrmanns afhandling.)

B. Den virkelig aflagte ed (med fremhævelse af Sehestedts indskud og rettelser).

Ich Endesbenandter[1]) von der Ritterschaft in dem Herzogthum Schleszwig, thue kundt hiermit: Nachdem Ihre Königl. Majest. zu Dännemarck, Norwegen etc. Mein allergnädigster König und Herr, krafft Dero sub dato Gottorff den 22. Augusti 1721, ausgelassenen Patents, das vorhin gewesene Fürstl. Antheil des Hertzogthums Schleszwig mit dem Ihrigen zu vereinigen und Dero Crohne, als ein altes injuriâ temporum abgerissenes Stück, auff ewig wieder zu incorporiren für guth befunden, auch, krafft selbigen Patents, mir allergnädigst injungiren lassen, mich alhier Persöhnlich einzufinden, umb in Dero alleinige Pflicht zu treten[2]) und den gewöhnlichen Erb-Huldigungs-Eyd in behöriger form abzulegen. So gelobe und verpflichte Ich für mich, meine Erben und Successoren hiermit und inkrafft dieses, dasz Ich und Sie Ihr. Königl. Majest. zu Dännemarck, Norwegen etc. Für unsern alleinigen Souverainen Landes-Herrn erkennen und halten, Deroselben, wie auch Dero Königl. Erb-Successoren in der Regierung, secundum tenorem[3]) Legis Regiæ, Treu, Hold und gewärtig seyn, allerhöchstgedachte Ihr. Königl. Majest. und Dero Königl. Erb-Hauses Nutzen, Bestes und Vortheil in allem äussersten Fleisses suchen

---

[1]) Oprindelig: Wir Endesbenandte Prælaten und . . . . og således helt igennem flertal.

[2]) Oprindelig: und in Dero alleinige Pflicht aufzunehmen (!),

[3]) Oprindelig: vigore. Derpå rettet til: nach inhalt.

und befordern, Schaden und Nachtheil aber, aller Möglichkeit nach, warnen, verhüten und abwenden, auch alles dasjenige thun und leisten wollen, was getreuen und gehorsahmen Land-Sassen und Erb-Unterthanen Ihrem Souverainen Könige und Landes-Herrn zu thun und zu leisten schuldig seynd. So wahr mir Gott helffe und sein heiliges Wort: Uhrkündtlich meiner Eigenhändigen Unterschrifft und auffgedruckten Adelichen Pittschaffts. Geschehen zu Schleswig den 4ten September, Anno 1721.

8. Indlemmelsespatentet af 22. August 1721 (med fremhævelse af Sehestedts indskud og rettelser).

Wir Friderich der Vierte, von Gottes Gnaden, König zu Dännemarck, Norwegen, der Wenden und Gohten, Hertzog zu Schleszwig, Holstein, Stormarn und der Dithmarschen, Graff zu Oldenburg und Delmenhorst etc. Entbieten, denen Wohlwürdigen, Ehrwürdigen, Wohledlen, Edlen und Ersahmen, Prælaten, sämbtlichen von der Ritterschafft und anderen, so einige Adeliche Güter im Hertzogthum Schleszwig besitzen, Unsere Gnade und ist Ihnen aus[1]) denen im Druck emanirten Schriften zur Gnüge bekandt[2]), welchergestalt der Hertzog von Holstein, aller so wohl schrifft- als mündlichen, auch, durch dessen Ministros, wiederhohleten Versicherungen und Sincerations schnur strax zu wieder, sich notorie zu Uns gedrungen und durch dessen collusion mit Unserm damahligen Feinde und erfolgte würckliche Einräumung der Festung Tönningen sich treuloser-weise gegen Uns declariret und öffentlich als Aggressor auffgeführet, ja so gar, wegen vermeintlicher Theilung Unserer Länder, mit dem Feinde sich eingelassen und Tractaten darüber errichtet, auch gedachter Hertzog bey dessen erfolgter majorennitet, sothane Dero Oncle des Ad-

[1]) Opr.: unserm den 30 Julii des 1714ten Jahres bereits ausgelassenem Patent und andern . . .

[2]) ausz wasz Ursachen wir . . .

ministratoris geführte Conduite in allem approbiret und guth geheissen, dasz Wir dahero bewogen worden, des Hertzogen Carl Friderichs, zu Holstein gehabten Antheil im Hertzogthum Schleszwig, als ein in beschwehrlichen Zeiten unrechtmäszigerweise von der Chrone Dännemarck abgerissenes Pertinens, wieder in Possession zu nehmen. Wann nun durch den, mittelst göttlicher Verleihung, zwischen Uns und dem Könige und der Crohne Schweden im Julio Ao. 1720 geschlossenen und unterzeichneten auch darauff würcklich ratificirten Frieden, so dann durch die darüber von den beeden Königen, als gewesenen Mediatoren erfolgte formelle und solemne Garantien, für Uns und Unsere Königl Erb-Successores an der Regierung, die Ewige und ruhige Besitz- und Beherrschung des gantzen Hertzogthums-Schleszwig und folglich auch des hiebevor gewesenen Fürstl. Antheils in jetzt besagtem Hertzogthum darin fest gesetzet und versichert worden, und Wir dann solchemnach entschlossen, selbigen Antheil mit dem Unserigen zu vereinigen und zu incorporiren und Dero Behueff von den gesambten Eingesessenen Ständen Unsers Hertzogthums Schleszwig, als Prælaten, der Ritterschafft, Städten, Ambts- und Landschaffts Einwohneren und Unterthanen die alleinige Erb-Huldigung, durch gewisse dazu Verordnete und authorisirte Commissarien einnehmen, die gesambte Eingesessene des gewesenen Fürstl. Antheils, Geist- und Weltliche, wes Standes und Condition Sie auch seyn, Ihrer hiebevorigen Eydes-Pflicht, womit Sie dem Fürstl: Hausse verwandt gewesen, entschlagen und selbige, Krafft obermelten Frieden-Schlusses und der darüber erhaltenen Garantien, unter Unserer Königl. Souverainen und alleinigen Erb- und Landes-Regierung bringen und den Eyd der Treue ablegen zu lassen; Als gebiethen und befehlen Wir Prælaten und denen von der Ritterschafft, wie auch denen jenigen, so Adeliche Güther in mehr gedachtem Hertzogthum Schleszwig[1]) innehaben und besitzen, Krafft dieses Unseres offenen Patents, allergnädigst und Ernstlich, dasz Sie Sich den 4. des instehenden Monahts Sep-

[1]) Opr.: gewesenen fürstl. Antheils . . .

tembris, als am Donnerstage nach dem 12ten Sonntage Trinitatis, Sambt und Sonders auff Unserm Schlosse Gottorff, als woselbst Wir Uns jetzo Persöhnlich auffhalten, zu dem Ende einfinden, umb Unsere allergnädigste Intention desfals weiter zu vernehmen und darauff Uns, als Ihrem nunmehro alleinigen Souverainen Landes-Herrn, besagter massen den schuldigen Eyd der Treue zu leisten und abzustatten, wie Wir dann auch allergnädigst wollen, dasz von denen Geistlichen alhier, die Pröbste alleine erscheinen sollen, denen übrigen Geist- und Weltlichen Bedienten, Magistraten in den Städten und übrigen gesambten Eingesessenen Unterthanen der gewesenen Fürstl. Städten, Aembter und Landschafften aber, mandiren und befehlen Wir hiemit allergnädigst und Ernstlich, dasz sie sich auf Ahrt und Weise, wie ihnen solches von Unseren dazu verordneten und authorisirten Commissarien nach und nach, in Unserm Nahmen, wird intimiret und injungiret werden, zu abstattung des Eydes der Treue an Uns, als ihrem alleinigen Souverainen Landes-Herrn an denen bestimten Ohrten Persöhnlich sistiren und Unsern allergnädigsten Willen weiter vernehmen sollen; Wohingegen sie alle Königl. Gnade, Schutz und Gerechtigkeit zu gewarten haben[1]; Diejenige aber, so ohne erhebliche Ehehafften, welche sie glaubwürdig zu bescheinigen schuldig seyn sollen, auszbleiben werden, gebührend zu Rede gestellet und nach befinden angesehen[2]) werden sollen. Wornach jedermänniglich sich allerunterthänigst zu achten. Uhrkundlich unter Unserm Königl. Handzeichen und fürgedrucktem Insiegel. Geben auff Unserm Schlosz Gottorff, den 22 Augusti Anno 1721.

Friderich R.

L. S.
R.

C. Sehestedt.

[1] Opr.: wohingegen ihnen dann sambt und sonders ihre wohlhergebrachte Freiheiten, Recht und Gerechtigkeiten confirmiret, diejenige . . .

[2] Opr.: von unserm Ober-Sachwalter deszfallsz gebührend besprochen . . .

9. *Kongelig resolution af 3. September 1721 på konsejlets forestilling ang. enkelthederne ved hyldingen.*

Ihr: Königl. May^{t} zu Dennemark, Norvegen etc. allergnädigste Resolutiones über nebenstehende von Dero Conseil allerunterthänigst übergebene Puncta.

Puncta

Worüber Ihr: Königl: May^{t} allergnädigste resolution allerunterthänigst ausgebethen wird.

ad 1^{mum}

haben Ihr: Königl: May^{t} allergnädigst resolviret, dasz der Hr. Grosz-Cantzler, nebst denen übrigen dreyen Herren Geheimen-Rähten des Conseils, den Eyd der Treue von der Noblesse abnehmen solle.

1.

Wer den Eÿd von der Noblesse abnehmen, und ob nicht Jemand Ihm beygefüget werden, und wer derselbe seyn solle?

ad 2^{dum}

haben Ihr: Königl. May^{tt} Dero Conseils allerunterthänigstes Sentiment allergnädigst approbiret.

2.

Ob der Ritterschafft dasjenige, was Sie bey Ihr: Königl: May^{tt} etwa bey dem Huldigungs Actu, Ihrer eigenen Angelegenheiten halber, allerunterthänigst vorzustellen haben, entweder vor Ablegung des Eydes, oder nachhero bey dem Hand-Kusz übergeben, oder auch vor den Eyd dem Königl. Conseil zu weiterer Vortragung weisen solle?

Das Conseil ist der allerunterthänigsten Meinung, dasz das letztere am füglichsten geschehen könte, nemblich, dasz die Ritterschafft vorhero dem Königl. Conseil Ihr Anliegen vorzutragen und vorzuweisen

hätte, ohne dasz derselben erlaubet seyn solle, vor Ablegung des Eydes Ihr: Königl: May^{tt} etwas zu übergeben, und würde dieses umb so viel nöhtiger seyn, damit, wann in Ihrem memorial etwa was anstöszig seyn möchte, solches remediret und derentwegen das behörige verfüget werden könte.

ad 3^{tium}

haben Ihr: Königl: May^{tt} gleichfalsz allergnädigst approbiret, dasz der Eyd von den beeden Hertzogen in Ihren Häuszern separatim abzunehmen sey.

3.

Ob die beede Hertzoge von Augustenburg und Glücksburg wegen Ihrer habenden Güter auch den Eid ablegen sollen, und ob solcher nicht alsdann von Ihnen separatim abzunehmen wehre.

ad 4^{tum}

haben Ihr: Königl: May^{tt} allergnädigst resolviret, dasz die Abwesende von der Ritterschafft, wann Sie wieder zurückgekommen, und die Kranken, wann sie genesen, alhier vor dem Statthalter und der Regierung Persöhnlich erscheinen und den Eyd unterschreiben sollen.

4.

Ob nicht denen Abwesenden von der Ritterschafft und denen jenigen, die Kranckheit oder anderer erheblichen Uhrsachen halber, hier nicht kommen können, der Eyd zur Unterschreibung zugesandt werden solle?

ad 5^{tum}.

Diesen Punct haben Ihr: Königl: May^{tt} allergnädigst approbiret.

5.

Wegen der Wittiben und unmündigen Kinderen, müszen Ihre Curatores und Tutores den Eyd der Treue ablegen.

ad $6^{tum.}$

Diesen Punct gleichfalsz.

6.

Ob nicht die vier Pröbste nach der Noblesse à parte eingefordert und den Eyd der Treue ablegen sollen.

ad 7^{mum}

haben Ihr: Königl: May^{t} allergnädigst resolviret, dasz der Herr Statthalter, oder in deszen Abwesenheit der Herr Conferentz-Raht Reventlau, als Prælat, die Ritterschafft nach abgelegtem Eyd der Treue zu dem Hand-Kusz bey Ihr: Königl. May^{t} und nachgehends bey Ihr: Königl: Hoheit dem Crohn-Printzen, umb Deroselben Ihre unterthänigste Reverence zu machen, aufführen und præsentiren solle.

7.

Wer die Ritterschafft, wann Sie hier den Eyd der Treue abgeleget und behörigermaszen unterschrieben, alsdann zu dem Hand-Kusz bey Ihr: Königl: May^{tt} aufführen und præsentiren, ob solsches der Statthalter thun, und bey Eintritt in Ihr: Königl: May^{tt} Gemach von dem Ober-Hoff-Marschall von der Thüren ab zu Ihr: Königl: May^{tt} und nachgehends bey Ihr: Königl: Hoheiten dem Crohn-Printzen, umb Deroselben Ihre unterthänigste Reference zu machen, eingeführet werden solle.

ad 8^{vum}

haben Ihr: Königl: May^{tt} allergnädigst resolviret, dasz die von Deroselben eingesetzte Priestere mit denen anderen Priesteren, so noch nicht geschwohren, mit eingeladen werden sollen.

8.

Ob diejenige Priester, die von Ihr: Königl: May^{t} seith A^{o} 1713, in dem fürstl: Antheil des Herzogthums Schleszwig eingesetzet sind und bey Erlangung Ihrer Pfarre schon würklich den ordinairen Eyd der Treue abgeleget, mit denen anderen Priesteren zu der bevorstehenden Huldigung gezogen und den jetzigen Eyd ablegen, oder damit verschonet

und nur zugleich mit denen anderen Priesteren, die noch nicht geschwohren, gleich wie auch alle Schul-Bediente, Küster und Organisten in den Städten und Ämbteren eingeladen werden sollen.

ad 9^{num}

haben Ihr: Königl: May^{tt} allergnädigst resolviret, dasz die Geistliche Bediente, wann Sie den Eyd der Treue nicht ablegen wollen, sogleich suspendiret und Ihnen 6 Wochen Bedenkzeit gegeben, und denen weltlichen Bedienten, zu Verkauffung Ihrer Gühter und Räumung des Landes eine Frist von 6 Monathen verstellet werden solle.

9.

Wie mit denen so wohl Geist- als Weltlichen Bedienten zu verfahren, wann Sie den Eyd der Treue nicht ablegen wollen? Ob die Geistliche entweder vors Erste suspendiret oder gäntzlich abgesetzet und den Weltlichen ein gewisser terminus zu Verkauffung Ihrer Häuszer und immobilien, wie auch aus dem Lande zu gehen angewiesen werden solle?

ad 10^{mum}

haben Ihr: Königl: May^{tt} allergnädigst resolviret, dasz der Estats-Rath von Hagen das Protocollum bey dem Huldigungs-Actu von der Noblesse, und der Cantzeley-Raht Esmarch selbiges in den Ämbtern führen sollen.

10.

Würde wohl nöhtig seyn, dasz aus der Teutschen Cantzeley Jemand beordret würde, der bey diesem Huldigungs-Actu das Protocollum führen, und alles was dabey vorgehet, anzeichnen könte.

ad 11^{mum}

ut supra ad 9^{num}, dasz denen auszerhalb Landes sich befindlichen Bedienten, auch 6 Monahten, nemlich à die insinuationis zu Verkauffung Ihrer Gühter gegeben werden sollen.

11.

Auf was ahrt und weise mit denen auszerhalb Landes sich befindlichen Bedienten und ihren hier im Lande habenden Effecten verfahren werden soll, wann Sie auff ge-

schehenes Zuschreiben nicht compariren oder den Ihnen zugesandten Eyd der Treue nicht ablegen wollen. Ob so dann Ihre Gühter und effecten eingezogen und confisciret werden sollen.

12.

Ob denen Koegen, wie Sie stets darumb anhalten, die Versicherung zu geben, dasz Sie bey Ihrer Octroy sollen gelaszen werden.

ad 12^{mum}

haben Ihre Königl: May^{t} allergnädigst resolviret dasz die Koege, umb Beybehaltung Ihrer Octroyen hernacher bey Doroselben allerunterthänigst einkommen können.

Uhrkundtlich unter allerhöchstgeehrt: Ihr: Königl: May^{t} Handzeichen und fürgedrücktem Insiegel.

Geben auf Dero Schlosz Gottorff den 3ten Septembris A° 1721.

Friderich R.

C. Sehestedt.

(Original.)

10. Hyldings-protokollen af 4. September 1721.

Protocollum,

So bey Ablegung des Erb-Huldigung-Eydes von Prælaten und der Ritterschafft im gantzen Hertzogthum Schleszwig gehalten worden. Auf dem Schlosze Gottorff, den 4ten Septembris, Anno 1721.

Nachdem Ihre Königl: May^{tt} zu Dennemark, Norwegen etc. allergnädigst resolviret, nach Inhalt Dero am 22ten Augusti, dieses 1721sten Jahres ausgelassenen Patents, das gewesene

fürstl. Gottorffische Antheil des Herzogthums Schleszwig mit dem Ihrigen zu vereinigen und dero Behueff von den gesambten Ständen sothanen Hertzogthums, alsz Prælaten, der Ritterschafft, Städten, Ambts- und Landschaffts-Einwohnern und Unterthanen die alleinige Erb-Huldigung einzunehmen, auch den Eydt der Treue ablegen zu laszen; Alsz ist mit solchem Wercke heute der Anfang gemachet, und darin nach und nach auf folgende Arth verfahren worden.

Den 3ten Septembris wurde von Ihr: Königl:n May[t] der Hr Geheime Rath Sehestedt zu denen beeden Hertzogen Christian August und Philipp Ernst zu Holstein-Sonderburg und Glücksburg gesandt, umb von Ihnen einen Eydt der Treue abzunehmen, welchen Sie, ohne die geringste Contestation in der Form wie hier eingeführet, unterschrieben[1]:

. . . .

. . . .

Den folgenden Tag darauff, als den 4ten versambleten sich des Morgens Prælaten und übrige von der Ritterschafft des Herzogthums Schleszwig hier anwesende auf hiesigen Schlosze Gottorff, in einem dazu verordneten Gemach, der Hr Statthalter Graff von Ahlefeldt aber, war nicht mit Ihnen, sondern wurde vorhero allein durch einen andern Gang von dem Etats-Rath von Hagen in dem so genandten Kirchen Gemach, woselbsten das gantze Königl[e] Conseil war, geführet, umb den Eydt der Treue zu unterschreiben, so Er auch ohne einige Difficulté thate.

Hierauf nun wurde die Noblesse eingebracht, da dann nach geschehenem Compliment, Ihr: Hochgräffl: Excellentz, der Herr Grosz-Cantzler, Graff zu Holstenburg, Ihnen obigen Ihr: Königl: May[tt] allergnädigsten Willen kundt that und zugleich das Königl: Patent vom 22ten Augusti, nachgehends die auf Ihn und die übrige dreyen Hn Geheime-Räthen des Conseils gerichtete Königl: Vollmacht und dann den Eydt öffentlich verlesen liesze.

Der Hr. Conferentz-Rath Detlef Reventlau auf Schmoel,

---

[1]) Disse eder er trykte i kommissionsbetænkningen af 1846, og oftere.

alsz Prælat und Probst des Klosters St. Johannis vor Schleszwig, beantwortete solches im Nahmen der gantzen Ritterschafft und zwar in denen nachfolgenden kurtzen Terminis: dasz weile Sie anjetzo mit mehrem Ihr: Königl: May^tt allergnädigsten Willen vernähmen und wohl versichert wären, dasz Sie von allerhöchstgedachter Ihr: Königl: May^tt alle hohe Königl: Gnade, Liebe und Gerechtigkeit zu gewarten hätten, so wehren Sie nunmehro auch bereit und willig, nicht allein Guth und Blut vor dieselbe aufzusetzen und Sie als Ihren alleinigen Souverainen Landes-Herrn des gantzen Herzogthums Schleszwig in allertieffster Submission und mit allerunterthänigsten Respect zu erkennen, sondern auch zu dessen Bekräfftigung den Ihnen angedeuteten Eydt mit treuem Hertzen zu unterschreiben.

Hierauf wurde Ihnen der Eydt vorgeleget, da dann nachfolgende unterschrieben haben, alsz . . . . (Nr. 1—44)

. . . .

Wie nun solches geschehen, wurden Sie sämbtlich von vorerwehnten H^rn Conferentz-Rath Reventlau nach des Königes Vorgemach geführet und bey der Thüre des Gemachs, wo Ihr: Königl: May^tt unter einen rothen damaschen mit guldenen Galounen verfertigten Himmel, auf einen von dreyen Stuffen erhöheten Trohn saszen, von dem Hr. Ober-Hoff-Marschall Munch zum Handkusz empfangen, auch nachgehends, nach Ihr: Königl: Hoheiten dem Crohn-Printzen, zu abstattung Ihrer schuldigen Reverence gebracht.

Des Mittags haben die vornehmsten von der Noblesse bey Ihr: Königl: May^tt Taffell gespeiset, die übrigen aber sind bey der Marschalls Taffell tractiret worden, womit dann dieser Actus mit Einnehmung der Huldigung und Abstattung des Eydes von der Noblesse sig geendiget.

. . . .

(Original hyldingsprotokol i rødt fløjl.)

(Optegnelse på et løst ark blandt hyldingsakterne:)

Ihro MayStt. haben Allergnädigst Prælaten und der Ritterschafft bey abgelegten Huldigungs Actum nach abgelegter Harange undt Handtkuszes denenselben Nachfolgendes mündlich zur Antwort entheilet.

Wir versichern Prælaten und Ritterschaft zuforderst Unsere Genade.

Es ist Uns zwar lieb dasz sie Mir gehuldiget, aber noch weit angenehmer, dasz sie es mit einem so guten und freywilligen Hertzen ablegen.

Was ihr überreichtes Memorial anbetrifft, werden Wir uns mit dem Ehrsten daraus Referiren laszen, und darüber so weit möglich eine favorable Resolution ihnen ertheilen laszen.

(Orig. med gehejmeråds-sekretærens hånd.)

11. Dansk forslag til en overenskomst med Gottorp, 1725.

Jhro Königl. May^{tt} von Dennemark insistiren auff die abtretung des biszdaherigen Fürstl. Antheils in dem Herzogthumb Schleszwig.

Dahingegen aber wollen Sie

1) alle des Fürstl. Hauses Schulden übernehmen, und selbige, ohne einigen weiteren Aufschub desfalls zu fordern, hinführo als dero propre Schuld abtragen, und so dennoch jemand der Creditoren Sich von dem Fürstl. Hause nicht abgeben, sondern die Obligation inhæriren wolte, so den wollen Jhro königl. May^{tt} auff eigene Kosten das Fürst. Hausz darunter vertreten, mithin dieses zu jeden Zeiten solcher aller wegen vollenkommen indemnisiren.

Sie wollen daher auch

2) in specie die hypotheqven, so ettwan einen oder andern der Fürstl. Creditoren in dem Schleszwigischen verschrieben und hactenus von Ihro Königl. May^{tt} genutzt worden, an diejenige, denen solche verschrieben sind, ohnweigerlich einräumen, und bisz die völlige Befriedigung sowohl an Capital alsz Zinsen erfollgt, Jhnen Dieselbe geruhig lassen.

Die Vorschüsse dahero, so ettwan ein oder anderer Fürstl. Bedienter gethan, Jhnen auch ebenfalls ohne der Fürstl. Cammer Zuthun wieder remboursiren.

Dabeneben gestehen

3) Jhro königl. May^{tt} auff den Fall, welchen doch sonsten der Höchste beständig verhüten wolle, dasz Dero itzige von

weyland König Christiano V abstammende königl. Branche ohne Män- und Weibliche Descendenten abgehen solte, dem Fürstl. Gottorpischen Hause nicht alleine zu, dasz so dan das bisz daherige Fürstl. Antheil in dem Schleszwigschen cum omni Souveranitate et Superioritatis jure an des Fürstl. Hausz wieder zurück falle, sondern auch

4) das biszdaherige königl. Antheil in dem Schleszwigischen mit eben solchen Rechten und Gerechtigkeiten auff sothanen Fall demselben zu ewigen Zeiten combinirt werde,

gleichwie dan

5) auf sothanen in Gottes Händen stehenden Todesfall der ohne dem per legem Regiam Danicam in ictum eventum dem Fürstl. Hause schon vorhin in denen Königreichen Dennemarck und Norwegen zugestandene Successio totalis nochmahlen damitt bestätiget, und nachdem

6) die von weyland Jhro königl. Hoheiten der Princessin Anna Sophia abstammende Chur-Sächsische Branche durch changirung der Religion der sonsten auch per modo dictam legem Regiam Danicam auff besagte Königreiche deroselben zugestandenen Rechten Sich verlustig gemacht, nunmehro auch noch ferner damitt declariret wird, wie nach abgang der von weyland König Christiano V herstammenden gegenwertigen Königl. Linie, zu denen sodan in so weit erledigten Königreichen Dennemark und Norwegen niemanden ein näheres Recht, alsz nur allein der itzigen von weyland Ihro Königl. Hoheiten der Princessin Friderica Amalia herkommenden Fürstl. Gottorpischen Branche competiere;

Dahero dan

7) Jhro königl. May[tt] auch versprechen, dasz hinführo bey denen einzunehmenden Erbhuldigungen jederzeit dem Fürstl. Gottorpischen Hause schon die eventual Huldigung allethalben mitt geleistet, und zu dem Ende ein Fürstl. Gesandter ad actum ictum mittadmittiret werden soll;

Was aber

8) den königl. Antheil in dem Herzogthumb Hollstein betrifft, auch solcherwegen erkennen Jhro königl. May[tt] dasz nach abgang Dero gegenwertigen von weyland König Christiano

r abstammenden männlichen Posteritet das Fürstl. Hausz Gottorp denen übrigen von Ihro Königl. Kayserl. May^tt nur damitt simultanee investirte Agnaten darinnen vorgehe, und mitthin wollen Sie nicht nur allein bey denen in Jhrem Antheil des Herzogthumbs Hollstein ettwan einzunehmenden Erbhulldigungen ebenfalls die Eydes Formul darnach einrichten lassen, sondern sie obligiren sich auch sowohl vor Sich selbsten, als alle nachkommende Könige von Dennemarck dasz so der Fall sich ereignen solte, dasz durch Dero weibliche Descendenten die Cronen von Dennemarck und Norwegen auff jemanden der nicht zugleich ausz dem Fürstl. Hause Gottorp ein regierender Herr n Holstein dermahleins kommen solten, so dan kein König von Dennemarck und Norwegen Sich des bis dahin gewesenen Königl. Antheils in dem Herzogthumb Hollstein nur auff einige weise anmaszen, noch dem Fürstl. Hause Gottorp an Ergreiffung der Possession davon hinderlich fallen, vielmehr aber wohl ein jeder so dan seyender König von Dennemarck und Norwegen contra quosumque turbatores dem Fürstl. Hause mitt aller Macht beystehen, und dieses zu jeden Zeiten dabey kräfftigst mainteniren soll.

9—47 . . . . .

(Koncept med den gottorpske etatsråd H. K. Strykes hånd.)

Litteratur og Kritik.

Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur

vedrørende Danmarks Historie

for

Aaret 1883.

Ved **W. Mollerup.**

I. Samlinger og Tidsskrifter.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausg. von *F. Abraham*, *J. Hermann*, *E. Meyer*. IV. Jhrg. 1881. Berlin.

J. v. Pflugk-Harttung. Die ältesten Bullen d. Erzbisthums Hamburg-Bremen. Forschungen z. deutschen Gesch. XXIII. Band. 1. Heft.

Monumenta Germaniæ historica. Diplomatum regum et imperatorum Germaniæ Tomus I. Hannoverae 1879—84. XIX + 740 S. 4°.

Indeholder Kejserbreve fra det 10de Aarh.

Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 vsqve ad annum 1500. Tomvs I. Epistolae saecvli XIII e regestis pontificvm Romanorvm selectae per *G. Pertz.* Edidit *Carolvs Rodenberg*. Tomvs I. Berolini. XVIII + 786 S. 4°.

Nr. 13, 14, 98, 238, 244, 257, 301, 302, 304, 462, 465, 651, 658, 703, 721 og 755 angaa Valdemar Sejrs Historie.

W. Preger, Die Verträge Ludwigs des Baiern mit Friedrich dem Schönen in den Jahren 1325 u. 1326. Mit J. M. Reinken's Auszügen aus Urkunden des vatikanischen Archivs von 1325—1334. Abhandl. d. histor. Classe d. kön. bayer. Akademie d. Wissensch. 17. Bandes 1. Abth.

Udtogene Nr. 465 (1329 $^{28}/_{1}$), 569 (1331 $^{10}/_{6}$), 572 (1331 $^{13}/_{6}$), 577 (1331 $^{5}/_{8}$), 591 (1332 $^{16}/_{6}$) angaa Slesvigs Bispedømme.

Svenskt Diplomatarium från och med år 1401. Utg. af riksarchivet genom *Carl Silfverstolpe*. 2. Delen. 3. Häftet. Sthlm. S. 457—576. 4°.

O. S. Rydberg. Sverges Traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. 2. Delen. II. 1362—1408. Sthlm. S. 321—760. 4°. (Med 2 Facsimiler.)

Hanserecesse von 1431—1476. Bearb. von *v. der Ropp.* 4. Bd. Leipzig.

Deutsche Reichstagsacten unter Kaiser Sigmund. 2. Abth. 1421 bis 1426. Herausg. von *Kerler.* Gotha. 4°.

A. Wetzel. Die Lübecker Briefe des Kieler Stadtarchivs 1422—1534. Kiel. 78 S.

Hanserecesse von 1477—1530. Bearb. von *Dietrich Schäfer.* 2. Band. Leipzig. XVI + 687 S.

Indeholder Recesserne fra 17. Oktbr. 1485 til 1491 Mai 14—20.

K. Koppmann. Kämmereirechnungen d. Stadt Hamburg. V. Band. 1501—1540. Hamburg. VI + 789 S.

Handlingar rörande Sveriges Historia. 1. Serien. *V. Granlund.* Konung Gustaf den Förstes Registratur. VIII. 1532 och 1533. 2. Häftet. S. 241—430 + 53 S. IX. 1534. 1. Häftet. 240 S. Sthlm.

C. Schirren. Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem dänischen Geh. Archive zu Kopenhagen. Band I. Reval. 300 S. (Archiv f. die Gesch. Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. Band IX.)

F. v. Bezold. Briefe des Pfalzgrafen Johann Casimir. II. München.

Die historisch-politischen Volkslieder des 30jährigen Krieges. Zusammengestellt von *Fr. Wilh.* Frh. *v. Ditfurth.* Herausg. von Karl Bartsch. Heidelberg 1882. XVI + 355 S.

J. A. Wynne. Négociations de monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède pendant les années 1693, 1697, 1698. T. II—III (première partie). 418 og 436 S. Werken van het histor. genootschap gevestigd te Utrecht. 9. Reeks. Nr. 34—35.

Smlgn. Hist. Tidsskr. 5. Række IV. 505.

Konglige bibliotekets handlingar. 5. Sthlm. 11 S. + S. 285—430.

Indeholder Slutningen af „Sverige till fremmande makter" 1701—1874.

Politische Correspondenz Friedrich des Grossen. X—XI. Band. 1753—1755. Berlin.

Bref upplysande Svenska historien. Den russiske Kanslers Bezborodkos Brev til Fyrst Potemkin 1788—1789. (Svensk) Historisk Tidskrift 1883. S. 230—36.

Angaa Forholdet til Sverig og Danmark.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 4. Binds 2—3. Hefte. Christiania. S. 129—304.

Indeholder: G. Storm. Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundrede. S. 129-88. - G. Storm. Om Forfatteren af Beskrivelserne over Lofoten og Vesteraalen (1591) og over Namdalen (1597). S. 189—96. — Smaastykker. S. 197—208. — G. Storm. Audun Hestakorn og St. Margrethe paa Nordnæs. S. 209—52. — G. Storm. Studie over de Færøiske Sagn om Bispesædet Kirkebo og Kong Sverres Ungdom. S. 253—72. — O. A. Øverland. Forviklinger paa Oplandene i Midten af det 17. Aarh. S. 273-303. — Smaastykker. S. 303—304.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 3. årgangen. Sthlm. 477 + LXII S.

Af Indholdet bemærkes foruden de særskilt anførte Afhandlinger: N. Kostomarov. Mazepa och Karl XII. Öfversättning af C. Silfverstolpe. S. 25—66, 143—202. — H. Hjärne. Bidrag till historien om Sigismunds förhållande till det Habsburgska huset 1589—1604. S. 241 —322. — E. Hildebrand. Wallenstein och hans förbindelser med Svenskarne. S. 369—456.

Meddelanden från Svenska Riks-Archivet. VII. Sthlm.

Indeholder bl A.: E. W. Bergmann. Register öfver rådslag i Konung Carl IX's tid 1602—1610. S. 17—56.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 13. Band. Kiel.

Af Indholdet bemærkes foruden de særskilt nævnte Afhandlinger: E. Steffenhagen. Die Klosterbibliothek zu Bordesholm und die Gottorfer Bibliothek. S. 65—141. — H. Finke. Zur Gesch. der holsteinischen Klöster im 15. und 16. Jahrhundert. S. 143—247.

Hansische Geschichtsblätter. Herausg. v. Verein f. hansische Gesch. Jahrg. 1883. Leipzig.

Af Indholdet bemærkes: W. Brehmer. Lübeck's messingene Grabplatten a. d. XIV. Jahrh. S. 13—44 (S. 30 omtales Kong Erik Menveds og Dronning Ingeborgs Gravplader i Ringsted, S. 34 Andreas Bundisens og Hustrus i Ribe og S. 35 Biskop Niels Jespersens i Roskilde). — K. Koppmann. Die preussisch-englischen Beziehungen der Hanse 1375—1408. S. 113—41. — A. Wetzel. Die Anfänge der Stadt Kiel. S. 141—54.

Mittheilungen des Vereins für hamburgische Geschichte. Herausg. von *Karl Koppmann.* 6. Jhrg. Hamburg. 186 S.

Af Indholdet bemærkes: Lieboldt, Johann August von Holstein-Gottorp. S. 53—55.

De Navorscher. Een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer, onder bestuur von *Jacobus Anspach*. 33. Jaarg. Amsterdam.

Af Indholdet bemærkes: S. 369 ff. Een gedicht van Eman. Sweerts (heri omtales M. Jeronimus Sweerts, Organist i Aalborg 1582). — S. 449. Kalantt. (En Forklaring af Ordet Kaland.) — S. 483. Vitte. (Oplysninger om hollandske Vitter i Skanør og Falsterbo.)

Baltische Studien. Herausg. von d. Gesellsch. f. Pommersche Gesch. u. Alterthumsk. 32. Jhrg. Stettin 1882.

Af Indholdet bemærkes: Dr. Prumers. Die städtischen Archiven der Provinz Pommern links der Oder. S. 73—99. (Fortegnelse over Indholdet af de omtalte Archiver, hvoraf især Fortegnelserne over Stettins og Stralsunds kunne benyttes med Udbytte af danske Forskere.) — G. Haag. Pfahlbau und Entwässerung Julins. S. 135—46.

Ninth report of the royal commission on historical manuscripts. Part I—II. London. Fol.

I. S. 152. En Notis om Christierns II's Ankomst til England 1523. — I. 318. Om Christian IV's Besøg 1607. — II. 31 f. Angaaende Handel paa de tre nordiske Riger 1673. — II. 226—27. Breve, som angaa Krigen mellem Rusland og Sverig 1741—44 og tillige berøre Danmarks Forhold til det holsten-gottorpske Hus. — II. 483. 5 confidentielle Breve fra Hugh Elliot til Marquisen af Cormarthen, daterede Kjøbenhavn 20. Marts—21. April 1787, som angaa Forhandlinger om et Ægteskab mellem Kronprins Frederik og en engelsk Prinsesse.

Arvid Ahnfelt. Från Europas hof, dess furstehus och aristokrati. Skildringar hemtade ur nya specialverk samt svenska och utländska arkiv. Band I—III. Stockholm.

Indeholder bl. A.: I. Struense och drottning Karoline Mathilde. — Ministern friherre d'Albedyhll's minnen. — Tronföljarevalet i Örebro 1810. — Operationerne 1812—1814 — Norges förening med Sverige. — II. Kristian VIII's memoarer från den norska regenttiden. — Wolheims minner från danska hofvet (1830-talet). — Tillägg om Kristian VIII.

II. Afhandlinger.

Corpus poeticum boreale. The poetry of the Old Northern Tongue from the earliest times to the thirteenth century. Edited, classified and translated with introduction, excursus and notes, by *Gudbrand Vigfusson* and *F. York Powell*. 2 vols. Oxford. vol. 1. Eddic poetry. CXXX + 576 S. vol. II. Court poetry. 712 S.

Die prosaische Edda im Auszuge nebst Völsunga-saga und Nornagests-tháttr. Mit ausführlichem Glossar hrsg. von *E. Wilken*. Th. II. Glossar. Paderborn. VI + 230 S.

A. Edzardi. Kleine Beiträge z. Gesch. u. Erklärung der Eddalieder. 14. Germania. Vierteljahrsschrift f. deutsche Alterthumsk. N. R. 16. Jahrg. 1. Heft.

E. Schnippel. Ueber einen merkwürdigen Runenkalender (sog. Rimstock oder Primstab) des groszherzogl. Museums zu Oldenburg, nebst einleitenden Bemerkungen über die wichtigsten Ergebnisse der neueren Runenforschung und vergleichenden Studien über die nordischen Runenkalendern überhaupt. Bericht über die Thätigkeit des Oldenburger Landesvereins für Altertumskunde. IV. Heft Oldenburg. S. 1—126.

Stephens. Professor S. Bugges studies on northern mythology shortly examined. London.

Die Saga von Hrafnkell Freysgoði. Eine isländische Gesch. a. d. 10. Jahrh. n. Christus. Aus dem altisländischen Urtexte übersetzt von *H. Lenk.* Wien. XIII + 132 S.

Smlgn. Literar. Centralblatt. 1883. Nr. 36. S. 1275.

K. Lehmann u. *H. Schnorr v. Carolsfeld.* Die Njálssaga insbesondere in ihren juristischen Bestandtheilen. Berlin. VII + 234 S.

Das Tyrfingschwert. Altnordische Waffensage. Deutsch von *Jos. Cal. Poestion.* Hagen. XXIX + 145 S.

En tydsk Oversættelse af Hervararsaga ok Heiþreks.

K. Maurer. Die unächte Geburt nach altnordischem Rechte. Sitzungsberichte d. philos.-philol. u. histor. Classe d. k. bayer. Akademie d. Wissenschaften zu München. 1883. 1. Heft. 86 S.

K. Maurer. Das Verdachtszeugniss des altnorwegischen Rechtes. Sitzungsber. der philos.-philol. u. histor. Classe d. k. bayer. Akad. d. Wissensch. zu München. Jahrg. 1883. S. 548—592. München.

K. Maurer. Der Elisabeth von Schönau Visionen nach einer isländischen Quelle. Sitzungsber. d. philos.-philol. u. histor.-Classe d. k. b. Akademie d. Wissensch. zu München. 1883. 3. Heft.

N. Höjer. Bidrag till varägerfrågan. (Svensk) Historisk Tidskrift. 1883. S. 323—54.

V. Thomsen. Bemærkninger om Varægerspörgsmålet. Genmæle til Hr. N. Höjer. 19 S. Medfölger (Svensk) Histor. Tidskrift 1883.

O. Delarc. Les Nordmands en Italie depuis les premières invasions jusqu'à l'avènement de S. Grégoire VII. (859—862, 1016—1073.) Paris. XI + 578 S.

R. Foss. Die Anfänge d. nordischen Mission mit besonderer Berücksichtigung Ansgars. II. Theil. Berlin. 4°. Jahresbericht d. Louisenstädtischen Realschule in Berlin Ostern 1883.

R. Tønder-Nissen. De nordiske Kirkers Historie. Efter Forfatterens Død udg. ved Th. G. B. Odland. 2. og 3. Hefte. Christiania. S. 81—240.

P. Kegel. Helmold u. seine Quellen. Jena. 55 S. (Inauguraldissert.)

E. Werunsky. Gesch. Kaiser Karl's IV. und seiner Zeit. 2. Band. (1346—1355.) 1. Abth. Innsbruck 1882. X + 324 S.

Heri behandles ogsaa Valdemar Atterdags Deltagelse i det tydske Riges indre Stridigheder. (Smlgn. Reinhardt, Valdemar Atterdag S. 177 ff.)

W. Mollerup. Daenemark's Beziehungen zu Livland vom Verkauf Estland's bis zur Auflösung des Ordensstaats. (1346—1561.) Uebersetzt von Woldemar Ruberg. Berlin. 171 S.

A. D. Jørgensen. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Nordisk Tidskrift 1883. S. 191—225.

I Anledning af Reinhardt: Valdemar Atterdag og Erslev: Dronning Margrete.

Urkundenbuch der Stadt Lübeck. 7. Theil. 5—8. Lieferung. S. 321—640. Lübeck.

Omfatter Aarene 1429 $^{29}/_{6}$—1435 $^{28}/_{9}$.

Joh. Schneider. Die kirchliche und politische Wirksamkeit des Legaten Raimund Peraudi 1486—1505. Unter Benutzung ungedruckter Quellen bearbeitet. Halle 1882. XII + 126 S.

Smlgn. Rørdam, Afhandling om Raimond Perrault i Kirke-Kalender for Slesvig. 2. Aargang.

E. Kestner. Danzigs Handel mit Portugal im 16ten Jahrhundert. Zeitschr. d. westpreuss. Geschichtsvereins. Heft I. 1880. S. 97—106.

Heri berøres ogsaa Handelsforbindelser med Danmark.

C. Sattler. Der Staat des deutschen Ordens in Preussen zur Zeit seiner Blüte. Sybel, Historische Zeitschrift. 49. Band. S. 229—60.

E. G. Palmén. Sten Stures strid med konung Hans. Kritisk öfversigt. Helsingfors. 132 S.

E. Kestner. Eberhard Ferber, Bürgermeister von Danzig 1510—22. Zeitschr. d. westpreuss. Geschichtsvereins. Heft II. S. 17—95, og III. S. 1—50.

II. S. 47—61 skildres Danzigs Stilling til Hansestædernes Kamp med Danmark 1507—12 efter utrykte Kilder. III. S. 33 ff.: Krigen 1522—23.

J. Löbe. Der flüchtige König Christian II von Dänemark in Deutschland. Mittheil. d. Geschichts- u. Alterthumsforschende Gesellsch. d. Osterlandes. IX. Band. 1. Heft. Altenburg 1882.

R. Philippi. Freiherr Johann v. Schwarzenberg in Preussen. Zeitschr. d. westpreuss. Geschichtsvereins. Heft I. 1880. S. 45—69.

Heri findes S. 59—61 en Skildring af Hertug Albrecht af Preussens Bryllup med Dorothea, Frederik I's Datter, 1526.

A. B. Bang. Udsigt over den norske Kirkes Historie efter Reformationen. Kristiania. VIII + 136 S.

K. Mönckeberg. Johannes a Lasco und seiner Fremdengemeinde Aufnahme in Dänemark und Norddeutschland. Zeitschr. f. kirchliche Wissensch. u. kirchliches Leben. Hrsg. von C. E. Luthardt. 11. Heft.

H. Hjärne. Till belysning af Polens nordiska politik närmast före kongressen i Stettin 1570. Upsala. 14 S.

W. Fleichsfresser. Die politische Stellung Hamburgs in der Zeit des dreiszigjährigen Krieges. 1618—26. 1627—29. 33 + 28 S. 4°. Programm. (Höhere Burgerschule zu Hamburg 1882 og 1883.)

A. Hagedorn. Die Gesandtschaft der Hansestädte zur Beglückwünschung König Friedrichs III. von Dänemark bei seiner Thronbesteigung. Mittheil. d. Vereins f. lübeckische Gesch. u. Alterthumsk. 1. Heft. 1883. Nr. 3.

R. Damus. Der erste nordische Krieg bis zur Schlacht bei Warschau. Aus Danziger Quellen. Zeitschr. d. westpreuss. Geschichtsvereins. Heft XII. S. 1—110.

Om Forsøg fra polsk Side paa at formaa Danmark til at deltage i Krigen findes hist og her Oplysninger.

Eine Reise des Grafen Ludwig Friedrich von Nassau-Idstein im Jahre 1654. Annalen d. Vereins f. Nassauische Alterthumsk. u. Geschichtsforschung. XXII. 1882.

Rejsen gjaldt Nord-Tyskland, Danmark og Sverig.

F. F. Carlson. Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset. 1. Delen. Carl X Gustaf. 2. upplagan. Sthlm. 567 S.

Ellen Fries. Bidrag till kännedom om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser under Karl X Gustafs regering. Akad. afh. Upsala. 104 S.

C. O. Arkadius. Om Bohusläns införlifvande med Sverige. Bidrag till Bohusläns historia under senare delen af 17. århundradet. Akad. afh. (Lund.) 119 S.

M. Weibull. Johan Adolph Clodts anteckningar. (Svensk) Historisk Tidskrift 1883. S. 203—24 og 279—322.

Indeholder den liflandske Adelsmand og svenske General, Baron Johan Adolf Clodts Levnetsoptegnelser og særlig en Skildring af den skaanske Krig 1676—79 og Slaget ved Lund. Desværre mangler Tidsrummet 1677—79, der saa meget mere er at beklage, som Skildringen overalt bærer Vidne om Øjenvidnets Umiddelbarhed.

P. Sondén. Nils Bielke och det svenska kavalleriet 1674—1679. Akad. afh. Lund. 205 S.

Joh. Aug. Lagermark. Karl XII's krig i Norge 1716. Upsala. (Upsala Universitets Årsskrift 1883.) 96 S.

C. Bergbohm. Die bewaffnete Neutralität 1780—83. Eine Entwickelungsphase des Völkerrechts im Seekriege. Berlin. VIII + 290 S.

Konung Gustaf III's bref till friherre G. M. Armfelt. Utg. genom *Elof Tegnér.* X + 203 S. Historiska Handlingar. XII. Nr. 3.

Y. Nielsen. Historisk Polemik. Tilsvar til Prof. J. E. Sars. Aftryk af „Aftenposten". Christiania. 64 S.

Y. Nielsen. Indberetninger fra de østerrigske Gesandter i Kjøbenhavn 1807—1812. Udg. i Uddrag efter Orig. i Statsarkivet i Wien. Særskilt aftrykt af Christiania Vidensk. Selskabs Forhandl. 1882. Nr. 23. Kristiania. 76 S.

Y. Nielsen. Grev Herman Wedel Jarlsberg i 1813. Nordisk Tidskrift 1883. S. 512—39.

Y. Nielsen. Bidrag til Norges Historie i 1814. 2. Binds 1. Hefte. Kristiania.

E. Carlson. Sverige på kongressen i Wien 1814—1815. (Svensk) Historisk Tidskrift 1883. S. 67—136.

Episode aus der Schlacht bei Kolding, 23. April 1849. Hamburg.

Allgemeine deutsche Biographie. Herausg. von *R.* Frhrr. v. *Liliencron* und *F. X. Wegele.* 17—18. Band. Leipzig.

Af de i disse Bind forekommende Biografier (Krabbe—Litschower) kunne følgende fremhæves: Andreas Krag (f. 1550 ɔ: 1553, d. 1600) Professor i Pædagogik, Mathematik, Fysik i Kjøbenhavn (af Prantl). Historieskriveren Albert Krantz † 1517 (af Bertheau). Chr. Gottlieb Kratzenstein, Naturforsker, f. 1723, d. 1795 i Kjøbenhavn (af E. Jacobs). Arnold Kropelin, Borgmester i Stralsund i det 14de Aarh. (Krause). Komponisten Fr. Kuhlau, f. 1786, d. 1832 (af Fürstenau). Komponisten Fr. Kunzen, fra 1787—89 og 1795—1817 i Kjbhvn. (Rob. Eitner). Historikeren Ad. Lackmann, f. 1694, d. 1754 (af Carstens). Forstmanden Joh. G. v. Langenn, f. 1699, d. 1776, som i Aarene 1737—42 og 1763—76 virkede i Danmark (af Hesz). Statsmanden Hubert Languetus, f. 1518, d. 1581 (af L. Geiger). Historikeren Joh. Lappenberg, f. 1794, d. 1865 (af Pauli). Reformatoren Johan Lasko, f. 1499, d. 1560 (af Wagenmann). Herm. Latherus, Retslærd, f. i Husum 1583, d. 1640. Georg Lau, Kirkehistoriker, f. 1813 i Slesvig, d. 1873. Joh. Lembeke, d. 1404. Liemar, Ærkebisp i Hamburg og Bremen, 1072—1101 (v. Bippen). Andr. v. Liliencron, f. 1630, d. 1700, dansk Gesandt i Wien fra 1662—1673 (F. v. Krogh).

Ersch u. Gruber. Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften. 2. Section. Band 33—35. Leipzig.

33. Bind. S. 217 ff.: Biografier af de svenske Konger af Navnet Karl (af O. Printzskiöld). S. 277 ff. af Karl Frederik, Hertug af Holsten-Gottorp (Karl Lohmeyer).

Svenskt biografiskt Lexikon. Ny följd. 9. bandet. 2. häftet. Sthlm. S. 269—500.

Indeholder Biografier over Sahlefeldt—Silfverschiöld samt Tillæg til Bogstavet R.

L. Prowe. Nicolaus Coppernikus. Band I. 1—2. Berlin. 413 + 576 S.

Oplysninger om Tycho Brahe: 2, S. 46, 48 f., 285 f., 319, 523. Om Christen Longomontanus og Joh. Eriksen S. 286 Anm. S. 10 Anm. findes nogle Bemærkninger om Staden Thorns Forhold til de nordiske Riger i det 14de Aarhundrede.

Beseler, Erlebtes und Erstrebtes. 1809—1859. Mit Anlagen. Berlin. VIII + 302 S.

S. 276 ff. findes den Tale, som Beseler den 19. Oktober 1848 holdt i den tydske Nationalforsamling ang. det slesvig-holstenske Spørgsmaal.

A. Collett. En gammel Christiania-Slægt. Optegnelser om Familien Collett og Christianias Fortid. Med 26 Træsnit og 2 Staalstik. Christiania. XVI + 356 S. 4°.

F. Nielsen. N. F. S. Grundtvig. Nordisk Tidskrift 1883. S. 597—609.

O. Gleiss. Die Grundtvig'sche Volkshochschule 1—2. Allgemeine evang.-luth. Kirchenzeitung 1883. Nr. 31—32.

R. von E. Theophilus von Hansen. Mittheil. d. k. k. österr. Museums f. Kunst u. Industrie. XVIII. Jhrgng. 1883. Nr. 215.

J. L. Heiberg. P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg. Nordisk Tidskrift 1883. S. 28—52.

J. Nellemann. Nogle juridiske Bemærkninger i Anledning af P. A. Heibergs Skilsmissesag. Nordisk Tidskrift 1883. S. 173—90.

Adolf Schimberg. Ueber den Einflusz Holberg's und Destouche's auf Lessing's Jugenddramen. Görlitz. 16 S. 4°. (Schulprogramm.)

L. Passarge. Henrik Ibsen. Ein Beitrag zur neuesten Gesch. d. norweg. Nationalliteratur. Leipzig. V + 310 S.

C. F. v. d. Lippe. Personalhistoriske Efterretninger om Familien von der Lippe med nærmeste cognatiske Descendenter. Med Portræt af Biskop Jacob von der Lippe og 2 Vaabenskjolde. Bergen. 4 Bl. + 105 S. 4°.

Schrader. Gedächtnissrede auf Justus Olshausen. Abhand. d. könig. Akad. d. Wissensch. zu Berlin 1883. Nr. 1. 21 S.

Johs. Ziegler. Corfitz Ulfeldt. Reichshofmeister von Dänemark. Aus allen Zeiten u. Landen. Hrsg. v. O. Sievers u. H. Bruhn. 1. Jahrg. 6. Heft.

Þ. Thoroddsen. Islands beskrivelse. Efter Lýsing Íslands gefin út af hinu íslenzka þjóðvinafjelagi oversat af A. Helland. Kristiania. 4 Bl. + 120 S.

P. B. Lassen. Beretning om Stiftsstaden Christianssand, dens Fortid og Nutid. Christianssand. 2 Bl. + 252 S.

H. Handelmann. Ueber das Dannewerk. Mit 3 Holzschnitten und einer Tafel. Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Gesch. XIII. S. 1—63.

Die Literatur über das Dannewerk in Schleswig-Holstein, resp. Aufnahmen desselben. Correspondenzblatt d. Gesammtvereins d. d. Geschichts- u. Alterthumsvereine. 31. Jhrg. 1883. Nr. 9.

J. Kornerup. Die Verbindung des Klosters Esrom mit den wendischen Ländern und deren architektonischen Spuren. Baltische Studien. 33. Jhrg. Stettin.

Hansische Wisbyfahrt. Herausg. auf Veranlassung des Comités der hansischen Wisbyfahrt von 1881. Reisebericht u. historischer Beitrag von *K. Koppmann.* 28 Tafeln. Skizzen mit erläuterndem Text von *L. Klingenberg* und *F. W. Rauschenberg.* Hamburg. V + 33 S.

Curt O. von Querfurth. Das dänische Reichs- und Königswappen. Histor.-heraldische Abhandlung. Jahrbuch d. herald.-generalogischen Vereins „Adler“ in Wien. IX. Jahrg. Wien 1882. 4°.

H. Hildebrand. Heraldiska studier. 1. Det svenska riksvapnet. (Med 109 Figurer.) Antiquarisk Tidskrift för Sverige. 7. Delens 1—3. Häftet. Sthlm. 1883.

F.-K. Sphragistische Notizen. Anzeiger f. Kunde d. deutschen Vorzeit 1883. S. 160—61.

Heri findes en Afbildning af Staden Ribes Segl fra Aaret 1295 med den Tilføjelse, at Staden Weissenburg 1446 førte et lignende Segl.

P. Hasse. Die Quellen des Ripener Stadtrechts. Untersuchungen zur dänischen und lübschen Rechtsgeschichte. Hamburg u. Leipzig. 85 S.

Smlgn. Anm. af V. A. Secher i Hist. Tidsskr. 5. Række IV. 480—96.

F. Frensdorff. Das Stadtrecht von Ripen in seinem Verhältniss zu dem von Lübeck. Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1883. S. 89—112.

F. Brandt. Forelæsninger over den norske Retshistorie. II. Kristiania. VIII + 431 S.

Kong Christian den Femtes norske Lov af 15de April 1687. Udg. af *Otto Mejlænder*. Kristiania. 10 Bl. + 891 Sp.

C. H. Metger. Die Statuten des Verbandes der Flensburger Schmiedegesellen aus dem 15—17. Jahrhundert. Berlin. 28 S. 4°.

Key. Försök till svenska tidningspressens historia. 1. Delen. 1634—1719. Stockholm. VIII + 200 S. og 4 S. facsimile.

K. Lohmeyer. Ueber den Namen der Stadt Danzig. Zeitschr. d. westpreuss. Geschichtsvereins. Heft VI. S. 151—58.

Undersøgelser om, hvorvidt Danzigs Navn oprindelig skriver sig fra en dansk Koloni eller kan udledes af det polske „dan“ (Told).

J. A. Fridericia. Dansk historisk litteratur, vedrörende det 16. og 17. århundrede. Nordisk Tidskrift 1883. 4. Häftet.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Om danske og norske indfødte Soldater som Hjælpetropper i fremmed Krigstjeneste under Kristian V og Frederik IV.

Af

E. Holm.

Et af de Punkter i Enevældens Historie, der til forskjellige Tider ere blevne opfattede paa meget afvigende Maader, er de saakaldte danske Auxiliærkorpsers Deltagelse i fremmede Magters Krige paa Kristian V's og Frederik IV's Tid. Ingen har læst Danmark-Norges Historie efter en større Maalestok end den, Skolebøgerne give, uden at vide, at et dansk Korps paa 7000 Mand kæmpede under Vilhelm III af England fra 1689—1697, først i Irland mod Jakob II, dernæst i Nederlandene imod Franskmændene, ved hvilken Lejlighed det især var voldsomt i Ilden i Slaget ved Stenkerke, og at fremdeles Frederik IV under den spanske Arvefølgekrig overlod England og Holland 12000 Mand, der vare med i en Række af denne Krigs navnkundigste Slag, medens samtidig 8000 Mand stode i østerrigsk Tjeneste. Mindre bekjendt er det, at et Korps paa 2500 Mand 1692 blev overladt Østerrig.

Det ældre Slægtled her hjemme, i hvis Barndomslæsning Mallings Bog: Store og gode Handlinger o. s. v. har spillet en vigtig Rolle, vil derfra erindre adskillige

Fortællinger om, hvorledes disse danske Tropper i fremmed Sold udmærkede sig ved forskjellige Lejligheder. Tilsvarende Træk læses i det af Frantzen 1783 udgivne Skrift: Gjenlyd af danske og norske Søheltes og andre Krigeres Tapperhed. Det Heltemod, der var blevet udvist af de her nævnte Korpser i Vilhelm III's, Marlboroughs og Eugens Hære, har gjældt for at høre til den danske Hærs smukkeste Minder i de sidste Aarhundreder. De dannede for Frederik IV's Histories Vedkommende et Sidestykke til Fortællingerne om Tordenskjolds, Gabels og Sehestedts Kampe til Søs og om Frederikshalds Forsvar. De opfattedes som kastende en vis Glans, særlig over Frederik IV's Regering, og ligesom denne Konge efter Slaget ved Hochstädt i en Skrivelse til det danske Korpses Chef Hertug Karl Rudolph af Würtemberg skrev, at det ved sin Tapperhed havde vundet en udødelig *gloire* og *honneur* for den danske Nation, saaledes opfattedes de Minder, der knyttede sig til Troppernes Deltagelse i hin Krig, som ærefulde netop i national dansk Henseende.

Ved denne overleverede Opfattelse kunne vi næppe slaa os til Ro mere. Vistnok er det hævet over al Tvivl, at Auxiliærkorpserne udmærkede sig overordentlig, især i den spanske Arvefølgekrig; men der er fremsat flere Meninger, som gjøre en Undersøgelse nødvendig om deres Historie med Hensyn til et enkelt Hovedpunkt, nemlig deres Sammensætning.

I.

Medens det saaledes var den ældre Mening, at Auxiliærkorpserne vare Dele af den særlig danske Hær, og at der altsaa ikke var norske Afdelinger med, finder man flere

Gange hos nyere Forfattere i Norge den Opfattelse gjort gjældende, at baade Kristian V og Frederik IV have brugt norske Korpser paa den her nævnte Maade. Det er snart blevet fremhævet for at hævde Normændene deres Del i den militære Hæder, som disse Tropper vandt, snart for derpaa at bygge et Angreb paa Kongerne som dem, der solgte deres Undersaatters Blod.

Det Sted, hvor jeg mindes at have set denne Mening stærkest udtrykt, er i J. E. Sars's Afhandling om Norge under Foreningen med Danmark i Nordisk Universitetstidsskrift X Bind 3, S. 42. Det hedder her: «Armeens Elitekorps, de kongelige Livgarder til Hest og Fods, bleve for det meste rekruterede i Norge; herfra kom ogsaa Størsteparten af de Subsidietropper, som af Kongerne Kristian V og Frederik IV bleve sendte til England, Holland og den tyske Kejser, og som indlagde sig megen Berømmelse i Ungarn, ved Irlands Betvingelse under Vilhelm III og i den spanske Arvefølgekrig» [1]). Sars har som Kilde henvist til det af Lange udgivne Værk Norske Samlinger II 317—18, og jeg formoder altsaa, at det udelukkende er dette Sted, hvorpaa den her nævnte Mening er grundet.

Jeg anser det for at være nødvendigt, fuldstændig at

---

[1]) I sit senere udkomne Skrift: „Historisk Indledning til Grundloven“ (Kristiania 1882) har Sars vel ikke ligefrem gjentaget denne Paastand, men idet han her (S. 64) retter den — for øvrigt aldeles uretfærdige — Anklage imod Kristian VI, at han „solgte eller udlejede sine Undersaatter som Soldater til fremmede Magter, deriblandt mange Normænd, hvis Blod ofredes for en Sag, der ikke vedkom dem“, siger han tillige, at han deri fulgte „sine Forgængeres Exempel“. Man maa deraf slutte, at han endnu fastholder sin ældre Opfattelse om Kristian V's og Frederik IV's Handel med norske Troppeafdelinger.

afskrive Stedet i Norske Samlinger. Det lyder saaledes:

»I en skreven Beretning om den spanske Arvefølge-»krig, for saa vidt Frederik IV's Tropper toge Del deri, »og som synes benyttet af Ove Malling og ligeledes af »J. A. Frantzen i »Gjenlyd af danske og norske Søheltes og »andre Krigeres Tapperhed«, findes mod Slutningen en »Liste paa disse Tropper, hvoraf det meste er bortrevet, »men som dog viser, at Norske have været med. »Efter at Kavalleriet og en Del dansk Infanteri er op-»regnet, som og her er bortrevet, men findes hos »Frantzen, S. 142—43, staar der (det bortrevne her inden »Klammer)

»Norske [hvervede Regiment?] . . .	2	Bataillonner
»Agge[rshusiske nation. Regiment] .	2	—
»Vester[lehnske nat. Regiment] . . .	2	—
»Bergen[husiske Regiment]	1	—
»Trondhjemske [nationale Reg.] . . .	2	—
»Oplandske [do. do.]	2	—

»I den spanske Arvefølgekrig have altsaa deltaget i det »mindste 11 Bataillonner norsk Infanteri, og be-»stod hver Bataillon af 5—600 Mand, bliver det 5500—»6000 Norske, som have deltaget i de der vundne Laurbær. »Mærkeligt, at Fr. slet ikke anfører disse! Efter denne »Liste følger dette:

»Den siden kommanderende General i Norge Hs. Exc. »Feltmarskalk Arnold, R. af Elef., gik med det Op-»landske Infanteriregiment som Kapitajn og Kompagnichef »til Ireland (altsaa imellem Aarene 1689—1691?, da Kri-»stian V overlod William III 6000 Mand, der stode under »Hertugen af Würtemberg), holdt Bataillerne i Italien,

«Ungern og Nederlandene, blev dansk Minister ved det «svenske Hof og døde som Generalfeltmarskalk i Norge.»

Derefter findes i samme Haandskrift. «NB. i Aaret «1689 mønstrede Kristian V de 6000 Mand, som gik i «engelsk Tjeneste under Würtembergs Kommando og bleve «embarquerede ved Ribe. De udmærkede sig i Ireland «saavel ved Indtagelsen af Athlom som i Slaget ved Drog-«heda og Floden Boyne. Efter at hele Ireland ved Lime-«ricks Overgivelse var kommet under England, tjente disse «Tropper i Nederlandene» .... «1692 sendtes 2500 Mand «til Succurs for Kejseren i Ungarn, hvor de som sædvanlig «udmærkede sig, som før er anført.» (J. Chr. Bergs Optegnelser.) (L.)»

Efter dette skulde man unægtelig tro, at norske Tropper havde været med ved de her omhandlede Lejligheder, og det endog i forholdsvis betydeligt Antal. Men det stiller sig i Virkeligheden helt anderledes.

Enhver, der kjender noget til dansk krigshistorisk Literatur, vil vide, at der findes en meget udførlig Fremstilling af de danske Auxiliærkorpsers Historie under Kristian V og Frederik IV af J. H. F. Jahn (Kbhvn. 1840—1841), en Fremstilling, der er bygget paa et anseligt Arkivmateriale. Ifølge dette Skrift, hvis Tilværelse, hvor paafaldende det end er, maa have været Sars ubekjendt, findes intet somhelst, der tyder paa, at norske Tropper have hørt til noget af disse Korpser, og det uagtet Jahn meddeler detaillerede Styrkelister og Angivelser af Stabsofficererne ved de Korpser, der vare med i den spanske Arvefølgekrig.

Det er klart, at enten har den i Norske Samlinger efter J. Chr. Bergs Optegnelser gjorte Meddelelse Ret, og saa maa Jahns Værk lide af et — ganske vist utroligt —

Jaskeri, eller hans Fremstilling er sand, og Angivelsen om Brugen af norske Troppeafdelinger urigtig. *Tertium non datur!*

For at faa Vished herom har jeg gjennemgaaet, hvad der findes i Gehejmearkivet af herhen hørende Aktstykker, og jeg har tillige gjennemlæst det i det store kgl. Bibliothek opbevarede Manuskript: Sammlungen zur dänischen Geschichte von 1689 bis 1714 (den Kallske Manuskriptsamling, Folio 87), der indeholder en særdeles righoldig Samling af Rapporter fra de kommanderende Officerer ved Korpserne i England og Holland til Kongen og Overkrigssekretæren.

Det fremgaar af disse Kilder med overbevisende Klarhed, at Jahns Fremstilling er fuldt paalidelig.

For det første med Hensyn til Krigen fra 1689—97. Ligesom det originale kongelige Reskript af 20. August 1689 (Originale Resolutioner i Kristian V's Tid, Pakke Nr. 2) viser, at der kun har været Tale om de af Jahn nævnte og til den danske hvervede Hær hørende Rytter- og Infanteriregimenter, saaledes kan man se af Admiral van Stöckens Rapport 24. November 1689 (Aflevering fra Admiralitetsarkivet), at der ikke 1689 er overført noget norsk Regiment til Storbrittanien og Irland. At der fremdeles ikke kan tænkes paa, at en norsk Afdeling senere skulde være bleven sendt derover, viser ikke blot Manuskriptet fra den Kallske Samling med dets talrige authentiske Efterretninger om Krigen 1689—97, men ogsaa Pakken «Gehejmesager 1697» (afleveret fra Krigsministeriet), hvor man har den af Auxiliærkorpsets Chef Hertug Ferdinand Wilhelm af Würtemberg 1697 indsendte Liste over de Batailloner, der havde hørt til Korpset, og fremdeles den til Rentekammerets Aflevering hørende Pakke Afregninger med

de danske Tropper i England og Holland 1689—97, hvori de officielle Regnskaber findes. Ingensteds er der ringeste Spor at opdage til noget oplandsk eller andet norsk Regiment, ligesom man ogsaa af Udtalelserne om Korpset i Kristian V's Dagbog fra 1698 (i Gehejmearkivet) faar et tydeligt Indtryk af, at det helt og holdent hørte til den særlig danske Hær. For saa vidt der paa det ovennævnte Sted i Norske Samlinger udtrykkelig er omtalt det oplandske Regiment som deltagende i Vilhelm III's Krige, kan der tillige lægges Mærke til, at dette staar i bestemt Strid med forskjellige Udnævnelser af Officerer ved «det oplandske Regiment udi Norge», der nævnes i Kristian V's Dagbøger for disse Aar. Det hedder saaledes 3. August 1697: «Efter Statholders og General Gyldenløves derom gjorte allerunderdanigste Ansøgninger er Major Vind ved det oplandske Regiment udi Norge tillagt Karakter som Oberstlieutenant ved samme Regiment». Intet er mere indlysende, end at hvis det oplandske Regiment havde hørt til Auxiliærkorpset, vilde det have været dettes Chef, ikke den norske Statholder og den i Norge kommanderende General, der havde gjort Indstilling om Major Vinds Avancement. Det stemmer ganske hermed, at man Aaret i Forvejen (5. November 1696) ser Kongen give «Obersterne udi Norge ved de sex nationale Regimenter» Befaling til at indsende Beretninger om deres Regimenters Tilstand, «hvordan Munderinger vare beskafne» o. s. v. Det oplandske Regiment var netop et af disse sex nationale Regimenter[1]). For saa vidt endelig den Bergske Optegnelse i

[1]) Andre Udnævnelser findes 9. April 1695, da en Kapitajn Flor ved det oplandske Regiment bliver gjort til Interimskommandant i Fæstningen Kristiansfjeld (i Nærheden af Elverum) og 14. Marts 1696, da en Major Bruun ved samme Regiment bliver udnævnt til

Norske Samlinger nævner General Arnold som den, der havde været med i Krigen i Irland, da er dette sandsynligvis rigtigt nok; men vel at mærke, han var dengang slet ikke Officer i det oplandske Regiment, men 1692 Sekondlieutenant og 1693 Premierlieutenant i Livgarden til Fods, og den 30. November 1693 blev han Kapitajn i Dronningens Livregiment[1]). Baade en Bataillon af Fodgarden og en af Dronningens Regiment hørte til Auxiliærkorpset i Vilhelm III's Tjeneste.

Det staar ikke bedre til med Paastanden om, at norske Batailloner have været med i fremmede Magters Krige paa Frederik IV's Tid. Ikke blot vidner det ovenfor omtalte Manuskript fra den Kallske Samling med de idelig forekommende Angivelser af de forskjellige Afdelinger, dels naar de deltage i Kampe, dels naar de gaa i Vinterkvarter, om Korrektheden af Jahns Fremstilling; men denne stadfæstes ogsaa fuldstændig ved originale Aktstykker i Gehejmearkivet, nemlig (Pakke H.) Sager vedkommende Statens Forhold til fremmede Magter (Aflevering fra Krigsministeriet), hvori der findes officielle Lister over Auxiliærtropperne i engelsk-hollandsk Tjeneste, og ved Overkrigskommissær Vilhelm Schnells Regnskaber for de samme Afdelinger fra 1701—1712.

Det er aldeles utænkeligt, at der i officielle Kilder, som paa alle Punkter ere af det mest detaillerede Indhold, aldrig skulde have været talt om norske Afdelinger, hvis saadanne havde været med. Og her skal det oven i Kjøbet have været en Styrke paa 6000 Mand, altsaa saa meget

---

at være Oberstlieutenant udi den fra Chargen dømte Oberst Brauns Sted.

[1]) Vaupell: Den dansk-norske Hærs Historie (Kbhvn. 1872 og 1876) II, 62.

som Halvdelen af hele Korpset i engelsk-hollandsk Tjeneste! Hvorledes vil man saa efter en saadan Antagelse klare den Vanskelighed, at de Afdelinger af den danske Hær, der opføres i Styrkelisterne som hørende til Korpset, netop samlede udgjøre den Styrke af 10—12000 Mand, som vitterlig blev afsendt? Man maa for at faa Plads til norske Batailloner, skyde en Del af de danske ud, uagtet deres Deltagelse i Krigen er saa sikker som noget i Verden.

Der kan fremdeles heller ikke tænkes paa, at norske Korpser kunne have været med iblandt de Tropper, der bleve sendte til Østerrig. Ikke blot kan der i denne Henseende henvises til den hos Jahn aftrykte Liste over Stabsofficererne ved disse Tropper; men det fremgaar ogsaa klart, dels af den udførlige Afhandling, som J. Forchhammer har skrevet om dette Auxiliærkorps's Historie i Historisk Tidsskrift 5. Række II, 102 ff., dels, for ogsaa her at henvise til Archivalia, af Overkrigskommissæren Tobias Rosbachs Regnskaber for disse Tropper (Rentekammerets Aflevering).

Er der endelig, maa man spørge, det mindste Spor til, at det Antal norske Regimenter, som efter den af Sars godkjendte Kilde skulde have været med i den spanske Arvefølgekrig, fattedes i Norge, da Krigen udbrød med Sverige 1709? Ganske sikkert ikke det ringeste. Ved Løvendals Indfald i Bohuslen 1711 vare netop de fleste af de Regimenter med, som ifølge Norske Samlinger bleve brugte i engelsk-hollandsk Krigstjeneste, og General Haussmanns Indberetning om Mønstringer over den norske Hær 1712 viser, at alle de Korpser, hvorom her var Tale, dengang vare i Norge[1]). Som bekjendt nægtede England og

[1]) Vaupell: anf. St. I., S. 428 og Manuskriptet fra Kalls Samling 2. Bind.

Holland rent ud at lade Auxiliærtropperne marchere hjem efter Udbruddet af Danmark-Norges Krig med Sverige, og der kan altsaa ikke tænkes paa, at noget af de Regimenter, der vitterlig vare i Norge 1711 og 1712, et Par Aar tidligere kunde have været med i Flandern.

Naar vi se en Række af de paalideligste Vidnesbyrd i den Grad godtgjøre Rigtigheden af den traditionelle Opfattelse, hvorefter de her omhandlede Hjælpetropper udelukkende hørte til den danske Hær, er det ørkesløst at anstille Undersøgelser om, hvorledes en saa ubegribelig fejlfuld Meddelelse kan være bleven til som den, der efter Bergs Optegnelser findes i Norske Samlinger, og jeg skal ej heller spilde nogen Tid derpaa.

II.

Den Berettigelse, jeg her hævder for den gamle Overlevering med Hensyn til Hjælpetroppernes Sammensætning, har den imidlertid kun til en vis Grad. Det er nemlig med en stor Overdrivelse, at man i disse Korpsers Historie har fundet Minder, som det danske Folk rent nationalt kunde være stolt af.

Sagen er, at Auxiliærkorpserne udelukkende bestod af hvervede Tropper. Man maa ikke af saadanne Navne som Sjællandske eller Jydske Nationalregiment lade sig forlede til at tro, at der her var Tale om Regimenter, udskrevne fra de tilsvarende Landsdele. Det er en bekjendt Sag, at, medens dette havde været Tilfældet under den skaanske Krig, forstodes der senere ved slige Regimenter hvervede Tropper, der havde Underhold omkring paa Landet i de danske Provinser og nævnedes efter den Landsdel, hvor de vare indkvarterede.

Vistnok véd jeg, at den Mening, jeg har fremsat om

Auxiliærkorpsernes Sammensætning, stærkt afviger fra den, man finder hos Vaupell i hans Værk Den dansk-norske Hærs Historie, i det mindste, hvad det Korps angaar, som Kristian V sendte til England og Holland. Vaupell siger i det Afsnit, som bærer Navnet «Den dansk-norske Hær 1699» (I, S. 247 nederst): «I alle den danske Hærs «Afdelinger blandedes hvervede og Landets egen udskrevne «Befolkning imellem hinanden. Med vilkaarlige Mellemrum «udskreves der en Soldat af 140 Tdr. Hartkorn, eller af 70 «eller af 60 Tdr. Hartkorn. Ved disse Udskrivninger herskede «den største Vilkaarlighed, og Bonden brugte baade tilladelige «og utilladelige Midler for at slippe for Udskrivning. Thi «efter den forfærdelige Ødselhed med Menneskeliv uden «Maal og Med i den skaanske Krig, og efter at de ud«skrevne, blandede med hvervede, sendtes imod Irer og «Tyrker, var der sket et stort Omslag, og der var ind«traadt en Ulyst til Tjenesten, som Godsforvaltere og «Ridefogeder nyttede for at pine Bønderne.» Paa samme Maade siger Forfatteren (S. 249): «Den dansk-norske Sol«dat blev behandlet med Hovmod og Foragt af de ham «paatrængte raa tyske Befalingsmænd og bortkastedes i «udenlandske Krige, der vare hans Fædreland uvedkom«mende... Mandstugten maatte, navnlig naar han sendtes «langt bort fra sit Hjem, til Flandern og Ungarn, opret«holdes ved idelige Bloddomme.» Han lader det ogsaa være Mindet om denne Brug tidligere af de udskrevne Landsoldater, der væsenlig virkede til, at Oprettelsen af Landmilitsen under Frederik IV vakte stor Uvilje hos Bondebefolkningen i Danmark (smsteds. S. 309). Det er aabenbart denne Fremstilling, der er gaaet over i P. Fr. Rist's Skrift Fra Støvlettiden, hvor der S. 40 staar, at under Kristian V blev efter Griffenfeldts Fald Landets egen

Befolkning sammenblandet med hvervede Tropper i alle Regimenter.

Denne Vaupells og Rists Mening vilde, hvis den var rigtig, stærkt støtte den Opfattelse, der tidligere vistnok har været den almindelige, og hvorefter Hjælpetropperne overvejende bestode af de danske Kongers egne Undersaatter. Netop denne Mening laa til Grund for den Lyst, man havde til at finde ærefulde nationale Minder i disse Korpsers Kampe. Hvor vidt de vare sammensatte af hvervede eller udskrevne Tropper, var noget, man ikke reflekterede over. Det maa være den samme Opfattelse, der har fremkaldt flere nyere danske Forfatteres Domme om denne Del af den danske Krigshistorie, naar det f. Ex. er blevet udtalt, at «de danske Soldater visselig indlagde sig stor Ære i den spanske Arvefølgekrig samt i Ungarn imod Tyrkerne, men at baade Pengene og Hæderen vare for dyrt kjøbte ved det meget Blod, der blev udgydt i en Sag, som var Fædrelandet uvedkommende», eller naar det hedder, at Frederik IV desværre fulgte sin Faders Fodspor, idet han solgte Landets Sønner (18000 Mand) til fremmed Krigstjeneste[1]).

Idet jeg vil søge at vise det ugrundede i denne Opfattelse, vil jeg særlig holde mig til Vaupell som den, der maa gjælde for den krigshistoriske Autoritet.

Jo stærkere de Udtryk ere, som denne Forfatter har brugt, desto mere savner man, at han her, saa lidt som ellers i sit store Værk, har anført nogen Kilde. Men jeg tror rigtignok, at han i dette Tilfælde vilde have svært derved. Ganske vist er der under Kristian V blevet ud-

---

[1]) Fr. Barfod: Fortællinger af Fædrelandets Historie, 3. Udgave, 2. Bind (Kbhvn. 1869), S. 245.

skrevet Soldater, snart af 140 Tdr. Hartkorn, snart af 70 og 60 Tdr., men de Forordninger, som paabyde sligt, ere alle fra den skaanske Krigs Tid (1673, 1676, 1677 og 1678), og det er Tiden efter denne Krig, som der her er Spørgsmaal om. Med Hensyn til denne Tid hedder det hos Mandix i hans omhyggelige Skrift Danmarks Lovgivning i Kristian V's Tid (Kjøbenhavn 1831), S. 189, at der efter 1678 »ikke findes videre Soldaterudskrivning ommeldt i Kong Kristian V's Tid«. Hvor vidt har han eller Vaupell Ret?

Denne har selv rigtig set, at alle Rytterregimenterne efter den skaanske Krigs Ophør sammensattes ved Hverving. Men utvivlsomt har Mandix Ret ogsaa med Hensyn til Fodfolket. Det er allerede højst paafaldende, at medens man iblandt de trykte Forordninger, dels fra Tiden før 1679, dels fra Frederik IV's Regeringstid, finder nævnt de Kongebud, ved hvilke der udskreves Soldater, indeholder Samlingen af Forordningerne ikke et eneste saadant i Tiden fra 1678 til 1701, og der er ingen Grund tænkelig, hvorfor slige Forordninger, hvis de virkelig vare udstedte, ikke skulde være udkomne i Trykken i denne Tid, ligesaavel som enten før eller senere. Hertil kommer nu, at der i Kristian V's Dagbøger og Dagregistre fra 1689—1698 ikke findes en eneste Antydning af, at nogen Udskrivning har fundet Sted, og dog dvæler han med Forkjærlighed i sine Optegnelser ved alt, hvad der vedrører Militærvæsenet. Ved flere Aar er der endog ført særskilte Dagbøger for denne Del af Styrelsens Vedkommende. Man kan derfor med fuld Sikkerhed paastaa, at der i det mindste efter 1689 ikke er blevet udskrevet Soldater i Danmark under hans Regering. Og nu med Hensyn til Tiden imellem 1678 og 1689. Vi have der en Betænkning af Rente-

kammeret af 15. April 1685 (Ministeriernes Arkiv), hvori det udtrykkelig siges, at ingen Udskrivning mere fandt Sted, og hvoraf man tydelig kan se, at al Udskrivning var standset med den skaanske Krig. Rentekammeret udtaler tillige, at paa Grund af de sørgelige Landboforhold vilde Landet umulig kunne taale, at der atter fandt nogen Udskrivning Sted. Hvad saa Aarene fra 1685—1689 angaa, findes der i Gehejmearkivet, Danske Kongers Historie, Pakke 160, et Par løse Sedler med egenhændige Optegnelser af Kristian V med Dato 17. November 1688, som maaske en og anden kunde anføre som Bevis for, at der dog blev udskrevet Soldater i Danmark. Man kan se, at Kongen den Gang har været optaget af Tanken om en mulig Forstærkning af Hæren. Han optegner, hvormange Tropper der kunde skaffes til Veje ved: «neue Antwerbung und Rekrutirung». Man kunde ved første Øjekast — saaledes gik det mig selv — tro, at her var Tale om en forskjellig Fremgangsmaade, saaledes at der ved «Rekrutirung» skulde forstaas Udskrivning i Modsætning til Hverving. Men i denne Betydning bruger Kristian V i Virkeligheden aldrig Ordet. Allevegne, hvor det findes i hans Dagbøger, er det let at se, at der forstaas det samme derved som ved Hverving. Naar det paa de her nævnte Sedler er brugt ved Siden af Ordet «Antwerbung», betyder det nærmest, skjønt ikke ganske konsekvent, Forøgelsen af de allerede bestaaende Troppeafdelinger med nye hvervede Soldater, medens «Antwerbung» betegner Anskaffelsen af hele nye hvervede Regimenter. For at være sikker i min Sag har jeg gjennemgaaet Generalkommissariatets Protokoller fra Efteraaret 1688—1690, da det nødvendigvis der maatte have været omtalt, hvis der paa denne Tid havde fundet nogen Udskrivning Sted; men

uagtet der her tales om en forholdsvis stærk Forøgelse af Hærens Styrke, er det overalt kun Hverving, der nævnes, og man ser karakteristisk nok, at netop paa den Maade ere de enkelte Fodfolkskompagnier blevne forøgede hver med 10 Mand, hvilket nøjagtig er den Forøgelse, som Kongen paa hine Sedler havde optegnet skulde ske ved «Rekrutirung». Meget betegnende er det ogsaa, at der i den samme Pakke i Gehejmearkivet findes en anden egenhændig Optegnelse af Kongen fra 1696, der har til Overskrift «Memorial Landmilitsens Status belangend». Her læser man «§ 5 Militsiens Rekrutering og Antwerbung, i lige Maade om ej en Udskrivning kunde ske og hvorledes, om man kunde faa fra Island nogle Folk». Her adskilles netop Rekrutering og Udskrivning tydelig, og vi vide da ogsaa andensteds fra, at i dette Aar blev Spørgsmaalet om Udskrivning af Landsoldater stærkt forhandlet, uden dog at føre til noget Resultat. Jeg kan tilføje, at selve den Kommissionsforhandling, der fandt Sted om Udskrivning, tyder paa, at det var længe siden en saadan havde fundet Sted.

Det stemmer fuldstændig med alt dette, at da Regeringen 1684—1685 overvejede, om det ikke vilde være heldigt at fordele 3800 Mand af Fodfolket omkring paa Landet for der at blive underholdte og gjøre Arbejde, da er det stadig hvervede, ikke udskrevne Soldater, hvorom der er Tale[1]). Ingen kan nære den ringeste Tvivl om, at

[1]) Pakke Dokumenter af blandet Indhold 1682—1690 i Gehejmearkivet og den ovenfor nævnte Betænkning af Rentekammeret af 15. April 1686, hvor det foreslaar, at der til en saadan Fordeling af 4000 Soldater omkring paa Landet helst skulde vælges dansk eller norsk fødte Soldater, „hvilke ere vante til Bondearbejd og kunne bedre forstaa sig med Bonden, i den Stund Fremmede

hvis Hæren havde talt Tropper af den sidst nævnte Slags, vilde det være blevet dem, Regeringen havde permitteret. Og da der 8 Aar senere blev tænkt paa at reducere en Del af Hæren, og Kongen i den Anledning æskede Oversekretæren (ɔ: Krigsministeren) Harboes og forskjellige Generalers Betænkning, var det atter kun hvervede Soldater, som Talen var om[1]). Det hedder saaledes i den kongelige Skrivelse, at et af de Punkter, som skulle iagttages, er «dass keine mehrere abgingen als eine solche Anzahl, so in 2 Monaten zum allerlängsten durch Anwerbung als sonsten wiederum gantzlich ersetzet werden konnten». En saadan Forsigtighedsregel vilde være meningsløs, hvis man havde havt udskrevne Soldater at sende hjem, thi de kunde strax indkaldes til Tjeneste, saa snart det behøvedes. Og hvad er det andet end det samme, der fremgaar af Oversekretærens Betænkning, naar han (§ 9) udtaler: «Takke vi for meget af, hvor ere Folkene igjen saa hastig at bekomme», og naar han strax efter fremhæver, at det vil blive vanskeligt at faa hvervet i en Hast! Man ser da ogsaa, at Feltmarskal Wedel i sit Votum udtaler: «er udi de Tanker, at det bedst er at konservere de Gemene, som defficil ere at faa igjen». Baade han og de andre Generaler ere tillige af den meget naturlige Mening, at hvis der skal permitteres, maa det helst være «nogle Gemene, som i Landet vare fødte», da de hurtigst kunde faas igjen; men det svækker ikke Indtrykket af, at der kun tænkes paa hvervede Soldater, da der ogsaa var indfødte iblandt dem. Endelig bør det

ingenlunde skulde blive at fornøje, men snarere enten desertere eller være Bonden skadelig“.

[1]) De herhen hørende Aktstykker findes i Samlingen: Danske Kongers Historie Nr. 160.

nævnes, at der i den hele Række Depecher, som de svenske Diplomater fra Kjøbenhavn sendte til Kong Karl XI i Tiden fra 1679 til Kristian V's Død aldrig nævnes nogen Udskrivning, og det uagtet de netop stærkt fremhæve alt, hvad der staar i Forbindelse med Hærvæsenet i Danmark, baade Forøgelser og Formindskelser af Styrken. Hvad vilde vel have været vigtigere for dem at meddele, end at der fandt Udskrivning Sted? Ja! hvad mere er, ligesom det i en Depeche af 17. Maj 1681 hedder med en for en svensk Diplomat i hin Tid karakteristisk Vending: «Utskrifningarne hår i riket åro aldeles casserade, ty man af de tanker år, att denne nation till krigswåsendet intet synnerligen dugligt år», saaledes skriver en anden svensk Statsafsending 8. Febr. 1689 i en omstændelig Memoire, han tilsender Kongen om det danske Hærvæsen: «Allt infanterie i Danmark och Hollsten står på wårfwad fot» [1]).

Idet de forskjellige her nævnte Udtalelser vidne om, at der paa denne Tid overhovedet ikke har været udskrevne nationale Tropper i den danske Hær, vise de ogsaa, at man ikke maa tænke paa, at de af denne Klasse Soldater, der vitterlig vare blevne udskrevne paa den skaanske Krigs Tid, ere blevne holdte til Tjeneste senere, saaledes at der deri kunde ligge noget, som forsvarede Paastanden om, at udskrevne Tropper vare blevne sendte i fremmed Krigstjeneste.

Jeg har i det hele kun kunnet finde et eneste Vidnesbyrd om, at en saadan Brug af udskrevne Soldater maaske har fundet Sted, nemlig med nogle faa norske Soldater. Man læser nemlig i Kristian V's Dagbog for

---

[1]) Danske Samlinger, udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen og S. Birket Smith, 2. Række V, 83 og 296.

1694 27. Oktober følgende: «Saasom Statholder Gyldenløve saa meget presserte paa at have for den ældre unge Gyldenløve Folk til at sende til et Regiment, som han dog ej selver haver at kommande(re), mens Frans Juel, haver vi dog, om end skjønt vi ej det for godt befandt, dog bevilget at maa tage af to Kompagnier udi Kristiansand 80 Mand for Navnet *Royal danois* til Frankrig. Om end skjønt Kristian Gyldenløve ingen Recognaissance af Frankrig for de forrige Rekrutter haver havt.» For at forstaa dette maa det erindres, at samtidig med at Kristian V overlod Vilhelm III det tidligere nævnte Korps, var hans ældste Søn med Sofie Amalie Moth gaaet i fransk Krigstjeneste og søgte der ved Hverving at danne et Regiment under Navnet *Royal danois*[1]). Det er altsaa til dette Regiment, at Kristian V her tillod, at der maatte sendes nogle norske Rekrutter, og man maa tilstaa, at Sandsynligheden er for, at disse ikke bleve hvervede, men kommanderede til at gaa i fransk Tjeneste. Naar man ser, at Kristian Gyldenløve ganske kort Tid efter blev kaldt hjem og gjort til kommanderende General i Norge, kunde man fristes til at antage, at det ikke er blevet til noget med et Skridt, hvis Øjemed maatte være at give ham større Anseelse i Frankrig; men jeg skal dog ikke lægge Vægt herpaa, da jeg under alle Omstændigheder antager, at Kongen virkelig havde indrømmet disse Soldaters Afsendelse. Det var utvivlsomt en rigtig Følelse, der bragte ham til at skrive, at han «det ej for godt befandt»; kun Skade, at han ikke handlede efter denne Følelse; men det

[1]) Se f. Ex. Gehejmearkivets Aarsberetninger VI, 338, hvor Kongen 18. December 1692 bevilger U. Fr. Gyldenløve, „at ham maatte tillades at anwerbe paa Grænserne til et Par hundre(de) Mand til Chr. Gyldenløve Rekruter i Frankrig".

var hans vante Svaghed, at han ikke kunde sige Nej, naar Mænd, der stode ham nær, trængte stærkt ind paa ham. Imidlertid var det under alle Omstændigheder kun nogle faa Soldater, som det her gjaldt om, for ikke at tale om, at det aldeles intet har at gjøre med Auxiliærkorpset i engelsk-hollandsk Sold. Det var tvært imod til Englands og Hollands Fjende Frankrig, at disse Soldater skulde sendes.

Med denne lille Undtagelse maa jeg fastholde, at Kristian V ikke har ladet udskrevne danske saa lidt som norske Tropper kæmpe med i fremmede Hære. En helt anden Sag er det, at der naturligvis har været en Del baade af danske og norske Soldater med, for saa vidt de havde ladet sig hverve, enten før eller efter Korpsets Afsendelse. Skjønt dette aabenbart langt overvejende fik den Afgang, det havde under Krigen, vederlagt ved Hvervinger i Udlandet, er det sandsynligt, at der ogsaa vedvarende er blevet hvervet til det baade i Danmark og Norge[1]).

Hvad nu fremdeles Frederik IV's Regeringstid angaar, da kan jeg efter de Studier, jeg har gjort over Landmilitsens Historie, sige med fuld Bestemthed, at der ikke efter denne Konges Tronbestigelse er blevet udskrevet Soldater, som ere blevne sendte i fremmed Krigstjeneste. Der har end ikke efter 1701 maattet hverves her i Landet til at rekruttere Auxiliærkorpserne med. Naar det undertiden vistnok dog er sket, er det af Regeringen blevet omtalt som lovstridigt og som noget, der skulde forhindres i Fremtiden[2]). Idet man da med Sikkerhed kan gaa ud

---

[1]) Om Hvervinger i Norge, der dog for en Del ikke bleve til noget, henvises til Kristian V's Dagbøger i Nyt hist. Tidsskr. II, 192, 193, 214 og 256.

[2]) Forordningen af 1. Aug. 1705, hvor Kongen taler om det formastelige i, at „en Del af Officererne ved vores Landmilitie til-

fra, at de 18—20000 Mand, som Frederik IV lod deltage i den spanske Arvefølgekrig og i Østerrigs Krig imod Rakoczy i Ungarn, udelukkende vare hvervede Tropper, var det dermed givet, at den langt overvejende Del af dem var Udlændinger. Dette fremgaar allerede af, hvad der er vel bekjendt om den hvervede Hærs Sammensætning i hin Tid. End ikke den Del af Garden, der kæmpede med i Flandern, kan tænkes væsenlig at have bestaaet af Kongens egne Undersaatter, hvad der som bekjendt var Tilfældet med denne Del af Hæren senere (i det 18. Aarhundrede[1]). I det mindste viser en Liste fra 1695 over 18 Hestgardister, der den Gang paa Grund af Alder bleve afskedigede, at der iblandt dem kun var to Sjællændere, en Fynbo, en Normand og sex Holstenere, de andre vare Udlændinger. Desto værre fattes fuldstændige Mønsterruller over de Regimenter, der hørte til Auxiliærkorpserne; men vi have dog saadanne tilbage fra Maj 1706[2]) over 8 Rytterregimenter og 3 af de Fodfolkregimenter, der den Gang stod i Nederlandene. De give i det hele Indtrykket af et forholdsvis ringe Tal Navne, der kunne tyde paa dansk eller norsk Byrd, medens den langt overvejende Del af Navnene viser hen til tysk Nationalitet. Ved et enkelt Regiment, nemlig Prins Georgs, have vi tillige Angivelsen af Mandskabets Fødesteder. For at tage et Par Exempler, ser man, at der i et af Kom-

---

fordriste sig . . . . endog Folk af Landet til Regimenternes Rekrutering, som i fremmede Potentaters Tjeneste ere overladte, at udprakticeres".

[1]) Efter C. L. v. Løvenskiold: Efterretninger om Livgarden til Fods (Kbhvn. 1858), S. 192, ophørte den udenlandske Hverving først 1739, da Kristian VI indførte Hverving i Norge til dette Regiment og til Grenaderkorpset. — Dog viser tidl. omtalte Kallske Manuskript, 2. Del, at der 1712 er kommet over 300 Rekrutter fra Norge til Garden.

[2]) Rentekammerets Aflevering i Gehejmearkivet.

pagnierne var 58 Menige, der havde hjemme i Tyskland, et Par var fra Holsten, en fra Aarhus, en fra Kjøbenhavn, en fra Aalborg — og det er endda tvivlsomt —, sex fra Slesvig. Ved et andet Kompagni træffe vi 65 Tyskere, en Dansk, en Normand, to Holstenere og to fra Oldenburg. Det Kompagni af Regimentet, der fremviser det forholdsvis største Tal af Soldater, som vare Kongens egne Undersaatter, har ti fra Danmark, sex fra Slesvig, fem fra Holsten, tre Normænd og 42 Tyskere. Ogsaa Svenskere forekomme i flere af Kompagnierne. Man kan ganske vist ikke fra de her nævnte Regimenters Sammensætning gjøre nogen sikker Slutning om, at Forholdene have været nøjagtig de samme ved alle andre Regimenter, og ved et enkelt Rytterregiment har Forholdet været helt anderledes. I det mindste skrev General Johan Rantzau den 17. Maj 1706 fra Korpset i Nederlandene, at nu havde Desertioner endog grebet om sig i Brigadér Uterwicks Regiment (andet jydske), «som aldrig har vidst af denne Sygdom at sige og bestaar mest af lutter danske Knægte». Dette Regiment, siger han, havde været et af Kongens bedste Regimenter [1]). Men der ligger i selve den Maade, hvorpaa Rantzau fremhæver dette Regiments nationale Sammensætning, et Vidnesbyrd om, at det var noget særegent. Selv om det maaske nok kan antages, at indfødte Danske hellere have ladet sig hverve til Rytterregimenterne end til Fodfolket, og at der altsaa fandtes flest af dem i hine, pege dog de her nævnte Mønsterruller stærkt paa det overvejende udenlandske Præg, Korpserne som Helhed have havt. Dette stadfæstes ved, hvad der vides om,

---

[1]) Det Kallske Manuskript 1. Del. Dette stadfæstes ogsaa ganske godt af Mønsterrullen fra 1706.

at hele Batailloner vare hvervede i Udlandet og ganske særlig ved Generalernes egne Rapporter om, hvorledes der under selve Krigen blev skaffet nye Rekrutter til Korpset til Erstatning for dets stærke Afgang ved Mandefald, Sygdom og paa andre Maader. «Det meste», skriver Johan Rantzau 8. Maj 1707 til Kongen, «som jeg frygter for ved Infanteriet, er Desertionen, naar vi komme i Marken, thi alle Rekrutterne bestaa mesten Dels af lutter Desertører og iblandt dem en Mængde Saxer, som ere gruelige Springere.» Idet han det følgende Foraar (3. April 1708) udtaler en lignende Frygt i en Rapport til Kongen, tilføjer han højst betegnende: «Men jeg haaber, at vi ved Ouverturen af Kampagnen strax faa en vigoureuse action, at vi kan faa Tjeneste af dem, førend de løber bort». Et Par Maaneder efter stod Slaget ved Oudenarde. Det udtyndede stærkt det danske Korps's Række; men kort efter skriver Korpsets Chef Hertug Karl Rudolf af Würtemberg til Frederik IV, at det danske Infanteri var mere komplet end før Slaget, da det var blevet rekrutteret med de tyske Desertører, der efter Kampen vare gaaede over fra Fjenden[1]).

Af alt dette fremgaar det formentlig klart, at den Ære, der paa Valpladserne ved Hochstädt, Ramelliers, Oudenarde og Malplaquet blev vunden for de danske Faner, i Virkeligheden, set fra et nationalt dansk Standpunkt, var temmelig uægte. Især gaar det ikke an, saaledes som det en Tid var almindeligt, at tale i høje Toner om de danske Soldaters Tapperhed i den spanske Arvefølgekrig, og saa samtidig lade Nederlagene ved Helsingborg og Gadebusch være en Følge af Hærens unationale Sammen-

[1]) Rapporter i det Kallske Manuskript.

sætning. Det var væsentlig samme Slags Korpser, der i begge Krige førtes i Ilden. Men Sagen var, at medens Mænd som Jørgen Rantzau og Scholten vare ypperlige Brigade- og Divisionsgeneraler, der kunde gjøre udmærket Fyldest i Hære, som havde Eugen og Marlborough til Overgeneraler, vare de langt mindre i Stand til selvstændig at føre hele Armeer, allermindst overfor et overlegent Feltherresnille som Magnus Stenbock. Men de her fremsatte Bemærkninger vise formentlig ogsaa, at, hvor lidt end en saadan Overladelse af Korpser i fremmed Krigstjeneste som den, hvorom vi have talt, stemmer med vort Syn paa Menneskeværd, saa ligger der dog en umaadelig Overdrivelse i de Domme, der i den nyere Tid oftere ere fældede, særlig over Frederik IV, som den, der havde drevet Handel med sine Undersaatters Blod. For det første gjør det en meget stor Forskjel, om de Soldater, der ere blevne overladte andre Magter, have været udskrevne eller hvervede, thi, medens det er utilgiveligt at bruge udskrevne Soldater i andre Kampe, end hvor det gjælder Statens eget Vel, har den, der lader sig hverve, i Virkeligheden solgt sig til at kunne bruges som Soldat paa hvilken som helst Maade den, der hverver ham, har Lyst at benytte ham, og endelig viser det sig ogsaa, at det kun har været efter en forholdsvis ringe Maalestok, at der er blevet udgydt dansk og norsk Blod i de her nævnte Krige. Den langt overvejende Del af Hjælpekorpsernes Soldater saa vel som af deres Officerer bestod af Mænd, der naar de ikke havde solgt sig til den dansk-norske Konge, da havde ladet sig kjøbe til Krigstjeneste af andre Magter og kæmpet med i deres Tjeneste i de samme Slag.

Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie

i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel.

Af

A. Heise.

Familien Rosenkrantz indtog i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel saa mægtig en Stilling i det danske Aristokratis Rækker som faa eller ingen andre. Dette gjælder især Hovedlinierne, der nedstammede fra Rigshofmester Erik Ottesen (Rosenkrantz), der døde 1503. Hans Sønnesøn, Rigsraad og Ridder Oluf Nielsen Rosenkrantz til Vallø, efterlod sig ved sin Død 1545 vel ingen Sønner; men han havde i sit Ægteskab med den bekjendte Landsdommer og Rigsraad Mogens Munks Datter, Ide Munk, flere Døtre, af hvilke den ældste, Birgitte Rosenkrantz, blev gift med Rigsraad Peder Bilde til Svanholm, en Søn af den bekjendte Rigshofmester Eske Bilde, og den yngre, Mette Rosenkrantz, med Rigsraad Sten Rosensparre til Skarholt i Skaane og efter hans tidlige Død med den berømte Rigshofmester Peder Oxe til Gisselfeld. Medens Vallø-Linien saaledes gjennem disse tre Svogre hævedes til den største Anseelse og Glans, havde en anden af Erik Ottesens Sønnesønner, Rigsraad Otte Holgersen Rosenkrantz

til Boller, ved sin tidlige Død i Aaret 1525 efterladt sig 4 umyndige Sønner, Holger, Erik, Otte og Jørgen, der i Midten af Aarhundredet skulde komme til at hæve Rosenkrantzernes egen Slægt til den højeste Anseelse, i det de tre af disse Brødre, Holger Rosenkrantz til Boller, Erik Rosenkrantz til Arreskov og Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, alle skulde blive Rigsraader og komme til at indtage meget betydelige Stillinger i Statens Tjeneste. Disse her nævnte 6 Mænd komme saaledes for en stor Del til at give Adelsregimentet under Kristian den 3dies sidste Regeringsaar og under hele Frederik den 2dens Tid sit Præg, baade i Fredens og i Krigens Gjerninger, baade indenlands og udenlands. Det er disse 6 Mænd, som nærmere skulle omtales i det følgende, saaledes at de tre Svogre af Vallø-Linien først skildres, derpaa i et senere Afsnit de tre Brødre Rosenkrantz med de Mænd, der nærmest slutte sig til dem. Med Hensyn til Behandlingen af Stoffet bemærkes, at det oprindelig var bestemt til at skulle udgjøre tredie Del af «Familien Rosenkrantz's Historie», men at det paa Grund af forandret Bestemmelse meddeles i dette Tidsskrift, paa enkelte mindre Forandringer nær i samme Form, hvori det er udarbejdet efter sin første Bestemmelse.

Første Afsnit.

Svogrene Peder Bilde, Sten Rosensparre og Peder Oxe samt deres Hustruer.

I.

Peder Bilde til Svanholm og Birgitte Rosenkrantz til Øster-Vallø.

Af Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz's og Fru Ide Munks tre Døtre, Birgitte, Mette og Karen, var den førstnævnte

født i Aaret 1530[1]) og opkaldt efter sin Farmoder, Fru Birgitte Olufsdatter (Thott) til Vallø, Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz's Enke, der var død kort før, i Aaret 1528. Sine første Aar tilbragte hun hos Forældrene, dels paa Vallø, dels paa Nyborg Slot, som Hr. Oluf Rosenkrantz som Hofmester for den unge Hertug Hans havde faaet i Forlening i Aaret 1533. Her synes hun, ligesom Hr. Olufs øvrige Børn, at have været, da Slottet i Aaret 1534 blev indtaget af Grev Kristoffers Mænd. Hun var ligeledes paa Vallø, da Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz i Begyndelsen af 1535 blev fangen af de Grevelige og Borgen indtagen; i al Fald var hun her endnu i Slutningen af December 1534[2]). Senere tilbragte hun nogle Aar i sin tilkommende Svigerfaders, Eske Bildes, Hus og er formodentlig forbleven her, indtil dennes Hustru, Fru Sofie Henriksdatter Krummedige, døde i Maj 1539. Ifølge det nøje Venskabsforhold, der fandt Sted mellem Oluf Rosenkrantz, Eske Bilde og deres Hustruer, blev den unge Birgitte allerede i sit 12. Aar lovet bort til Eske Bildes ældste Søn Peder. For øvrigt opholdt hun sig tillige med sin Familie paa denne Tid i Malmø, hvor Oluf Nielsen ejede en Gaard, og her undervistes hun og hendes Søskende paa denne Tid, omtrent i Aaret 1542, af den senere saa berømte Niels Hemmingsen, der netop da var vendt tilbage fra Wittenberg[3]).

Peder Bilde var født i Aaret 1514. Sin første Lærdom fik han i Ring Kloster ved Skanderborg under Nonnen Mette Ovesdatters Vejledning; men da hans Mor-

---

[1]) Gravpladen i Valløby Kirke, se Petersen, Vallø, S. 283.
[2]) A. Heise, Familien Rosenkrantz's Historie, 2. Del, Dipl. Nr. 118 127; 142.
[3]) Fam. Rosenkr. II, 248—49.

moder, Fru Anne Rud, Hr. Henrik Krummediges Hustru, og hans Forældre mente, at han nu havde lært saa meget, «som han havde Behov», skulde han i Lære hos en Adelsmand. Først tænkte man paa Knud Pedersen Gyldenstjerne til Tim; men da han var anset for en stræng Mand, og Peder Bilde var en blød Dreng, satte man ham tilsidst, i August eller September 1529, i Huset hos Hr. Oluf Nielsen paa Vallø. I den Anledning skrev Nonnen Mette Ovesdatter et Brev til hans Moder, Fru Sofie Krummedige, hvori hun gjør Rede for, hvad han har lært. Skjønt han da var 14—15 Aar gammel, synes hans Lærdom væsentlig at have bestaaet i Indenadslæsning og Skrivning. Han havde «et ganske haardt Nemme», skriver hun, var svagelig og blød, men et godt Barn, der havde vundet alles Kjærlighed; hun indskærper derfor stærkt, at han maatte tages med Mildhed[1]).

Hos Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz forblev Peder Bilde indtil Aaret 1532, da Hr. Oluf som Hofmester for Hertug Hans ikke længere kunde beholde ham i Huset hos sig. Han nævnes hyppig i disse Aar i Bedstemoderens Breve. Hun nærede stor Kjærlighed til ham, men ogsaa stor Frygt for hans Sygelighed, især da Svedsoten i Aarene 1529 og 1530 bortrev saa mange. En Gang imellem saa hun ham i Kjøbenhavn, naar han fulgte med Hr. Oluf til Herredagene eller maatte under Lægebehandling for sin Sygelighed. Dette var saaledes netop Tilfældet i April 1532; hun fulgte derfor ikke Hr. Oluf Rosenkrantz's Raad, at sende ham til Eske Bildes Broder, Biskop Ove Bilde i Aarhus, eller til en anden Biskop, men tog ham hjem til

---

[1]) Jfr. Fam. Rosenkr. II, 237; Dipl. Nr. 72; 73; Vedel-Simonsen, Ruderne I, 154; 157; 161; 171; 187; 196; 231.

sig, at han kunde forvinde sin Sygdom. Det er dog nu noget bedre med ham, skriver hun til Datteren; han er et godt Barn, der har et godt Rygte hos dem, han har været hos[1]).

Efter at Fru Anne Rud var død paa sin Gaard Mogenstrup (Monstorp) ved Malmø i Foraaret 1533, kom Peder Bilde derpaa i Huset hos Hr. Mogens Henriksen Gyldenstjerne, den Gang Lensmand paa Malmøhus[2]). Her har han formodentlig været, da Malmøboerne i Juni 1534 fangede Hr. Mogens Gyldenstjerne og beholdt de adelige Børn der i Byen som Gisler og deriblandt ogsaa Peder Bildes Broder Jørgen, som da var i Huset hos Jørgen Kock. For øvrigt hører man i disse urolige Aar intet om Peder Bilde, før han i Januar 1536 fulgte med den kgl. Sekretær M. Jesper Brokmand og Kristian III's tyske Kansler M. Wulfgang von Utenhof til Hamborg for derfra at sendes til den berømte Landgrev Filip af Hessens Hof[3]). Ogsaa to andre af Eske Bildes Sønner, formodentlig Jørgen og Hartvig, studerede den Gang i Tyskland, men i Leipzig, hvor de levede under temmelig uheldige Forhold[4]). Peder Bilde var imidlertid endnu i de første Maaneder af Aaret 1537 ved Landgrevens Hof[5]). Naar Peder Bilde er kommen tilbage fra Hessen, vides ikke; Trolovelsen fandt Sted ved Paasketid 1542; men en Ytring i et Brev fra Oluf

---

[1]) Vedel-Simonsen, Ruderne I, 238—39; 246—47; jfr. Fam. Rosenkr. Hist. II, 192; Dipl. Nr. 100.

[2]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 108.

[3]) Dsk. Mag. VI, 13; 15; jfr. min Afhandling om Utenhof i Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 227 (det var dog ikke ham, men Broderen Hartvig, der tidligere var bleven opdragen hos Abbed Henrik Tornekrans i Sorø; se Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 108).

[4]) Kannik Joh. Tursen til Eske Bilde, Leipzig 3. Oktbr. 1536 (Dsk. Kong. Hist. Fasc. 17 b, Nr. 78); jfr. Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 280.

[5]) Rørdam, Hist. Kildeskr. I, 733; jfr. Dsk. Mag. VI, 19.

Rosenkrantz af 3. Juli s. A. kunde maaske tyde paa, at han da endnu var i Udlandet. Ved Hr. Olufs Død i November 1545 var Ægteskabet endnu ikke fuldbyrdet[1]).

Under disse Forhold vedblev Fru Ide Munk endnu i flere Aar at styre Vallø paa sine umyndige Døtres Vegne. Hr. Olufs Forleninger bleve nu givne til andre; Pantelenene Vallore og Holme samt Lejre og Udlejre bleve i Begyndelsen af 1546 indløste og lagte under Kjøbenhavns Slot; thi det var netop i disse Aar, at Kristian III søgte at lægge saa mange af de mindre Len som muligt under de større Len. I Paaskeugen fratraadte derpaa Fru Ide Abrahamstrup efter i Forvejen at have ladet tage Syn derover, der vidnede, at Lenet og Gaarden var blevet meget forbedret i Hr. Oluf Rosenkrantz's Tid[2]).

Peder Bilde selv havde endnu i Aaret 1546 som kongelig Hofsinde ligget paa Hald Slot og senere i Vestervig Kloster i Borgeleje. I Aaret 1547 blev han derpaa forlenet med Helsingborg Slot som Regnskabslen efter Hr. Peder Skram, der dog atter fik det tilbage den 8. Juni 1548, da Peder Bilde forflyttedes til Aarhusgaard som Stiftslensmand i Aarhus Stift[3]). Ved Mikkelsdagstide s. A. stod derpaa hans Bryllup med Birgitte Rosenkrantz. Dog var der nær kommet en Hindring i Vejen; Peder Bilde var nemlig blandt de Adelsmænd, der skulde følge Dron-

---

[1]) Jfr. Fam. Rosenkr. II, 248—49 og Dipl. Nr. 166 og 169.

[2]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 177.

[3]) Dsk. Mag. 4. R. I, 218; IV, 335; I, 315; 331—33; 351; 353; Erslev og Mollerup, Dsk. Kancelliregistranter 1535—50, S. 385; Dsk. Mag. 4. R. II, 87—183. — I Dsk. Kong. Hist. Fasc. 22 findes det orig. Følgebrev til Aarhusgaard, dat. Fredag efter Erasmi Dag. Endnu 14. Juli kaldes han dog Lensmand paa Helsingborg (Fam. Rosenkr. II, Nr. 188), i Oktbr. derimod i Aarhus (Dsk. Mag. 4. R. II, 177).

ning Dorothea og hendes Datter Anna til Formælingen med Hertug August af Sachsen; men Eske Bilde, der nu var bleven Rigshofmester efter Mogens Gøjes Død, fik dog gjennem Dronningen Peder Bilde fritagen for dette Hverv[1]). Brylluppet kunde nu holdes til den fastsatte Tid med hele den Overdaadighed og Pragt, som Adlen paa denne Tid begyndte at udfolde[2]). Hun var altsaa den Gang 18 Aar gammel, han 34 Aar.

Det nygifte Par havde nu i Reglen Ophold paa Aarhusgaard, som Peder Bilde beholdt som Regnskabslen indtil April 1554. En Mængde Kongebreve om mange forskjellige Forhold ere i disse Aar udstedte til Peder Bilde; i Aaret 1551 førtes der saaledes stærke Klager over hans Regnskabers Mangelfuldhed; thi Kronen var i Kristian III's Tid meget nøjeregnende overfor Lensmændene[3]); snart kaldtes han til Kongen, snart skulde han modtage kgl. Personer paa Aarhusgaard, saaledes 1552 Kongens Broder, Hertug Adolf af Gottorp, og senere hen paa Aaret Kongen selv; snart skal han i Forening med Biskoppen og Stiftets øvrige Lensmænd sørge for Forbedring af Præsternes Indtægter, snart skal han i Forening med Stiftets øvrige Lensmænd lade Ulveunger optage i Aarhus Stift (1553); snart er han Mønstringsherre i Aarhus Stift (1552 og 1553) og maa give Møde i Kolding som Medlem af Kom-

---

[1]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 188; jfr. Dsk. Mag. V, 8—9; 4. R. I, 351; II, 94—96.

[2]) En Fortegnelse over Forbruget (henved 2 Læster Rug og Mel, over 3 Læster Malt, 5 Læster Havre, 60 Sider Flæsk, 12 Svin, 1 Td. Svedsker, 3 Tdr. Lyneborger Salt) og Omkostningerne (572½ Daler og 7 Lod Sølv, ɔ: c. 2289 Kroner, ɔ: efter vore Pengeforhold c. 11,445 Kr.) findes hos Petersen, Vallø, S. 57.

[3]) Erslev, Konge og Lensmand, S. 151. For øvrigt Danske Magasin 4. R. passim og Tegn. og Registre efter 1550.

missionen angaaende de saakaldte Klemmebreves Udstedelse. — Men imidlertid var der foregaaet forskjellige Familiebegivenheder af større Betydning.

Allerede Hr. Oluf Rosenkrantz skal have lovet sin yngste Datter, Karen Rosenkrantz, vistnok født efter Grevefejden og opkaldt efter sin Mormoder Karen Rosenkrantz († 1535), altsaa endnu et helt Barn, til Eske Bildes yngste Søn, Henrik Bilde, der var født i Aaret 1530 kort efter sin Morfader Hr. Henrik Krummediges Død, efter hvem han derfor blev opkaldt[1]). Paa den Tid, da Peder Bildes Bryllup forestod, havde Hr. Eske Bilde henvendt sig baade til Fru Ide Munk og til hendes Fader, den gamle Mogens Munk, om en endelig Aftale; men Fru Ide drog Sagen hen i flere Aar, idet hun foregav, at Datteren endnu var saa ung, at hun ikke vilde love hende bort, før hun selv med modent Overlæg kunde bestemme sin Skjæbne; men tillige lod hun forstaa, at hun ikke vilde hindre Henrik Bilde i imidlertid at se sig om efter et andet Parti, hvis et saadant faldt bedre i hans Smag. Saaledes stod Sagen i Aaret 1549. Henrik Bilde opholdt sig imidlertid i disse Aar i Udlandet; allerede i Oktober 1544 var han 14 Aar gammel bleven indskreven ved Universitetet i Wittenberg[2]). Senere begav han sig til Angers i Frankrig tillige med sin Præceptor, Mester Lavrids Ipsen, en Søstersøn af Hans Henriksen, Kannik i Roskilde, der i sin Tid havde været i Biskop Ove Bildes Tjeneste, hvorefter han stadig stod i nøje Forhold til Bilderne. I Angers blev han flere Aar (1550—51) for at lære Fransk ordentlig, og der tænktes ogsaa paa et længere

---

[1]) Jfr. Fam. Rosenkr. II, 249; Vedel-Simonsen, Ruderne I, 212.
[2]) Ny Kirkehist. Saml. IV, 71.

Ophold i Italien, for at han ogsaa kunde lære Italiensk og videre uddanne sig. Præceptoren skildrer ham i sine Breve som et elskværdigt ungt Menneske; han havde udviklet sig stærkt, baade aandelig og legemlig, under Opholdet i Udlandet; men han var en blød Karaktér; selv lod han til at anse Jomfru Karen Rosenkrantz som sin Fæstemø; men nu lod hun til at have faaet andre Bejlere, og det gjorde et stærkt Indtryk paa ham. Endnu i August—September 1551 var Fru Ide Munk lige utilbøjelig til at indvillige i Forbindelsen. Herover blev den mægtige Rigshofmester meget vred. Medens han opfordrede Henrik Bilde til at indkjøbe et kostbart Smykke i Frankrig til Jfr. Karen, formodentlig som Fæstensgave, satte han gamle Mogens Munk og Jfr. Karens nærmeste Frænder ud paa Moderen; ja han søgte endogsaa at faa Jfr. Karens Farbroder, Kristoffer Rosenkrantz til Skjern, til at true Fru Ide med at gjøre hende arveløs eller «med andre saadanne haarde Ord, som hun kunde lægge sig paa Sinde». Samtidig skulde Peder Bilde virke paa sin Svigerinde og foreholde hende, at hendes afdøde Fader og siden hendes Slægt og Venner paa hendes Vegne havde samtykt i Forbindelsen (17. Novbr. 1551)[1].

Sagen synes neppe at være kommen i Orden; thi Jfr. Karen saa vel som hendes Moder forbigaaes helt i Eske Bildes Testamente af 30. Novbr. s. A. — Kort efter (11. Februar 1552) blev Eske Bilde pludselig bortreven af Pest

[1]) Aarstallet i dette Brev (Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 203) ligesom i flere af de foregaaende Breve om samme Sag (Nr. 187; 189; 191—92; 194—97; 199—202) er dog utydeligt, da der efter mdl findes en Krølle, der synes at betegne mdlj. Men alle Aarstal, der ere skrevne med arabiske Tal (1551), ere sikre nok (f. Ex. Nr. 199 og 202), hvoraf ses, at Sagen neppe endnu var kommen i Orden Aug.—Septbr. 1551.

i Kjøbenhavn, efter at han i sine senere Aar synes at have været svagelig. Henrik Bilde var endnu i Aaret 1552 i Udlandet, men er formodentlig kort efter vendt tilbage; i al Fald var hans Præceptor, Mester Lavrids Ipsen (Laurentius Jacobi Oldorphius), hvis Befordring Sønnen i et af sine Breve anbefalede til Faderens Omsorg, i Aaret 1553 Professor Pædagogicus ved Kjøbenhavns Universitet og blev Aaret efter Læsemester ved Aarhus Domkirke[1]). Imidlertid blev Jfr. Karen Rosenkrantz den 16. Oktbr. 1553 pludselig bortreven i sin fejreste Ungdom, efter Sagnet midt i en Dans. Hun blev begraven i Valløby Kirke, hvor Biskop Peder Palladius holdt Ligtalen over hende. I Muren findes en graa Marmorsten med hendes Billede, holdende en Bog ind mod venstre Side (Hjertet), hvori man, dog uden al Grund, har villet se en Hentydning til hendes Dødsmaade. Indskriften lyder:

> Aar MDLIII tendt XVI Dag Octobris døde salig Jomfru Karene Rosenkrans, salig Her Olvf Rosenkransis Dater thil Walø, oc liger heer neden begravit. — Aar (15)78 er dette Arbede af Peder Bilde oc F. Birgite Rosenkrans bekosted.[2])

Eske Bildes store Godser (Svanholm, Ellinge, Monstrup, Brunlaug i Norge m. m.) deltes efter hans Død

---

[1]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 196; 200; Vedel-Simonsen, Ruderne I, 128—29. 1554 betænkte Biskop Ove Bilde i sit Testamente „Mester Lavrids, Hr. Hans Henriksens Søstersøn, som var hos Henrik Bilde“, med en Gave (Nye Dsk. Mag. I, 241 ff.; jfr. Rørdam, Universitetshist. I, 641, og Hist. Kildeskr. I, 390—91).

[2]) Petersen, Vallø, S. 284. Jfr. Fam. Rosenkr. II, 284. — Uddrag af Ligtalen findes i den Kallske Saml. af Haandskr. i det st. kgl. Bibl. (Nr. 524, 4.), jfr. Ny Kirkehist. Saml. I, 686. Texten var: Puella non est mortua, sed dormit. Personalhistoriske Bidrag indeholder Uddraget ikke.

mellem hans Børn, af hvilke Peder Bilde som den ældste fik Bildernes fædrene Gaard Svanholm i Sjælland. Denne Gaard havde Eske Bilde i Aaret 1538 arvet efter sin Broder Mogens, men senere forlenet den paa Livstid til sin anden Broder, Biskop Ove Bilde. Dette bekræftedes nu af Peder Bilde ($^{28}/_{2}$ 1552) paa Grund af de mange Velgjerninger, Biskoppen havde vist hans salig Fader og hans Søskende[1]). Først ved Biskoppens Død ($^{16}/_{4}$ 1555) kom Gaarden under Peder Bildes egen Styrelse. Biskoppen havde ogsaa i sit Testamente betænkt Peder Bilde med et forgyldt Stob, skjænket ham af Kong Hans, sit Indsegl og sin Guldkjæde. Lignende Gaver fik ogsaa Fru Birgitte og hendes Moder, Ide Munk. — Ogsaa ved Eske Bildes Død havde Peder Bilde og hans Brødre faaet kostbare Gaver, nemlig «en Guldkjæde, gjort af det Guld, som Kongen af Frankrig mig skjænket haver, med hans kongelige Navn hængende udi»; Fru Birgitte fik ved den Lejlighed en Guldske med Ruder og Skaktavl i, vel altsaa et Arvestykke fra Fru Anne Rud med hendes fædrene og mødrene Vaaben[2]). — Af Eske Bildes Forleninger søgte Sønnen strax gjennem Johan Fris og Erik Banner at faa Brev paa Vor Frue Kloster i Roskilde; men det blev øjeblikkelig afslaaet, da Klostret allerede var bestemt til en anden (Korfitz Ulfeld) og Peder Bilde desuden havde andet Len i Forvejen. Samtidig forlenedes ogsaa St. Peders Nonnekloster i Lund til Rentemesteren Eskild Oxe. Her var saaledes intet at faa[3]).

---

[1]) Geh. Ark., Svanholm Nr. 14, beseglet af Peder Bilde, Berete Rosenkrantz og Ejler Krafse til Egholm, g. m. Søsteren, Hilleborg Bilde. Jfr. Danske Herreg. XI, Svanholm.
[2]) Ny dsk. Mag. I, 241; Dsk. Mag. IV, 241.
[3]) Tegn. 1552, p. 28; 168.

Imidlertid sad Fru Ide Munk stadig inde med Vallø. Hun havde i disse Aar en Del Ejendomstrætter og foretog forskjellige Mageskifter, som tildels angik Vallø, men som her ikke skulle nærmere omtales. Allerede i November 1550, altsaa netop som Striden om Jfr. Karen Rosenkrantz's Trolovelse stod paa, havde Peder Bilde paa egne og Hustrus Vegne tilsagt hende at ville godkjende Hr. Oluf Rosenkrantz's Bestemmelse om, at hun skulde have et Barns Lod i hans efterladte Jordegods, hvilket ikke var blevet juridisk afgjort inden hans Død. De tilsige hende derfor, at hun af deres Andel skal paa Livstid have alt det Gods, som ligger i Herfølge Sogn og Bæverskov Herred, og Fyldest i andet Gods, hvis dette ikke slog til[1]). Nogen endelig Deling. har dog neppe fundet Sted før i Aaret 1554, altsaa efter Jfr. Karens Død, hvorved Birgitte Rosenkrantz og Peder Bilde fik den østlige Del af Hovedgaarden med dertil lagt Gods (Øster-Vallø), medens den yngre Søster, Mette Rosenkrantz, der omtrent 1552 var bleven gift med Sten Rosensparre til Skarholt, fik Vester-Vallø med dertil hørende Gods. Den 16. November 1554 indvilligede nemlig Peder Bilde og Sten Rosensparre i, at Fru Ide fik en Del Gods for hendes Andel i Vallø Gaard og Ejendom, nemlig Børsted med Skov og Ejendom (Tureby S., Faxe H.); tillige skulde det Bo og Boskab, som fandtes paa Nygaard, følge Fru Ide; derimod skulde Boskabet paa Vallø deles mellem dem; Kjøbstadgodset (Gaardene i Kjøbenhavn, i Roskilde, Ringsted og Kjøge) toges der derpaa ogsaa Bestemmelse om[2]).

Herefter maa den endelige Skiftedeling have fundet

---

[1]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 197.
[2]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 212.

Sted, og Fru Ide kaldes i den følgende Tid «til Nygaard». Hvor denne Gaard, som Fru Ide Munk endnu skrives til i Aaret 1586, har ligget, er uvist[1]). Hun havde i disse Aar en haard Strid med sin Broder Oluf Munk, tidligere udvalgt Biskop til Ribe og senere Rigsraad, angaaende Arven efter Mogens Munk til Volstrup og Palsgaard († 8/12 1558), en Sag, der trak ud i en længere Aarrække paa Grund af denne Persons Trættekjærhed, men som er udførlig omtalt af andre[2]). Lige saa lidt skulle vi dvæle ved en Del Godstrætter og Mageskifter, hun havde i Aarene 1560 og 61. Imidlertid dannede hun sig et nyt Herresæde i Totterup By i Faxe S. og H., nemlig Totterupholm, det nuværende Rosendal, hvor hun «først begyndte sit Hus af en Bondegaard», som hun selv skriver i et Brev af 28/8 1577, hvilket paa sit Sted vil blive nærmere omtalt[3]). Dette maa i det seneste være sket i Aaret 1560; thi i Juli Maaned d. A. er der udstedt et Brev fra Faxe Herredsting, at det ikke kan tillades Fru Ide Munk til Nygaard paa Totterupholms Vegne at gjøre nogen Fordring paa «Strandemaden»

---

[1]) Petersen, Vallø og Omegn S. 56, angiver, at Nygaard laa i Jylland. Nygaard i Brusk H. og Nygaard i Vinderslev (Vinderslev Gaard), Lysgaard H., tilhørte Familien Skeel, der havde en Del Stridigheder med Munkerne som fælles Descendenter af Ludvig Rosenkrantz paa Palsgaard. Om Fru Ide Munk paa denne Maade skulde være bleven Medejer af Nygaard (i Vinderslev S.), er dog meget tvivlsomt; jfr. om disse Gaarde V. Skeel, Optegnelser om Fam. Skeel, S. 49—51; 91; 98—99.

[2]) Begtrup i Geneal.-hist. Arkiv S. 202 ff. og adskillige Domme i Rosenvinges Samlinger.

[3]) Hun kan saaledes ikke have arvet denne Ejendom efter sin Fader, Mogens Munk, i al Fald ikke som en alt oprettet Herregaard, saaledes som det almindelig angives (Barner, Fam. Rosenkr. I, 271—74; Petersen, Vallø S. 56). Hofman, Fundationer X, 85 (Appendix til Sjælland), lader allerede Fru Birgitte Olufsdatter Thott til Vallø eje den.

(Engen ved Stranden), der i fulde 30 Aar havde ligget til Vemmetofte[1]). En Del Stridigheder, denne meget myndige Kvinde i den følgende Tid havde med Egnens Adelsmænd eller Kronens Lensmænd, vil der senere blive Lejlighed til at omtale.

Da Peder Bilde og Birgitte Rosenkrantz vare komne i Besiddelse af deres store Ejendomme paa Sjælland, udnævntes han $^{14}/_{4}$ 1554 til Lensmand paa Holbækgaard, som han havde paa Afgift indtil 1555, hvorpaa han 1556 forlenedes med Tureby som et frit Adelslen; senere fik han Pant heri og beholdt det under forskjellige Former lige til sin Død 1580. Som Lensmand paa Holbækgaard var han blandt de Adelsmænd, der skulde sendes til Vismar i Anledning af Hertug Hans Albrecht af Meklenborgs Formæling den $^{15}/_{2}$ 1555 med Kongens Søsterdatter, Frøken Anna Sofie af Preussen, en Begivenhed, der vil blive nærmere omtalt under Holger Rosenkrantz Ottesen. I Aaret 1556 blev han derpaa Rigsraad og har som saadan deltaget i mange forskjellige Hverv[2]). I Marts 1557 fik han imidlertid at føle, at Kongen havde et vaagent

---

[1]) Brasch, Vemmetofte I, 75. Friis, Rosensparrerne, Tillæg 5.

[2]) Som yngst Rigsraad har har han saaledes beseglet det Brev af $^{1}/_{10}$ 1556, hvorved Maribo Kloster bestemtes til et adeligt Jomfrukloster (Kall Rasmussen, Musse Herred I, 158 ff.). — Fra denne Tid er et Brev fra Kristoffer Johansen (Lindenov), dat. Valby 1556, uden Dag (Adelsbr. Fasc. 6), hvori denne beder sin „Svoger og synderlig gode Ven", Peder Bilde til Tureby, om, at han og Sten Rosensparre vil lade ham faa det Skyts tilbage, som salig Hr. Oluf Nielsen (Rosenkrantz) i sin Tid laante af Johan Bjørnsen († 1533), formodentlig til Nyborg Befæstning; hans Hustrus (Anna Bjørn Johansdatters) Moder (Fru Gjertrud Parsbjerg) har tidligere henvendt sig til Fru Ide Munk herom, men hun vilde intet have med Sagen at gjøre. — Kristoffer Lindenov havde i første Ægteskab været gift med Margrete Bilde, Datter af Rigsraad Klavs Bilde til Lyngsgaard; deraf vel „Svogerskabet".

Øje med Lensforholdene. Bønderne i Ejby under Spanager Len (ved Tureby) havde nemlig klaget over, at Peder Bildes Foged vilde besvære dem yderligere med Bolsvin og Gjæsteri, end gammel Sædvane havde været. Kongen tilsagde da Bønderne, at de skulde yde Gjæsteri efter den Skik, der var truffet herom i Sjælland, nemlig af hver Pund Skyld to Heste, og ej besværes med fremmed Drik, naar de gjæstes, samt give Bolsvin ligesom til de øvrige Lensmænd, og bød Peder Bilde at rette sig herefter, saa fremt han ikke vilde have sit Len forbrudt[1]).

I en Herredag, som holdtes i Kjøbenhavn om Sommeren 1557 angaaende mange vigtige Sager, deltog derpaa Peder Bilde, hvorpaa han (14/7 1557) fik Ordre til i Forening med Raaderne Børge Trolle og Vobislaus Vobitzer at begive sig til Rostock om Bord paa Skibet «Hector» for i Forening med to andre Krigsskibe at tage imod Kongens Svoger, Kurfyrst August af Sachsen[2]). — I Begyndelsen af det næste Aar (1558) bad Dronning Dorothea «Peder Bilde til Svanholm» om at være sin Forlover ved Overtagelse af Holme Kloster (Brahetrolleborg); i samme Anledning udgik der kgl. Ordre til «Peder Bild til Odensegaard» om at besigtige Skovene i Forening med Erik Rosenkrantz paa Varbjerg. Denne «Peder Bild», der skrives til Sonnerup (nu under Baroniet Zeuthen)[3]), og som tidligere havde været Lensmand paa Riberhus og ogsaa havde norske Forleninger, maa imidlertid ikke, som saa ofte sker, forvexles med vor Peder Bilde, der aldrig har

---

[1]) Tegn. 1557, p. 157.
[2]) Tegn. 1557, p. 228.
[3]) Adelsbreve, Fasc. 50, Nr. 140. — For øvrigt Dsk. Kong. Hist. 26: Tegn. 1555, p. 477 ff.; 1558; Norske Rigsreg. I; Personalhist. Tidsskrift I, 127.

været forlenet med Riberhus eller Odensegaard. Denne Peder Bild var en Søn af Niels Bild paa Ravnholt og Berete Ulfstand.

I Aaret 1558 tiltraadte Peder Bilde en langvarig og besværlig diplomatisk Rejse. Kongen havde nemlig i længere Tid været indviklet i de Stridigheder, der førtes om Østersølandene mellem Sværdriddernes Ordensmester, Polen, Sverig og Rusland, og havde søgt at komme i Besiddelse af de gamle danske Kronlande i disse Egne (Estland). Sendebud fra Lifland vare i den Anledning i Danmark i Sommeren 1558, og allerede den 2. Maj udstedtes Brev til Peder Bilde om, at Kongen vilde bruge ham udenlands i nogle Rigens Ærinder. Senere deltog han i Forhandlinger med Kongen i Roskilde, i Nyborg, hvor han deltog i Dommen over sin tilkommende Svoger Peder Oxe, i Aalborg og i Randers, hvor ogsaa de liflandske Sendebud vare tilstede. Den 26. September blev derpaa i Randers udstedt Instrux for ham i Forening med Raaderne Klavs Urne til Beltebjerg og Vobislaus Vobitzer om at begive sig til Ordensmesteren og den russiske Czar. Først i Slutningen af Oktober afrejste de til Lifland; i Midten af November vare de i Danzig og indtraf til Riga den 5. December, hvor de endnu vare den 10. Januar 1559, men ikke havde kunnet udrette synderligt under de meget indviklede, stadig vexlende Forhold i disse Egne. Den 17. Januar vare de i Pernau og begav sig derpaa den 11. Februar fra Reval til Narva, hvor de i nogen Tid bleve opholdte af Russerne, saa at de først indtraf til Czarens Hovedstad Moskva Palme Søndag den 19. Marts. De bleve vel beværtede af Russerne og medbragte til Czaren som Gave fra den danske Konge et Sejrværk (Ur); men Czaren afviste Gaven som en kristelig Kejser, der troede paa Gud og ikke havde

noget at gjøre med Planeter og Tegn. I Moskva fik de først Underretning om Kristian III's Død og Frederik II's Tronbestigelse og udvirkede nok en Stilstand paa 6 Maaneder mellem Czaren og Ordensmesteren, men for øvrigt var Sendelsen temmelig resultatløs. Omtrent den 11. April droge de fra Moskva, vare den 25. i Novgorod og indtraf den 12. Maj i Reval i Lifland. Fra den 2.—7. Juni førte de i Wenden Underhandlinger med Ordensmesteren og vendte vistnok kort efter tilbage til Danmark for at indtræffe ved Kongens Kroning. Man har ogsaa Breve fra den 4. August, hvori Peder Bilde nævnes, og den 12. August medundertegnede han Kongens Haandfæstning[1]).

Med Frederik II's Tronbestigelse vare nye Forhold indtraadte i Danmark. Den unge Konge var vistnok aaben og ridderlig, men lystig og opfarende, ofte skrap overfor de ældre Raader, hvorpaa mange Exempler ville forekomme i det følgende. Rosenkrantzernes Familiekreds stod sig dog i det hele godt med den unge Fyrste. Allerede faa Dage efter Kroningen ($^{26}/_{8}$) fik saaledes Peder Bilde Lensbrev paa St. Klare Kloster i Roskilde, som han beholdt til 10. Maj 1561, da han matte afstaa det til Universitetet, der havde faaet det i Magelæg for Knardrup Kloster[2]). Men da Peder Bilde havde ladet sig forlyde med, at han vilde søge ad retslig Vej at faa noget Gods tilbage, som han mente, hans Forfædre havde skjænket til Skovkloster ved Næstved, lod Kongen ham i et meget skrapt

---

[1]) Dsk. Kong. Hist. 27; Ryge, P. Oxe 120; 126; Ny Kirkehist. Saml. VI, 715; Mollerup, Danmarks Forhold til Lifland S. 69; 75; 77; 86—93; 95—100; 167. — Ryge, P. Oxe S. 254; Geh. Ark. Aarsb. II, 96.

[2]) Rørdam, Universitetshist. II, 47—48. — 29. Aug. (1559) deltog han som Rigsraad i en af Dommene mellem Fru Ide Munk og Oluf Munk (Rosenvinge, Gl. D. II, 280—82).

Brev vide, at han ikke havde ventet sig sligt af ham, og at han ikke havde i Sinde at give det mindste bort af det Gods, der laa til de af Kronen inddragne Herreklostre, «hvilket vi ikke have villet aflade at give eder til Kjende». Saaledes blev denne «Tanke» strax slaaet ned [1]).

Den 9. Maj 1561 blev Peder Bilde forlenet med Roskildegaard og tillige Stiftslensmand over Sjællands Stift, hvorved han tillige fik Styrelsen af Kirkegodset, hvorfor der udgik Ordre til alle Sognepræster, Sognedegne og Kirkeværger i Stiftet om til ham at svare alle de Afgifter, de vare Kongen og Kronen skyldige. Til Lenet lagdes ogsaa Skjoldnæsholm, som dog atter samme Aar pantsattes til Albrecht Gøjes Enke, Fru Anne Rosenkrantz Ottesdatter [2]). Som Stiftslensmand deltog Peder Bilde strax den 11. Juni sammen med Biskoppen, Mester Hans Albertsen, i Roskilde Landemode, hvorom de der udstedte Synodalia bære Vidne. Det samme var Tilfældet i Aarene 1563 og 1564, hvorimod han i Juni 1562 ikke kunde være tilstede paa Grund af sine mange andre Forretninger (Mønstringer i Sjælland, Underhandlinger med svenske Sendebud o. s. v.) [3]). — Som Stiftslensmand havde han den 24. Maj 1563 en ejendommelig Sag med Roskilde Kapitel. Pludselig indfandt han sig nemlig tillige med den kgl.

---

[1]) Kongebrev, dat. vort Jagthus Kongsgaarden paa Halsnæs den 15. Oktbr. 1559, Tegn. p. 152; jfr. Erslev, Konge og Lensmand S. 117.

[2]) Kirkehist. Saml. 3. R. II, 160; Erslev, Lensmænd S. 20; 150: Tegn. 1561, p. 434; 438; Geh. Ark. Perg., Skjoldnæsholm Nr. 1.

[3]) Ny Kirkehist. Saml. II, 470—74; 478; 476; 479. — Tegn. 1562 p. 8 (om Degnen i Spjellerup og Hr. Jens i Egede og deres utilbørlige Forhold). — En lign. Sag i Ny Kirkehist. Saml. I, 11—12 (Rørdam, Universitetshist. II, 36).

Rentemester, Joachim Beck til Førslev, der ogsaa var Medlem af Kapitlet, og fremlagde en kgl. Ordre om, at Kapitlet skulde udlevere en Del Kostbarheder, som Kongen havde erfaret, man havde gjemt i Domkirken, og som «skulde beløbe sig til en hel Landeskat». Under haarde Trusler aftvang de ogsaa Kannikerne en Tilstaaelse af, at dette var sket i Grevefejdens Tid, for at man kunde frelse Klenodierne, da Grev Kristoffer af Oldenburg havde faaet bevilliget Domkirkens Kostbarheder til Krigens Førelse. Man fandt ogsaa en Mængde Kostbarheder indmurede, og disse bleve alle medtagne som et godt Bytte paa en Tid, da Kongen havde Brug for alt til sine Rustninger. Men fire Dage efter kom der atter to Udsendinge fra Kongen med Bud om, at der endnu skulde findes et Skrin med Kostbarheder gjemt, og det beroede paa et Udsagn fra en af Kapitlets egne Brødre. Ogsaa dette viste sig rigtigt. Sagnet fortæller endnu i vore Dage, at den Kannik, der røbede Hemmeligheden, skulde have været Hans Henriksen, der stadig havde staaet i saa nøje Forhold til Bildeslægten, ogsaa til Peder Bilde, til hvem man har flere Breve fra ham, hvori han f. Ex. stadig sender kjærlige Hilsener til Fru Birgitte «og det unge Herskab». Kannikerne hævnede sig da ved paa hans Gravsten i Roskilde Domkirke at afbilde en Hængelaas for hans Mund. Denne kan ogsaa endnu ses paa Gravstenen; men om Sagnet for øvrigt har Ret i at forklare denne Prydelse saaledes, er maaske mindre sikkert; thi Hans Henriksen var allerede død den 9. Novbr. 1562, og den «Medbroder», Kapitlet beskylder for at have røbet Hemmeligheden, omtales som levende i Kapitlets Beretning herom[1]).

---

[1]) Ny dsk. Mag. VI, 42—47 („oc kom then saugn fran en af Capitels Brødre, som Gud forlade hannem bode thette og andet mere,

I alle disse Aar var Peder Bildes Tid stærkt optagen; han var Mønstringsherre i Stiftet, og desuden var han fra 1559 af tillige Arkelimester. Som saadan havde han Opsyn med Tøjhuset og Artilleriet; han maatte jævnlig sørge for Skibenes Bestykning; thi under de urolige Forhold, der gik forud for Syvaarskrigen, fandt oftere Rustninger Sted, og jo mere Krigen nærmede sig, desto flere bleve Forretningerne i alle Henseender. Som Arkelimester tog han saaledes inden Krigens Udbrud mod det Skyts, som Adlen og Lensmændene overlod Kongen; selv laante han saaledes Kongen 1/2 Kobberslange, 1 Jernslange og 2 andre Jernstykker[1]). Samtidig fik han Ordre til stadig at holde Heste og Vogne rede paa Roskildegaard, for at Posten fra Tyskland over Assens uopholdelig kunde befordres videre; derfor skulde han ogsaa sørge for at have Heste til Rede paa Halvvejen mellem Ringsted og Roskilde og mellem Roskilde og Kjøbenhavn, saa at en ordentlig Postbefordring blev indrettet[2]).

Mest optagen var dog maaske hans Tid af diplomatiske Forhandlinger og lignende Hverv, hvortil han hyppig brugtes. 1559 (24/11) sendtes han saaledes til Helsingborg for at modtage Hertug Frantz af Sachsen-Lauenburg, Kongens Morbroder, der kom tilbage fra Sverig, hvor han havde overværet Grev Etzhard af Frislands Formæling med Kong Gustavs Datter, der ogsaa var hans Søsterdatter. Peder Bilde skulde personlig ledsage Hertugen til Kongen i Nyborg; men, tilføjes der, hvis han ikke personlig »understod

som hand i lang tiid beviist haffuer"); Rørdam, Monum. hist. Dan. I, 396; 485—87; 488—89.

1) Som Arkelimester forekommer han f. Ex. 1559 6/11, Tegn., p. 162; 1560 20/5, Mog. Gyld. til Fr. II (Dsk. Kong. Hist. 40); 1561 2/1 (Tegn.); Tegn. 1562 og 63, p. 27; 446.

2) Geh. Ark., Dsk. Saml. Nr. 597.

sig at holde Kongens Ord for Hertugen, skulde dette paa Kongens Vegne gjøres af Tolken Johan Baptist. Man skulde dog tro, at Peder Bilde, der havde tilbragt saa mange Ungdomsaar i Tyskland og nylig var hjemkommen fra en Sendefærd til Lifland og Rusland, kunde have gjort dette selv[1]). — Atter i Aaret 1561 skulde han tillige med Holger Rosenkrantz og mange flere Adelsmænd have ledsaget Kongen til Leipzig, hvor den afdøde Kurfyrst Moritz's Datter Anna skulde holde Bryllup med den berømte Vilhelm af Oranien. De nøjagtigste Ordrer vare udstedte om Følgets Størrelse, Klædedragt o. s. v.; men imidlertid fik Kongen Betænkeligheder, da han hørte, at der foretoges Søudrustninger i Sverig, hvor Gustav Vasas urolige Søn, Erik XIV, imidlertid havde besteget Tronen, og Rejsen blev i det sidste Øjeblik opgivet[2]).

Imidlertid blev Forholdet til Sverig stadig værre, Striden om de tre Kroner i Rigsvaabnet og de liflandske Sager stadig bitrere. Forskjellige svenske Gesandtskaber kom i den Anledning til Kjøbenhavn i Aaret 1562, og blandt de Rigsraader, til hvem disse Underhandlinger betroedes, vare ogsaa Peder Bilde og Holger Rosenkrantz. Det lykkedes vel at faa et Fredsforslag paa 30 Aar sat i Pennen (August 1562); men Spændingen var saa stor, at det blev paa Papiret[3]).

Ogsaa en Mængde andre Gesandtskaber kom i Aarets Løb til Kjøbenhavn, fra Polen, Rusland o. s. v.; Forholdene i Østersølandene bleve mere og mere truende. Rimeligvis har Peder Bilde, der jo var nøje inde i de liflandske

[1]) Tegn. 1559, p. 167; jfr. Resen, Fr. II, S. 33—34.
[2]) Tegn. 1561, p. 418; 449; 469; jfr. Resen S. 56.
[3]) Tegn. 1561, p. 532; 1562, p. 8; 67; 174; 212; Dsk. Kong. Hist. 41a; Resen S. 62 ff.

Forhold, deltaget i disse Underhandlinger. I al Fald har han rimeligvis været tilstede, da Kongen den 6. December i de russiske Sendemænds Nærværelse paa Kjøbenhavns Slot højtideligholdt den ansete Jens Truidsen Ulfstands Fæstensøl med hans Frænke, Jfr. Elisabet Bilde[1]).

Ligeledes har han vistnok deltaget i de vigtige Møder i Kjøbenhavn i Foraaret 1563, hvor Krigen med Sverig blev besluttet; thi den 12. Marts fik han Ordre til at møde i Kjøbenhavn, «da Kongen havde noget at tale med ham om». Ligeledes overværede han tillige med sin Svoger Sten Rosensparre og sin Svigermoder, «Fru Ide paa Valløe», efter Kongens Indbydelse den ansete Rigsraad Korfitz Ulfelds Begravelse i Vor Fru Kirke Søndagen den 28. Marts 1563[2]).

Syvaarskrigen gjennemførte Kong Frederik personlig uden at høre Rigsraadet som Helhed; det har man hans egne Ord for senere, da Vanskelighederne optaarnede sig, og han kommer da med stærke Udfald mod enkelte Mænd, dér forledte ham hertil. Peder Bildes personlige Stilling hertil er ukjendt; men han kom selv til at tage overordentlig stor og vigtig Del i Krigen. Hans Navn er her dog nøje knyttet til hans to Svogre, Mette Rosenkrantz's Mænd, Sten Rosensparre og Peder Oxe. De maa derfor i det følgende behandles under ét.

---

[1]) Resen, S. 71.

[2]) Dsk. Kong. Hist. 45; Tegn. 1563, p. 321. — Rørdam, Universitetshist. II, 400—3; Resen, S. 80—81.

II.

Sten Rosensparre til Skarholt
og
Mette Rosenkrantz Olufsdatter til Vester-Valle.

Mette Rosenkrantz, Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz's mest bekjendte og mandhaftigste Datter, var yngre end sin Søster Birgitte, rimeligvis født 1533 eller kort derefter, siden hun blev opkaldt efter sin Moster Mette Rosenkrantz Nielsdatter, Erik Banners († April 1533); i al Fald synes hun at være født før 16/8 1534, siden Oluf Nielsens «Børn» omtales i Grev Kristoffers Brev af denne Dag[1]). Ligesom Søsteren blev hun i Aarene 1542 og 1543 i Malmø undervist af Niels Hemmingsen, der ogsaa senere vedblev at staa i nøjere Forhold til hende. Allerede i Aaret 1547, altsaa omtrent 14 Aar gammel, maa hendes Trolovelse med Sten Rosensparre have fundet Sted; thi i Aaret 1880 indleveredes til Oldnordisk Museum en Ørk med dette Aarstal og Rosensparrernes og Rosenkrantzernes Vaaben[2]).

---

[1]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 118.

[2]) „Nationaltidenden" 8/11 1880; jfr. dog Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 166 fra Aar 1542, hvor Oluf Rosenkrantz beder Eske Bilde skaffe sig Efterretninger om Peder Bilde og „Sten". — Hvorledes Mette Rosenkrantz's Navn kan forekomme som Underskrift paa et Brev, udstedt paa Gisselfeld 10/2 1547, hvorved Peder Oxes Brødre overdrage denne Gisselfeld Gaard, er mig en Gaade. Navnet staar lige efter Torben Oxes, der ogsaa har underskrevet, skjønt han var død 9/1 1545! Ryges Forklaring (S. 65; jfr. S. 429) er højst usikker, eller rettere meningsløs; og selv om man vilde antage, at Mette Rosenkrantz havde været trolovet med den unge haabefulde Torben Oxe, bliver den umyndige Piges Underskrift dog paafaldende. Formodentlig maa her foreligge en Forvexling (med Mette Oxe?). Originalen har jeg ikke kunnet finde.

Sten Rosensparre til Skarholt (Skarhult) i Skaane var en Søn af Jens Torbernsen til Skarholt († 1530) og Fru Birgitte Bilde, Datter af Sten Bilde til Søholm. Han var født den 7. Septbr. 1523; men for øvrigt hører man intet om ham, før han i Aaret 1548 var blandt de Hofsinder, der deltog i Brudetoget til Sachsen; endnu 1549 forekommer han som Hofsinde[1]). Lensmand blev han først 1551, da han overtog Vordingborg Slot efter Holger Rosenkrantz Ottesen, og omtrent samtidig maa hans Giftermaal med Mette Rosenkrantz falde; thi paa Gravskriften over ham siges, at han ved sin Død (1565) havde været gift med hende paa 14. Aar. I Aaret 1552 forekommer han som Mønstringsherre i Kallundborg og Holbæk Len og blev den 6. Juli forflyttet som Lensmand til Kallundborg, som han fik paa Regnskab[2]). Dette var en betydelig og ansvarsfuld Stilling; i «Folen» paa Kallundborg var Rigens Gjemme (Rigsarkivet); desuden brugtes Slottet som Statsfængsel, og netop i Sten Rosensparres Tid kom det til at rumme flere mærkelige Statsfanger. Hertil kan man vel neppe regne den gamle Kong Kristiern II, der var flyttet hertil fra Sønderborg og havde faaet Indtægterne af Kallundborg og Samsø i Livseje; thi Kongen nød temmelig stor personlig Frihed, hvorom flere til Sten Rosensparre udstedte Breve ogsaa vidne. Saaledes fik Kongen i Aaret 1554 Tilladelse til at ride paa Jagt, «dog at du (ɔ: Rosensparre) haver Indseende dermed, som du ved Magt paaligger». Ogsaa en Sum Penge fik Sten Rosensparre Ordre til at stille til den gamle Konges Raadighed, for at han efter Ønske kunde uddele dem til fattige Folk,

[1]) Ny dsk. Mag. I, 369; jfr. Dansk Mag. 4. R. I, 351; II, 94—96; 180; IV, 369. For øvrigt Friis, Familien Rosensparre, S. 7 ff.
[2]) Tegn. 1552, p. 31; 32; 143—61; 166. Erslev, Lensm., S. 25.

«dog at du (ɔ: Rosensparre) haver god Indseende med, hvem samme Penninge blive tildelte». Den gamle Kong Kristiern døde som bekjendt den 25. Januar 1559, faa Uger efter Kristian III, og Sten Rosensparre fulgte den gamle Konge til hans Hvilested i Odense[1]).

Imidlertid var Sten Rosensparres Moder død den 21. Juni 1553. Først da synes han at have overtaget Styrelsen af Skarholt. Her fuldførtes Hovedbygningen i Aaret 1562, ifølge den derpaa anbragte Indskrift, af «Sten Skarholt, der kalles Rosenspar»[2]). — Ved Skiftedelingen paa Vallø 1554 fik han derpaa Vester-Vallø med tilliggende Gods[3]). 17. Marts 1559 forlenedes han derpaa af Frederik II med Bosiø Kloster i Skaane efter Fru Mette Oxe, Hans Barnekovs Efterleverske; kort efter fik han derpaa Brev paa alle Kongetienderne af Klostrets Bønder. Aaret efter blev Klostret imidlertid ophævet; Priorissen og de øvrige tilbageblevne Klosterjomfruer flyttedes til St. Peders Kloster i Lund. Selve Gaarden bortskiftedes derpaa af Kronen til Fru Tale Ulfstand, Povl Laxmands Enke; det øvrige Gods beholdt derimod Sten Rosensparre, der lige før Syvaarskrigens Udbrud fik Pant heri for en betydelig Sum, ligesom han ogsaa samme Aar fik Pant i Strø Len i Froste Herred i Skaane[4]). Sten Rosensparre indtog nu en anset

---

[1]) Hist. Tidsskr. IV, 667—68; Friis S. 11. og Breve i Dsk. Kong. Hist. 49.

[2]) Friis, S. 12. Formodentlig i den Anledning fik han ved Brev af ¹⁹/₃ 62 Anvisning paa 30 Tylvter Savdeler (Brædder) i Norge (Norske Rigsreg. I, 356). — Aagerup Len fik Sten Rosensparre efter Anbefaling af Johan Fris faa Dage efter Moderens Død i Leje af Lunde Kapitel (Lunds Domkirkes Breve, Afskr. paa det st. kgl. Bibl. S. 88, Nr. 971—74; Friis, S. 12).

[3]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 212.

[4]) Friis, S. 12, Tillæg 2; Skaanske Herreg. VI; Geh. Ark., Froste H.

Stilling og var ogsaa den 3. Februar 1562 bleven Rigsraad.

Imidlertid udbrød Syvaarskrigen, en frygtelig Styrkeprøve mellem de nordiske Riger, der lagde Beslag paa alles Kræfter. Den 4. August 1563 brød Kong Frederik II personlig op fra Helsingborg med en Hær, der mest bestod af tyske Lejesvende under Grev Gynter af Schwartzburgs Anførsel. Toget gik over Engelholm, Laholm, Halmstad og Varberg mod Elfsborg, hvortil Hæren ankom den 21. August, hvorpaa denne vigtige Fæstning overgav sig til Kongen den 4. September. I dette Tog deltog Peder Bilde; man har Breve fra ham og Herluf Trolle i Forening til Hr. Mogens Gyldenstjerne, der som Statholder paa Kjøbenhavns Slot sørgede for Udrustningerne til Hær og Flaade, daterede fra Halmstad den 8., fra Varberg den 12., fra Hamerø den 18. August[1]. Sten Rosensparre var derimod bleven tilbage paa Kallundborg Slot; her sad desuden de svenske Rigsraader og andre Fanger, som Kongen i Begyndelsen af Aaret havde holdt tilbage i Kjøbenhavn[2]. Den 13. August paalagde Kongen ham dog at skikke de svenske Raader op til sig paa Skibet «Engelen». Da Kongen efter Elfsborgs Indtagelse atter var paa Tilbagevejen, sendte han (30. Septbr.) atter de svenske Fanger tilbage til Kallundborg med Paalæg til Sten Rosensparre om at skaffe dem Ophold ligesom hidtil. Senere (26. Oktbr.) tillod Kongen dog, at de maatte gaa og ride udenfor Slottet, dog kun i Sten Rosensparres egen Nærværelse. Fra Oktober Maaned har man derpaa flere Breve fra ham til

Nr. 7 og Nr. 9b. — Personalhist. Tidsskr. II, 66 (Stridigheder med Fru Tale Ulfstand om Ring Sø).

[1]) Dsk. Kong. Hist. 45; jfr. Resen, S. 91.

[2]) Om disse se nærmere Mollerup i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 585; 628.

Hr. Mogens Gyldenstjerne, dels om de fangne svenske Raader, dels om et Skib med Fetallie, han af og til havde sendt fra Kallundborg til Elfsborg og den kgl. Lejr[1]).

Den øvrige Del af Aaret synes de to Svogre at have holdt sig i Ro; der er i al Fald ikke noget Spor til, at de have ledsaget Kongen paa det Tog, denne i November maatte gjøre for at undsætte Halmstad, der belejredes af de svenske. Efter at Svenskerne vare forjagne herfra, lagdes den øvrige Hær i Vinterkvartér i Skaane under Grev Gynter, medens Daniel Rantzau blev liggende ved Halmstad med et Regiment. I Januar 1565 finde vi da de to Svogre hos ham som kgl. Kommissærer[2]). — I Marts vare de imidlertid atter begge i Kjøbenhavn, da der (16. Marts) afsagdes en Rigsraadsdom, hvorved Sten Rosensparre tillige med Rigshovmesteren Ejler Hardenberg og Rigsraaden Ejler Rønnov tilpligtedes til at betale den store Sum af 10,000 Joachimsdaler (40,000 Kroner), hvormed de i Aaret 1562 vare gaaede i Borgen for deres Slægtning, Kristoffer Urne. Denne urolige Mand, der havde siddet fængslet siden 1549 for nogle ubesindige Ytringer mod Kristian III i Anledning af hans Morbroders, Biskop Joachim Rønnovs Fængsling og Død, var nemlig da kommen fri mod Kavtion, men havde brudt Forliget og vist en trodsig Holdning; han flakkede nu om i Udlandet, hvor han sluttede sig til Peder Oxe[3]).

Imidlertid førtes Krigen meget svagt paa Grund af Feltøverstens, Greven af Schwartzburgs, Langsomhed og de tyske Knægtes Urolighed. Den 28. Maj fik Peder Bilde

---

[1]) Dsk. Saml. ved Bruun, 2. R. I, 187; Friis, Tillæg 4; Dsk. Kong. Hist. 45 (Simonis og Judæ Dag, ɔ: 28/10 1563).

[2]) Rørdam, Hist. Kildeskrifter, 2. R. I, 385.

[3]) Rosenvinge, Gl. dsk. Domme II, 13—18; Friis, S. 14.

Ordre til om faa Dage at holde sig rede til at følge Kongen til Skaane. Kongens personlige Deltagelse i Toget blev dog ikke til noget; tillige med Sten Rosensparre blev Peder Bilde derfor udnævnt til Krigskommissær paa det forestaaende Tog til Sverig, hvorfor de to Svogre begave sig til Grev Gynter, der laa med Hovedstyrken i Skaane[1]). De foreholdt ham paa det alvorligste, hvor usømmelig han og hans Folk bare sig ad. Der blev da aftalt en nærmere Plan for Toget; men ogsaa Daniel Rantzau, der laa ved Halmstad med en Del af Styrken, skulde samtidig bryde op. De to Svogre begave sig da til ham; fra Laholm skrive de den 4. Juli i Forening med Rantzau til Kongen om Sagernes Stilling; de skildre, hvor vanskeligt det er at underholde Knægtene, og søge at udvirke Befaling for Rantzau til at begynde Toget paa egen Haand uden at oppebie Grevens Opbrud, da det var lettere at underholde Knægtene i Fjendens Land[2]). Samme Dag skrev de to Kommissærer derpaa et langt Brev til Statholderen paa Kjøbenhavns Slot, Mogens Gyldenstjerne, at de vare blevne enige med Daniel Rantzau om, saa snart de havde faaet enten Josva von Qualens Fane eller Hoffanen til sig, at rykke en 3 Mils Vej ind i Sverig, hvor Daniel Rantzau havde udset sig en god fast Lejrplads, hvor de kunde vente paa Greven; de bede derfor Mogens Gyldenstjerne om at udvirke, at en Fane Ryttere bliver sendt dem saa snart som muligt, og om at skaffe sig rigeligere Proviant[3]).

Dette Brev synes at have virket. Den 10. Juli ud-

---

[1]) Dsk. Kong. Hist. 45. — Tegn. 1564, p. 49 (Lavrids Jensen Baden faar 18. Juni Ordre at ledsage de to Krigskommissærer paa Toget til Sverig). — Jfr. Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, Tillæg Nr. 12.

[2]) Dsk. Kong. Hist. 41 a. (Nu trykt hos Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 427. Dette Skrift er først udkommet efter Udarbejdelsen.)

[3]) Orig. paa Papir, Adelsbr. 27, kgl. Bibl.

stedtes en Udnævnelse for ikke mindre end 4 Krigskommissærer, nemlig foruden Peder Bilde og Sten Rosensparre ogsaa Hr. Jørgen Lykke og Hr. Lave Brahe til Krogholm; de skulde i Kongens Sted følge Feltøversten, Hr. Gynter, Greve til Schwartzburg, hjælpe og raade ham, deltage i Opsynet over Krigsfolket, samt sørge for Hærens Forsyning med Proviant og andre Krigsfornødenheder. — En betydelig Myndighed var saaledes lagt i Kommissærernes Haand; det var et Krigskollegium af høje Rigsraader, der ikke blot skulde staa ved Siden af den fremmede Hærfører, men i visse Henseender ogsaa over ham[1]).

I Midten af Juli laa da endelig hele Hæren samlet ved Ulfsbæk, i Færd med at bryde ind i Sverig[2]). Herfra skrive de to Svogre den 23. til Mogens Gyldenstjerne, at de efter Grevens Bestemmelse skulle bryde op den følgende Nat. »Det begynder noget underlig allerede«, tilføje de; »os synes, de ere halvt kjede af det Land«; deres Arkelimester og Greven synes heller ikke at kunne komme ud af det sammen; her mangler intet uden alt, hvad man skal holde sig til; Penge have de ingen af. Kort sagt, de ere allerede temmelig misfornøjede med hele Krigsførelsen[3]). Toget gjaldt Stockholm; men der var saa slet sørget for Tilførsel af Proviant og Penge, at Tropperne

[1]) Uddrag hos Friis, S. 14. — Jfr. Fr. II's Brev af 21. Juli til Peder Bilde og Sten Rosensparre, at der nu vil blive sendt dem 2000 Daler; der tales om et Mytteri hos Daniel Rantzau; for øvrigt kunne de erfare nærmere af Grev Gynter, naar han ankommer (Rørdam, a. Skr., S. 430; 431).

[2]) Resen, S. 115. — Om Felttoget i det hele se Westling i Hist. Bibl., Stockholm 1879, S. 484.

[3]) Adelsbr. 27, kgl. Bibl. — Jfr. Brevene af 26. og 27. Juli hos Rørdam, S. 431—33. Arkelimesteren maa være Niels Truidsen Ulfstand, der 10. Juli var udnævnt til „Tøjmester" paa Toget (Friis, S. 14 efter Tegn.).

bleve uvillige. En lille Træfning ved Tofteholm i Egnen af Jönköping bragte ingen Forandring i Krigens Udfald; Hæren maatte snart vende om. Den 30. Juli underrettede alle fire Krigskommissærer Kong Frederik om Sagernes Stilling[1]). Selv tilskreve de to Svogre den 2. August Hr. Mogens Gyldenstjerne om Kampen: «Udi Torsdags rykkede Daniel Rantzau med sine Knægte og Hak Holgersen (Ulfstand), Henrik Thornov og Movrids Podebusk med deres Ryttere op af en Lejr, vi laa udi ved Bjerre, og droge til Gustav Olsens Gaard Tofte. Der fandt vi for os 500 Ryttere og en Fænnike Bondeknægte, og var der en Aa, som vi skulde over. Der havde de slaget et Blokhus for dem; saa havde vi noget Feltskyts med os, saa at vi lode skyde Blokhuset ned, og saa kom vore Ryttere over til dem. Da gjorde de ikke andet end flyede, og blev deres Ritmester fangen og nogle faa andre. Gud være lovet, der blev ingen skudt af vore uden Mikkel Gynge, dog forhaabes man hannem til Livet. Desligeste blev ogsaa Holger Brahe skudt udi Laaret, og en anden, som Befaling haver af Daniel Rantzau, med nogle faa andre. Saa ere vi dragne her ned mod Grænsen paa 2 Mil nær Landemærket i en Lejr, hedder Langerød, og agte vi at fortøve her nogen Stund, indtil vi kunne faa nogen Proviant, thi det menige Krigsfolk har ikke nu haft Brød eller Øl udi 8 Dage, thi al den Proviant, som blev os efterskikket til Lejren, den tog de Svenske op paa Vejen; thi man vidste ikke, paa hvad Tid Provianten skulde komme.» De bede ham derfor sende saa megen Proviant som muligt til Halmstad; Greven har i Sinde at skikke Hr. Jørgen Lykke ned til Kongen for at give ham al Lejligheden til Kjende;

[1]) Dsk. Kong. Hist. 51, Nr. 56 (Rørdam, S. 433).

Rytterne og Knægtene kjedes fast ved det og vare vel tilfredse, at de Maaneder vare omme, hvori de have svoret at tjene. — I en Efterskrift fortælle de derpaa, at Mogens Krabbe til Vegholm (Hr. Tyge Krabbes Søn) den foregaaende Fredag tillige med en af Hofmesterens (Ejler Hardenbergs) Tjenere var druknet i en Aa, de red over[1]).

Grev Gynter lod nu Daniel Rantzau med 3 Faner danske og 2 Faner tyske Ryttere atter blive ved Halmstad og drog selv med den øvrige Hær ned til sin gamle Lejrplads i Skaane, hvorpaa han forlangte sin Afsked. Den 16. og 17. August var han selv tillige med adskillige Rigsraader og Anførere paa Frederiksborg hos Kongen. De tilstedeværende Rigsraader, Holger Rosenkrantz, Otte Krumpen, Børge Trolle, Jørgen Lykke med flere, fik mæglet et Slags Forlig, saa Greven atter den 22. August begav sig over til Skaane for at drage i Felten[2]). Han laa dog som sædvanlig endnu en Tidlang uvirksom, uagtet Svenskerne imidlertid vare faldne ind i Blekingen, hvor de røvede paa det grusomste, men hvortil Greven først ankom med sine Folk den 3. September. Denne Langsomhed medførte, at man i et Rigsraadsmøde paa Kjøbenhavns Slot den 30. August udsaa Otte Krumpen til Feltøverste, noget, som dog endnu ikke blev iværksat, da man endnu ikke, paa Grund af Svenskernes store Fremgang i Blekingen, kunde undvære Grevens egne Rytterfaner og vel ikke har turdet betro Kommandoen over disse ustyrlige Folk til andre end ham selv[3]).

---

[1]) Adelsbreve, Fasc. 27. Lignende Brev fra samme af 9. August findes i Dsk. Kong. Hist. 51, Nr. 59 (Rørdam, S. 441—42).

[2]) Absalon Pedersens Dagbog i Norske Mag. I, 271 ff. (han var selv i disse Dage paa Frederiksborg).

[3]) Rørdam, a. Skr., S. 443 ff. og Absalon Pedersen, S. 272; jfr. Rørdam, 1. R. II, 292. Westling, anf. Skr., S. 493.

I disse Rigsraadsmøder har Peder Bilde vistnok deltaget, thi han var i Kjøbenhavn endnu den 7. September; for øvrigt havde i hans Fraværelse Birgitte Rosenkrantz selv maattet styre hans Forleninger, som man ser af et Brev til hende fra Anna Hardenberg[1]). Peder Bilde har saaledes ikke deltaget i Toget til Blekingen, hvorimod Befalingsmanden paa Sølvitzborg, Verner Parsberg, indtog hans Plads blandt Krigskommissærerne. Sten Rosensparre fulgte derimod med Greven og afslog atter i September i Forening med de andre Kommissærer meget bestemt Grevens Forlangende om atter at gaa i Vinterkvartér[2]). Først i Slutningen af September rykkede Hæren ind i Blekingen, hvorfra Krigskommissærerne sendte forskjellige Beretninger til Kongen om Forholdene; den sædvanlige Mangel paa Proviant og Penge hindrede atter Hærens Bevægelser[3]). Den 1. Oktober tilskrev Sten Rosensparre sin Svigermoder, Fru Ide Munk «til Nygaard» et ret interessant Brev. Man ser heraf, at han faa Dage før var kommen fra sin Gaard Skarholt til Greven med Befalinger fra Kongen; han omtaler derpaa Lykaa Slots Tilbagetagelse fra Fjenderne og de store Grusomheder, Svenskerne havde udøvet i Blekingen; Greven havde derfor skjænket Beboerne nogle af de svenske Fanger, for at de kunde skaffe sig Løsepenge for dem som Erstatning for de lidte Tab; men i deres Forbitrelse skød Blekingboerne dem uden videre ihjel. Det var en ond Helligdagsgjerning, tilføjer han, de arme Syndere kunde der dog intet til; men det frygtelige Mord, som Svenskerne have gjort i Rønneby paa alt Folket, Kvinder, Piger og Børn, vil Gud

¹) Bricka, Fr. II, Tillæg Nr. 13. — Absalon Pedersen, S. 273.
²) Resen, S. 120.
³) Rørdam, anf. Skr., S. 446—49.

uden Tvivl ikke lade uhævnet; Gud give Hævnen maa komme over dem endnu her i Verden![1]) — Den 2. Oktober besluttede Greven sig endelig til at rykke frem mod Kalmar, hvortil han ankom den 11. Oktober; men da han og hans Folk mærkede, at der ventede dem en varm Modtagelse, og de desuden havde Mangel paa Belejringsskyts, Penge og Proviant, erklærede de tyske Ryttere, at de kun havde paataget sig at jage Fjenden ud af Kongens Lande; da dette nu var sket, vilde de ikke længere lade sig bruge, men forlangte at drage ud af Riget. Kommissærerne indsaa nu, at med saadant Folk og under disse Omstændigheder kunde det ikke nytte at blive i Fjendens Land, og Hæren trak sig da hurtig tilbage til Skaane (November). Nu blev da Greven og hans Folk endelig aftakkede og sendte tilbage til Tyskland.

Den øvrige Del af Hæren laa nu i December Maaned fordelt i de skaanske Stæder. Den 5. Decbr. udgik der Brev til Krigskommissærerne, Jørgen Lykke, Verner Parsberg og Lave Brahe, om at være tilstede, naar Holger Rosenkrantz, Peder Bilde, Sten Rosensparre og Herluf Trolle mønstrede de tyske Landsknægte i Skaane[2]). — 1. Januar 1565 fik de to Svogre derpaa Ordre til i Forening med Holger Rosenkrantz og flere Rigsraader at høre de nysankomne lybske Sendebuds Hverv. Endnu den 16. vare de i Kjøbenhavn, da de i Forening med flere andre Rigsraader afgav Betænkning angaaende et Andragende fra den fangne svenske Rigsraad Sten Eriksen, om paa nogen Tid at maatte begive sig til sit Hjem i Sverig, hvilket bevilligedes. Derfra begav de sig til Skaane, hvor

[1]) Friis, Rosensparrerne, Tillæg 5.
[2]) Tegn. 1564, p. 178, og et Brev af $^{10}/_{12}$ 1564 fra Hans Skovgaard til Mogens Gyldenstjerne i Dsk. Kong. Hist. 52.

Mønstringen over Landsknægtene nu fandt Sted; den 24. vare de saaledes i Helsingborg og rejste derfra til Lund[1]).

Imidlertid var den gamle Rigsmarsk Otte Krumpen den 14. Decbr. bleven udnævnt til «Felteverste», men havde efter eget Forlangende faaet sin langt yngre Svoger, Hr. Jørgen Lykke, til «Lieutenant», ɔ: Næstkommanderende, ligesom Frants Brokkenhus samtidig var bleven udnævnt til Øverste over de danske Knægte[2]). Men Otte Krumpen havde tillige forlangt nogle Rigsraader til Krigskommissærer. Dette havde Kongen temmelig spydig afslaaet (21. Januar) som ufornødent, «efterdi I ikke er nogen Fremmed eller Udlænding, men er Rigens Marsk og har at byde og befale, saa vidt Behov gjøres»; men dog vilde han sende ham nogle Raader, som skulde følge ham og med hvilke han kunde raadslaa i paakommende Tilfælde. Den 28. blev derpaa Peder Bilde og Sten Rosensparre tillige med Lave Brahe udnævnte til saaledes at følge Otte Krumpen. De kaldes imidlertid kort efter atter Krigskommissærer. Den gamle Otte Krumpen kom nemlig slet ikke til at rykke i Felten. Daniel Rantzau overtog endnu inden 6. Februar efter Kongens Opfordring Overbefalingen som «Øverste»; thi allerede paa denne Dag fik de Raader, der holdt Mønstringen i Skaane, Ordre til at begive sig til Helsingborg, saa snart de erfarede Kongens Ankomst dertil tillige med Daniel Rantzau, «vor Øverste»[3]). Hos ham, der som Holstener og Ejer af Vamdrupgaard i

[1]) Dsk. Kong. Hist. 53 og 51, Nr. 61 og 62.

[2]) Brevet af $^{10}/_{12}$ 1564 (Note 2, S. 311) omtaler hans Udnævnelse som forestaaende.

[3]) Jacobsen i Hist. Tidsskr. V, 431 ff. — Krønniken i Rørdams Hist. Kildeskr. II, 309 (og herefter Resen); Tegn. 1565, p. 225 (Udkast hertil i Dsk. Kong. Hist. 53). — Holger Rosenkrantz var iblandt disse Raader; men Krigskommissær blev han ikke.

Danmark forøvrigt neppe kunde kaldes «Fremmed», men som i hvert Fald ikke var Rigens Marsk, kom de nævnte Mænd derfor til at fungere som Krigskommissærer.

Det varede dog nogen Tid, inden Daniel Rantzau kom afsted. Den 24. Februar deltog saaledes Peder Bilde i Forening med Rigshofmesteren Ejler Hardenberg og Holger Rosenkrantz i Kongens Nærværelse i et Retterting paa Børringe Kloster, og sammesteds udstedtes den 12. Marts Ordre til Holger Rosenkrantz, Lave Brahe, Peder Bilde m. fl. om som «Kommissarier» at mønstre de tyske Knægte, der laa i Ystad[1]. Disse Mønstringer vare imidlertid et højst ubehageligt Hverv. Allerede i Slutningen af det foregaaende Aar havde de tyske Knægte, der laa i Malmø under Daniel Rantzau, gjort aabenbart Mytteri, paa en Tid, da Pesten rasede i Byen og bortkaldte en Mængde Mennesker[2]. Kun Daniel Rantzaus Fasthed og Snildhed havde faaet Bugt med Mytteriet, idet han havde maattet love Knægtene deres Betaling i bestemte Terminer og strax havde udbetalt dem en Sum, som Borgerne i Malmø maatte skaffe til Veje[3]. Det var maaske denne Tildragelse, der havde fremkaldt Udnævnelsen af den store Mønstringskommission. Knægtene i Ystad, der tidligere havde staaet under Jørgen von Holle, som selv var dragen bort med Greven af Schwartzburg, vare endnu ustyrligere. Da Kommissærerne bragte dem Kongens Ordre til at bryde op, bemægtigede de sig Raadernes Personer og slap dem først fri, efter at de havde lovet dem 100,000 Gylden, og

[1]) Tegn. 1565, p. 452; 240.
[2]) Deriblandt Niels Krabbe til Hessel, Hr. Tyge Krabbes Søn († 29. Decbr. 1564).
[3]) Krønniken hos Rørdam II, 303—5 (og herefter Resen).

endda varede det længe, inden Jørgen von Holles Knægte vilde afsted.

Penge maatte saaledes skaffes til Veje, inden Toget gik for sig. Overenkomster i denne Anledning vare allerede trufne med Daniel Rantzau i Novbr. foregaaende Aar. Kongen havde ingen Penge; Daniel Rantzau maatte skaffe dem til Veje og Adelsmænd gaa i Borgen for store Summer. Peder Bilde og Sten Rosensparre vare saaledes blandt de Adelsmænd, der den 14. April gik i Borgen for Kongen til Daniel Rantzau for 100,000 Daler (ɔ: 400,000 Kroner, efter Pengenes nuværende Værdi vel omtrent 1½ Million Kroner eller mere); herfor gaves Underpant i Kallundborg Slot. Endnu den 22. April vare de tillige med Holger Rosenkrantz hos Kongen i Lund, og atter den 22. Maj maatte Kongen give Næsbyhoved Slot i Underpant til Peder Bilde, Daniel Rantzau med flere Rigsraader og Adelsmænd, fordi de vare gaaede i Borgen for ham til Ritmester Josva von Qualen og hans Ryttere for 22,524 Daler, og noget efter (28. Juni) blev et tredie af Kongens Hovedslotte, Malmøhus, givet i Underpant til forskjellige Adelsmænd, der vare gaaede i Borgen for Kongen til Josva v. Qualen for 45,000 Daler. — Disse Laan fik senere stor Betydning og ville blive nærmere omtalte under Peder Oxe[1]).

Under disse Omstændigheder var Daniel Rantzau først i Slutningen af Maj brudt op for at undsætte Elfsborg, der belejredes af Svenskerne; men Opsættelsen havde været skjæbnesvanger; Elfsborg blev nok undsat; men Svenskerne havde indtaget en fast Stilling i Nærheden. Den største Mangel og Uorden fandt som sædvanlig Sted i den danske

---

[1]) Reg. o. a. L. 1565, p. 465 og 363 (Udkast i Dsk. Kong. Hist. 58); Tegn. 1565, p. 321. — 8. Aug. udstedtes det endelige Brev om Malmøhus, Reg., p. 374.

Hær. De tyske Tropper vare ustyrlige og oprørske, Provianteringen slet o. s. v. Herom handle især de mange Indberetninger, som Krigskommissærerne indsendte til Kongen. Hæren laa da i længere Tid uvirksom paa Guldberg Enge ved Elfsborg. «Gud almægtigste unde os snart en god Undsætning med Proviant», skrive de saaledes den 21. Juni, «ellers vil det gaa ilde med os»; 6. Juli klage de endogsaa over, at mange bevislig ere døde af Sult. Under disse Forhold sneg Tiden sig langsomt hen; Daniel Rantzau gjorde dog nogle Strejftog ind paa svensk Grund (28. og 29. Juli), men vendte derpaa tilbage til sin Lejr ved Elfsborg. Daniel Rantzau og Kommissærerne forlangte Jørgen v. Holles Knægte til Hjælp; de laa endnu i Skaane, og Kongen havde endog tænkt paa at afskedige disse ustyrlige Folk.

Men samtidig med de officielle Skrivelser til Kongen, der i Reglen ere underskrevne af de tre Kommissærer og Daniel Rantzau i Forening[1]), skrev de to Svogre mere private Breve til Hr. Mogens Gyldenstjerne, og det er ikke de mindst vigtige. Den 2. August afsendte de saaledes fra Lejren ved Elfsborg et højst mærkeligt Brev, der er egenhændig skrevet af Peder Bilde. De have netop idag, hedder det heri, modtaget tre Breve fra Hr. Mogens; i det første fortælles, at deres Hustruer have været i Kjøbenhavn «til de Begravelser», og at Birgitte (Rosenkrantz) er dragen til Bregentved til Birgitte Gøje (hvis Mand Herluf Trolle var død den 19. Juni), thi hun havde nylig været noget ilde tilpas[2]); de se ogsaa af Brevet, at det igjen

---

[1]) Nu meddelte hos Rørdam, anf. Skr.; jfr. Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 224.

[2]) 19. Juli gik Børge Trolle til Lillø, Otte Brahe til Knudstrup og Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm i Borgen for den fangne

begynder «at dø fast udi Sjælland». — Pesten rasede nemlig paa denne Tid paa det frygteligste; men man ser af Brevet, at Peder Bilde endnu ikke har vidst, hvor haardt den havde ramt ham selv i de samme Dage, idet hans Søn Eske var død paa Tureby den 25. Juli, netop samme Dag, som Herluf Trolle blev begraven i Herlufsholm Kirke, efter at hans Lig med stor Højtidelighed var ført fra Kjøbenhavn. Det er maaske saaledes noget tvivlsomt, om Fru Birgitte Rosenkrantz kan have været tilstede ved Højtideligheden i Kjøbenhavn; men for øvrigt sigtes ved de omtalte Begravelser vistnok ogsaa til Herluf Trolles Broder, Niels Trolle, der var falden i Slaget ved Bornholm den 11. Juni, og til Admiralen Jørgen Brahe Tygesen, Peder Oxes Svoger og nær beslægtet med Rosenkrantzerne, der var død i Kjøbenhavn den 21. Juni[1]). — Efter nogle Ytringer om private Sager (Arven efter Axel Klavsen Rosenkrantz til Togerup, Hjelmsø m. m.) og fornyet Forlangende om Penge til Knægtene, komme følgende mærkelige Ytringer om Forholdet til Daniel Rantzau:

«Vi har og forstaaet af Daniel Rantzau, at han har skrevet kgl. Majestæt til, at han vil have Jørgen v. Holles Knægte herop til sig[2]); saa var godt Folk vel fornøden; thi vi ere meget svage; men hvis de komme herop, frygte vi, det skal gaa underlig til; thi de ere allerede unyttige

svenske Læge, Dr. Oluf Jakobsen, som Birgitte Gøje havde bedt om i nogen Tid at fare til sig „hende udi hendes Sygdom og Svaghed at kurere“ (Orig. m. 2 Segl, Geh. Ark.; jfr. Bricka, Fred. II, S. 118).

[1]) Hofman, Fund. VII, 480; Marm. Dan. I, 40. — Personalhist. Tidsskr. I, 127; 129.

[2]) Allerede 7. Juni (Rørdam, S. 456 ff.) udtale alle 4 Mænd sig imod Afskedigelsen af Holles Knægte under disse Forhold, og 24. Juli omtale atter alle 4 Mænd Jørgen von Holles Knægte; Brevene ere forsynede med 4 Segl, men ikke med egenhændige Underskrifter.

nok, og det lidet Bytte, som nu vankede ved Gammel Lødese, som Skotterne og de danske Knægte fik, det gjorde de tyske dem til Pris igaar her i Lejren og tog deraf, hvad de vilde. Men klages det til Øversten (ɔ: Rantzau), da svarer han vel og lader Profossen gaa hen med dem, som klager; naar de da komme frem, faar man intet. Hvis de blive stærkere, da gjør de siden, hvad de ville. Derfor vilde vi gjerne bede eder tale med Holger Rosenkrantz herom, at han vilde give det kgl. Majestæt til Kjende med bedste Lempe; vi tør selv ikke skrive kgl. Majestæt det til. Hvad Aarsag dertil er, vide I vel, og vilde vi ikke gjerne, at Daniel skulde faa det at vide, at vi derom har skrevet, Aarsagen kan I vel og selv betænke. I ville derfor gjøre det yderste herudi, at det maatte blive os ubemærket, at vi har skrevet derom; men Holger maa I vel sige det, og dersom han ikke er tilstede, at I da vilde lige saa skrive ham til med det første, og at han vilde det foregive med de bedste Lemper, os uberygtet; men hvis de komme, frygter jeg, at I skal saa snart spørge onde Tidender til os som gode; thi vi har hørt underlige Ord af de fornemste, som vi vel vil sige eder, naar Gud vil vi ses, end vi nu skrive kan. Kjære Hr. Mogens, nu i Lørdags, som vi droge paa Vejen til Gammel Lødese, da holdt vi en Tidlang paa en Slette og biede efter Ryttere og Knægte, Vejen var saare ond somme Steder; da red Hr. Lave Brok[1]) og snakkede med Mansten[2]) og spurgte ham ad, om han var hos, Paaskedag, da Daniel Rantzau var eders Gjæst, og om han havde hørt de Ord, som Daniel havde sagt

[1]) Lave Brok til Vemmetofte, gift med Peder Bildes Søster Margrete, selv Søn af Niels Brok († 1534) og Jytte Podebusk Predbjørnsdatter (Fam. Rosenkr. II, 55).

[2]) Valentin Manstein, en af de tyske Høvedsmænd.

for kgl. Majestæt, I samme Tid skulde have sagt. Da siger Hr. Lave for os, at Mansten svor ved hans højeste Ed, at han aldrig hørte de Ord af eder. Vi havde vel gjerne spurgt ham ad, men vi have for den Aarsags Skyld ikke turdet det, at I vilde tale derom, at vi har eder tilskrevet.» Til Slutning bemærke de, at de ere 1000 Mand svagere, end da de drog op fra Varbjerg[1]).

Det tegnede saaledes til, at et Uvejr skulde trække op mod Daniel Rantzau. Kongen var desuden tydelig nok i en bitter Stemning. Allerede i Aarene 1562 og 63 havde der ved forskjellige Lejligheder udbredt sig Rygter om, at han egenhændig havde saaret eller dræbt flere af sine mest betroede Mænd, saaledes Holger Rosenkrantz, som han ellers stod paa en meget fortrolig Fod med[2]), Rigsmarsken Otte Krumpen[3]) og Statholderen paa Kjøbenhavns Slot, Mogens Gyldenstjerne[4]). Disse Rygter vare ganske vist løgnagtige og Ophavsmændene hertil eftersporedes; men selve Brevet af 2. August viser dog, at Forholdet til den gamle Mogens Gyldenstjerne ikke altid var det bedste. De skarpeste Breve udgik desuden paa denne Tid til disse og flere andre Mænd i Anledning af Hærens daarlige Forsyning med Proviant; den 3. Juli havde den gamle Rigshofmester Ejler Hardenberg pludselig faaet sin Afsked paa en temmelig unaadig Maade; Herluf Trolle var faa Dage efter død af sine Saar; kort sagt, der sav-

---

[1]) Orig. i Dsk. Kong. Hist., Fasc. 53. (Nu trykt hos Rørdam, S. 727—37.)

[2]) Dsk. Kong. Hist. 41 b (Rørdam, S. 372), jfr. Daae i Norsk hist. Tidsskr. II, 105.

[3]) Jacobsen i Hist. Tidsskr. V, 428 (1563).

[4]) Kønigsb. Afskr. i Geh. Ark., p. 3374 (som Grund angives, at han med flere af Ridderskabet 1562 havde fraraadet Kongen Belejringen af Hamborg).

nedes en overlegen administrativ Aand, der kunde bringe Orden i Sagerne. Mange Rygter havde under disse Forhold udbredt sig om Adlens Misfornøjelse med Kongen; man talte om hans Afsættelse, saa at endog Kongens egen Søster, Kurfyrstinde Anna af Sachsen, skrev bekymrede Breve herom til Kansleren Johan Fris og til Holger Rosenkrantz[1]). Den største Uorden fandtes i Finansstyrelsen; daarlige Klippinge havde man begyndt at slaa, men Soldaterne vilde ikke modtage dem; Daniel Rantzau og Kommissærerne forlangte da tyske Penge; nogle bleve ogsaa sendte, og Rentemesteren, Joachim Beck, gav Anvisning til Daniel Rantzau paa 12,000 Daler; men da Pengene kom, manglede Halvdelen! Skarpt skrev baade Rantzau og Kommissærerne til Kongen og mindede ham om, at de til Mikkelsdag vare gaaede i Borgen for ham til de tyske Høvedsmænd for store Summer; Tiden nærmede sig, og Pengene havde de ikke faaet endnu[2]).

Under disse Forhold var Krigsførelsen i højeste Grad uheldig. Vel havde Svenskerne i Begyndelsen af August trukket sig tilbage fra Elfsborg; Daniel Rantzau havde derpaa over Varberg trukket sig tilbage til Halmstad; men han kunde ikke hindre, at en ny stor svensk Hær atter faldt ind i Halland, først tog Varberg By under de forfærdeligste Grusomheder mod Indbyggerne og derpaa begyndte en Belejring af Varberg Slot. Flere Breve fra denne Tid sætte os ret levende ind i Situationen. Saaledes skriver Fru Elsebe Krabbe, Peder Skrams, den 20. August fra Laholm til sin Veninde, Birgitte Gøje, om Svenskernes Plyndringer ved Falkenberg, hvorom hun mener,

---

[1]) Daae, anf. Skr., S. 106; Westling i Hist. Bibl., Stockholm 1879, S. 508.

[2]) Brevene hos Rørdam, S. 472—92.

at Peder Bilde selv har tilskrevet hende: Tyskerne i den danske Hær mishandle Bønderne paa det forfærdeligste; «de spare ikke at røve Kvinder i Barselseng og tage Klæderne fra spæde Børn og slænge dem nøgne igjen, saa Gud maa forbarme sig over os, den Jammer og Kummer her er at leve i, og Kommissarierne have ingen Hør over dem, saa ustyrlige de ere»[1]). — 23. August skriver Peder Bilde selv fra Halmstad til Mogens Gyldenstjerne indtrængende om Undsætning, idet han beder ham besørge nogle Breve til Birgitte Rosenkrantz[2]). Det var netop paa denne Dag, at Svenskerne havde begyndt Varbergs Belejring. Imidlertid laa Rantzau stadig ved Halmstad, ventende paa Jørgen von Holles Regiment, som endnu ikke var kommet fra Ystad. Endelig lykkedes det dog Kongen at faa Knægtene afsted, og den 12. Septbr. kom han selv tillige med Knægtene til Halmstad; men nu vilde de tyske Knægte i Rantzaus egen Hær ikke afsted, før ogsaa de havde faaet deres Sold, og imidlertid faldt Varberg (15. Septbr.). Mismodig var Kongen imidlertid vendt tilbage til Helsingborg, hvor han forblev i nogen Tid. Herfra underhandlede han (16. Septbr.) med de Raader, der vare blevne tilbage i Kjøbenhavn, deriblandt Holger Rosenkrantz, om en mærkelig Skat paa alle danske Bønder, hvorefter de skulde erlægge en Pengeafgift og efter en bestemt Taxt underholde en stor Hær, — en Plan, som Rigsraadet afslog, og som vistnok har bidraget sit til, at Kongen netop nu (21. Septbr.) besluttede sig til at kalde Peder Oxe tilbage, en Sag, som senere vil blive omtalt. Imidlertid underrettede Peder Bilde og Sten Rosen-

---

[1]) Rørdam, Hist. Kildeskr. 1. R. II, 74.
[2]) Dsk. Kong. Hist. 54.

sparre den 16. Septbr. fra Halmstad Mogens Gyldenstjerne om, at de nu endelig kunde drage imod Fjenderne[1]).

Disse droge imidlertid, efter at have ladet en stærk Besætning blive tilbage paa Slottet, med deres rige Bytte tilbage til Sverig for at forstærke sig, og da de Danske begyndte Varbergs Belejring, kunde de intet synderligt udrette af Mangel paa Skyts. Peder Bilde blev da sendt til Kongen og traf ham i Helsingborg den 24. September, hvorpaa Kongen øjeblikkelig sendte Ordre til Mogens Gyldenstjerne om at faa Skyts befordret til Varberg[2]). — Kongen begav sig derpaa til Kjøbenhavn, hvorfra han den 2. Oktbr. affærdigede Holger Rosenkrantz til de danske Ryttere, for at han i Forening med Peder Bilde og Frantz Brokkenhus skulde forhandle med dem, der havde taget Skade paa Heste, Folk og Rustning, om en midlertidig Hjemlov; thi ogsaa blandt den danske Adels Folk var der stor Nød, og om end Adlen selv var bedre stemt, skrive Kommissærerne, maatte man dog tænke paa nogen Tids Hjemlov for Mandskabet[3]). Imidlertid havde Kongen ogsaa sendt Povl Vobitzer i en Sendelse til Lejren, hvorfra denne sendte uhyggelige Skildringer tilbage om den Uenighed, der var mellem Daniel Rantzau og de tyske Tropper, saa at Talen endogsaa gik i Lejren, at dersom Rantzau vedblev at være Feltøverste, vilde de tyske Ryttere ikke længere tjene. Den 19. Oktober skrev Kongen da fra Frederiksborg til Raaderne i Kjøbenhavn om deres Betænkning; den 22. Oktober erklærede Raadet, at da Kongen havde begjæret deres Raad om, hvem han skulde

[1]) Begge Breve af 16. Septbr. i Dsk. Kong. Hist., Fasc. 53; jfr. Rørdam, S. 740.
[2]) Fr. II til Mog. Gyld., 24/9, 65 (Dsk. Kong. Hist., Fasc. 53).
[3]) Tegn. 1565, p. 428; Rørdam, S. 492 ff.; 498 ff.

indsætte til Felteverste i Daniel Rantzaus Sted, men de ikke personlig kjendte Forholdene ved Hæren, var det raadeligst at tilskrive Kommissærerne Peder Bilde og Sten Rosensparre om, hvem Kongen bedst kunde betro samme Befaling[1]).

Man vilde altsaa afskedige Daniel Rantzau, og det var jo i og for sig ikke saa underligt; Krigsførelsen syntes jo hidtil slet ikke at have været anderledes end i Greven af Schwartzburgs Tid: den samme Ustyrlighed hos Lejetropperne, den samme langsomme Fremrykken med lige saa hurtige Tilbagetog; ja Fjenden havde jo endogsaa taget en Hovedfæstning i ens eget Land. Sagen skulde altsaa lægges i de to Svogres Haand; men 23. Oktober indtraf et mærkeligt Brev fra Daniel Rantzau: den 20. Oktober havde det store Slag staaet ved Svarteraa. Den unge Feltherre havde paa én Gang med uudslettelige Træk indskrevet sit Navn i Nordens Krigshistorie og vist, at Hovedskylden for Krigens slette Fremgang hidtil ikke saa meget laa i Troppernes eller Feltherrens Udygtighed eller i Fjendens større Dygtighed som i den danske Regerings mageløs slette Administration; det var den, og ikke Svenskerne, som hidtil stadig havde tvunget Hæren til hurtige Tilbagetog. Og samme Dag var Sten Rosensparre falden paa Ærens Mark.

Peder Bilde var en 4—5 Dage før Slagdagen kommen tilbage til Lejren foran Varberg[2]). Han saa da, at alt det grove Skyts, som de Danske havde opstillet, var

---

[1]) Ny dsk. Mag. VI, 150 og Dsk. Kong. Hist. 52, Nr. 26 (Rørdam, Hist. Kildeskr. 1. R. II, 523; jfr. 2. R. I, 502).

[2]) 19. Septbr. var han endnu i Lejren (Rørdam, S. 495); den 24. var han endnu i Helsingborg hos Kongen (se oven for); den 29. var han endnu ikke kommen tilbage (S. 497), men 17. Oktbr. var han der (S. 501; Dagsangivelsen i Brevet er rigtig: se neden for).

taget af Skanserne og indskibet. Daniel Rantzau havde nemlig faaet Efterretning om, at en ny stor svensk Hær nærmede sig. Han frygtede for under disse Omstændigheder at komme under dobbelt Ild. Han havde derfor hævet Belejringen af Varberg og vilde opsøge Fjenden i aaben Mark. Torsdag Morgen den 18. Oktbr. brød han derfor op med hele Hæren, opbrændte Lejren og drog til Falkenberg, hvor han opslog sin Lejr. Da han imidlertid ikke havde kunnet opspørge nogen Vognvej ind i Vestergøtland, sendte han Peder Bilde til Halmstad for at skaffe Underretning herom[1]). Fjenden havde imidlertid allerede (19. Oktbr.) opslaaet sin Lejr ved Svarteraa By i Halland, 1½ Mil fra den danske Lejr. Den 20. ved Daggry brød da Daniel Rantzau op, og omtrent Kl. 11 om Formiddagen traf Hærene sammen ved Axtorna By paa «Aster Hede». Det er her ikke Stedet til at skildre den frygtelige Kamp, som nu udspandt sig mod den store svenske Overmagt, men som efter store Omvexlinger ved Daniel Rantzaus mægtige Energi tilsidst omtrent Kl. 4 om Eftermiddagen vendte sig til den mest glimrende Sejr for den danske Hær. Men Sejren var dyrekjøbt. En Mængde danske og tyske Befalingsmænd dækkede Valpladsen, døde eller saarede, og deriblandt mange, der stod i nøje Forhold til Rosenkrantzernes Kreds. Den fynske Adelsfane talte efter

---

[1]) Peder Bilde til Fr. II, dat. Halmstad den 20. Oktbr. (Slagdagen), nu trykt hos Rørdam, S. 502. Peder Bilde sætter her Opbruddet fra Varberg til den 18. Oktbr.; Rantzau selv sætter Opbruddet til den 16. Oktbr. (Nyt hist. Tidsskr. IV, 190); den samtidige Optegner i Dsk. Saml. ved Bruun, 2. R. II, 192, sætter Skytsets Indskiben til den 16. og selve Opbruddet til den 18., og dette er det rigtige; den 17. skrive ogsaa Daniel Rantzau, Peder Bilde og Sten Rosensparre til Kongen fra Lejren foran Varberg (Rørdam, S. 501).

Slaget kun 50 Mand; Føreren selv, Movrids Podebusk til Kjørup, Sønnesøn af Hr. Predbjørn Podebusk og senere Svigerfader til Otto Kristoffer Rosenkrantz Holgersen til Boller, var saaret, lige saa Fru Ide Munks Brodersøn. Ludvig Munk Olufsen. Under den skaanske Fane, der førtes af Hak Holgersen Ulfstand, blev Peder Bildes Svoger, Hr. Lave Brok til Vemmetofte, haardt saaret og døde kort efter i Halmstad; hans anden Svoger, Ejler Krafse til Egholm, gift med Hilleborg Bilde, blev fangen; Lavrids Rosenkrantz, Søn af Niels Axelsen Rosenkrantz til Ryhave m. m., faldt. Under den jydske Fane, som førtes af Erik Banners Søn, Frans Banner til Kokkedal, saaredes Erik Rosenkrantz til Langtind og Glimminge, Hans Johansen (Lindenov) og Niels Krabbe Tygesen til Vegholm; Frans Banners Svoger, Gregers Truidsen Ulfstand til Gl. Estrup og Torup, gift med Erik Banners Datter Karen, var en Tidlang «forsvunden».

Ogsaa den saakaldte «Rendefane» (Hoffanen), der synes at have staaet under Daniel Rantzaus umiddelbare Kommando og med hvilken han aabnede Slaget, led meget. Hertil sluttede sig ogsaa Sten Rosensparre, der i Peder Bildes Fraværelse den Dag «var øverste Kommissarius udi Kongens Sted». I denne Egenskab og som Rigsraad var han den fornemste og betydeligste Mand ved Hæren, i al Fald næstefter Daniel Rantzau selv. Under Forfølgelsen, da mange svenske Knægte havde forstukket sig bag Buskene eller Fjeldstykker, hvorfra de skød paa de fremstormende Forfølgere, bleve omtrent Kl. 4 om Eftermiddagen baade Sten Rosensparre og Lave Brok skudte [1]).

[1]) Tiden (Kl. 4) angives for begge saaledes paa deres Gravskrifter. — Rigtignok skriver Peder Bilde den 24. til Mogens Gyldenstjerne: „Min hjerteelskelige Broder Sten Rosensparre blev der

Saaledes endte Sten Rosensparre endnu i sin kraftigste Alder, 42 Aar gammel. Peder Bilde havde saaledes paa én Dag mistet to Svogre, og i de samme Dage havde Pesten raset frygtelig blandt hans Børn i Hjemmet, uden at han dog endnu vidste Tabet i hele dets Udstrækning. Foruden Sønnen Eske, der som ovenfor omtalt var død den 25. Juli, vare hans Døtre Anne og Mette (1 Aar gl.) døde paa Svanholm den 4. September eller kort efter, alle begravne i Krogstrup Kirke ved Svanholm; endelig døde hans Døtre, Karine, 2 Aar gammel, og Hilleborg, 3 Aar gl., den 16. og 18. Oktbr. paa Roskildegaard og bleve begravne i Domkirken. Fem Børn vare saaledes døde i Faderens Fraværelse[1]). — Sten Rosensparres Død tog Peder Bilde sig meget nær; de havde jo ogsaa været nøje knyttede til hinanden i Sorg og i Glæde. «Kjære Hr. Mogens», skriver han den 24. Oktbr. fra Halmstad til Mogens Gyldenstjerne, «jeg har nu fanget min kjære salige Broders Lig hid til Halmstad og ladet fly Kiste og anden Del til hans salig Lig, og vil jeg lade ham her blive standende, indtil min kjære Søster Mettes Moder (Fru Ide Munk) og Birgitte komme over til hende (til Skarholt), før hun fanger disse Tidender at vide, paa det at de kunne hugsvale noget hendes stakkels bedrøvede Hjerte; thi Gud bedre det, at hun saa vel som flere hans gode Slægt og Venner nogen Tid skulde spørge slige Tidender.» Han ønsker derfor Svar fra Mette, Birgitte og deres Moder, hvor de ville have ham begravet; men i levende Live har

---

strax paa Valsteden" (Dsk. Mag. 3. R. II, 87), hvorefter man skulde tro, at han var falden strax i Begyndelsen af Slaget; men P. Bilde var jo selv fraværende. Jfr. Resen, S. 158 og Arent Berntsen, D. og N.'s frugtbare Herlighed, S. 89.

[1]) Hofm., Fund. VII, 480; Marm. Dan. I, 40.

han udtalt det Ønske at blive begraven i Sognekirken til Skarholt; han mener ogsaa at kunne faa Orlov til at følge Liget ned til Skaane[1]).

I Halmstad blev Peder Bilde derpaa i nogle Dage for efter Daniel Rantzaus Opfordring at sørge for, at den Proviant, her laa, blev sendt til Hæren. Ogsaa sørgede han for Skuder til at føre det store erobrede Feltskyts til Kjøbenhavn. Ligeledes havde han stor Nød med at opdrive et Laan paa 3—4000 Daler til de tyske Knægtes Lønning; thi disse vare blevne helt balstyrige efter Slaget. Hertil synes ogsaa nogle meget strænge Breve at have virket, som den 20. Oktbr. vare affærdigede fra Kjøbenhavn og som nu vare ankomne efter Slaget. Herom underrettede Peder Bilde Kongen ved et Brev fra Halmstad den 27. Oktbr.: de maa have Penge, «ellers er at befrygte, at de skulle blive meget uvillige», men desuden bør der sendes 1000 Daler til Peder Bilde, «thi mange fattige Riddersmænd ligge her saarede, saa vel danske som tyske, som slet intet have at fortære»[2]). — Faa Dage efter rykkede Daniel Rantzau selv over Falkenberg tilbage til Halmstad med sin ved det store Tab og de tyske Knægtes Mytteri halvt opløste Hær, og Peder Bilde kunde nu følge Sten Rosensparres Lig til Skarholt Kirke. Felttoget var altsaa endt; Slaget ved Svarteraa den 20. Oktbr. 1565 havde været en glimrende Krigsdaad; men større var dets Betydning heller ikke. Svenskernes Hovedhær havde i en medtagen Tilstand trukket sig tilbage fra Halland, men kunde ved Lejlighed ventes tilbage igjen, og Varberg var

[1]) Dsk. Mag. 3. R. II, 87 ff.
[2]) Dsk. Kong. Hist., Fasc. 51, Nr. 28; jfr. Daniel Rantzaus Brev af 25. Oktbr. fra Valpladsen ved „Asteidt" (Aster Hede), trykt i Dsk. Mag. 3. R. II, 91 ff.

endnu stedse i deres Magt. Næste Aar kunde man begynde forfra, og da ville vi atter træffe Peder Bilde og Daniel Rantzau i de samme Egne. — For øvrigt havde Daniel Rantzau, misfornøjet med Kongens Indblanding i hans Forhold til de tyske Knægte ved Brevet af 20. Oktbr. og med «fremmede ubekjendte Personer», der blandede sig i Hærens Anliggender, strax efter Slaget forlangt sin Afsked. Den 27. svarede Kongen paa hans Skrivelser om Sejren og bad ham under de nuværende Forhold at blive. Brevet er dog holdt i en kold Tone[1]).

Sten Rosensparre blev med stor Højtidelighed begraven i Skarholt Kirke. Talen holdtes efter Mette Rosenkrantz's Ønske af Præsten ved Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn, Mester Jakob Nielsen, der var en meget yndet Taler og i hvis Sogn jo ogsaa Mette Rosenkrantz's Gaard i Kjøbenhavn laa. Præsten havde Betænkelighed ved at drage over til et fremmed Stift; men da Peder Bilde ved et skriftligt Dokument paatog sig Ansvaret, gjorde han det dog; men Biskoppen i Skaane, M. Tyge Asmundsen, indfandt sig i Kirken med to Præster og nedlagde Indsigelse, saa at Begravelsen neppe er gaaet helt rolig af. Senere klagede Biskoppen over Præsten; Sagen blev indstævnet for Universitetet, der dog af Hensyn til Rigsraad Peder Bildes Brev ikke vovede at fælde Dom i Sagen, men henviste den til Kongen. Denne tog ikke saa lempelig paa Sagen, men henviste den atter til Universitetet, idet han meget skarpt lod Professorerne vide, at «Peder Bilde ingen Befaling haver over Skaane Stift, ej heller med den gejstlige Handel der sammesteds noget at gjøre». Tilsidst tildelte Kongen paa egen Haand Præsten en skarp Irettesættelse og ud-

---

[1]) Rørdam, S. 508

stedte Forbud mod, at Præsterne gjorde Tjeneste udenfor deres Sognekald[1]).

I Skarholt Kirke lod Mette Rosenkrantz i Aaret 1566 lægge en meget kostbar Gravsten over sin faldne Ægtefælle, hvorpaa de begge ere afbildede. Indskriften lyder efter en Optegnelse, der dog ikke synes ganske paalidelig:

Aar Mdlxv thend xx dag octobris efther middag ued fire slætt paa Axtorn marckis volsted hos Falckenbierrig vdi Halland emod the suenske blef Slagen Ærlig oc velbürdig mand Sten Rosenspar til Scharholt, konning Frederichz thend anden Danmarckis h. konnings raad [oc] Commissarius, som for sit fæderne land lod sit lif erligen oc her met sin kerre hustrue, frue Mette Rosenkrantz af Wallø, hafuer uduald sig et roligt huilekammer, oc lefde hand paa xiiij aar med sin hustrue, oc døde ter hand vaer xlij aar oc xliij dage gamel, efterlod seg tuende hans børn, Oluf oc Birgitte Rosenspar.

For sit Fæderne land erligen at dø og bliffue
er lofligere end skendeligen at ladhe seg driffue.

G. H. V. A. G. H. V. A. A. S. O. S. 1566.

Fru Mette Rosenkrantz blev selv mange Aar senere begraven fra Skarholt Kirke, men synes dog ikke at hvile her, men i Frue Kirke hos sin anden Husbond, Peder Oxe. I det mindste fandt man ved en Undersøgelse af Graven (før 1849) kun én Kiste, med Sten Rosensparres Lig, som den Gang endnu skal have været vel bevaret, men senere skal være hensmuldret[2]).

---

[1]) Ny kirkehist. Saml. III, 591—603; jfr. Rørdams Universitetshist. II, 40—41.

[2]) Brunius, Konstanteckningar under en resa år 1849, S. 747—49; Friis, S. 16.

Et andet Mindesmærke blev af Sønnen Oluf Rosensparre oprejst ikke langt fra Köinge Kirke (Annex til Svarteraa) paa det Sted, hvor Faderen faldt. Det var en paa et firkantet Fodstykke oprejst Pille med en Løve med Rosensparrernes Vaaben og med følgende Indskrift, baade paa Dansk, Tysk og Latin:

Den ædle og velbyrdige Steen Rosensparre til Skarholt, Danmarks Riges Raad og kgl. M[ts] Commissarius, efter at han mandeligen og ridderligen og med Sejrvinding havde stridt mod Rigets Fjender, blev han her paa dette Sted nedlagt og lod sit Liv og sit Blod for sit Fædreland den 20. Oktbr. 1565, da han var 42 Aar gammel. Derefter er hans Lig paa sit behørige Sted med tilbørlig Ære bestediget.[1])

I Aaret 1728 fandtes af hele Monumentet kun Fodstykket, og Indskriften var tildels ulæselig; tilsidst havnede Stenen i Kjældermuren ved Falkenberg Præstegaard. Mindet om Stedet, hvor Sten Rosensparre faldt, var dog ikke uddød, og paa den hallandske Fornminnesförenings Aarsmøde i Varberg 1866 besluttedes da atter at rejse en Mindesten med følgende Indskrift:

Sten Rosensparre
till Skarhult
stupade här
tappert kämpande för sitt fädernesland
den 20. Oct. 1565.

Saaledes har det Folk, mod hvilket Sten Rosensparre kæmpede, paa en smuk Maade ihukommet den tapre Fjendes Fald paa det Sted, som den Gang hørte til hans Fædreland[2]). — Ikke langt fra dette Sted skulde hans

[1]) Arent Berntsen, D. og N.s frugtb. Herlighed I, 82. Jfr. Friis, S. 15.
[2]) Hallands Fornminnes-Förenings årskrift 1868, S. 14—16 og de der anførte Skrifter. P. v. Möller, Hallands historia I, 237.

Sønnesøn, den unge Sten Rosensparre Olufsen, i Kalmarkrigen finde Heltedøden sammen med Kristian Barnekov.

Med Mette Rosenkrantz havde Sten Rosensparre følgende Børn:

1) Jens Rosensparre, f. 24/11 1558, † følgende Tirsdag, begraven i Kallundborg Kirke.

2) Oluf Rosensparre til Skarholt og Vester-Vallø, f. 6/9 1559 paa Bosiø Kloster, altsaa kun 6 Aar gl., da Faderen døde; var hidtil opdragen hjemme, fra 1565 paa Vallø sammen med Hans Stensen (til Stensgaard paa Langeland), senere, efter Moderens Giftermaal med Peder Oxe, paa Gisselfeld[1]).

3) Birgitte Rosensparre, 1580 gift med Preben Gyldenstjerne til Vosborg, allerede † 2/4 1583.

Efter Sten Rosensparres Død fik Mette Rosenkrantz Brev paa at beholde Kallundborg Slot, indtil den nye Lensmand var udnævnt. Det var i denne Mellemtid, medens Erik Basse havde Befalingen paa Slottet, ligesom han havde haft under Sten Rosensparres Fraværelse siden Maj 1565, at de fornemme svenske Fanger paa Slottet tillige med deres talrige Tjenerskab beskyldtes for at have stiftet et Komplot for at bringe Slottet i Fjendens Hænder (Decbr. 1565), hvorfor de nu fordeltes til jydske Borge[2]). Den 12. April 1566 blev Peder Bilde derpaa udnævnt til Lensmand og fik tillige Brev til Stæderne Kallundborg og Slagelse, at han tillige skulde have disse Byer i Befaling. Roskildegaard afstod han derpaa til Bjørn Andersen[3]). 13. April 1567 fik Fru Mette Rosenkrantz derpaa Patronatsretten til Skarholt Kirke med Konge- og Kirketienden og

[1]) Bricka og Gjellerup, Den danske Adel, S. 392; Friis, Rosensparrerne.
[2]) Mollerup i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 604.
[3]) Erslev, Lensmænd, S. 20; 22; Reg. 1566, p. 167.

Ret til at udnævne Præsten; de følgende Dage fik hun derpaa Pant i den Del af Bosiø Kloster, som Kronen endnu havde i Behold, samt hele Strø Len. Denne Sag staar imidlertid i Forbindelse med Kautionen til Daniel Rantzau, hvori baade Sten Rosensparre og Peder Bilde vare indviklede, og som Kautionisterne havde maattet betale, efter at de af Daniel Rantzau vare blevne stævnede til Indlager i Kiel, hvis Betalingen ikke fandt Sted inden Mortensdag 1566. Disse Laan og deres store politiske Betydning, samt den Maade, hvorpaa Peder Oxe fik Sagen ordnet, vil senere blive omtalt. For øvrigt hører man meget lidt til hende, før hun kort efter, 14. Septbr. 1567, da omtrent 34 Aar gl., paa Vallø holdt Bryllup med Peder Oxe til Gisselfeld, der kort før var bleven Rigshofmester. Men inden vi nærmere søge at skildre denne mærkelige og dunkle Sag, ville vi følge Peder Bilde omtrent til denne Tid.

Om Peder Bilde og Birgitte Rosenkrantz hører man ikke meget i Slutningen af 1565, der havde været saa sørgeligt for dem. De havde paa denne Tid en elleveaarig svensk Fange i Huset, nemlig Hr. Sten Eriksons Brodersøn, Erik Abrahamson (Lejonhufvud), der var i sin Farbroders Følge, da denne 1563 blev holdt tilbage i Danmark. Han skildrer selv i et Brev (19/12 65) til Farbroderen, hvorledes de lod ham lære sammen med deres egne Børn og vare gode imod ham[1]).

Imidlertid traf man Forberedelser til et nyt Felttog. Bahus blev nemlig belejret af Svenskerne, men blev tappert forsvaret af Jens Holgersen Ulfstand. Daniel Rantzau rykkede derfor i Begyndelsen af Juli 1566 frem fra Halmstad, og da Svenskerne havde hævet Belejringen af Bahus,

---

[1]) Mollerup i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 599.

gjorde han i Juli og August Maaneder et Plyndringstog ind i Sverig, til Falkjøping, Skara, Lidkjøping og derpaa tilbage til Elfsborg; Hæren lejrede sig her den 18. August paa sin gamle Plads paa Guldberg Enge og laa her en Maanedstid uvirksom. Paa dette Tog var Peder Bilde atter Kommissær i Kongens Sted tillige med Jakob Ulfeld og Erik Rud. Hæren led forfærdelig af Sygdom og Hunger. Her er Nød og Mangel paa alt, skriver Peder Bilde den 20. August til Mogens Gyldenstjerne; Rytterne have givet Kongen deres Brøst skriftlig til Kjende; hvis han ikke kan opfylde deres Fordringer, maa man frygte for, at Kongen aldrig mere faar dem mod Fjenden, for der er kommet Uenighed mellem Daniel Rantzau og Ritmestrene, saa de undertiden ikke tale til hverandre i 8 Dage; med Nød og neppe havde Peder Bilde faaet dem forligte, men nu er det lige saa vidt med dem igjen, og naar de komme i Vinterlejr, agte de ikke at gjøre noget Tog igjen med ham; Svenskerne under Anførsel af Charles de Mornay have lagt sig mellem dem og Varberg; de selv ere for svage til at gjøre noget Tog uden flere Knægte; han beder dog Mogens Gyldenstjerne om at beholde dette for sig selv; Penge, Knægte og Proviant ere nødvendige; men de Danske maa ogsaa have Penge til at kjøbe deres Fornødenheder for, ellers drage de deres Kaas hver til sit; ingen maa læse Brevet[1]).

Situationen var altsaa en lignende som kort før Svarteraa-Slaget. Fra den følgende Maaned har man flere Breve dels fra Daniel Rantzau og Kommissærerne i Forening, dels fra Peder Bilde til Mogens Gyldenstjerne:

---

[1]) Dsk. Kong. Hist. 54 (Rørdam, S. 538—40); et lignende Nødraab i et Brev til samme af 23. Aug. (smstds. S. 543).

Mangel paa alt, Hestene saa udmattede, at de ere ubrugelige, stor Sygdom i Hæren, over 300 Herremænd døde eller syge, det er det stadige Omkvæd[1]). Det er kun et lille Lysglimt, at de den 21. Septbr. kunne melde, at Frants Banner med sine Ryttere havde overrumplet og fanget de to svenske Hovedførere, Charles de Mornay og Jakob Henriksen (Hästsko). Det var oven i Kjøbet Fru Jytte Podebusks og «Rosenkrantz's» Svende, der havde grebet dem; det var som en Hævn for Fru Jyttes Aaret i Forvejen faldne Søn, Hr. Lave Brok til Vemmetofte. Med en saadan Hær kunde man ikke tænke paa et Vinterfelttog ind i Sverig. Den 14. Oktbr. overfaldt den danske Hær vel den svenske Lejr, udplyndrede den og drev Fjenden paa Flugt; Vejen til Halmstad var derved atter bleven aabnet, og allerede næste Dag drog Hæren til Halmstad og Skaane. Peder Bilde var kort før vendt tilbage til sin nyfødte Søns Daab; han blev opkaldt efter Sten Rosensparre, og Fru Mette Rosenkrantz gav denne sin Gudsøn en Gaard i Svindinge i Tudse Herred i Faddergave (12. Oktbr.)[2]).

Felttoget var altsaa endt. Kongen havde tilvisse efter Forlangende sendt forskjellige Summer til Hæren, — som det synes, tildels tagne fra hans eget «Kammer», ɔ: Øresundstolden; men den 5. November 1566 skrev han til Daniel Rantzau, at han ikke havde flere, Tropperne maatte vente. Alt var altsaa udtømt. Det var paa dette

---

[1]) Smstds., 8., 10., 21. Septbr.; jfr. Dsk. Mag. 3. R. II, 100—2; Rørdam, S. 550—61. — I Brevet af 10. Septbr. beder Peder Bilde Mogens Gyldenstjerne forskaffe sig en god Ame Vin, hvis „Birgitte“ ikke allerede har afsendt en saadan.

[2]) Efter en Optegnelse af A. Thiset; 1577 $^{29}/_{1}$ tog Peder Bilde kgl. Konfirmation herpaa.

Tidspunkt, at Peder Oxe griber ind; fra nu af er han Hovedmanden og Peder Bilde nøje knyttet til denne sin nye Svoger.

III.

Peder Oxes Ungdom, Stigen, Fald og Gjenoprejsning.

Peder Oxe var født den 7. Januar 1520 og Søn af Rigsraad Hr. Johan Oxe til Nielstrup og Fru Mette Gøje, Datter af Hr. Mogens Gøje til Krænkerup (Hardenberg) og Fru Mette Bydelsbach; saaledes var han altsaa en Ætling af Erik Ottesen (Rosenkrantz) gjennem Mette Eriksdatter (Rosenkrantz), Hr. Eskild Gøjes. Allerede 12 Aar gammel blev han sendt til Udlandet med Mester Kristiern Morsing, en af de mest ansete Lærere af humanistisk Retning ved Kjøbenhavns Universitet, der netop paa den Tid var i en Opløsningstilstand paa Grund af det religiøse Røre. I Julen 1532 opholdt de sig i Paris, men besøgte senere de berømteste Steder og Læreanstalter i det øvrige Frankrig, i Tyskland, Holland, Italien og Schweitz. Mest Indtryk paa Peder Oxe synes Dr. Simon Grynæus at have gjort, en berømt Theolog, der i Aarene 1529—34 var Lærer ved Universitetet i Basel; senere omtalte han oftere sit Ophold hos ham. Først 1537 synes Peder Oxe at være vendt tilbage til Danmark, omtrent samtidig med Kristiern Morsing, der da kaldtes tilbage til det nyoprettede Universitet[1]). Det var en Reise, der maa have været rig paa Indtryk, i en bevæget Tid, i Lande, hvor det humanistiske og religiøse Liv ret for Alvor rørte sig. Peder Oxe viser

---

[1]) Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. I, 438 og II, 374; Dsk. Mag. 4. R. IV, 347. — Ryge, P. Oxes Liv og Levned, S. 41—42.

sig ogsaa strax efter Hjemkomsten som den fuldmodne Yngling, virkelysten, men hovmodig og stridbar.

Imidlertid havde Grevefejden raset i Danmark. Faderen var falden under Nielstrups Belejring af Bønderne 1534, og Moderen var død to Aar efter. Peder Oxe stod saaledes i en Alder af 16—17 Aar som den ældste Broder blandt 12 Søskende[1]). Han overtog derfor strax Bestyrelsen af Nielstrup paa Laaland, hvortil han i de første Aar stadig skrives, og af Familiens øvrige, endnu uskiftede Ejendomme, ogsaa af Ravnsborg Len paa Laaland, hvori han og hans Søskende havde Pant efter Forældrene[2]). Men neppe var Peder Oxe bleven myndig, før der i Aarene 1539—42 begyndte en haard Strid mellem ham og hans Søskende paa den ene Side, hans Morfader Mogens Gøje og Holger Rosenkrantz og dennes Medarvinger paa den anden Side, dels om Gisselfeld, dels atter om Torsø Hovedgaard i Skaane.

Gisselfeld tilhørte oprindelig ikke Oxerne, men Gøjerne. Det var gaaet i ubestridt Arv fra Hr. Eskild Gøje[3]) til hans Søn Henrik; men denne havde paa Grund af sine uheldige Pengeforhold pantsat Gaarden og Godset til sin Broder Mogens og til Otte Holgersen Rosenkrantz. Men desuden havde Hr. Henrik Gøje ogsaa gjort et Laan hos Johan Oxe, til hvem han endogsaa i Aaret 1527 havde

[1]) Efter Ryge, S. 29, skulde Johan Oxe til Torsø († 1559) være ældst; men efter Skiftebrevet om Gisselfeld (S. 65) er det klart, at Johan Oxe netop var den yngste af Brødrene. Dermed stemmer ogsaa, at Joh. Oxe endnu 1549—52 studerede i Udlandet. Ogsaa Torben Oxe († 1547) var yngre baade end Peder Oxe og Eskild Oxe. Herved forklares tilstrækkelig, at Peder Oxe stadig optræder paa alle sine Søskendes Vegne.

[2]) Jfr. Erslev, S. 29; Dsk. Mag. 3. R. VI, 201.

[3]) Om denne og hans Forhold til Oxerne henvises til min Fremstilling deraf i Fam. Rosenkr. Hist. II.

solgt Gisselfeld; men da der i Pantebrevet til Mogens Gøje og Otte Rosenkrantz var forbeholdt dem Forkjøbsret, havde Mogens Gøje og Otte Rosenkrantz's Arvinger nægtet at modtage Pantesummen, da den nye Ejer, Johan Oxe, tilbød dem den. I Aaret 1532 var der da fældet den Dom i Sagen, at Pantebrevene skulde blive ved deres fulde Magt og at det Skjødebrev, som Henrik Gøje havde givet Johan Oxe, ikke skulde komme Pantehaverne til Skade. Pantehaverne synes ogsaa i den følgende Tid at have været i Besiddelse af Gaarden, hvori de i Kong Frederik I's Tid havde faaet Indførsel ved Rigens Ret. Derfor var det ogsaa Hr. Axel Brahe, der som Formynder for Otte Holgersens Børn i Aaret 1536 stævnede Næstved Borgere, fordi de under Grevens Fejde havde taget nogle Øxne og Foler paa Gisselfeld[1]. — I Aarene 1538 og 39 søgte Henrik Gøjes Enke at faa noget af sit Gods tilbage fra Johan Oxes Arvinger, hvilket ikke lykkedes. Derimod lykkedes det Peder Oxe paa Johan Oxes Arvingers Vegne, da Henrik Gøjes Arvinger vare gaaede fra Arv og Gjæld efter ham, i Aaret 1541 paa Sjællandsfarer Landsting at faa Indførsel i Gisselfeld i Egenskab af Kreditorer og Udlægshavere, da Retten gik ud fra, at Ejendomsretten havde været hos Henrik Gøje, da han døde. Derimod skulde Peder Oxe tilfredsstille Pantehaverne; men disse vare ingenlunde tilfredse med denne Afgjørelse. De indstævnede Indførslen for Kongens og Rigsraadets Dom. Her mødte da den 15. Maj 1541 Erik Banner paa Mogens Gøjes Vegne og Holger Rosenkrantz Ottesen paa egne og Med-

---

[1]) Dsk. Mag. 3. R. VI, 35; den endelige Dom hos Ryge, S. 43 ff. (ogsaa i Danske Kancelliregistranter ved Erslev og Mollerup, S. 184—87); for øvrigt Rasmussen, Gisselfeld, S. 38—47.

arvingers Vegne. De beraabte sig paa, at Mogens Gøje og Otte Holgersen i Kong Frederiks Tid vare indførte i Godset med Rigens Ret, og at de derfor atter maatte føres ud deraf ved Rigens Ret, hvorfor Peder Oxes Indførsel gjemnem Landstinget maatte anses for ulovlig. Kongen optraadte da i Forening med de tilstedeværende Rigsraader som Mægler og tilvejebragte et Forlig, ifølge hvilket Peder Oxe strax skulde rømme til Mogens Gøje og Holger Rosenkrantz Gisselfeld Gaard og Gods, og disse skulde da beholde Gaarden og Godset, «som de tilforn havde i Værge», indtil Mortensdag; inden denne Dag skulde Peder Oxe udbetale dem hele Pantesummen og en betydelig Sum i Skadegjæld og for 4 Aars Opbørsel af Gisselfeld — vistnok for de 4 Aar 1528—32, da Gaarden og Godset paa Grund af Salget til Johan Oxe var kommet i dennes Besiddelse —; disse Penge skulde Pantehaverne være pligtige at modtage, og til samme Tid skulde de overlade Gaarden og Godset til Peder Oxe.

Ved store Anstrængelser var det saaledes lykkedes den unge Peder Oxe at fortrænge Gøjerne og Rosenkrantzerne fra Gisselfeld og sikre Johan Oxes Arvinger det som Ejendom. Derpaa foretoges 1545 et Skifte mellem Arvingerne, hvorved Brødrene Eskild, Torben og Johan Oxe med deres Svoger Jørgen Brahes Samtykke afstod til deres Broder Peder Oxe al deres Andel i Gisselfeld, mod at han afstod til dem sin Lod og Del i tre af de øvrige Hovedgaarde, hvori de den Gang havde Lod (Nielstrup, Torsø, Løgismose), og da den unge Torben Oxe derpaa døde (1/9 1547), toges en ny Bekræftelse herpaa. Nielstrup tilfaldt nu Albert Oxe († 1577). Fra 1545 eller 46 skriver Peder Oxe sig ogsaa til Gisselfeld og begyndte

nu strax sine store Byggeforetagender og Godsforbedringer, som dog ikke vedkomme os her[1]).

Den unge Peder Oxe var saaledes optraadt som Oxernes Hævner ligeoverfor sin egen Morfader. Det var paa en lignende Maade, at Hr. Mogens Gøjes Fader, Eskild Gøje, havde fortrængt dem fra deres fædrene Gaard Torsø, nemlig ved Laan og Pant. Nu skulde ogsaa denne Gaard vindes tilbage. De Pantesummer, Hr. Eskild Gøje havde haft i Torsø, beløb sig til meget betydelige Summer; men da Hr. Oluf Oxe, Peders Farbroder, var død, var Enken gaaet fra Arv og Gjæld efter ham, og Hr. Eskild Gøje havde ved sin Død (1506) selv givet sin anden Hustru, Sidsel Brahe, Ejendommen som Pant for 4000 ℔. Herom var der senere ved Skiftet truffet nærmere Bestemmelse mellem Fru Sidsel og hendes Stifsøn, Hr. Mogens Gøje; men senere havde Peder Oxes Fader indløst dette Pant fra hende og var saaledes kommen i Besiddelse af Gaarden[2]). I Aarene 1541—42 søgte derpaa Peder Oxe paa egne og Medarvingers Vegne ogsaa at faa det oprindelige store Pant indløst og saaledes at faa fuld Ejendomsret til Gaarden igjen. Først fik han Kronen til at afstaa sig den Ret, denne formentes at kunne have til Gaarden, fordi Oluf Oxes Arvinger vare gaaede fra Arv og Gjæld, og derpaa gjorde han som Arving efter Farbroderen Fordring paa Ret til at indløse de oprindelige Pantebreve af sin Morfader, Hr. Mogens Gøje. Denne, der netop da havde

---

[1]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 179; Ryge, S. 65—67; jfr. ovenfor S. 301. Torben Oxe har neppe nogensinde, som Ryge og efter ham Rasmussen (S. 52 ff.) angiver, været Ejer af Gisselfeld, i al Fald ikke alene; Ryge synes kun at have haft Klavs Skabos Vers for sig; men der siges kun, at Torben Oxe, kort efter sin Hjemkomst fra Udlandet, døde paa Gisselfeld.

[2]) Jfr. nærmere Fam. Rosenkr., 2. Del, under Eskild Gøje.

sluttet det for ham uheldige Forlig med Dattersønnen om Gisselfeld, søgte ad retslig Vej at benægte Peder Oxes Ret til at optræde som Arving efter Oluf Oxe, da dennes Hustru og Børn vare gaaede fra Arv og Gjæld; tillige gjorde han gjældende, at Oluf Oxes Brødre, den berygtede Torben Oxe og Peder Oxes Fader Johan Oxe, havde sat Oluf Oxes Datter i Kloster i Roskilde og oven i Kjøbet, efter at hun var bleven indgiven i Klostret, havde ladet hende give sig Skjøde paa al hendes Rettighed og Arv i Torsø ved et ante-dateret Brev, da klostergiven Kvinde ikke kunde gjøre sligt. Om denne Beskyldning er sand, er vanskeligt at afgiøre; men Torben Oxe havde jo gjort det samme i Sagen med Otte Holgersen Rosenkrantz om Næsbyholm[1]), og en saadan Kjæltringestreg stemmer kun altfor vel med Oxernes Karaktér. Beskyldningen kom desuden fra Johan Oxes egen Søster Birgitte, der i Kjøbenhavn havde fremsat den for Mogens Gøjes Skriver. Det staar derfor maaske i Forbindelse med denne Sag, at Peder Oxe et Par Aar senere (1546) tilstod sin kjære Farsøster, Søster Birgitte Oxesdatter, et aarligt Underhold, da hun havde lovet at holde sig stille og rolig i Maribo Kloster og ikke komme i Taleporten at tale med nogen, «uden med nogle hendes anbaarne Slægt og Venner»; men hvis hun overtraadte denne Betingelse, — skulde denne Kontrakt ingen Magt have. Han synes saaledes at have frygtet for hendes Mund[2]).

Hr. Mogens Gøje var den Gang allerede svagelig; han mødte derfor lige saa lidt selv i denne Sag som i den tidligere om Gisselfeld. Mogens Gyldenstjerne førte

[1]) Fam. Rosenkr. II, 88—90.
[2]) Ny kirkehist. Saml. II, 757.

da Sagen for ham, og denne fik sig da ogsaa paa Skaane Landsting Indførsel tilkjendt i Torsø Gaard og Gods; dog lykkedes det atter Peder Oxe, ligesom ved Gisselfeld, at faa denne Indførsel erklæret for ulovlig ved en kgl. Rettertingsdom af 1547. — Mogens Gøje tog sig hele Sagen meget nær og beskyldte Rigskansleren, Antonius Bryske til Langesø, for at ville gjøre alt, hvad han kunde, for at skade ham i denne Sag. Mogens Gøje var nemlig ogsaa kommen i Strid med Bryskerne om Kjeldkjær Gods ved Vejle, hvori han havde Pant, en Sag, som ogsaa Peder Oxe senere fik at gjøre med. Mogens Gyldenstjerne raadede endogsaa Mogens Gøje til at gjøre Gjengjæld ved at indstævne Peder Oxe og hans Ridemænd for Indførslen i Gisselfeld. Dette gav ogsaa Mogens Gøje sin Svigersøn Børge Trolle og sin Søn Eskild Gøje Ordre til at gjøre paa Sjællands Landsting. Striden om Gisselfeld truede saaledes med atter at blusse op. Der mægledes da i November 1542 endelig et Forlig, ifølge hvilket Peder Oxe inden førstkommende Paaske skulde udbetale Mogens Gøje de oprindelige Pantesummer i Torsø, nemlig 2590 fuldvægtige rhinske Gylden, 82 Mark danske Penge og 100 Joachimsdaler; til Gjengjæld skulde Peder Oxe strax igjen overtage Torsø Gaard og Gods.

Peder Oxe kom saaledes strax paa egne og Medarvingers Vegne i Besiddelse af Torsø; men Pengene betalte han rigtignok ikke til den fastsatte Tid. Endnu i et Brev til Mogens Gyldenstjerne fra 1544 udtrykker Mogens Gøje sig med stor Bitterhed om sin Dattersøn: «De have nu baade Godset og Pengene, og kan jeg tro, de ere vel tilfredse, hvor længe de sidde saa hen dermed; thi begjærer jeg gjerne dit gode Raad, hvorledes jeg skal forholde mig hermed; de handle nu med mig paa min

Alderdom, som de ville; men jeg forhaabes dog, det vil anderledes komme sig»[1]). — Kort efter (Palme Lørdag 1544) døde imidlertid Hr. Mogens Gøje, og Mellemværendet er vel saa blevet afgjort paa de store Skifter efter ham.

Man kan ikke andet end beundre den ihærdige Kraft, den unge 20—22aarige Peder Oxe viser i disse Sager. Uden Betænkning kaster han sin gamle Morfader ud af de store Ejendomme, og naar man ser hen til de for den Tid meget store Pantesummer, han maa udbetale, samtidig med, at han ogsaa udløser sine Medarvinger af Ravnsborg Len og yder Kongen større Laan, maa man foruden hans juridiske Kløgt ogsaa beundre hans financielle Dygtighed[2]). Men der er noget hæsligt ved denne Strid mellem Morfader og Dattersøn; den kan kun forklares ved den gamle Slægtsstrid mellem Oxerne og Gøjerne, der kun daarlig var bleven bilagt ved Johan Oxes Giftermaal med Mogens Gøjes Datter. Uden stort Fjendskab med Gøjerne, og maaske ogsaa med Rosenkrantzerne og Mogens Gyldenstjerne, gik det neppe for sig. Det viste sig i al Fald senere, at Peder Oxe havde bestemte Modstandere i Herluf Trolle og sin Moster Birgitte Gøje.

Ved Mogens Gøjes Død tilfaldt Løgismose i Fyen Peder Oxe og hans Søskende og gik ved Skiftedelinger mellem dem over til Eskild Oxe (senere Rentemester), ved hvis Død 1569 Løgismose derpaa tilfaldt Peder Oxe. I Maj 1546 deltog Peder Oxe «til Gisselfeld» i Delingen af Klavsholm efter Mogens Gøje, ligeledes i Delingen af hans Kjøbstadsgods[3]). I Aaret 1549 førte han derpaa paa egne

[1]) Aktstykkerne hos Ryge, S. 49—61.

[2]) 1540—46 adskillige Laan til Kongen, se Dsk. Kancellireg., S. 117; 245; Ryge, S. 62 ff.

[3]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 179 og Dsk. Mag. VI, 346 (Orig. i Geh. Ark., Klavsholm Nr. 3). Kbhvns. Dipl. I, 404 ff.

og Mogens Gøjes øvrige Arvingers Vegne Proces med alle Karl Bryskes Arvinger om Kjeldkjær Gods ved Vejle; heri havde Mogens Gøje haft Pant, faaet Indførsel, atter mistet Besiddelsen heraf o. s. v.; kort sagt, det var gaaet hermed paa en lignende Maade som med Gisselfeld og Torsø. Efter forskjellige Domme blev der mæglet Forlig, hvorved Mogens Gøjes Arvinger beholdt Godset mod at give Modparten noget Strøgods paa Sjælland. Kjeldkjær synes derpaa at være blevet udlagt til Peder Oxe; men efter Landflygtigheden havde han atter en Strid herom med Birgitte Gøje, hvilket senere vil blive omtalt[1]).

Kort efter blev der derpaa sluttet Forlig mellem Peder Oxe og Mogens Gøjes øvrige Arvinger paa den ene og Fru Helle Hak, Hr. Holger Ulfstands Enke, og dennes øvrige Arvinger paa den anden Side om «det store Pant i Skaane», hvoraf en sjette Del var tilfaldet Peder Oxe og Medarvinger efter Mogens Gøje[2]). Det synes saaledes, at Mogens Gøjes Arvinger paa denne Tid have haft stor Respekt for deres Søstersøns Dygtighed og have overdraget ham at føre disse Sager. Man ser ogsaa, at Gøjerne i disse Aar have ladet ham medbesegle flere Mageskiftebreve og lignende Retsdokumenter, saa at Forholdet paa denne Tid synes at have været nogenlunde godt[3]). Det skulde dog snart forandre sig.

---

[1]) Ryge, S. 70—75; Becker, H. Trolle og Birgitte Gøje, S. 26 ff.

[2]) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 190.

[3]) Saaledes 1553 $^{21}/_{10}$ et paa Skjoldnæsholm udstedt Mageskiftebrev mellem Otte Rosenkrantz Ottesen (gift med Ide Gøje) og dennes Svigerinde, Elline Gøje til Klavsholm (Dsk. Selsk. Membr.); 1554 $^{20}/_{11}$ det af Albrecht Gøje og Elline Gøje udstedte Brev om endeligt Skifte af Mogens Gøjes efterladte Klenodier (Geh. Ark., Klavsholm Nr. 4); ligeledes $^{10}/_{11}$ s. A. et Mageskiftebrev mellem Kronen og Albrecht Gøje (gift med Anne Rosenkrantz Ottesdatter), (Geh. Ark., Mageak. Nr. 91).

Begjærlig efter Gods som Peder Oxe var, indlod han sig paa denne Tid ogsaa i forskjellige andre Handler. 1553 kjøbte han saaledes af Jørgen Brahe til Valløse en Del Gods paa Bornholm, som Hr. Hans Skovgaard havde i Pant; men herover kom han i en voldsom Strid med de lybske Fogeder paa Øen om Jagtretten og forskjellige Afgifter, hvilket gav Anledning til, at Peder Oxe tillige med to andre Rigsraader i Aaret 1555 sendtes over til Øen. Efter langvarige Stridigheder med Lybeck fik de ogsaa en Del af disse Forhold ordnede; men ogsaa senere, da Peder Oxe selv var bleven Rigshofmester, fik han meget med disse Forhold at gjøre[1]). — I Aaret 1554 kjøbte Peder Oxe derpaa Favrholm ved Hillerød af den tyske Kansler, Andreas v. Barby, for 17000 Joachimsdaler (c. 68000 Kr.), men kom herved i en meget bitter Strid med Herluf Trolle om Markskjellet mellem Hillerødsholm og «Oxholm», som Peder Oxe begyndte at kalde Favrholm. Endelig lykkedes det dog Johan Fris og Børge Trolle at faa Striden bilagt. Allerede den 19. Januar 1558 mageskiftede dog Peder Oxe denne Gaard til Kongen, der ønskede den; Peder Oxe[2]) fik da Tølløse isteden.

Forholdet til nogle af Mogens Gøjes Arvinger begyndte saaledes atter at blive spændt, og samtidig udstrakte Peder Oxe sin Begjærlighed til en anden af Mogens Gøjes tidligere Eiendomme, Gunderslevholm. Hans Morbroder Eskild Gøje var barnløs; netop i Aaret 1554 fik Peder Oxe ham da til at udstede et Skjødebrev, hvori

---

[1]) Hübertz, Aktstykker til Bornholms Hist., 182 fg.; 186 fg.; 220—50; Ryge, S. 87—89.

[2]) Se nærmere Ryge, S. 82—87; 110. Den orig. Kvittering paa de 17000 Joachimsdaler, dat. 25/6 1554, findes i Geh. Ark., Dsk. Selskabs Membraner. Reg. o. a. L. 1558, S. 159.

han tilstod at have solgt Peder Oxe Gaarden «mod god Betaling»; tillige lod han derpaa Eskild Gøje udstede et Brev, hvori denne vedgaar at have Gunderslevholm med tilhørende Gods i Len og Leje af sin Søstersøn Peder Oxe paa Livstid, kvit og frit med Landgilde, Gaardfæstning, Sagefald og al anden Rettighed, saa at Peder Oxe og dennes Arvinger intet skulde befatte sig hermed, men strax overtage Gaard og Gods efter Eskild Gøjes Død. I Aaret 1556 lod han derpaa i Kjøbenhavn under Rigens Indsegl tage Vidnesbyrd om, at Eskild Gøje der paa Rettertinget i Johan Frises og Korfitz Ulfelds Nærværelse med sin fri Vilje havde solgt og skjødet Gaard og Gods til Peder Oxe mod at beholde det paa Livstid[1]).

Dette ser jo meget naturligt ud; men uheldigvis har Peder Oxe samtidig udstedt Breve, der ikke stemme hermed. For det første havde Peder Oxe selv givet Eskild Gøje sit Gjenbrev paa, at dersom Eskild Gøje efterlod sig ægte Livsarvinger, skulde de udstedte Skjødebreve være døde og magtesløse, uden at dette Gjenbrev omtaler nogen Værdi, som Peder Oxe skulde have igjen, hvis han mistede Godset, — unægtelig en ejendommelig Handel, siden Eskild Gøje i det oprindelige Skjødebrev havde kvitteret «for god Betaling». Dernæst har han allerede i Aaret 1554 paa Klavsholm (hvor der den Gang fandt Skiftedelinger Sted efter Mogens Gøje[2])) udstedt en Erklæring om, at Kjøbet ogsaa gjaldt hans Morbroder Albrecht Gøje og Oluf Movridsen Krognos (Søn af Elline Gøje), saa at hver af dem

---

[1]) Brev paa Perg., dat. Kbhvn. Tirsdag efter Invocavit ($^{25}/_{2}$) 1556, Dipl. Arn. Magn. in genere Fasc. XIII, 3, trykt i Krags Kr. III, dansk Oversættelse II, 521. For øvrigt Hoveddommen af Juli 1560 (Tirsdag efter Visitationis Mariæ), Tegn. fol. 292—296.

[2]) Se ovenfor S. 342, Anm. 3.

havde lige Del deri, saaledes, at Albrecht Gøje og dennes Arvinger forlods skulde udtage Gunderslevholm Hovedgaard med Tilliggende uden alt Skifte; og at Eskild Gøje havde solgt sin Gaard «under slig Besked», det bevidnede Peder Oxe under sit Indsegl.

Det tager sig uhyggeligt ud, at det hele var foregaaet, uden at Herluf Trolle eller Mogens Gøjes øvrige Arvinger vidste noget af det, især paa en Tid, da Peder Oxe paa Grund af Favrholm atter var kommen i Strid med ham, — at Peder Oxe ligefuldt i Aaret 1556 lod tage kgl. Bekræftelse paa det oprindelige Skjødebrev, der syntes at stride aldeles mod dette og hvorved Gunderslevholm sikredes ham, — at han endelig efter Eskild Gøjes Død i Januar 1560, da Peder Oxe imidlertid var i Landflygtighed, lod sine Brødre og Svogre indstævne Herluf Trolle og Mogens Gøjes øvrige Arvinger[1]) for Kongens Retterting, fordi Herluf Trolle paa egne og de øvrige Arvingers Vegne havde «annammet» Gunderslevholm efter Eskild Gøjes Død.

Imidlertid havde Herluf Trolle, der jo for øvrigt paa Kongens Vegne den Gang førte hele Sagen imod Peder Oxe, efter Kongens Befaling i Kansleren Johan Frises, Marsken Otte Krumpens og Rigsraaderne Korfitz Ulfelds og Erik Rosenkrantz Ottesens Nærværelse afæsket Eskild Gøjes Enke, Sidsel Bryske, en Erklæring om Beskaffenheden af Salget til Peder Oxe, navnlig om, «hvad Peder Oxe havde givet for Gaarden og Godset, efterdi Eskild Gøje vel havde udgivet Skjøde til Peder Oxe, men des-

---

[1]) Nemlig Herluf Trolle (Birgitte Gøje), Kristoffer Gøje, Vincents Jul (Elline Gøjes Mand i andet Ægteskab), Helvig Gøje, Otte Gyldenstjernes Efterleverske, og Ide Gøje, Otte Rosenkrantz Ottesens Efterleverske, men ikke Albrecht Gøjes Arvinger (Anne Rosenkrantz og Sønnen Oluf Gøje).

uagtet beholdt Gaard og Gods sin Livstid og holdt den Handel saa hemmelig, at Herluf Trolle og flere af Eskilds Arvinger intet vidste derom». Hun svarede, at vel var saadan Handel sket, men Eskild havde aldrig faaet Betaling, og hun havde ofte hørt ham anke over, at han havde givet Peder Oxe Brev paa samme Gaard og Gods, og herpaa vilde hun gjøre sin Kjønsed, om Behov gjordes [1]).

Med dette Brev og de øvrige Breve i Haanden, som Peder Oxe havde udstedt til Albrecht Gøje og andre, mødte Herluf Trolle og Kristoffer Gøje i Odense for Kongens personlige Dom, idet de beraabte sig paa, at de oprindelige Skjødebreve vare «svigagtig gjorte». Peder Oxes Søskende søgte at godtgjøre, at lignende Kjøb tidligere vare godkjendte; men det lykkedes Modparten at modbevise dette. Den store Dommerforsamling, der bestod af mange af den Tids berømteste danske Mænd: Rigshofmesteren Ejler Hardenberg, Rigsmarsken Otte Krumpen, Mogens Gyldenstjerne, Peder Skram, Oluf Munk, Erik Krabbe, Rigskansleren Antonius Bryske, Jørgen Lykke, Ejler Rønnov, Klavs Urne, Verner Parsberg, Iver Krabbe og Peder Bilde, — dette stolte Rigsraad dømte da, at Peder Oxes Skjødebreve ikke vare «saa lovlige og nøjagtige», at de burde komme Eskild Gøjes Søskende og rette Arvinger til Hinder i nogen Maade, men at disse burde beholde hans Gaard og Gods efter Loven, som det dem lovlig tilfaldet var [2]).

[1]) Tegn. 1560, fol. 230, dat. Nyborg 8. Marts (ogsaa indført i den endelige Dom).

[2]) Nogle dunkle Ytringer om disse Sager findes ogsaa i Elline Gøjes Breve fra denne Tid til hendes Søn Oluf Movridsen, se Brevene af 14. og 30. Juni (Bricka, Fr. II, S. 152; 161—62). Hun taler

Det var i det for Peder Oxe uheldigste Øjeblik, at denne Dom faldt; Dommerne have neppe den Gang været ham gunstig stemte, og han kunde ikke selv føre sin Sag; men dog var Udfaldet neppe blevet et andet efter de fremlagte Breve selv for den gunstigste Dommerforsamling. Den snilde Mand synes i denne Sag at være bleven hildet i sine egne Garn. Der var en uafbrudt Kamp mellem Gøjerne og Oxerne; hvor venskabeligt Forholdet end undertiden kunde synes, rippedes Striden dog hvert Øjeblik op, godskjære som begge Slægter vare.

De gamle Oxers ubændige Kraft, Eskild Gøjes umættelige Godskjærhed, Mogens Gøjes klare Forstand, alt dette var jo paa en vidunderlig Maade nedarvet i denne unge Mands Person, befrugtet af de rige Kulturindtryk, hans omvexlende Liv havde bragt ham i Berøring med. Efter den Tids Samfundstilstande maatte han tidlig blive et brugbart Æmne i Statens Tjeneste. Omtrent 17 Aar gl. havde han overtaget Styrelsen af et betydeligt Pantelen (Ravnsborg). Efterhaanden havde han derpaa opnaaet forskjellige andre mindre Len paa Laaland, ogsaa Sørup Gaard og Majbølle Birk (1547); hermed fulgte Forsvaret over alle Præster, Degne, Kirker og deres Fæstere paa Laaland og Falster; heraf skulde han opbære al Kronens Rente og Rettighed mod at aflægge Regnskab hver 1. Maj. Han var saaledes bleven en Slags Stiftslensmand over disse Øer; alle Skatteopbørsler, Byggeforetagender og lignende

„om det, der er retfærdigt i vor Sag mod Peder Oxe", men beder ham kun i Nødsfald at komme frem med det Brev, de have af Peder Oxe; han skal ogsaa raadføre sig med sin Svoger Holger Rosenkrantz om disse Sager. — Hun og hendes nærmeste (Oluf Movridsen og Holger Rosenkrantz) synes ikke at have været Peder Oxe helt ugunstige. — Birgitte har hun ogsaa skrevet til herom, ytrer hun.

Hverv i «Smaalandene» paalægges ogsaa i den følgende Tid ham. 1549 blev han derpaa ogsaa forlenet med Halsted Kloster, og var saaledes den vigtigste Mand paa Øerne. — I Aaret 1548, i hans 28. Aar, betroedes det ham som Marskalk at lede det store, pragtfulde Brudetog til Sachsen, saa han paa den Tid maa have staaet i særlig Gunst ikke blot hos Kong Kristian III, men ogsaa hos Dronning Dorothea, der selv fulgte sin Datter Anna til Torgau, hvor Brylluppet stod. — Omtrent ved Nyaarstide 1552, i sit 32. Aar, blev han derpaa Rigsraad og havde nu tilsyneladende den slagne Landevej liggende for sig til Statens højeste Værdigheder[1]). Allerede det følgende Aar brugtes han til en vigtig diplomatisk Sendelse til Brunsvig og Sachsen for at mægle mellem Kongens Svigersøn, Kurfyrst August af Sachsen, paa den ene Side og den fordrevne Kurfyrste Johan Friederichs Søn af samme Navn samt den urolige Markgrev Albrecht af Brandenburg paa den anden Side. Rejsen varede fra August—September 1553 til Marts eller April 1554, og da Kurfyrst August imidlertid havde faaet en Søn, repræsenterede Peder Oxe efter Kurfyrstens Opfordring Kongen ved den højtidelige Daab i Dresden. Her havde Peder Oxe for øvrigt Lejlighed til at gjøre Bekjendtskab, ikke blot med den ynkelige Johan Friederich («der mitlere»), men ogsaa med Eventyreren Grumbach, Personer, som han faa Aar senere skulde komme i et ejendommeligt Forhold til[2]).

[1]) Huitfeld lader ham urigtig blive optagen i Rigsraadet i Nyborg 1542. Som Rigsraad kan han nu neppe eftervises før Juli 1552 (Ny Kirkehist. Saml. VI, 696); men da der holdtes en Herredag i Nyborg ved Nyaarstide 1551—52 (Hübertz, Aktstykker til Bornholm, S. 182), er det maaske hertil, Huitfeld sigter; jfr. Rygge, S. 76.

[2]) Rygge, S. 77 ff. $^{11}/_{10}$ 1553 har Peder Oxe dog medbeseglet et Mageskiftebrev paa Skjoldnæs (ovenfor S. 342, Anm. 3), saa han maaske i Mellemtiden har været hjemme.

Kort efter Hjemkomsten fik Peder Oxe derpaa Ordre til at begive sig til Kjøbenhavns Slot for i Kongens Fraværelse at have Opsyn med alt. Med andre Ord: Peder Oxe blev Statholder paa Kjøbenhavns Slot, en Stilling, der var et Slags Rigshofmesterstilling, naar der ingen Rigshofmester var, og en saadan var ikke bleven udnævnt efter Eske Bildes Død 1552. Om denne Stilling blot har været midlertidig, eller om Peder Oxe har beklædt den lige til sit Fald, da Mogens Gyldenstjerne blev Statholder paa Kjøbenhavns Slot, er ikke klart[1]). For øvrigt vare ogsaa andre betydeligere Hverv angaaende Rigets Styrelse i disse Aar betroede Peder Oxe, saaledes Opkrævningen af Skatten over hele Riget 1553, Rejsen til Bornholm 1555 for at ordne Forholdet til Lybeck, Deltagelse i »Klemmebrevenes« Forfattelse, m. m.[2]). — Da Kurfyrst August af Sachsen derpaa i Aaret 1557 besøgte Danmark og efter Tidens Skik gik i Land ved Gjedsør, fik Peder Oxe Ordre til at sørge for ham paa Nykjøbing Slot og foranstalte Svanejagter og andre Festligheder til hans Ære. — 5. Oktober samme Aar repræsenterede Peder Oxe derpaa Kongen som Fadder for Hertug Ulrik af Meklenborgs

---

[1]) Ryge, S. 81. — Hverv, som „Statholderen" skulde udrette i Kjøbenhavn 1558 i Kongens Fraværelse, findes trykte i Kbhvns. Dipl. III, 28 fg. Om Betydningen af Stillingen henvises ogsaa til Mog. Gyldenstjernes Virksomhed som saadan (se tidligere under Peder Bilde), ligesom det ogsaa vil fremgaa af det følgende, da Peder Oxe atter fik Posten, inden han forenede den med Rigshofmesterstillingen. — 30. April 1558 er Mog. Gyldenstjerne Statholder (K. D. III, 311); 15. Januar 1567 „kom Joh. Fris og Peder Oxe paa Kjøbenhavns Slot igjen, og Hr. Mogens Gyldenstjerne maatte derfra og neder i Byen", siges i en samtidig Optegnelse (Dsk. Saml. v. Bruun 2. R. II, 195).

[2]) Jacobsen, Skattevæsen, S. 187—88; Ryge, S. 108—9; Supplement til Krag, S. 139.

Datter Sofia, den samme Prinsesse, hvis Formæling med Frederik II Peder Oxe senere som Rigshofmester skulde faa saa meget at gjøre med. Den 27. Oktbr. var Peder Oxe atter i Gjedsør, hvorfra han sendte en Beretning til Kongen om Sendelsen, da han paa Grund af Søtrejsens Besværlighed og sit medtagne Helbred ikke kunde komme personlig.

Dette lyder allerede lidt paafaldende; men alt tydede dog paa, at Peder Oxe stod i den højeste Gunst ved Hove. Den 9. Januar 1558 fandt derpaa Mageskiftet med Tølløse Sted; den 18. Februar var han derimod falden i den højeste Unaade, opgav sin Rigsraadsstilling og alle sine øvrige Værdigheder og udstedte et Revers, hvori han lovede at være Kongen og hans Søn og Efterfølger huld og tro. Han begav sig derpaa som Privatmand til Gisselfeld, medens hans Forleninger strax (23. Februar) gaves til andre. En Mængde Beskyldninger rettedes derpaa mod ham for Overgreb som Lensmand, for Forurettelser mod sine Undergivne, for Salg af Kronens Vordnede, for at have tilvendt sig uretmæssig Fordel og for Uorden i sine Regnskaber. Beskyldningerne ere mange og haarde og i og for sig nok til at begrunde en Anklage. I ældre Tid har man været tilbøjelig til at anse disse Beskyldninger for et rent Paaskud. Nu, da man har faaet Øjet op for den Fasthed, der baade under Kristian III og Frederik II vistes mod Lensmændenes Overgreb, maa Dommen herom blive en anden; mulig har man dog i Ugunstens Hede gjort mangen en Myg til en Elefant. Dog kan man efter Reversets Ordlyd ikke sige, at Peder Oxe er bleven udstødt af Raadet og berøvet sine Forleninger; thi det lyder paa, at Kongen efter hans egen Begjæring naadelig har forlovet ham af sit Raad og sin daglige Tjeneste, og at han maa

drage hjem og bjerge og nære sig som en anden Adelsmand her i Riget. At Peder Oxe ikke havde helt rent Brød i Posen, viste han selv allerede derved, at han, da Sagens Førelse var bleven overdragen til Herluf Trolle, og da han var indstævnet for Herredagen i Nyborg i Juni 1558, i et Brev til Kongen nægtede at møde for Herredagen, men tilbød at underkaste sig Kongens personlige Kjendelse i Sagen uden al Dom, idet han for øvrigt skød Skylden for sine mulige Forseelser over paa sine Fogeder. Han beder tillige Kongen, «at være min naadige Herre og ikke af mine Misundere («Misgyndere») lade sig bevæge imod mig, uden eders Majestæt kan finde, jeg haver Skyld, og ikke vil tage til Unaade, at jeg selv ikke møder efter Stævningen; Gud og eders kgl. Maj. skal vide, at jeg gjerne havde gjort det; nu begiver ikke min Lejlighed sig, at jeg kan gjøre det» (12. Juni).

At man ikke fandt sig i denne Undskyldning af en Undersaat, hvis «Lejlighed» ikke tillod ham at indfinde sig for at rense sig for Retten for de rejste Beskyldninger, det synes at være fuldstændigt i sin Orden. Retten erklærede da, at Peder Oxe havde tabt sin Sag, indtil han gav Møde og førte sin Sag for Rigens Ret efter Loven. Denne Dom er afsagt af den kgl. Kansler Johan Fris, Rigsmarsken Otte Krumpen, Hr. Mogens Gyldenstjerne, der i det mindste siden April havde været Statholder paa Kjøbenhavns Slot, Børge Trolle, Enkemand efter Pernille Gøje og Broder til Herluf Trolle, der førte Sagen paa Kongens Vegne, Rigskansleren Antonius Bryske, med hvis Slægt Peder Oxe tidligere havde ført Striden om Kjeldkjær og som var Svoger til Eskild Gøje, Ejler Rønnov, Niels Lange, Holger Rosenkrantz, Elline Gøjes Svigersøn, Iver Krabbe og Peder Bilde,

alle Rigsraader, desuden den tyske Kansler Andreas v. Barby, af hvem Peder Oxe havde kjøbt Favrholm, samt Landsdommerne i Fyen og Laaland, af hvilke den sidstnævnte, Klavs Huitfeld, ved Brev af 23. Februar havde faaet Peder Oxes tidligere Forleninger at styre.

Da Peder Oxe erfarede denne Doms Afsigelse og at hans Sag altsaa skulde føres for Rigskansleren og Rigens Ret, forlod han øjeblikkelig Danmark. Allerede den 5. Juli underrettede han Kongen herom fra Dannenberg, idet han atter erklærede, at naar han blot fik at vide, hvori Manglerne ved Regnskaberne og Lensstyrelsen bestod, vilde han nok kunne stille Kongen tilfreds uden al videre Retsforfølgning og Rettergang; det er ikke de indstævnede Sagers Beskaffenhed, der har holdt ham tilbage fra Herredagen i Nyborg; det var den «høje Nødtørft», der havde tvunget ham til at forlade Landet. «Jeg havde haabet», tilføjer han, «nu jeg kom fra Hove, at alt dermed skulde været afgjort («stildt») og at jeg maatte have været hjemme og næret mig som en anden af eders Majestæts Undersaatter af Adlen.» Men, tilføjer han, der er udgaaet et Skandskrift, hvori hans Ære er angreben paa det højeste, skjønt han aldrig har tænkt paa at gjøre det, som Skriftet indeholder. «Samme Skrift bemelder ogsaa, at jeg skulde paa det højeste have beløjet min naadigste Frue (ɔ: Dronningen) for eders kgl. Majestæt»; dette har han imidlertid aldrig tænkt paa, end sige gjort; han beder derfor Kongen om at undskylde ham for Dronningen, at hun kan faa Sandheden derom at vide, og om ikke at lade sig bevæge til Unaade mod ham af hans «Misgyndere».

Dette er alt, hvad man véd om Peder Oxes Forhold til Dronning Dorothea paa denne Tid. Skandskriftet

kjendes ikke, og hvad man tidligere har anført om Peder Oxes Forhold til Dronningen, synes udelukkende at bero paa Gisninger[1]). At Dronning Dorothea senere, i de første Aar efter Peder Oxes Tilbagekomst, var ham ugunstig stemt, indtil det kom til en Forsoning, vil fremgaa af det følgende; men heraf kan i og for sig intet sluttes tilbage til deres tidligere Forhold. Hun viste sig i det hele taget i Frederik II's første Regeringsaar fjendtlig stemt mod de fleste ældre Rigsraader, især mod Kansleren Johan Fris; han havde nemlig modsat sig hendes Forsøg paa at faa større Del i Regeringen. I Modsætning til de ældre Raader havde der nu dannet sig et yngre Adelsparti, der stod i nøje Forhold til Kongen og Dronningen, først og fremmest Herluf Trolle og Birgitte Gøje, desuden Brødrene Holger, Erik og Jørgen Rosenkrantz og vistnok i det hele taget de fleste Medlemmer af Gøjernes Familie. — At Herluf Trolle var Peder Oxes farligste Modstander, synes klart. Foruden deres personlige Stridigheder laa

---

[1]) Dette gjælder saaledes om Grams Ytringer i Præfatio ad Stephanium (Krag), p. 128: Verior nimirum culpa, quod Petrus .... in eis, quæ Regina obtinuisset ejusque auctoritate gererentur, fastidiosum se præberet"; thi hvor er denne „culpa" udtalt? Gram er i denne Afhandling ikke altid nøjagtig; han citerer saaledes selv Reverset af 18. Februar, men fortæller, at Peder Oxe heri skulde have lovet, ikke at forlade Kongens Lande; men herom staar ikke et Ord i Reverset. — Ryge (S. 112) har paa en forunderlig Maade sammenblandet Dronning Sofie, Frederik I's Enke, der havde Peder Oxes Len Ravnsborg til Livseje, med Dronning Dorothea, der intet havde med Ravnsborg at gjøre. Ved det fornyede Lensbrev til Peder Oxe af 1540 (Dsk. Mag. 4. R. IV, 237—38) var det bestemt, at han aarlig skulde give Dronning Sofie 600 ℳ af Lenet, medens han skulde aflægge Regnskab for Lenets visse og uvisse Indtægter til Kongen. Beskyldningen mod Peder Oxe (Ryge, S. 142) gaar aldeles ikke ud paa, at han havde forurettet Dronning Sofie, kun at han ikke havde aflagt ordentligt Regnskab og ikke gjort tilbørlig Tjeneste.

der en dyb Modsætning skjult i deres Karaktér. Herluf Trolle var, efter hvad man hidtil kjender til ham, en aaben og ridderlig Karaktér, der har følt sig frastødt af den Dobbelthed, der fandtes hos Peder Oxe, og som han selv og hans Hustrus Slægt havde faaet at føle. Ogsaa Mogens Gyldenstjerne kan man vistnok henregne til Peder Oxes Fjender; men dog er det tvivlsomt, om man skal søge Peder Oxes farligste «Misgyndere» i denne Kreds af hans egne Slægtninge og ikke snarere i den tyske Hofkamarilla, der havde haft saa stor Indflydelse i Kristian III's første Regeringsaar (Utenhof); vel synes den noget tilbagetrængt i nogen Tid, men den synes atter at have hævet Hovedet i de sidste Aar af Kristian III's (Andreas Barby) og Begyndelsen af Frederik II's Tid (Brødrene v. Dohna, Grev Gynter af Schwartzburg osv.). Det var her, at Kongerne maatte søge deres Støtte overfor Aristokratiet. Det er derfor betegnende, at Peder Oxe i sit Revers netop maatte stærkt forpligte sig til ubrødelig at holde den store Rigsreces af 1536 i alle sine Punkter, denne «Rigens Konstitution», der havde givet Kongemagten en Myndighed, som den i lang Tid havde savnet[1]).

Spørge vi Kong Kristian selv om Grunden til Peder Oxes Unaade, faa vi heller ikke hel Besked. Han skrev selv (9. Novbr.) til sin Svigersøn, Kurfyrst August, at Peder Oxe i sine Len havde udsuget Bønderne, forhugget Skovene osv. «og ellers ogsaa vist en strafværdig Opførsel»[2]).

---

[1]) Ryge, S. 114—15. Rygterne om, at Peder Oxe før sin Landflygtighed skulde have staaet i statsfarlig Forbindelse med Frankrig (Lothringen), synes at bero paa Stephanius's Formodning eller at savne al Grund; de ere rimeligviis opstaaede senere, da han begav sig til Lothringen. Officielt omtales de aldrig.

[2]) Anført af Daae, Fr. II's paatænkte lothringske Giftermaal og Danmarks Forhold til de grumbachske Stridigheder (Norsk Hist.

Men hvorledes det end forholder sig med denne «strafværdige Opførsel», saa havde Peder Oxe selvfølgelig i høj Grad forværret sin Sag ved at forlade Landet. Den myndige Adelsmand havde ikke turdet se sine «Misgyndere» aabent og ærlig under Øjne og havde derved stiltiende indrømmet sin Brøde. Sagen forfulgtes derpaa gjennem Herluf Trolle med Kraft for Rigens Ret, uden at Peder Oxes Brødre kunde hindre det.

Imidlertid døde Kong Kristian den 1. Januar 1559; men en af den nye Konges første Regeringshandlinger var ifølge Kjendelse ved Rigens Ret at gjøre Indførsel i Gisselfeld og Peder Oxes øvrige private Gods (18. Januar) for at skaffe Erstatning for Kronens Pengetab, der ansloges til 60,000 Joachimsdaler, ɔ: 240,000 Kroner, efter de daværende Pengeværdier en ganske vist forbavsende stor Sum. — Tølløse blev derpaa forlenet til Herluf Trolle; i Juli 1560 faldt derpaa Dommen om Gunderslevholm, der ikke skulde sætte Peder Oxe i det bedste Lys. Gisselfeld var imidlertid som kgl. Regnskabslen blevet styret af Jørgen Rud til Otterslevgaard; men 22. Juli 1561 skjødede Kongen derpaa sin Rettighed i Gisselfeld med meget dertil liggende Gods til sin Hofmarskalk Friederich von Dohna og dennes Livsarvinger, «indtil saa længe Peder Oxe selv udi egen Person giver og fornøjer ham og hans Livsarvinger de 60,000 Joachimsdaler, for hvilken Sum vi udi Godset er indført med Rigens Ret»; v. Dohna og hans Livsarvinger skulde da gjøre Kronen samme Tjeneste af Godset som andre Adelsmænd af deres Arvegods. v. Dohna havde saaledes ved dette Brev faaet

Tidsskr. II, 88). Denne Afhandling er, tillige med de deri anførte tyske Skrifter, Hovedkilden om Peder Oxes Forhold til Udlandet.

arvelig Ejendomsret til de kgl. Rettigheder i Godset, og hvilke Stridigheder og Processer kunde dette Brev ikke have medført, hvis Peder Oxe vendte tilbage! Heldigvis døde v. Dohna i Aaret 1564 uden Livsarvinger, og Godset faldt da tilbage til Kronen, hvorpaa det 25. April 1565 gaves som en almindelig Forlening til Hak Ulfstand[1]).

At man i disse Aar tog saa stærkt fat paa Peder Oxe, stod i Forbindelse med hans bugtede Veje i Udlandet. I nogen Tid opholdt han sig ved nordtyske Hoffer, omgiven af flere urolige danske Adelsmænd, der flakkede om i Udlandet paa Grund af deres Konflikter med Lovens Arm, saasom den tidligere omtalte Kristoffer Urne, Jep Tordsen Sparre og en ellers ukjendt Kristiern Pedersen. Allerede i August 1558 underrettede Kurfyrst August af Sachsen sin Svigerfader Kristian III om, at man i Lothringen nærede Planer om, ved Frankrigs Hjælp at angribe Danmark; gjennem Peder Oxe skulde der ogsaa forsøges et adeligt Oprør i Danmark. Da Peder Oxe derpaa i Aaret 1559 selv begav sig til Lothringen, syntes disse Rygter at vinde i Paalidelighed. I Lothringen herskede den Gang Kristiern II's Datter Kristine som Formynderske for sin unge Søn, og her blev Peder Oxe modtagen med Glæde ved Hove og fik gode Forleninger. Vel synes Peder Oxe i Begyndelsen at have arbejdet paa

---

[1]) Brevet af 22. Juli 1561 er trykt hos Rasmussen, Gisselfeld, S. 465 ff.; det er medbeseglet af hele Rigsraadet. — Ryges Motivering efter dette Brev (S. 175—76), at Kongen konfiskerede Godset efter Lov og Ret, fordi Peder Oxe var undvegen af Riget og mistænkt for Forræderi, er falsk. Herom staar intet i Brevet; her er kun Tale om Rigens Indførsel i Godset for de 60,000 Daler. Naar Kongen (eller v. Dohna) fik dem, var Godset atter Peder Oxes. Denne kunde jo for øvrigt, hvad Øjeblik han selv vilde, vende tilbage og underkaste sig retslig Forfølgning.

et Giftermaal mellem Hertugindens Datter, den unge Prinsesse Renata, og Frederik II, hvorom der den Gang førtes Underhandlinger. Det var én Maade, hvorpaa han maaske kunde bane sig Vej tilbage til Danmark og den nye Konges Gunst. Men samtidig havde han i Lothringen, eller maaske tidligere, sluttet sig til en af de værste Eventyrere, Tyskland den Gang rummede, Vilhelm von Grumbach, et uroligt Hoved, hvis eventyrlige Planer og store Voldsomheder en lang Tid vare en Skræk for de tyske Fyrster. For at bidrage til at knække Fyrstemagten i Tyskland, søgte han at danne store Forbund mod Kurfyrst August af Sachsen til Fordel for Prætendenten til Kurfyrstværdigheden, Hertug Johan Friederich i Koburg. Man mente derfor ikke uden al Grund, at Peder Oxe vilde hævne sig paa Frederik II og søge at faa det lothringske Hus tilbage paa Danmarks Trone. I Slutningen af Aaret 1559 taltes derfor om et stort Forbund mellem Sverig og Lothringen i den Anledning, og heraf skulde Peder Oxe være den hemmelige Leder. Hvor vidt Peder Oxe i denne Henseende er gaaet, vides endnu ikke tilfulde. Saa meget er dog vist, at han i Aarene 1559 og 1560 stod i et meget nøje Forhold til Grumbach, og at man i Danmark nærede den største Frygt for hans «Praktiker». I Aaret 1560 frygtede saaledes Mogens Gyldenstjerne for Krogens Sikkerhed og fik Besætningen forøget, da man ventede Peder Oxe i Sundet med en fjendtlig Flaade; selv til Erik Rosenkrantz udstedtes der Breve om at passe godt paa Bergenhus. — I 1561 knyttede Peder Oxe paa ny Forbindelser med Grumbach. Han havde i April en hemmelig Sammenkomst med ham i Heidelberg, hvor der atter underhandledes om Forbund mellem Lothringen og den sachsiske Hertug; men heller ikke denne Gang blev det dog til noget. I

Slutningen af Aaret lod Peder Oxe Grumbach vide, at der nu ventedes danske Gesandter til Nancy for at tage Prinsesse Renata i Øjesyn, «man vilde holde de Danske op med Snak, indtil man fik Lejlighed til at begynde Fjendtligheder». Dog begyndte Grumbach kort efter selv at nære Mistillid til sin Ven. «Oxe hat den welschen Gebrauch zufällig wohl gelernt», skriver han, en ypperlig Karakteristik af Peder Oxes Færd paa denne Tid og af den Dobbelthed, hvormed han søgte at holde sig forskjellige Udveje aabne.

Netop paa denne Tid (April 1562) meldtes til Danmark de vildeste Rygter om Peder Oxe; man kunde endogsaa angive Navnet paa en Person, hvem han skulde have tilbudt 10,000 Kroner, naar det lykkedes at dræbe Kongen af Danmark og dem, der havde faaet hans Godser. Man synes i Danmark at have fæstet Lid til denne Angivelse og søgte nu at efterstræbe ham og hans Folk i Tyskland; nogle af disse lykkedes det ogsaa at gribe (August 1562). Alligevel havde Peder Oxe det Mod at vise sig som hertugelig Raad i den unge lothringske Hertugs Følge ved Kejserkroningen i Frankfurt i Novbr. 1562. Her var ogsaa Grev Gynter af Schwartzburg tilstede som dansk Gesandt, og han afbrød netop nu definitivt de vidtsvævende Underhandlinger om et lothringsk Giftermaal. Greven udtrykker sin Forbavselse over Peder Oxes Frækhed ved at vise sig ved denne Lejlighed og over hans store Ord[1]).

Imidlertid udbrød Syvaarskrigen, og nye Rænker smededes mod Danmark. Grumbach og Lothringen fandt

[1]) „. . . . kann sein unnütz Maul und Worte nicht lassen“ (Daae, anf. Skr., S. 100).

atter hverandre. I Begyndelsen af 1564 havde Peder Oxe atter i Koburg Samtaler med Grumbach. Man kastede nu Øjnene paa Sverig; der taltes om et Giftermaal mellem Prinsesse Renata og Erik XIV; Spanien blev som den katholske Hovedmagt inddraget i Planerne; thi Frederik II's egenmægtige Sundpolitik havde forbitret den spanske Regering paa Nederlandenes Vegne; Kardinal Granvella, der var Hovedmanden i den spansk-nederlandske Regering, var ogsaa gunstig stemt for de lothringske Planer mod Danmark og stolede paa den danske Adels Forbitrelse over Frederik II's Politik og haarde Skattepaalæg; Filip II selv var derimod mindre gunstig stemt for Planen og holdt sig foreløbig neutral, men søgte ad diplomatisk Vej at indvirke paa Forholdene i Norden[1]).

Disse hemmelige Underhandlinger naaede deres Højdepunkt i Aaret 1565, og at Peder Oxe har været stærkt indviklet i alle disse Rænkespil, kan neppe nægtes. I Foraaret 1565 var han som lothringsk Raad i Tyskland. I de sachsiske Stater var der samlet en Hær paa 4000 Ryttere og 30 Faner Knægte, som han søgte at faa i lothringsk Tjeneste. Han havde i den Anledning en hemmelig Sammenkomst med en af Pfalzgrev Wolfgangs Raader, hvem han forestillede, at Kongen af Danmark var kommen i Krig med Sverig, hvilket han dog hellere skulde have ladet være, thi han havde kun haft Spot og Skade deraf; han havde ogsaa ført Lybeck i en uheldig Stilling, kort sagt opført sig saaledes mod sine egne, at disse langt hellere vilde være fri for ham end have ham til Konge; under disse Forhold havde Enkehertuginden af Lothringen ikke villet undlade at handle; Knægtene vare villige til at

---

[1]) Jfr. Westling i Historisk Bibl., Stockholm 1879, S. 507—9.

vove alt, naar de fik et Hoved, der kunde gjøre Fordring paa den danske Trone[1]); for at opnaa dette, vilde Enkehertuginden give en af sine Døtre til en tysk Fyrste; dertil vilde man gjerne have Pfalzgreven, som da skulde faa Danmark; hvis Pfalzgreven vilde gaa ind herpaa, skulde han (Peder Oxe) videre fremme Sagen. Da Pfalzgrevens Raad indvendte herimod, at det ikke var saa let en Sag, da Kongen af Danmark havde mægtige Venner, svaredes, at Kongen af Danmark ingen Penge havde, heller ingen Hjælp at vente, uvillige Undersaatter og alle Naboer til Fjender; hans Svoger, Kurfyrsten af Sachsen, kunde man ved Grumbach skaffe nok at gjøre; hans Farbroder, Hertug Adolf af Holsten, kunde let vindes ved Udsigten til den norske Krone[2]).

I Danmark og Holsten fik man meget snart gjennem Kongens tyske Venner Underretning om disse Rustninger og Peder Oxes Forbindelse hermed[3]). Ogsaa med de misfornøjede i Danmark stod Peder Oxe paa denne Tid i Forbindelse. 4. Juni tilskrev saaledes en forhenværende Borgmester i Kjøbenhavn, Mikkel Skriver, ham fra Lybeck

---

[1]) „... ein Haupt, welchs ein Tittel zu Dennemarch furzuwenden wuste".

[2]) Geh. Ark., Lothringen Nr. 2 (jfr. Dsk. Kong. Hist. 55), udateret anonym Afskrift blandt de Papirer, man efter Peder Oxes Død skaffede sig fra Tyskland. Originalen er endnu ikke funden, og Peder Oxes Navn nævnes ikke i selve Dokumentet, men i den samtidige Paategning paa Afskriften. At den „N. N.", der forebringer alle Forslagene, imidlertid ikke kan være andre end Peder Oxe, saaledes som den samtidige Paategning angiver, antager ogsaa Dr. Tr. Lund, Historiske Skitser, Kbhvn. 1876, S. 41. Jfr. Westling S. 538 ff.

[3]) 1565, Søndag Judica, Kurfyrst August til Kong Frederik; 7. Juni, Hertug Ulrik af Mecklenborg til Hertug Adolf i Holsten, med flere lignende Breve i Geh. Ark., Lothringen Nr. 2 og Dsk. Kong. Hist. 55.

et Brev om den sørgelige Tilstand i Landet; Borgere og Bønder vare overbebyrdede med Skatter; de ventede kun paa, at nogen skulde komme at befri dem; de tyske Knægte havde fanget Holger Rosenkrantz og flere Raader, indtil de havde maattet tilsige dem 100,000 Gylden (S. 313); største Delen af Kronens Indtægter vare pantede bort; Peder Oxe skulde derfor nu komme. Om dette Brev er kommet Peder Oxe i Hænde, er dog uvist; thi Mikkel Skriver blev fangen i Lybeck og kort efter (25. Juli) henrettet som Landsforræder; men dets Indhold stemmer jo godt overens med Peder Oxes Fremstillinger for Pfalzgrevens Raad [1]).

Hele denne Plan blev dog til intet; der samledes Tropper i Holsten, og Hæren i Tyskland spredtes, inden man var kommet til et Resultat. Imidlertid fortsattes Underhandlingerne om Prinsesse Renata's Ægteskab med Erik XIV; Sverig skulde da have Norge og Sundprovinserne, Hertugen af Lothringen Jylland og Øerne; den i Tyskland samlede Hær skulde da lønnes med svenske Penge og under Grumbachs Anførsel angribe Danmark Syd fra [2]). — Det er formodentlig Rygterne om disse Planer og om en stor Del af den danske Adels Misfornøjelse med Krigens Førelse, Pengemanglen, Kongens pirrelige Stemning paa denne Tid mod adskillige af de mest ansete Rigsraader (jfr. S. 318), der ligge til Grund for Kurfyrstinde Annas bekymrede Brev af 18. Oktbr. til Johan Fris og Holger Rosenkrantz om den store Utroskab, hendes Broder mødte hos sine Undersaatter. «Det er til

---

[1]) Rørdam i Vid. Selsk. Skr., hist.-filos. Afd. 5. R. IV, 404; 410.

[2]) Tr. Lund S. 41 efter Dsk. Kong. Hist. 55; jfr. Daae S. 103; Afskrifterne ere dog daterede 26. Marts 1566, altsaa lidt senere; men lignende Forslag omtales allerede 1565, jfr. Westling S. 540.

evig Eftertale for det danske Navn og for eders Børn og Efterkommere», hedder det heri, «at de danske forlade deres kristelige Konge, tragte efter et andet Hoved og skulle ville give sig under Svenskens eller andre Potentaters Vælde.» Kurfyrsten selv fik i samme Maaned Underretning om, «at Kongen af Danmark hverken havde Raad eller Troskab at vente af sine Folk», ja de danske Rigsraader tænkte ligefrem paa at afsætte ham eller affinde ham med en Provins, f. Ex. Skaane; der skulde endogsaa være talt om saadant i Kongens eget Paahør[1]).

Hvor megen Del Peder Oxe har haft i de sidst omtalte Delingsplaner, er uvist. Men selv om han ikke skulde have haft direkte Del heri, ere Underhandlingerne med Pfalzgreven tilstrækkelige til at karakterisere hans Færd. Han fremtræder her som den misfornøjede Adelsmand, der ikke undser sig ved at paakalde fremmed Hjælp for at hidføre en Regeringsforandring i sit Fædreland. Selv har han maaske opfattet dette som en efter ældre Adelsforestillinger tilladelig Opførsel overfor en Valgfyrste, hvem han ganske vist ikke personlig havde svoret nogen Ed, efter at han var bleven Konge, men som Rigsraadet tidligere og han selv senere indirekte ved sit Revers havde forpligtet sig til at tage til Konge efter Faderens Død. Men naar Planerne oven i Kjøbet gik ud paa at udstykke de statsretslig sammenhørende Lande, er det klart nok, hvorledes dette maa betegnes.

Kun med den dybeste Vemod kan man følge Peder Oxes Færd i disse den frivillige Landflygtigheds otte Aar. Denne højt begavede Natur bortødslede sin Kraft paa

---

[1]) Daae i Norsk Hist. Tidsskr. II, 166; jfr. de mærkelige Ytringer om Mogens Gyldenstjerne ovenfor S. 317.

ynkelige Rænkespil, i Selskab med Eventyrere og Banditter af den værste Slags; en af Grumbachs mest berygtede Haandlangere og Mordere var saaledes en Tidlang Peder Oxes «Statholder» i hans lothringske Len! Han var kommen i en Dobbelthed, der tilsidst maatte virke nedbrydende paa hans Sjæl. Umættelig Ærgjerrighed og Hævnfølelse tærede paa dens Kraft, og det uagtet det dog snart skulde vise sig, at der paa Bunden af denne Sjæl laa mange ædle Egenskaber skjulte. Selv higede han efter at komme tilbage. Kort efter at Indførslen i hans Godser var falden, havde han dels gjennem den tyske Kejser, dels gjennem den franske Konge og dennes Gesandt i Danmark, Charles Dançay, søgt en Udsoning med Frederik II; men da han stadig fremstillede sig selv som den haardt forurettede, havde han ad disse Veje intet kunnet udrette. Dog var hans Tilbagekomst derved ikke afskaaren; Kongen havde erklæret, at han selv maatte indstille sig og da finde sig i retslig Kjendelse, og selve Skjødebrevet til Dohna gaar jo ud fra Muligheden af hans Tilbagekomst[1]). Men det var netop denne retslige Kjendelse, Peder Oxe vilde undgaa; han forlangte en Udsoning med Kronen selv uden retslig Kjendelse. Senere synes disse Anmodninger at være blevne gjentagne, dels gjennem forskjellige tyske Fyrster og Kongen af Frankrig, dels gjennem hans egne Slægtninge og Venner i Indlandet[2]). Nu, i Aaret 1565, da Peder Oxe for Alvor syntes at blive farlig, og da den

---

[1]) Ovenfor S. 356. — Frederik II til Kejseren, 7. Marts 1560, Ryge S. 169.

[2]) Lejdebrevet af 24. Januar 1566, Ryge S. 199. — 20. Februar 1565 sende Karl IX og Katharina af Medici atter Anbefalingsskrivelser for Peder Oxe til Frederik II (Originaler i Geh. Ark., „Frankrig").

indre Tilstand i Riget var saa uhyggelig, synes man fra alle Sider at have haft en Følelse af det ønskelige i, atter at knytte ham til sit Fædreland. Han var farlig i Udlandet, og i Indlandet savnede man hans Dygtighed. Knyttet til Danmark, saaledes som han dog selv ønskede, var han i første Henseende uskadelig; ja det var jo endogsaa en Fordel, selv at have den Mand til sin Tjeneste, der ansaas for Sjælen i alle Rænkespillene eller som i al Fald bedst kjendte dem; disse vilde falde til Jorden, naar han droges bort derfra. Under disse Omstændigheder besluttede Kongen at lade Naade gaa for Ret og søge en Udsoning; selv Kurfyrsten af Sachsen skal have raadet hertil[1]). Øjeblikket var for saa vidt heldigt; Peder Oxes ivrigste Modstander, Herluf Trolle, var nylig død; Tolløse havde dennes Enke, Birgitte Gøje, som Pantelen, men Pantesummen kunde overføres paa en af hendes andre Forleninger, hvilket ogsaa kort efter skete; Gisselfeld var efter v. Dohnas Død faldet tilbage til Kronen som en simpel Forlening. Man behøvede blot at slaa en tyk Streg over Fordringen paa de 60,000 Daler, og alt kunde komme i Orden.

Efter den store Forbitrelse, Kongen tidligere havde næret mod Peder Oxe, var dette et meget ydmygende Skridt for ham. Peder Oxe var falden som et Offer for Kronens Myndighed overfor Adlen. Nu begyndte Adlen selv at føle sig uhyggelig tilmode under den Usikkerhed, der herskede i alle Forhold. Rigshofmestre og Feltherrer fik hvert Øjeblik Afsked; drabelig svang Kongen Stokken over Hovedet paa dem alle; skarpt skrev han til dem;

---

[1]) Det siger i al Fald Gram (præfatio ad Steph. S. 84) og efter ham alle andre. Dog har Gram maaske kun sluttet sig hertil af Lejdebrevets Ord: „Kur- und andere Fürsten“ (Ryge S. 199).

hele Skylden for den uheldige Krigsførelse væltede han over paa dem; store Summer vare de gaaede i Borgen for, og nu maatte de betale, da Kongen ingen Penge havde. En adelig Reaktion begyndte under disse Forhold at ytre sig. Det var ikke saaledes, man vilde behandles af den gottorpske Fyrsteæt, man selv havde sat paa Tronen, men som Tidsudviklingen og Grevefejdens Kampe havde skaffet en noget større Magt, end man egentlig havde ønsket. Under saadanne Forhold svandt de enkelte Adelsmænds, navnlig Gøjernes, tidligere personlige Kævlerier med den stridbare Peder Oxe ind til rene Ubetydeligheder. Han kom for Adlens Tanke til at staa som Repræsentant for den forurettede Adelsmagt, og Kronen maatte ydmyge sig. Allerede den 20. September 1565 blev et foreløbigt Lejdebrev opsat, hvorved der gaves Peder Oxe Lejlighed til at komme til Danmark og søge Udsoning med Kongen, ikke retslig Afgjørelse. Det er udstedt fra Helsingborg, efter Kongens Tilbagekomst fra den uheldige Rejse til Halmstad, netop som Forholdene ved Hæren vare alleruheldigst, medens Rigsraadet modsatte sig Kongens egne indgribende Skatte- og Ledingsplaner (ovenfor S. 320). Kongens Mismod var paa den Tid allerstørst; han greb altsaa efter en Redningsplanke; eller er dette Middel blevet ham afnødt? Eller virke begge Omstændigheder lige meget til at fremkalde dette Skridt, Kongens egen Stemning og Adlens Uvilje? Ja, det vide vi ikke; men Brevet blev ikke afsendt før efter 24. Januar 1566. Grunden til Udsættelsen kjende vi ikke; imidlertid havde Svarteraa-Slaget jo bragt nogen Lysning, men rigtignok kun for en kort Tid; man saa endnu Fremtiden imøde med Ængstelse paa Grund af de tyske Troppers Uregerlighed og Pengemanglen, de store Tab til Søs og en be-

tænkelig Strid med Nederlandene, fremkaldt ved Kongens dristige og hensynsløse Sundpolitik.

Ifølge Lejdebrevet af 24. Januar kunde Peder Oxe i Løbet af 6 Maaneder med sine Folk og sit Gods komme tilbage til Kongens Riger og Lande for personlig at fremstille sig for Kongen, og atter uhindret drage tilbage, om han ønskede det, — hvis han altsaa ikke opnaaede Kongens Naade og Udsoning. Nogle af Peder Oxes Venner, formodentlig hans Brødre eller Svogre, satte ham da Stævne i Bremen. Den 22. Marts skriver Peder Oxe nemlig fra Deventer til sin Ven Grumbach, at han nu er paa Vejen fra Lothringen til Bremen for der at træffe nogle af sine Venner, der ville berette ham, hvad Kongen af Danmark er tilbøjelig at gjøre i hans Sag; de give ham godt Haab; saa snart han har talt med sine Venner, vil han begive sig tilbage til Lothringen[1]). Den mundtlige Besked, Vennerne bragte ham, bevirkede, at Peder Oxe, istedetfor at vende tilbage til Lothringen, ilede til Kjøbenhavn. Den 24. April udstedte Kongen derpaa en Erklæring om, at han nu havde ladet al den Unaade og Mistanke fare, han hidtil havde haft til Peder Oxe, og dermed undt og tilbagegivet ham alt det Gods, hvori Kongen var indført med Rigens Ret. Samme Dag har Peder Oxe til Gjengjæld tilsagt Kongen, at han, efter at have ordnet sine Sager i Lothringen, inden Mortensdag vil vende tilbage til Riget, «saafremt Død, Sygdom eller Fængsel mig det ikke betager», og saa bo og bygge i Riget som Kongens tro Undersaat

---

[1]) Ryge S. 191. — I Morten Pedersens Kalenderoptegnelser i Ny Kirkehist. Saml. III, 491 sættes Peder Oxes Tilbagekomst til Kjøbenhavn til den 13. Marts. Denne Dag kan altsaa ikke være rigtig.

(o. s. v.). Brevet er medbeseglet af hans Broder Albert Oxe og Svoger Frants Banner til Kokkedal.

Endnu den 3. Juni 1566 har Peder Oxe vistnok været i Danmark; thi paa denne Dag fik «Peder Oxe til Gisselfeld» Kongebrev paa tre Kirketjenere til Ulse Kirke[1]). Derpaa vendte han tilbage til Lothringen for at ordne sine Sager, men kom vistnok tilbage til Danmark i Slutningen af Oktober eller Begyndelsen af November; thi allerede den 30. Oktober blev der udstedt Breve om en jydsk Adelssamling i Viborg i December, og den 20. November udskreves en almindelig Kvægskat over hele Landet; i de Rigsraadsmøder, hvori disse Bestemmelser vedtoges, synes nemlig Peder Oxe at have deltaget, saaledes som det vil fremgaa af det følgende. Den 4. December har Kongen derpaa i Viborg forlenet «Peder Oxe til Gisselfeld, vor Mand og Raad», med Vordingborg afgiftsfrit, mod at han gjør den tilbørlige Tjeneste, holder Slottet, Ladegaarden og Godset vedlige, holder Bønderne ved Lov og Ret, ikke besværer dem med nyt Husbondhold eller nye Afgifter, ikke forhugger Skovene og ikke sælger eller afhænder nogen af de vordnedes Sønner, som ere fødte paa Godset, — lutter Vilkaar, som da vare almindelige i alle Lensbreve, men som her falde i Øjnene, da det netop var dem, Peder Oxe var beskyldt for ikke at have overholdt tidligere[2]).

---

[1]) Reg. 1566, p. 147. — Dr. Tr. Lund, der for øvrigt har set skarpt i mange af disse Forhold, har (Skitser S. 46 ff.) en livlig Skildring af P. Oxes Samtale med Frederik II i April; men herom vides intet andet, end hvad der staar i Brevene af 24. April (Ryge, S. 202—4).

[2]) Hos Ryge, S. 204, er Lensbrevet urigtig dateret Viborg 4. Oktbr. (4/10); men i Reg. 1566, p. 196—97, er Brevet tydelig dateret „Viborg iiij 10bris“ (ɔ: 4/12). — 4. Oktbr. var Kongen desuden i Kbhvn. (Tegn. 1566, p. 64).

— Den 12. December fik Peder Oxe derpaa et fornyet Brev paa alt sit Gods, dog med den Tilføjelse, «at dersom nogen i den Anledning har ham noget til at tale, da maa de det forfølge med Retten», en Tilføjelse, der synes at skyldes Birgitte Gøje, hvorom mere senere[1]. — Gjenoprejsningen var saaledes fuldstændig, og man fik snart at mærke, at Peder Oxe var vendt tilbage. Han stod endnu i sin fulde Kraft, 46 Aar gammel.

Men hvad sagde man i Lothringen og Koburg? Næsten komisk tager Grumbach Sagen. Strax efter at have hørt om Udsoningen med Frederik II, skrev han til Enkehertuginde Kristine for at sikre sig Peder Oxes Forleninger i Lothringen; hans egne Sager stode nemlig da meget slet, og han var endelig erklæret i Rigets Akt. Det er rigtignok ubehageligt, tilføjer han, at Peder Oxe har udsonet sig med Danmark, men han vil dog anse Peder Oxe for at være af et saa ærligt Gemyt, at han ikke forraader Anslagene for Kongen af Danmark[2]. Det stemmer ikke ganske med hans tidligere Skildring af Peder Oxe som en «vælsk» Intrigant, og det gik neppe i Opfyldelse. Endnu den 4. November har Grumbach skrevet til Peder Oxe; han ønsker ham til Lykke med Udsoningen og beder ham skaffe sig nogle Penge, han har til Gode hos Hertuginden af Lothringen[3]. Dette Brev traf jo imidlertid ikke Peder Oxe i Lothringen, og kort efter blev Grumbach og hans Beskytter, den ynkelige Hertug Johan Friederich, fangne af Kurfyrst August af Sachsen (April 1567), den førstnævnte levende parteret og Hertugen sat i livsvarigt Fængsel. Kort før havde de sendt Dr. Justus Jonas, en

[1] Reg. 1566, p. 197.
[2] Ryge, S. 193.
[3] Ryge, S. 194—95.

Søn af Luthers bekjendte Medhjælper, til Sverig efter Hjælp; men Dr. Justus blev opsnappet af et dansk Skib, kastet i Fængsel og underkastet et Forhør af Grumbachs tidligere Ven, Peder Oxe, og af Kansleren Johan Fris (Februar 1567), hvorpaa han blev henrettet[1]. — Men at Peder Oxe selv slap bort fra Lothringen paa sin sidste Rejse dertil, at han under de nuværende Forhold ikke blev »ved Fængsel eller Død« hindret i at vende tilbage, at han endogsaa senere hævede Indtægter af sine lothringske Len, ja at Underhandlingerne om Renata's Formæling med Erik XIV netop nu bleve opgivne, — det synes næsten det mærkeligste af det hele. Peder Oxe maa sandelig have været en meget »habil« Mand[2].

De store Fortjenester, som det for øvrigt siden Grams Tid er blevet traditionelt at tillægge Peder Oxe af de indre Forholds Ordning i Lothringen, den Del, han efter Gram skal have haft i Finansvæsnets og Lensvæsnets Ordning der i Landet, skulle vi her ikke komme nærmere ind paa, — thi derom véd man i Virkeligheden ikke det mindste[3].

---

[1]) Ryge, S. 208.

[2]) Hvorvidt man med Ryge (S. 184) og Tr. Lund (Skitser, S. 49) tør tilskrive Peder Oxes Indflydelse, at Renata's Ægteskab med Erik XIV gik over Styr, synes mig dog tvivlsomt. Peder Oxe havde haft stor Indflydelse hos Enkehertuginden (Ryge S. 183); men Sønnen, Hertug Karl, havde ved sit Giftermaal med en fransk Prinsesse sluttet sig nøje til dette Land og synes aldrig at have været tilbøjelig til at blande sig i de nordiske Affærer. Omslaget laa vel i den hele politiske Konstellation paa de Tider og maatte finde Sted, efter at Peder Oxes Indflydelse var forbi. Heller ikke Erik XIV var meget begjærlig efter denne Forbindelse (Westling, S. 567). — For øvrigt synes Frankrig gjennem Charles Dançay at have haft stor Del i Peder Oxes Tilbagekaldelse (jfr. senere hans bekjendte Brev).

[3]) Gram, S. 88, anfører rigtignok Calmeti hist. Lothar. Tom. II, lib. 32 ad annum 1560, hvoraf det skal fremgaa; men uheldigvis

Da Peder Oxe vendte tilbage til Danmark, var dettes Stilling endnu slettere end under hans første Ophold i April: Felttoget til Lands havde været betydningsløst; Flaaden var ødelagt; Nederlandene truede; Kongen havde ingen Penge (S. 333), og Adlen havde nylig af sin egen Lomme maattet betale en Del af Krigsfolkene! Her var nok at bringe i Orden.

IV.

Peder Oxe efter Landflygtigheden.

1566—75.

Neppe var Peder Oxe kommen tilbage, før han for Alvor søgte at bringe nogen Orden i Rigets Pengeforhold. At disse i høj Grad trængte hertil, lader sig ikke nægte. Under almindelige Forhold vare de ingenlunde uheldige; men Syvaarskrigen havde i Sammenligning med den Tids jævne Finansforhold kostet umaadelige Summer, som man havde den største Nød med at bringe til Veje ved extraordinære Skatter og ved Laan, dels i Udlandet, dels i Indlandet. Her var det især Adlen, som maatte yde Laanene, tildels under Form af Pant i Lenene, hvorved disse vare blevne i høj Grad behæftede og Kronens ordinære Indtægter saaledes formindskede. I Krigens første Aar (1563) var der saaledes optaget Laan i Krongods for henved 108,000 Daler (c. 432,000 Kr.), i 1564 for omtrent 110,000 Daler (440,000 Kr.), i 1565 for henved 121,000 Daler (481,000 Kr.); i 1566 var det derimod kun lykkedes paa denne Maade at rejse henved 54,000 Daler (216,000 Kr.).

---

nævnes Peder Oxes Navn slet ikke her, saa at man heraf intet kan slutte (gjentaget af Ryge, S. 185).

For os tage disse Tal sig smaa ud; men da Pengeværdien vel i det mindste maa sættes til 4—5 Gange saa høj som i vore Dage, bliver det en 7—8 Millioner Kroner, som Adlen paa denne Maade havde maattet yde, ikke altid ganske frivillig, men for Lensmændenes Vedkommende halvt efter Befaling, paa en Tid, da rede Penge ikke altid vare lette at skaffe til Veje, og da man ikke kjendte til Statspapirer. En Del af Kronens større Len, hvormed Herreder vare forbundne, vare paa denne Maade blevne pantsatte. I 1563 var der saaledes optaget Pant i 7 nye Herreder, 1564 i 10, 1565 i 4, foruden at Pantesummerne i flere af de tidligere pantsatte Herreder vare blevne forhøjede, en Form, der var lempelig for Kronen, som saaledes i Virkeligheden fik saadanne Laan rentefri, men som selvfølgelig ikke var til Behag for Lensmændene. Paa denne Maade var der i disse Aar optaget Laan i Herrederne for følgende Summer: i 1563 for omtrent 14,000 Daler (heraf Forhøjelser 1486 Daler), 1564 for 72,000 Daler (Forhøjelser lidt over 11,000 Daler), 1565 for henved 34,000 Daler (Forhøjelser kun 3833 Daler), og i 1566 for 21,000 Daler (Forhøjelser hele 17,000 Daler). De øvrige Summer vare tilvejebragte ved Pant i de mindre Len, hvormed Herreder ikke vare forenede, deriblandt også i de inddragne Klostre. Men det uheldigste var, at man havde maattet oprette en Mængde nye Forleninger, især ved at pantsætte Strøgods rundt omkring i Riget. Dette Strøgods udskiltes fra de større Herredslen, og saaledes var man til stor Skade for Kronen atter i Færd med at udstykke Landet i det Uendelige. I nyoprettede Len eller i Strøgods var der saaledes i 1563 optaget Laan for omtrent 27,000 Daler, i 1564 for omtrent 39,000 Daler, medens det for Aaret 1566 atter synker til omtrent 9000

Daler, — et Aar, det for saa vidt er vanskeligt at manøvrere med, som man ikke véd, hvorvidt Peder Oxes Indflydelse allerede da har gjort sig gjældende[1]).

At en stor Del af Kronens Indtægter saaledes var «forpantet», som Mikkel Skriver skrev til Peder Oxe (S. 360), kan ikke nægtes. Mest synes dog Adlens Uvilje at være fremkaldt ved de store Summer, en stor Del Adelsmænd havde maattet gaa i Borgen for til Daniel Rantzau og de tyske Befalingsmænd. 30 Adelsmænd, og deriblandt flere af de mest ansete Rigsraader[2]), vare saaledes gaaede i Borgen for 100,000 Daler (c. 400,000 Kroner, efter vore Pengeforhold omtrent 2,000,000 Kr.) til Daniel Rantzau og andre; 10 Adelsmænd vare gaaede i Borgen for 22,524

[1]) Summerne ere uddragne efter Erslevs Len og Lensmænd i det 16. Aarhundrede. Tilsyneladende stemme de kun daarlig med Statsregnskaberne hos Grundtvig, Fr. II's Statshusholdning, Tavle 27, hvor Laanene af Adlen i 1563 sættes til 30,140 Daler, i 1564 til 303,290 Daler, i 1565 til 120,530 Daler (for 1566 mangler Regnskabet) — altsaa til 453,960 Daler for de tre Aar; Pantsættelserne vise kun omtrent 339,000 Daler for disse 3 Aar. De manglende c. 115,000 Daler skrive sig imidlertid rimeligvis fra de i det følgende omtalte Laan, hvoraf Pengene tildels vare indbetalte, uden at der endnu var givet Sikkerhed i Pant. De komme derfor igjen paa Pantsættelseslisterne for 1567 (123,550 Daler mod Grundtvigs 12,000!) og 1568 (c. 74,500 mod Grundtvigs 52,860). Hele Summen synes saaledes til sidst at komme nogenlunde til at passe; men da Statsregnskabet for 1566 mangler, vil det aldrig kunne tilfulde afgjøres.

[2]) Nemlig: Sten Rosensparre, Peder Bilde, Mogens Gyldenstjerne, Otte Krumpen, Børge Trolle, Holger Rosenkrantz, Lave Brok, Hans Skovgaard, Joachim Beck, Frants Banner, Hans Skeel, Otte Banner, Jørgen Bilde, Bjørn Kaas, Iver Lunge paa egne og Broderbørns Vegne, Albert Oxe, Jens Ulfstand Truidsen, Hak Ulfstand, Hartvig Bilde, Erik Bilde, Sten Bilde, Jørgen Marsvin, Erik Hardenberg, Henrik Brahe, Holger Brahe, Movrids Podebusk, Erik Podebusk (Tegn. 1566, p. 475; Dsk. Kong. Hist. 54; jfr. Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 513 ff.).

Daler til Ritmester Josva v. Qvalen[1]), 20 Adelsmænd for 45,028 Daler til samme Josva v. Qvalen[2]), 14 Adelsmænd for 14,000 Daler til Hans Blome[3]). Omtrent 90 Adelsmænd vare saaledes gaaede i Borgen for en Sum af omtrent 181,582 (ɔ: omtrent 725,500 Kroner, efter nuværende Pengeværdi omtrent 3 ½ Mill. Kroner). Og da Kongen derpaa i November 1566 erklærede, ingen Penge at have (ovenfor S. 333), kom hertil et nyt Laan paa 40,000 Daler (160,000 Kr., efter nuværende Værdi c. 7—800,000 Kr.), som Daniel Rantzau i December 1566 tilbød Kongen at skaffe til Troppernes Betaling, og som atter 20 Adelsmænd gik i Borgen for under Kongens Ophold paa Skanderborg[4]).

Kongen havde ikke kunnet betale; Adlen havde altsaa maattet betale; men den Sikkerhed, der var stillet Adlen i Udsigt ved Pant i Indtægterne fra flere betydelige Kronlen (nemlig de kongelige Slotte i Odense, Kallundborg og Malmø)[5]), har neppe kunnet være betryggende for saa

---

[1]) Nemlig: Oluf Munk, Antonius Bryske, Hr. Niels Lange, Peder Bilde, Daniel Rantzau, alle Rigsraader; desuden Ejler Lykke til Skovgaard, Ejler Grubbe til Lystrup, Sten Bilde til Vandaas, Axel Viffert til Axelvold, Peder Gyldenstjerne til Tim (Reg. o. a. L. ²²/₅ 1565, p. 368).

[2]) Nemlig: Axel Jul, Palle Juel, Bjørn Andersen, Klavs Daa, Ejler Lykke, Kristoffer og Hans Johansen (Lindenov), Eskild Gøje, Henning Kvitzau, Axel Urne, Folmer og Niels Rosenkrantz, Kristoffer Gøje, Palle Ulfeld, Jesper Krafse, Ejler Krafse, Mogens Godske, Jørgen Ugerup, Lave Beck, Ludvig Munk (Reg. 1565, p. 374, dat. St. Jakob Apost. Dag).

[3]) Nemlig: Jørgen Rosenkrantz, Anders Kristiernsen (Sandberg), Albrecht Skeel, Frans Dyre, Erik Lange, Morten Svendsen (Orning), Axel Nielsen (Arnfelt), Gregers Ulfstand Holgersen, Henrik Gyldenstjerne, Peder Gyldenstjerne, Anders Banner, Lavrids, Jakob og Jørgen Skram (Reg. 1566, p. 181, 4. Januar).

[4]) Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 568—72.

[5]) Jfr. ovenfor S. 314.

store Summer, og hvis disse Len med de dertil liggende Herreder skulde gaa ud af Kronens Haand, vilde dette atter have været et stort Tab for Kronens regelmæssige Indtægter. Denne Sag var endnu ikke bragt i Orden. Nogle af Adelsmændene havde allerede tidligere indbetalt de Kvotasummer, det tilfaldt dem at udrede, og havde faaet Pant herfor i mindre Forleninger; men af de 100,000 Daler til Daniel Rantzau stode endnu 85,000 Daler tilbage. Ved Midfastetid 1566 vare derfor Kautionisterne (deriblandt Peder Bilde og Mette Rosenkrantz som Enke efter Sten Rosensparre) stævnede til Kjøbenhavn i denne Anledning, og den 1. April havde de udstedt Brev om at lade møde i Lybeck i Borgmester Tinnapels Hus førstkommende Mortensdag med Pengene; hvis nogen udebliver, skulle Daniel Rantzau og Høvedsmændene have Ret til uden Dom og Rettergang at tage saa meget af Kautionisternes private Gods, som Skaden beløber sig til, som et frit brugeligt Pant[1]).

Kautionisterne maa antages at have betalt disse Penge til Mortensdag 1566, især da Kongen, som vi have set, netop paa denne Tid erklærede sig ude af Stand til at betale, eller ogsaa have de været udsatte for, at Daniel Rantzau og Høvedsmændene uden videre tog Pant i deres private Gods. Flere af dem bleve ogsaa af Høvedsmændene indmanede til Lybeck; de øvrige frygtede samme Skjæbne; men Daniel Rantzau lovede dog at se at faa Sagen ordnet, uden at ogsaa de bleve indmanede[2]). Selv havde de derimod endnu ikke faaet betryggende Sikkerhed i Pant af Kronen. At bringe Orden i disse Forhold, at

---

[1]) Tegn. 1566, p. 475; Dsk. Kong. Hist. 54; jfr. Rørdam, S. 513 ff.
[2]) Kongen til Holger Rosenkrantz, 30. Januar 1567, Rørdam, S. 577.

skaffe den fornødne Sikkerhedsfølelse tilbage mellem Kongen og Adlen, blev en af Peder Oxes første Finansforanstaltninger, og det skete paa en for Kronen meget lempelig Maade. I Løbet af 1567 blev der nemlig givet Adlen Pant i Forleninger til et Beløb af omtrent 123,550 Daler, og paa denne Maade blev strax eller i Løbet af den følgende Tid ogsaa Kautionisterne stillede tilfreds. Saaledes forhøjedes Pantet i Bosiø Kloster den 14/4 for Mette Rosenkrantz med 3333 Dlr. 1 ℔ (ɔ: 1/30 af 100,000 Daler), Peder Bildes Pant i Tureby den 3/5 ligeledes med 3333 Dlr. 1 ℔, og saaledes fremdeles. Dette skete altsaa for største Delen uden den mindste direkte Renteudgift for Kronen[1]). Man maatte ganske vist ogsaa ved dette Aars Adelslaan ty til Udskillelsen af noget nyt Strøgods; men af hele Summen (123,550 Dlr.) opnaaedes omtrent 93,246 Daler udelukkende ved Forhøjelser af tidligere Pantesummer, saa at Kronen i Virkeligheden fik hele denne Sum uden nye Renter. Paa den Maade lykkedes det at faa Laan i Herredslen for i alt omtrent 18,750 Daler, men heraf var omtrent 16,500 Dlr. Forhøjelser af tidligere Pantesummer, og i det eneste nye Herredslen, der gaves i Pant (Rugaard i Fyn), afkortedes Rentebeløbet i den aarlige Afgift, som Panthaveren alligevel maatte yde, en Form, der ogsaa af og til forekommer ved de andre Pantsættelser.

Dette var saaledes et meget gunstigt Resultat i Sam-

---

[1]) Børge Trolles Pant i St. Agnete Kloster i Roskilde forhøjedes saaledes den 22/1 med 2000 Daler, hans Pant i Gers Herred den 13/4 med 1333 Dlr. 1 ℔, — altsaa tilsammen netop hans Kvotadel af de 100,000 Dlr. — 22/3 1567 have ogsaa de Adelsmænd, der havde faaet Pant i Kallundborg, kvitteret for Tilbagebetalingen af de 100,000 Daler (Erslev, Lensmnæd, S. 23).

menligning med de tidligere Aars Pantsættelser, og dette vedvarede under hele Peder Oxes Styrelse. I Aaret 1568 optoges der paa Grund af Krigsudgifterne atter Laan i Lenene for omtrent 74,500 Daler, men Forhøjelserne af Pantesummerne udgjorde hele 55,630 Daler; heraf indkom 25,700 Daler alene fra Herredslenene, men udelukkende ved Forhøjelser af de tidligere Pantesummer; Klostrene ydede lidt over 16,000 Daler, udelukkende ved Forhøjelser, og Summen fra nyoprettede Len er sunken til omtrent 8790 Daler. — For Aaret 1569 stiller Forholdet sig endnu langt gunstigere; der optoges kun Pant i Lenene for 2700 Daler, udelukkende ved Forhøjelser af Pantesummerne; 1570 for 6250 Daler, ogsaa udelukkende ved Forhøielser, og i 1571 for noget over 11,000 Daler. I dette Forhold var der saaledes et meget betydeligt Fremskridt, og det lykkedes Peder Oxe inden sin Død (1575) at faa en meget stor Del af disse Summer afbetalt. Dette fortsattes ogsaa kraftig af hans Efterfølger Kristoffer Walkendorf, der allerede 1574 var bleven Rentemester, dog under Peder Oxe som Rigshofmester.

Heri bestaa Peder Oxes Fortjenester af Lensstyrelsen. Naar man derimod i Almindelighed angiver, at han forøgede Rigets Indtægter ved en almindelig Forhøjelse af de aarlige Lensafgifter, saa er dette en Misforstaaelse[1]). Naturligvis søgte han ved Lensledighed at faa Afgiftslenene sat højere; men det havde man længe gjort, og i den Henseende indtraadte ingen Systemforandring med Peder Oxe; han fulgte heri ganske det System, man alle-

---

[1]) Den kan føres tilbage til Slanges Kr. IV's Historie; jfr. Ryge, S. 206, Note b.

rede havde begyndt under Kristian III og fortsat i Frederik II's tidligere Aar[1]).

Derimod maatte baade Lensmændene og den øvrige Adel ogsaa paa andre Maader deltage i Rigets Byrder. I Rigsraadsmøder, som maa være holdte i Oktober og November 1566, og hvori Peder Oxe deltog, besluttedes det at paalægge alle Stænder nye Skatter. Disse ramte ogsaa Adlen og Lensmændene, der baade af deres Arvegods, Forleninger og Pantegods inden Kyndelmisse (2. Februar) næste Aar skulde udrede en Trediedel af Godsets »visse Indtægter« efter visse bestemte Taxter (12 Daler af hver Læst Korn o. s. v.). Den skattefri Adel kunde Rigsraadet imidlertid ikke paalægge Skatter uden dens egen Indvilligelse. Først fik man den jydske Adels Samtykke under Kongens Ophold i Viborg i December Maaned; thi den 6. d. M. udgik fra Viborg Brev til den jydske Adel, at den »Hjælp«, den havde indvilliget i, skulde opbæres af Holger og Jørgen Rosenkrantz i Forening med Jørgen Lykke og Otte Brahe, og samme Dag udgik fra Viborg Brev til den sjællandske Adel, at Kongen havde befalet sine Raader Peder Oxe og Peder Bilde at underhandle med Adlen i Sjælland og i Smaalandene om en Hjælp, ligesom den jydske Adel havde bevilliget[2]). — Den 29. December underhandlede derpaa Peder Oxe og Peder Bilde paa Ringsted Landsting med Adlen fra Sjælland, Laaland og

---

[1]) Jfr. Erslev, Konge og Lensmand, S. 162.

[2]) Tegn. 1566, p. 114; 115; 117. — Allerede 30. Oktober var der fra Frederiksborg udstedt Brev til alle, som Frihed og Frelse have i Nørrejylland, om at møde i Viborg den 2. December, „dèr at forfare vor Vilje“ (Tegn. 1566, p. 82); den 30. Novbr. udskreves i Kjøbenhavn Kvægskatten over hele Landet (Tegn. p. 107); 4. December udstedtes i Viborg Peder Oxes Lensbrev paa Vordingborg (ovenfor S. 367).

Falster om en Trediedel af Aarets visse Indtægt[1]). Adlen gav ogsaa her sit Samtykke, ligesom den jydske Adel havde gjort, men gjorde nogle Vanskeligheder med Hensyn til Beregningen af Læsten, da den sjællandske Læst var forskjellig fra den jydske, og bad om længere Frist end til Kyndelmisse. Peder Oxe og Peder Bilde indberettede Sagen til Kongen, men denne gav i et Brev til dem (6/1 1567) Afslag, idet han ytrede, at Peder Oxe jo selv havde deltaget i det Rigsraadsmøde, hvor alt var blevet besluttet, og at han derfor ansaa det for betænkeligt at foretage Forandringer. Der udgik derpaa ogsaa Skrivelse til den sjællandske Adel om inden Kyndelmisse at sende «Hjælpen» til Kjøbenhavn, hvor Raaderne Børge Trolle og Peder Bilde vare beskikkede til at modtage den[2]). — De fleste indbetalte Skatten inden den satte Frist; nogle stode dog endnu tilbage; saaledes udgik 14. Februar Brev til den fynske Adel om, at de, som endnu ikke havde betalt, snarest muligt skulde indbetale deres Skat til Erik Rud og Jakob Ulfeld; disse Mænd have saaledes haft et lignende Hverv for Fyns Vedkommende som Peder Oxe og Peder Bilde for Sjællands og de 4 ovenfor nævnte Raader for Jyllands Vedkommende. Samme Dag (14. Februar) udgik derpaa Brev til den skaanske Adel om at give Svar paa, hvad de vilde bevillige til de Raader, der vare skikkede til Malmø. Her er altsaa Sagen først noget senere kommet i Orden[3]). Nogle af den jydske Adel stode dog

---

[1]) Ny Kirkehist. Saml. III, 505.

[2]) Tegn. 1567, p. 129; 67; 138.

[3]) Tegn. 1567, p. 164; 165. — Den 4. April skriver Kongen til Johan Fris og Peder Oxe, at da Holger Rosenkrantz er bleven syg, skulle de paa Kongens Vegne „handle med den skaanske Adel“ (Tegn. 1567, p. 265). — Dette angik dog ikke Skatten, men Krigsvæsnet.

endnu tilbage; thi den 14. August udgik Brev til de 4 jydske Raader om ufortøvet af Adlen at indkræve den resterende Landehjælp, som skulde have været betalt til Kyndelmisse [1]).

At Peder Oxe har staaet bag ved hele dette Skattepaalæg, er vistnok utvivlsomt, og det er vel ikke utænkeligt, at han har haft stor Del i, at Adlen bragte dette Offer, idet hans hele Plan har gaaet ud paa at skaffe en sikrere Finanstilstand til Veje, hvor Adlen ved bestemte Skattepaalæg mere sikredes mod den ubestemte Tilstand, som tidligere havde fundet Sted. Men for øvrigt vide vi intet om hans Fremgangsmaade i det enkelte, og naar man i nyere Tider med levende Farver har skildret, hvorledes Adlen ikke fik Lov til samlet at give Møde og nedlægge Protest, men at Peder Oxe rejste rundt i Landet og «forligtes i Venlighed» med hver enkelt [2]), — saa synes dette at savne al Hjemmel i Kilderne, og strider aldeles mod, hvad der efter Kilderne ovenfor er meddelt om Fremgangsmaaden. Adlen mødte netop samlet, landskabsvis; mulig har Peder Oxe været tilstede i Viborg, men ellers har han officielt netop kun underhandlet med den sjællandsk-smaalandske Adel.

En stor Pengesum maa være indkommen ved denne Adels- og Lensskat. Vel var det kun den tredie Del af den «visse Indtægt», ɔ: den aarlige Landgilde og lignende visse aarlige Afgifter, som det drejede sig om, medens den saakaldte «uvisse Indtægt», der baade ved Lenene og Adlens private Jordegods vistnok i høj Grad oversteg «den visse Indtægt», slet ikke faldt ind under Beskatningen;

---

[1]) Tegn. 1567, p. 388; ogsaa i Dsk. Saml. i Geh. Ark. 87 Nr. 17.

[2]) Tr. Lund, Hist. Skitser, S. 57—58. — Listen over de udskikkede Raader findes ogsaa hos Jacobsen, Skattevæsen, S. 152.

men det vides med Vished, at Lenenes «visse Indtægt»
Frederik II's Tid havde en Værdi af omtrent 275,000 Tdr
Korn, hvilket vilde give i Skat mellem 90—100,000 Daler
idet Skatten ogsaa ydedes af Kronens egne Indtægter a
Regnskabslenene. Hertil kommer saa den visse Indtægt
af Adlens eget private Jordegods, der dog langtfra ka
have udgjort et saa stort Beløb som Kronens[1]).

Hertil kom nye Skattepaalæg paa de andre Stænder.
Paa Bondestanden lagdes saaledes ved Brev af 20. Novbr.
1566 efter et nyt Princip en Kvægskat, der ifølge Mo-
tiverne antoges at ramme Skatteevnen paa en ligeligere og
retfærdigere Maade end de tidligere Skatter, der havde
hvilet tungt paa de fattige, da «den ene ikke havde villet
hjælpe den anden», hvorover mange Klager vare indkomne.
Denne Kvægskat indbragte et anseligt Beløb, omtrent
88,500 Daler[2]).

Ved de saaledes indkomne Summer lykkedes det at faa gjort Regnskab med Krigsfolkene. Dette skete allerede i Februar og Marts Maaned, da der holdtes Af-

[1]) Erslev, Konge og Lensmand, S. XXIII, jævnført med Jordebogen fra 1574 i sammes „Lensmænd", S. 176 ff. — At Indtægten af Adelsskatten 1567 i Statsregnskaberne hos Grundtvig kun anføres med c. 25,000 Daler, og den følgende Lensskat fra Jul 1567, da der ogsaa gaves en Trediedel af Lenenes visse Rente, medens Adlens private Jordegods da var fritaget, endog kun med c. 9000 Daler, er en endnu uløst Gaade. Det maa dog bemærkes, at Skatten kunde udredes in natura. Jeg er her med Dr. Tr. Lund tilbøjelig til at anse dette som et Bevis paa, at Statsregnskaberne ikke give et fuldt Billede af den samlede Indtægt, men kun af hvad der indbetaltes i Rentekammeret, medens mange baade Indtægter og Udgifter kunne skjule sig for os paa Grund af Tidens Mangel paa Centralisation.

[2]) Tegn. 1566, p. 107. Ved de tidligere Skatter lagdes man som bekjendt i Lægd paa 10 eller flere Personer, „den rige hjælpe den fattige".

regninger med Krigsfolket; dog trak det i Langdrag, og der var endnu i den følgende Tid en Del Vanskeligheder. Selv mellem Peder Oxe og Daniel Rantzau kom det til Optrin, som Kongen maatte mægle i. De gamle Kontrakter med Lejetropperne ændredes, og det lykkedes at faa de nye Kontrakter betydelig nedsatte, saa at Udgifterne til Hæren svandt betydelig ind, og en Del af det daarligere Mandskab blev afskediget[1]. Allerede den 26. Februar underrettede den franske Gesandt Dançay sin Regering om de store Forandringer, der vare indtraadte i de danske Forhold, efter at en ny Haand havde overtaget Sagernes Ledelse. Skatterne ere saa retfærdig fordelte, siger han, «at af hundrede ikke én beklager sig derover»; Summen, der er indkommen ved Adelsskatten og de øvrige Paalæg, er ikke given Kongen af Danmark selv i Hænde, men til 4 Adelsmænd, der altid have víst sig ham hengivne, og de have lovet at underholde for ham paa Rigets Bekostning 12,000 Mand til Fods og 2000 fremmede Krigsfolk samt 25 Skibe, saa længe Krigen varer. — Hvad der sigtes til ved disse Ord, er dunkelt. Kongen erklærede ogsaa den 28. Marts til Raaderne og Daniel Rantzau, at han intet vilde have med Afregningerne at gjøre, da de havde Pengene under Hænder og disse vare tilvejebragte af dem. Paa den Maade vilde man maaske kunne forklare, at ikke alle Indtægterne af Adels- og Lensskatten ere opførte i Statsregnskaberne, idet Summerne

[1] Dançay's Brev af 26. Febr. (Grams Fortale til Kong Kr. III's Hist., S. 85) sammenholdt med Børdam, S. 583—89 og med Tavle 25 hos Grundtvig: 1564 kostede Hæren 1,676,950 Dlr., 1565 597,300 Dlr., 1566 ubekjendt, 1567 kun 298,150 Dlr., 1568 339,430 Dlr. I Vintren 1567—68 falder Daniel Rantzau's store Tog ind i Sverig, saa at Nedgangen ikke blot skyldes de fortrinsvis mindre Krigstog i nogle af disse Aar.

saaledes vare unddragne Kongens Overstyrelse; men rimeligvis skjuler sig herunder en Misforstaaelse af Udlændingen, og man tør heraf ingenlunde slutte, at Peder Oxe var bleven en Slags adelig Majordomus. Tvertimod vil der i det følgende forekomme Exempler paa, at han ingenlunde havde nogen extraordinær Myndighed, men at der tvertimod paa selve Lensomraadet foregik Regeringshandlinger, som han personlig misbilligede[1]).

Hidtil havde Peder Oxe kun virket som Rigsraad, uden særlig Regeringsmyndighed; først den 15. Februar 1567 var der foregaaet en betydelig Personforandring, idet den gamle Mogens Gyldenstjerne paa denne Dag fik sin Afsked som Statholder paa Kjøbenhavns Slot, eller, som det hedder i en samtidig Optegnelse, «han maatte derfra og kom neder igjen i Byen», og Johan Fris og Peder Oxe «kom paa Slottet igjen»[2]). — Peder Oxe havde saaledes faaet en lignende Stilling som i Slutningen af Kristian III's Tid. Faa Dage efter (25. Februar) udkom derpaa den vigtige Forordning om «Lastepenge», hvorved et nyt Princip

---

[1]) Ved de 4 Adelsmænd, Dançay omtaler, forstaaes maaske Peder Bilde og Børge Trolle, der skulde modtage Skatten for Sjællands og Smaaøernes Vedkommende, og maaske Brødrene Holger og Jørgen Rosenkrantz, navnlig den førstnævnte, der havde et lignende Hverv i Jylland; men for Fyns og de øvrige Landdeles Vedkommende var der andre; eller maaske snarere de i Kjøbenhavn hjemmeladte Raader, Johan Fris, Peder Oxe, Otte Krumpen og maaske Daniel Rantzau selv (se Kongens Breve af 28. Marts hos Rørdam, S. 588). — Kun en kort Tid i Efteraaret 1567, medens Kongen var i Jylland, havde Peder Oxe som Rigshofmester en Slags Bemyndigelse til at udfærdige Breve i Kongens Navn, dog efter nærmere Forhandling med Kongen (Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 267—308 passim; 583—89).

[2]) Bruuns Dsk. Saml. 2. R. II, 195 (jfr. ovenfor S. 349). I et Brev af 19. Februar (Ryge, S. 207 ff.) kaldes de ogsaa „vore forordnede hjemmeladne Raader paa vort Slot Kjøbenhavn“.

gjennemførtes for Øresundstolden, idet Afgiften afkrævedes efter Ladningens Værdi, ikke som tidligere blot efter Skibenes Antal. Det var ved en klog Benyttelse af Forholdene i Nederlandene, der nu laa i stærk Strid med den spanske Statholder, Hertugen af Alba, at Peder Oxe gjennemførte denne Forandring, og til Trods for den stærke Uvilje, denne forøgede Afgift fremkaldte, forstod han med diplomatisk Kløgt, om end efter flere Svingninger, at hævde og gjennemføre dette Princip. Han lagde herved Grunden til den betydelige Indtægt, som Øresundstolden efterhaanden gav. Det blev saaledes endnu i Peder Oxes Levetid muligt at paabegynde Opførelsen af Kronborg udelukkende for Indtægterne af Øresundstolden og at hævde Danmarks fremtrædende Stilling, ikke blot ved Øresund og i Østersøen, men efterhaanden ogsaa paa alle Danmark og Norge omgivende Have. — Hvor stor en Del af den forøgede Indtægt af Øresundstolden der for øvrigt kom Rigets Finanser ligefrem til Gode, lader sig nu ikke med Sikkerhed afgjøre; denne Indtægt tilfaldt nemlig Kongens egen Kasse, det saakaldte Kongens Kammer, og dettes Forhold til den egentlige Statskasse er dunkelt, især fordi alle Regnskaber fra Kongens Kammer synes at være gaaede til Grunde[1]).

Allerede som Statholdere paa Kjøbenhavns Slot vare Peder Oxe og Johan Fris de vigtigste Ledere af Sagerne[2]).

---

[1]) Om disse Forhold henvises især til Tr. Lund, Hist. Skitser, S. 75 ff., og Grundtvig, Fr. II's Statshusholdning, S. 82 ff.

[2]) F. Ex.: 19. og 20. Februar Forhøret over Dr. Justus Jonas (ovenfor S. 369); 4. April Kongebrev til Joh. Fris og Peder Oxe om Forholdene i Norge, og at de, da Holger Rosenkrantz var syg, skulde underhandle med den skaanske Adel (Ryge, S. 210); 6. April Kongebrev til Holger, Jørgen og Folmer Rosenkrantz, Peder Bilde m. fl., at beskikkede Mænd sendes til Slottene for

Den 17. August 1567 blev Peder Oxe derpaa udnævnt til Rigshofmester, en Post, der ikke havde været besat siden Ejler Hardenbergs Afskedigelse i Juli 1565. Saaledes var han fra nu af officielt næst efter Kongen Rigets fornemste og mægtigste Mand. Efter at der derpaa havde fundet en Udsoning Sted med hans Moster Birgitte Gøje — som senere nærmere skal blive omtalt —, ægtede han den 14. September paa Vallø Fru Mette Rosenkrantz, altsaa i en Alder af 47 Aar. Et tidligere paatænkt Ægteskab med en lothringsk Adelsdame var ikke blevet til noget. Rigsraad Sten Rosensparres omtrent 33 eller 34aarige Enke var jo et godt Parti; men hvad der for øvrigt har bevæget Peder Oxe netop til dette Valg, er ukjendt. Hendes Skjønhed kan det i hvert Fald ikke have været; man har nemlig endnu paa Gisselfeld et Knæstykke af Mette Rosenkrantz omtrent fra denne Tid. Det er forsynet med Rosenkrantzernes og Rosensparrernes Vaaben, medens Oxernes fattes, saa det maa være malet før hendes Ægteskab med Peder Oxe. Portrættet, der af Kunstkjendere som afdøde Prof. Høyen sættes højt, viser en Kvinde, der vel nok kan have været i Trediverne, iført en sort Kjole, hvid Halskrave, stor Guldkjæde o. s. v.; Ansigtsfarven er bleg, næsten gusten, Udtrykket temmelig strængt[1]).

---

at optegne Forraadet af Slottenes Indkomster, Tiender, Kirkekorn, Flæsk o. s. v. (staar maaske i Forbindelse med Lensskatten?); 30. April Brev til Joh. Fris og Peder Oxe, at Holger Rosenkrantz og Peder Bilde ere affærdigede til dem angaaende „det Anslag mod Varberg" (Dsk. Kong. Hist., 57); 28. og 29. Maj Brev fra Joh. Fris og Peder Oxe til Kongen om Forholdene i Norge (Dsk. Mag. IV, 220; jfr. navnlig Rørdams Meddelelser i Hist. Kildeskr. 2. R. I.).

[1]) Portrættet er malet paa Træ („Panel"); det havde i lang Tid været forsvundet, men er blandt gammelt Skrammel blevet gjenfundet og reddet af Etatsraad Rasmussen, Gisselfelds Historieskriver.

Peder Oxe var saaledes bleven Svoger til Peder Bilde, og med denne synes han stadig at have staaet paa den bedste Fod; Peder Bilde, Holger og Jørgen Rosenkrantz høre til de Rigsraader, der mest benyttes i Peder Oxes Tid. Men inden Peder Oxes mere private Forhold nærmere omtales, ville vi søge at give en Udsigt over hans Virksomhed som Rigshofmester i de 8 Leveaar, han endnu havde tilbage.

Ved Finansoperationerne i Begyndelsen af 1567 var man kommen ud over de foreløbige Vanskeligheder og havde i det hele faaet en bedre Orden indført; men alle finansielle Vanskeligheder vare derved ikke overvundne. Allerede i September s. A., da Daniel Rantzaus Tog til Sverig forestod, maatte man atter udskrive en Trediedel af Lenenes visse Indtægt[1]). Man maatte atter paalægge

Mulig turde det være det samme, som Ryge S. 185 omtaler paa Holmegaard, hvor nu intet Portræt findes, hverken af hende eller af Peder Oxe. — Det tilsvarende Portræt af Peder Oxe, hvorefter Ryges Billede er taget, findes ikke længer; Prof. Høyen havde dog i sin Tid set et saadant paa Træ malet Portræt af Peder Oxe paa Gisselfeld, og havde meget rost dets Kunstværdi, men det er desværre ikke gjenfundet. — Det nuværende temmelig daarlige Portræt paa Gisselfeld af Peder Oxe (omtalt af Ryge S. 434) har Paategningen 1545 og skulde saaledes vise Peder Oxe i en yngre Alder; det har et mere raat, kjødeligt Udtryk, med en paafaldende stærkt fremtrædende sandselig Underlæbe, end det fine, mere aandelige Udtryk i Ryges Portræt. Et tredie, temmelig raat udseende Portræt findes hos Hofman.

[1]) Brev af $^{28}/_{9}$ 1567, Orig. med Segl og Kongens egenh. Underskrift i Geh. Ark., Dsk. Kong. Hist. 57, er stilet til alle i Nørrejylland, som har Kronens Len enten i Pant, paa Afgift eller for Genant, og gaar ud paa, at nogle af Rigsraaderne, som nu vare tilstede i Kbhvn. (deriblandt efter andre Breve Peder Oxe, Peder Bilde, Holger, Jørgen og Erik Rosenkrantz), nu for deres egen Person have bevilliget at udgive Tredieparten af Lenenes visse Indkomst inden Jul; de øvrige Lensmænd opfordres til det samme og at forskikke det til Aalborg, Randers, Aarhus eller Horsens, naar Holger Rosenkrantz tilsiger dem; for dem, der ville give Penge, skal hver Td. Korn regnes til en gl. Daler (o. s. v.).

en Kvægskat, der imidlertid denne Gang ikke indbragte saa stort et Beløb som tidligere. Denne Skat synes at have været i høj Grad upopulær og har vistnok bidraget sit til det Had, Almuen skal have næret til Peder Oxe[1]); dertil kom, at Bønderne ved forskjellige Fif havde vidst at unddrage sig Skatten; de slagtede deres Kvæg, inden Skatteopkræverne kom o. s. v.; nu søgte man vel at hindre dette, men denne Skat ramte jo væsentlig Gaardmandsklassen og Husmænd med Jord, og hvor naturligt det havde været i Aaret 1567 at søge at ramme dem, der maatte antages at have den største Skatteevne efter de tidligere Aars høje Skatter, saa vendte man i de følgende Aar jævnlig tilbage til de ældre Skattemaader eller kombinerede dem med Kvægskatten, der sidste Gang udskreves 1570.

Krigsforetagenderne fremkaldte endnu af og til finansielle Vanskeligheder, om end i mindre Omfang end tidligere. Da saaledes Knægtene i Ystad atter i August 1567 gjorde Tumult, sendtes Daniel Rantzau tillige med Peder Bilde og Holger Rosenkrantz derover. Det lykkedes dem ogsaa at stille Tumulten, saa at Daniel Rantzaus Tog endelig om Efteraaret kunde iværksættes[2]). Henimod Aarets Slutning forlangte imidlertid denne, der var rykket midt ind i Sverig, Forstærkning, hvorfor Peder Oxe maatte sørge for nye Rustninger[3]). Nye Skatter udskreves derfor

[1]) Suhms Saml. II, 2, 4. — Jacobsen, Skattevæsen, S. 64.

[2]) Tegn. 1567, p. 395; Resen, S. 172—73; Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 684—85. — Om Striden paa denne Tid (Oktbr.) mellem Kongen og Daniel Rantzau, der vægrede sig ved at overtage Befalingen, se Kongens Brev af 6. Oktbr. herom til Peder Oxe, Rørdam, S. 641.

[3]) Resen, S. 182; $^{21}/_{12}$ skriver Peder Oxe til Kongen herom (Geh. Ark., Dsk. Kong. Hist. 57 Nr. 44) og atter $^{4}/_{1}$ 1568; han havde

atter i Begyndelsen af Aaret 1568. Man vilde gjerne søge at skaffe et Tog istand for at tage Varberg tilbage; i den Anledning holdt Kongen efter Peder Oxes Forslag en Sammenkomst med ham og Peder Bilde paa Krogen i Marts Maaned[1]). I Maj Maaned udskreves derpaa en saakaldt Maanedsskat, ifølge hvilken hver Bonde skulde afkjøbe sin Ledingspligt med en Mark Dansk maanedlig. Det var altsaa en lignende Fremgangsmaade som den, Kongen allerede havde foreslaaet i Aaret 1565, men som da havde fundet Modstand hos Rigsraadet. Denne Ledingsskat, der opkrævedes samtidig med de andre Skatter, synes dog at have sat meget ondt Blod, og den opkrævedes kun i et halvt Aar[2]).

Ogsaa dette Aar maatte man søge Laan hos Adlen til Krigsfolkets Lønning. Peder Oxe opfordredes saaledes (25. Juni) til selv at yde 5000 Daler (20,000 Kroner, eller omtrent lig 5000 Tdr. Korn), og de øvrige i Forhold hertil[3]). Dagen efter (26/6) gaves der derpaa kgl. Skadesløsbrev til Daniel Rantzau, Peder Bilde og flere, der vare gaaede i Borgen for Summen til de tyske Ryttere[4]). — At disse Laan imidlertid afgjordes paa en for Kronen lempelig Maade, er tidligere omtalt.

Efter en 3 Maaneders Vaabenhvile, fremkaldt ved indre Uroligheder i Sverig, sluttedes endelig den 18. Novbr.

---

derfor skrevet til Holger Rosenkrantz om at taxere de jydske Kjøbstæder for Folk (smstds Nr. 45).

1) Rørdam, S. 649—50.

2) Grundtvig, S. CLIX; Jacobsen, S. 200.

3) Fru Anne Rosenkrantz, Albrecht Gøjes Efterleverske, sattes til 2000 Daler, Folmer Rosenkrantz til Stensballe, Erik Rosenkrantz til Langtind, Niels Rosenkrantz til Ryhave til 1000 Dlr. hver, Stygge Rosenkrantz (til Hevringholm) til 2000 Dlr. o. s. v. (Tegn. 1568, p. 78—79).

4) Reg. 1568, p. 454.

1568 en Fred i Roskilde, hvor Peder Oxe, Johan Fris, Holger Rosenkrantz og den kgl. Sekretær Niels Kaas vare mødte som Underhandlere fra dansk Side. Denne Fred blev dog aldrig ratificeret fra svensk Side, hvor meget man end fra dansk Side søgte at opnaa det.

I August 1569 holdtes i den Anledning et nyt Møde i Ulfsbæk, hvori bl. a. Peder Bilde og Jørgen Rosenkrantz deltog; men Mødet blev resultatløst, og den 28. August vendte Udsendingene tilbage til Kjøbenhavn med uforrettet Sag[1]). — Krigen brød altsaa atter ud. Kongen drog personlig med Hæren til Varberg, som endelig blev tilbageerobret, dog først efter Daniel Rantzaus Fald. Som Rigshofmester paalagdes det Peder Oxe at sørge for, at Daniel Rantzaus Lig paa standsmæssig Maade førtes til hans Brødre i Holsten, et Hverv, Peder Oxe ogsaa sørgede for paa det bedste, da Daniel Rantzau ogsaa havde staaet i Venskabsforhold til ham[2]). — Efter at Kongen selv var dragen tilbage fra Varberg, førte den nye Feltøverste, Kristoffer v. Dohna, Hæren ind i Sverig, men maatte ved Juletid atter trække sig tilbage til Grænsen, da hans Befalingsmænd nægtede at følge ham længere.

Disse Begivenheder fyldte Kongen med saa stor Harme, at hans Vrede atter gav sig Luft i et «Anfald». Nyaarsdag 1570 sendte han Rigsraadet et heftigt Brev[3]). Han

---

[1]) Rørdam, Hist. Kildeskr. II, 430—34. Resen, S. 212—20. — Allerede 20. Juli var Rigsraadet tilsagt til Møde i Kbhvn. den 31. Aug. i disse Anledninger (Dsk. Kong. Hist. 56). — Flaaden var dog paa denne Tid udløben, som man ser af et Brev, skrevet 17. Juli paa Gisselfeld af Mette Rosenkrantz til Fru Ide Munk (Adelsbreve Fasc. 53). — Dsk. Kong. Hist. 56. — P. Hegelund i Mag. f. d. dsk. Adel I, 156.

[2]) Rørdam, 2. R. I, 688 (Brev af $^{9}/_{11}$ 1569 fra Peder Oxe til Brødrene).

[3]) Dansk Mag. 3. R. V, 1—8. Det er stilet til Peder Oxe, Johan Fris, Hr. Peder Skram, Børge Trolle, Hr. Jørgen Lykke, Holger

maa høre af nogle af dem, skriver han, at han har begyndt Krigen uden deres Raad og Samtykke; men han havde paa den Tid sat sin Lid til nogle, som han ogsaa forlod sig paa, men af hvem han var bleven bedragen. Efter dette Udfald, hvorved rimeligvis sigtes til den daværende Rigshofmester, Ejler Hardenberg, og maaske til den kort før afdøde Mogens Gyldenstjerne, henviser Kongen til, hvorledes han hverken har sparet sin egen Person eller sine egne Midler; da han sidst laa for Varberg, har han af sine egne Midler maattet udgive 7000 Rosennobler og 10,000 Daler til Krigsfolket, da Skatterne endnu ikke vare indkomne; han var da saa udtømt, at han ikke personlig efter sit Ønske kunde deltage i Toget ind i Sverig, og da havde man maaske kunnet undgaa, at Krigsfolket var vendt om uden at have udrettet noget; nu er det kommet saa vidt, at han ikke har mere end 1500 Daler og lidt Guld liggende i sit Skatkammer; det har han ladet sin Hofmester, Peder Oxe, og sin Sekretær, Hans Skovgaard, se med egne Øjne; sit Sølvtøj er han ogsaa villig at yde, «og saa er der siden hos os intet mere tilovers»; Lenene og Slottene ere forpantede; hvad der endnu er tilovers, vil han gjerne bortpante, hvis de raade dertil; men siden han nu er saa forarmet, at han ikke engang kan give en af sine daglige Tjenere et halvt eller et helt hundrede Daler, hvis han trænger dertil, og da han intet

---

Rosenkrantz, Statholder i Nørrejylland, Peder Bilde, Erik Rosenkrantz, Otte Brahe, Jørgen Rosenkrantz (optagen 1563), Erik Rud, Bjørn Kaas, Bjørn Andersen og Rigskansleren Axel Urne. Ret mange flere end disse 14 Mænd sad da neppe i Raadet, der i de sidste Aar havde mistet flere af sine ældre Medlemmer ved Døden, saaledes alene i Aaret 1569 Otte Krumpen, Mogens Gyldenstjerne, Frantz Brockenhus, Oluf Munk. Jfr. Dsk. Mag. V, 79 ff.

har at opholde «sin kongelige Stat» med, intet til Krigsfolk eller Flaade, saa kan han ikke vedblive at være Konge, men vil frasige sig Hvervet, medmindre de som hans Raader og Medhjælpere i Forening med Landets øvrige Indbyggere ville komme ham til Hjælp.

Herefter skulde man tro, at Riget atter stod paa Afgrundens Rand, og at hele Peder Oxes Finansstyrelse havde været forgjæves. Saa mørkt saa det dog ikke ud. Tilvisse havde Kongen i Aaret 1569 maattet tilskyde en større Sum af sit eget «Kammer»[1]), og Øresundstolden, der var den vigtigste Indtægt for Kongens egen Kasse, var atter i dette Aar sunken betydelig, fordi man paa Grund af Nederlandenes Indsigelse foreløbig havde maattet opgive de nylig paalagte Lastepenge[2]). Det var derfor naturligt, at Kongens egen Kasse i det Øjeblik var i en mindre heldig Stilling; men den egentlige Statskasses (Rentekammerets) Stilling synes ikke at have frembudt uovervindelige Vanskeligheder. Skatterne havde i Aaret 1569 indbragt en betydelig Sum, saa at dette Aars Indtægter og Udgifter nogenlunde balancerede. Vel vare en Del af de udskrevne Skatter komne langsomt ind; men atter den 21. Novbr. var der udskrevet en ny Kvægskat, som først faldt til Indbetaling den 1. Januar og som i og for sig indbragte en betydelig Sum. Man stod saaledes ved det nye Aars Begyndelse ingenlunde med tomme Hænder eller i al Fald med Udsigt til Indtægter i Begyndelsen af Aaret.

[1]) Rentekammeret modtog i dette Aar af Kongens Kammer 17,110 Daler og afgav til Kongens Kasse omtrent 5000 Daler (Grundtvig, S. XXVII og S. CIII—CIV).

[2]) Indtægten af Øresundstolden var 1569 kun 49,800 Daler mod 132,500 i 1567 og 103,700 Dlr. i 1568 (Grundtvig, S. 84; jfr. Tr. Lund, Skitser, S. 90 ff.).

Først den 18. Januar svarede Rigsraadet med stor Ro paa Kongens Skrivelse. Det bevidnede sine Bekymringer over hans Tanke om at nedlægge Regeringen; det lovede at tage Rigets Tilstand under alvorlig Overvejelse og overdrog foreløbig Holger Rosenkrantz og Peder Bilde at underhandle nærmere med Kongen. I Marts Maaned udstedtes derpaa nye Skattebreve, ligesom lignende nye Skatter udskreves i Løbet af Aaret. Det blev saaledes muligt at bestride Udgifterne uden større nye Laan; thi Pantsætningerne vare i dette Aar højst ubetydelige, og Summerne opnaaedes udelukkende ved Forhøjelser af Pantesummerne uden direkte Tab for Kronen. Det kongelige Kammer tilskød i dette Aar ogsaa kun en ringe Sum; derimod maatte Rentekamret tilskyde en betydelig større Sum til Hoffets Udgifter end tidligere, og heri tør man vel se en Virkning af Kongens Klager[1]).

Ogsaa Udrustningerne kostede i dette Aar (1570) en Del; dog samledes en Fredskongres i Stettin den 1. Juli, hvor fra dansk Side Peder Bilde og Jørgen Rosenkrantz gave Møde tillige med Sekretæren Niels Kaas og Holsteneren Henrik Rantzau. Først den 13. December undertegnedes Fredstraktaten, og Storm og Is hindrede de danske Sendebud i at komme tilbage til Gjedsør før i Juledagene; først den 7. Januar 1571 naaede de til Kjøbenhavn[2]). — I

[1]) 1567: 42,020 Dlr., 1568: 27,390 Dlr., 1569: 31,430 Dlr., men 1570: 68,510 Dlr. (Grundtvig, Tavle 24, S. CXC).

[2]) Resen, S. 253. — Allerede 16. Maj havde Peder Bilde og Jørgen Rosenkrantz faaet Ordre at møde i Kbhvn. den 16. Juni for strax at begive sig til Fredsmødet den 1. Juli (Udk. i Dsk. Kong. Hist. 56; Rosenkrantziana paa kgl. Bibl.; jfr. Dsk. Mag. I, 197). — 1. Aug., Brev fra Peder Oxe og Joh. Fris til Peder Bilde, Jørgen Rosenkrantz og Niels Kaas under deres Ophold i Stettin, Dsk. K. Hist. 56. Naar disse Mænds Navne (og Segl?) anføres i et Rigsraadsbrev (Skjødebrev) af samme Dag i Kbhvn. (Reg. 1570, fol. 109), have de altsaa alligevel ikke været tilstede.

Februar bleve derpaa Peder Bilde og Niels Kaas sendte til Rigsgrænsen ved Knærød angaaende Traktatens Ratifikation og Udvexling. Da det imidlertid ikke lykkedes de svenske Sendebud at komme frem og tilbage til og fra Stockholm inden den givne Frist, maatte de danske Sendebud atter vende tilbage. Først den 8. Marts afrejste de atter til Grænsen, hvorpaa den endelige Ratifikation kort efter fandt Sted[1]).

Efter den længe ønskede Freds endelige Afslutning vare de finansielle Vanskeligheder dog endnu ikke endte. Afregning skulde nu finde Sted med Lejetropperne, og dertil fordredes Penge. Adlen maatte derfor indvillige i, at der i 7 Aar blev krævet Skat ogsaa af dens Fæstere (1 Dlr. eller 2 Lod Sølv aarlig af hver Bonde), mod at Kongen udstedte en Erklæring om, at dette ikke skulde være et Præjudicium for Fremtiden mod dens Skattefrihed[2]).

Lidt efter lidt lykkedes det derpaa Peder Oxe at forbedre Tilstanden; en Del af Gjælden betaltes og en Del af Kronens Pantegods indløstes inden hans Død. Det bør derfor regnes ham til Gode, at Finanstilstanden stadig kunde gaa fremad, saa at Landet inden Frederik II's Død var saa godt som gjældfrit. Hertil kom, at en ny Møntordning bragte større Orden i Pengevæsnet, at Peder Oxe strax efter sin Tiltrædelse meget stærkt indskrænkede den skadelige Brug af Mønten som Indtægtskilde, og at de fordærvelige Klippinge, som man i Krigens første Aar havde udstedt, under ham saa godt som afskaffedes[3]).

---

[1]) Tegn. 1571, p. 239; Breve af 7. og 12. Marts i Dsk. Kong. Hist. 44 og 58; Resen, S. 256 ff.

[2]) Original af 4/4 1571 med Kongens Underskrift findes, ifølge et Udtog i Kh. Barners Samlinger, paa Gavnø (Nr. 106, Perg.). Jfr. Grundtvig S. CLXII, Nr. 32 ff.

[3]) Alt dette fremgaar tydelig af Listen hos Grundtvig, S. 30. Hvorledes det forholder sig med den Sum af hele 56,370 Daler,

At Peder Oxe saaledes har store Fortjenester som Finansstyrer, kan næppe med Grund benægtes. Man har mulig i nyere Tider været for tilbøjelig til at fremhæve hans Genialitet som Finansmand. De Midler, han benytter, ere simple og ligefremme. Han har i hvert Fald ved sit administrative Talent atter bragt Orden i Finansvæsnet og saaledes sat Riget i Stand til baade at kunne bære Krigens Byrder og at gaa en bedre Fremtid imøde; men selv dette turde vel ikke være nogen helt ringe Fortjeneste.

I de 4—5 Aar, Peder Oxe levede efter Fredslutningen, tog han, tildels i Forening med sin Svoger Peder Bilde, stor Del i Rigets almindelige Anliggender, ikke blot som Rigshofmester, men ogsaa i en Mængde andre Hverv. I Aaret 1571, da Kongen ikke selv holdt Herredage, maatte de to Svogre saaledes i Forening med flere andre Mænd paa Kongens Vegne sidde i Retterting i Ringsted ved Helligtrefoldigheds Tider, og lignende kgl. Retterting holdtes ogsaa ved de øvrige Landsting[1]). — I Aaret 1572 deltog Peder Bilde tillige med Jørgen Rosenkrantz og Niels Kaas i et Møde i Brømsebro angaaende de Forviklinger, de liflandske Forhold atter truede med at fremkalde[2]). — I dette

der i Regnskabet for 1572 atter opføres som Indtægt af Mønten — et af Stridspunkterne mellem Grundtvig og Dr. Tr. Lund —, er uklart. Udmøntede man da i de Tider aldrig fra nyt af? — At Klippingene saa godt som forsvandt i Peder Oxes Tid, er sikkert. — En „Foræring“ til Kongen Aar 1568 af 20,000 Daler af Mønten, eller rettere sagt af Møntmesteren, omtales i en Dom af 1602 (Sechers kgl. Rettertingsdomme, Kbhvn. 1883, S. 348—51); men det hele er dunkelt, Paastanden om denne afpressede Sum maaske endog løgnagtig.

[1]) Tegn. 1571, p. 279; 305.

[2]) Instrux af 28. April 1572, Sjæll. Tegn. p. 15 og 18; jfr. Resen, S. 263 ff. 5. Marts havde P. Bilde været hos Kongen i Kolding (Fynske Reg. p. 2); i Juni deltog han og P. Oxe i Rigsraadsmøder i Kbhvn. (K. Rasmussen, Musse Herred I, 175; Kbhvn.'s Dipl. I, 451).

Aar var det ligeledes, at Peder Oxe gjennemførte den nye Møntordning og efter Kongens Opfordring tillige en ny Hofordning, hvorved Hofbetjentene fik en fast maanedlig Betaling istedenfor Kost og Underholdning ved Hove[1]. At der herved bragtes større Orden i Hofholdningen, tør vel antages; men for øvrigt vise Statsregnskaberne, at Hofholdningen netop i dette Aar begyndte at kræve større aarlige Udgifter end tidligere. Dette har dog sin naturlige Grund i Kongens Formæling den 20. Juli d. A. i Kjøbenhavn med den 15aarige Sofie af Meklenborg. Det var den samme Prinsesse, Peder Oxe kort før sin Unaade havde staaet Fadder til paa Kongens Vegne. Med de pragtfulde Bryllupshøjtideligheder havde Peder Oxe meget at gjøre; det hele ordnedes af ham som Rigshofmester; han førte Underhandlingerne om Medgiften og Livsejet, og under Kroningen den 21. Juli ledsagede han som Rigshofmester Dronningen i Forening med Holger Rosenkrantz. — Peder Bilde blev derpaa Dronningens Hofmester, en Stilling, han beholdt lige til sin Død, og Peder Oxes Søster, Inger Oxe, Enke efter Jørgen Brahe Tygesen († 1565), blev Hofmesterinde[2].

Her skulle vi ellers ikke nærmere opholde os ved den Mængde Herredags- og Rigsraadsmøder, kgl. Retterting, adelige Mønstringer og diplomatiske Forhandlinger, hvori de to Svogre deltage i disse Aar. Kun skal Opmærksomheden henledes paa de store og heldbringende Foretagender

[1]) Ryge, S. 260 (P. Oxes Brev af 25. Marts til den sachsiske Hofmester).

[2]) Sjæll. Tegn. 1572, p. 23 og fl. Steder, ɔ: Indbydelserne til Adlen, deriblandt P. Oxe og P. Bilde, med nøjagtig Angivelse af Klædedragten, Følgets Størrelse og Dragt o. s. v. — Den 22. Juli højtideligholdt Kongen flere adelige Bryllupper, hvortil de to Svogre og deres Hustruer vare indbudte.

eller Forsøg, hvortil Peder Oxes Navn er knyttet. Hertil hører først og fremmest hans Omsorg for Universitetet, baade ved Stiftelsen af Kommunitetet, endnu inden Freden var sluttet (1569), og ved den saakaldte nye Fundation af Universitetet strax efter Fredens Slutning (Foraaret 1571), hvorved Indtægterne betydelig forbedredes. Selv var Peder Oxe en af Tilsynsmændene for Kommunitetet, og efter Kansler Johan Frises Død (5/12 1570) fungerede han i nogle Aar som en Slags Kansler for Universitetet. Naar hertil kommer de betydelige Legater, han selv stiftede, baade for Skoler (Metropolitanskolen) og for Husarme i Kjøbenhavn (Vartov), og den Understøttelse, han paa forskjellig Vis lod komme fattige Studenter til Gode, er det intet Under, at den Tids Lærde i høje Toner prise Peder Oxe. De dedicerede ham deres Bøger, de skreve Digte til hans Ære eller udarbejdede Bøger til Brug for hans Stifbørn, Oluf og Birgitte Rosensparre, hvis Opdragelse han med Iver tog sig af[1]).

Især er der tre Mænd, og det tre af de ypperste, som Peder Oxe har staaet i nøje Forhold til og tildels har haft stor Indflydelse paa: Niels Hemmingsen, dennes Lærling Anders Sørensen Vedel og atter dennes Lærling Tyge Brahe, der desuden var en Plejesøn af hans Søster Inger Oxe, der havde været gift med Tyges Farbroder, Jørgen Brahe.

Niels Hemmingsen havde jo været Mette Rosenkrantzes Lærer; til Peder Oxe kom han strax i det nøjeste Forhold,

---

[1]) Saaledes skrev Niels Hemmingsen 1570 en Vise om Kristus til Undervisning for Birgitte Rosensparre, og Rasmus Hansen Reravius dedicerede 1573 en Bønnebog med Billeder til hende. Jfr. for øvrigt om disse Forhold Rygo, Rørdams Universitetshistorie, Wegener's A. Sørensen Vedel og fl. Skrifter.

især da denne havde faaet saa stor Indflydelse paa Universitetets Forhold. Allerede i Marts 1569 dedicerede Niels Hemmingsen ham derfor sit omfangsrige Værk om Udlæggelsen af den 84. Psalme som en Tak for de mange Velgjerninger, han havde vist ham, og i det hele som Tak for hans Omsorg for Videnskaberne og de Studerende; det er ogsaa i denne Dedikation, at Niels Hemmingsen med saa varme Ord mindes Mette Rosenkrantz og hendes afdøde Fader[1]. Forholdet blev dog maaske noget køligere, da Niels Hemmingsen senere beskyldtes for Kryptocalvinisme. Det var nemlig Peder Oxe, der i Forening med Jørgen Rosenkrantz og Niels Kaas efter Kongens Ordre ved et Møde paa Kjøbenhavns Slot den 15. Juni afæskede Niels Hemmingsen en Tilbagekaldelse af hans Ytringer om Nadveren; men da Niels Hemmingsen henholdt sig til en tidligere Erklæring af Kongen om, at hans Ytringer skulde holdes ham til Gode, naar han blot ikke skrev videre herom, og derfor nægtede at tilbagekalde sine Ytringer, lovede Peder Oxe at bringe Kongen dette Svar, idet han tilføjede: «Ingen Ulykke skal eder tilkomme for min Skyld.» Dette synes han at have holdt; det var først efter Peder Oxes Død, at Sagen igjen blev optagen og at Hemmingsen fik sin Afsked.

Anders Sørensen Vedel lærte Peder Oxe at kjende gjennem hans Lærling Tyge Brahe, maaske ogsaa gjennem Niels Hemmingsen. Især traf han sammen med ham hos den gamle Kansler Johan Fris og hos Befalingsmanden paa Kjøbenhavns Slot, Rigsraad Bjørn Andersen til Stenalt, og snart blev Vedel ogsaa en jævnlig Gjæst ved Peder Oxes

---

[1]) Jfr. Fam. Rosenkr. II, 249 og Enarratio Psalmi 84, Hafniæ 1569, epistola dedicatoria fol. *a* og *a* 2.

eget Bord. Ved de ejendommelige Bordsamtaler, der fandt Sted i denne Kreds, lyttede den unge Historiker til de ældre, erfarne Statsmænds Fortællinger. Det var ved saadanne Bordsamtaler hos Johan Fris og Peder Oxe, at Vedel opfordredes til at udarbejde sin rimede Pavekrønike; da Johan Fris var død, inden den udkom, dedicerede han den derfor til Peder Oxe. Det var ligeledes under disse Samtaler, at han lod sig bevæge til at oversætte Saxo paa Dansk, og det var efter Peder Oxes udtrykkelige Opfordring, at Vedel endelig paatog sig Fortsættelsen af Saxo.

Det var ogsaa i disse Aar (1572), at Tyge Brahe havde opdaget sin «nye Stjerne». Peder Oxe opfordrede ham da ivrig til at fortsætte sine astronomiske Studier. — Man ser saaledes, hvorledes de bedste og ædleste Ytringer i Tiden fandt virksom Understøttelse hos Peder Oxe. Herhen hører ogsaa hans Bestræbelser imod Slutningen af hans Liv for at indføre et forbedret Jordbrug i Vordingborg Len ved at opmuntre Bønderne til Brakpløjning, hvilket dog fandt saa stærk Modstand i de nedarvede Synsmaader, at der gik Aarhundreder, inden det trængte igjennem[1]). Kort før sin Død var han ligeledes beskjæftiget med Indførelsen af ens Maal og Vægt over hele Riget, noget, som jo ogsaa først trængte igjennem over hundrede Aar senere[2]). Man faar saaledes et stærkt Indtryk af den befrugtende Indflydelse, Peder Oxe i mange Retninger udøvede i sin otte-aarige Virksomhed som Ri-

[1]) Se Niels Kaases Brev til P. Oxe af 9. September 1575 hos Ryge, S. 326.

[2]) ¹⁶/₁ 1575 udgik Befaling til P. Oxe, P. Bilde og Ejler Grubbe om at forsamles i Kbhvn. for at gjøre en Forordning herom (Sjæll. Tegn. p. 17; jfr. Ryge, S. 281).

gets Hofmester, og kan kun beklage, at Døden saa hurtig bortrev ham i hans kraftigste Alder.

Den samme frugtbringende Virksomhed viser Peder Oxe ogsaa som Godsstyrer, og det var en stor Godsrigdom, han i de 9 Aar efter Landflygtigheden atter var kommen i Besiddelse af. Hans Havesyge viser sig her saa meget stærkere, som han ingen Børn havde at samle til. Gisselfeld, Tølløse og Torsø havde han faaet igjen ved Restitutionen, Vallø fik han Del i med sin Hustru og tillige Bestyrelsen af Skarholt i Stifbørnenes Mindreaarighed; Løgismose i Fyn arvede han efter sin Broder Eskild[1]); Holmegaard i Nærheden af Gisselfeld fik han dels ved Mageskifte, dels ved Kjøb. Hertil kom det Gods, som Adelsmanden Peder Kristensen dels selv havde haft som fædrene Arv, dels havde faaet fra sin Svoger Axel Rosenkrantz og dennes Søn Klavs Rosenkrantz. Dette Gods bestod af Rosenkrantzernes gamle Gaard Tange i Fyn, Togerup i Skaane og Hjelmsø i Sjælland. Peder Oxe og Otte Brahe til Knudstrup havde i Forening kjøbt dette Gods af Kong Frederik II (29. April 1568) for 6000 Daler, da Peder Kristensen, der var Statsfange, var gaaet fra Forstanden. Dette Kjøb medførte nogle Stridigheder med den gamle Mogens Gyldenstjerne, der havde Pant i en Del af Godset. Hver af de to Kjøbere fik sin Halvpart i Gaardene; men senere tilmageskiftede Peder Oxe sig hele Hjelmsøgaard, der laa i Gisselfeld-Egnen, mod Gods i Skaane, og $^{28}/_{8}$ 1571 havde Peder Oxe faaet Laasebrev paa hele Hjelmsøgaards Gods. Aaret efter solgte han dog Hjelmsøgaard til sin Svoger Erik Podebusk; men Halv-

[1]) Løgismose nævnes allerede i Morgengavebrevet til Mette Rosenkrantz af 11. Sept. 1567 (Ryge, S. 385); da var Eskild Oxe allerede død (Ryge, S. 373).

delen af Tange og Togerup tilhørte ham endnu ved hans Død. Hertil kommer det Gods, Peder Oxe havde paa Bornholm, og det betydelige Gods, han fik af sin Moster Birgitte Gøje (hvorom senere), de Indtægter, han stadig nød fra Lothringen, og de store Summer, han fra Udlændighedens Tid havde staaende i Antwerpen, men senere havde mange Bryderier med at faa igjen, — desuden hans betydelige danske Forleninger: Vordingborg afgiftsfrit, 1569 Nykjøbing Slot som Regnskabslen og samme Aar Paddeborg (Sparresholm i Sjælland), 1570 Thoreby Birk paa Laaland, 1571 Jungshoved som Pant, der dog 1574 blev indløst af Kronen, hvorpaa han fik et nyt Lensbrev paa Vordingborg og Jungshoved med Lekkinde, Everdrup og Risby kvit og frit paa Livstid. Han maa saaledes ubetinget have været en af de rigeste og mægtigste Adelsmænd paa denne Tid. At han fremtraadte med en næsten fyrstelig Pragt, vise ogsaa de Inventarielister, man har over hans Efterladenskaber.

Overalt, hvor Peder Oxe har færdedes, har han efterladt sig blivende Spor. Gisselfeld Hovedgaard, som allerede var paabegyndt 1547, blev nu fuldendt som et af de interessanteste Vidnesbyrd om Renaissancens Indvirkninger paa gothisk Bygningskunst. Det hele blev nu omgivet med Volde og Grave, de store Karpedamme bleve indrettede, sjældne Frugttræer bleve forskrevne fra Lothringen, Bøndergaarde nedlagte og inddragne under Hovedgaardens Avling; samtidig blev Godset ved Magelæg og Kjøb afrundet og stærkt udvidet. I de sidste 9 Aar bleve ikke mindre end 99 Bøndergaarde tilkjøbte; Birkeret og Kaldsret blev erhvervet o. s. v. Gisselfeld stod saaledes ved Peder Oxes Død i en i alle Henseender fornyet Skikkelse som et Minde

om hans store administrative Talent[1]). Baade paa Tølløse og Løgismose fuldendtes Opførelsen af nye Hovedbygninger i Aaret 1575, hvorom Indskrifterne, der bære Peder Oxes og Mette Rosenkrantzes Navne, endnu vidne, og paa Holmegaard var Opførelsen af en Hovedbygning i al Fald paabegyndt[2]). Ogsaa til de fleste af disse Steder knytter sig Mindet om Karper og «Peder Oxes Frøer». Ved Vallø indrettede han Karpedamme, som endnu bære hans Navn; andre Damme indrettede hans Svoger Peder Bilde senere (1578) ved Vallø og fik Karperne hertil fra Rostock[3]).

Ogsaa ved Løgismose synes han at have indrettet Damme; Karper findes endnu hyppig i denne Egn. «Peder Oxes Frøer» fandtes ikke blot i Gisselfeld- og Vallø-Egnene, men ogsaa ved Nielstrup, som Peder Oxe fratraadte omtrent 1546; der siges om dem her, «at de ere komne fra Italien»[4]). — Det første Spor af Karpeavl, der findes omtalt i Danmark, forekommer ved Favrholm, som Peder Oxe i Aaret 1558 havde afstaaet til Frederik II. Den 24/11 1560 skriver nemlig Mogens Gyldenstjerne til Frederik II, at den gamle Dam ved Favrholm, som Kongen «havde udstunget i Sommeren forleden, som de mange Stubbe stod i, den lod jeg udløbe; der fandtes føje Fisk udi og mest alt Gederne, føje smaa Fisk; der fandtes hverken Karutz eller Karpe»[5]). Man har altsaa Spor af Karpeavl i Danmark, før Peder Oxe vendte tilbage fra Lothringen. Den ældste Efterretning, man har om Peder

---

[1]) Om Enkelthederne henvises til Rasmussen, Gisselfeld.

[2]) Hofmans Fundationer V, 326 og VIII, 279.

[3]) Petersen, Vallø S. 91. A. Feddersen: Ferskvandsfiskenes geografiske Udbredelse i Danmark S. 6—8 (Særtryk af Geogr. Tidsskrift).

[4]) Hofman, Fundationer VI, 43.

[5]) Meddelt af A. Feddersen, efter en Meddelelse af mig, i Geogr. Tidsskrift IV, 166.

Oxes Forhold til Karperne, lyder ogsaa kun paa, at han »har været en af de første, som har indført og har plantet Karper, Krebs og anden usædvanlig Fisk i disse Lande», og dette er i al Fald for Karpernes Vedkommende vistnok rigtigt; men for øvrigt er der neppe noget til Hinder for, at han allerede har begyndt dette før sin Landflygtighed; han havde jo tidligere gjort mange Rejser, i sin Ungdom allerede til Frankrig, hvortil Karperne netop skulle være komne paa denne Tid. — At han forskrev sjældne Frugttræer fra Lothringen, ses af hans Breve; han sender ogsaa ofte sjældnere Frugtsorter til sine Venner, f. Ex. til Birgitte Gøje[1]).

Til sine adelige Standsfæller synes Peder Oxe efter Landflygtigheden at have staaet i det bedste Forhold. Vel havde han strax efter sin Hjemkomst yppet Trætte med sin Nabo og Fætter, Oluf Movridsen til Bregentved, Bir-

[1]) Resen, Fr. II, S. 165. Naar Resen omtaler Karperne ved Aaret 1566, har dette Aar ikke den Betydning med Hensyn til Karpers Indførelse, som man har villet lægge heri, nemlig at Peder Oxe førte dem med fra Lothringen; thi Resen giver her i Anledning af P. Oxes Tilbagekaldelse en almindelig Skildring af hele hans Færd. — Jfr. Ryge, S. 324. — Karudsens Avl fremmedes allerede paa Reformationstiden af Gejstligheden i Norge (Dipl. Norv. X, 733), saa den vist ogsaa har været kjendt i Danmark før Peder Oxes Tid. — Krebs tillige med en Fisker til at sætte dem i Damme sendte Dronning Dorothea allerede i Juli 1564 fra Kolding til sin Søn Kongen (Geh. Ark. Aarsb. I, 175; III, 6 og 12), altsaa ogsaa før Peder Oxes Tilbagekomst fra Lothringen. I Nordtyskland omtales de endnu paa denne Tid som en Sjældenhed (se Weber, Anna, Kurfürstinn von Sachsen, S. 112 (1575); S. 154 (1573); i Brandenburg synes de dog at have været temlig almindelige (smts. S. 481). — Ryges Formodning, at P. Oxe maaske ogsaa „har indført og forplantet Østers i disse Lande", trænger neppe til Gjendrivelse; Østers fandtes jo allerede her i Landet i Oldtiden. I Aaret 1572 sender han norske Østers til Hertuginden af Meklenborg (Ryge, S. 325).

gitte Gøjes kjæreste Søstersøn, om en Gaard i Lille Bregentved i Hasle Sogn og om Fiskeretten i Lille Bregentved Sø; men Kongen havde kort efter (22/1 1568) forligt dem[1]). Men ogsaa med sin Moster Birgitte Gøje selv var han strax kommen i Strid om Kjeldkjær Gods ved Vejle, som han selv i sin Tid (S. 342) paa Mogens Gøjes Arvingers Vegne havde fravundet Bryskerne, men som han nu efter Tilbagekomsten fordrede sin Andel i. Rimeligvis havde Herluf Trolle og Birgitte Gøje ved Konfiskationen af Peder Oxes Gods ogsaa faaet hans Andel i deres Besiddelse, ligesom de havde faaet Tølløse i Forlening. Det var rimeligvis i Anledning af denne Strid med Birgitte Gøje, at der i det tidligere (S. 368) omtalte Brev fra December 1566 forbeholdtes de hidtilværende Indehavere af Peder Oxes Godser Ret til ad Lovens Vej at gjøre deres mulige Krav gjældende. Ogsaa denne Sag lykkedes det dog Kongen at faa forligt (12/3 1567) saaledes, at Birgitte Gøje beholdt de omhandlede Gaarde i sin Livstid, mod at Kongen forlenede Peder Oxe med tilsvarende Krongods i Skanderborg Len; efter hendes Død skulde Godset da tilfalde Peder Oxe[2]). Fra nu af synes der at være indtraadt et venskabeligt Forhold mellem Peder Oxe og hans Moster. Da Birgitte Gøje saaledes faa Dage efter Forliget (22. Marts) overdrog Rigsraadet Overstyrelsen af Herlufsholms Skole, lod hun «sin kjære Søstersøn» Peder Oxe medbesegle Brevet herom paa sine Vegne[3]).

---

[1]) Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, Tillæg Nr. 3; jfr. S. 177 og Tillæg Nr. 56.

[2]) Reg. o. alle L. 1568, fol. 210—11; 231—32; jfr. T. Becker, H. Trolle og Birg. Gøje, S. 26 ff.

[3]) Hofman, Fundationer VIII, 93. Om Forholdet til Oluf Movridsen se Bricka anf. Skr., Tillæg Nr. 19 (Peder Oxe sender ham Underretninger om Krigen 1568).

Til Dronning Dorothea synes Forholdet derimod i Begyndelsen at have været meget spændt. Dette grundede sig ikke, som man har angivet, saa meget derpaa, at hun skulde have beklaget sig over at maatte deltage i Adelsskatten af 1567 af sit Enkegods; tvertimod gjælder dette atter den ældre Enkedronning Sofie, Frederik I's Enke; denne havde beklaget sig stærkt herover som et formentlig Indgreb i hendes Rettigheder; men man beraabte sig i sit Svar til hende netop paa, at Dronning Dorothea havde fundet sig i denne Beskatning. Men Dronning Dorothea bar gammelt Nag til sin Søns Raader, navnlig Peder Oxe og Kansleren Johan Fris, ja hun havde endogsaa en Tidlang staaet paa en noget spændt Fod med sin Søn selv. En Forsoning mellem Moder og Søn var dog atter indtraadt. Desto ubehageligere var det for Dronningen, at det forebragtes Kongen, at hun i en Samtale med en Gesandt fra Sachsen skulde have erklæret Peder Oxe og Johan Fris for at være «Skjælmer». Denne Ytring bragte Sachseren videre til de kejserlige Gesandter, der den Gang, ligesom Dronningen selv, arbejdede paa Fred mellem Danmark og Sverig, og disse havde atter ladet Peder Oxe og Johan Fris dette høre. I et Brev til sin Søn benægter Enkedronningen dog at have brugt saadanne Ytringer, og selv om hun havde haft Grund hertil, føjer hun til, vilde hun dog have betænkt, at de vare hendes Søns Raader[1]). I den følgende Tid blev Forholdet mellem hende og Peder Oxe ogsaa helt venskabeligt. Hun søgte hans Raad i Anledning af et Saltværk, hun havde anlagt i Kolding; han udvirkede hende flere

[1]) Dronning Dorothea til Fr. II, 15/1 1569, Geh. Ark. Aarsber. III, 67—68.

Begunstigelser i den Anledning; dog afslog han hendes Begjæring om Fritagelse for Skat af nogle Bøndergaarde, som hørte til hendes Livseje-Gods; de sendte hinanden forskjellige Gaver og lignende[1]).

Dronning Dorothea døde den 7. Oktober 1571. Dette Dødsfald kom paa flere Maader til at ramme Birgitte Gøje haardt og fik derved atter Indflydelse paa Forholdet mellem Peder Oxe og hans Moster. Birgitte Gøje havde jo altid staaet i det nøjeste Forhold til Dronningen, og desuden var denne nylig kommen hende til Hjælp i en ejendommelig Situation. Den 1. Maj samme Aar havde Fru Birgitte med temmelig kort Varsel maattet fraflytte Ring Kloster ved Skanderborg, hvori hun havde Pant og som var hendes egentlige Hjem, efter at hun havde givet Herlufsholm fra sig; Pantet var nemlig opsagt hende, fordi Kongen vilde lægge Klostret ind under det nærliggende Skanderborg. Foreløbig fik hun Ophold paa Skjern, som stod ledigt efter Kristoffer Nielsen Rosenkrantz's Død og hvori hendes Veninde, Peder Skrams Hustru Elsebet Krabbe, havde Del. Dronningen havde derpaa forlenet hende med Aakjær Slot ved Aarhus, som hørte til hendes Enkegods; men neppe var Dronning Dorothea død, før ogsaa denne Forlening blev hende opsagt. Det saa ud som en Forfølgelse mod Herluf Trolles Enke og Enkedronningens Veninde; for anden Gang i ét Aar truedes hun, der havde skjænket saa meget bort i levende Live, med Husvildhed. Man har ogsaa i nyere Tider troet heri at kunne se en Hævn fra Rigshovmesteren Peder Oxes Side mod hans Moster, en følelig Tak for sidst for Herluf Trolles Adfærd mod ham. Samtiden har maaske haft samme Følelse. Det

[1]) Ryge, S. 228 ff.

er rimeligvis i samme Anledning, at Fru Birgittes Veninde, Elsebe Krabbe, netop paa denne Tid tilskrev Peder Oxes Hustru, Mette Rosenkrantz, et skarpt Brev[1]). Og dog er dette neppe Tilfældet. Allerede den 26. Oktober havde Fru Mette skrevet et Brev til Birgitte Gøje, der ogsaa var meget nedbøjet over sin Plejedatters, Fru Sofie Rosenkrantz Ottesdatters, tidlige Død. Man ser heraf, at Fraflytningen fra Aakjær var bleven udsat til næste 1. Maj, og at Peder Oxe endogsaa har tilbudt sin Moster Løgismose eller Holmegaard paa Livstid. Fru Mette Rosenkrantz's Brev lyder saaledes:

«Kjære Berette og kjære Næstsøskendebarn, Gud være med dig i alle dine Dage og dig naadeligen bevare for alt det, dig kan være skadeligt, det vil jeg af Gud saa troligen baade ønske og unde dig som mig selv (o. s. v.). Kjære Berette, kan du ikke tro, saa kjært det er mig, at du beholder dit Len til Sankt Valborg Dag; naar den Tid kommer, sætter vor Herre dig vist gode Middel og Raad, for den gode Gud forlader [hverken] dig eller nogen af sine, der ham tilbeder i Aand og Sandhed, og maa du tro for vist, at baade Per og jeg har Omsorg for dig af alt vort Hjerte, saa sandt mig Gud hjælpe, at du end skulde græmme dig for Sofie Rosenkrantz's Død, hvis Sjæl Gud naade, og i andre Maader, at du deraf skulde fare

---

[1]) Elsebe Krabbe til Birgitte Gøje, dat. 15. Novbr. 1571 (Rørdam, Hist. Kildeskr. II, 87). Ordene ere dunkle: „Haver jeg vist haft dig i Hukommelse baade til den, som Brevet haver skrevet, og til Fru Mette Per Oxes, og end noget saa skarpt haver skrevet min Søster Fru Mette til. Gud véd, jeg haver søgt en Part deres Salighed deri, om de kan skjønne derpaa. Jeg fik dog ingen Svar fra hende, men min Datter Berette skrev mig til, at hun gjorde hende Undskyldning for Peder Thott. Hun var paa Gisselfeld i denne forgangne Uge (o. s. v.).“

ilde[1]) og derover blive svag, hvilket Gud naadeligen afvende. Hendes Død gjør mig ondt, og der[som] man maatte sige det for Gud, var det ilde, at det fromme unge Menneske ikke længer maatte leve. Saa er det et Spejl for os, igjen lever, at vi maa se for Øjen, hvilken ubestandig Verden vi er udi og intet at forlade sig paa. Gud haver undt dig saa god en Forstand, at du i Sorgen saa vel som Glæden («Gelleæn») er fornøjet med Herrens Gjerninger og lader dem alle være gode, saavel udi Modgang som Medgang. Vi beder daglig, at Guds Vilje maa ske, saa under den gode Gud, hvad os er nyttigt, og haver det Haab, hvad heller vi lever eller dør, da høre vi Herren til, og intet kan os vederfares uden hans Tilladelse. — Kjære Berette og kjære Næstsøskendebarn, forser jeg mig [til], at Per selv haver skrevet dig til, at dersom det befalder (ɔ: behager) dig, at du vil holde Hus enten paa Løgismose eller Holme, vil han, som Gud, med en god Vilje unde dig en af de tvende Steder, saa du ikke skal have Behov at forandre din Husholdning efter denne Dag, og det jeg skal sige, er de baade (ɔ: begge) to smukke, lystige Steder. Ved Holme har du ret god Græsgang til dit Kvæg, men Husene, de ere smaa, og er der vel 5 eller 600 Læs Hø til, og god Agerjord, saa man hjælper sig vel dermed, naar Jorden bliver røgtet («røtted»), og tror

---

[1]) „ferra eyll". Retskrivningen er forfærdelig, men Sprogformen ret ejendommelig (jett = et; dø = Død; deæ fforrme eonne Meænsk = det fromme unge Menneske; vuoss = os; vuerden = Verden; meæd = med; belyffve = blive; tero = tro, og saaledes næsten konsekvent indskudte E'er; gerreæs = Græs, o. s. v. — Dels paa Grund heraf, dels fordi Brevet vil blive meddelt i den Samling af Breve fra og til Herluf Trolle og Birgitte Gøje, som for Tiden forberedes til Udgivelse, gjengives det saa vel som flere lignende her i nyere Sprogform.

jeg vel, at du er heller i Sjælland end i Fyn. Hvilket dit Sind nu er til, da er det dig gjerne undt, saa sandt mig Gud hjælpe....»[1]).

Birgitte Gøje modtog ikke dette Tilbud, men tog sit Ophold i Sortebrødrekloster ved Næstved, som hendes Slægtning, Fru Sibylle Gyldenstjerne, overlod hende. At hun ikke havde beholdt Aakjær, var om muligt endnu mere stødende, end at hun med kort Varsel havde maattet fraflytte Ring Kloster; dertil havde Kongen dog kunnet anføre, at han af Sparsommelighedshensyn vilde opholde sig paa Skanderborg, og til Slottets Istandsættelse og de forøgede Udgifter behøvede han ogsaa Ring Klosters Gods[2]); men om Aakjær kunde intet saadant siges; det blev slet og ret givet til en anden. — Ogsaa selve Statholderen i Nørrejylland, Holger Rosenkrantz, maatte nogen Tid efter med meget kort Varsel fraflytte Skanderborg Slot, der (27/8 1573) blev givet i Forlening til Klavs Glambæk, fordi Kongen behøvede større Plads. At dette har vakt Misbilligelse, ses af følgende Brev, Peder Oxes Søster, Otte Ruds Enke, Pernille Oxe, skrev til Birgitte Gøje, og som i flere Henseender er et karakteristisk Brev:

«Min allerkjæreste Moster! Gud bevare eder altid vel fra alt det, som ondt er, og han belønne eder alle eders mangfoldige Velgjerninger; her i Tiden er kun kort Glæde; jeg mener, det skal dog ej være at forglemme hos mig, saa længe som jeg lever, med alt andet. Min allerkjæreste Moster, sender jeg eder to Flasker Malvasier og beder jeg gjerne, at I vil tage det til Takke. Jeg kunde intet (ɔ: ikke) komme over igaar, men idag vil jeg

[1]) Adelsbr., kgl. Bibl., Fasc. 53.
[2]) T. Becker, H. Trolle og Birg. Gøje, S. 27 ff.

over med Guds Hjælp; Gud unde mig en god Rejse. Min Karl kom hjem igaar; min Søster[1]) skriver mig til, at hun har endnu ingen gode Svar faaet, men raader mig, at jeg selv skal strax komme over, saa kan Gud gjøre, hvad han vil. Jeg har befalet Gud al min Sag og vil nøjes, i hvort (ɔ: hvorledes) han vil have det, for jeg véd, han forlader mig ikke. Saa som mig tykkes, da er det en underlig Verden. Holger Rosenkrantz er nu af med Skanderborg; Fruen drog derfra i Fredags med alt hendes Tingest, men Holger blev endnu en Dag eller to der, saa siger min Karl. Gud hjælpe vel, skal man saa flytte i Utide[2]). Jeg kan nu intet mere skrive eder til, jeg gaar nu til Sengs i Guds Navn. Gud Fader og Søn og den hellig Aand befaler jeg eder, min allerkjæreste Moster; han bevare eder for alt det, som ondt er, og lade mig finde eder sund og helbrede i Guds Frygt. Jeg beder eder saa gjerne, at I forglemmer mig ikke i eders Bøn, som jeg ham beder, det Gud bevare eder altid vel, min allerkjæreste Moster. — Ex Korsør Tisdagen med Hast.

P. Oxe.»[3])

Det har dog saaledes vistnok været Kongens egen Lyst til Skanderborg, der mere end Peder Oxes Hævnlyst har været Skyld i den hensynsløse Adfærd, der var vist mod Birgitte Gøje. Et og andet Træk til nogen Uvilje

[1]) Formodentlig Inger Oxe, den unge Dronning Sofies Hofmesterinde. At Karlen kom fra Skanderborg, fra Kongens Omgivelser, fremgaar af det følgende.

[2]) Sigter maaske til, at hun selv frygter for at maatte afstaa sin Forlening, Korsør, der i Januar 1574 forlenedes til Ejler Krafse.

[3]) Egenhændig Original, Adelsbreve, Fasc. 50, Nr. 69, kgl. Bibl. — At dette „P. Oxe“ ikke skal være Peder Oxe, men Pernille Oxe, fremgaar dels af Stedet (Korsør), dels ved Sammenligning med flere andre originale Breve fra Pernille Oxe. Jeg skylder Hr. C. F. Bricka denne Opdagelse.

mod Peder Oxe fra Kongens Side kan spores netop paa denne Tid. Lybeckernes Foged paa Bornholm, Schweder Ketting, giver saaledes Peder Oxe Skyld for at have forspildt hans Gunst hos Kongen, fordi Peder Oxe, der selv ejede Gods paa Bornholm, søgte at komme i Besiddelse af hans Gaard Vallensgaard, hvilket ogsaa lykkedes ham. Schweder Ketting havde imidlertid i den Grad gjort sig berygtet paa Bornholm, at han blev afsat, saa den Beskyldning har Kongen neppe taget sig nær, hvis den overhovedet er kommen ham for Øre[1]). Kjøbenhavns Borgere havde klaget over, at de bleve for haardt medtagne ved Befæstningsarbejderne paa Kjøbenhavns Slot; Kongen havde derfor (16. Marts) fra Skanderborg befalet Peder Oxe at standse med Arbejdet; men da Peder Oxe fremstillede Sagen for ham i et andet Lys, svarede han (2. April), at han i denne Sag «vilde have ham naadigst undskyldt»[2]). — Vigtigere er det, at Kongen paa denne Tid synes at have været misfornøjet med Peder Oxes Finansstyrelse. Han klager (2. Februar) til Peder Oxe over, at den Skat, som Rigsraadet har bevilliget for nogle Aar af Bønder og Almue, ikke indkommer regelmæssig og med hvert Aar formindskes. «Hvis Forsømmelse derudi findes», tilføjes temmelig spidst, «kunne vi ikke vide, og endog vi os tit og ofte derover have beklaget, formærke vi alligevel ikke, at der føres nogen Raad imod.» Ligeledes bebrejdede Kongen Peder Oxe, at Greven af Schwartzburg og hans Ryttere ikke havde faaet deres Penge i rette Tid[3]).

Der gaar en noget gnaven Tone gjennem disse Breve. Om det skulde staa i Forbindelse hermed, at Kristoffer

[1]) Jfr. Hübertz, Aktstykker til Bornholm. S. 394 ff.
[2]) Kbhvns. Dipl. IV, 604–5.
[3]) Ryge, S. 268: 271.

Walkendorf kort efter blev Rentemester, tør vi ikke afgjøre. Peder Oxe begav sig for øvrigt kort efter til Jylland og var nu i længere Tid i Kongens Nærhed. Der er noget uklart i Kongens Forhold til ham. Paa den ene Side havde Kongen en saa stor, maaske noget trykkende Følelse af hans Dygtighed, at han ikke kunde undvære ham, ja endogsaa undertiden lagde saa stærkt Beslag paa hans Tid, at han, den mægtige Rigshofmester, ikke kunde faa et Par Dages Orlov; paa den anden Side gik der en stadig Understrøm af en ydmygende Følelse fra Fortiden, som især viste sig efter Peder Oxes Død.

Peder Oxes Forhold til Birgitte Gøje vedblev imidlertid at være det allervenskabeligste. Hertil bidrog ikke mindst den varme Interesse, som Peder Oxe saa vel som Brødrene Holger og Jørgen Rosenkrantz viste for Herlufsholm Stiftelse, og den udmærkede Hjælp, han ydede sin Moster under de Retsstridigheder, der truede Stiftelsens Bestaaen. Dette gjør Peder Oxe til en af Herlufsholm Stiftelses største Velgjørere. Samtidig med, at Aakjær blev opsagt Birgitte Gøje, overlod Rigsraadet (Peder Oxe, Holger og Jørgen Rosenkrantz, Peder Bilde, Bjørn Andersen, Ejler Grubbe og Peder Munk) ved Brev af 20. Oktbr. 1571 Fru Birgitte selv at bestemme, hvem der skulde være Forstander i den afdøde Børge Trolles Sted[1]). Den efter Birgitte Gøjes Ønske udvalgte nye Forstander, hendes Søstersøn Oluf Movridsen (Krognos) til Bregentved, begyndte derpaa i August 1572 med stor Iver Forfølgningen til Laas paa Skolens Ejendomme, for at alt kunde være sikret Stiftelsen inden Fru Birgittes Død, men fandt en Modstander i hendes egen Broder, Kristoffer Gøje til

[1]) Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, S. 135.

Gunderslevholm, der bestred Skolens Ret til at tage Laasebrev. Sagen skulde for paa det kgl. Retterting i Ringsted den 25. Februar 1573. Hvor magtpaaliggende Peder Oxes Bistand har været Birgitte Gøje, ses af et meget venskabeligt Brev fra Mette Rosenkrantz til hende af 19. Februar s. A., hvoraf fremgaar, at hun havde ønsket Peder Oxes Nærværelse i Ringsted i denne Anledning[1]). Dette skete dog ikke, men Peder Oxe havde skriftlig givet sin Betænkning i Sagen. Kort efter (27. April) skjænkede Birgitte Gøje derpaa Peder Oxe al den Lod og Andel, som kunde tilfalde hende i Kjeldkjær Gods, saa at dette gamle Stridspunkt nu blev helt afgjort, og da Oluf Movridsen kort efter selv døde (25. Juni), skjænkede hun (4. August) Peder Oxe hele den Andel, der kunde tilfalde hende i hans store Godser, og overdrog ham hele Forhandlingen med de øvrige Arvinger om det indviklede Skifte. — Oluf Movridsen var kort før sin Død bleven gift med Frederik II's Ungdomskjærlighed, den forlængst afdøde Rigshofmester Ejler Hardenbergs Broderdatter, Anna Hardenberg. At Peder Oxe lige saa vel som Birgitte Gøje og Brødrene Jørgen og Holger Rosenkrantz, af hvilke den sidste havde været gift med Oluf Movridsens Søster, har modarbejdet Kongens Forhold til Anna Hardenberg og arbejdet for dette Giftermaal, tyde flere Omstændigheder paa[2]). Ogsaa deraf kunde maaske Kongens mindre venlige Stemning mod Birgitte Gøje og Peder Oxe paa denne Tid forklares. Peder Oxe har ogsaa medbeseglet Oluf Movridsens Morgengavebrev til Anna Hardenberg, hvorved

---

[1]) Ryges Fortale til Peder Oxes Levned. Om Brevets Datum se Brasch, Gl. Ejere af Bregentved, S. 193.

[2]) Jfr. Anna Hardenbergs dunkle Brev af 21. Januar 1572 hos Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, Tillæg Nr. 34, S. 227.

Bregentved sikredes hende paa Livstid, og under Skifteforhandlingerne tog han sig af hendes Tarv. — Oluf Movridsen, der var død under et Besøg paa Klavsholm i Jylland, blev først begraven i Familiebegravelsen i Ringsted den 21. September. I den Anledning skriver Peder Oxe den 12. September fra Kjøbenhavn til Birgitte Gøje: »Kgl. Majestæt er dragen til Kolding. Alle Landsaatterne have Hjemlov, men jeg maatte ikke faa Lov til Bryllups, men med stor Nød kunde faa Lov at komme til salig Olufs Begravelse, og maa ikke drage herfra før paa Lørdag og skal være her paa Mandag der næst efter»[1]. — Dog overværede Peder Oxe tillige med Peder Bilde og den rosenkrantz'ske Kreds Kong Frederiks førstefødte Datters Daab paa Koldinghus den 25. Oktbr., og det følgende Aar var han i en lignende Anledning tilstede paa Skanderborg Slot[2]).

Imidlertid fortsattes Forhandlingerne om Skiftet efter Oluf Movridsen. Man har i den Anledning en Række overordentlig venskabelige Breve fra Peder Oxe til Birgitte Gøje fra Slutningen af 1573 og Begyndelsen af 1574. Peder Oxe havde megen Møje med at ordne Sagen paa en heldig Maade; men det lykkedes ham tilsidst at tilfredsstille Kristoffer Gøje ved at lade ham faa Del i alle Hovedgaardene, Bregentved, Bollerup o. s. v., og hermed synes at være forbunden den ligefremme eller stiltiende Aftale, at Kristoffer Gøje opgav alle sine formentlige Fordringer paa Herlufsholm. Herved syntes denne Sag at være fast ordnet, da Birgitte Gøje døde Natten til den 26. Juli 1574. Striden om Herlufsholm skulde dog blusse

¹) Bricka, S. 144.
²) Sjæll. Tegn. 1573, p. 191; 362.

op paa ny efter hendes Død, idet Jørgen Marsvin, der var gift med en af hendes Slægtninge, atter søgte at omstyrte Gavebrevet. Det lykkedes dog Peder Oxes Broder, Albert Oxe til Nielstrup, der efter Oluf Movridsens Død af Rigsraadet var udnævnt til Forstander, at faa dette Angreb afslaaet med stor juridisk Kløgt ved to kgl. Rettertingsdomme af 20. og 21. Oktbr. 1575, hvorefter der endelig blev givet Laasebrev for Besiddelsen af Herlufsholm og dermed »evig Tielse for denne Sag«[1]. Tre Dage efter døde Peder Oxe, der dog saaledes skulde se denne Sag afgjort, der havde interesseret ham saa meget og hvis Afgjørelse han neppe har været uden Del i.

Allerede i Brevene til Birgitte Gøje fra Slutningen af 1573 omtaler Peder Oxe sin Svagelighed. I Løbet af Sommeren 1575, da han havde haft saa mange forskjelligartede Forretninger, blev Sygdommen værre. Allerede 31. Juli anfører Kongen Peder Oxes haarde Sygdom som Grund til, at han og Dronningen ikke kunde rejse til Meklenborg. Den 2. Oktober var derpaa Peder Oxe og Peder Bilde med deres Fruer tilsagte til at give Møde paa Frederiksborg Slot, hvor Kongen fejrede Klavs Glambæks og flere andre Adelsmænds Bryllupper[2]. Senere nævnes han ikke, før han den 24. Oktober døde paa Frederiksborg Slot af Vattersot, kun 55 Aar gammel[3].

---

[1]) Om det interessante Retspørgsmaal henvises til Braschs Udredelse heraf i „Gl. Ejere af Bregentved“, hvorved det er lykkedes at faa Klarhed paa dette Spørgsmaal, der hidtil havde været en Gaade, selv for Retshistorikere som Kolderup-Rosenvinge. Dog maa det fremhæves, at Forholdet mellem Dommene af 20. og 21. Oktbr. 1575 tildels allerede er udredet af Prof. Listov i Festskriftet 1865, S. 15 ff.

[2]) Sjæll. Tegn., p. 75.

[3]) Om hans Død henvises ogsaa til Dançay's mærkelige Ytringer, trykte i Handl. rör. Skand. Hist. XI, 115; 116; 117. — Man ser

Officielt havde Peder Oxe modtaget mange Beviser paa Kong Frederiks Naade. Han havde gode Forleninger, og hans Billede er prydet med den store Guldkjæde med Kongens Portræt, der gaves som Hæderstegn til betroede Mænd. At Kongen satte stor Pris paa hans Dygtighed, derom vidner blandt andet det ovenfor omtalte Brev til Svigerforældrene i Meklenborg, og da han i et Brev til sin Søster Anna i Sachsen havde omtalt hans Død (11. Novbr.), svarede denne med dybe Beklagelser herover, da hun vidste, hvor vanskelig Kongen kunde undvære hans Tjeneste og finde en Stedfortræder for ham. Men alligevel havde Kongen strax efter hans Død sendt Rigsraad Hans Skovgaard, der i lang Tid (1557—73) havde været øverste Sekretær i det kgl. Kancelli og hvem Kongen synes at have sat særlig Lid til, som fortroligt Sendebud til Sachsen og flere andre tyske Hoffer for at opspore, om man ikke kunde finde Beviser for Peder Oxes Færd under Udlændigheden. Han bragte tilbage med sig den Række af Papirer, som endnu findes i Gehejmearkivet og som se saa kompromitterende ud for Peder Oxe; men det var kun Afskrifter; man søgte da atter at faa Originalerne, men disse kunde ikke findes[1]).

Atter viser sig her den Dobbelthed, der fandtes i Kongens Forhold til Peder Oxe, og denne ugunstige Understrøm gav sig ogsaa nu Luft i forskjellige andre Hand-

---

heraf, at Peder Oxe paa den Tid ansaas for en Fjende af Frankrig; jfr. Fr. II's Ytringer S. 87, at Kongen af Frankrig burde overholde Religionsfriheden i sit Land, da vilde han faa flere Venner.

[1]) Ryge, S. 328 ff.; Tr. Lund, Skitser, S. 107. — Om Hans Skovgaards Stilling til Kongen se Rørdams Univ. Hist. II, 403 ff. — Skyldes de skarpe Skrivelser, der udgik fra Frederik II's Kancelli, Hans Skovgaards Pen?

linger. Allerede den 30. November afslog Kongen fra Vordingborg Mette Rosenkrantz's Ansøgning om at maatte beholde Lenene i det mindste til førstkommende 1. Maj, som var den sædvanlige Fraflytningstid; Kvæget skulde strax føres bort fra Vordingborg, da Kongen selv af og til vilde holde Hus der; gjorde hun det ikke i Løbet af faa Dage, saa Kongen sig, om end ugjerne, nødsaget til at lade det drive til Gisselfeld eller Vallø! Arvingerne fik Ordre til strax efter Begravelsen at aflevere Inventarium, Breve m. m. fra alle Lenene; senere (8. Januar 1576) fik de dog efter Mette Rosenkrantz's Ansøgning Udsættelse hermed til Fastelavns Søndag, fordi Peder Oxes Brevkister vare under Forsegling og ikke kunde brydes, før alle Arvinger vare tilstede[1]). Kort efter fik Mette Rosenkrantz dog gjennem den øverste Sekretær i Kancelliet, Arild Huitfeldt, Kongens Tilladelse til at vente til Søndag før Paaske med hvad hun blev Kongen skyldig, hvorover hun var meget taknemmelig. Ogsaa Peder Oxes Enke maatte saaledes, ligesaa vel som tidligere Birgitte Gøje og Holger Rosenkrantz, «flytte i Utide» [2]).

Imidlertid paatænkte Mette Rosenkrantz at sætte sin afdøde Husbond et prægtigt Mindesmærke i Frue Kirke

[1]) Ryge, S. 338—41. — Formodentlig staar det i Forbindelse med de langvarige Skiftestridigheder, at flere Kancelli-Akter, som Peder Oxe som Rigshofmester havde laant og bortført fra Rigsarkivet paa Kallundborg Fole (Peder Bildes Forlening), endnu 1581—82 ikke vare komne tilstede (A. D. Jørgensen, De danske Rigsarkivers Hist., Kbhvn. 1884, S. 26).

[2]) Mette Rosenkrantz til Aruidt Huitfeldt, dat. Vallø $^{18}/_{1}$ 1576: „. . . formercker ieg aff ethers skriffuillsze, att hanns Ma[tt] naadigst haffuer wndt mig och mine arff[e] att mue opstaae mett huis wij bliffwer hanns konn. Mts. skyldigh tiill then søndagh nest for Paaske, for huilckitt jegh betacker hanns naade paa thett aller wnnder dannigste, och gudt allmecht[e] skall rigeligenn bekænne h. k. M. thett till“ sinn tidt (Orig i Adelsbr., Fasc. 33).

i Kjøbenhavn, hvor han var bleven begraven, og sendte den Anledning nogle Stenhuggere til Lüttich efter en so Sten og Jernværk[1]). Ogsaa her greb Kongen paa e ubehagelig Maade ind. Birgitte Gøje havde i Herlufsho Kirke ladet oprette et prægtigt Mindesmærke for Herl Trolle og sig selv, ikke en af de sædvanlige flade Ste med udhuggede Figurer, men en stor ophøjet Sarkofag Pernille Oxe havde derpaa i selve Frue Kirkes Højko ladet indrette en lignende stor ophøjet Begravelse for si afdøde Ægtefælle, Søhelten Otte Rud, og nu vilde man samme Højkor oprette en lignende stor ophøjet Begravels for hendes Broder, Peder Oxe. Da Kongen fik dette a vide, befalede han Pernille Oxe at nedrive Otte Rud Begravelse og forbød samtidig Peder Oxes Arvinger «a understaa sig» at opføre en saadan høj Begravelse fo Peder Oxe i Fru Kirkes Højkor, hvor den vilde være ti Hinder ved kongelige Kroninger og andre lignende Ceremonier; en saadan usædvanlig Skik, som nu en stakke Tid (Birgitte Gøje!) var bleven Brug hos Adlen, var desuden utilstedelig, hedder det endvidere i Skrivelserne, da saadanne ophøjede Begravelser kun passede sig for kongelige Personer — Kongen lod ogsaa kort efter (1578) det pragtfulde Gravminde i Roskilde Domkirke opsætte for sin Fader —; hvis de ikke kunde lade sig nøje med alminde-

---

[1]) Mette Rosenkrantz til Arild Huitfeldt, dat. Kbhvn. 24. Januar 1576: . . . giffuendis ether wennligen att wide, thett ieg haffuer bestillt hoss enn stennhugger wdj Kiøbennhaffen, att hannd skall hugge mig min sallig hosbonndis begreffnis wdt, at ther till fattis hannom nogenn sort stienn, som hannd skall bruge ther till, och skall hand lade honntho same sten wdj Lannt Lydicke (o. s. v.). Vedlagt er et Udkast til et Pas for to Stenhuggere til „lantte Lyeck in Waalslandtt" for at bestille „ett licke suart styen ende ander ijserwerck" (Adelsbr., Fasc. 33).

lige Begravelser, som tilkom dem, maatte de lade dem indrette i deres Sognekirker[1]). Peder Oxe maatte saaledes nøjes med en almindelig Ligsten i Frue Kirke, hvorpaa han og Mette Rosenkrantz vare afbildede. Dens Indskrift lød:

Her ligger begraffvet Erlig oc Velbiurdig Mand Peder Oxe til Gisselfeld, Kongl. Mayts. oc Danmarckis Rigis Hoffmester, som Gud henkallede paa Friderichsborg den 24 Octobris Aar MDLXXV. hos hannem huilis hans kiere Huusfrue Velb. oc Gudfryctig Frue, Frue Mette Rosenkrandtz aff Walløe, som hensoff i Herren den — — Aar MD — —.

Gud forlene dennem ehn erefuld Opstandelse.

Paa den nordlige Side i Koret blev derpaa anbragt et Epitafium med en lignende Indskrift. Dødsdagen angives dog her nøjagtigere til Mandag næst for Simonis og Judæ Dag, som var den 24. Octobris, Formiddag Kl. mellem 11 og 12[2]).

Ogsaa i Braaby Kirke ved Gisselfeld er der i Aaret 1579 opsat et Mindesmærke over Peder Oxe af Mette Rosenkrantz; det er af Marmor i Altertavleform, med Fløjdøre, hvorpaa baade hun og han ere afbildede i knælende Stilling, forsynet med hans og hendes Vaaben og Aarstallet 1579. Men desuden er der i Muren indsat en Ligsten, der i tidligere Tid har været bekostet af Peder

---

[1]) Brevene af 2. og 3. April 1576 i Kbhvn. Dipl. IV, 617—18, og især den fornyede Befaling ang. Otte Ruds Begravelse af 13. Juli 1576, hvori Kongen siger, at han har gjort den Skik og Ordning, at ingen af Adlen maa gjøre sig Begravelse over Jorden paa Fyrsters og Herrers Vis.

[2]) Se Ryge, S. 330, og Hofman, Danske Adelsm., II, 176 (her Afbildning af Gravstenen, der gik til Grunde ved Kirkens Brand 1728).

Oxe med Plads aaben for Dødsdagen og Dødsaaret, som derpaa senere er blevet udfyldt med 4. November 1575. Denne Dag svarer efter ny Stil til 24. Oktober efter gammel Stil; Stenen selv viser Peder Oxe hvilende ovenpaa en Ligkiste eller Baare (ɔ: ovenpaa en høj Begravelse[1]).

At Frederik II ved sine Eftersøgelser i Tyskland dog vistnok har tænkt paa om muligt at kunne inddrage Peder Oxes store Godser — ligesom Kong Hans i sin Tid gjorde ved Povl Laxmand og Frederik III et Aarhundrede senere ved Gisselfelds daværende Ejer, Kaj Lykke —, derom faar man en Mistanke, naar man ser ham i Aaret 1577 forlange Erstatning af hans Arvinger for de Rettigheder i Torsø Gaard og Gods, som Kristian III i sin Tid havde opladt Peder Oxe. Arvingerne maatte da udbetale til Kongen 18,000 Daler og give Peder Oxes Gods paa Bornholm til Vederlag for Torsø. Hvad Rettigheder Kongen forøvrigt har haft i denne Oxernes gamle Ejendom, hvorom de havde ført saa haard en Strid med Gøjerne, er temlig dunkelt[2]).

Det travle Rygte kunde ikke lade den mægtige Rigshofmester dø en naturlig Død. «Peder, gro dine Horn nu ud igjen, vil du nu stanges? Du er en Oxe og skal dø som en Oxe», lader det Kongen udbryde og derpaa tage ham af Dage! Saaledes blev ogsaa Peder Oxe indlemmet i den Række af Mænd, som Rygtet med Urette lod den heftige Konge tage af Dage eller saare. Ingen

---

[1]) Jfr. Rasmussen, Gisselfeld S. 312; 314. At 24. Oktbr. er den rette Dødsdag fremgaar af alle samtidige Optegnelser (Indskrifterne i Frue Kirke og Kongens Brev til Kurfyrstinde Anna, Peder Hegelunds Almanakoptegnelser, Dançay's Breve i Handl. rör. Skand. Hist. XI, 115). Mærkelig nok har allerede Resen (Fr. II's Krønike S. 291) den 4. November.

[2]) Ryge, S. 51 og 390—95; jfr. Fam. Rosenkr. II, S. 40, Note 1.

Ligtale udkom efter hans Død, hverken af Niels Hemmingsen, der dog maaske paa den Tid, som ovenfor omtalt, var faldet noget i hans Gunst, eller af Vedel. Denne synes dog at have været syg paa denne Tid. Men han og hans Ven Peder Hegelund i Ribe tænkte paa at udgive en Række latinske Mindedigte til hans Ære; de lærde kappedes alle om at prise deres Velynder; de skildrede ham som en Nestor i Kongens Raad. Det var i denne Kreds, at Peder Oxe havde sine varmeste Beundrere.

Har man saaledes ikke nogen Ligtales udmalende Skildring af hans Fortjenester, saa tale dog hans egne Gjerninger kraftigere end Ord. Han døde i sin fulde Aandskraft som et mærkeligt Exempel paa Skjæbnens Omskiftelser. Man har fremhævet Aandens Smidighed som et af de mest fremtrædende Karaktértræk hos ham; men det er ikke nok til at forstaa hans Færd. En umaadelig Ærgjærrighed, en Blanding af Fortidens Vildhed og den nyere Tids mere afslebne Sæder kommer til Syne i hans omvexlende Liv. Og den samme Dobbelthed viser sig i de Billeder, man endnu har af ham. Billedet fra hans yngre Aar, der nu findes paa Gisselfeld (malet 1545), viser endnu en vis raa Kraft; det er Kristian III's og Landflygtighedens Peder Oxe: stærk Lidenskabelighed og raa Trods er Karaktertrækket heri; den stærkt fremtrædende røde Underlæbe giver ham næsten et frastødende Udseende. Betragter man Billedet hos Ryge[1]) med det fine Ansigt, det kort afklippede Haar, den høje Pande, de dybtliggende, men klare Øjne, det omhyggelig plejede Skjæg, faar man et ganske anderledes fremtrædende Indtryk af en høj aandelig Begavelse. Bag Mundskjæget viser sig endnu

[1]) Jfr. ovenfor S. 384, Anm. 1.

den fremstaaende Underlæbe; men Munden er tæt sammenkneben; der er et vist bestemt Træk derved, der vidner om stor Karaktérstyrke. — Der er endnu meget dunkelt ved Peder Oxes Færd; men saa meget kan neppe betvivles, at han i aandelig Begavelse og Dygtighed har været den mest fremtrædende Mand blandt den danske Adel i det 16. Aarhundrede, og at hans Rigshofmestervirksomhed i mange Henseender kaster et Glemselens Slør over et og andet i hans Fortid og over adskillige mindre heldige Egenskaber i hans Karaktér.

V.

Mette Rosenkrantz i Enkestand.

1575—1588.

Ved et Morgengavebrev af 11. September 1567 og et Livsbrev af 29. Juni 1569, som var medbeseglet af hans Søskende og Svogre, havde Peder Oxe sikret sin Enke paa Livstid Besiddelsen af Gisselfeld, Løgismose og Tølløse samt sit øvrige Jordegods og Kjøbstadsgods i Danmark, altsaa ogsaa Halvparten af Holmegaard og Halvdelen af Tange i Fyn og af Togerup i Skaane. Selv ejede hun jo Vester-Vallø og havde tilligemed sine Børn Skarholt i Skaane m. m., saa at Peder Oxes Enke var en af de rigeste Adelsfruer i Landet.

Uden Strid kom hun dog ikke i Besiddelse af sine store Godser. Peder Oxes mange Søskende gjorde nemlig mange Vanskeligheder ved Delingen af Løsøret, Kvægbesætningerne o. s. v. paa Peder Oxes Hovedgaarde; thi Løsøret var ikke medindbefattet i Morgengave- og Livsejebrevet; ja selve dettes Gyldighed blev omstridt, fordi den ugifte Johanne Oxe havde været under Peder Oxes Værge-

maal, da det udstedtes, og man beskyldte ham for at have tvunget hende til at underskrive. Dette kunde vel ikke bevises; men ved en Herredagsdom forpligtedes dog Mette Rosenkrantz til at give hende Fyldest, og hun maatte derfor udlægge en Del Gods til hende. I det hele medførte de Værgemaal, Peder Oxe havde udøvet for sine yngre Søskende, og den Myndighed, han synes at have udvist i disse Forhold, nu mange Vanskeligheder, hvorved Sagernes Afgjørelse forhaledes. I sin Svoger Peder Bilde havde Fru Mette under disse Forhold en god Støtte; han førte med Kraft og Held hendes Retssager overfor de af Kongen udnævnte Samfrænder, der skulde ordne Skiftesagerne, nemlig Niels Kaas, Peder Skram, Jørgen Rosenkrantz m. fl. Først i August 1578 var man kommen saa vidt, at Løsøret kunde deles. Man faar ved Skiftebrevene et Indtryk af det uhyre Bos Masse, den fyrstelige Pragt og Rigdom, som Peder Oxe var i Besiddelse af, men også af den Nøjagtighed, hvormed man gik til Værks ved disse Delinger; et Par af Peder Oxes Hoser (ɔ: Benklæder og Strømper i ét) bleve delte i to Parter! — Samtidig er der udfærdiget en af Mette Rosenkrantz egenhændig underskreven Jordebog over det Gods, hvormed hun var forlenet paa Livstid, og som efter hendes Død skulde tilfalde Peder Oxes Arvinger; nemlig i Sjælland Gisselfeld og Halvdelen af Holmegaard med omtrent 110 Gaarde og Møller (deriblandt Tøllese Mølle, medens Tøllese Hovedgaard mærkelig nok savnes), i Fyn Løgismose og «Halvparten af den halve Part i Tange, som nu ibor Mats Persen,» med omtrent 44 Gaarde, i Jylland omtrent 27 Gaarde, i Skaane Halvparten af Togerup med tilhørende 43 Gaarde foruden 107 Gaarde i Strøgods, i alt saaledes omtrent 330 Gaarde foruden noget Kjøbstadsgods. Dette var imidlertid ingen-

lunde alt, hvad hun var kommen i Besiddelse af efter Peder Oxe, da det kun er det Gods, hvormed hun var «forlenet», medens hendes Arv efter Manden ikke omtales heri. Med Jfr. Johanne Oxe og flere af Arvingerne var Sagen dog endnu ikke ført til Ende ved Fru Mettes Død 1588, — en langvarig Strid, hvori megen Trættekjærhed kommer til Syne fra begge Sider, mest dog fra Oxernes [1]).

Var det en stor Godsrigdom, der efterhaanden tilfaldt Mette Rosenkrantz, saa var hun, der ved Peder Oxes Død endnu neppe var 44 Aar gammel, ogsaa en Kvinde, der forstod at styre den.

Selv var hun en Frue mægtig og god
Og holdt sig som en Ridder anstod
I Adfærd, Miner og Lader.
Hun havde og under det Kvindebryst
En Ridders Hjerte og største Lyst
I Dyder at følge sin Fader.

Saaledes skildres hun af Lyskander, der selv var hendes Præst. Hun var en af disse mandige Karakterer, hvorpaa den Tids Adelsfruer afgive saa mange Exempler: virkelysten, stolt indtil Yderlighed, stærkt holdende paa sin Ret og som Følge deraf indviklet i en Mængde Retsstridigheder. En Del af disse Egenskaber havde hun arvet fra sin Moder, Fru Ide Munk, der endnu levede og som havde arvet en Del af Munkernes Trættekjærhed; men paa den anden Side havde Mette Rosenkrantz fra sin Fader, Oluf Nielsen Rosenkrantz, vistnok arvet en uskrømtet Religiøsitet. Den kommer oftere til Syne i hendes Breve,

[1]) Jordebogen af 29. Aug. 1578 findes endnu paa Gisselfeld. For øvrigt henvises om Striden til de vidtløftige Aktstykker hos Ryge, S. 344—420; Rosenvinges Gl. Domme III, 310; IV, 118 ff.; Skiftedelingen af Løsøret, se Tr. Lund i Danske Samlinger 2. R., VI, 168 ff. — En god kortfattet Udsigt over Arvestriden findes hos Rasmussen, Gisselfeld, S. 74 ff.

saaledes i hendes smukke Trøstebrev til Birgitte Gøje (S. 405). Denne Religiøsitet hørte den daværende protestantiske Tid til; den fremtræder stærkt baade hos Adelsmanden og Adelskvinden. Det er tydeligt nok, at den hos de bedre Karakterer er ærlig ment, selv om den undertiden kan komme til at tage sig noget underlig ud for os, blandet med den stærke adelige Selvfølelse og Trættekjærhed. Den er deres bedste aandelige Eje; den baade væbner dem mod Tidens Uro og lader dem gaa Døden frejdig i Møde. — Saaledes kommer der ogsaa hos Mette Rosenkrantz store Modsætninger til Syne. Sten Rosensparres og Peder Oxes stolte Enke havde, især som Peder Oxes Hustru, indtaget en af de første Pladser i Landet; hun havde levet omgiven af en næsten fyrstelig Pragt og var i Besiddelse af en stor Rigdom. Og dog kan denne Landets højeste Kvinde næst efter Dronningen midt i al sin Glans kun daarlig skrive sit Modersmaal; Tankerne flyde villig, men de kæmpe en fortvivlet Strid med Haanden og Bogstaveringen, og Sproget, der flyder fra hendes Læber, har saa yderliggaaende en Bondeudtale, som man vel kan tænke sig[1]). Og overtroisk er hun som de fleste i den Tid. Rigshofmesterens Enke tilskrev henimod sit Livs Ende sin Svaghed en skaansk Troldkvindes Forgjørelse; hun lod hende derfor gribe og tage Nævninger over hende, der dømte hende skyldig; hendes Søn Oluf Rosensparre havde hende derpaa i længere Tid siddende i

---

[1]) Jfr. ovenfor S. 406 og nedenfor Brevet fra 1583. Hendes Skrivere udtrykke sig derimod i et almindeligt Skriftsprog. Hendes egenhændige Breve ere af Værd for dem, der i poetiske Skildringer ville efterligne den Tids virkelige Sprog, saaledes som det lød fra Læberne, ikke et Sprog, som uagtet en Del gammeldags Udtryk aldrig er blevet talt saaledes.

Fangehullet paa Skarholt, da Landsdommeren, som det synes med Vilje, trak Sagen i Langdrag, indtil Regeringsraadet i Kristian IV's Mindreaarighed i Aaret 1591 gav ham en drøj Paamindelse om at afsige endelig Dom i Sagen, «saa vi (Kristian IV) for mangfoldig Overløb og Klagemaal i samme Sag én Gang for alle maatte blive forskaanet» [1]).

Dog maa det til Fru Mettes Ros siges, at hun under den langvarige Arvestrid med hendes Mands Slægtninge ingenlunde altid stod paa en personlig uvenlig Fod med dem. Derom vidner følgende Brev af $^{30}/_{8}$ 1583 til Dronningens Hofmesterinde, Fru Inger Oxe. Det kan tillige tjene som en Prøve paa Fru Mettes Retskrivning, om den end ikke er fuldt saa slem som i flere andre Breve. Desuden indeholder dette Brev ret karakteristiske Ytringer om Forholdet til Kongen. Denne havde nemlig tilskrevet Lensmanden paa Vordingborg, Peder Oxes Eftermand Ejler Grubbe, om at sagsøge Fru Mette for et Dyr, hendes Skytte havde skudt paa Rytting Bys Ejendom; thi vel havde hun en Gaard der, men Kongen agtede det dog for ubilligt, at hun for dens Skyld «skulde lade overstrippe vort og Kronens Ejendom derhos» [2]).

Fru Mettes Brev til Fru Inger Oxe lyder saaledes:

«Mijn hjartte Søster, gud vuerre med dig y alle dynne vuege med all vuilffart, jeg ttacker dig paa dett vuenlliste ffor alltt hullhed och gaatt, Som jeg aff dig ij manje maade beffiner, huilckde skall vuerre uforgett hoz mig ij alle di maade, du kantt vuere ttintt med, Saa vuitt ij min fformu er etc. Mijn H. Søster, er din skeryffuellz

---

[1]) Skaanske Tegn. 1589, p. 50, og 1591, p. 196; jfr. Friis, Familien Rosensparre, S. 18.

[2]) Sjæll. Tegn. 1583, p. 188.

mig ttyl henne komen med min ffode Jeæns Huaz[1]), Huorre end aff jeg formercker, att du haffuer vuerrede møgde Snag oc eylle ttyl pass, Sin du er komen tijl Jyllen, huilckde mig eontt gør aff alltt mijtt Hjartte, Gud ffor Sin keærre Søn sparre dig leng och vuil ij Sin fferøtt. Herr er yett stortt ffald belandt adellen, gud Se naadeligen for vuoz alle och sparre alle vuorre vuener[2]). Herloff Skaffe[3]) og hanz Søster Ellsse[4]) di ffølldez ner att, och derr myn moder, min Søster och jeg ffølldez att ttil Eskelstrop att besøge Anne[5]) ij hennez ssaarig, da vuaar baade Ssill[6]) och Salli Elsse hoz Anne, och vuor vuil ttil Pass, och nu staar baade Herloff oc Ellsse lig, dørrz ssell gud haffue och onne dønnom med alle kerrstenne jen ærreffulld opstannllsse. Min hjertte Søster, lad mig ju vuid, huorr du nu er ttijl pass, och huor ssenartt min herre och min ffervsse naade[7]) atter dønnom herr offuer ttijl landett. Din Sundhed att hørre er mig keærtt, och maa vuil bekeænde, att mig forlensze rætt ffast effter din ttilkomst och att vuerre ij din gode omgenllz, gud onne vuoz att ffinnz Sunne ij hans ffrøtt, nar hand vuill fføge ttijden. Jeg vuil ynske aff Gud, att myn Herrez naade

---

[1]) Maaske den samme Jens Hvas, der 1581 forekommer som „Erik Lykkes Fuldmyndige“ (Rosenvinge, Gl. D. IV, 7), men neppe den samme som Jens Hvas til Sostrup m. m. (jfr. Hvass, Medd. om Familien Hvas, IV, 175).

[2]) Hendes egen Datter, Birgitte Rosensparre, døde 3 Dage senere (2. April) paa Aastrup.

[3]) Herluf Skave til Eskildstrup, Landsdommer i Sjælland, † 14/4 1583.

[4]) Else Skave døde ugift, altsaa inden 30/3 1583.

[5]) ɔ: Herluf Skaves Enke Anne Brahe, Datter af Tyge Brahe til Tosterup og Sofie Rud Jørgensdatter; jfr. Fam. Rosenkr. 2. Del S. 32. Hun døde 4/10 1590.

[6]) ɔ: Datteren Sidsel Skave, gift med Erik Kristoffersen (Basse) fra Sørup.

[7]) ɔ: Kongen og Dronningen („min Frues Naade“).

kunne ssennart kome herr offuer ttijll lande, att jeg kunne kome aff Eller Grobez dellemaal, att jeg icke Saa skulle forfløllz, Som jeg gør, euden billig aarsag, ij huilcke jeg skrev yffuer ttill aff minne vuenner, att di vuille berætte min Herre ligheden[1]) och derr hos eondskylle mig, att dett dyr, Som Eller ttaller mig tijl forr, er skott paa ffeællde och optagde paa ffeælde, huijlcked Eller med ejngen rætt kand berette, end doeg skaaffgemmeren haffuer anderless berætt dett for mynn Herre, jeg haffuer icke vuestde att fforrtørrnz hanz majestatt att lade skyde jett dyr, Som (ɔ: hvor) jeg med ffellere aff adellen haffuer load och del, ttil den gode jyllehøttid; daag jeg bekom inttde aff dyrrde, dett fførz tijl Worrinbaar, och nu skal jeg ttil anne bonnekuenne[2]). Nar du sser ligheden (ɔ: Lejligheden), min Herre er vuil ttilfferz, da bed hanz naade paa dett onerdanigste, att jeg maa vuerre same delle kuitt. Hanz majestatt er min Herre och konje, och jeg er alltt for rijnge att delle laaffuen med hanz majestatt. Hanz naade er fferom och god naack, menz di eonne fførr gor den eonne fferd, ssaa forlade dønem dett gud, y merr di hader eæncker och ffaderløsse, ju ffellerr herr beliffuer. Min H. Søster, jeg haffuer skerrffude kansseleærren ttil ij denne mjenen, nu er jeg befrøcttenz, om hand er icke ttil hoffue, Saa bekomer jeg ejnge Besked. Vuilltt du bede Johan Rud[3]), dett hand vuil vuil gørre, Som jeg ttro hannom och ttil, oc for huiz jeg naagen ttid ij mine dag kand forskylle hos hannom, att hand dette forskerrffue paa dett oner-

---

[1]) ɔ: Lejligheden.

[2]) Meningen er vel: nu skal jeg regnes til andre Bønderkvinder og maa ikke beholde mine adelige Rettigheder (jfr. senere: Anne gode jomfruer); jfr. Frd. II's Hdf, § 7.

[3]) Johan Rud til Møgelkjær, Søn af Søkrigeren Otte Rud og Pernille Oxe, altsaa Peder Oxes og Inger Oxes Søstersøn.

danigste vuill eudrette hoz min herre, och jeg maatte bekome min herrez Berrff ttil Eller Gerobe, att jeg maatte vuerre ij rollighed endellde for Same dyr; vuil gud jeg leffuer, vuil jeg ttinne Johan Rud ygen ij alle di maade, han kand haffue eærre och gaatt aff (o. s. v.) . . . Kenne Gud, jeg dig nu och allttid Saa ttroligenn vuil haffe beffalenz med mani M (ɔ: 1000) gode netter, ssom jeg ynnsker dig och Lissebrett Gyllenstieærnne[1]) och alle di anne gode jomfferor allesammenz. Aff Gissellffeælld Paaske Afftten mdlxxxiij.

Mette Rossenkerranz e. handz.

I en Efterskrift takker hun derpaa Inger Oxe for den Godhed, hun altid har fundet hos hende; hun tilbyder at udlægge til hende en af de bedste Gaarde, der ere hende tilfaldne efter Peder Oxe istedenfor hendes Anpart i Bramstrup; en af Gaardene her ved Gisselfeld kunde hun dog ikke undvære for Ægt og Arbejde; «jeg maa selv holde to Plove her ved Gaarden», tilføjer hun, «om jeg vil have Jorden lagt («latt») til Gavns i Aar»[2]).

Atter det følgende Aar havde den myndige Adelsfrue en Sag med Kongen, der tog sig af en Bonde i Tjæreby, hun vilde dele til Stavns[3]). Men medens hun selv mere tilskrev «onde» Ledere end Kongens egen Stemning den Slags Smaakævlerier, udtrykker hendes Moder, Fru Ide Munk, der nu nærmede sig sit Livs Ende, sig med langt

---

[1]) Lisbeth Gyldenstjerne, en Datter af Henrik Knudsen Gyldenstjerne til Aagaard og Lisbeth Brahe, f. 28/10 1564, var trolovet med Mette Rosenkrantzes Søn Oluf Rosensparre. Hun synes saaledes paa denne Tid at have været blandt Dronningens Jomfruer.

[2]) Egenhændig Original, Adelsbr. Fasc. 50, kgl. Bibl. — Et andet Brev fra samme Aar til Inger Oxe fra Fru Mette Rosenkrantz omtales i Rasmussens Gisselfeld, S. 313—14.

[3]) Sjæll. Tegn. 1584, p. 368.

større adeligt Overmod om Kronens Indgreb i hendes formentlige Rettigheder.

Fru Ide Munk havde nemlig, efter at hun havde indrettet sig paa Totterupholm (S. 291), en Mængde Stridigheder af forskjellig Art. En lang Aarrække var hun stærkt optagen af Arvestriden efter hendes Fader Mogens Munk, indtil Kongen (7/7 1567) havde mæglet et Forlig mellem Arvingerne, ifølge hvilket deres Broder Oluf Munk skulde udbetale dem en Sum Penge. Dette Forlig skyldtes maaske Peder Oxe, der netop paa denne Tid blev gift med Mette Rosenkrantz. I al Fald maatte han i det følgende Aar tage sig af Sagen, da Oluf Munk endnu ikke havde fuldgjort Forliget[1]). Med de kongelige Lensmænd og andre havde Fru Ide imidlertid i disse Aar en Række Stridigheder. Snart formener hun Kronens Bønder i Østrup at sætte Gjærder mellem deres Jord og Almindingen; snart beskyldes hun for at befatte sig med Jagten paa Krongaardenes Enemærker; snart have hendes Bønder drevet Oldensvin ind paa Kronens Skove, eller hun beskyldes for at have fældet et Træ i Kongens Skove, o. s. v. Imidlertid søgte Kongen at faa Fru Ides Gods paa Møen «eller andensteds» ved Magelæg; Fru Ide skulde da have Øvids Kloster i Skaane. Dette Mageskifte kom ogsaa tildels i Stand; der udstedtes endogsaa (11. Maj 1575) Brev til Peder Oxe om at indløse Øvids Kloster fra Lavrids Skram, da Kongen havde magelagt det til Fru Ide[2]). Sagen syntes saaledes bragt i Orden; Fru Ide kom ogsaa i Besiddelse af Klostret; hun indstallerede allerede sit Kvæg der; men imidlertid døde Peder Oxe, og under den ugunstige Stem-

[1]) Mette Rosenkrantz til Fru Ide Munk, 17/7 1568, Adelsbr. Fasc. 53.
[2]) Skaanske Tegn. p. 42; Sj. Reg. 1575, 9/3 p. 149 og 13/3 p. 106; 11/5 p. 87; Sjæll. Tegn. 19/2 1576, p. 126.

ning, Kongen i Begyndelsen synes at have næret til Peder Oxes Efterladte, blev Klostret pludselig forlenet til hans Yndling, Kristoffer v. Dohna[1]). Fru Ide maatte atter rykke ud med sit Kvæg, og det hele synes at være gaaet tilbage. Hun oprettede da Avl for egen Regning paa en Bondegaard i Kagstrup (Tune Herred); men her kom hun i Strid med Lensmanden, Eggert Ulfeld, der krævede Kongeskat af Gaarden, uagtet Fru Ide havde indrettet Gaarden til en Avlsgaard for sig selv.

Fru Ide Munk skrev da et meget indtrængende Brev til sin Svigersøn Peder Bilde om at henvende sig til Kongen, inden der gik Dom i Sagen: »Hans Naade turde ellers sige, at jeg skulde være saa trodsig og ikke vilde give Hs. Maj. tilforn et Ord derfor.« Med Styrke fremhæver hun sin paa Kongens Haandfæstning grundede Ret; hun var desuden ikke den eneste i Danmark, som for sin Trangs Skyld og til fornøden Sæd havde Avl og Brug, Foged og Folk til egen Dug og Disk paa sit Jordegods[2]). »Men«, tilføjer hun, »denne strænge Herre, Kongens Lensmand, er nu kommen saa haardt i Forfølgning med mig, at han ikke kan eller vil unde mig det; den samme Lov hav været fra Arilds Tid for Adlen, at de maatte have dem skattefri, som sidde for at bruge deres Avl og Ørkned og i Sogne, som deres Gaarde ligge, hvor de selv holde Hus og Folk at lade bruge deres Avl, og det gjaldt ogsaa

---

[1]) Erslev, Lensmænd S. 147; her nævnes Fru Ide Munk ikke blandt Besidderne af Klostret.

[2]) Hun anfører exempelvis Mogens Godskes Sønner i Lidemark, Villum Grubbe (i Vinderup), Otte Nordby i Bunderup, gift med Klavs Basses Datter, Ejler Grubbes Søstersøn i Viby, og mange andre; Mikkel Sehested har ogsaa et saadant Avl, „hedder Hiedensky, ligger og paa Heden, og bruger der intet andet, end haver det selv«.

for mig, da jeg her (ɔ: paa Totterupholm) først begyndte mit Hus af en Bondegaard. Skulde den Lov nu først lægges ned for mig, da skulde mange det maatte undlade, og det var ikke godt, at det skulde gjøres ufrit, som vi have frit og have haft frit . . . Det er imod Retten og al Billighed og kan komme Eggert og hans med andre flere ikke til megen Baade eller Fordel. Vi Adel skulde ikke af nogen Tyranni eller ondt Forsæt være hverandre saa hadelige; der er nok, os hader alligevel . . . Gud véd, det jeg gjør, har jeg gjort af Nød og ikke af Lyst. Da jeg blev af med det i Skaane, skulde jeg have et Sted at besørge mit Kvæg, jeg havde saa dyre kjøbt og betalt; jeg maatte forrykke det fra Øvids Kloster, og det var ikke godt, at Danmarks Adel skulde komme fra den Frihed, som de salig døde Forældre have haft før os. Skulde den Lov gaa ind, da havde vi ikke bedre end Bonden» [1]).

Udfaldet af denne Sag kjendes ikke, men den er et betegnende Vidnesbyrd om Kronens Ulyst til at anerkjende enhver Gaard, hvorpaa Adlen satte en Foged eller som den lod styre for egen Regning, som en adelig Sædegaard. For øvrigt var Fru Ide Munk tillige med Peder Bilde og Mette Rosenkrantz blandt de 49 Adelsmænd og Fruer, som paa denne Tid (Februar 1577) ydede Kongen et betydeligt Laan, de to førstnævnte paa 500 Daler hver, den rige Fru Mette paa 1000 Daler, og 1579 opfordredes de atter til at yde et nyt Laan, denne Gang dobbelt saa stort som de tidligere [2]). — En Del Stridigheder, Fru Ide Munk havde med andre adelige Lodsejere, skulle her ikke nærmere omtales. Betegnende er det, at Fru Ide Munk lige

---

[1]) Adelsbreve, Fasc. 47 (Munk), dat. Totterup $^{20}/_{2}$ 1577. — Efter Trap findes ved Kagstrup By Levninger af Volde og Grave.

[2]) Jacobsen, Skattevæsen, S. 219 ff.

saa lidt som sin Datter, Fru Mette, findes indbudt til de kongelige Fester, medens dette hyppig var Tilfældet med Fru Mettes Søster, Fru Birgitte Rosenkrantz, ogsaa efter Peder Bildes Død. Derimod fik Fru Ide Munk 9. Maj 1586 Indbydelse af Ejler Bryske til Dallund til hans Moders, Fru Anne Vifferts Begravelse den 15. Juni[1]), og den 15. Maj fik hun af Niels Skram til Urup en lignende Indbydelse til at overvære Jfr. Birgitte Rosenkrantzes Begravelse i Tavlov Kirke den 5. Juli[2]). Den 22. August samme Aar døde hun imidlertid i sin Gaard i Malmø, vistnok godt oppe i Halvfjerdserne, siden hun allerede 1529 var bleven gift med sin nu forlængst afdøde Husbonde. Ved hans Side i Valløby Kirke stedtes hun til Hvile den 29. September s. A.[3]).

Ved Moderens Død tilfaldt atter en betydelig Arv Fru Mette Rosenkrantz, deriblandt Totterupholm (Rosendal). Selv fuldendte hun paa denne Tid det Værk, der for os staar som det mest talende Vidnesbyrd om hende: Vester-Vallø med dets mægtige Taarne. Disse vare allerede paabegyndte 1581, thi dette Aarstal tillige med Rosenkrantzernes Vaaben midt imellem Rosensparrernes og Oxernes staar over Indkjørselsporten mellem Taarnene. 1586 var Bygningen under Spær og Tag, saaledes som det fremgaar af den Indskrift, der findes paa den modsatte Side af Porten ind mod Slotsgaarden[4]). Værket fremtræder her udelukkende som hendes eget, saa det formodentlig først er paa-

[1]) Adelsbreve (Ulfstand); hun kaldes her „til Nygaard".
[2]) Klevenf. Afskr.; her kaldes hun „til Totterupholm".
[3]) Ejler Brokkenhus i Fynsk top. Selsk. Saml. VI, 356; 358. Jfr. Fam. Rosenkr., 2. Del, S. 251, og Petersen, Vallø, S. 287, hvor Kisten nærmere beskrives.
[4]) Denne er meddelt mange Steder, bedst hos Petersen, Vallø.

begyndt efter Peder Oxes Død. — Inden sin Død havde hun derpaa begyndt at bygge et Galleri paa den Skillemur, som Peder Oxe og Peder Bilde ifølge en Kontrakt af 9. Februar 1568 paa fælles Bekostning havde begyndt at opføre inde i Gaarden mellem deres Ejendomme. Det maa have naaet en anselig Højde inden Fru Mettes Død i April 1588 og blev derpaa fortsat af hendes Søn Oluf Rosensparre. Fru Birgitte Rosenkrantz klagede da over, at dette Galleri tog Sol og Luft fra hende, ligesaa vel som det høje Taarn, og skaffede hende Røg i hendes Værelser. En Kommission af Adelsmænd (deriblandt Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm) maatte da i August 1588 skille Trætten, og Oluf Rosensparre maatte forpligte sig til ikke at føre Galleriet højere op [1]).

Hun bygde slet Vallø hen op af ny
Over grønneste Skove højt op i Sky,
Med Taarn og rødeste Tinde,
Med Saler og Galleri, Port og Bro,
Som bliver til Gavn for dem, der skal bo,
Og hende til ævig Afminde.

Saaledes skriver Klavs Kristoffersen Lyskander. Men at det store Vester-Vallø har været Søsteren Birgitte en Torn i Øjet, er maaske ikke saa utænkeligt. Det stod som et mægtigt Vidnesbyrd om hendes stolte, yngre Søster; men det krævede, for ret at tage sig ud, en lignende Bygning paa Øster-Vallø, og den kom aldrig! Først da vilde Vallø med to runde Ydertaarne og et firkantet Midtertaarn have dannet et harmonisk Hele.

Ogsaa Gunderup byggede Mette Rosenkrantz som Avlsgaard til Vallø [2]). Til sin Sognekirke i Herfølge

[1]) Jfr. nærmere Petersen, Vallø, S. 8 ff.; Rygø, S. 420 ff.
[2]) Dsk. Atlas VI, 431; jfr. Petersen, S. 323.

skjænkede hun i sit Dødsaar en kostbar Messehagel, Kalk og Disk. Denne Kirke blev fra nu af Hovedkirken for Vester-Vallø. I Aaret 1587 var Mester Klavs Kristoffersen Lyskander, den bekjendte Historiker, bleven kaldet til Præst her. Han blev dog kaldet hertil af Kongen, da de to Søstre, Birgitte og Mette Rosenkrantz, ikke havde kunnet blive enige med Sognemændene om Kaldsretten[1]).

Selv døde Mette Rosenkrantz kort efter, den 2. eller 3. April 1588, vistnok hos sin Søn paa Skarholt, siden hun troede sig forgjort af en Troldkvinde i Lund (S. 423). Hun blev saaledes kun 56 eller 57 Aar gammel og blev den 14. Maj s. A. begraven fra Skarholt Kirke, hvor hendes første Mand, Sten Rosensparre, ligger[2]). Dog synes Liget at være blevet ført til Frue Kirke, hvor Peder Oxe ligger (se ovenfor S. 328).

Af hendes to Børn med Sten Rosensparre var Datteren, Birgitte Rosensparre, Søndag efter Mikkelsdag 1578 bleven trolovet med Predbjørn Gyldenstjerne til Vosborg. Mette Rosenkrantz holdt i den Anledning et prægtigt Fæstensøl i sin Gaard i Kjøbenhavn. Man har endnu det Brev, hvori hun indbyder Fru Birgitte Bølle og dennes Mand, Kristoffer Gøje til Gunderslevholm, til Fæstensøllet og tillige beder hende om at laane hendes flamske Klæder, Drejl, Damaskes Duge og andre Linnedvarer, deriblandt ogsaa det «røde Damaskes Tapet», som Fru Birgitte havde arvet efter Oluf Movridsen (Krognos);

---

[1]) Rørdam, Lyskanders Levned, S. 21 ff. — I Kongebrevet af 27. Maj 1587 gaar Kongen ud fra, at Søstrene have Kaldsretten (Patronatsretten); men i Brevet af 1. Oktbr. 1587 siger han udtrykkelig, at Patronatsretten er hos Kronen. Dette var vistnok ogsaa rigtigt; først Aar 1600 overdroges den til Oluf Rosensparre.

[2]) Ejler Brokkenhus, Fynske Saml. VI, 369.

thi dermed skulde Salen overdrages[1]). Selve Brylluppet stod først den 28. August 1580. Allerede den 2. April 1583, paa en Tid, da der var «et stort Fald iblandt Adlen» (S. 425), døde den unge Fru Birgitte Rosensparre paa Aastrup. Hendes lille Datter Jytte Gyldenstjerne blev saaledes Arvetager paa Moderens Vegne efter Fru Mette. — Sønnen Oluf Rosensparre, der en Tidlang var bleven opdragen paa Gisselfeld (S. 330), var senere sat i Huset hos Fru Mettes egen gamle Lærer, Niels Hemmingsen, og derpaa paa Herlufsholm. Efter i nogle Aar at have opholdt sig i Udlandet, ægtede han efter sin Hjemkomst den 20. Septbr. 1584 sin Trolovede, den tidligere (S. 427) nævnte Lisbeth Gyldenstjerne. Da hun var i Dronningens Tjeneste, stod Brylluppet efter Tidens Skik paa Kjøbenhavn Slot[2]).

Den 8. Juli 1588 blev der holdt Skifte paa Vallø efter Mette Rosenkrantz. Hendes egne store Godser — henved 400 Gaarde eller Huse — skiftedes saaledes, at Oluf Rosensparre foruden Skarholt, der var udlagt ham efter Faderen, fik Vester-Vallø, det halve af Holmegaard, en Fjerdedel af Togerup i Skaane, Halvparten af Tange i Fyn (Gudme H.) og en Mængde Strøgods og Kjøbstadgods rundt om i Riget, deriblandt Gaarden i Kjøbenhavn paa Hjørnet af Amagertorv og Østergade. Predbjørn Gyldenstjerne fik paa sin Datters Vegne Totterupholm (Rosendal) med en Del Strøgods og Kjøbstadsgods (i Kjøbenhavn, Kjøge, Viborg o. s. v.)[3]).

---

[1]) Trykt hos Friis, Rosensparrerne, Tillæg 6.

[2]) Danske Samlinger, 2. R., V, 62; jfr. Friis, S. 20.

[3]) Uddrag af Skifteprotokollen, der nu findes blandt Rostgaards Samlinger paa Universitetsbibliotheket, er meddelt af Friis, Tillæg 7. — Brasch, Vemmetofte I, 105.

Endnu stod Delingen af Oxernes Arv efter Peder Oxe tilbage: Gisselfeld, Løgismose o.s.v.; men herom udbrød mange Stridigheder blandt Arvingerne, hvilket varede helt ind i det følgende Aarhundrede. Her indskrænke vi os til at bemærke, at Gisselfeld tilfaldt Karen Banner, Datter af Frans Banner og Anne Oxe, selv $^{31}/_{7}$ 1581 gift med Jørgen Lykkes Søn Henrik. Men ved disse Delinger var det velafrundede Godskomplex, som Peder Oxe med saa stor Flid havde samlet, atter blevet splittet ad.

VI.

Peder Bildes og Birgitte Rosenkrantzes sidste Leveaar.

1575—92.

Efter Mette Rosenkrantzes Død var Fru Birgitte ene tilbage af Valløkredsen; thi hendes Mand, Peder Bilde, var allerede død 1580.

De fem Aar, han levede efter Peder Oxes Død, havde ogsaa for ham været indholdsrige Aar. Som Dronning Sofies Hofmester indtog han en betydelig Stilling ved Hove. Han var saaledes tillige med sin Hustru blandt Kristian IV's Faddere; i Anledning af dennes Daab fik han det Hverv at modtage Kongens Svigerfader, Hertug Ulrik af Meklenburg, og i de store Daabshøjtideligheder i Kjøbenhavn i Juni 1577 fungerede han endnu som Dronningens Hofmester. — Atter i Januar 1579 overværede han tillige med sin Hustru og Søn, Oluf Bilde, Kongens anden Søns, Hertug Ulriks, Daab paa Koldinghus, hvorpaa han atter den 1. Marts samme Aar tillige med sin Hustru overværede Brejde Rantzaus Bryllup med Jfr. Sofie Rosenkrantz Eriksdatter fra Arreskov, hvilket Kongen fejrede paa Koldinghus[1]).

[1]) Sjæll. Tegn. S. 154; 172; 266; 267; 276; jfr. Rørdams hist. Kildeskrifter II, 658; 708.

Ogsaa som Rigsraad paalagdes ham mange forskjellige, især diplomatiske og juridiske Hverv. I Aaret 1575 fik han saaledes Ordre til at afgjøre de Stridigheder, der fandt Sted mellem Kongen og dennes Farbroder Hertug Hans om de gejstlige Forhold i Nordslesvig; en Betænkning, han i den Anledning afgav, er endnu til[1]). Kort efter deltog han i Forening med Niels Kaas, Jørgen Rosenkrantz og flere Raader i de Underhandlinger, der førtes med lybske Afsendinge om Lybeckernes Afstaaelse af Bornholm[2]). Tillige var han hyppig blandt de Raader, der i Kongens Fraværelse maatte beklæde de kongelige Retterting, som for Sjællands Vedkommende holdtes i Ringsted; dette var saaledes Tilfældet i Juni 1576, Maj 1577, Juni 1579[3]). Naar saa hertil kommer den Mængde Rigsraadsmøder og Herredage, han deltog i, har hans Tid i disse Aar været stærkt optagen af Rigens Ærinder. Endnu til Lenshyldingerne i Odense var han tilsagt at møde, men døde i Kjøbenhavn den 17. Marts 1580, 63 Aar gammel, hvorpaa hans Lig den 28. Marts førtes til Valløby Kirke[4]).

Af sine Forleninger havde Peder Bilde beholdt Kallundborg til sin Dødsdag, og hertil var 1571 Sæbygaard bleven lagt. Turebyholm gik som Pantelen over til hans Søn Oluf Bilde. 1573 var tillige Lellinge blevet mageskiftet til Peder Bilde. Som Lensmand synes han at have været stræng mod Bønderne; at han i den Henseende havde maattet døje flere skrappe Kongebreve, er tidligere blevet omtalt. Den kgl. Jagt i Kallundborg Len fik han

[1]) Sj. Tegn. p. 85; Ny kirkehist. Samlinger VI, 530—32.
[2]) Hübertz Aktstykker til Bornholm S. 454.
[3]) Sjæll. Tegn. S. 134; Rosenvinge, Gl. dsk. Domme III, 300; Rørdams Universitetshist. IV, 280; Geh. Ark., Dsk. Saml. Nr. 614.
[4]) Bruuns Dsk. Saml. 2. R. II, 202.

gjentagne Gange Ordre til at tage sig af. Saaledes fik han $^{18}/_{11}$ 1574 Ordre til at forhøre og dømme to Bønder, der havde skudt Vildt i de kongelige Skove; han skulde derfor i den Skov, hvor Vildttyveriet var begaaet, lade opsætte en dobbelt Galge, lade to Hjortevier slaa op paa Galgen og siden lade Bønderne staa deres Ret. Ogsaa det kgl. Jagthus paa Asnæs fik han Ordre til at istandsætte[1]), og da Adelsmanden Herman Nagel (Naffuel) til Følleslevgaard havde skudt et Dyr i Kongens Enemærke, fik han Ordre til at tiltale ham herfor ved Landstinget[2]). For øvrigt havde Peder Bilde foretaget betydelige Bygningsarbejder, hvortil han laante 30,000 Mursten mod igjen senere at levere et lignende Antal paa Krogen (til Kronborgs Opførelse)[3]). — Kallundborg blev derpaa kort efter Peder Bildes Død forlenet til Sten Brahe, der 10. Maj 1580 overtog Inventariet af Birgitte Rosenkrantz. Denne fik dog først i Februar det følgende Aar Kvittering for den Del af Madskatten af Kallundborg, «som endnu hos Bønderne tilbagestaar fra foregaaende Aaringer, da de for Armod ej have kunnet udgive den». Kort efter fik hun, ved Brev, udstedt paa Koldinghus den 8. April 1581, Kvittering «for de Mandtalsregistre paa Skat etc., som hendes salig Husbond antvordede Oluf Kold, daværende Proviantskriver, og nu ere brændte, da sidst Slottet brændte» [4]).

Fru Birgitte Rosenkrantz overlevede sin Husbond i 12 Aar. Er hun end ikke saa fremtrædende som sin

---

[1]) Orig. med Segl i Dsk. Saml. i Geh. Ark. Nr. 363.
[2]) Dsk. Mag. VI, 348.
[3]) Bruuns Dsk. Saml. V, 135.
[4]) Jørgensen, De danske Rigsarkivers Historie, S. 222. — Sjæll. Tegn. 1581, fol. 432, 447.

Søster Mette, lader hun dog til at have været en virksom Kvinde. Under Mandens hyppige Fraværelse havde hun oftere maattet styre hans store Forleninger[1]). Ved Hove vedblev hun ogsaa efter Mandens Død at være højt anskreven. Hendes Søn Oluf Bilde var nu ogsaa kgl. Hofsinde. I Aaret 1582 indbødes hun saaledes til Bryllupper paa Kjøbenhavns Slot. I Aaret 1589 blev hun tillige med Oluf Bilde og dennes Hustru, Margrete Rosenkrantz, tilsagt at møde i Helsingør hos Enkedronning Sofie[2]). Denne synes hun stadig at have staaet sig godt med[3]). Dog, det var jo nu Regeringsraadets Tid, og heraf var Oluf Bildes Svigerfader, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, et af de betydeligste Medlemmer. Da Fru Birgitte døde, viste Regeringsraadet sig ogsaa saa galant at skjænke 5 Stykker Daavildt af de kongelige Skove til hendes Begravelse[4]).

Ligesom Fru Birgitte i Forening med sin Søster Mette havde Strid dels med Sognemændene, dels med Kronen om Præstekaldelsen til Herfølge (S. 433), saaledes havde hun ogsaa i Aaret 1581 som Ejerinde af Lellinge haft Stridigheder med Kronen om Valget af en Sognepræst til Lellinge Kirke. I Forening med Sognemændene havde hun nemlig valgt en Hr. Jørgen Lavridsen til Præst, men Frederik II havde befalet Sognemændene at holde Præsten

[1]) Et Exempel herpaa, blandt andre, findes i Rørdams Universitetshist. IV, 292 (Straf af Tatere, der havde afbrændt en Gaard).

[2]) Sjæll. Tegn. 1582, fol. 17; 1589, fol. 188.

[3]) 1599, $^{8}/_{2}$, Kbhvn., gjør Enkedronning Sofie vitterligt, at os elskelige Fru Birgitte Rosenkrantz til Svanholm, Peder Bildes Efterleverske, har nu leveret ind i vort eget Kammer og os selv til Hænde 1000 Daler Hovedstol og 60 Daler i et Aars Rente (Kopibog i Dsk. Kong. Hist., Fasc. 73, Geh. Ark.).

[4]) Ordre af 6. April 1592 til Adam Norman, kgl. Maj.s Jægermester. Sjæll. Tegn, 1592, fol. 145.

i Ølsemagle for deres Præst. Man synes altsaa ved denne Lejlighed at have villet slaa Lellinge og Ølsemagle sammen, hvilket ogsaa senere var Tilfældet; for øvrigt var Ølsemagle ifølge Klemmebrevet af 1555 bestemt til Annex for Kjøge. Fru Birgitte Rosenkrantz gjorde gjennem sin Søn Oluf Bilde til Svanholm, da kgl. Hofsinde, Indsigelse imod, at Ølsemagle Sognemænd skulde afgjøre Sagen alene, hvilket hun ansaa for stridende mod Kirkeordinansen. Sagens Afgjørelse blev da henvist til Biskoppen i Forening med «de Højlærde i Kjøbenhavn» (Universitetsprofessorerne). Deres Afgjørelse synes at være falden ud til Fordel for Fru Birgitte og de Lellinge Mænd; thi Hr. Jørgen Lavridsen nævnes senere som Præst i Lellinge[1]).

I sine sidste Leveaar havde Fru Birgitte en stor Strid med Kjøge By om Græsningsretten Syd for Aaen, hvilken hun vilde formene Kjøge Borgere, uagtet det stod i Kjøge gamle Privilegier, at de skulde have Ret hertil. Da Kjøge Borgere klagede til Frederik II, bad denne (1585) Fru Birgitte om at unde dem denne Græsning, da de længe havde haft den og ikke uden Byens Undergang kunde undvære den, og da det jo desuden ikke kunde volde hende synderligt Afbræk eller Skade[2]). Efter Kongens Død kom Sagen imidlertid for et kongeligt Retterting paa Koldinghus i August 1590. Her mødte paa Fru Birgittes Vegne hendes Søn Oluf Bilde «til Svanholm», da Lensmand paa Abrahamstrup, og hendes Svigersøn, Rigsraad Jakob Seefeld til Visborggaard; men til Trods for de kgl. Privilegier,

---

[1]) Ny kirkehist. Saml. IV, 398—99, jfr. Petersen, Vallø, S. 60; Rørdams Dsk. Kirkelove I, 434.

[2]) Sjæll. Tegn. 1585, p. 505; jfr. Fam. Rosenkr. II, 210 (ɔ: Grev Kristoffers Privilegier, hvorved Gamle Kjøge paa begge Sider Aaen skjænkes Byen).

Byen paaberaabte sig, kom Retten dog til det Resultat, at da Byen ikke havde nogen Ejendomsret Syd for Aaen, kunde det kun være en Brugsret, og da der ikke gaves Hævd herfor, kunde Kjøge Borgere ikke tilholde sig nogen Græsning sønden Kjøge Aa paa Vallø Grund, «med mindre de kunde have det i deres Minde til Vallø»[1]).

Dette Brev viser tilfulde, at Fru Birgitte endnu paa denne Tid selv styrede Vallø, medens Styrelsen af Svanholm vistnok var gaaet over til Oluf Bilde efter hans Giftermaal i Aaret 1586. Rimeligvis har Fru Birgitte ogsaa efter denne Tid haft Bolig paa Vallø; det synes i al Fald at fremgaa af den Strid om Bygningerne, hun strax efter Mette Rosenkrantzes Død havde med Oluf Rosensparre (S. 432). Hun var i sin Enkestand, ligesom Søsteren, stærkt optagen af Byggeforetagender, dog ikke paa Øster-Vallø, men paa Valløby Kirke. Hertil byggedes mod Øst i Aaret 1590 et stort Korparti paa to Hvælvinger, hvorved Kirken fik en anselig Udvidelse. Sakristiet mod Nord, der benyttedes til Gravkapel, synes opført samtidig med Koret. Udvendig paa Gavlen findes et mandligt og kvindeligt Brystbillede samt Bildernes og Rosenkrantzernes Vaaben. I en Niche i Midten skal der have staaet et Mariebillede, der senere er nedfaldet. 1591 lod hun Pulpitur og Prædikestol udskære; Pulpituret blev prydet med Bildernes og Rosenkrantzernes Aneskjolde og med udskaaret Arbejde i Renaissance-Stil. Kontrakten med Snedkeren er endnu bevaret. Ogsaa til Taarnby Kirke ved Vallø skjænkede hun 1587 en kostbar Kalk, som dog er et Arbejde fra den katholske Tid[2]).

---

[1]) Rosenvinge, Gl. Domme IV, 193—202; jfr. Kbhvns Dipl. IV, 692.

[2]) Kirkehist. Saml. II, 490, hvor Kalken nærmere omtales. Petersen, Vallø, S. 273 ff.

Fru Birgitte Rosenkrantz døde den 12. Marts 1592, 62 Aar gammel, og blev den 23. April begraven i Valløby Kirke. Da pestagtige Sygdomme rasede paa denne Tid, er hun maaske, ligesom Faderen, bleven et Offer herfor [1]).

Med Peder Bilde havde hun ialt haft 10 Børn, hvoraf dog de 5 vare bortrevne af Pesten i Aaret 1565 (S. 325). De overlevende vare:

1) Sofie Bilde, f. 8/12 1549 [2]); gift 1573 med Jakob Seefeld til Visborggaard, Rigsraad og Regeringsraad i Kristian IV's Mindreaarighed (1595—96), Enkemand efter Sofie Rosenkrantz Ottesdatter fra Næsbyholm.
2) Birgitte Bilde, gift 11/5 1589 i Kjøge med Ove Lunge Iversen til Tirsbæk (f. 1548, † 1609).
3) Anne Bilde, gift s. D. med Johan Barnekov til Nielstrup (Søstersøn af Peder Oxe).
4) Oluf Bilde til Svanholm og Øster-Vallø, gift 23/10 1586 i Aarhus med Margrete Rosenkrantz Jørgensdatter fra Rosenholm.
5) Eske Bilde, som i sit Ægteskab med Elsebet Skram, Datter af Niels Skram Pedersen til Urup († 1601) og Kirstine Rosenkrantz († 1597), arvede Urup, Nebbe og flere andre Herregaarde i Jylland.

Ved Fru Birgitte Rosenkrantzes Død blev saaledes atter en Rosenkrantz Husmoder paa Øster-Vallø. Det var, som om Familien ikke ganske kunde give Slip paa dette

---

[1]) Petersen, Vallø, S. 289 (Indskriften paa Kisten). — Mag. f. d. danske Adel, S. 117. — Mansa, Folkesygdomme, S. 241 ff.

[2]) Hofman III, 323 har urigtig 1546; men Forældrene blevo først gifte 1548 (se ovenfor S. 284).

Herresæde, der nu havde tilhørt den i lidt over 100 Aar siden Hr. Niels Eriksen (Rosenkrantz) blev gift med Jfr Birgitte Olufsdatter (Thott) fra Vallø. Nærmere Omtal af Oluf Bilde og Margrete Rosenkrantz henhører imidlerti til Rosenholm-Linien.

Til hvilken Æt hørte Niels Ebbesøn?

En genealogisk Undersøgelse

af

Thiset.

Skjøndt vor Adels Genealogi og Personalhistorie saa langt fra kan siges at have været forsømt, at den tværtimod til sine Tider, og da navnlig i det 17. og 18. Aarhundrede, har havt en Mængde flittige, mere eller mindre dygtige Dyrkere, er dog det Udbytte, der kan drages af disses store Arbeider, i flere Henseender paafaldende ringe. Allerede med Hensyn til de opbevarede Slægttraditioner staae vi langt tilbage for Udlandet; vi savne ganske Sidestykker til de mangfoldige Ætter, der føre deres Ahner tilbage til Vilhelm Erobrerens Helte, til Carl den Stores Dage, til romerske Patricierslægter osv. Medens vore Naboer, de Svenske, kunne møde med Slægter, der gjøre Krav paa at nedstamme fra Regner Lodbrog eller endog fra — Pharaonerne i Ægypten [1]), saa naae den danske Adels Slægttavler kun i ganske enkelte Tilfælde tilbage til Tiden før det 14. Aarhundrede, selv om al historisk Kritik lægges paa Hylden og de overleverede Efterretninger tages for gode Varer. For Størsteparten af de gamle Adelsslægters Vedkommende

---

[1]) See Slægterne Båât og Aminoff i Anreps »Svenska Adelns Ättar-Taflor« I p. 364 og 40.

haves der aldeles ingen Optegnelser om deres Oprindelse og Resten fristes man til at dele i to Grupper, nemlig dem, der for sig hævde en reen dansk Herkomst, i Reglen ved som Slægtens Ætmand at opføre en ved dens Stamsæde høilagt Hedning, og dem, der mene at være indvandrede fra Udlandet og det ufravigelig altid enten med Erik af Pommern eller Christoffer af Bayern. Denne Inddeling ramler dog rigtignok ganske sammen ved blot den allerflygtigste Kritik, idet de formeentlig indvandrede Slægter ofte have været her i Landet længe før det 15. Aarhundrede og de foregivne Hedninger have, efter deres Plads paa Stamtavlerne at dømme, som oftest levet i det 14. og 15. Aarhundrede, altsaa paa en Tid, da saavel Hedenskab som Høilægning forlængst var afskaffet. En nøiere Kritik vil da ogsaa vise, at alle vore Stamtavler i Virkeligheden ere temmelig eens; de ere fyldige og paalidelige for Tiden efter 1450, hvorimod de kun for de færreste Slægters Vedkommende række ud over denne Tid og de Efterretninger, de da bringe, ere lige sparsomme i Omfang som i Indhold. Men denne Begrændsning er let forklarlig.

Det egentlige Skelet til alle Stamtavler over den ældre Adel, saaledes som de nu foreligge, skyldes de adelige Damers genealogiske Optegnelser, de saakaldte Slægtebøger. Disse Bøger give fortræffelige Oplysninger om de paa Forfatterindernes Tid levende Generationer af Adelen og deres indbyrdes Slægtskabsforhold, Oplysninger, som i høi Grad vidne om den livlige Forbindelse, der bestod mellem Adelen indbyrdes selv fra fjerntliggende Landsdele. Endvidere indeholde de ret gode Meddelelser om de 3—4 næstforegaaende Slægtled, men oftest heller ikke mere, neppe fordi Traditionerne her hørte op, men snarere fordi det laa udenfor disse Bøgers Plan at give mere. De vare nemlig langt

mindre Frugten af en virkelig Kjærlighed til eller Interesse for Slægthistorien end Resultatet af en bestemt Mode, nemlig Ahnetavlerne. Medens i den katholske Tid et enkelt Vaaben eller høist to, det fædrene og det mødrene, ansaaes for tilstrækkeligt til paa Liigstenen at betegne den Afdødes adelige Byrd, blev det en af de første Følger af Adelens fuldstændige Udsondring fra de andre Stænder og Antagelse af faste Slægtnavne, at de tidligere enkelte Vaaben afløstes af hele Ahnerækker af 4, 8, 16, ja tilsidst 32 og flere Vaaben. Disse anbragtes ikke blot udhugne paa Liigstene eller Epitaphier, men ogsaa paa Hovedgaardenes Mure, udskaarne paa Meubler eller i Kirkerne, malede paa Malerier, kobberstukne i de trykte Liigprædikener, kort sagt, overalt, hvor det paa nogen Maade lod sig gjøre. Det var da i første Række Formaalet for Slægtebøgerne og de dermed i Forbindelse staaende Vaabenbøger, at de skulde tjene som Materiale til Udarbeidelse af saadanne Ahnetavler. Det vilde være for vidtløftigt her at føre et egentligt Beviis herfor, men det vil formodentlig ogsaa være tilstrækkeligt blot at henpege paa, at disse Slægtebøger opstaae ved Midten af det 16. Aarhundrede, samtidig med Ahnetavlernes Indførelse eller rettere sagt nogen Tid efter denne, da Trangen til dem havde gjort sig gjældende, og atter forsvinde sammen med Ahnetavlerne ved Udgangen af det 17. Aarhundrede, formodentlig fordi den af Kong Christian V. indstiftede nye Adel af nærliggende Grunde ikke interesserede sig for Ahnetavler og disses Opstilling ogsaa for de tiloversblevne gamle Slægters Vedkommende efter faa Generationer blev mere og mere umulig paa Grund af de indgaaede Familieforbindelser med den nye Adel; — og at Slægtebøgerne yderst sjeldent indeholde andre Oplysninger end de reent genealogiske, hist og her

med en Henviisning til Hvidtfeldts Krønike eller en Gravskrift, hvorimod der kun yderst sjeldent [1]) er Spor af, at Forfatterinderne have benyttet det overordentlig rige Materiale, som dengang endnu fandtes spredt hele Landet over i de talrige private Brevkister, hvad de neppe vilde have undladt, hvis de havde været drevne til deres Arbeide af virkelig historisk Sands. Ogsaa den Omstændighed, at Slægtebøgernes Forfatterinder alle henhøre til Høiadelen (Lisbet Bryske, Jytte Gyldenstjerne, Anne Krabbe, Sophie Brahe, Tale Ulfstand osv.), taler for den ovenfor fremsatte Formodnings Rigtighed, thi Fattigdommen hos den lavere Adel forbød Luxus med Hensyn til Ahnetavlerne som paa andre Omraader.

Endelig forklares heraf de ellers paafaldende Huller, som hist og her træffes i Slægtebøgernes Efterretninger, selv fra Tidsrum, der ligge umiddelbart før Forfatterindernes Levetid. Et godt Exempel herpaa er Hr. Søren Norbys til Dato uopklarede Herkomst. Samtiden maa selvfølgelig have vidst god Besked om denne mærkelige Mands nærmeste Slægt og det kan ikke feile, at jo denne Viden ad mere end een Vei er naaet til Slægtebøgernes Forfatterinder, men forgjæves søger man hos dem Oplysning derom, thi ingen af de gode Damer har brudt sig om at optegne en saa overflødig Kundskab. Hr. Søren var jo nemlig ikke gift, han kunde saaledes ikke faae Plads i en Ahnetavle og derfor maa Efterverdenen nu nøies med den Oplysning, hans Navn og Vaaben give, ialtfald indtil et eller andet heldigt Tilfælde leder os videre frem.

Men gaaer man nu ud fra, at Slægtebøgernes virkelige

---

[1]) f. Ex. »Viffert Seefeldts fædrene og mødrene Ahner udarbeidet af Axel Urne Jørgensøn« (Kgl. Bibl., Thotts Manuscripter 4° No. 1888), men betegnende nok, er Forfatteren her heller ikke en Dame.

Formaal først og fremmest var at tjene til Udarbeidelse af Ahnetavler for Samtiden, en Opgave, der altsaa maa indskrænke sig til genealogiske Optegnelser for Tidsrummet fra Slutningen af det 15. til Midten af det 17. Aarh., saa maa det indrømmes, at Forfatterinderne have løst denne Opgave fortræffeligt. Man sammenligne blot deres Arbeide med de tarvelige Efterretninger, som det 18. Aarhundredes mere historisk anlagte Genealoger have efterladt om deres Samtid, og man vil faae et godt Begreb om, hvor fattige vore Stamtavler vilde have taget sig ud, om vi ikke havde havt Slægtebøgerne.

Og nu de til de egentlige Stamtavler for enkelte Slægters Vedkommende (f. Ex. Galt, Krag, Hack, Skave, Thott, Gjedde, Trolle etc.) som en Art Supplement — for at tilveiebringe Forbindelse med en eller anden i Slægtens Traditioner omtalt mærkelig Mand — tilføiede Rækker af Slægtled, hvor hver enkelt Mand udmærker sig ved kun at efterlade sig een Søn, der saa atter kun har een Søn osv., — ja saa ere disse Efterretninger ganske vist kun altfor ofte opdigtede eller ere ialtfald mangelfulde og indeholde grove Forsyndelser saavel mod Chronologi som mod Genealogi, men de kunne dog ikke uden videre bortkastes. De Feil, vi troe at opdage nu, kunne maaskee i adskillige Tilfælde hidrøre fra, at to Mænd af forskjellig Slægt have ført samme Navn og vi nu kun kjende den ene, medens Slægtebogen sigter til den anden, for ikke at tale om de genealogiske og chronologiske Forstyrrelser, som kunne opstaae derved, at Slægtebøgerne give Oplysninger om en os ubekjendt Mand, dem vi henføre til hans os af Actstykker bekjendte Sønnesøn af samme Navn. Endelig ere ikke alle usandsynlige Efterretninger usande; man vilde i vore Dage upaatvivlelig ikke betænke sig paa at stemple den Slægte-

bog som høist upaalidelig, der i samme Generationsrække opførte to Mænd, om hvem vi kunde godtgjøre, at den ene var død 1427, medens den anden endnu levede 1557, eller opførte som Farfader til denne sidste en Mand, som vi kunde bevise blev nævnt allerede i Breve fra 1379, og dog behøver man kun at eftersee Stamtavlen over Slægten Bille i vore Dage for at overbevise sig om, at begge disse Angivelser kunne være rigtige, saa usandsynlige de end ved første Øiekast tage sig ud. Preben Bille-Brahe, den første Greve af dette Navn, døde nemlig først 1857, medens hans Farfader Axel Bille var født 1659; og ved Siden af Greven og hans Søskende har paa Stamtavlen Plads en Premierlieutenant Holger Bille, hvis Tipoldefader var Broder til Grevens Tipoldefader, men han døde 1727, altsaa 130 Aar før sin, genealogisk talt, samtidige Frænde.

Allerede Klevenfeldt spotter over Slægtebøgernes «Kjærlingesnak», men den følgende Undersøgelse om Niels Ebbesøns Herkomst vil vise os et godt Exempel paa, hvor vanskeligt selv denne vistnok lige saa vrantne Pebersvend som fortræffelige Genealog havde ved at opgive «Kjærlingesnakken», samt et Exempel paa, at Slægtebøgerne forlængst have angivet et rigtigt Spor, det senere Tiders Genealoger ganske have ladet ligge.

Tre forskjellige Adelsætter have ifølge Slægtebøgerne gjort Krav paa Niels Ebbesøn, nemlig Slægterne Galt, Bild og Strangesøn.

Enhver har, om ikke andetsteds fra saa fra Ingemanns Roman «Prinds Otto af Danmark», hørt, at Helten fra Nørreriis var «af de Galters Blod» [1]).

[1]) At der i en historisk Roman fra den nyeste Tid «Valdemarstoget»

Ingemann har atter directe eller indirecte øst af Klevenfeldts Stamtavler i Geheime-Archivet, der ere Hovedkilderne for alle Undersøgelser vedrørende den gamle Adels Genealogi, idet Klevenfeldt ikke blot har benyttet de fleste tidligere Slægtebøger og genealogiske Arbeider, men derefter rettet og suppleret det indvundne Udbytte ved Hjælp af originale Breve og Actstykker. Den Filtre, han saaledes har anvendt, har dog ikke særlig givet gode Resultater for Galternes Vedkommende, thi Klevenfeldts Stamtavle over denne Slægt begynder saaledes:

Ebbe Galt,
nævnes i Krønikerne.

Hr. Peder Ebbesøn, g. m. Sophie. — Niels Ebbesøn.

Albrecht Pedersøn.

Hr. Valdemar Albrechtsøn,
g. m. Karen Eriksdatter Billebuch eller Urup.

Ebbe Galt,
g. 1. m. Margrete Hack, 2. m. Kirsten Bilde,
Hr. Lave Billes og Kirsten Brocks Datter.

Lave Ebbesøn, g. m. Inger Nielsdatter. — Margrete, g. m. Hr. Torben Jakobsøn.

Mester Niels Lavesøn, Kannik i Lund. — Ebbe Lavesøn, g. m. Sophie Krumpen.

Niels Ebbesøn. — Hr. Mogens Ebbesøn til Rubjerggaard, Ridder.

Denne Stamtavle har Klevenfeldt fra Lucoppidans Slægtebog, men medens den ved første Øiekast ikke seer

af H. F. Ewald findes en anden Antydning om Niels Ebbesøns Herkomst skyldes dens Forfatters Kjendskab til Resultatet af de her foreliggende Undersøgelser.

særlig mistænkelig ud, fordi den ingen Aarstal vedføier, saa bliver det fuldstændig ubegribeligt, at en Genealog som Klevenfeldt har kunnet lade den blive staaende, efter at han i de senere vedføiede Noter har fastslaaet dens første Mands Levetid til 1320 og den sidstes til 1448, thi otte Slægtled i dette Tidsrum af 120 Aar er accurat dobbelt saa mange, som der kan antages at have været i Virkeligheden. Her var god Anledning for den salig Herre til at udraabe «Kjærlingesnak», saa meget mere som Stamtavlen, hvad vi ret strax skulle see, har voldet ham Bryderi nok, men nei, han indskrænker sig til den Bemærkning: «med disse Gradus bliver vel at contentere» og Andre have efter ham taget Stamtavlen for gode Varer, thi den har i vore Dage nydt den ufortjente Ære at blive trykt lige saa urigtig som den er eller om mulig endnu værre [1]). Thi urigtig er den, uden at man dog kan tilføie «fra Ende til anden», idet Enderne nok omtrent blive det eneste rigtige paa den, da baade Ebbe Galt 1320 og Hr. Mogens Ebbesøn 1448 samt Kanniken Niels Lavesøn ere historisk kjendte Personer, hvorimod hele Restens Existents er høist tvivlsom. Kun et Par af Navnene klinge bekjendte, nemlig Hr. Valdemar Albrechtsøn og Torben Jakobsøn. En Ridder af Navnet Valdemar Albrechtsøn nævnes ofte i Aarene 1401—23 og hans Segl findes endnu under adskillige Breve fra denne Tid. Klevenfeldt har selv i sin Segl-Samling to Afbildninger af samme, som begge vise en gaaende kronet Løve, Slægten Ebersteins Vaaben; men den Mand, vi kjende af dette Navn, hører altsaa slet ikke hjemme paa de Galters

---

1) Samlinger til Jydsk Historie og Topographi IV p. 78. Forfatteren til «Familien Rosenkrantz's Historie I.» er mere forsigtig, han udelader alle de ældre Slægtled af sin Galt-Stamtavle (anf. Sted p. 125).

Stamtavle. Torben Jakobsen passer endnu slettere ind i Stamtavlen. Han kaldes andetsteds [1]) Torben Jakobsen Sparre paa Abrahamstrup, men den eneste historisk kjendte Mand af dette Navn levede i Begyndelsen af det 16. Aarh.; Stamtavlen sigter dog neppe til ham, men snarere til et tidligere Medlem af Sparre Slægten, f. Ex. hans Farfader, men da han hed Torben Jensen og hans Husfrue hed Cathrine og ikke var en Galt, men førte en paa en Green siddende Krage, den sjællandske Slægt Krags Vaaben, saa miste vi dog den Støtte for Stamtavlens Rigtighed, som vi skulde søge i Navnet Torben Jakobsen. Tilføielsen «paa Abrahamstrup» gjør desuden kun Torben Jakobsen endnu mere mistænkelig, thi der kjendes vel to Høvedsmænd paa dette Slot i det 15. Aarhundrede af Navnet Torben, men de hørte begge til Slægten Bille, vare ikke Sønner af en Jakob og ei heller indgiftede i Slægten Galt [2]). Vi staae saaledes ikke blot aldeles fremmede for de fleste af de paa den anførte Galt-Stamtavle opførte Personer, men vi savne ovenikjøbet adskillige tildeels fremragende Mænd, som før Hr. Mogens Ebbesens Tid førte Galt-Vaabnet, og da navnlig de tre Brødre Hr. Oluf Lavesen, Kannik i Roskilde, Hr. Mogens Lavesen og Hr. Jens Lavesen, af hvilke navnlig de to sidste, der begge sad i Rigens Raad, nævnes særdeles ofte i Breve fra 1380—1408.

Saagodtsom hele Stamtavlen er altsaa, saavidt vi kunne skjønne, urigtig og det er derfor ikke saa mærkeligt, at Klevenfeldt har meget vanskeligt ved at henføre til den de faa historiske Oplysninger, som han Tid efter anden har fundet til Slægtens ældre Historie, hvorimod det er mere

[1]) f. Ex. i Stamtavlen i Saml. til Jydsk Hist. og Top.
[2]) Wegener: Hist. Efterretninger om Abrahamstrup Gaard I p. 22 og 42.

mærkeligt, at det slet ikke synes at være faldet ham ind at vrage den hele og forsøge paa at opstille en bedre Stamtavle. Med Hensyn til Niels Ebbesøn har han først en Anmærkning saalydende: «Niels Ebbesøn skrives at være «ihjelslagen 1342, er uden Tvivl og Ebbe Galtes Søn» og lidt derefter en anden Notits af dette Indhold: «Har været «Landsdommer i Lolland, skal være ham, som, for at «befrie sit Fæderneland af Grev Geerts Tyranni, slog be«meldte Greve ihjel i Randers 1340, skal siden være ihjel«slagen 1342 for Lundenæs i en Skjærmydsel, han der «holdt med de Holster», men da Stamtavlen indeholder hele to Niels Ebbesønner, er Klevenfeldt i Tvivl om, til hvilken af dem han skal knytte sine Anmærkninger. Først have de været henførte til den ældre, derefter ere de førte ned til den yngre, men af let forklarlige Grunde passe de heller ikke rigtig paa denne, og efter en tredie Anmærkning, der lyder saaledes: «Dersom Hr. Niels Ebbesøn, der «ihjelslog Grev Geert tempore Valdemari 4ti og hvorom nok «hos Hvidtfeldt og Andre, har ut putatur været af de Gal«ters Familie, har han sine dubio været Ebbe Albretsøns (skal vel være Valdemarsøns) Søn . . . . .», opfører han ham paa sin Stamtavle som en Søn af Ebbe Galt Valdemars Søn; dog heller ikke denne Plads tilfredsstiller Klevenfeldt, han udstreger atter denne sidste Niels Ebbesøn og tilføier ved den sidstnævnte Anmærkning «Om ellers «denne hele Recension er at følge, snarere første Ebbes Søn, «som skal nævnes i Krøniker 1320,» og dermed flytter han saa atter samtlige Anmærkninger fra den yngre tilbage til den ældre Niels Ebbesøn.

Men har der overhovedet i Slægten Galt været to Personer af Navnet Niels Ebbesøn? Den ældre har kun Hjemmel paa sin Plads i det Tilfælde, at der andetsteds fra

kunde skaffes Beviis for, at Grev Geerts Banemand var den 1320 levende Ebbe Galts Søn. Den yngre, der er opført som en Broder til Hr. Mogens Ebbesøn paa Rubjerggaard, siges at have været Landsdommer paa Lolland og Lehnsmand paa Aalholm. Der fortælles endvidere om ham, at han var med Kong Christiern I. i Rom og der i Pavens Nærværelse udtalte det fromme Ønske, at han blot en eneste Dag maatte være Pave, for at han kunde bansætte de svenske Oprørere saaledes, at de alle til Hobe skulde døe af Sult som Fluer. Han har altsaa været god Patriot nok til at slaae en Grev Geert ihjel, naar han blot ikke var kommen et Aarhundrede for seent til Verden, om han da overhovedet nogensinde har existeret. Thi endogsaa herom har en anseet Historiker reist Tvivl [1]), og det maina drømmes, at det endnu ikke er lykkedes at finde ham i et eneste historisk Actstykke. Da Klevenfeldt imidlertid gjør Grev Geerts Drabsmand til Landsdommer paa Lolland, kan der vel neppe være Tvivl om, at hele Formodningen om hans Herkomst fra Slægten Galt skyldes en Forvexling med den foregivne yngre Niels Ebbesøn. Bliver nu ogsaa denne Sidstes Existens tvivlsom, ja, saa kan der neppe anføres anden Hjemmel for at henregne

[1]) Paludan Müller i Hist. Tidsskrift 5. R. 2. B. p. 341, der mener, at Niels Ebbesøn er en Forvexling med Broderen Hr. Mogens Ebbesøn eller snarere en anden Broder Anders Ebbesøn, idet P. M. under Henviisning til Stamtavlerne i Saml. til Jydsk Hist. og Topographi og Barners Familien Rosenkrantz's Hist. I udtaler, at den Sidste var Lehnsmand paa Aalholm, men den Første paa Koldinghuus. Mogens Ebbesøn var imidlertid 1462 og 1486 Lehnsmand paa Aalholm (Barner p. 288, Klevenfeldts Seglsaml., Galt), hvorimod Anders Ebbesøn, der 1457 var Lehnsmand paa Ravnsborg paa Lolland, ved sin Død havde Kolding Lehn (Barner p. 122 Diplomatariet); om ogsaa han tidligere har været Lehnsmand paa Aalholm, skal jeg lade være usagt.

Niels Ebbesøn af Nørreriis til Slægten Galt end den Omstændighed, at der levede en Ebbe Galt i Begyndelsen af det 14. Aarhundrede. Han nævnes i Aarene 1326—39 [1]) og er sagtens forskjellig fra den Ebbe Jensøn Galt, som 1356 nævnes i Skaane [2]), thi denne Sidste var ikke Ridder, hvorimod den Første kaldes «Hr.» Ebbe Galt. Nu eiede ganske vist Hr. Ebbe Gods i Gjern, Hids og Hovlbjerg Herreder, altsaa i Naboherreder til Sabro Herred, hvor Nørreriis skal have ligget, men da han ogsaa eiede Gods i saa fjerntliggende Herreder som Hindsted og Gislum, bliver dette maaskee reent tilfældige Naboskab dog lovlig ringe Hjemmel for at opføre Niels Ebbesøn som en Søn af Ebbe Galt, saa meget mindre som der har været Tvivl om, hvor Nørreriis egentlig laa, og vi ikke i de faa Oplysninger, som ellers haves til Niels Ebbesøns Historie, kunne finde nogen Støtte for et saadant Slægtskab.

Klevenfeldt anfører ved Slægten Bilds Stamtavle følgende Anmærkning: «Niels Jepsøn ihjelslog den kullede Greve, Somme sætte ham Niels Ebbesøn af de Galter, Nogle af de Strangesønner»; og her paatrænger sig strax den Tanke, at det er en eller anden Afbildning af et Vaabenskjold, som man har antaget for at være Niels Ebbesøns, der har givet Anledning til den Slutning, at han var en Bild eller Strangesøn, thi begge disse Slægter førte omtrent samme Vaaben: et tværdelt Skjold og paa Hjelmen to Vesselhorn; vel var der Forskjel i Farverne, idet Bildernes var deelt af Sort og Sølv, Strangesønnernes

[1]) Script. Rer. Dan. VII p. 357. Ældste Arch. Reg. I og II.
[2]) Ellen Gøyes Jordebog i Geh. Arch.

af Sølv og Blaat, men denne Forskjel giver sig ikke tilkjende paa en ufarvet Afbildning fra hin Tid, f. Ex. et Segl eller paa en Gravsteen, eftersom den nu brugelige heraldiske Farveskravering er af langt nyere Oprindelse.

Formodningen om, at en saadan Afbildning staaer bagved Niels Ebbesøns Henførelse til disse to Slægter, bestyrkes ved, at en «Memorial over danske Adelsslægter» [1], efter at have beskrevet det Strangesønske Vaaben og angivet det dertil hørende Hjelmtegn at være en Paafuglefjer mellem to Vesselhorn, der hvert er besat med tre Paafuglefjer [2], tilføier: «og menes, at Niels Ebbesøn til Nørrese haver været af denne Slægt, som 1340 slog Grev Geert af Holsteen ihjel i Randers, thi dette Vaaben førte han, dog uden Fedre, og dermed gjorde en kort Ende paa en langvarig Krig».

Altsaa, man vidste, hvilket Vaaben Niels Ebbesøn havde ført og derefter henførte sagtens Fyenboerne ham til Slægten Bild, Jyderne ham til Slægten Strangesøn, thi den sidste var en ligesaa udpræget jydsk Æt, som Bilderne en fyensk. Da nu Niels Ebbesøn var en Jyde og ingen Fyenbo, saa kunne vi lade Bilderne heelt ude af Betragtning.

Slægtebogsforfatterinderne gave sig, som alt bemærket, i Reglen ikke af med Studiet af gamle Documenter og beskjæftigede sig altsaa heller ikke med sphragistiske Undersøgelser af de vedhængende Segl; det er derfor meest sand-

[1]) Geh. Arch.: Genealogisk heraldisk Selskabs Samling, Generalia Nr. 95.

[2]) Disse Paafuglefjer, der ellers kjendes fra saamange andre danske Adelsvaaben f. Ex. Bille, Rosenkrantz, Kaas, Rud etc. etc., har jeg ikke fundet i et eneste Strangesøn-Segl; de bære alle kun to Vesselhorn paa Hjelmen, forsaavidt de da overhovedet vise Hjelmtegnet.

synligt, at man i forrige Tider har vidst Besked med Niels Ebbesøns Gravsted og fra dette kjendt hans Vaabenmærke.

Slægten Strangesøn hørte fortrinsviis hjemme i Vendsyssel og Thy og har vistnok i den katholske Tid havt sit Leiersted i Vestervig Klosterkirke. Nu findes der i denne Kirke kun een Liigsteen over en Strangesøn, nemlig over den 1423 afdøde Ridder Niels Strangesøn, men Forbindelsen mellem Klostret og Slægtens Medlemmer (foruden Hr. Niels selv, ogsaa hans Børn Hr. Strange Nielsøn og Fru Margrete, Claus Eriksøns Efterleverske, samt Svigersønnen Mogens Pedersøn Glob) var dog livlig nok[1]) til, at man kan antage, at Klosterkirken har rummet flere af disses afdøde Frænder. Det var da ogsaa netop i Vestervig Kirke, at man søgte Niels Ebbesøns Grav. I Thisted Avis for 19de Oct. 1884 har nemlig en Indsender meddeelt et Brudstykke af et gammelt, af en af Vestervig Klosters Eiere Peder Nielsøn Molderup forfattet Manuscript «Beskrivelse over Vestervig Kloster» saalydende: «Aar 1424 er salig Hr. Niels Ebbesøn nedsat i Vestervig Kirke tilligemed sin Frue Ingeborg Wollers Datter udi den søndre Gang under den store Gravsteen med Munkebogstaver og fandtes disse Navne paa en Støtte hos samme Capel: Hr. Niels Ebbesøn og Eller Ebbesøn. Denne Niels Ebbesøn er den navnkundige Mand, som ihjelslog Grev Geert Magnus i Randers 1340 . . . . . At det virkelig er Niels Ebbesøn, her er begravet, kan endog bevises af et Pergament, som var et Skjøde paa en Begravelse i Vestervig Kirke, som Ebbesøn havde tilkjøbt sig, dog var det længe efter hans

---

[1]) se Registraturen over Vestervig Klosters Breve, Ældste Arch. Reg. III.

Død, at han blev nedsat her i Vestervig Kirke, thi Aarstallet var 1424.»

Denne Meddelelse, der fra Thisted Avis gik over til kjøbenhavnske Blade, blev hurtig efterfulgt af en Rettelse, der gjorde opmærksom paa, at den omtalte store Gravsteen var den 1423 afdøde Hr. Niels Strangesøns og ikke Niels Ebbesøns. Samme Gravsteen, der er afbildet i Klevenfeldts «Nobilitas Daniae ex monumentis», bærer følgende i Rammen indhugne Indskrift: „*Hic . jacet . d(omi)n(u)s . Nicola(us) . stra(n)gess(on) . miles . qui . obiit . an(n)o . d(omi)ni . m . cd . xx . iii . cu(m) . vxore . sua . d(omi)na . ingeburg(is) . filia . folradi . dose(n)rades . q(ue) . o(biit) . an(n)o . (m) . xl . cu(m) . ut(ro)ru(m)q(ue) . proge(n)ie . or(a)te . p(ro) . eis .*“ og paa Midten det Strangesønske Vaaben: et deelt Skjold og paa Hjelmen to Vesselhorn, og den Slutning ligger derfor nær, at hele Beretningen om Niels Ebbesøns Vaaben og Slægtskab med de Bilder eller Strangesønner hidrører fra en feilagtig Antagelse om, at det var ham, der laa begravet under Hr. Niels Strangesøns Liigsteen. Imidlertid bør man ikke for hastig forkaste Molderups Beretning. At Datiden ikke opholdt sig over, at den Afdøde paa Liigstenen ikke kaldes Niels Ebbesøn, men Niels Strangesøn, kan ikke forundre os, thi man har jo ikke opfattet dette sidste Navn som en Angivelse af, at den Afdødes Fader hed Strange til Fornavn, men simpelthen som Slægtnavn, der ikke udelukkede Muligheden af, at Faderen kunde have været f. Ex. en Ebbe Strangesøn. Langt senere kaldte Slægtens Medlemmer sig snart ved Slægtnavnet, snart uden dette, saaledes den 1577 afdøde Eier af Nørholm, der baade kalder sig Otte Strangesøn og Otte Clausøn. Thi Datiden har jo aabenbart læst Indskriften paa Stenen, og naar den trods det paa denne anførte Aarstals Uoverensstem-

melse med Niels Ebbesøns Dødsaar fastholder, at Stenen er hans, saa maa der have været en ældre Tradition om hans Begravelse i Kirken, en Tradition, som først er bleven bragt i Forbindelse med Hr. Niels Strangesøns Liigsteen, efter at den virkelige Liigsteen over Niels Ebbesøn var forsvundet, og da søger at bortforklare Uoverensstemmelsen ved at tyde Aarstallet som ikke angaaende hans Død, men hans Nedsættelse i Vestervig Kirke. Klevenfeldt er da ogsaa kommen til samme Resultat; ogsaa han har hørt om den Vestervigske Tradition og skriver da først (stadig ved Slægten Galts Stamtavle og henvisende til Lucoppidan): «Hr. Niels Ebbesøn (miles med Aarstal sine dubio 1424) med sin Frue, Fru Ingeborg Wollersdatter, begraven i Vestervig Klosters Kirke under en stor graa Steen udi den sønderste Gang i det østre Capel»; derefter tilføier han: «Dette er uret anført, thi de her omrørte er en Strangesøn, som jeg selv paa Stedet har erfaret 1751, Fruens Navn er ogsaa tildeels galt; sees altsaa, hvor lidet paa fremmede Relationer kan bygges», men faaer dog atter Betænkelighed, udstreger denne Tiføjelse og skriver istedet: «Anno 1751 fandtes disses Grav ikke i Vestervig Kirke, kan dog vel være, at den har været der forhen, men en Strangesøn og Frue var der begravet og Monumentet af mig aftegnet».

Er det Fortællingen om Støtten med Navnene Hr. Niels Ebbesøn og Eller Ebbesøn samt det gamle Skjøde paa Begravelsen, der har gjort Klevenfeldt forsigtig? Begge Dele vare sagtens alt forsvundne 1751, ellers havde Klevenfeldt nok fortalt os lidt om dem, og det kan saaledes neppe lønne sig i vore Dage at søge efter dem i Vestervig Kirke, men vi maae da vende os til de faa samtidige

Efterretninger om Niels Ebbesen, som haves, for i dem at søge Beviser for eller imod Traditionen.

Tyge Becker [1]) udleder af Kvitteringen for Mandeboden for Grev Geerts Drab den Slutning, at Niels Ebbesen var nær beslægtet med den mægtige Marsk Stig Andersen (Hvide) den yngre. Han citerer til Støtte herfor Hvidtfeldts Krønike p. 469, hvor det hedder: «Dog finder jeg af en Kvittants, som Greve Henrik og Greve Claus have udgivet Aar 1351 til Hr. Johan Limbek, at han haver betalt dem 500 Mrk. Lybsk, som han haver annammet af Hr. Stig Andersen og han haver sonet for om deres Faders Død, hvorfor de kvit lade forskrevne Hr. Johan Limbek, dog at Hr. Stig Andersen hannem betaler igjen, hvilket er et Tegn til, at Niels Ebbesens Slægt og Venner have maattet bøde for samme Greve, han ihjelslog»; men pag. 505 gjentager Hvidtfeldt denne Meddelelse lidt anderledes. Der hedder det: «Anno 1351 die Galli & Lucæ Confessorum haver Grev Henrik og Claus af Holsteen og Stormarn udgivet en Kvittants til Hr. Johan Limbek, at de have annammet af Hr. Stig Andersen 500 Mrk. Lybsk, som fornævnte Hr. Stig Andersen havde sonet om med Niels Ebbesens Venner for Grevernes Faders Død, og derfor lade de fornævnte Hr. Johan Limbek saavelsom Hr. Stig Andersen kvit for fornævnte Sone, dog at Hr. Stig betaler Hr. Johan Limbek fornævnte Penge igjen.» Udtrykket «havde sonet om med Niels Ebbesens Venner» synes at tyde paa, at Hr. Stig snarere optraadte som Mellemmand paa Niels Ebbesens Slægt og Venners Vegne, ligesom Hr. Johan Limbek paa Grevernes Vegne [2]), saa at Hr. Stig ikke

[1]) Maanedsskriftet Orion I p. 25.

[2]) Ogsaa Udtrykkene i Suhms Danmarks Historie XIII p. 250 tyde paa det samme; det hedder der om Hr. Stig: «da denne havde

selv behøvede at være blandt Niels Ebbesøns Nærmeste. Synderlig varmt har Forholdet mellem de to da heller ikke været, thi som bekjendt angiver Hvidtfeldt, at en medvirkende Aarsag til Drabet var, at Niels Ebbesøn ansaa sig forurettet ved en Dom, som Greven havde afsagt i en Trætte om Jordegods mellem ham og Hr. Stig Andersøn[1]).

Langt bedre Oplysninger lader der sig imidlertid uddede af et Par originale Actstykker, som Tyge Becker har ladet trykke 1857 i Danske Magazin[2]), men uagtet denne Personalhistoriker ellers ikke var bange for at opføre et høit Huus paa en lille Grund, har han besynderlig nok her indskrænket sig til at ledsage Brevene med en kort Indledning, gaaende ud paa, at bemeldte Breve, hvad Tiden angaaer, kunne vedrøre vor Niels Ebbesøn, men at «et saa almindeligt Navn kan paa samme Tid være ført af Flere». Dette lyder særdeles forsigtigt, men Paastanden om, at «Niels Ebbesøn» var et almindeligt Navn, er rigtignok temmelig løs Tale; det var saa langtfra et almindeligt Navn, at saafremt den Anskuelse er rigtig, at Landsdommeren Niels Ebbesøn Galt aldrig har existeret, vil man neppe kunne paapege en eneste dansk Adelsmand hverken før eller senere af Navnet Niels Ebbesøn foruden Grev Geerts Drabsmand[3]). Det er saaledes ikke

med Niels Ebbesøns Venner gjort en Sone med Greverne for deres Faders Grev Geerts Død»; men Suhm har da ogsaa kun sin Meddelelse fra Hvidtfeldt.

[1]) Hvidtfeldt p. 468.

[2]) 3. R. 5. B. p. 86 ff.

[3]) Høiesteretssagfører Bagger har i Saml. til Jydsk Hist. og Topogr. 9. B. p. 335 meddeelt et Thingsvidne fra Rinds Herredsthing af 1483, i hvilket nævnes en «Niels Jebbissøn», der dog ikke kan være vor Niels Ebbesøn allerede af den Grund, at hans Levetid falder senere. Om denne «Niels Jebbissøn» har heddet Niels Ebbesøn eller Niels Jepsøn er vanskeligt at afgjøre, i Ældste

blot muligt, at den i disse Breve omtalte Niels Ebbesen netop er den rette, men det er i høi Grad sandsynligt, og selve Brevenes Indhold stadfæster kun dette. Det første Actstykke er et paa Vendsyssel-Thing af nogle Geistlige, de to Riddere Henrik og Ove Nielsen (der vare Brødre og hørte til samme Slægt som den mægtige Drost Laurids Jonsen) samt en stor Deel andre Adelsmænd udgivet Thingsvidne, lydende, at «Therkillus Hwall» dersteds for dem havde fremført Thingsvidner, at han havde skjødet sit Gods i «Arnstorp» og «Smithstorp» til en vis Lammiin paa «Nicholaus Ebbysons» Vegne paa det Vilkaar, at «Nicholaus Ebbyson» skulde gjøre og gjengjælde Terkel Hval et fuldt og tilfredsstillende Vederlag efter Voldgift af de to førnævnte Riddere, og skete dette ikke, skulde Handelen være uden Gyldighed.

Terkel Hval har altsaa tilskjødet Gods til Niels Ebbesen, der senere skulde give ham andet Vederlag derfor, men i Mellemtiden passerer der Et eller Andet, der gjør Opfyldelsen af denne Forpligtelse usikker, og Terkel Hval skynder sig da at faae den skete Handel beskrevet ved at fremføre paa Thinge de Vidner, som vare tilstede ved Handelens Afslutning.

Dette skeer i Februar 1343, og det ligger da nær at antage, at det er Niels Ebbesens Død, der foranlediger Terkel Hval til at tage Thingsvidnet, og det selv om Nielses Død ikke kan sættes til November 1342, men til November 1340, thi de daværende urolige Tider have sagtens gjort det vanskeligt for Terkel at faae samlet sine Vidner før

---

Arch. Reg. II 244 kaldes han Niels Sebbesen. Navnene Ebbe og Jep maae ikke sammenblandes, det første oversættes i latinske Breve og i Seglene altid ved Ebbo, det sidste ved Jacobus. Niels Jeppissøn maa forøvrigt have hørt til Slægten Munk med Viinranken, thi hans Sønner Christen og Jens Nielsøn førte denne Æts Vaaben, og Jens Nielsøn var Farfader til den i Thingsvidnet nævnte Hr. Jens Madsøn.

eller have maaskee endog heelt forhindret Afholdelsen af Herredsthing i de mellemliggende Aar.

Af det følgende, af Tyge Becker meddelte Actstykke see vi da ogsaa, at samme Niels Ebbesøn ialfald var død 1347. Dette er nemlig et nyt Thingsvidne fra samme Thing, udstedt i Januar 1347, om, at «Esgerus Ebbyson dictus Krogh» paa Niels Ebbesøns Arvingers Vegne pantsatte Gods i «Tholstorp», «Hæsylbek», «Søndærbinzlæf», «Skysby» og «Nørræharyslæf» for 23 Mark Sølv til «Thorkillus» Hval, og at denne derpaa afstod og skjødede til Esge Ebbesøn paa Niels Ebbesøns Børns Vegne alt sit Gods i «Arnzstorp» og «Smystorp», som han tilforn havde tilskjødet Lamyn Jakobsøn paa Niels Ebbesøns Vegne, hvorimod Torkild til evig Tid skulde beholde i rolig Hævd det Gods i «Thalnstorp» og «Bakætorp», som han forhen havde faaet af Niels Ebbesøn. Endelig løste Thorkild Niels Ebbesøns Forlovere, nemlig Erik Nielsøn, Danmarks Konges Marsk, Poul Glob, Esge Ebbesøn og Peder kaldet Munk den yngre, fra det Forløfte, de i denne Sag havde udgivet til hans Søn Niels Hval paa hans Vegne.

Dette sidste Thingsvidne giver imidlertid ikke blot den Efterretning, at den deri nævnte Niels Ebbesøn var død 1347, efterladende sig Børn; men der lader sig ogsaa deraf udlede, til hvilken Slægt han hørte. Den Esge Ebbesøn, kaldet Krog, der paa Thinget møder paa Børnenes Vegne, maa nemlig antages at have været disses Værge, og altsaa deres nærmeste Slægt paa fædrene Side, det vil her sige deres Farbroder; men samme Esge Ebbesøn kjendes andetsteds fra. «Esgerus Ebbesøn», Ridder, var saaledes tilligemed en Strange Ebbesøn 1355 anden Søndag efter Paaske nærværende paa Retterthinget i Aalborg, da Kong Valdemar udstedte det bekjendte Vidne

angaaende Skagens første Bebyggelse[1]). Hr. Esges Segl findes endnu under dette Vidne; det viser et Skjold med Omskriften *s. esgeri ebbys' militis*, og Skjoldet bærer — Strangesønnernes tværdelte Vaabenmærke. Strange Ebbesøns Segl mangler nu, men det fandtes endnu paa Klevenfeldts Tid og er aftegnet i hans Seglsamling; ogsaa det viste Strangesøn-Vaabnet med Omskriften: *s. str(ang)onis ebbonis.* Disse to Brødre, Hr. Esge og Strange Ebbesøn, ere saaledes utvivlsomt af Slægten Strangesøn, og vel kunde der, da Hr. Esge Ebbesøn ikke 1355 kaldes med Tilnavnet Krogh, reises en svag Tvivl om, hvorvidt han ogsaa var identisk med Niels Ebbesøns Børns Værge; men ogsaa denne Tvivl lader sig heldigviis fjerne, thi 1367 skjøder «Esgerus Croch miles» sin Hovedgaard Mothorp «in parochia bilstæthe» (Hassing Herred) med Tilliggende, hvoriblandt to Gaarde, som han havde kjøbt af Provsten i Vestervig Kloster, til Kong Valdemar[2]). Seglet under dette Brev findes endnu, det er vel en Deel medtaget af Tidens Tand, men viser dog tydeligt Strangesønnernes Vaabenskjold.

I dette sidste Skjøde see vi Esge Ebbesøn nævnt i Forbindelse med Vestervig Kloster, og det er derfor ikke usandsynligt, at ogsaa han her havde udseet sig sit Leiersted; men man kommer da til at mindes Molderups Fortælling om en «Støtte» med Navnene Hr. Niels Ebbesøn og Eller Ebbesøn, thi hvis denne Indskrift har været udhugget med Minuskel-Bogstaver, saaledes som Tilfældet er med Indskriften paa den endnu bevarede Gravsteen over

[1]) Geh. Arch. Samling Nørre Jylland 28 b; jvfr. Ældste Arch. Reg. I p. 101.
[2]) Geh. Arch. Topogr. Samling paa Pergament: Hassing Herred Nr. 7.

Hr. Niels Strangesøn, kan man ikke benægte den Sandsynlighed, der er for, at ellær.ebbeſon er en Feillæsning af eſtær.ebbeſon.

Nu, herom og om den hele Molderupske Fortælling faaer Enhver tro, hvad han vil; kun den Indvending, at hele denne Fortælling maaskee i Virkeligheden angik Niels Ebbesøn af Slægten Strangesøn, men ikke Grev Geerts Banemand, kan der ikke tillægges nogen Vægt, thi da vi ikke kunne bevise Tilværelsen af en anden Niels Ebbesøn i den danske Adel hverken før eller senere, er Sandsynligheden for, at der samtidig i Jylland skulde have været to Adelsmænd af dette Navn, der ovenikjøbet begge skulde være døde ved Aar 1340, saa ringe, at den ganske rolig kan lades ude af Betragtning. Sikkert bliver det, at den eneste historisk kjendte Niels Ebbesøn lever paa Grev Geerts Tid, hører til Slægten Strangesøn, og var død 1347, ja sandsynligviis alt 1343; og da vi i Thingsvidnet 1347 blandt denne Niels Ebbesøns Forlovere — og altsaa gode Venner og Slægtninge — træffe den fra Kæmpevisen om Grev Geerts Drab velkjendte Poul Glob, ligesom han og hans Slægt ogsaa, som vi ret strax skulle see, synes at have været nær beslægtet med Niels Bugge paa Hald og den fra Kæmpevisen kjendte Æt Frost, ja, saa bliver det næsten til Vished, at samme Niels Ebbesøn ogsaa er Grev Geerts berømte Banemand.

Der kan dog endnu reises et Par Indvendinger. For det Første tænker man sig i Reglen Niels Ebbesøn som en fattig Adelsmand, der vel var af god Herkomst, men ellers kun af ringe Anseelse. Dette passer ikke ret paa Niels Ebbesøn Strangesøn, thi han har neppe været fattig, aldenstund hans Slægt eiede betydeligt Gods i Vendsyssel, Thy, paa Mors etc., og dernæst har det ikke skortet ham

paa Anseelse, thi hans Forlovere ved den tidt omtalte Handel ere foruden hans Broder Esge lutter ansete Mænd. Rigsmarsken Erik Nielsøn er Stamfader for den talrige og mægtige Slægt Gyldenstjerne og var selv en betydelig Mand, der var besvogret med Slægterne Vendelbo, Limbek, Rosenkrantz o. s. v.; at han har været nøie knyttet til Strangesønnerne, sees ogsaa af, at senere to af hans Døttre bleve gifte med Medlemmer af denne Slægt (Strange Pedersøn og Hr. Elef Elefsøn). Poul Glob, der med sine fem Brødre hørte til de rigeste og mægtigste Mænd i Thy og Vendsyssel, maa ogsaa ved Slægtskab have været knyttet til Strangesønnerne, da den ovennævnte Hr. Elef Elefsøn tog Arv sammen med Poul Glob, ligesom ogsaa Poul Globs og Eske Ebbesøns Navne staae umiddelbart efter hinanden i det Brev, Kong Valdemar 6. Jan. 1340 i Roskilde udgav til Adelen[1]). Den sidste af Forloverne, Peder Munk den yngre, var ligeledes en anseet Mand. Han var 1364 Ridder, men hørte forøvrigt ikke til nogen af de mere kjendte Munk-Slægter, thi hans Segl viser et paa langs deelt Skjold. I Stamtavlerne over Slægten Strangesøns ældste Generationer træffes desuden kun store Navne; i selve Niels Ebbesøns Slægtled og hans Faders og Farfaders træffe vi Hustruer af Navnene Limbek, Bugge og Glob; Bugge skulde være hans mødrene Æt[2]). Disse Angivelser ere maaskee mindre paalidelige, men vist er det, at hans Broder Strange Ebbesøn alt 1340 var en Mand af Betydning, thi i det Mageskifte som Grev Geerts Sønner gjorde med Hertug Valdemar om Nørre og Sønder Jylland hedder det efter en Bestemmelse om, at Greverne

---

[1]) Hvidtfeldt p. 477.
[2]) jvfr. Barner: Fam. Rosenkrantz's Historie p. 47.

skulde antvorde Hertugen Mors, som de havde pantsat til de Rantzover: «Skal vi og antvorde det, Strange Ebbesøn haver, eller ikke, det skal staae til Hertug Albrets Ord af Sachsen» [1]). Men hvoraf slutter man, at Niels Ebbesøn var en mindre anseet Mand? Af at han kun var Væbner? Ja, i Ingemanns Romaner vrimler der ganske vist af Riddere og de gyldne Sporer klirre Side op og Side ned, men det svarer ikke rigtigt til Virkeligheden. Det var kun de færreste Adelsmænd, der opnaaede Riddérværdigheden, og selv i de meest indflydelsesrige Ætter træffe vi Mænd, der baade ved Rigdom og Anseelse indtog en fremragende Plads blandt deres Standsfæller, men desuagtet levede og døde uden at opnaae Herretitlen. Det er ikke rimeligt, at Grev Geert havde gjort saa meget Væsen af Niels Ebbesøn, som han, rigtignok kun efter Visens Beretning, gjorde, om denne havde været en fattig, ukjendt Adelsmand, og endnu mindre rimeligt er det, at Jordegods i det 14. Aarhundrede var saa indbringende, at en fattig Adelsmand kunde stille 47 (eller efter nogle Angivelser endog 87 Svende) paa Benene; der skulde som bekjendt i en langt senere Tid 312 Tdr. Hartkorn Jordegods til for at taxeres til at stille blot een rustet Rytter til Landets Krigstjeneste, og er end dette just ingenlunde det samme som at holde en rustet Svend til egen Tjeneste, saa have vi til Gjengjæld fra en Niels Ebbe-

[1]) Hvidtfeldt p. 475. Staaer mon denne Bestemmelse i Forbindelse med, at hans Broder havde dræbt Grevernes Fader? Ialtfald er der ikke Tale om nogen saadan Voldgiftsmand for nogle andre i Brevet nævnte jydske Adelsmænds Vedkommende, hvem Greverne havde frataget deres Gods; om dem hedder det kun: «Ydermere saa skal Hr. Uffe Nielsøn bekomme hans Steenhuus igjen, og Anders Jensøn skal have sit Fæste igjen til Essendrup og Peder Munk skal have sit Fæste igjen til Halebeck.» (Denne Peder Munk er forskjellig fra Niels Ebbesøns førnævnte Forlover af samme Navn.)

søns egen Levetid nærmere staaende Periode en Efterretning, der viser, at et saa stort Antal Svende, som Visen angiver Niels Ebbesøns Følge at være, var meget ualmindeligt. Om den noksom bekjendte Fru Johanne Andersdatter paa Asdal, der blandt Andet siges at have siddet i Rigens Raad og 1463 i et Brev skal kaldes Kongens Lehnsmand i Vendsyssel, fortælles der i Iver Juels Familieoptegnelser[1]) som en Mærkelighed, at hun førte 24 Svende. Der kunde vel indvendes, at ikke alle Svendene, der vare med paa Randerstoget, behøvede at være Niels Ebbesøns egne, at andre Adelsmænd med deres Svende kunde have deeltaget deri, men Visen, som jo er vor eneste Kilde til Beretningerne om Begivenhederne ved Drabet, tyder ikke derpaa, idet selve Drabet efter den synes at være skeet saa hurtigt ovenpaa Undsigelsen, at der ikke kan have været Tid til at søge Hjælp hos Andre; Visen havde heller neppe undladt at navngive de øvrige Deeltagere, om der blandt disse havde været andre Herremænd; men der kan af dens Beretning kun faaes ud, at det var Niels Ebbesøn og hans egne «Hofmænd», som udførte Drabet.

Endelig har man maaskee sluttet sig til Niels Ebbesøns ringe Kaar af den Omstændighed, at hans Eiendom Nørreriis eller Norringriis hverken før eller senere forekommer som selvstændig Adelsgaard og altsaa formeentlig kun har været en meget ubetydelig Eiendom. Herved komme vi til den væsentligste Indvending, som der, saavidt skjønnes kan, kan reises mod at henføre Helten Niels Ebbesøn til Slægten Strangesøn, den nemlig, at han hørte hjemme i Sabro Herred ved Aarhus, hvor nu be-

---

[1]) Danske Samlinger til Historie, Topographi etc. I p. 51.

meldte Gaard som oftest antages at have ligget, medens Slægten Strangesøn var en gammel Vendsyssel-Æt, hvorfor ogsaa alt det i de fornævnte Thingsvidner omtalte Gods, tilhørende den Strangesønske Niels Ebbesøn, laa i Horns, Børglum og Vennebjerg Herreder. Nu er det vel et stort Spørgsmaal, om man, naar Talen er om det 14. Aarhundrede, kan danne sig en Mening om Eiermandens Kaar af hans Hovedgaards Størrelse, da Hovedgaardene paa den Tid vist gjennemgaaende vare lige saa smaa, som de vare talrige. Rigdommen bestod dengang nærmest i Bøndergods, der havde den Ulempe, at det var spredt, undertiden det halve Land over, alt eftersom de afdøde Slægtninge havde boet nær eller fjern, efter hvem det var arvet. Bestræbelsen for ved Kjøb og Mageskifte at samle Bøndergodset omkring Hovedgaardene, hvilken Bestræbelse siden førte til, at hele Bønderbyer nedlagdes og deres Jorder indlemmedes i Hovedgaardenes Tilliggende, var neppe dengang mere end i sin allerførste Vorden. Niels Ebbesøn kan saaledes godt have været en rig Mand, selv om hans Hovedgaard, ialtfald i vore Øine, var en mindre Eiendom. Ellers skulde man snarere tro, at Norringriis har været en usædvanlig stor Eiendom, eftersom dens Navn er naaet ned til vor Tid, thi paa ganske faa Undtagelser nær, skrev Adelen i det 14. Aarhundrede sig ikke saaledes til en bestemt Hovedgaard, som det senere hen blev Skik og Brug, og det er kun af Skjøder og Skiftebreve, at vi hist og her have Efterretninger om Hovedgaardenes Eiere i Tiden før 1400; men det vilde maaskee ogsaa blive saare vanskeligt at skaffe et fyldestgjørende Beviis for, at Niels Ebbesøn virkelig har eiet en Gaard af Navnet Norringriis. Lige saa lidt som jeg imidlertid skal give efter for den Fristelse, der kunde være til at opholde sig ved Navneligheden mel-

lem Norringriis og den Hovedgaard, som tilhørte Brodersønnen Hr. Niels Strangesøn, nemlig Norrinstoft (nu Nordentoft i Hassing Herred), lige saa lidt skal jeg drage selve Norringriis og Angivelserne om dens Beliggenhed i Sabro Herred i Tvivl, aldenstund man virkelig træffer Niels Ebbesøn en enkelt Gang i denne Egn. 1337 bekjender nemlig Niels Ebbesøn paa Aabo Syssels Thing at have paa Niels Pedersøns Vegne af Refs pantsat Jon Rampi paa Stig Andersøns Vegne Gods i Søby og Vadsted[1]), hvilke to Byer ligge i Gjern Herred, kun et Par Miil fra det bekjendte Voldsted med den tusindaarige Eeg.

Imidlertid er der jo slet Intet i Veien for, at Niels Ebbesøn kan have eiet Gods saavel sønden som norden for Limfjorden, og det kunde i de Tider meget godt være hans egen fædrene Arv altsammen; men ellers kan det Vendsyssel-Gods have været af hans eget Arvegods, medens han kan have tilgiftet sig Godset i Sabro Herred. Da Niels Ebbesøn, som det snart skal sees, havde en Søn ved Navn Peder Nielsøn, kan man jo opstille den Gisning, at han var gift med en Pedersdatter, Søster til den fornævnte Niels Pedersøn til Refs, for hvem Niels Ebbesøn optræder, og at hun, da Niels Pedersøn har Gods i Gjern Herred, har tilbragt Niels Ebbesøn Gods i Naboherredet Sabro; her kan han da maaskee have taget Bopæl, fordi der blandt dette Gods var en Hovedgaard, hvad der mulig ikke fandtes blandt hans fædrene Arv; han havde jo mindst to Brødre, om ikke flere Søskende.

Men hele dette Svogerskab er kun en Gisning, der staaer paa meget svage Fødder; der kan end ikke meddeles

---

[1]) Ældste Arch. Reg. III p. 365. Er det denne Handel, der har givet Anledning til den Trætte mellem Marsken Hr. Stig Andersøn og Niels Ebbesøn, som Hvidtfeldt omtaler?

nærmere Oplysning om bemeldte Niels Pedersøn eller hvad det er for et Refs, han skriver sig til, men Manden har ialtfald det Fortrin fremfor den Svoger, Hr. Ove Hals, som Kæmpevisen tillægger Niels Ebbesøn, at han utvivlsomt har existeret, hvilket er mere end jeg drister mig til at paastaae om Hr. Ove Hals.

Resultatet af den foranstaaende vidtløftige Fremstilling bliver da i Korthed dette. Der kjendes af historiske Documenter kun en eneste dansk Adelsmand af Navnet Niels Ebbesøn og han er af Slægten Strangesøn; hans Levetid og Død falder, saa vidt man kan skjønne, nøie sammen med den fra Krøniken kjendte Niels Ebbesøns og der er saaledes den største Sandsynlighed for, at begge ere een og samme Person. Tilbage staaer da kun at kaste et Blik paa hans Slægtninge og da navnlig paa hans egne Børn, thi at han havde Børn, vides jo af Thingsvidnet af 1347. Der kjendes imidlertid kun to af disse Børn, nemlig to Sønner ved Navn Peder Nielsøn og Tage Nielsøn. De forekomme i et af Ridderne Hr. Eluf Elufsøn og Hr. Johan Skarpenberg udstedt Brev, som af Tyge Becker er meddeelt i Danske Magazin sammen med de førnævnte Thingsvidner. I dette Brev, der er udateret, men synes at skrive sig fra Tiden omkring 1400, vidne de nævnte to Riddere, at de have dagtinget imellem beskedne Mænd Peder Nielsøn og Tage Nielsøn, Brødre, paa den ene Side og Per Kid, Svend Jensøn og Jes Hval paa den anden Side om de Breve, som Terkel Hval fik af Niels Ebbesøn, i saa Maade, at Peder og Tage Nielsøn skulle have disse Breve igjen for 21 Mark Sølv, af hvilke Penge Hr. Johan Skarpenberg har betalt Per Kid og Jes Hval 14 lødige

Mark. Desværre lader der sig ikke for Tiden mere oplyse om den ene af disse Brødre, Peder Nielsøn. Vi kjende ikke nogen Peder Nielsøn med Strangesøn-Vaabnet og Navnet selv er for almindeligt til, at man kan gaae efter det alene[1]).

Tage Nielsøn lønner det sig bedre at forfølge, thi hans Navn er lige saa sjeldent som Faderens. 1338 var han Dronningens Foged i Sønder Herred paa Mors[2]) og har formodentlig alt da eiet Jordegods her, mulig Frøslevgaard. 1402 har han sammen med (sin Fætter) Niels Strangesøn forseglet et Brev til Vitterlighed[3]). Aaret efter pantsatte han sit Gods i Vester Grønning i Salling Herred til den førnævnte Hr. Johan Skarpenberg[4]). 1406 nævnes Tage Nielsøn samt Brødrene Jep og Palne Kirt og Præsten Hartvig Evertsøn som Samfrænder til Fru Gro, Gevert Berlins Datter, Mogens Villadsøns Hustru, idet de i denne Egenskab samtykke i det Skjøde, som nævnte Dame i September i Aalborg gav Dronning Margrete paa Hovedgaarden Skodorp med mere Gods i Hundborg Herred[5]). I den følgende Maaned holdt Kong Erik sit Bryllup i Lund med den engelske Prindsesse Philippa, og her har Tage Nielsøn sikkert været nærværende og har ved denne Leilighed erholdt Ridderslaget, thi Aaret efter nævnes han som Ridder og udstedte da sammen med Strange Nielsøn og Flere et Vidne af Mors Nørre Herreds Thing om, at Fru Elne, Hr. Ebbe Strangesøns Efterleverske, gav Rolstorp Gaard

---

[1]) Jeg har i mine Samlinger over tyve forskjellige danske Adelsmænd af Navnet Peder Nielsøn i Tiden mellem 1340—1410.

[2]) O. Nielsen: Dueholms Diplomatarium p. 59.

[3]) Samme Sted p. 10.

[4]) Ældste Arch. Reg. II p. 347.

[5]) Geh. Arch. Jylland 112; jfr. Ældste Arch. Reg. I p. 14—15.

paa Mors til Dueholm Kloster[1]), Hr. Tage maa dengang have været en gammel Mand, da hans Fødsel senest kan sættes ved Aaret 1340; hans ene Fætter, Hr. Ebbe Strangesøn, var da forlængst alt død og den anden, Hr. Niels Strangesøn, havde en voxen Søn, den ved denne Leilighed forekommende Strange Nielsøn. Men det er da ogsaa sidste Gang, vi træffe Hr. Tage i Live; mulig har han dog endnu levet nogle Aar, thi først 1422 faae vi Vished for, at han var død. Dette Aar gav nemlig hans Enke, Fru Cecilie Esgesdatter, en Deel Gods paa Mors til Dueholm Kloster mod fri Bolig i Klostret og Foder til tre Køer samt mod, at der efter hendes Død læstes Messer for hendes og hendes Forældres Sjæle. Gavebrevet er bl. A. beseglet af Hr. Niels Strangesøn og dennes Svigersøn Mogens Pedersøn (Glob)[2]), der selv boede paa Mors, hvor han eiede Hovedgaarden Damsgaard. Samme Aar skjænkede hun sin Søstersøn Jens Frost til Frøslevgaard alt sit Arvegods i Mors, Thy og Nørre Jylland, dog undtagen hvad hun havde givet til Kirker og Klostre, mod at Jens Frost svarede hende en aarlig Afgift[3]). Fru Cecilie var altsaa sagtens dengang selv barnløs, men mulig er det dog, at hun har havt en Søn, thi ifølge Danske Atlas[4]) tilhørte Frøslevgaard 1419 en Jens Tagesøn, men han er mulig allerede død samme Aar, thi Jens Frost skrives 1419 til Frøslevgaard[5]). Endnu mange Aar efter Fru Cecilies Død, nemlig i 1493, udstedtes der et Thingsvidne om, at Fru Sidsel, Hr. Tage Nielsøns Efterleverske, pantsatte Hr. Niels Strangesøn to

---

[1]) Dueholms Dipl. p. 107.
[2]) Dueholms Dipl. p. 12.
[3]) Qvartalsskriftet Orion II p. 10.
[4]) V p. 581.
[5]) Sammesteds. Dueholms Dipl. p. 14.

Gaarde i Guddenis i Hassing Herred[1]). Ligesom Hr. Niels maatte hjælpe sin Fætter i Pengeforlegenhed, saaledes har dennes Enke vendt sig til ham i samme Ærinde, men det er ikke saa mærkeligt endda, thi Hr. Niels Strangesøn synes ogsaa at have været Fætter til hende selv, idet hun var en Datter af Hr. Niels Strangesøns og Hr. Tage Nielsøns Farbroder, den tidtnævnte Hr. Esge Ebbesøn. Hendes Søstersøn Jens Frost var nemlig ifølge sin Dattermand Albert Skeels Testamente af 1471[2]) en Søn af Peder Nielsøn til Tanderup og denne Sidstes Hustru en Datter af Esge Ebbesøn, som saaledes ogsaa bliver Fru Cecilie Esgesdatters Fader, og jeg kjender ikke flere Adelsmænd af dette Navn end Hr. Esge Ebbesøn Krog. Et saadant Ægteskab i forbudne Led finder vel sin Forklaring ved de daværende lovløse Tider, hvis man ikke vil gaae ud fra, at Vedkommende have erhvervet geistlig Dispensation; der kan ialtfald paapeges analoge Tilfælde[3]).

De directe Efterkommere af Niels Ebbesøn ere saaledes sandsynligviis uddøde i andet eller tredie Led. Broderen Hr. Esge Ebbesøn eller Esge Krog havde foruden de to Døttre en Søn, der ligesom Faderen hed Esge Krog eller Croch. Han har forseglet det forhen omtalte, af Faderen 1365 udstedte Skjøde til Kong Valdemar, men hvor han senere er bleven af, vides ikke.

Derimod efterlod den tredie Broder Strange Ebbesøn sig en større Efterslægt. Sønnen, den oftere nævnte, i Vestervig Kirke begravne Hr. Niels Strangesøn og dennes

---

[1]) Ældste Arch. Reg. I p. 227.
[2]) V. S. Skeel: Optegnelser om Familien Skeel p. 356.
[3]) Hr. Peder Ludvigsøn (Eberstein), der 1374 ejede Tybjerggaard, var gift med sin Farbroders Datter Cecilie Henriksdatter af Tybjerggaard. (Barner: Familien Rosenkrantz's Historie p. 43.)

Søn, Hr. Strange Nielsøn, der ved Giftermaal erhvervede den gamle Hovedgaard Nørholm, som derefter blev Slægtens Hovedsæde, vare endnu fremragende og ansete Mænd, men efter at Sidstnævntes Søn Ebbe Strangesøn havde plettet sit gamle Skjold ved sin Deeltagelse i Mordet paa Hr. Poul Laxmand, er det, som om Lykken var vegen fra Ætten; den hensank til en beskeden Plads blandt Smaaadelen og dens sidste Skud, Fru Karen, Hans Langes, med hvem Ætten 1607 udslukkedes, faaer i Slægtebøgerne det Skudsmaal, at hun «skikkede sig ilde,» saa den Skjændsel, som overgik hendes Børn, vel var Arv efter hende.

Dog lad os gjemme Beretningen herom til Slægten Langes Historie og her slutte med den Bemærkning, at de eneste nulevende Descendenter paa Spindesiden af Niels Ebbesøns Slægt, som kunne paavises, ere de i Bondestanden levende Efterkommere af Hans Langes og Fru Karen Strangesøns Datter Dorte Lange og dennes Husbond Bendix Norby til Urup, om hvem der kan eftersees i Samlinger til jydsk Historie og Topographi III p. 411 ff.

Litteratur og Kritik.

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur

vedrørende Danmarks Historie

for

Aaret 1884.

Ved **W. Mollerup**[1]).

I. Tidsskrifter og Samlinger.

Danske Magazin. Fjerde Række. 5. Binds 4. Hefte. S. 289—397. 6. Binds 1. Hefte. S. 1—100.

5. B. 4. H.: C. F. Bricka. Eske Brocks Dagbog for Aaret 1617. S. 289—313. — Tegnelser over alle Lande fra 1550 (Fortsættelse). S. 313—34. — P. G. Thorsen. Bidrag til Fru Sitzell Bryskes og Antonius Bryskes Historie. S. 335—52. — G. Rosenkrantz. Kong Christoffer af Baierns Testamente. S. 352—55. — Smaastykker: 1. P. W. Becker. Det danske Rigsraads Vota paa en Rigshofmester i Stedon for Korfits Ulfeldt 1652, 6. Okt. S. 355—56. 2. Kr. Erslev. To Breve fra 1645 om Slægtebøger. S. 357—58. — C. F. Bricka. Udgifterne ved to fremmede Adelsmænds Begravelse i Kjøbenhavn 1591 og 1592. S. 358—61. — C. F. Bricka. Indtægterne og Udgifterne ved den Thottske Bogauktion 1788—92. S. 361—62. — A. Thiset. Et anonymt Digt fra 1767 til Kong Christian VII. S. 362—65.

6. B. 1. H.: A. Heise. Bidrag til den kjøbenhavnske Herredags Historie 1530. S. 1—43. — P. W. Becker. Brevvexling mellem Kong Frederik III og det danske Rigsraad om hans Søn Prins Christians Valg til Faderens Efterfølger og Forslag til Rigets Styrelse i hans Mindreaarighed. S. 43—55. — C. F. Bricka. To Viser fra Svenskekrigen 1657—58. S. 56—74. — J. A. Fridericia. Uddrag af Relationer fra brandenborgske Afsendinge i Danmark i Aarene 1670—71. S. 74—99. — C. F. Bricka. Et Kongebrev fra 1574 om nogle Vildttyves Afstraffelse. S. 99—100.

[1]) Udgiveren tillader sig paa ny at anmode de Forfattere, som yde Bidrag til dansk Historie i Aviser og Skoleprogrammer, om velvilligst at tilsende ham en Meddelelse derom, indeholdende Titel og Stedsangivelse, under Adresse: Dr. phil. W. Mollerup, Kjøbenhavn.

Historisk Tidsskrift, udg. af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Femte Række. 4. Binds 3. Hefte. S. 529—794. Kjbhvn.

E. Holm. Frederik IV's Landmilits og dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark. S. 529—619. — S. M. Gjellerup. Kejserlig Feltmarschal Henrik Holck. En biografisk Studie. I. S 620—80. — Litteratur og Kritik. C. F. Bricka. H. R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset: Danmarks Adels Aarbog 1884. S. 681—713. — W. Mollerup. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1883. S. 714—27. — Smaastykker. 4. O. Nielsen. Topografiske Småting. S. 728—30. 5. Kr. Erslev. Kong Olufs Dødsdag. S. 730—32.

Personalhistorisk Tidsskrift, udg. af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie ved G. L. Wad. 5. Binds 1—4. Hefte. 380 S. Kjbhvn.

H. Munthe-Kaas. Familien Kaas. S. 1—24, 257—301. — O. Nielsen. Henrik Fuirens Autobiographi. S. 25—40, 129—50. — G. L. Wad. Fortegnelse over Danske og Norske, som ere immatrikulerede ved Leydens Universitet fra 1675 til 1800. S. 41—60. — C. J. Anker. Commandeurcapitain Henrik Gerner Sneedorffs Autobiographi. S. 61—85. — E. A. Thomle. Gravskrifter fra Stavanger Domkirke. III. S. 97—128. — H. J. Huitfeldt-Kaas. Den borgerlige Familie Budde (Bude). S. 150—68. — G. L. Wad. Et Brev fra Ove Høegh-Guldberg. S. 169—74. — G. Huitfeldt og H. J. Huitfeldt-Kaas. Efterskrifter til Stamtavlen over Familien Huitfeldt. S. 175—76. — Fr. Krarup. Stifts Relationer, indsendte til Klevenfeldt. (Fyens Stift.) S. 177—210. — D. Thrap. Slotspræsterne paa Akershus. S. 211—27. — H. F. Rørdam. Brudstykker af et dansk-norsk Forfatterlexicon for Tiden før 1660. S. 228—43. — O. A. Øverland. Throndhjemske Slægtebøger. 1. Jens Randulfs og Hr. Anders Aalborgs Optegnelser. S. 244—49. — G. L. Wad. En gammel Stambog. S. 249—54. — Fr. Barfod. Rettelser og Tilføjninger til »Griffenfeldts Ætlinger«. S. 302—11. — G. L. Wad. Smaastykker. S. 311—18: 1. Danske Adelsmænd, der have studeret ved Universitetet i Tübingen 1563—1620. 2. Fortegnelse over Gjæsterne ved Niels Banners Bryllup. 3. To Begravelsesbreve. 4. Et Brev fra Envoyé Bolle Luxdorph til Storcantsler Reventlow. 5. Peter Hasses og Maren Arctanders Bryllup. — Fr. Crone. Efterretninger om en Del i Nyborg Kirke begravede Personer. S. 319—35. — Fr. Barfod. Nok et Brev fra Sten Blicher. S. 336. — Spørgsmaal og Svar. — Tillæg. O. G. Lundh. Dødsfald i Norge 1882 og 83. S. 1—25. — C. S. T. Adeler. Mærkeligere danske Dødsfald i 1883. S. 26—48.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1884. 1—4. Hefte. 374 S. Kjbhvn.

G. Stephens. Professor S. Bugge's Studier over nordisk Mythologi. Supplement. S. 1—47. — F. Selmer. Om Endelsen — løse i nordiske Stednavne. S. 48—79. — S. Bugge. Runestenen fra Strand i Ryfylke. S. 81—96. — J. Kornerup. To Foredrag om gamle Kalkmalerier. S. 97—119. — F. Jónsson. Om Svarfdæla saga. S. 120—42. — K. Gislason. En Bemærkning om edda som navn på et skrift. S. 143—56. — K. Gislason. En anmærkning. S. 157. — K. Gislason.

Den ved u eller v bevirkede omlyd af á i den stockholmske homiliebog. S. 158—60. — S. Müller. Mindre Bidrag til den forhistoriske Archæologis Methode. S. 161—216. — P. Hauberg. Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241—1377. S. 217—374.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi, udg. af det jydske historisk-topografiske Selskab. 10. Binds 1—2. Hefte. 210 S. Aalborg.

O. Nielsen. Smaastykker. S. 1—18. — A. Heise. Fra Viborgske Arkiver. II. S. 19—54. — A. H. Nielsen. Inscriptioner paa Epitaphier og Gravstene i Budolphi Kirke i Aalborg. S. 55—74. — P. Gaardboe. Julefesten paa Landet i det nordlige Vendsyssel for 50 Aar siden. S. 75—84. — J. Kinch. Dr. Ancher Anchersen, Provinsialmedikus i Ribe. S. 85—94. — Kl. Gjerding. Sildefiskeriet ved Nibe. S. 95—96. — V. Bang. Fra jydske Præstegaarde. S. 97—115. — Charles Sørensen. Personalhistoriske Optegnelser. S. 115—27. — J. Christensen. Beskrivelse over Sal og Gullev Sogne. S. 128—67. — V. A. Secher. Mariesteds (Sæbys) byret af 1525 og Holstebros byret af 1552. S. 168—83. — W. Dreyer. Oldtidsminder i den vestlige Del af Rinds og Gislum Herreder. S. 184—210.

Samlinger til Fyens Historie og Topographie, udg. af Fyens Stifts literære Selskab. 9. Binds 3—4. Hefte. S. 193—289. Odense 1883—84.

H. F. Rørdam. Bidrag til Fyns Stifts Kirkehistorie. 1. Uddrag af Vinding Herreds Provstebog fra 1572. (Sluttet.) 2. Beretning om de fynske Kirkers Tilstand efter Svenskekrigen. 3. Bidrag til Patronatsrettens Historie. S. 193—242. — C. Engelstoft. Bidrag til Personalhistorien af Mindesmærker i fynske Kirker. 5. Hans Bruuns og Marine Bangs Gravstene i St. Knuds Kirke (Familien Balsløv). S. 243—63. 6 Knud Lauridsen og Peder Lerche. S. 263—83. — S. Jørgensen. Om Nørregaard i Søllinge, Allesvraa i Indslev og Løgtved i Stenstrup Sogn. S. 284—88. — A. Crone. De Bogense Herremænd. S. 289—316. — N. Rasmussen Søkilde. Fra Bondefrihedens første Brydninger. S. 317—49. — C. Engelstoft. Munkebo Sogns Historie. S. 350—85. — Schurmann. Tillæg til Afhandlingen om Valckendorferne paa Klingstrup. S. 386—89.

Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. Rørdam. Tredie Række. 4. Binds 4. Hefte. S. 657—857. 5. Binds 1. Hefte. S. 1—192. Kjbhvn.

4. B. 4. H.: D. S. Thrap. Provst Daniel Peter Smiths Erindringer fra hans Skolegang og Lærertid i Roskilde. S. 657—96. — C. G V. Faber. Et lille Stykke Kirkehistorie fra Stænderinstitutionens Tid. S. 697—755. — G. Heiberg. Biskop Balles Indberetning om hans Visitats i Aaret 1785. S. 756—82. — H. F. Rørdam. Tvende mærkelige Provstevalg. S. 783—812. — Smaastykker: J. Kinch. Hr. Jakob Sørensen Skive. S. 813—36. L. Daae. Optegnelser af Mag. Peder Skjelderup. S. 836.

5. B. 1. H.: H. F. Rørdam. Hartvig Lohmann i Odense. S. 1—53. — L. Koch. Bidrag til Oplysningstidens Historie. S. 54—78. — H. F. Rørdam. En Bispevisitats i det 16de Aarhundrede. S. 79—92.

— Samme. Viborg-Bispen Dr. Hans Vandals Levned. S. 93—110. — Samme. Edsbog for Præster og Rektorer i Fyns Stift 1616—51. S. 111—46. — Smaastykker: 1. M. J. Mathiesen. Fra Gjerlev og Bakkendrup. S. 147—53. 2 H. F. Rørdam. En mærkelig Forordning for Hertugdømmerne om Kristendomsundervisning 1544. S. 153—59. 3. Tydsk Gudstjeneste i Odense og Nyborg. S. 159—63. 4. U. Birkedal. Af Brande Sogns liber daticus. S. 163—71. 5. J. C. R. Lund. Sjælandske Landemodsakter fra 1776 til 1783. S. 171—80. 6. H. F. Rørdam. Fra Kong Christian III's Tid. S. 180—89. 7. Samme. »Et fattigt, forandret Rige.« S. 189—92.

Historisk Archiv. Udg. af F. C. Granzow og S. B. Thrige. Ny Række. 11—12. Bind. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: S. B. Thrige. Af Rists Livserindringer. XI. S. 1—23, 199—240, 401—22. — Fr. Meidell. Fra Christian den IV.'s sidste Krig. XI. S. 81—104, 183—212, 261—96. — Vilh. Bang. Præsten Jakob Worm. (Et Livs- og Tidsbillede.) XI. S. 241—60. XII. S. 19—40. — Vilh. Bang. Hexeforfølgelserne i gamle Dage, særlig i Danmark. XII. S. 229—60, 325—49.

Geografisk Tidsskrift. Udg. af det Kgl. Danske Geografiske Selskab ved E. Erslev. 7. Binds 5—9. Hefte. 4⁰. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: E. Erslev. N. H. C. Hoffmeyer, en Mindetale. S. 83—87. — O. Irminger. Ældste Beretninger om Østkysten af Grønland. S. 117—21. — C. T. Engelstoft. Om den saakaldte Halvø »Hindsholm«. S. 124. — A. Østerbol. Topografiske Oplysninger fra Agger. S. 125—27.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udg. af Generalstaben. 1. Binds 5. Hefte. 2. Binds 1—2. Hefte. Kjbhvn. 1883—84.

Kronprins Frederiks Parolbefalinger under Troppesamlingen ved Rendsborg 1803. S. 433—52. — Andre Aktstykker til 1803's Historie. S. 453—56. — Uddrag af Bülows Kopibog for sidste Halvdel af Aaret 1803. S. 457—64. — Tidsrummet mellem Troppesamlingen ved Rendsborg 1803 og Troppekoncentrationen i Efteraaret 1805. S. 1—8. — Aktstykker om de krigsførende Magters Forhold indbyrdes og til os fra Slutn. af 1803 til Midten af 1805. S. 9—52. — Aktstykker fra Grændsen mod Sverig fra Sl. af 1803 til Efteraaret 1805. S. 53—63. — Uddrag af Kommandokontorets Kopibøger fra Sl. af 1803 til Efteraaret 1805. S. 64—96. — Andre Aktstykker vedrørende Perioden fra Slutn. af 1803 til Efteraaret 1805. S. 97—117. — Troppekoncentrationen til Holsten og Hovedkvarterets Forlæggelse til Kiel i Efteraaret 1805. S. 118—30. — Aktstykker vedrørende Troppekoncentrationen til Holsten. S. 131—54. — Tidsrummet til Krigen mellem Preussen og Frankrig, fra Oktbr. 1805 til Oktbr. 1806. S. 155—70. — Aktstykker til Perioden fra Oktober 1805 til Oktober 1806. S. 171—224.

Militært Tidsskrift. 13. Aargang. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: S. J. Wedege. Den 1. Forstærknings-Bataillons 3. og 4. Kompagnis Deltagelse i Slaget ved Isted d. 25. Juni 1850. S. 214—22. — A. Wolff. Historiske Oplysninger om Kjøbenhavns Befæstning. S. 416—68.

Tidsskrift for Søvæsen. Ny Række. 19. Bind. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Helgolandsdagen. S. 20—28.

Vort Forsvar. 1884. Kjbhvn.

Foruden talrige Bidrag til de to sidste Kriges Historie findes følgende: S. A. Sørensen. Kjøbenhavns Belejring 1658. III—V. Nr. 83, 94, 101. — Axel Larsen. En Episode af Kalmar-Krigen. Nr. 93. — A. D. Jørgensen. Om Danebroge. Nr. 105.

Danebrog. Ugeblad for Hær og Flaade, udg. af C. H. Rørdam og O. Lütken. 4. Aargang. 1883—84. Kjbhvn.

Foruden talrige Bidrag til de to sidste dansk-tydske Kriges Historie kunne følgende bemærkes: Oscar Feddersen. Fra den gamle Krig. (Efter en Samtidigs Beretning.) S. 150—56, 161—69, 181—90. — O. Lütken. Af Admiral Dahlerups efterladte Papirer (1808—1809). S. 193—201, 209—17, 225—32, 241—51. — Fr. Barfod. Premierlieutenant Hans Top. S. 282—84. — O. Lütken. Paa Reise i Norge i Begyndelsen af Aarhundredet. (Af Admiral Dahlerups efterladte Papirer.) S. 357—61, 385—91.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. Udg. af H. Trier og P. Voss. Aargang 1884. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: K. Frederiksen. De reventlowske Skoler. S. 157—63. — Anna Brosbøll. Athalia Schwartz. S. 218—30. — Niels Bredals »Børne-Speigel«. S. 328—36. — L. Dietrichson. Høyvelbaarne Baron Ludvig Holbergs Ære-Minde. S. 423—36.

Illustreret Tidende. 25. Bind. 1883—84. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Abel Katrines Boder. Nr. 1291. — K. Arentzen. Jens Baggesens Søn i Schweiz. Nr. 1289. — Fem hidtil utrykte Breve fra C. H. Bredahl. Nr. 1262. — Kr. Arentzen. Danske Reisende i Slutningen af forrige Aarhundrede. Nr. 1266, 1269, 1278. — R. Mejborg. Gamle Værelser paa Tjele. Nr. 1272. — R. Mejborg. Genete Cragengelt, den saakaldte skotske Kvinde paa Tjele. Nr. 1278. — V. Boye. Gunnars Høj. Nr. 1261. — K. M. »Haarkløveren«, Episode af vort Sprogs Historie. Nr. 1302. — K. Kroman. S. Heegaard. Nr. 1280. — Helsingørs Kloster. Nr. 1276. — Ph. Weilbach. N. Hoffmeyer. Nr. 1274. — Jul. Petersen. Prof. V. Holmer. Nr. 1295. — Holbergs Sommerbolig. Nr. 1271. — St. Croix (1734—1884). Nr. 1301. — V. Hansen. Prof. Johan Keller. No. 1290. — Kj. M. Kjøbenhavn for 25 Aar siden. Nr. 1305. — Et Kunstværk fra Frederik den Fjerdes Tid. Nr. 1260. — M. B. Becher. Hans Otto Lütken. Nr. 1264. — Joh. Koch. Hans Lassen Martensen. Nr. 1272. — A. C. L. Minder om Caroline Mathilde i Celle. Nr. 1261. — Christian Molbech (1784—1884). Nr. 1254. — Christian Molbech og Karen Margrethe Rahbek, en Brevvexling, anm. af Nicolai Bøgh. Nr. 1254—1255. — C. St. A. Bille. M. G. Melchior. Nr. 1305. — F. Nielsen. Peter Rørdam. Nr. 1255. — C. A. Gosch. Jørgen Christian Schiødte. Nr. 1283. — J. H. Lorck. Svundne Tider. Nr. 1272—73, 1277, 1284—85, 1298—99. — Herregaarden Tølløse. Nr. 1273. — P. Brock. Et Bord med Plade af florentinsk Mosaik. Nr. 1268. — Samme. Christian IV's Egekiste paa Rosenborg. Nr. 1271. — Samme. Christian VIII's Værelse paa Rosenborg. Nr. 1274. — Samme. Enkedronning Caroline Amalies og Arveprinsesse Carolines Broncestøl paa Rosenborg.

Nr. 1269. -- Samme. Det kinesiske Værelse paa Rosenborg. Nr. 1278. — Samme Stengangen paa Rosenborg. Nr. 1283. — Samme. Fra Rosenborg. Nr. 1281, 1292.

Nutiden i Billeder og Text. 8. Aargang. 1883—84. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: L. Both. Langs Strandvejen. S. 65, 98. — Herm. H. Fra Kjøbenhavn i Sommeren 1831. S. 147. — Davidsen. Gadetumulterne 1860. S. 403, 409, 419. — Gosse. Grundtvig og Bødtcher. S. 468. — Gosse. H. C. Andersen og Pal. Müller. S. 478.

Fyens Stiftstidende. Aargang

Fr. Crone. Det 200aarige Smedelaug i Nyborg Nr. 13. — Fr. Crone. Nyborg Kjøbstad for 150 Aar siden. Nr. 46. — Fr. Crone. Nyborg Sølaugs Jubilæum. Nr. 141.

Nyborg Avis. Aargang 1884.

Fr. Crone. En gammel Bygning i Nyborg. Nr. 270 og 271.

Congrès international des Américanistes. Compte-rendu de la cinquième session Copenhague 1883. Copenhague 1884.

Af Indholdet bemærkes: Løffler. The Vineland-excursions of the ancient Scandinavians. S. 64—73. — K. Steenstrup. The old Scandinavian ruins in the district of Julianehaab, South Greenland. S. 108—19. — Bahnson. Sur trois des plus anciennes cartes du Nord. S. 120—22. — Brynjulfson. Jusqu'où les anciens Scandinaves ont-ils pénétré vers le pôle arctique dans leurs expéditions à la mer glaciale. S. 140—49. — J. Steenstrup. Les voyages des frères Zoni dans le Nord. S. 150—79. — Irminger. Nautical remarks about the Zeni-voyages. S. 182—83. — V. Schmidt. Les voyages des Danois au Groenland. S. 195—235.

II. Særskilt udgivne Skrifter.

F. Jónsson. Kritiske Studier over en Del af de ældste norske og islandske Skjaldekvad. 198 S. Kjbhvn.

K. Kålund. Fljótsdæla hin meiri eller den længere Droplaugarsona-Saga, efter håndskrifterne udgiven. 182 S. Kjbhvn.

Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter af det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. 2. Binds 2. Hefte. 312 S. Kjbhvn.

P. Pálsson. Króka-Refs Saga og Króka-Refs Rimur, efter håndskrifterne udgivne. 164 S. Kjbhvn.

Äldsta delen af Codex 1812, 4⁰ gml. kgl. samling på kgl. biblioteket i København. I diplomatarisk aftryck utgifven af *L. Larsson.* 106 S. Kjbhvn. 1883.

N. F. B. Sehested. Archæologiske Undersøgelser 1878—1881. Udgivne efter hans Død. Med 5 lithograferede Kort og 36 Kobbertavler. 192 S. 4⁰. Kjbhvn.

N. Bache. Nordens Historie med talrige i Texten trykte Illustrationer. Populært fremstillet. 2. omarbejdede Udg. 32—40. Hefte (3. Binds 4—12. Hefte). 576 S. Kjbhvn.

L. C. Müller. Danmarks Historie. 6. Del. Danmark-Norge under Enevælden. Udg. under Ledelse af J. T. A. Tang. Kjbhvn. 1872—84.

A. D. Jørgensen. Den historiske Udvikling i Danmark i Henseende til „Magtens Tyngdepunkt". Efter et Foredrag. (Særtryk af „Dagbladet".) 24 S. Kjbhvn.

Kong Knud den Hellige, efter Knytlingesaga ved *S. Grundtvig.* Ved Udv. for Folkeoplysnings Fremme. (Folkelæsning 27.) 70 S. Kjbhvn.

Lunde Domkapitels Gavebøger og Nekrologium. (Libri memoriales capituli Lundensis.) Paa ny udgivne ved *C. Weeke* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Paa Carlsbergfondets Bekostning. 1. Hefte. 160 S. Kjbhvn.

Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Cura societatis regiæ scientiarum Danicæ. Series secunda. Tomus prior. IV. Ab anno 1448 ad annum 1491. 288 S. 4⁰. Kjbhvn.

En kristelig Undervisning om Skriftemål og Sakramentet, trykt i Malmø 1531. På ny udgivet af C. J. Brandt. (For Universitets-Jubilæets danske Samfund.) 16 S. Kjbhvn.

H. F. Rørdam. Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V's danske Lov (1536—1683). 2. Binds 1. Hefte. 192 S. Kjbhvn.

H. F. Rørdam. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie, især i det 16. Aarhundrede. 2. Række. 1. Binds 3—4. Hefte. Udg. med Understøttelse af Carlsberg-Fondet. S. 385—796. Kjbhvn.

Indeholder: Aktmæssige Bidrag til Daniel Rantzovs Historie, samt: Efterretninger fra Sverig under den nordiske Syvaarskrig 1563—70, tillige med enkelte andre Bidrag til Krigens Historie.

Troels Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I. Indre Historie. Sjette Bog. Dagligt Liv: Hverdag og Fest. 488 S. Kjbhvn.

A. Larsen. Kampen om Kalmar 1611. Udg. paa det krigsvidenskabelige Selskabs Forlag. 68 S. og 1 Kort. Kjbhvn.

C. F. Bricka og *J. A. Fridericia.* Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. af Selskabet for Udgivelse af

Kildeskrifter til dansk Historie. 8. Hefte. 1641—43. 160 S. 9. Hefte. 1643—44. 160 S. Kjbhvn.

F. Meidell. Fra Enevældens Dæmring i Danmark. En paa Kildeskrifter støttet historisk Undersøgelse. 200 S. Kjbhvn.

J. Langebek. Udkast til Souverainitets Historien. Meddelt af J. H. Bang. (Slutning.) Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1884. S. 1—42.

P. Rist. Fra Støvlet-Tiden. Kulturhistorisk Bidrag til det attende Aarhundredes Karakteristik. Efter trykte Kilder. 292 S. Kjbhvn.

H. Rasmussen. Grev Reventlow og Bondens Frigjørelse. Udg. som Hundredaars-Minde. Med Portræt i Lystryk af Grev Reventlow. 154 S. Kjbhvn.

F. Barfod. Dronning Karoline Amalie. Nogle Pennestrøg. Særtryk af Diakonissestiftelsens Almanak. 110 S. Kjbhvn.

A. Thorsøe. Kong Frederik den Syvendes Regjering. 15—20. Hefte. 288 S. Kjbhvn.

J. Nørregaard. Tre Hovedpersoner og Hovedbegivenheder i 1864. Med 2 Kort over Dannevirkestillingen. 64 S. Odense.

Indeholder: 1. Dannevirkestillingens Opgivelse. 2. 4de Divisions Færd i Nørrejylland. 3. Als's Tab.

O. Lütken. Nordsø-Eskadren og Kampen ved Helgoland d. 9. Mai 1864. 168 S., 2 Portræter og 2 Skibsplaner. Kjbhvn.

N. C. Essmann. Det Aarø'eske Strejfkorps. 46 S. Kjbhvn.

L. Both. Kongeriget Danmark, en historisk-topografisk Beskrivelse. 2. omarbejdede og forøgede Udgave. 16—25. Hefte. 480 S. Kjbhvn.

V. Falbe-Hansen og *W. Scharling.* Danmarks Statistik. 24—27. Hefte. 352 S. Kjbhvn.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Samlede og udgivne af *V. Dahlerup*, *H. J. Holm*, *O. V. Koch* og *H. Storch.* 5. Række. 5—6. Hefte. 4 Sider og 5 Blade i Folio. Kjbhvn.

Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere, udg. af *M. Galschiøt.* 1—4. Levering. 96 S. 4°. Kjbhvn.

P. Købke. De danske Kirkebygninger. Kortfattet Oversigt. Med 106 Billeder. Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. (Folkelæsning Nr. 131.) 120 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavns Diplomatarium. Udg. ved Kjøbenhavns Kommunalbestyrelses Omsorg. 6. Binds 2. Hefte. 408 S. Kjbhvn.

C. Bruun. Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. 1—3. Levering. 140 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. Kulturhistoriske Billeder fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Med mange Afbildninger. 400 S. Kjbhvn.

L. Both. Christiansborg Slot fra de ældste Tider til vore Dage. Med Tegninger af F. Hartvig. 36 S. og 6 Billeder. Kjbhvn.

P. Brock. Rosenborg Slot. Illustreret Vejledning i de danske Kongers kronologiske Samling. 228 S. Kjbhvn.

H. A. Krøyer. Kastrup Kirke paa Amager. Dens Historie fra Februar 1882 til 16. Marts 1884. 20 S. Kjbhvn.

A. Petersen. Kjøge Byes Historie, samlet efter trykte og utrykte Kilder. 1. Hefte. 80 S. Kjbhvn.

P. Jensen. Optegnelser om Snesere Sogn (navnlig i de sidste 2 Aarhundreder). 544 S. Kjbhvn.

E. Carstensen. Det i Frederiksborg Amt liggende Vigsø Sogns Historie. Udg. med Understøttelse af den grevelige Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse. 104 S. Kjbhvn.

V. Berg. Smaa Bidrag til Fredericias Kultur- og ældste Historie, samlede af utrykte Kildeskrifter. 144 S. 12°. Fredericia 1883.

T. Leth. Oplysninger om Fiskerirettighederne i Randers Fjord samt nogle dermed i Forbindelse staaende Spørgsmaal. Randers.

J. Kinch. Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660). 8. Hefte. 120 S. Odder.

H. R. Hjort-Lorenzen. Annuaire généalogique des maisons princières regnant en Europe depuis le commencement du XIXe siècle avec des notes sur les mariages morganatiques. 3me année. 350 S. Copenhague.

H. R. Hjort-Lorenzen og *A. Thiset.* Danmarks Adels Aarbog 1884. 1. Aargang. 390 S. 1 Portræt og 12 farvetrykte Blade i 12⁰. Kjbhvn.

Samme Bog. 1885. 2. Aargang. 448 S. 1 Portræt, 1 lithogr. og 18 farvetrykte Blade i 12⁰. Kjbhvn.

A. Thiset. Stamtavler over danske Adelsslægter. I—II. Særtryk af „Danmarks Adels Aarbog" 1884 og 1885. 28 og 98 S. i 12⁰. Kjbhvn.

G. L. Wad. Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm. Fortsættelse. S. 57—104. Progr. fra Herlufsholm.

A. Petersen. Den jonstrupske Stat. Personalhistoriske Meddelelser om det kgl. blaagaard-jonstrupske Seminariums Lærere og Dimittender 1790—1884. 336 S. Kjbhvn.

B. Arnesen-Kall. Paul Arnesen. Islænder. Et Livsbillede. 28 S. Kjbhvn.

V. Birkedal. Frits Boisen, en Ven, skildret af en Ven. 82 S. Kjbhvn.

Nytaarsgave til danske Kvinder. Samlet og udg. af *Louise Fenger.* 1883. Kjbhvn.

Heri bl. a.: A. D. Jørgensen. Tyge Brahe og Arild Hvidtfeld.

Biskop, Dr. theol. *C. P. Brammers* Ungdomsliv, fortalt af ham selv og efter hans Død udgivet af J. Kok. 272 S. Kjbhvn.

C. Nyrop. Georg Christensen. Et Bidrag til Industriforeningens Historie. 56 S. og 1 Portræt. Kjbhvn.

J. Holm. Den blinde Evangelist Jens Sørensen Dyrholm. Et Mindeskrift. 60 S. Odense.

L. Schrøder. Evald og Baggesen, deres Læremestre og deres Velyndere. Bidrag til Oplysning om det aandelige Livsrøre i Slutningen af det 18. Hundredaar. 328 S. Kolding.

A. C. Fabricius og *P. C. B. Bondesen.* Slægten Fabricius fra Faaborg. (Sluttet i August 1882.) 102 S. og 1 Stamtavle. Odense.

O. M. Giersing. Stamtavle over Efterkommerne af Bernhard Hagen og Ane Margrethe Cöllner. 60 S. i Tver 8⁰. Kjbhvn.

F. R. Friis. Stamtavle over Adelsfamilien Hardenberg. Autograferet. (Ikke i Boghandelen.)

L. Schrøder. Ludvig Helveg. Af hans Liv og af hans Tid. Et Mindeskrift. 344 S. Odense.

G. Brandes. Ludvig Holberg. Et Festskrift. Med 12 Vignetter af H. N. Hansen. 310 S. og 1 Portræt. Kjbhvn.

F. W. Horn. Ludvig Holberg. En Levnedsskildring. 142 S. Kjbhvn.

E. Holm. Holbergs Betydning for Aandsliv og Videnskab. Tale ved Festen paa Kjøbenhavns Universitet i Anledning af Holbergs 200aarige Fødselsdag 3. December 1884. 24 S. Kjbhvn.

Theodorus. Peter Nicolai Holst, det attende Aarhundredes Søren Kierkegaard. I Anledning af hans 150aarige Jubilæum. 118 S. Kjbhvn.

N. Bøgh. Erindringer om og af Jens Adolf Jerichau. 400 S. og 1 Portræt. Kjbhvn.

A. Wilde. Erindringer om Jerichau og Thorvaldsen ombord på Fregatten Rota 1838. 100 S. Kjbhvn.

J. Bähr. Stamtavle over den Bornholmske Familie Jespersen suppleret med enkelte Linier af Familierne Gether og Hoffmann. Samlet og udgivet paa Grundlag af den ældre Stamtavle. 64 S. Kjbhvn.

Jens Johansen. Et Mindeskrift. Med et Forord af L. Schrøder. 142 S. og 1 Portræt. Kolding.

J. C. Tuxen. Niels Juel og Tordenskjold. Skildringer fra Søkrigen. Med 2 Portræter og 1 Kort. 2. Oplag. Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. (Folkelæsning Nr. 51.) 194 S.

N. Teisen. Kort Indlæg i Sagen mellem S. Kierkegaard og H. L. Martensen. Et Lejlighedsskrift. 78 S. Kjbhvn.

Til Minde om Præsten Anton Kirkeby, Sognepræst for Fausing og Auning Menigheder. Død den 26. November 1883. 46 S. Randers.

Til Minde om Albert Leth. 32 S. Kjbhvn.

Fr. Lunn. Efterretninger om min Farfader Chr. Ditlev Lunn. Kjbhvn.

H. Maaløe. Slægtsregister over Familien Maaløe. 16 S. Odense.

O. M. Giersing. Stamtavle over Efterkommerne af Peder Pedersen Malling og Charlotte Hylleborg Storm. 38 S. i Tver 8°. Kjbhvn.

Nogle Bemærkninger i Anledning af Pastor Hjorths Skrift: Biskop Martensen og de danske Sprogreskripter i Slesvig, af en forhv. slesvigsk Embedsmand. 26 S. Kjbhvn.

J. Bidstrup. Stamtavle over de bornholmske Familier Müller, Madvig og Sode. 24 S. 4⁰. Kjbhvn.

J. P. Mynster. Meddelelser om mit Levnet. 2. Oplag. 312 S. og 1 Portræt. Kjbhvn.

C. H. Kalkar. Frederik Adolf de Roepstorff. 12 S. Kjbhvn. (Særtryk af Dansk Missionsblad.)

I. Barfod. Stamtavle over den lollandske Familie Rostrup. Trykt som Manuskript. 8 S. (Ikke i Boghandelen.)

C. Kjerulf. Peter Schram. 1834—1884. En biografisk Studie med Tegninger af F. Hartvig. 18 S. og 1 Fotografi. Kjbhvn.

N. E. Tuxen. Peder Mandrup Tuxen og hans Efterkommere 1783—1883. Trykt som Manuskript. Kjbhvn. 1883. 4⁰.

C. Ussing. Anders Sandøe Ørsted som Retslærd. Et Brudstykke af den dansk-norske Retsvidenskabs Historie. 168 S. og 1 Portræt. Kjbhvn.

H. Petersen. Danske geistlige Sigiller fra Middelalderen. Tegnede og lithograferede af Th. Bergh. 3—4. Hefte. 32 S., 20 Tavler. Fol. Kjbhvn.

J. B. Løffler. Udsigt over Gravstenene i Danmark indtil Suverænetetten. Foredrag. (Særtryk af „Dagbladet".) 23 S. Kjbhvn.

A. D. Jørgensen. Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie. Udg. af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver. 336 S. og 3 Tavler. Kjbhvn.

Bibliotheca Danica. Udg. af *C. V. Bruun.* 5. Hefte. (2. Binds 2. Hefte.) 182 S. 4⁰. Kjbhvn.

C. Bruun. Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kongelige Bibliothek. 3. Binds 9. Hefte. 60 S. Kjbhvn.

V. A. Secher. Fortegnelse over den danske Rets Literatur 1876—83. Særtryk af Ugeskrift for Retsvæsen 1884. 130 S. Kjbhvn.

P. Hansen. Illustreret dansk Litteraturhistorie. Med Textprøver, Forfatterportraiter samt Facsimiler af Skrifter og Tegninger m. m. 3—11. Hefte. 432 S. Kjbhvn.

O. Kalkar. Ordbog til det ældre danske Sprog. (1300—1700). Trykt paa Carlsbergfondets Bekostning ifølge Foranledning af Universitetsjubilæets danske Samfund. 6—7. Hefte. 208 tospaltede Sider. Kjbhvn.

O. Nielsen. Olddanske Personnavne. (Ogsaa m. T.: Olddanske Navne. 1. Afdeling.) Udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund. 138 S. Kjbhvn.

P. Palladius. Visitatsbog, gjengiven med Nutidens Skrivemaade, samt med Indledning og Oplysninger ved *C. Rosenberg.* Ved Udv. for Folkeoplysnings Fremme. (Folkelæsning Nr. 134.) 194 S. Kjbhvn.

H. Dahl. Frederik Christian Sibbern og modersmålet. Et stykke dansk ordbogsarbejde. 156 S. Kjbhvn.

E. T. Kristensen. Æventyr fra Jylland, samlede af Folkemunde. 2. Samling. Udg. med offentlig Understøttelse. (Ogsaa m. T.: Jyske Folkeminder. 7. Samling.) 400 S. Viborg.

C. A. Thyreyod. Mosgroede Minder. Skildringer efter Tingbøger og Dagbøger. 2. Samling. 1—2. Hefte. 80 S. Flensborg.

K. Arentzen. Fra det 18de Aarhundrede. 200 S. Kjbhvn.

S. B. Smith. Til Belysning af literære Personer og Forhold i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. En Samling Breve. 372 S. Kjbhvn.

Indeholder: Breve fra og til P. A. Heiberg og Breve til Rasmus Nyerup.

J. Davidsen. Fra vore Fædres Tid. Skildringer og Skitser. Med Illustrationer af K. Gamborg. 1—3. Hefte. 224 S. Kjbhvn.

F. Meidell. Fra Brydningstiden. Kadetlivsbilleder fra Aarene 1847 til 1850. 184 S. Kjbhvn.

H. G. Saabye. Om Sekterne i Danmark med særligt Hensyn til deres Afvigelser i Læren fra den evangelisk-lutherske Kirke. 408 S. Kjbhvn.

J. F. Sick. Notice sur les ouvrages en or et en argent dans le Nord et sur la „Sølvkammer“ des Rois de Danemark. Suivie d'un tableau des types de différents poinçons et marques de vieille argenterie Européenne. Avec neuf planches. 52 S. Copenhague.

C. Holm. Peltzner og Handskemagernes Lavgsartikler 1460—1684. Kjbhvn.

Tychsen. Fortifikations-Etaterne og Ingeniørkorpset 1684—1884. Kjbhvn.

D. Dessau. Oversigt over Rigsdagens Virksomhed i de første 35 Aar efter Grundlovens Udstedelse samt over de den grundlovgivende Rigsforsamling og Rigsraadet forelagte Sager. 480 S. Kjbhvn.

K. M. Klaussen og *R. P. Rasmussen.* Folketingsvalgene 1864—1884. En statistisk Oversigt. 40 S. Kjbhvn.

R. Hammer. De danske Undersøgelser i Grønland. Foredrag holdt i Sølieutenant-Selskabet i November 1883. Udg. efter Selskabets Beslutning. 24 S. og 1 Kaart. Kjbhvn. (Ikke i Boghandelen.)

H. Rink. Om Grønlænderne, deres Fremtid og de til deres Bedste sigtende Foranstaltninger. 2. Fortsættelse, indeholdende: Forskjelligt om Grønlænderne og deres Stamfrænder. 114 S. Kjbhvn.

L. Koefoed. Danmarks, Norges og Sverrigs Jernbaner. En historisk Fremstilling af deres Anlæg og Udvikling, ledsaget af statistiske og tekniske Oplysninger. 634 S. 94 S. Tabeller i Tver 4⁰ og 1 Kort. Kjbhvn.

Tidsskr. 5. R. 5. Bd. 2. H. 1885.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Bremisches Jahrbuch, herausgeg. von der historischen Gesellschaft des Künstlervereins. 2. Serie. 1. Bd. Quellen zur bremischen Reformationsgeschichte. Bremen.

Charles E. Putnam, A vindication of the authenticity of the elephant pipes and inscribed tablets in the museum of the Davenport academy of natural sciences, from the accusations of the bureau of ethnology of the Smithsonian Institution. Davenport.

Annual report of the board of regents of the Smithsonian Institution, showing the operations, expenditures, and condition of the institution for the year 1882. Washington.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, red. af *O. Montelius, C. M. Guldberg* och *J. Lange.* 1885. 3—4. H. Stockh., P. A. Norstedt & söner.

C. T. Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. 1. Delen. 1771—78. Stockh., P. A. Norstedt & söner.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 5. Årg. 1885. 2. H. Stockh.

Edvard Holm, Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720. 1. D. 2. H. Kbh., G. E. C. Gad.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 6. H. framsnoðinn—gera. Krist., den norske Forlagsforening.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 10. H. Cammermeyer—Conradi. Krist., den norske Forlagsforening.

Dette Blad bortskjæres ved Indbindingen.

Om Fodfolkets Udrustning i de danske Hære under Frederik II.

Af

Emil Madsen.

Af de Omdannelser og Forbedringer af Vaabnene og de dermed i Forbindelse staaende Forandringer i Hærvæsenet, der fandt Sted i Slutningen af det femtende og videre i Løbet af det sextende Aarhundrede, have de, som angaa det svære Skyts, alt længe og i vid Udstrækning været Gjenstand for Efterforskning, hvorimod de, som angaa Haandvaabnene, have været det mindre. Til en vis Grad har dette ej heller været ubilligt; thi om end baade det svære Skyts og Haandvaabnene udvikledes ved de Opfindelser, der i Almindelighed laa til Grund for Vaabnenes Omdannelser og Forbedringer, saa skete det dog i ulige Maal. Fremskridtet var ved det svære Skyts strax saa stort, at det maa siges at have været det betydeligste paa Vaabnenes Omraade lige fra hin Tid, da Krudtvaabnene første Gang fremtraadte, og indtil i vort Aarhundrede det riflede Skyts blev opfundet, idet den videre Udvikling derefter kun gjaldt mere underordnede Detailler. Derimod var det først langt senere, at Haandskydevaabnene bleve saaledes forbedrede, at de endeligt kunde indføres

som den hovedsagelige Bevæbning for Fodfolket, og det var saaledes det svære Skyts, og ikke Haandvaabnene, der i det sextende Aarhundrede blev et af de virksomste materielle Midler til at omskabe Middelalderens Tilstande til den nyere Tids.

Dog træffe vi ogsaa med Hensyn til Haandskydevaabnene mærkelige Fremtoninger. Ved Siden af de Fremskridt, der viste sig at blive varige, træffe vi enkelte Forsøg eller Bestræbelser, der særlig tiltrække sig Opmærksomhed, fordi Aarsagen til, at de ikke førte til noget endeligt Resultat, ikke var deres forfejlede Retning, men derimod dels, at visse Forudsætninger, der for en Del betingede et heldigt Udfald, ikke overalt vare tilstede, dels at der endnu ved selve Vaabnene manglede Noget, som først en senere Tid bragte. Blandt hine Forsøg ere særlig de mærkelige, der gjordes hos os paa at indføre Geværer som gjennemgaaende Bevæbning for Fodfolket, altsaa paa at give Haandskydevaabnene i taktisk Henseende en Betydning, som de først langt senere opnaaede. Forsøgene førte hos os til Oprettelsen af store, gjennemgaaende med Geværer bevæbnede Fodfolksafdelinger paa et meget tidligt Tidspunkt, og der synes tillige at være det Ejendommelige ved dem, at medens Udviklingen paa Hærvæsenets Omraade i hin Tid hos os ellers kun fremtræder som en Gjentagelse af, hvad der havde fundet Sted udenlands, saa synes hine Forsøg virkelig at have haft Rod herhjemme, som vi ville søge at paavise det.

Ifølge de Beretninger, som haves, synes Haandskydevaaben, indrettede til Krudt, for første Gang ret at have gjort sig gjældende i aaben Mark paa den franske Konge Karl VIII's Tog til Italien 1494—1495. Det berettes, at denne Konge i sin Hær havde et betydeligt Antal svei-

zerske Lejetropper, blandt hvilke der til hver 1000 Mand, som vare bevæbnede med lange Spyd og Hellebarder, var knyttet en Fænnike eller Underafdeling, bevæbnet med Krudtskydevaaben, medens der i det egentlige franske Fodfolk alene fandtes Skytter med Armbrøster. Det italienske Fodfolk var formentlig saaledes bevæbnet og ordnet, at de Soldater, som dannede Slagordenens første Geled, havde lange Spyd, som de i Dækstilling holdt støttede paa venstre Arm, medens Spydets bageste Ende var fæstet i Jorden. Det andet Geled bar Skjolde og korte Spyd med et bredt Blad (Partisaner), og Soldaterne stak eller huggede med disse over det første Geleds Skuldre. De, som vare opstillede længer tilbage, havde Staalbuer. Beretningerne dvæle fortvinsvis ved de Bedrifter, som det franske lansebevæbnede Rytteri udførte i Slaget ved Fornuovo; men om end dette Rytteri her gjorde Udslaget, maa dog en meget væsentlig Del i det heldige Udfald tilskrives det sveizerske Fodfolk baade i dette Slag og i flere af de paafølgende Begivenheder i Felttoget[1]).

I alle Tilfælde steg Tilliden til Bevæbningen med Krudtskydevaaben efterhaanden, især i de franske og spanske Hære. Det berettes saaledes, at Spanierne 1524 havde mange Skytter med Krudtskydevaaben, og da Frants I af Frankrig 1534 oprettede en Slags Nationalmilits, som skulde tælle 42000 Mand, bestemtes der, at 12000 af hine skulde være bevæbnede med Krudtskydevaaben, de øvrige med Spyd og Hellebarder. Buer og Armbrøster synes dermed at have ophørt at udgjøre væsentlige Bestanddele

---

[1]) Jfr. Mémoires de Philippe de Commynes, Paris 1881, 8de Bog, 14de Kap. o. fl. St. Muligt gjorde dog Krudtvaabnene sig stærkt gjældende alt ved Murten 1475 ifølge den da af Sveizerne antagne Bevæbning (smstds. 5te Bog, 3die Kap.).

af det franske Fodfolks Bevæbning[1]). Derimod synes man i Tydskland ikke at have gaaet saa rask frem. I det Mindste findes det fastsat i Kejser Karl V's Krigsartikler af Aar 1543, Punkt 30, at der ikke maatte findes flere end 50 Hageskytter i hver Fænnike, denne beregnet til 400 Mand[2]).

I hvilken Grad man her i Danmark har fulgt med i Udviklingen ved dens Begyndelse, kan ikke nøjagtigt angives. Der haves for lidet berettet, til at man kan drage bestemte Slutninger med Hensyn til Aarhundredets første Halvdel. Det ses, at under Kjøbenhavns Belejring 1523 har en Del af Forsvarerne været bevæbnet med Krudtskydevaaben, thi omtrent 1524 er der af Stadens Penge betalt Mester Hans Vincke 288 Mark, som Byen var ham skyldig for Hagebøsser[3]). I de Inventarielister, som ere blevne opbevarede fra hin Tid, saaledes navnlig de Lister, der ere forfattede i Anledning af Slottenes Overdragelse til Kronen ved Reformationen, findes der ogsaa nævnt et, dog i Reglen ikke stort, Antal Hagebøsser og lignende blandt Krigsmateriellet paa Slottene; men ogsaa dette beviser kun lidet, da Benævnelsen Hagebøsser ogsaa gjaldt de sværere Haandskydevaaben, der alene vare brugelige ved Belejringer samt til Søs, og altsaa ikke i egentlig Forstand henhørte til Fodfolkets Udrustning.

I de ikke faa Krigsartikler, som haves fra Christian III's Tid[4]), findes ingensinde bestemte Fordringer opstillede med Hensyn til Bevæbningen af Fodfolket, og det er kun

[1]) Bonaparte (Favé): Études sur le passé et l'avenir de l'artillerie III, 221.
[2]) Hintzenberger: Krieges Ordnung. Dresden 1594. (St. kgl. Bibl.)
[3]) Kjøbenhavns Diplom. I, 344.
[4]) Bestallung der bestellten Dienner 1545—1553. Geh. Ark.

rent undtagelsesvis, at Hageskytter overhovedet ere nævnte. Herpaa kan der dog ej heller bygges nogen Slutning; thi blandt Andet gjorde den Omstændighed, at Mandskabet i de hvervede Hære tildels udrustede sig selv, det vanskeligt at opnaa netop den bestemte Bevæbning, som man helst ønskede, naar ikke de samme Hærstyrker i lang Tid holdtes under Vaaben. Under Christian III hengik der vel kun faa Aar, i hvilke større eller mindre Troppestyrker ikke vare sammendragne, men det var sjeldent de samme i længere Tid. De toges i Tjeneste, naar de politiske Forhold vare truende, og afskedigedes snart igjen, naar Forholdene havde forandret sig.

I Modsætning til Inventarielisterne, Krigsartiklerne og lignende Aktstykker gjøre Beretningerne om forskjellige Kampe i Grevens Fejde det Indtryk, at Krudtskydevaabnene have været tilstede i ikke ringe Antal blandt Fodfolket. Saaledes synes det utvivlsomt at fremgaa af Beretningerne, at Skytter med hine Vaaben i et ikke ubetydeligt Antal ere blevne anvendte ved Broslagningen ved Trems den 10. Okt. 1534 og under den paafølgende Fægtning ved Lybæk den 12. Okt. Navnlig synes der at ligge en Bekræftelse herpaa i den Roes, som Hertugen, senere Christian III, udtaler over Lansknægtenes Mod i et Brev til Landgrev Philip af Hessen, idet han siger, at Lansknægtene «havde holdt sig vel, ikke skyet Fjendens svære Skyts, men med deres Rør og halve Hager hængt i, som Hundene i et Svin eller en Kalv, indtil de fik deres Villie»[1]). Ogsaa i Slaget ved Øxnebjerg synes Fodfolkets Skydevaaben at have haft nogen Andel i Rantzaus Sejr. Den rigtignok

[1]) Paludan-Müller: Grevens Fejde I, 278. Aktstykker til Grevens Fejde. Anden Saml. 43.

meget korte Beretning, som haves om dette Slag, synes nemlig, efter hvad der kjendes til hine Tiders taktiske Fremgangsmaader, ikke ret vel at kunne fortolkes paa anden Maade, end at det grevelige Rytteris Angreb blev afslaaet fornemmelig ved Fodfolk.

Naar de hertugelige Tropper efter den udtalte Anskuelse indtoge et Standpunkt, forskjelligt fra de kejserlige Hæres, saa var dette dog ikke Andet, end hvad der ogsaa synes at have fundet Sted hos de lybske Tropper, deres Modstandere. At ogsaa disse have haft ikke faa Skytter og Øvelse i at bruge dem, synes nemlig at fremgaa særligt af Beretningen om Fægtningen ved Wittenburg i Mecklenburg i Juli 1534[1]). Dette kan dog ikke undre, thi de paa begge Sider anvendte Tropper vare hovedsagelig hvervede i de samme Landsdele rundt om i Nordtydskland.

En videre og meget stærk Udvikling i Fodfolkets Brug af Haandskydevaaben foregik i alle Tilfælde kort efter under Frederik II.

Gjennemgaas Bestallingerne, der ere antegnede som udstedte under Christian III og Frederik II angaaende Hvervinger af Fodfolk[2]), ses det, at medens der under Christian III altid er Tale om Knægte, er der under Frederik II fra Syvaarskrigens Begyndelse omvendt i Reglen kun Tale om Hageskytter eller Skytter.

De optegnede Bestallinger, der angaa Hvervingen af Fodfolk, ere nemlig følgende:

---

[1]) Paludan-Müller: Grevens Fejde I, 274. Aktstykker til Grevens Fejde. Første Samling, 132.

[2]) Bestallung der bestellten Dienner, 1545—53; Register kön. Maj. bestellten Räthe etc. 1554—73. Geh. Ark.

25. April 1543, Christoffer v. Dressen: 1 Fænnike Knægte.
20. Sept. 1545, Wobisser: nogle Fænniker Knægte.
21. Okt. » , Reimer v. dem Volde: 1 Regiment Lansknægte.
? Breide Rantzau og Klavs Rantzau: 1 Reg. Lansknægte.
11. Juli 1546, Joachim zur Mohlen: et Antal Knægte.
25. Marts 1555, Klavs Rantzau: 200—300 Lansknægte.
? 1559, Wilhelm v. Walterthum: 1 Regiment paa 10 Fænniker tydske Lansknægte à 300 Mand.
18. Juni » , Adam v. Mastricht: 1 Fænnike Lansknægte paa 500 Md.
12. Maj (Marts?) 1560, Greven af Hoja og Friherre v. Dohna: 8 Fænniker Knægte.
6. April 1562, 200 Knægte.
15. Okt. 1565, Michel v. Zwickau: tydske Hageskytter.
6. Decbr. » , Andreas Lorch: 2000 Hageskytter (Gascognere).
12. Febr. 1566, Jacob Stenboch: 400—500 Hageskytter (af de hjemsendte mecklenborgske Krigsfolk).
1. Marts » , Daniel Rantzau: 2000 Hageskytter.
2. April » , Heinrich v. der Fuchs: et Antal Hageskytter.
» » » , Michel Lorch: et Antal Hageskytter.
18. » » , Hans Lange: 300 Hageskytter.
5. Juli » , Kaspar Tobing: 1—2 Faner Knægte.
15. Sept. » , Herman Brandes v. Braunschweig: saa mange Hageskytter, han kan faa.
14. Okt. » , Veit v. Salzwedel: 300 Skytter og 20 Dobbeltbesoldede.
24. Jan. 1567, Valentin Manstein: 2 Fænniker Hageskytter à 500 Mand.
2. Marts » , Johan Klarck: 1000 Hageskytter (fra Skotland, England og Frankrig).
5. Marts » , Poul v. Frankfurth: 400 Hageskytter.
» » » , Veit v. Salzwedel: 400 Hageskytter.
» » » , Lorentz v. Hertz: 300 Hageskytter.
» » » , Soest: 300 Hageskytter.
» » » , Erik Venstermand: 500 Hageskytter.
12. April » , Axel Viffert: Hageskytter fra Ditmarsken, Krempe og Wilster Marsk.
? Kaspar Uthermarck: 450 danske og tydske Hageskytter, blandt hvilke kun 21 Dobbeltbesoldede.
4. Juni 1567, Veit v. Salzwedel: 500 Hageskytter.
7. Juli » , Kort Glasenap: 200 Skytter.
23. Febr. 1568, Veit v. Salzwedel: 500 Skytter.
» » » , Jørgen Farnhorst: 500 Skytter.
9. Maj » , Axel Viffert: 8 Fænniker Hageskytter fra Skotland.
19. » » , Veit v. Salzwedel: 500 Hageskytter.
31. » » , Hans v. Kindelburg: 1000 Hageskytter fra Tydskland.
6. Juni » , Veit v. Salzwedel: 1000 sachsiske Hageskytter.

25. April 1569,	Hans Wuckelburg:	1500 Hageskytter.
29. Juni » ,	Hans v. Taubenheim:	500 Hageskytter.
27. Juli » ,	» » »	: 500 Hageskytter.
23. August » ,	Daniel Rantzau:	500 Hageskytter.
29. » » ,	Klavs v. Brehmen:	500 Knægte.
10. Sept. » ,	Daniel Rantzau:	1200 tydske Hageskytter.
12. Novb. » ,	Heinrich Rantzau:	500 Hageskytter.
» » » ,	Bertram v. Alefeld:	500 Hageskytter.
8. Decb. » ,	Hans Buchholz:	500 Hageskytter.
15. April 1570,	Christoffer Goldschmidt:	300 Skytter.
» » » ,	Andres Weidekindt:	300 Skytter.
4. August » [1]),	Jeronimus Minsinger:	500 Hageskytter.
14. » » ,	» »	: Bestalling, hvori bestemmes, at han skal bringe 400 Knægte her til Riget og betales for dem, hvis de bevislig have været her 6 Uger.

Medens der ikke i de her nævnte Bestallinger findes omhandlet det Fodfolk, som optraadte i Begyndelsen af Syvaarskrigen, formentlig fordi det er blevet hvervet umiddelbart af den daværende Øverstbefalende, Greven af Schwartzburg, der nærmest synes at maatte opfattes som en Slags Entrepreneur for Felttoget, ses, at omtrent fra det Tidspunkt, da et andet Forhold indtraadte med Hensyn til den Øverstbefalende, er det med faa Undtagelser alene Hageskytter, der nævnes i Bestallingerne.

Ved hine Hvervinger af Hageskytter i et Antal, der løber op til mange Tusinde, er der foregaaet en fuldstændig Forandring med Hensyn til Udrustningen af den største Del af Fodfolket; thi at der ved Udtrykket en Fænnike Hageskytter eller Skytter virkelig er ment en Underafdeling, i hvilken mindst Enhver, der ikke var Befalingsmand, havde et Gevær som den væsentligste Del af Udrustningen, derom haves Vidnesbyrd i flere Bestallinger. Vi kunne saaledes henvise til den under 14. Oktbr. 1566 udstedte

[1]) 1569 (?).

Bestalling for Veit v. Salzwedel, i hvilken der udtrykkelig siges, at han skulde hverve 300 Skytter og 20 Dobbeltbesoldede, fortrinsvis dog til den for Kaspar Uthermarck udstedte, idet den bærer den Paategning, at alle senere Bestallinger i Reglen skulde udfærdiges overensstemmende med samme. Den er mærket med Aarstallet 1567 og har ellers intet Datum, medens Tidspunktet iøvrigt ikke nærmere kan bestemmes efter Pladsen i Registranten, da Bestallingerne langtfra ere indførte i nøje kronologisk Orden. I denne Bestalling[1]) er det fastsat, at der i Hageskyttefænniken, der skulde bestaa af 450 Mand, kun maatte findes 21 veludrustede Dobbeltbesoldede «med korte Værger», saasom Hellebarder og Slagsværd, men Ingen med Fjederspyd, hvilket Udtryk sandsynligt sigter til en Art Spyd, der den Gang hyppigt brugtes til Vildsvinejagt, og hvis Klinge, ligesom Bladet paa Nutidens Lommeknive, var indrettet til at bøjes om og lægges ned i Skæftet.

Endnu mærkeligere og oplysende er dog den under 2. Marts 1567 for Johan Klark udstedte Bestalling med tilsvarende Revers af 4. Marts[2]), da der i disse tydeligt udtales, at af de 4 Fænniker Hageskytter, som dannede det Regiment, for hvilket han bestaltedes som Oberst, og som det overdroges ham at skaffe tilveje, skulde hver Fænnike bestaa af 250 Mand, af hvilke enhver skulde være forsynet med en Bøsse og en Stormhue, medens der aldeles ikke er Tale om Dobbeltbesoldede. Denne Inddeling af Regimentet, hvorved det baade i Henseende til Ordning og Udrustning i det Væsentligste blev ens med Nutidens Batailloner i mange Hære, fortjener ogsaa særlig at bemærkes; thi om end Bestallingerne ikke nøjere

[1]) Meddelt som Bilag 1.
[2]) Bilag 2 og 3.

oplyse, hvorvidt den for Kaspar Uthermarck udfærdigede virkelig er taget til Mønster, som dens Paategning lyder, saa kan det dog ses, at det i samme fastsatte Normaltal af 450 Mand for Hageskyttefænnikens Styrke i Reglen ikke er blevet fulgt ved Hvervingerne fra Sommeren 1567 og indtil Krigens Slutning. Hyppigt forekomme Antallene 500 eller 1000, der bedre vilde passe med den Styrke, som er fastsat for Fænniken i Johan Klarcks Regiment. Dog turde det være noget tvivlsomt, om man i Almindelighed skulde have erkjendt, at Fænniker paa 400, 450 og 500 Mand, som de i Reglen forekomme paa de tidligere Tidspunkter, maatte være for store, naar Fænniken alene bestod af Skytter.

Den danske Hær indtog i alle Tilfælde paa Syvaarskrigens Tid et Standpunkt, der laa langt fremme paa den Bane, som Europas Hære senere skulde betræde, saa langt, at det endog i Forhold til disse maa erkjendes for at have været for langt fremme, og saa at man atter efter Krigen en Stund maatte forlade det.

At man kom til at indtage dette Standpunkt, og at man atter forlod det, synes dog at kunne forklares ved en Betragtning af de forskjellige, da anvendte Vaabens Ejendommeligheder.

Af de blanke Vaaben egnede Hellebarder, Partisaner, Tohaandssværd og lignende korte Værger sig mindst til at være Bevæbning for de fleste Soldater under Kampen i aaben Mark. De kunde nemlig ikke benyttes, uden at den Person, der fægtede med dem, gav sig Blottelser, og fremfor Alt tillod de ikke nogen tæt Slagorden. Navnlig Hellebarderne kunde under Storme paa Befæstninger være til megen Nytte ved de Kroge og Hager, der fandtes paa dette Vaaben og kunde anvendes til at berøve Fjenden

hans Dækningsmidler eller tage fat i hans Stormstiger, og tildels lignende Hensyn kunde gjøre sig gjældende ved et Haandgemæng med Rytteri; men under den sædvanligst forekommende Kamp i aaben Mark, hvor Fodfolkets Hovedopgave var at modstaa Rytteriets sluttede Indhug, stode de aabenbart tilbage i Anvendelighed. Vi finde derfor disse Vaaben i Slutningen af Middelalderen og Begyndelsen af den nyere Tid neppe nogensinde anvendte som almindelig Bevæbning for Fodfolket. Det blev kun anset for hensigtssvarende at have nogle af dem til Anvendelse, naar Slagordenen var brudt, og Kampen bleven til et Haandgemæng, og de Krigsmænd, der vare udrustede med hine Vaaben, stilledes ikke forrest i de tætte Slagordener, men længere tilbage og navnlig i Nærheden af Fanerne. Derhos anbragtes ogsaa stundom forholdsvis flere med Hellebarder Bevæbnede i de mindre Hobe, der som Avantgarder eller lignende fægtede særskilt, da der her snarere kunde blive Anvendelse for dem. Af denne Betragtning, der alt tidligt blev gjort gjældende, navnlig af Sveizerne, fulgte, at hine Vaaben fortrinsvis bleve Befalingsmændenes og Drabanternes Udrustning, medens Udrustningen med blanke Vaaben for den store Masse af Fodfolket blev det lange Spyd og en Stødkaarde, de to Vaaben, som tilsammen udgjorde den for alle Tilfælde mest egnede Bevæbning, det lange Spyd ved Rytteriets første Indhug, saaledes som det erkjendtes i den af det spanske Fodfolk oprindelig i Slutningen af det 16. eller Begyndelsen af det 17. Aarhundrede fremsatte, senere med Urette paa Rytteriet overførte Talemaade, at det lange Spyd var Vaabnenes Dronning[1]), Stødkaarden i Haand-

[1]) Haandskriftet Gl. kgl. Saml. 4to, Nr. 1853, fol. 83.

gemænget, saaledes som det ved flere Lejligheder havde vist sig.

Alt som Krudthaandvaabnenes Indretning forbedredes, saa at de bleve mere og mere anvendelige i aaben Mark, fremtraadte dog med voxende Styrke det Spørgsmaal, i hvilket Antal disse Vaaben, der ikke kunde betjenes af Soldaten i Forening med det lange Spyd, skulde indtræde i Udrustningen. Som vi have paavist det i det Foregaaende, var der i Frankrig og flere Steder strax en vis Tilbøjelighed til at lade Forholdstallet mellem Skytterne og den hele Styrke blive forholdsvis stort, men særligt ved de kejserlige Hære førte Overvejelserne ikke til nær saa store Forholdstal. Det Bestemmende i saa Henseende var ikke, at Krudthaandvaabnene ikke formaaede at skyde temmelig langt, thi ifølge samtidige Optegnelser[1]) var Viserskudsafstanden ved hine Vaaben omtrent ved Slutningen af det 16. Aarhundrede 130—140 Skridt, og den største Skudvidde c. 800, derimod de væsentlige Mangler, at Betjeningen var temmelig langsom, Træffesikkerheden ringe og Indtrængelsen ikke stor nok i Begyndelsen af Aarhundredet overfor de med Harnisk dækkede Ryttere. Med Hensyn til Træffesikkerhed søgte man vel at bøde paa Manglen, der tildels hidrørte fra, at Vaabnene fattedes gode Sigtemidler, ved at fordre Skydning paa kort Hold, saa at Skytterne ikke maatte give Ild, førend de kunde se det Hvide i Øjnene paa Fjenden, og ved at fordre, at der skulde sigtes paa Foden af den fjendtlige Slagorden[2]); men dette var ikke tilstrækkeligt, thi til det Øvrige kom ofte Fejl ved Vaabnene og Mangel paa Øvelse. Det findes

---

[1]) Diego Uffano efter Angivelserne hos Favé, III, 301 flg.
[2]) Arentsehe: Ein Buch o. s. v. 153 (St. kgl. Bibl.).

saaledes udtalt, at Bøsserne ikke gjorde synderlig Skade, naar de vare blevne varme, da Kuglerne saa ikke længer passede tilstrækkelig godt, og at man derfor gjorde rettest i ikke at lade Skytterne skyde oftere end 5 til 6 Gange. Selv et tyndt Harnisk skulde ikke kunne gjennemtrænges, naar Bøssen var bleven varm[1]). Ligeledes om det end kan paavises, at der undertiden er blevet holdt Øvelser i Skydning med Soldater[2]), forhindrede dog selvfølgelig den Omstændighed, at Hæren hovedsagelig først hvervedes ved Udbrudet af en Krig, at slige Øvelser kunde have en større, almindelig Betydning.

Af alt dette og den sjælelige Virkning, som Rytteriets Angreb maatte udøve paa dem, der kun vare bevæbnede med saa usikkre Vaaben, fulgte, at Skytterne som Regel ikke kunde gjøre Andet, naar Angrebet kom, end at affyre deres Skud og saa løbe tilbage og søge Tilflugt bag de lange Spyd. Det kunde vel hændes, at den første Salve, som Skytterne afgav, bragte den forreste Trop Ryttere til at standse, men naar en anden Trop saa strax igjen anfaldt, saaledes som det sædvanligt skete, kunde Skytterne hverken tilstrækkeligt hurtigt faa ladet paany eller yde passende Modstand med Kaarderne. Den taktiske Regel, at Skytterne efter den første Salve skulde løbe tilbage, var altsaa gjennemsnitlig rigtig, og det var de lange Spyd, af hvis Modstandsevne Afgjørelsen væsentlig afhang.

Dette bevirkede, at man i de Hære, der vare bestemte til nærmest at optræde i Lande, hvor det jevne Jordsmon

---

[1]) Haandskriftet Gl. kgl. Saml. 4to, Nr. 1853, fol. 77.

[2]) I Kongebrev af 8. Juli 1578 paalagdes det Lensmanden paa Kronborg, Johan Taube, at lade opsætte en Skive der ved Slottet, som de menige Knægte, der udgjorde Slottets Besætning, undertiden kunde øve sig i at skyde til Maals efter. (Sjæll. Tegn. XIV, 96.)

i det Hele begunstigede Rytteriets Optræden, var temmelig varsom med at ombytte de spydbevæbnede Knægte med Skytter. Anderledes stillede Sagen sig paa den nordiske Syvaarskrigs Kamppladse. Det almindeligt i Sverrig forekommende Jordsmon tillod ikke at danne de store og dybe Slàgordener, der vare sædvanlige i Mellemeuropa, og forhindrede for en ikke ringe Del Rytteriets sluttede Optræden i større Masser. Her var det Skytterne, som i Skovene og iblandt de for Hestene ugangbare Stenmasser overalt fandt Dækning og derfor vare de bedst anvendelige. Der skulde kun et for Forholdene aabent Øje til at erkjende dette.

Hvem det egentlig er, der har besiddet dette og givet Stødet til den for Krigen i Sverrig hensigtssvarende Forandring i Fodfolkets Udrustning i den danske Hær, kan vel ikke siges med Sikkerhed, men det ligger nær at formode, at det var Daniel Rantzau eller muligt Frands Brokkenhus, som Erkjendelsen skyldes, siden Forandringen pludselig indtraadte i 1565, det samme Aar, da Daniel Rantzau blev Feltoberst og i Forbindelse med Frands Brokkenhus fik den største Indflydelse paa Alt, hvad der angik Krigen.

Maaske er det en Tilfældighed, maaske er det virkelig et Udtryk for den større Rolle, som det danske Fodfolk spillede i Syvaarskrigens senere Aar, at af de Basrelieffer, som pryde Frederik II's Grav i Roskilde, fremstille de, som angaa Ditmarskerkrigen og Begivenhederne ved Elfsborg og Halmstad 1563, nærmest Rytteriets Optræden, i Modsætning til de Basrelieffer, som angaa Begivenhederne ved Bahus 1565, Aggershus 1567 og Varberg 1569. Saavel paa Basrelieffet som paa Billedet hos Resen angaaende sidstnævnte Kamp, men kun paa disse, ses enkelte danske Fænniker, der helt bestaa af ikke-spydbevæbnede Soldater.

Udenfor Danmark synes det kun at have været i den svenske Hær, at lignende Forhold fremtraadte, her dog ikke ganske som Følge af den samme Erkjendelse, men snarere af andre Aarsager. Ifølge Adlersparres Fremstilling[1]) var der fra 1566 et af de tre Regimenter, som udgjorde Hærens Fodfolk, der udelukkende var bevæbnet med Bøsser, medens i de to andre Regimenter kun noget under Halvdelen vare Skytter, medens alle Regimenterne havde en Normalstyrke af 12 Fænniker paa c. 500 Mand. Aarsagen til, at det ene Regiment bestod af Skytter, angives at have været, at der ikke kunde tilvejebringes den Udrustning med blanke Vaaben og navnlig med Harnisker, som særlig det første Regiment havde, og som svarede til den af Erik XIV alt ved Felttogets Begyndelse fastsatte Plan, ifølge hvilken der i Fænniken skulde findes 272 Personer med Hellebarder, Spyd og Harnisk, en Plan, som Kongen bestemt fastholdt under hele sin Regeringstid, saa at han afslog en til ham i 1568 af Rigsraaderne Peder Brahe og Hogenschild Bjelke rettet Begjæring om at lade alle Fodfolkssoldater aflægge Harnisket og blive udrustede som Skytter.

Andetsteds end her og i Sverrig synes en tilsvarende Bestræbelse efter at omdanne Fodfolkets Ordning og Bevæbning ikke at have fundet Sted saa tidligt, og da den hos os tillige synes opstaaet snarest af Overbevisning om det Nyttige ved den, er det rimeligt, at den hos os virkelig fremtræder som det tidligste Spor af den Udvikling hos Fodfolket, der endelig kom til fuld Gyldighed under Trediveaarskrigen.

Efter Syvaarskrigens Afslutning synes man i Danmark

---

[1]) Kgl. Vit. Hist. och Ant. Acad. Handlingar III, 293 flg.

snart at være vendt tilbage til den tidligere Ordning, at dømme efter de antegnede Bestallinger, som da udstedtes for nogle Oberster, idet der i disse Bestallinger forlangtes af hine Befalingsmænd, at de paa nærmere Forlangende skulde hverve et Regiment Knægte paa 10 Faner[1]), samt efter en udateret Liste[2]) angaaende Officierer, antagne 1576—78, idet der i denne af de 5 i samme opførte Høvedsmænd kun findes en, der skulde hverve 600 Skytter, medens de andre vare antagne som Høvedsmænd for en Fænnike Knægte eller flere, og den eneste nævnte Oberst er antaget som saadan for et Regiment paa 10 Fænniker Knægte. Man synes dermed at være vendt tilbage fra den Ordning, der, hvor hensigtssvarende den end kunde være i Sverrigs særegne Jordsmon, dog ikke ret passede, hvis Hæren skulde optræde andre Steder. Vistnok har man med Hensyn til de danske Hærstyrker henimod Slutningen af Frederik II's Regjering hyldet den da almindelige Anskuelse, at det ikke var muligt med Fodfolket at danne nogen god og stærk Slagorden, navnlig mod Rytteriet, naar der ikke fandtes i det Mindste lige saa mange Spydbevæbnede som Skytter, og at man i de fleste Tilfælde endog var bedst betrygget, naar de med Spyd og Harnisk udrustede Soldater udgjorde to Trediedele af Styrken[3]).

I den svenske Hær anvendtes under Krigen med Rusland som en Fortsættelse af den begyndte Bevægelse

---

[1]) Bestallingerne for Oberstene Balthazar v. Wolff, Eustachius v. Wolff og Johan v. Holle 1571 (Regist. kön. Maj. best. Räthe 1555 — 74. fol. 309 v.).

[2]) Kriegssachen tempore Fr. II. Fasc. 2 (Geh. Ark.). Der er i samme nævnt 3 »Capitainer« uden nærmere Angivelse af den Styrke, de skulde føre.

[3]) Haandskriftet Gl. kgl. Saml. 4to., Nr. 1853, fol. 37.

den største Del af Fodfolket som Skytter. Men Fodfolkets Modstandsevne paa de Krigsskuepladse, hvor Kampene da foregik, blev kun forringet, og uagtet man endnu en Stund ved transportable Hindringsmidler, der skulde erstatte de lange Spyd, søgte at hæve Manglerne og beholde den gjennemgaaende Udrustning med Bøsser, vilde det dog ikke lykkes, og fra Aaret 1606 synes atter den sædvanlige Ordning at have været gjenindført.

Den Hindring, der stillede sig imod, at Fodfolkets gjennemgaaende Bevæbning med Geværer kunde fortsættes uafbrudt, var ikke selve Vaabnet, men derimod den Omstændighed, at man endnu hverken havde opfundet Noget, der lignede den senere Tids Bajonetter, eller at benytte Patroner, saa at Ladningen af Vaabnet optog en uforholdsmæssig Tid. Vaabnets Tyngde har ikke været nogen Hindring, thi kan det end maaske siges, at de dobbelte, enkelte og halve Hager, der vare de almindelige Haandvaaben i det sextende Aarhundredes første Halvdel, og som dannede en systematisk ordnet Række Vaaben, der alle brugtes i Befæstninger[1]), medens alene Halvhagerne anvendtes til Feltbrug, vare forholdsvis tunge Vaaben, saa foregik dog i Frederik II's Tid en Forandring, der bragte Fodfolket et betydeligt Skridt frem med Hensyn til Bøssens Bekvemhed, idet man i Fodfolkets Bevæbning efterhaanden forlod Hagerne og indførte lettere Vaaben, der vare mere haandterlige og fuldstændigt beregnede paa at bruges paa fri Haand, i Modsætning til Hagerne, paa hvilke en An-

[1]) Dette synes særlig tydeligt at fremgaa af det Paalæg, som under 8. April 1548 blev givet Borgerne i den da befæstede By Krempe, om at de skulde anskaffe sig fornøden Bevæbning, idet enhver af dem skulde tilstræbe at være forsynet med en Dobbelthage, en Helhage eller en Halvhage til Bedste for Fæstningen og dem selv (Inlendisch Registrant 1548. Kgl. Bibl., Thottske Samling, Fol., Nr. 327).

sats, der rimeligvis har givet Hagerne deres Navn, var beregnet paa at skaffe Geværet Støtte under Affyringen.

Svære Hagebøsser anvendtes endnu i Frederik II's Tid ved Belejringer og til Søs, og flere Exemplarer af meget svære Hager findes endnu fra hin Tid i Artilleriets Samling i Kjøbenhavn; derimod ere de egentlige Soldatervaaben, som findes fra samme Tid, af den nyere Art. De udmærke sig ved den lange, brede Kolbe, som da var blevet den almindelige, navnlig ved Geværer med Luntelaas[1]), have iøvrigt et kantet Løb, Luntelaas, Træladestok med Rende, men endnu et forholdsvis stort Kaliber.

Som Særbenævnelse for de nyere Vaaben brugtes Ordet «Rør». Det ældste Aktstykke, i hvilket Forfatteren heraf har bemærket Forekomsten af denne Benævnelse, er det ovenfor S. 493 nævnte Brev om Kampen den 12. Oktbr. 1534; derefter findes det i et Kongebrev af 1544 om en Udskrivning af Borgere i Odense[2]) og i et Aktstykke, som angaar en Forsendelse i Aaret 1555 af et Par «Rør» fra Borgermesteren i Flensborg til Hertug Hans[3]). Ifølge den under 4. Januar 1565 udstedte Befaling om Udskrivning i Jylland og paa Øerne af 12,210 Mand skulde enhver af de Udskrevne møde enten med et godt Rør og en Kaarde («Degen») eller andre gode Værger[4]). Derefter forekommer Ordet ikke sjeldent, saaledes i Brev af 8. Febr. 1565 til Odense By[5]) og i Brev af 23. Juni 1566 til Almuen i Malmøhus-, Landskrone- og Helsingborg-Len[6]).

Det synes herefter sandsynligt, at den nye Bevæbning

---

[1]) Jvf. Otto Blom: Kristian IV's Artilleri 70 flg.
[2]) Aktstykker, udg. af Fyens Stifts lit. Selskab I, 77.
[3]) Dipl. flensborgense II, 621.
[4]) Tegn. o. a. L. VIII, 199 flg.
[5]) Aktstykker, udg. af Fyens Stifts lit.Selskab, I, 78 flg.
[6]) Tegn. o. a. L. VIII, 537.

har været ret almindelig under Syvaarskrigen, og at Indførelsen i Hæren af de nye Vaaben er foregaaet efterhaanden under denne.

At Fodfolkets Geværbevæbnede vedblivende benævntes «Hageskytter», undertiden ogsaa blot «Skytter», indeholder ingen Modsigelse; thi i enkelte Aktstykker fra Syvaarskrigens Tid udtales det udtrykkelig, at «Hageskytterne» skulde være bevæbnede med «Rør», saaledes netop i den førnævnte for Skotten Johan Klarck udstedte Bestalling af 2. Marts 1567. Ogsaa fra en sildigere Tid haves Aktstykker, af hvilke det fremgaar, at Hageskytterne vare bevæbnede med «Rør», saaledes Brev af 3. Juli 1574[1]).

I det før nævnte Brev af 8. Febr. 1565 til Odense By synes det endnu at være stillet frit, om Bevæbningen skulde være Hager eller Rør; men dette Aktstykke er ogsaa, saa vidt Forfatteren har bemærket, det sidste, i hvilket Hager endnu udtrykkelig ere nævnte som Bevæbning til Brug i aaben Mark.

Dels om Geværet, som det almindeligt brugtes, dels om dets Tilbehør faas en god Forestilling af en endnu tilværende Kladde til en Kontrakt, affattet 1568 med en Kjøbmand i Antwerpen om Levering af 2,000 Lunterør[2]). Kontrakten viser, at Kalibret skulde være saaledes, at der gik 20 Kugler paa et Pund (hollandsk). Rørene skulde leveres overensstemmende med en Prøve, som Kjøbmanden havde tilstillet Rigshofmesteren, men dog, ulig Prøven, vare ubronzerede og uforgyldte. De skulde derhos være «gepallystert», hvorved der formentlig forstaas, at de skulde have en nøjagtig Boring efter det opgivne Kaliber.

---

[1]) Sjæll. Tegn. XII, 294 flg.
[2]) Kriegssachen tempore Fr. II (Geh. Ark.).

Til hvert Rør skulde der leveres en stor og en lille Krudtflaske, overtrukne med Læder, og for hvert Rør med sine 2 tilhørende Flasker skulde der betales 3 gamle Joachimsdalere.

Andet Tilbehør findes ikke nævnt, der er saaledes ikke Tale om Gafler til Lunterørene, saa at det tør forudsættes, at de vare bestemte til ganske at betjenes i frit Anslag. Der er ej heller her saalidt som andetsteds nogen Antydning til, at det geværbevæbnede Fodfolk har haft et Bandoler med Træcylindre til Ladninger, saaledes som det forekommer hos den paafølgende Tids Musketerer.

Ovennævnte Antegnelser i Forbindelse med, at der i den førnævnte Bestalling for Johan Klerck med Hensyn til Dækvaaben kun er forlangt, at Skytterne skulde have en Stormhue, gjør det sandsynligt, at Hageskytterne i det danske Fodfolk have været udrustede omtrent som de, der findes afbildede i Jacob de Geyns bekjendte Værk fra 1608[1]), det vil sige, at Skytten, foruden Røret, i hvis Skæfte Ladestokken var anbragt paa den sædvanlige Maade, bar et stort Krudthorn, bestemt til Ladningerne, der ved Haandvaabnene i Reglen svarede til halv Kuglevægt[2]), et lille Krudthorn, bestemt til Fængkrudtet, og en Læderpung til Kugler, alle tre befæstede ved en Livrem eller et Belte. I dette bares desuden et Reserveforraad af Lunter og iøvrigt en lang Kaarde eller et Sværd. Af Dækvaaben bærer Skytten hos Jacob de Geyn alene en Stormhue (Hjem uden Visir).

At der blandt det danske Fodfolk ogsaa er forekommet et ikke ganske ubetydeligt Antal af Soldater, der vare

---

[1]) Jakob de Geyn: Waffenhandlung. Grauenhagen 1608.
[2]) Arentsehe: Ein Buch o. s. v. 143 og 146 (St. Kgl. Bibl.).

udrustede med Hjullaasgeværer, saaledes som der maaske kan være Grund til at antage[1]), findes ikke angivet i de af Forfatteren benyttede Kilder. At Udtrykket Fyrrør eller lignende ikke altid absolut betegner et Gevær med Fyrlaas eller Hjullaas, synes at fremgaa af det førnævnte Bestalling for Johan Klarck sammenholdt med hans Revers, idet der for det Gevær, med hvilket hans Soldater skulde være bevæbnede, i den første kun bruges Betegnelsen «langes Röhr», i den anden Betegnelsen «Feuer Röhr».

At der dog til Trods for det i det Hele taget vidt fremskredne Standpunkt, som det danske Fodfolk indtog, endnu noget ind i Frederik II's Tid muligt har været Armbrøstbevæbnede i Hæren, dog neppe blandt de hvervede Tropper, kan ikke benegtes. Mindre Vægt har det i saa Henseende, at der i Registranterne nævnes Personer[2]), ansatte til at renholde og tilse Armbrøster, som Kongen havde, forfærdige saadanne, hvis det forlangtes, og efter Omstændighederne udføre, hvad vi vilde kalde Træarbejder med indlagt Elfenben (Arbejder «mit Verbeinen»); thi de Armbrøster, som Kongen besad, maa vel nærmest betragtes som en Samling, hovedsagelig af Luxusvaaben. Ej heller det har vistnok stort at sige, at Armbrøster ere nævnte i Frederik II's Gaardsret af 1562 Pkt. 7[3]), thi allerhøjst kan man vel deraf uddrage den Slutning, at Armbrøster undtagelsesvis have forekommet som Bevæbning for Adelens Husfolk.

Af større Betydning synes det derimod at være, at der endnu haves en Slags Formular[4]), der er udateret,

[1]) Jvf. Otto Blom, Kristian IV's Artilleri 63.

[2]) Elias Armborstierer, ansat 1554 (Bestallung der bestellten Dienner 1545—1553); Hans Schenck, ansat 1572 (Reg. Kön. Maj. best. Räthe 1555—1574, fol. 315).

[3]) Kolderup Rosenvinge: Samling af gamle danske Love V, 38.

[4]) Pakken A, 1, 10, div. Sager, Militairvæsenet betræffende. Geh. Ark

men nærmest maa henføres til Syvaarskrigens Tid, og i hvilken det blandt Andet befales Lensmændene at drage om til de aabne Kjøbstæder og sammen med Byfogden paase, at der blandt de Borgere, der udskreves, ikke stilledes uduelige og vanføre Folk, men kun vaabenføre og duelige Karle, som havde godt Værge, Harnisk, Rør, Spyd, Lansespids eller Armbrøst.

Paa den anden Side maa Armbrøsterne være blevne sjeldne, i det Mindste hos Hovedstadens Borgere, paa et kun lidt sildigere Tidspukt; thi i Kongebrevet af 18. August 1573[1]) angaaende Mønstring og Udskrivning i Kjøbenhavn nævnes af Vaaben kun lange Rør, Spidser (Spyd), Hellebarder, Degner og andre «gode Værger».

Bilag 1.

Wir Friederich etc. Bekennen vnd thuen kundt etc., das wir gegenwertigen Caspar Vthermarck zu Vnsern haubtman bestelt vnd angenhomen, Thuen auch solchs kraft disz, das er Vns vnd Vnsern Reichen zum besten ein fendlein hackenschutzen funfthalbhundert starck dhenisch vnd deuthsch durch einander. dar unther nhur 21 wolgeruster doppelt Soldner mit kurtzen wehren, alsz Hellparten vnd Schlachtschwertern vnd keinen federspiessen sein sollen, annehmen vnd herein ins Reich befurdern solle, Vnd sol den deuthschen knechten ausz Vnser Chammer von Vnszerm Rhentmeister Monatlich 30 tage vor ein Monat gerechnet, funf zusampt dem hacken, alsz den sechsten gulden entreicht, Vnd den dhenischen nach geschicklicheit vnd gelegenheit Ihre besoldung gemacht vnd gegeben werdenn,

[1]) Kjøbh. Dipl. I, 456.

Dem haubtman aber versprechen wir Monatlich auf seinen leib zehen sold, auf einen Trabanten zwehn soldt vnd einen Jungen ein soldt, Vnd solchs alles kraft diesz Vnszers ofnen briefs, Gelange demnach an allen vnd jeden etc.

Nota.

Nach dieser bestellung sollen hernach alle dergleich registrirt werden, Es geschehe den von den hern Rheten ein auszdrücklich ander beuhel.

Relator Franciscus Brockenhusz.

(Reg. Kön. Maj. best. Räthe 1555—74, fol. 244.)

Bilag 2.

Johan Klerick Bestellung.
Actum Fridericksburg den 2 Martij aº· d. Im 67.

Wir Friderich etc. Thuen kundt etc. Nachdem wir durch vnsern Vettern des konings von Schweden vheindtlich vberfall vnd mher ander vnleidliche zunotigung zu vnuerbeigenglich noturft der gegenwehr gedrungen Vnd vns also in offenbare kriegsrustung anfangs wider Imhe setzenn vnd begeben mussen, Er auch bei dermassen langwirigen kriegsvbung vnd in seinem Vbermutt vorharret, Vnd mher lust an Vergiessung Christliches Bluts vnd verderbung Landt vnd Leutt, Als zum lieben friden hett, darzu auch alle billiche vnnd zu widderbringung des lieben fridens dienliche mittel vorechtlich vnd trutziglich ausschlegt, Das wir vns demnach zu mherer dempffung solches seines stoltz vnnd zuuor bej einem Christlichen Potentaten nicht vill erhorten vbermuts, wie auch zu beschutzung vnser Reich, Land vnd Leutte, widerumb auffs neu stercken vnd dermassen thettlichen Vberfall abzuwehren vorfassen mussen, Dass wir demnach gegenwertig dem Erbarn vnd Manhafft. vnserm Obristen, vnd L. g. Johan Klerck in gnedigsten beuehl aufferlegt, Thun auch solchs in Krafft dieser vnser Bestallung Das er vns vnd vnserm Reich zum besten vier fendlein hackenschutzen jedes dritte halb hundert starck, derenn ein jeder mitt einem gutten langen Rhör vnd sturmhauben versehn sein soll, in Frankreich,

Engelandt, oder Schottlandt wo er die zubekomen mit den allerersten bewerben, annhemen, vnd anhier zu schiff in vnser Reich befurdern solle, Dargegen seindt wir gnedigst erbotig, das wir vns auch krafft dieses brieffs hirmitt vorsprechen, einem jeden unter angeregt. hackenschutzen, der in der Musterung guth gemacht wird, Monat. Zehendehalben[1]) fransosische francken, jeder vor xxvj ß vnser gutten denischen runden muntz gerechnet, zu besoldung vnd zu underhalten, vnd von der Zeit an, das sie von ime zu schiff gebracht vnnd alhir jn vnser Reich anlang. werden, neben den schiffsleuten mit notturffigen essen vnd Trincken versehen wie auch der schiffsheur vnd fracht stehen vnd ablegen zulassen, hiermit gnedigst zusagen vnd verschreiben.

Darzu wollen wir imhe auch neben seiner Person drej haubtleuth halten, vnd imhe vnd denselben jeden anderhalb hundert francken vnd auff jedes haubtmans Leutenant sechsigk francken, dem fendrich sechsigk francken, dem Weebell vier vnd zwantsigk francken, aufn Corporal xviij francken, auff einen vom Adell oder sonst einen erfarnen Krigsman, deren dan auff ein jeder Fendlein zum hochsten nicht vber Zehen sollen passirt werden, vierzehn francken vnd auff einen schreiber vnter einem jeden fendlein zwantzig francken, alles obgesatzter wehrung in vnser runden denisch. muntz gnedigst entrichten vnnd bezalen lassen, Vnd soll von gedachtem Vnserm haubtman von dem gelde als wir imhe zu der Notturft vbermachen lassen einem Jed. vnter gemelt. Kriegsleuthen die er obgesatzter massen bewerben vnnd annhemen wirdt, ein Monat soldt auff die Hand gegeben werden, der inhen dan hernacher Zeit der ersten munsterung in der bezalung uidervmb soll gekurtz vnd abgezog. werden. Es soll aber ir monat nicht ehr, als wan sie allhir auff dhenisch. bod. angelangt, angehen, vnnd dreisig tage auff jeden monat gerechnet werden,

Vnnd sollen dargegen dieselben haubt, beuehlichs vnnd kriegsleutt. als durch imhe angenhommen verpflichtt vnnd gehalten sein vns vnd vnserm Reichen wider vnser feinde zeitt

---

[1]) Rettet ved Overstregning til Zehend.

ires werend. dienstes getrewlich zudienen, vnd sich bej gantzen vnd halben fendlein, gantzen vnd halben Rotten, wie solchs die notturfft erfurdert, auffrichtig. kriegsleutten gebuertt gutwillig vnd vnweigerlich gebrauchen lassen, Wie sie vns den derhalber in ihrer ankunft nach kriegsgebrauch geburlich eidts gelubd vnd pflicht thun vnd leisten werden, Welchs alles wir so vill vns solchs betreffen thutt, bej gutem koniglich. glauben vnuerruckt zuhalten loben vnd versprechen, ohn gefherde, In vrkundt diesz brieffs den wir mit vnsern eignen handt vndtherschrieben, Vnd mit vnserm aufgedruckten Secrett besiegeln lassen.

(Reg. Kön. Maj. best. Räthen 1555—1574, fol. 247.)

Bilag 3.

Ich Johann Clarich aus Schottlandt, Bekenne vnd thue kundt hiermitt offentlich vor Jedermenniglichenn, Nachdem die Kon. Ma[tt.] zu Dennemarck Norwegenn etc. mein gnedigster Konnig vnnd Herr mich nach Frankreich, Engelandt vnnd Schottlanndt gnedigst abgefertigtt, vnnd mir inn gnedigstenn beuhell aufferlegtt, zu noturf Ihrer Kon. M[tt.] itzigenn Kriegs Expedition widder dem Koning vonn Schwedenn, vier fendleinn guter geubter Hackenschutzenn, jedes dritthalb hundert starck, derenn einn jeder mitt einem guttenn feur Röhr vnnd Stromhaubenn versehen, zubewerbenn vnd anzunehmen, vnnd dieselbenn auffs allerfurdlichste als muglich zu Schiffe an hero ins Reich Dennemarckenn zu befurderenn, die dann Ihre Kon. M[tt.] auch geburlich vnderhalt vnnd monatlich zu bezalenn gnedigst versproch. alles auff masze vnnd vnderhalt wie solchs in Ihrer Kon. M[tt.] mir daruber gegebenen gnedigstenn Bestallung weitter begriffen vnnd enthalten. Alsz habe gegenn höchstgemelte Ire Kon. M[tt.] vnnd derselben Reiche Ich mich hinwider verpflichtett, Thu auch solchs hiemitt in krafftt dieses meines ausgegebenen Reuerses, Das Ich höchstgedachter Koninglichen Ma[tt.] zu Dennemarck vnnd derselbenn Reichenn, mit allem Haubtbeuelichs vnnd Kriegs Leuthenn, die ich auff solch erlangte Koningliche bestallung annhemen werde, soll vnd will wider Ihrer M[tt.] vheinndt dem Koning vonn

Schwedenn, bisz zu ausgang dieser itzigenn Kriegs Expedition, vnnd so lang Ihre Mtt. sie vnnd mich nichtt werdenn abdanckenn lassenn, gegen denn inn der Bestallung specifirten vnnderhaltt, getrewlich vnnd vnweigerlich dienenn, vnnd vns bei ganntzenn vnnd halbenn fendleinn, ganntzenn vnnd halben Rottenn, wie solchs die notturfft erfurdertt, vnnd auffrichtigenn ehrlichenn kriegsleuthenn gebuertt vnnd woll anstehett, gutwillig gebrauchenn lassenn. Wie Ich vnnd sie die sambtlichenn kriegsleuth. inn vnnser ankunfftt alhir im Reich solchs inn zeitt der erstenn Munsterung Ihrer Mtt. zum Vberflus lobenn vnnd schwerenn sollenn,

Nach dem Ire Kon. Mtt. mir auch wegenn des einenn monatsolts denn Ihre Mtt. denn kriegsleuth. bei der annhemung durch mich erlegenn zulassenn gewilligt, wie auch zu meiner zerung vnnd speisung vnnd vnnderhaltung der kriegsleuth. auff denn Schiffenn, damitt sie vbergebracht werdenn sollenn, ein tausendt zweihundert thaler bar vber zustellenn vnnd daruber durch Ihrenn vnderthanenn vnd Burgermeister alhier zu Coppenhagen Marcus Hessenn, durch den Wechsell geen andorff Sechstausendt thaler gnedigst vbermach. lassenn, Alsz soll vnnd will Ich, das Ich mich auch bei meinenn Ehrenn vnnd guttglaubenn verpflichte, inn meiner widerkunfft, bei der erstenn Muusterung von solcher Summa der 7200 thaller, Ihrer Mtt. verordenten volstendige vnnd gnugsame rechnung thuenn, vnnd wasz mir solch Koningliche Bestallung weisen wirdtt, mitt vnnderthenigstenn vleisz getrewlich, verrichtenn, leistenn vnnd erfolgen, Ich soll vnnd will mich auch mit solchen beworbenenn vier fendlein Hackennschutzenn inn nechstkunfftigen Monatt Juni dieses itzlauffendenn Jhars alhir inn Ihre Mtt. Reich Dennemarckenn vermittelst Gottlicher gnadenn gewisslich widerumb einstellenn. Weill Ihre Kon. Mtt mir auch zu der notturfft, das gemelte kriegsleuth. vmb souiell gewisser anhero gebracht werdenn mogenn, auff die Schiffe darin sie vbergesetztt werdenn sollen, Iren gnedigstenn Zulasz auff zwei Hundert Last Saltz, durch Ihrer Mtt. Ströme, nach der Narua zu bringenn, vnnd zu dem behuff Ihre Konnigliche paszporttenn gnedigst mittheilenn laszsenn, Als gerede vnnd gelobe Ich dargegenn, das

Ich in der hanndlung mit denn Schiffernn, Ihrer Kon. Mtt. bestes mitt vnnderthenigstem vleisz in acht habenn wolle vnnd solle, Das sie auff solche Ihrer Mtt. begnadung vmb souiell geringer frachttgeldtt behandeltt, oder aber solchs was sie ausserhalb solcher Koningliche erlaubmis, wie anndere die sich gemelter Naruischenn farth gleicher gestaldtt gebrauchenn zuerlegenn schuldig seinn wurdenn, Ihnenn an der frachtt solle defalcirt vnnd gekurtztt werdenn, ohne argelist vnnd gefherde, Zu vrkundt der warheitt hab ich diesenn Reuersz mitt eigner hanndtt vnndterschriebenn vnnd mit meinem gewonlichenn Secrett besiegeldtt, Actum Coppenhagenn, denn 4 Monats tag Marty, ao. d. Im Siebenn vnnd sechtzigsten.

Joane Clark.

(Kriegssachen tempore Friderici II, Fasc. 2.)

Danmarks Folkemængde i Valdemar Sejrs Tid.

Af

Kr. Erslev.

Blandt de ikke mange historiske Arbejder, som Velschow har offentliggjort, staar i første Række hans Undersøgelse om Folkemængden i Danmark i det trettende Aarhundrede, der fremkom som Universitetsprogram i 1841 og to Aar efter i udvidet Skikkelse meddeltes i dette Tidsskrift (Fjerde Bind S. 1—52). Hans Resultater vandt almindelig Godkjendelse; en Mand som Dahlmann beundrede den følgerigtige Strenghed i hans Beregninger, og det Folketal, han angav for det middelalderlige Danmark, gik over i den almindelige Bevidsthed gjennem Haandbøger og Lærebøger. Endnu i den seneste Tid har Velschows Beregning fundet Tilslutning hos ansete Forfattere. Joh. Steenstrup har udtalt, at den er «i Hovedresultatet utvivlsomt rigtig»[1], og i det nye store Værk over Danmarks Statistik har Prof. William Scharling vel ytret Tvivl om flere Enkeltheder i Beregningen, men dog som sit Slutningsresultat erklæret, at den som Helhed «i alt Fald tilnærmelsesvis,

---

[1]) Normannerne I, 218.

og i det væsentlige tør anses for rigtig»[1]). — I stærk Modsætning hertil udtalte jeg i 1882, at det af Velschow angivne Folketal var i den Grad usandsynligt, at det maatte betragtes som ganske umuligt, og at der i selve Beregningen ogsaa var svage Punkter nok[2]). Det vil under disse Forhold vistnok findes naturligt, om jeg nu søger at begrunde denne Udtalelse nærmere, og jeg haaber, at det skal lykkes mig saa fuldstændig, at man ikke vil finde den uberettiget i Realiteten, ja end ikke for skarp i sin Form.

1. Velschows Beregning.

Den Vej, som Velschow gaar for at finde Folkemængden i Danmark ved Midten af det trettende Aarhundrede, er følgende: Han gaar ud fra det Antal Skipæn (850), der efter Knytlinga Saga fandtes i Datidens Danmark, og søger at bestemme, hvor mange Havne, ɔ: Lægd af Bøndergaarde, disse Skipæn har talt, og videre, hvor mange Bøndergaarde Havnene har bestaaet af. Fra det derved fundne Tal for Ejendommene i Landet sluttes saa til Folketallet. Hertil føjes nu Gaardsæderne eller Husmændene, fremdeles Kværsædemændene, der betalte Penge i Stedet for at yde Leding, endelig Beboerne af det privilegerede Bøndergods, der som tilhørende Kirken eller Adelen var fritaget for Ledingsbyrden, og saaledes faas da Tallet for Danmarks samlede Landbefolkning. Med et Tillæg for Kjøbstadindbyggerne anslaar Velschow saa hele det daværende danske Riges Folketal til **1,550,000** Mennesker. Hvad Paalideligheden af dette Resultat angaar, vil Vel-

[1]) Danmarks Statistik I, 393.
[2]) Danmarks Historie 1375—1448, I, 498.

schow dog ikke nægte, at Tallet maaske kunde være endog et Par Hundrede Tusende for højt eller lavt, med andre Ord, den mulige Fejl er 12—15 Procent i den ene eller anden Retning.

I denne Velschows Beregning er det egentlig kun Udregningen af den ledingspligtige Befolknings Tal, der er — eller i alt Fald gjør Krav paa at være, — hvad man kunde kalde statistisk begrundet; Resten er temmelig løse Overslag. Hin Beregning er nu sammensat af 4 Faktorer, saaledes nemlig:

850 Skipæn, hver i Gjennemsnit paa
30 Havne, hver sammensat af
4,8 Ejendomme[1]), hver med
6,245 Beboere.

Den første Faktor, Skipæntallet, er den sikreste af de fire, skjønt ganske sikker er den vel knap. Den stammer fra Knytlinga Saga, og skjønt denne Kilde jo ikke er at regne blandt de bedste, vækker Skipæntallet en vis Tillid ved at være specificeret for hvert enkelt Stift. Skaane Stift skal have haft 150 Skipæn, Sjælland 120, Fyn 100, Børglum Stift 50, Viborg 100, Aarhus 90, Ribe 110 og Slesvig 130. Disse Detailler henpeger paa, at Forfatteren af Sagaen virkelig her har haft liggende saa at sige officielle Opgivelser for sig; dog har han vel afrundet Tallene[2]), thi Titalsystemet var dog næppe saaledes trængt igjennem, at hver Stifts Skipæntal endte paa 0. Dernæst

---

[1]) Efter Velschow fandtes der nemlig for hver 2 Gaarde af første Klasse (herom ndfr.) 3 af anden og 1 af tredje Klasse; disse udredede $^{2}/_{3}$ + $^{3}/_{6}$ + $^{1}/_{12}$ Havne eller i alt $^{15}/_{12}$ Havne. En Havns gjennemsnitlige Gaardtal bliver derefter som ovenfor angivet.

[2]) Saaledes mener ogsaa Styffe, Skandinavien u. unionstiden (2 uppl.) S. 6.

bør det dog bemærkes, at et Antal af 850 Skibe for Valdemar Sejrs Ledingsflaade ikke stemmer med andre Opgivelser derom. Jeg lægger mindre Vægt paa Krønikerne, hvori man vil finde Flaader paa 1200, 1500 og 1600 Skibe, mere derimod paa, at en som det synes officiel Angivelse, der er hentet fra det nu tabte *Registrum regni Dacie*, angiver Flaaden til 1400 Skibe. Nu er det vel rimeligt nok, at Kong Valdemar og hans fyrstelige eller adelige Lensmænd har stillet en Del Skibe udover Bondeskibene fra Skipænene, og det kunde formodes, at Tallet 1400 omfatter begge Arter af Skibe; helt utroligt synes det dog, at Konge- og Lensmandsskibene, om man vil de egentlige Orlogsskibe, skulde have udgjort 550 Stykker. — Ganske hævet over Kritik er Knytlingas Skipæntal altsaa ikke, om end jeg aldeles ikke vil paastaa, at man derfor ikke skulde have Lov til at regne med det.

Stod det forholdsvis bedst med Beregningens første Faktor, er det ganske modsat med den anden, de 30 som Havnetallet pr. Skipæn. Velschow oplyser, at han har faaet dette Gjennemsnitstal fra Hallandslisten i Valdemars Jordebog, hvorefter der i Halland var 18 Skipæn og 531 Havne, og han tilføjer: «At de andre Provinsers Skibe kunne antages at have været i Almindelighed af samme Størrelse som de hallandske, gjøres sandsynligt ved andre Data». Det havde været ganske heldigt, om Velschow havde anført disse Data; det har han imidlertid ikke gjort, og naar vi da selv sammenstiller de just ikke talrige Oplysninger om Datidens Skibe, viser det sig hurtig, at hans Sætning snarere burde have lydt modsat; de «andre Data» gjør det ret usandsynligt eller utilladeligt uden videre at tage det hallandske Tal som gyldigt for hele Riget. I en Forordning af Kong Abel omtales Skipæn paa 48 Havne,

altsaa mer end en halv Gang flere end i Halland; modsat finder man i et andet Stykke af Valdemars Jordebog Havnetallet for tre Skipæn, spredte i Jylland, og otte, samlede i det østlige Fyn, og disse Tal er betydelig mindre end det hallandske Gjennemsnitstal[1]); de fynske tæller i Gjennemsnit kun 16 Havne, medens de varierer fra 8 til 30. Hvorfor da egentlig tage de 18 Skipæn fra Halland til Grundlag og helt se bort fra de 11 vestdanske? Statistisk korrektere var det dog at tage Gjennemsnitstallet for alle de 29 Skipæn, hvis Havnetal kjendes; fra et historisk Synspunkt var det vel forsvarligere at tage de fynske Skipæn til Udgangspunkt, saa vist som Fyn dog i Natur og Folketal sikkert snarere har været Type paa et dansk Landskab end det saa ejendommelige Halland. I første Tilfælde maatte man indsætte 26 i Stedet for 30, i andet Tilfælde 16, og Enderesultatet vilde da være at mindske enten med c. 200,000 eller — 3/4 Million!

En eller anden kunde vel herimod ville indvende, at Kong Valdemars Skibe dog umulig kunde være saa smaa, at deres Besætning i Gjennemsnit kun var 15—20 Mand[2]). Nu, det strider vel ogsaa mod populære Forestillinger om Valdemarernes Storhed; men at føre Bevis for, at Skibene virkelig var større, er vel ganske umuligt; blot at gjøre det sandsynligt, er i alt Fald ret vanskeligt. Vi har ikke mange Veje til at bestemme Skibenes Størrelse ved Aar 1200. At slutte fra Normannernes Vikingeskibe er meget

---

[1]) Se en Sammenstilling af Steenstrup, Studier over Vald. Jordebog S. 205; dog skal her tilføjes to Skipæn paa 26.

[2]) Steenstrup har aabenbart taget Anstød af de smaa Tal fra Fyn og henpeger paa, at de her anførte Havnegrupper ikke udtrykkelig siges at være Skipæn. Det er dog vist meget lidt rimeligt at tyde dem paa anden Maade.

usikkert, selv om disses egen Størrelse kunde opklares, hvad jeg i det mindste ikke tror; derimod er det vist, at knap halvandethundred Aar efter havde Dronning Margrethe Orlogsskibe med 10—12 Mand om Bord [1]). I hendes Tid og nærmest derefter berøres det oftere, at de danske Skibe var smaa i Sammenligning med Hanseaternes, som dog i sig selv ikke var store; en dansk Flaade paa 80 Skibe angives 1429 at have haft 1800 Mand om Bord eller kun lidt over 20 paa hvert Skib [2]). Herefter turde det da ikke blot være muligt, men endda ret sandsynligt, at der i Valdemar Sejrs Bondeflaade har været Skibe med kun 8 Mand om Bord, og at Gjennemsnitstallet ikke har oversteget tyve [3]).

Jeg slaar altsaa fast, at de «andre Data», hvortil Vel-

---

[1]) Erslev, Danm. Hist. 1375-1448, I, 101.

[2]) Korner hos Eccard II, 1291—93. Endnu i Kristian IV's Tid var de danske Skibe meget smaa; af Handelsflaaden var 1444 Skibe mellem $1^1/_2$ og 30 Læster drægtige og kun 71 Skibe større (deraf de 33 paa over 100 Læster). De 1444 Skibe havde tilsammen en Drægtighed af 16,679 Læster, med andre Ord, de var ikke større end vore Jagter eller Slupper (Liste fra 1642 i Geheimearkivet, Toldsager). — At Kristian IV's Orlogsskibe var noget større, er sikkert, men man vil vel ikke sammenligne Valdemarernes Bondeflaade paa henved eller over 1000 Skibe med Kristians 30—40 virkelige Krigsskibe.

[3]) Hvitfeld meddeler i sine Notitser efter det tabte *Registrum regni Dacie*, at der paa hvert af Valdemars Skibe var én Rytter og én Bueskytte; heller ikke dette tyder paa, at Skibene var synderlig store. Naar Hvitfeld i denne Sammenhæng end videre taler om Langskibe paa 120 Mand og Jagter med 12 Rorsmænd, saa har endnu Steenstrup (Studier over Vald. Jordebog S. 205) ment ligeledes heri at finde officielle Oplysninger fra Rigsregistret. Disse Meddelelser er imidlertid Hvitfelds egne Tilføjelser og derfor ganske værdiløse; allerede Jahn (Udsigt over Nordens Krigsvæsen S. 387 ff.) har godtgjort dette, og en Sammenstilling af de Haandskrifter, hvori Excerpterne af Rigsregistret findes, hæver Sagen over al Tvivl. Jfr. herom Danske Magazin 4 Række VI, 139.

schow henpeger, ingenlunde gjør det rimeligt at overføre de hallandske Havnetal til hele Riget — snarere det modsatte —, og jeg spørger, om det da er tilladeligt at beregne alle de 850 Skipæns Havnetal ud fra de 18 hallandske, om det kan gaa an at slutte fra 18 kjendte til 832 ukjendte? Enhver Statistiker vil strax svare, at det er ganske og aldeles utilladeligt, og kun naar man presser ham stærkt, vil han maaske indrømme, at Slutningen kan forsvares under særdeles heldige Omstændigheder. Fremfor alt vil han da kræve, at de 18 Skipæns Havnetal enten alle er ganske nærved Gjennemsnitstallet, eller at de i alt Fald kredse derom, saaledes at Middeltallet ligesom danner et naturligt og iøjnefaldende Centrum. Til Uheld for Velschows Beregning er nu ganske det modsatte Tilfældet. En Sammenstilling af Skipænenes Havnetal ser nemlig saaledes ud:

16	23	24	25	26	28	32	33	35	40	42
	23		25	26					40	42
			25	26						

Det er aldeles klart, at her er ikke noget naturligt Centrum, og at der tværtimod er en overordentlig stærk Forskjel mellem Minimum og Maximum, 16 og 42. Jeg er aldeles overbevist om, at hvis Velschow havde optaget den ovenanførte Sammenstilling i sin Undersøgelse, saa vilde en saa methodisk Statistiker som Professor Scharling have været den første til at erklære, at den Art Statistik gik han ikke med til. Allerhøjst vilde en Statistiker indrømme, at man havde Lov til at sige: Gjennemsnitstal 30, muligt Maximum 42, muligt Minimum 16, altsaa Velschows Slutningstal, de halvanden Million, men muligvis en Tredjedel mere eller Halvdelen mindre.

Endda er dette ikke nok, thi «de andre Data», som Velschow har paakaldt, viser jo, at der faktisk fandtes

Skipæn paa 48 og andre paa 8. Skulde tilfældigvis det sidste Tal være det, der gjaldt for de c. 820 helt ukjendte Skipæns Havnetal, — og man kan kun benægte Sandsynligheden, ikke Muligheden deraf, — ja saa fik vi en halv Million ud af Velschows Beregninger, blot ved at ændre denne ene Faktor.

Man kunde med nogen Grund mene, at naar det forholder sig som nu paavist med Velschows Beregning af Skipænenes Havnetal, er det overflødigt at prøve ogsaa hans andre Faktorer. For Sikkerheds Skyld skal jeg dog ogsaa gjøre det, og om end ingen af dem kan medføre en saa stor Fejlregning som den anden Faktor, vil det dog vise sig, at de er saa usikre, som man kan forlange; mer end én Mulighed til at regne fejl i halve og hele Millioner vil man vel ikke kræve. Fra Skipænenes Havnetal kommer vi da til Havnenes Gaardtal, det Antal Gaarde, der kan antages at have sammensat en Havn.

Spørgsmaalet er meget indviklet. Velschow gaar ud fra den Bestemmelse i Jydske Lov, hvorefter en Ejendom, værdsat til 1 Mark Guld eller derover, udgjør en Tredjedel Havn (Tredingshavn, ɔ: som stiller én Mand til Skibet hvert tredje Aar), Jord til 4 Mark Sølv udgjør $^1/_6$ og Jord til 2 Mark Sølv $^1/_{12}$ Havn. Dette opfattes som gjældende hele Danmark, og da der i Stedet for Skyldsætningen efter Mark Guld oftest bruges Skyldsætning efter Udsæd eller Skyld *(in censu)*, fastslaar Velschow, at én Mark Guld er = $1^7/_9$ Øre *in censu*. Derved kommer han fra Jylland over til Sjælland, og her udfinder han da, til hvilken Grad Udstykningen var naaet, ved at tage Roskilde Bispestols Jordebog fra c. 1370. Han sammentæller de første 245 Sider deraf, og det viser sig, at Størrelsen af de her angivne Ejendomme er saaledes, at man kan

regne for hver 2 Gaarde af første Klasse 3 af anden og 1 af tredje Klasse. Dette Forhold overføres nu til hele Riget paa Valdemar Sejrs Tid.

Slutningskjæden er lang; uheldigvis er den ogsaa meget usikker, utilforladelig i alle sine enkelte Led.

Den første Tvivl rejser sig ved Overførelsen af Jydske Lovs Regler om Ledingsbyrden paa hele Danmark, medens det dog umiddelbart kun kan sluttes, at de gjaldt for Jylland og Fyn. Efter Velschows Fremstilling i Historisk Tidsskrift ses der vel ikke her at være Plads for nogen Tvivl; i hans Disputats *de institutis militaribus Danorum* er Udslaget det samme, men Begrundelsen holdt i meget forsigtige Udtryk[1]). Steenstrup udtaler sig med større Bestemthed; «det fremgaar», siger han[2]), «af spredte Lovsteder fra de andre Lande, at der i Hovedsagen ikke har været nogen Forskjel i Fordelingen af Ledingsbyrden». Ved Fordelingen maa der vel ganske særlig tænkes paa Jydske Lovs Klasseinddeling af Ejendomme, og da kan denne Sætning ganske vist ikke fastholdes. De spredte Lovsteder nemlig, som Steenstrup anfører, taler med én Undtagelse aldeles ikke om denne Fordeling af Byrden; de nævner Skipæn og Havne, intet videre, — og den ene Undtagelse, ja den indeholder netop en anden Klasseinddeling end Jydske Lov. Det er Forordningen for Sjælland 1284 § 11[3]). Efter dette Lovbud skal den, der har 8—11 Øre Skyld i Jord, rede deraf en fuld Havn, og den, der har 12 Øre Skyld, udrede halvanden Havn. Her er altsaa

[1]) Anf. Skr. S. 148. *Utrum gradus obligationis in Sjællandia et Scania iidem fuerint, atque in Jutia et Fionia, nec ne, nobis non liquet.* Derefter nogle Sandsynlighedsgrunde for, at Fordelingen var lignende, om ikke just den samme.

[2]) Studier over Vald. Jordebog S. 191.

[3]) Aarsberetn. fra Geheimearch. V, 22 (anført af Steenstrup S. 58).

ikke Tale om Jydske Lovs Tredings-, Sextings- og Tolvtingshavne, derimod om Begrebet fuld Havn, som Jydske Lov slet ikke kjender. En Gaard paa 3 Mark Guld svarer efter Jydske Lov ikke mere end 1/8 Havn, en Gaard paa Sjælland af samme Størrelse yder fuld Havn, og en, der er 1/2 Gang større, endogsaa 1 1/2 Havn; hvad en Gaard paa 1 eller 2 Mark Guld skal gjøre paa Sjælland, derom staar der intet. Forordningen er da i den største Uoverensstemmelse med Jydske Lov, og Overførelsen af Lovens Bestemmelser til de andre Landsdele bliver i det mindste ubevislig og end ikke særdeles sandsynlig[1]).

Det næste Punkt i Slutningsrækken er, at én Mark Guld er lig med 1 7/9 Øre «i Skyld». Velschow støtter sig til nogle af de Oplysninger om Maal, der ofte findes vedføjede Landskabslovene i Haandskrifterne, og anfører en saadan, hvori Bol (8 Øre) sættes = 36 Mark Sølv (eller 4 1/2 Mark Guld); imidlertid oplyser han selv, at i en anden lignende Liste sættes Bolet = 12 Mark Guld, eller Mark Guld = 2/3 Øre[2]), og i Virkeligheden er der endnu flere Opgivelser, saa mange, at Paludan-Müller maaske med Grund har ment, at det var ganske umuligt at finde Rede heri[3]). Steenstrup gaar da en anden Vej for at udfinde Forholdet mellem Mark Guld og Skyldsætningen efter Udsæd; han sammenstiller 16 Angivelser fra Jylland, hvor baade Guldvurderingen og Udsæden er angivet, og uddrager deraf det Resultat, at Udsæden i

[1]) Kuriøst er det, at vi kun har et eneste Exempel fra jydske Lovomraade, hvor Mark Guld er sammenstillet med Havnetallet, og dette passer heller ikke til Lovens Bestemmelser. I Valdemars Jordebog opføres paa Fyn: *Frøthorp valet ix mr. auri. Ibi sunt viij hafnæ.* Efter Lovens Regler skulde Frøthorp kun yde 3 Havne. Vald. Jordebog, udg. af O. Nielsen, S. 23, jfr. S. 109, Anm.

[2]) Velschow, De instit. milit. Danorum S. 69—70.

[3]) Studier til Danm. Hist. i det 13de Aarh. II, 93 Anm.

Mark Guld var henved 2 Øre[1]). Imidlertid forekommer det mig aldeles sikkert, at paa Valdemar Sejrs Tid var Forholdet anderledes. Naar Jydske Lov lader saavel Bonde med én Mark Guld som Landbo med 8 Ørtug Skyld udrede Tredingshavn, maa man deraf kunne slutte, at én Mark Guld var lig 8 Ørtug eller 2²/₃ Øre[2]), og det samme Forhold ses af den sjællandske Forordning 1284, hvorefter jo Mark Skyld (8 Øre) reder fuld Havn, altsaa det samme som i Jylland Jord tilsammen til 3 Mark Guld. Mark Guld var altsaa oprindelig mere end 2 Øre Skyld, ikke mindre, som Velschow og Steenstrup beregner; derfor kan disse dog begge have Ret, kun at deres Angivelser tilhører senere Tider, da Forholdet mellem Guldvurderingen og Udsæden efterhaanden blev mere og mere forrykket. Hvis det imidlertid hænger saaledes sammen, hvilket Forhold skal man da antage for Roskildebogen fra 1370? Mener man, at Mark Guld her er regnet til 2²/₃ Øre eller i alt Fald til over 2 Øre, kommer de talrige Ejendomme paa 2 Øre Skyld i Ledingsbestemmelsernes anden Klasse, medens Velschow faar dem med i første Klasse, — og hvis man vil følge ham heri, hvad der i alt Fald er usikkert, hvem tør da sige, at Forholdet var det samme paa Valdemar Sejrs Tid?

Lader vi nu disse Usikkerheder staa hen og følger vi Velschow til Roskildebogen, hvoraf han vil lære Udstykningen at kjende, rejser der sig atter her en Række Tvivl. Velschow har sammentalt 24 Sider af Jordebogen; de indeholder Opgivelse om 327 Ejendomme, hvis Jord formodes[3]) at udgjøre omtrent 1 Procent af hele Øen Sjæl-

[1]) Studier over Vald. Jordebog S. 60–63.

[2]) Ogsaa A. D. Jørgensen slutter saaledes (Valdem. Sejr S. 174 Anm.).

[3]) Formodningen beror for øvrigt paa den Paastand, at en Plovs Jord var lig et Bol, hvilket er ganske usikkert.

land. Hvor dristigt er det nu ikke at overføre Forholdene fra et enkelt Godskomplex til alle andre Ejendomme, hvor farligt at stole paa, at man fra Forholdene paa 1 Procent af Sjællands Ejendomme kan slutte til hele Øens, ja hele Danmarks Forhold, hvor ganske uholdbart at gaa ud fra, at Udstykningsforholdene fra 1370 kan overføres paa Tilstanden over 100 Aar før! Ingen kan oplyse os om, hvilke Fejl der derved kan begaas; at de kan være meget store, det vil enhver indrømme, og jeg er endda saa heldig at kunne bevise, at selve Velschows Udgangspunkt er fejlt. Han har været saa uforsigtig kun at sammentælle Roskildebogens første Fjerdedel, og derfra slutter han til hele Landet; nu er det saa trist, at man dèr ud fra end ikke kan drage korrekte Slutninger til Forholdene paa hele Bispestolens Gods, altsaa det aller nærmest liggende. Jeg har nemlig sammentalt hele Jordebogen, ikke blot de første 24 Sider, eller 1358 Ejendomme i Stedet for Velschows 327. Medens Velschow fik 119 Ejendomme i Ledingslovens første Klasse, 176 i anden, altsaa et Forhold omtrent som 2 til 3, viser min Statistik[1], at der kommer 730 Ejendomme i første Klasse, 514 i anden, altsaa næsten det omvendte Forhold. Saa urigtig bliver Velschows Slut-

---

[1])

Ejendomme paa 8 Øre eller derover	.....	83
— - 4 - — —	.....	221
— - 3 - — —	.....	66
— - 2 - — —	.....	360
	Første Klasse	730
— - 1 - — —	.....	514
	Anden Klasse	514
— - 2 Ørtug	....	79
	Tredje Klasse	79
— - 1⅓ Ørtug eller derunder	..	35

ning, naar den overføres fra én Fjerdedel af Bispegodset til det hele, og saa vil man tro, at man fra dette Udgangspunkt kan faa noget fornuftigt ud for hele Sjælland, hele Danmark! — Efter dette Resultat er det næsten overflødigt at dvæle ved den aldeles vilkaarlige Maade, paa hvilken Velschow beregner Forholdstallet for den tredje Klasse. Hans Statistik viste, at der af de c. 320 Ejendomme kun kom 10 i denne Klasse; dette finder han dog for lavt til at overføre til hele Landet og mener, at det hænger sammen med, at Roskildegodset var Fæstegods. Han mener derfor at komme Sandheden temmelig nær ved at antage, at der for hver 2 Gaarde af I og 3 af II Klasse var 1 af tredje. I Stedet for Statistikens Forhold, c. 3 Procent, sættes 16 Procent; man kan ikke sige andet dertil, end at Velschow viser ringe Respekt for sin egen Statistik, hvad man jo for øvrigt ikke kan give ham Uret i.

Medens der ved Velschows Beregning af Skipænenes Havnetal lader sig angive en — vistnok yderst vid — Ydergrænse for den derved mulige Fejlregning, er det umuligt statistisk at angive Grænserne for de Fejl, der kan skjule sig i hans anden, nu kritiserede Faktor. Hvilken Forskjel, der kan have været i Ledingspligtens Fordeling mellem Landsdelene, hvilken Fejl, der kan begaas ved at føre en formodet Udstykningsgrad 1370 tilbage til 1230, o. s. fr., det kan ikke angives i Tal. Man kan kun sige, at medens Velschow efter sin 24 Siders Statistik kommer til en Udstykningsgrad, der giver 4,8 Gaarde pr. Havn, saa viser min mere omfattende Statistik, at der kun behøves 4,2 Gaarde til at danne en Havn[1]). Forskjellen

[1]) Naar der for 3 Gaarde af I Klasse regnes 2 af II Klasse og dertil (efter Velschows vilkaarlige Ændring af Forholdet i Roskildebogen) 1 af III Klasse, giver dette $\frac{3}{3} + \frac{2}{6} + \frac{1}{12} = \frac{17}{12}$ Havn. 6 Ejendomme $= \frac{17}{12}$ Havn giver én Havn $\doteq 4\frac{4}{17}$ Ejendomme.

er 12½ Procent, eller en Mindskelse af hele Folketallet med c. 200,000 Mennesker. Det være dog langt fra mig at paastaa, at Tallet 4,2 er det rette for Sjælland eller hele Riget; det er absolut rigtigere for det roskildske Bispegods end Velschows Tal, men Korrekturen har for mig kun den Betydning, at den ganske prægnant viser, hvor varsom man skal være med at lave Statistik efter et Faatal af Tilfælde. Man ser her, at det fører til aldeles fejle Resultater at slutte fra c. 300 Ejendomme til c. 900 andre, og herfra falder der da et godt Lys over, hvor tilladeligt det er ved Skipænenes Havnetal at slutte fra 18 til over 800!

Den fjerde Faktor hos Velschow er Antallet af Personer paa hver Ejendom. Han sætter dette til 6,215, et Tal, der er hentet fra Forholdet, saaledes som det var i Danmark i 1835. Det er i sig selv klart, at det er meget usikkert at overføre dette Tal paa Danmark 600 Aar før, da de middelalderlige Forhold var i saa mange Punkter afvigende fra de moderne. Blot i de 25 Aar fra 1835 til 1860 er Forholdet i Danmark ændret saa stærkt, at der i 1860 kun regnedes 5,65 Personer paa hvert Jordbrug[1]), ja i Sverige kom der i 1880 kun 4,11 Personer paa hver Husholdning paa Landet. Forssell, der har anstillet en saa omhyggelig Undersøgelse af Sveriges Folketal i 1571, vover her kun at sige, at der vel var mindst 5 Personer paa hver Husholdning, højst 6 (eller i enkelte Provinser 7)[2]). Nærmere kan man vist heller ikke komme Forholdet

[1]) 1860 var der i Danmark 207,773 Jordbrug (Statistisk Tabelværk 3 Række 32 Bd. S. VIII), og Folketallet paa Landet var 1,171,239 Mennesker.

[2]) Forssell, Sverige 1571 S. 320—22, jfr. Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet S. 45.

paa Livet, og Forssells forsigtige Udtalelser danner en velgjørende Modsætning til Velschows ukritiske Benyttelse af et Tal med tre Decimaler.

Jeg har nu udførlig prøvet den Beregning, hvorved Velschow har ment at kunne udfinde Antallet af de ledingspligtige Bønderejendomme og disses Indbyggertal. Han søger endvidere at bestemme Antallet af Kværsædemænd, af Adelens og Gejstlighedens ledingsfri Bønder og af Gaardsæderne, men herved skal jeg ikke dvæle længe, da disse Tal er fastsatte ved et formodet Forhold til Ledingsbøndernes og altsaa derved allerede bliver lige saa usikre som dette, og Forholdet oven i Kjøbet er bygget paa en Grund, hvis Løshed ingen kan være blind for. Kværsædemændene anslaas til at have udgjort 11,600 «for at afrunde Summen» for de ledingspligtige Bønder; hvorfor ikke hellere 22,600 eller 33,600 eller maaske et Tal mindre end de 11,600? — Det privilegerede Gods' Omfang søges bestemt ved at gaa ud fra Talforskjellen mellem Flaaden ved Aar 1000 og Aar 1250; ved det sidste Tidspunkt var der jo 850 Skibe, ved det første var der «som det synes» 1200 Skibe. Det sidste Tals Usikkerhed er da indrømmet af Velschow, og det kan da ogsaa kun være udledet af forskjellige Krønikeopgivelser som f. Ex., at Knud den store sejlede til Norge med 1200 Skibe; naar man nu véd, at den Flaade, hvormed Knud 1016 sejlede til England, af den samtidige «Lovtale over Emma» angives til 200 Skibe, af den ligeledes samtidige Thitmar af Merseburg til 340 Skibe, af den lidt yngre Adam af Bremen til 1000 «store Skibe» og af Jomsvikinga Saga til 800 Skibe[1]), har

[1]) Steenstrup, Normannerne III, 279.

man derved en god Maalestok for, hvad der kan bygges paa de store Tal hos Middelalderens Historikere. Velschow bygger imidlertid trygt paa de 1200 Skibe og gaar end videre ud fra, at de allesammen var Ledingsskibe[1]; fra Aar 1000 til 1230 er da 350 Skibe forsvundne, ɔ: det tilsvarende Gods er blevet ledingsfrit. Dette udregnes nu til at være 54—55,000 Jordejendomme, i Henhold nemlig til den Udstykningsstatistik, hvis positive Urigtighed er godtgjort ovenfor; men da der vel allerede ved Aar 1000 var noget Jordegods ledingsfrit, suppleres Tallet til 61,200, nemlig = Halvdelen af det ledingspligtige Bøndergods. Hvor utilforladelig hele denne Slutningsrække er, turde være ganske klart. — Om Gaardsæderne maa det være nok at sige, at Velschow finder deres Tal ved den ofte omtalte Statistik over de 24 Sider i Roskildebogen.

Velschow beregner endnu Landgejstlighedens Antal, der sættes til 3000, og Herremændenes, der sættes til 5000, og med deres Familier til 25,000. Det første Tal er som Minimumsopgivelse ganske troligt; det andet støtter sig paa Saxos Fortælling om, at Erik Emun førte 1100 Skibe over Havet, hver med 4 Ryttere; det herved fremkomne Tal 4400 tænkes i det siden forløbne Aarhundrede lidt voxet. Jeg fæster nu for mit Vedkommende ikke mere Lid til Saxos store Tal end til andre middelalderlige Forfatteres, og det forekommer mig utroligt, at Adelen i

[1]) Naar Velschow forklarer dette Tal saaledes, véd jeg ikke, hvad han siger til Valdemar Sejrs Flaader i Krønikerne: 1200, 1400, 1500, 1600 Skibe. Hvis man ganske analogt ogsaa forklarer disse Tal som gjældende Bøndernes Ledingsskibe, kunde man derpaa bygge et godt statistisk Bevis for, at Adelen og Gejstligheden siden Knud den stores Tid havde mistet en svær Mængde Gods, — og Velschows omvendte Bevis er netop lige saa godt!

det 13de Aarhundrede skulde have talt ti Gange saa mange Medlemmer som under Frederik III[1]), da dens Magt stod paa Højdepunktet. Imidlertid skal jeg lade dette staa hen, da disse Tal, der er saa smaa i Forhold til hele Rigets Folketal, oven i Kjøbet skal fradrages det ved Hovedberegningen vundne Folketal. — Naar Velschow endelig løselig anslaar Kjøbstædernes Indbyggere til at have udgjort omtrent 5 Procent af Riget, saa tillægger han selv ikke den deraf beregnede Folkemængde nogen synderlig Paalidelighed, og hele Grundlaget derfor er desuden omstødt af Joh. Steenstrup[2]).

Velschows nu kritiserede Beregning har Forfatteren yderligere søgt at støtte ved en **Kontraprøve**. Man har nemlig i Valdemars Jordebog en Opgivelse for Hallands Vedkommende af Bøndernes Antal, og idet Velschow nu tyder disse «Bønder» som lig det hele vaabendygtige Mandskab mellem 15 og 60 Aar, beregner han ud her fra, at Halland da havde 32,025 Indbyggere af Bondestanden. I sig selv svarer dette Tal nu ingenlunde til, hvad Velschow mener at have udfundet for hele Riget, thi medens dettes Landbefolkning i 1230 omtrent skulde have været lige saa talrig som i 1840, var Hallands Indbyggertal i 1840 88,689, altsaa næsten tredoblet siden 1230. Dette betyder for Velschow dog mindre, da der let kan angives Grunde til, at Hallands Folketal er steget stærkere end

---

[1]) Hammerich har 2400 adelige Personer i Danmark (Hist. Tidsskrift, 3 Række II, 45), et Tal, der vel ikke er absolut sikkert, men dog adskilligt mere funderet end Velschows Tal. Efter de Notitser, der er hentede fra det officielle *Registrum regni Dacie*, synes der i Valdemars Tid at have været 1400 Riddere.

[2]) Studier over Valdemars Jordebog S. 193—97.

de andre gammeldanske Landskabers. Hvad Forf. lægger Vægt paa, det er derimod, at naar man ud fra det formodede Folketal for hele Riget beregner det gjennemsnitlige Folketal for hvert Skipæn og multiplicerer dette Tal med Hallands Skipæntal (18), saa kommer man for dette Landskab til et Indbyggertal af 30,744, og dette, mener Velschow med Rette, svarer dog ret godt til det oven for angivne, ad anden Vej fundne Resultat. Velschow selv er meget glad over denne Kontraprøve, og den har da ogsaa bedaaret andre, ikke mindst Prof. W. Scharling. Denne udtaler sig først temmelig nedsættende om Hovedberegningens Usikkerhed, men efter at have omtalt Kontraprøven, naar han til den Slutning, at «den hele Beregning saa vidt bekræftes ved denne, at den i alt Fald tilnærmelsesvis og i det væsentlige tør anses for rigtig»[1]).

Det skal indrømmes, Kontraprøven ser meget bedaarende ud; — men det bedaarende forsvinder rigtignok aldeles ved nærmere Betragtning. Overfor Prøvens Betydning maa det først bemærkes, at en væsentlig Faktor i Velschows Beregning af Danmarks Folkemængde, Gjennemsnitstallet af Havn pr. Skipæn, den har han hentet fra Halland med Tilsidesættelse af Oplysningerne fra de andre Provinser. Naar han da nu triumferende prøver sit Udslag paa Halland, da er dette jo for hin Faktors Vedkommende en ren Cirkelslutning. Havde han sat Skipænenes Havnetal til 26 eller 16, hvad der vel var mere Grund til, havde Kontraprøven slet ikke slaaet til. Dernæst har vi ovenfor set, at en anden Faktor i Velschows Beregning ubetinget maa rettes; naar han udfandt, at Udstykningen kunde antages at have ført til, at der gik

---

[1]) Danmarks Statistik I, 393.

$4^4/_5$ Ejendomme paa hver Havn, saa vi derimod, at efter den samme Kilde, kun talt helt op, maatte man her indsætte Tallet $4^1/_5$. Dette gjør, at Antallet af ledingspligtige Bønder maa nedsættes med $^1/_8$, og da Tillægstallene for Kværsædemænd osv. er udregnede i Forhold dertil, bliver den formodede Folkemængde i Halland ikke 30,744 Indbyggere, men kun 26,901. Det er dette Tal, der efter Velschows egne Principer bør sammenlignes med det ad anden Vej fundne Tal 32,025, og mellem disse to Resultater er jo Overensstemmelsen ikke synderlig stor, og den bliver endnu mindre overbevisende, naar man erindrer, at der i det første indgaar en Faktor, netop hentet fra Halland. Med Indsættelse af Skipænenes Havnetal 26 eller 16 kom man kun til c. 23,000 eller c. 14,000[1]). — Naar

---

[1]) I en Anmærkning, der er rettet mod den Slutning fra Hallands Folkemængde til hele Danmarks, som jeg har draget, ytrer Prof. Scharling, at Velschow i Modsætning til mig »bygger sin Slutning fra Halland til det øvrige Danmark paa den Formening, at der i hele Landet tør antages at have været omtrent det samme Forhold mellem Antal af Skipæn og Antal af Beboere«, og han siger derom: imod denne Slutning lader der sig fra et statistisk Standpunkt næppe indvende noget. — Hertil er at bemærke, at Kongruensen mellem Skipæn og Indbyggertal afhænger af Skipænenes Havnetal, og dette vides jo faktisk at have varieret mellem 8 og 48, ɔ: der har været Skipæn, der var 6 Gange større end andre og rimeligvis havde 6 Gange saa stort et Indbyggertal. En Historiker burde da være meget forsigtig med at overføre et Gjennemsnitstal, vundet af én Provins' 18 Skipæn, til hele Rigets 850 Skipæn, og en Statistiker burde vistnok erklære en saadan Overførelse for aldeles uberettiget. Velschow har nu ikke været saa forsigtig, men naar Prof. Scharling følger ham, saa er det sikkert kun, fordi Velschow har dækket sin dristige Overførelse ved en almindelig Henvisning til »andre Data«.

Naar Prof. Scharling i den anførte Sætning taler om, at Velschow slutter fra »Halland til det øvrige Danmark«, medens V. egentlig snarere slutter omvendt, har jeg faaet den Tanke, at Scharling har gjort et meget nærliggende Regnestykke, som Vel-

Velschow som en anden Prøve paa sin Regnings Rigtighed henviser til, at Saxo lader Grev Bernhard af Ratzeburg 1171 fraraade et paatænkt Angreb paa Danevirke i Valdemar den stores Fraværelse, fordi Grænsen vilde blive forsvaret af 60,000 Danske[1]), — hvilket efter Velschow skal være Sønderjyllands vaabendygtige Mandskab[2]), —

schow dog ikke har foretaget. Man kunde nemlig sige: Halland kan efter Bondetallet sluttes at have haft c. 32,000 Indbyggere, og i Halland var der 18 Skipæn; et Skipæn kan derefter anslaas til 1778 Indbyggere, og det danske Rige med 850 Skipæn til 1,511,300 Indb. Denne Slutningsmaade »fra Hallands« Skipæn »til det øvrige Danmark« er i al sin Simpelhed dog lidt fornuftigere end Velschows vidtløftige Beregning; men utilstedelig er den rigtignok alligevel, da Skipænenes Størrelse var saa afvigende, at 18 langtfra er Grundlag nok til at udfinde et Gjennemsnitstal. Ja, vidste vi, ikke hvor mange Skipæn, men hvor mange Havne der var i Datidens Danmark, saa vilde et gjennemsnitligt Indbyggertal, uddraget af Hallands 531 Havne, være et endogsaa meget godt Middel til at klare hele Rigets Folketal; med Skipænene kommer vi ingen Vegne. Dette, der theoretisk er saa klart, kan ogsaa illustreres med Exempler: Vi véd, at der i Gudme Herred var 3 Skipæn, i Vinding Herred 5; benyttes her det ovenanførte Gjennemsnitstal for et Skipæns Indbyggere, faar det første Herred 5334, det andet 8890 Indb. Men vi véd ogsaa Herredernes Havnetal: Gudme Herred talte 64, Vinding Herred 66½ Havne. Indsættes her det hallandske Gjennemsnitstal (Hallands 531 Havne har c. 32,000 Indb., én Havn c. 60 Indb.), faar man i Stedet Tallene 3840 og 3990, der er ret sikre, men helt afvigende fra de ved Skipænene fundne Tal.

[1]) *nam earum custodiam sexaginta Danorum millibus esse mandatam.* Saxo, ed. Müller S. 882.

[2]) Hvorfor egentlig ikke hele Danmarks Mandskab, — thi alle var jo pligtige til at møde til Rigets (ikke blot til deres egen Landsdels) Forsvar, — eller i det mindste hele Jyllands, — i 1171 sondrede man dog næppe skarpt imellem Sønderjylland og Nørrejylland, hvad der jo endnu ikke gjøres i »Valdemars Jordebog« 1231. At Tallet kan fortolkes saaledes, tør vel ikke nægtes, og da det i Leding borteværende Mandskab jo kun udgjorde en ringe Del af Landeværnet (efter Velschow kun omtrent 1/10 deraf), kunde man ud fra de 60,000 Danske eller Jyder komme til et Folketal af henved 250,000 for Danmark eller Jylland, ganske efter Behag.

saa vil man vel ikke kræve en alvorlig Drøftelse heraf. Skulde man bygge Statistik paa de smukke runde Tal, der forekommer saa ofte hos middelalderlige Forfattere, kom man til mærkelige Resultater! [1])

Den af Velschow foretagne Kontraprøve paa hans hele Regnings Rigtighed kan da altsaa ikke ændre den Mening om Beregningen, som vi før kom til. Vi saa, at der indgik 4 Faktorer i Hovedtallet for den ledingspligtige Bondestand, Skipæntallet 850, Havnetallet pr. Skipæn 30, Ejendomstallet pr. Havn 4,8; Indbyggertallet pr. Ejendom 6,245. Af disse Faktorer var kun det første Tal nogenlunde sikkert; alle de andre usikre eller urigtige. Tallet for Indbyggere pr. Ejendom var dristig overført fra Forholdene i det nittende Aarhundrede; Ejendomstallet var hentet fra 1370, var galt for dette Aar, dertil ukritisk overført fra $^1/_{100}$ af Sjælland til hele Riget og tilbageført fra 1370 til 1230, foruden at det til Forudsætning havde, at Forholdet mellem Mark Guld og Skyld kunde opklares, hvad der ikke er sikkert, og at Jydske Lovs Fordeling af Ledingsbyrden gjaldt over hele Riget, hvad der er mer end usikkert. Endelig beroede Havnetallet pr. Skipæn paa en saa lidet

[1]) Man efterlæse, hvad Prof. Scharling bemærker til Kritik af Frederik den andens bekjendte Ytring om, at der i Danmark var mer end 100,000 Bønder (Danm. Statistik I, 400 Anm.), og endda er dette vel et »rundt« Tal, men ikke et rhetorisk Udtryk. En preussisk Hær, der 1404 overførtes til Gotland, talte 1500 Mand, efter hvad der fremgaar af de bevarede Regnskaber; samtidige angiver dens Størrelse til 10,000 og 15,000 Mand (Danm. Hist. 1375–1448, I, 375,479). Med den Art Exempler i frisk Minde forstaar man let, at en kritisk Historiker som Usinger i hans »Deutsch-dänische Geschichte 1189–1227« næppe et eneste Sted har optaget Krønikernes Flaadetal eller Hærstørrelser.

begrundet Slutning, at man mindst ligesaa godt eller bedre kunde holde paa Tallene 26 eller 16, medens det for Resten var muligt, at ethvert Tal mellem 8 og 48 var det rette. Til det ved Multiplikation af disse fire Faktorer fundne Hovedtal for den ledingspligtige Bondestand lagde Velschow saa omtrent ligesaa meget (nøjagtigere 93,5 Procent) for Kværsædemænd, Adelens og Gejstlighedens Bønder og Husmændene. Dette Tillæg var for det første ligesaa usikkert som hint Hovedtal, da det nemlig var beregnet i Forhold dertil, dernæst meget usikrere, fordi Forholdet var fastsat efter de usikrest mulige Betragtninger.

Det turde da være hævet over enhver Tvivl, at Velschows Beregning fra Ende til anden er løs og usikker. Den er saa løs, at man ingenlunde kan slaa sig til Ro med hans egen Indrømmelse, at Udslaget vel «kunde være endog et Par hundrede Tusender for højt eller lavt»; der maa drages ganske anderledes rummelige Grænser for Muligheden til Fejl. Alene Havnetallet sat til 26 eller 16 vil føre til, at Hovedsummen mindskes med henholdsvis 13 eller 47 Procent, eller med andre Ord, at Danmarks Folkemængde sættes til omtrent 1¼ Million eller til 800,000 i Stedet for Velschows halvanden Million. En saadan Ændring alene ved den ikke blot mulige, men ret sandsynlige Korrektur af den ene Faktor, og saa dertil to andre usikre eller urigtige Faktorer i Hovedberegningen, og endelig et Tillæg, der efter et blot Skjøn er ansat til henved 100 Procent, men maaske kun skulde være 50 Procent eller noget derimellem! Nej, Velschow slipper ikke med at indrømme en Mulighed til Fejl af 12—15 Procent; — lad os sige, at man efter hans Beregningsmaade kan komme til et Folketal, der er 50 Procent højere, eller til en Folkemængde, der kun udgjør en Fjerdedel eller en Femtedel af,

hvad han naar til[1]); endda er disse Grænser vel snarest for snævre. Med andre Ord, man kunde ikke give Tilhængerne af den Velschowske Beregningsmaade helt Uret, om de vilde hævde, at man ad den Vej kan slaa fast:

At Danmark i Valdemarernes Tid ikke havde over 2¼ Million Indbyggere og ikke under 300,000 Mennesker.

Ondskabsfulde Sjæle vilde maaske sige, at for at naa det Resultat behøvede man næppe at anstille saa vidtløftige Beregninger.

2. Velschows almindelige Forudsætninger.

Hvis jeg ved den foregaaende Undersøgelse har naaet det Maal, jeg har sigtet til, saa vil Resultatet være det, at ingen kritisk Historiker mere vil tro paa eller anføre Velschows Beregning af Folkemængden i det middelalderlige Danmark. Det er et rent negativt Resultat; dog turde det være af stor Betydning. Den danske Historie er derved blevet befriet fra én af sine største Besynderligheder, den, at Danmark, sikkert ene i Evropa, havde den samme Folketæthed paa Landet i Middelalderen som endnu et godt Stykke inde i vort Aarhundrede. Hvor underligt lyder dette ikke i sig selv. Vi hører efter en ret sikker Beregning, at Sverige i 1571 kun havde omtrent ½ Million Indbyggere[2]) eller en Tæthed af henved 200 Mennesker

[1]) En Femtedel af Velschows Udslag naas ved følgende Ændringer: 850 Skipæn, à 12 Havne (Tallet 8 forekommer), à 4 Ejendomme (4,2 er korrektere end Velschows 4,8), à 5 Beboere (Sveriges officielle Statistik viser endda kun 4,11), giver Tallet 204,000 for den ledingspligtige Bondestand. Tillæg (absolut vilkaarligt) af henved 50 Procent for Kværsædemænd osv.: Facit c. 300,000. Q. e. d.

[2]) Forssell, Sverige 1571 S. 348 (mellem 427,400 og 531,400 Mennesker).

paa svensk Kvadratmil; 1772 boede der 3 Gange saa mange Mennesker paa Kvadratmilen, nu 6 Gange saa mange[1]). Vi hører fra Norge, at Folkemængden, der nu udgjør omtrent 2 Millioner, i 1664—66 kun var henved ½ Million, og det synes sikkert, at Folketallet i Aarhundredet forud var meget mindre, maaske knap ¼ Million[2]). Disse smaa Tal for vore Nabolande i det sextende Aarhundrede synes at kunne spores tilbage til Middelalderen, om end Beregningerne her er højst usikre. Medens de to andre skandinaviske Stater altsaa har mangedoblet deres Folkemængde i Løbet af det sidste halve Aartusende, skal Danmarks Landbefolkning i 1880 kun være en halv Gang større end den var allerede 1230, og Forskjellen skal endda udelukkende stamme fra den stærke Tilvæxt i de sidste 40 eller 50 Aar. Jeg gjentager, hvor underligt klinger dette ikke, hvor stærkt maa det Bevis ikke være, der skal føre os til at acceptere en saadan Tilsyneladelse.

Vi har set, at Velschows Bevis ikke er stærkt, eller rettere, at det er saa slet, at det overhovedet ikke fortjener at kaldes et Bevis. Derved skal jeg ikke dvæle videre; snarere har det Interesse at søge forklaret, hvorfor Velschow kunde fremsætte sit Resultat vel med en vis Forundring, men dog uden mere end en Brøkdel af den Forbavselse, hvormed vi hører det.

Vi finder Forklaringen i de Betragtninger over, hvorledes Folkemængden i Danmark kan formodes at være steget eller faldet, som Velschow udvikler, støttet paa almindelige historiske Indtryk, og som han forudskikker den egentlige statistiske «Beregning». Han mener da i Tiden

---

[1]) Forssell, Anteckningar S. 50.
[2]) Sars i (Norsk) Hist. Tidsskrift 2 Række III, 350—51.

fra Danmarks Bebyggelse og lige til Valdemar Sejrs Død at kunne se gode Grunde til at formode en stærk Folkeforøgelse; efter 1250 finder han ligesaa kraftige Aarsager til en stor Nedgang i Folketallet. Han nævner Rigets almindelige Tilbagegang, de store Epidemier, især den sorte Død (1348—50), endelig fra en senere Tid Bondestandens tiltagende Usselhed, og han tænker vel ogsaa paa de store Krige, der især i det syttende Aarhundrede hærgede Danmark. Han mener da, at Folketallet er naaet sit laveste Punkt sidst i det syttende eller først i det attende Aarhundrede. Derefter begynder en Stigen, der først er langsom, siden stedse stærkere.

Der er adskilligt i disse Betragtninger, hvorimod man allerede paa Velschows Tid kunde gjøre berettigede Indvendinger, lige saa meget eller mere dog, som først vi med Mellemtidens videnskabelige Arbejde til Baggrund kan indse Urigtigheden af. De Grunde, som har bragt Velschow til at tro paa en stærk Folkeforøgelse i Tiden før Valdemar Sejr, skal jeg ikke indlade mig paa; han selv specificerer dem ikke, og hvad en senere Gransker, Joh. Steenstrup, har udviklet i samme Retning, skal jeg her lade staa ved sit Værd, om end med en lille Protest mod at bygge paa Krønikernes Tal, naar det gjælder om at bestemme en Hærs Størrelse eller Antallet af faldne i et Slag[1]). Naar Velschow derimod finder saa mange Aarsager til en stærk og varig Nedgang i de efter Valdemar følgende Aarhundreder, var det vel værd at minde om, at meget, ja det meste af, hvad han dèr hentyder til,

[1]) Man efterlæse nogle gode Bemærkninger herom af Jahn (Staatsbürg. Magazin VIII, 93 ff.) eller jævnføre blot, hvor afvigende Tal selv gode samtidige Kilder kan frembyde om den samme Flaades Størrelse (ovfr. S. 530). Sammenlign ogsaa S. 536, Anm.

ikke er Fænomener, der er ejendommelige for Danmark, tværtimod, Epidemier rasede i tidligere Tider i alle Evropas Lande; de allerfleste Stater undergik ligesom Danmark en stærk Opløsningsproces i Middelalderens sidste Tid, Landbostandens Tilbagegang er fælles for hele Evropa, — og dog er ingen af Hensyn dertil faldet paa, at Frankrig, England eller Tyskland i Middelalderen kunde have et Folketal, der svarer til det, vi træffer inde i vort Aarhundrede, og alle Tegn peger da ogsaa paa en vidt forskjellig Folketæthed.

Imidlertid har Velschow jo utvivlsomt Ret i, at de af ham fremførte Grunde kan gjøre det rimeligt, at Folkeforøgelsen i hine Aarhundreder kun har været meget ringe, eller maaske endog, at Folkemængden er taget af. Mest Vægt vilde jeg for mit Vedkommende lægge paa den økonomiske Tilbagegang i Landbostandens Stilling; lad være, at denne Tilbagegang næppe har været saa udpræget, som man ofte er tilbøjelig til at tro, her foreligger dog i alt Fald en stærk, længevarende Grund til en Mindskelse af den naturlige Folkeforøgelse. Megen Betydning vil jeg ogsaa tillægge tidligere Tiders slette hygiejniske Forhold; de har uden Tvivl foraarsaget, at Forholdet mellem fødte og døde har været særlig ugunstigt. Endelig har ogsaa Krigene i Kristian den fjerdes og Frederik den tredjes Tid — som Velschow jo forøvrigt ikke nævner — haft de sørgeligste Følger for Danmarks økonomiske Tilstand og derved virket forringende paa Folketallet.

Mindre Vægt kan jeg derimod tillægge det store Mandefald i Krigene eller det store Antal af Dødsfald ved Epidemier, selv den betydeligste, som Historien kjender, den sorte Død, ikke undtaget; thi det er jo faktisk saaledes, at den Art Tab hurtig erstattes ved et paafølgende

usædvanlig stort Antal Fødsler. Krigen eller Pesten slaar Folk ihjel, men naar den ikke tillige ødelægger deres Existensbetingelser, saa bliver dens Følger ikke varige[1]). I Firenze rasede den sorte Død forfærdelig og siges at have bortrevet 60,000 Mennesker; hvor lidt mærkes det dog ikke i det rige Liv, der udfolder sig i den følgende Menneskealder! I Kjøbenhavn bortrev Pesten 1710—11 en Tredjedel af Befolkningen, men inden 15 Aars Forløb var det tabte gjenvundet, ja Byens Befolkning var endog talrigere end før Pesten[2]).

Og hvis man vil indvende, at dette kun kan gjælde Byer, der erstatter deres Tab ved Indvandring, saa tænke man paa, hvor hurtig Frankrig har erstattet de uhyre Menneksetab, som Landet led i den toogtyveaarige Krigsperiode fra 1793 til 1815 eller siden i Krigsaaret 1870—71. Revolutionens og Napoleons Krige siges at have kostet 3 Millioner Franskmænd Livet, medens Vendéeopstanden tog 1 Million; faa Aar efter 1815 var Folketallet dog atter lige saa stort som før 1793[3]). Krigsaaret 1870—71, hvor selve Krigstabene øgedes ved store Koppeepidemiers Rasen, synes at have røvet Frankrig omtrent 1 Million Mennesker; efter Krigen gik dog Dødsfaldenes Tal ned, Fødslernes steg stærkt og Befolkningens aarlige Tilvæxt blev fra 1872—76 0,49 Procent mod kun 0,36 Procent i Aarene 1861—66, saaledes at Frankrig allerede i 1877 havde samme Folketal som umiddelbart før Krigen[4]).

---

[1]) Jfr. Rubins Bemærkninger herom: Historisk Tidsskrift 5 Række III, 535.

[2]) Rubin, anf. St. S. 533—34.

[3]) Liebig, Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur u. Physiologie (7 Aufl.), I, Einleit. S. 97.

[4]) Résultats statistiques du dénombrement de 1881, Indl. S. xxiij. Frankrigs Befolkning udgjorde i Juli 1866 36,485,489 Mennesker;

Imidlertid falder det jo i alt Fald den populære Bevidsthed yderst vanskeligt at tænke sig, at en Pest som den sorte Død, der maaske har bortrevet en Tredjedel af Landets Befolkning, ikke havde skullet kunne mærkes endnu Aarhundreder efter, og jeg skal dvæle et Øjeblik herved. Som et Tegn paa, at Pesten vel for visse Egne har haft varige Følger, kan det da anføres, at i Ribe Stift blev af Stiftets omtrent 300 Kirker 12 opgivne efter den sorte Død og deraf toges siden kun to i Brug[1]). Nu er det saa interessant, at vi netop for de danske Kirkers Vedkommende har et statistisk Materiale, der tillader os med temmelig Sikkerhed at sige, hvor mange Kirker der fandtes i Valdemarernes Tid og hvor mange der var i Middelalderens sidste Tid. Knytlinga Saga meddeler i det samme Kapitel, der indeholder Oplysningerne om Skipæninddelingen, ogsaa en Liste over Kirketallet i hvert af de danske Stifter, og for Unionstiden har Styffe beregnet Kirkernes Antal efter forskjellige samtidige Opgivelser[2]). En Sammenstilling af disse Tal er ret lærerig.

Kirkernes Antal	1200.	c. 1500.	Forskjel.
Skaane Stift. . . .	353	c. 540	+ 187
Sjællands Stift . .	411	c. 408	÷ 3
Fyns Stift	300	ov. 320	+ 20
Aarhus Stift. . . .	210	350	+ 140
Viborg —	250	235	÷ 15
Børglum —	160	190	+ 30
Ribe —	324	c. 295	÷ 29
Slesvig —	350	226	÷ 124
	2358.	2564.	+ 206.

med en aarlig Stigning af 0,86 Procent kan Folketallet i 1870 anslaas til c. 37 Millioner, medens Folketællingen i Juli 1872 kun gav 36,102,921 (31 Decbr. 1876: 36,905,788).

[1]) Smlgn. Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 103—04, jfr. Saml. t. jydsk Hist. III, 399.

[2]) Knytlinga Saga, K. 32. Styffe, Skandin. u. unionstiden (2 uppl.)

Resultatet er da først og fremmest, at Kirkernes Antal i det hele ikke er aftaget, men tværtimod steget i Middelalderens sidste tre Hundredaar. For enkelte Stifters Vedkommende er Kirketallet dog aftaget, stærkest i Slesvig Stift, der har mistet over en Tredjedel af sine Kirker; hvis dette ikke beror paa en Unøjagtighed i Knytlinga (som Dahlmann mener[1])), maa man som Aarsag til denne Nedgang vel særlig tænke paa de store Vandfloder fra Vesterhavet. Ribe Stift skal have mistet henved 30 Kirker; de 10, véd vi, opgaves efter den sorte Død, Resten kan maaske forklares som Tab ved Oversvømmelser; endelig har Viborg Stift mistet 15 Kirker. Sjællands Kirketal er saa godt som uforandret; i de fire andre Stifter er Kirkernes Tal steget fra 1023 til 1400, og Tilvæxten er meget stor baade for Skaane og Aarhus Stift.

Hvis man her vil bygge paa Knytlinga Sagas Avtoritet — jeg er noget betænkelig derved —, er disse Tal ret betegnende. De viser, at Befolkningen synes aftaget i visse Egne af Landet, især i Sønderjylland og det vestlige Nørrejylland; som Aarsag dertil peger de dog mindre paa den sorte Død end paa Vesterhavets Landran, altsaa paa en umiddelbar økonomisk Ødelæggelse. De viser dernæst, at i andre Egne af Landet er der bygget mange nye Kirker, og hvorvel dette kan forklares paa forskjellige Maader, tyder det dog nærmest paa en Stigen af Befolkningen[2]). Taget som Helhed er Kirketallet voxet temmelig

---

S. 8–9. — Hammerich, Danm. i Valdemarernes Tid, har i sin Text (I, 12) Knytlingas Tal, lidt afrundede; i den tilsvarende Note (II, 176) paastaar han at have hentet sine Opgivelser fra Adam af Bremen (hvis Tal er langt mindre), medens han slutter sig til Dahlmanns Kritik af Knytlingas Tal!

[1]) Geschichte v. Dänemark I, 100.

[2]) Arkitekt Løffler, denne grundige Kjender af vore gamle Kirke-

stærkt, og skjønt jeg ingenlunde vil paastaa, at dette er et afgjørende Bevis for, at ogsaa Folkemængden er voxet, saa taler det dog i alt Fald meget stærkt imod, at særlig den sorte Død skal have foraarsaget en saa forfærdelig og varig Nedgang i Folketallet, som Velschow og mange med ham har troet paa.

Holder man sig da, for at forklare en gjennem Aarhundreder fortsat (om end ikke uafbrudt) Nedgang i Danmarks Folketal, nærmest til den økonomiske Tilbagegang, der fremkaldtes ved Landbostandens stedse slettere Stilling og ved de store Krige, og tillige til de uheldige hygiejniske Forhold, ja saa har man for kort Tid siden faaet Oplysninger i Hænde, der i høj Grad maa svække Troen paa, at disse Aarsager kan have ført til et saadant Resultat. De Oplysninger, jeg her tænker paa, er hvad fhv. Kontorchef Johan Grundtvig har meddelt om Skattemandtallene fra 1645 og 1660, og de Beregninger over Danmarks daværende Folketal, som han har anstillet paa dette Grundlag. Nu er det vel saa, at disse Beregninger er blevet stærkt kritiserede af Statistikerne og sikkert ikke med Urette; selve Grundlaget er skrøbeligt — om end naturligvis uendelig sikrere end f. Ex. Velschows —, og heller ikke har Forfatteren søgt at korrigere det ved kritiske Prøver, som det vel næppe var umuligt at skaffe Materiale til. Jeg er derfor ganske enig med Professor Scharling om, at man ikke ved Grundtvigs Beregninger kan naa til at præcisere den Nedgang i Folketallet, der synes at have fundet Sted fra 1645 til 1660. Paa den anden Side maa det dog bestemt hævdes, at vi i Skattemand-

bygninger, har mundtlig meddelt mig, at efter hans Iagttagelser er en hel Række danske Kirker i Middelalderens sidste Tid blevet stærkt udvidede, især ved Forlængelse af Skibet.

tallene har et Materiale, der tillader os at beregne Folketallet paa hin Tid, om end med et vist, ikke ringe Spatium mellem et Maximum og Minimum. Naar Grundtvig f. Ex. beregner Folketallet i Danmark 1645 til c. 558,000, siden korrigeret til 568,000 efter en fornyet Undersøgelse af Kjøbenhavns Folkemængde, kan dette Tal ikke i sig selv gjøre Krav paa Tiltro, medens det nok kan fastslaas, at Folkemængden dog ikke kan have afveget mer end højst 20 Procent derfra, altsaa været imellem c. 450,000 og 680,000 Mennesker[1]).

Dette Resultat er maaske i sig selv ikke videre heldigt, naar der skal være Tale om en statistisk Beregning, for os er det imidlertid af yderste Vigtighed til Bedømmelse af Velschows Grundtanker. Naar Danmarks Folketal nemlig i 1645 ikke oversteg 680,000 Mennesker, da var Landbefolkningen ikke over 600,000[2]), medens den i 1769 udgjorde 670,000[3]); med andre Ord, selv naar man for 1645 regner det yderste Maximum, maa det staa fast, at Folketallet er steget i Tiden fra 1645 til 1769, og dette er meget oplysende. Thi lad Velschow have Ret i, at der efter Midten af det attende Aarhundrede gjorde sig Aar-

[1]) Scharling, Danmarks Statistik I, 395: »man maa utvivlsomt erkjende, at Hovedsummerne frembyde Mulighed for en Afvigelse af 10—20 Procent fra det rette«. Naar Rubin, anf. St. S. 498, mener, at Kjøbenhavns Folketal mindst er angivet 33 Procent for lavt, vil man dog næppe være berettiget til at overføre dette paa hele Landet; desuden kan Rubin kun beregne Folketallet for Trediverne og Halvtredserne, medens Folketallet i 1645, Krigsaaret, kan have været særlig ringe.

[2]) Kbhvn. efter Rubin c. 27,000 Mennesker; Kjøbstæderne 1672: 63,000 (Danmarks Statistik I, 565).

[3]) Folketallet 1769 korrigeret til 828,000; derfra fragaar Kjøbenhavn med c. 92,500 og Kjøbstæderne med c. 66,000 Mennesker (Danm. Statistik I, 416, 564—65).

sager til Folkeforøgelse gjældende, som ikke fandtes i ældre Tider, — for Tidsrummet 1645—1769 passer dette ikke. Dette Tidsrum ligner i alt væsentligt de foregaaende. Danmark førte i disse Aar tre store Krige, hvoraf den første, Karl Gustavs, vel var mere ødelæggende for Landets økonomiske Forhold end nogen anden; store Epidemier rasede hyppig og stærkt; endelig gik netop i denne Tid Bondestanden stærkere tilbage end nogensinde før i ét Aarhundrede. Her er altsaa lignende Aarsager som i de tidligere Perioder, men de fører her ikke til det af Velschow formodede Resultat, ikke til en stærk Aftagen af Befolkningen, men tværtimod til en, om end kun ringe Stigning af Folketallet. Det kunde Velschow nu ikke vide; vi véd det, og under Henblik hertil bliver den fortsatte Tilbagegang i Aarhundrederne efter 1230 ganske usandsynlig.

3. Hallands Folketal ved Aar 1230.

Det turde af det foregaaende fremgaa med Sikkerhed, at Velschows Beregning af Folkemængden i Danmark i det 13de Aarhundrede ganske maa opgives. Der staar nu tilbage at prøve, om man ikke ad anden Vej kan danne sig en Forestilling om Danmarks Folketal i Middelalderen.

I Sverige og Norge har man søgt at benytte de indsamlede Pederspenge til et Skjøn herover, idet hver eneste Kristen var pligtig til hvert Aar at betale sin Penning til Paven; herom foreligger endnu ikke tilstrækkelige Oplysninger for Danmark, og Vejen er forøvrigt ogsaa meget usikker. Derimod haves der, som allerede omtalt, i «Valdemars Jordebog» en Angivelse af Tallet paa Hallands

Bønder, hvilket vistnok her vil sige Landskabets hele vaabendygtige Befolkning, alle Mænd mellem 15 og 60 Aar; ved at tillægge tilsvarende Antal for Kvinderne og de manglende Aldersklasser af Mænd har Velschow udregnet et Indbyggertal for Halland af c. 32,000. Da man fra dette Tal dog har en Mulighed til at drage Slutninger om hele Danmarks Folketal, bør vi prøve denne Beregning saa nøje som mulig; det har jo i alt Fald Interesse blot at faa opklaret Hallands Folketal i Valdemarernes Tid.

Naar Velschow regner Folketallet i Halland til c. 32,000, er der i dette Tal Mulighed til Fejl, baade ved den anstillede Beregning og ved Udgangspunktet derfor, Hallandslistens Summatal for Bønderne. Til kritisk at prøve det sidste Tal har vi næsten ingen Midler. Vi kan sammenstille de Tal, der angives ved de enkelte hallandske Herreder, med disses Indbyggertal, saaledes som det kjendes fra vor Tids Folketællinger. Det har jeg gjort, og Resultatet var ved første Øjekast i højeste Grad uheldigt for Tallenes Korrekthed; det viste sig nemlig, at medens enkelte af Herrederne fra 1230 til 1805 kun havde forøget deres Folketal med lidt over Halvdelen (55 og 66 Procent), var der andre, der var stegne med over 1½ Gang deres formodede Folketal ved Aar 1230 (156 og 166 Procent), ja i Halmstad Herred var Befolkningen blevet mer end tredoblet, forøget med 220 Procent. Dette saa mig strax underligt ud, men jeg blev meget beroliget ved til Sammenligning at tage Stigningen i nogle af Danmarks Amter fra 1800 til 1880, de første jeg tilfældigvis fik fat i. Her viste det sig f. Ex. ved Laalands og Falsters Herreder, at Stigningen kunde variere fra 49 til 86 Procent, og i Ringkjøbing Amt naaede Forskjellen endog fra 59 til 155

Procent[1]). Under saadanne Forhold blev de store Afvigelser i Stigningsprocenten mellem de hallandske Herreder da ikke saa paafaldende, og yderligere fik jeg endda dette bekræftet ved at undersøge Forholdet mellem de hallandske Herreders Indbyggertal paa et Tidspunkt, der ligger mellem 1230 og 1805. Gjennem Skattemandtallene, hvoraf der er bevaret saa mange fra Kristian den fjerdes Tid, kan man nemlig faa en god Maalestok for disse Herreders Indbyggertal, ikke for deres absolute Folkemængde, men vel for deres indbyrdes Forhold. Det viste sig da, at Tallene for 1642 i det hele ret godt passede ind som Mellemled mellem Tallene for 1230 og 1805, saaledes som man vil kunne se af den efterfølgende Tabel[2]).

---

[1]) Laaland-Falster[a]).

	1801.	1880.	Tilvæxt.
Laalands Nørre Herred . .	7854	11708	49 pCt.
— Sønder — . .	6582	10840	65 —
Musse Herred	11452	17584	54 —
Falster Sønder Herred . . .	6850	11875	73 —
— Nørre — . . .	6613	12268	86 —
	39351	64275	63 pCt.

Ringkjøbing Amt[b]).

Skodborg Herred	4636	9275	100 pCt.
Vandfuld —	3354	5328	59 —
Ginding —	3189	7654	140 —
Hammerum —[c])	6534	16655	155 —
Ulvborg —	3742	6952	86 —
Hind —	5477	9900	81 —
Bølling —	3597	8527	137 —
Nørre-Horne —	3240	6011	86 —
	33769	70302	108 pCt.

[2]) Bondetallet c. 1230 efter Hallandslisten i Valdemars Jordebog; da Tallet fattes ved Aarstad Herred og kun er indsat efter Her-

---

a) Fuglse Herred er ikke medtaget paa Grund af den deri liggende Ladeplads Bandholm.

b) Hjerm Herred er ikke medtaget paa Grund af Struer Ladeplads.

c) Herning Bys særlig stærke Tilvæxt er fradraget.

	Bønder.	Mandtal.	Formodet Folketal.		Folketal.	Stigningsprocent.		
	c. 1230.	1642.	c. 1230.	1642.	1805.	1230 til 1642.	1642 til 1805.	1230 til 1805.
Fjæraas Herred .	1711	1627	5989	8185	15944	36	96	166
Viske — . .	513	561	1795	2805	4590	56	64	156
Himble — . .	1500	1048	5250	5240	8707	0	66	66
Favraas — . .	1326	1032	4641	5160	9675	11	88	108
Halmstad — . .	726	678	2541	3390	8142	33	140	220
Tøndersjø — . .	1020	521	3570	2605	5535	÷27	112	55
Høks — . .	1120	830	3920	4150	9736	6	135	148
I alt . .	7916	6297	27706	31485	62329	14	98	125
Aarstad Herred	[1300]	650	4550	3250	6653	÷29	105	46

Man ser her, at de Herreder, hvis Bondetal i 1230 synes særlig lavt i Forhold til deres faktiske Folketal i dette Aarhundrede, nemlig Tøndersjø og Himble, ogsaa viser den mindste Stigningsprocent i Tiden 1642—1805, og at de Herreder, hvis formodede Folketal for 1230 synes særlig stort, omvendt viser den forholdsvis største Stigning i det nævnte Tidsrum. Betegnende er det, at naar man ordner Herrederne efter deres Folkemængde, er denne

redets Havnetal, har jeg holdt dette Herred ude fra de andre. Skattemandtallene 1642 findes ved Lensregnskaberne for Laholm, Halmstad og Varberg i Geheimearkivet. Det formodede Folketal 1230 er ansat efter Velschows Beregning; for Nemheds Skyld har jeg dog ved Udregningen af de enkelte Herreders Indbyggertal benyttet Forholdet 3,5 Personer for hver Bonde, hvilket kun medfører en højst ubetydelig Forskjel (27,706 for de 7 Herreder i Stedet for Velschows 27,508). Det formodede Folketal 1645 er fremkommet ved at regne 5 Personer for hver skatteydende Bonde; det er temmelig vilkaarligt, men det gjælder jo her kun at finde Forholdet mellem Herrederne, ikke disses absolute Indbyggertal. Meget urigtige er de angivne Tal dog næppe.

Orden stærkt afvigende fra 1230 til 1805, men kun lidt afvigende mellem 1230 og 1642. Følgeordenen bliver nemlig denne:

	1230.	1642.	1805.
1.	Fjæraas	Fjæraas	Fjæraas
2.	Himble	Himble	Høks
3.	Favraas	Favraas	Favraas
4.	Høks	Høks	Himble
5.	Tøndersjø	Halmstad	Halmstad
6.	Halmstad	Viske	Tøndersjø
7.	Viske	Tøndersjø	Viske.

Mod Korrektheden af de hallandske Herreders Bondetal kan der da næppe gjøres indre Grunde gjældende, og ydre Grunde taler i høj Grad til deres Fordel. Den saakaldte «Hallandsliste» er utvivlsomt det allerbedste Stykke i det, der kaldes Valdemars Jordebog, den eneste Del deraf, der ret svarer til den ældre Opfattelse af «Jordebogen» som et fuldstændigt kongeligt Kataster[1]). Bondetallene maa betragtes som officiel Statistik fra det trettende Aarhundrede, saa god som det da var muligt at skaffe den. Alligevel er det naturligvis ret rimeligt, at de kongelige Embedsmænd, der har indsamlet Materialet til Hallandslisten, ikke har faaet alle Bønderne med; Tallene er Minimumstal, uden at det er os muligt at bestemme, hvor meget der bør tilføjes for at naa det virkelige Tal.

Dette hvad angaar Udgangspunktet for Beregningen. Om denne selv skal jeg bemærke, at Velschow har udført Beregningen af de manglende Aldersklasser samt Kvinderne efter det statistiske Forhold, der i 1825 virkelig forefandtes

---

[1]) Smlgn. Hist. Tidsskrift 4 Række V, 83.

i Halland; der var da her 1085 Kvinder for hver 1000 Mænd, og Aldersklassen 15—60 Aar udgjorde 60 Procent af hele Befolkningen. Disse Forhold giver for de 7 Herreder, for hvilke Bondetallet er opgivet, 27,508 Mennesker. Til Belysning af denne Beregnings Sikkerhed kan det anføres, at i det nuværende Danmark har Forholdet mellem Kjønnene kun varieret lidt i dette Aarhundrede; selve Forholdet er derimod meget forskjelligt fra det i Halland, idet der f. Ex. i 1880 i den danske Landbefolkning kun var 1023 Kvinder for hver 1000 Mænd i Alderen 15—60 Aar[1]). Derimod har Forholdet mellem Aldersklasserne ændret sig ikke lidt i Løbet af dette Aarhundrede; i 1801 udgjorde paa Landet Aldersklasserne 15—60 Aar omtrent 60 Procent af Folketallet[2]), i 1880 derimod kun 55 Procent. Ved at indsætte disse Forholdstal i Beregningen af de syv hallandske Herreders Folkemængde, faar man:

«Bønder» (ɔ: Mænd mellem 15—60 Aar) . . .	7,916
+ Kvinder i samme Alder (1023 : 1000)	8,098
	16,014.

Lægges dertil de manglende Aldersklasser efter Forholdet 1801, naar man til c. 26,700, efter Forholdet 1880 derimod til c. 29,100. — Skulde man efter disse Exempler bedømme Velschows Beregning og lægger man særlig Mærke til, i hvilken Retning Forholdet mellem Aldersklasserne har bevæget sig, saa synes det rimeligt, at Velschow har anslaaet Tillæget for Kvinderne vel højt, og

[1]) Det angivne Forhold er beregnet efter Tabellen i Statistisk Tabelværk, Folketællingen 1880, S. lix.

[2]) Da Folketællingen 1801 har slaaet Aldersklassen 10—15 Aar sammen med Alderen 15—20 Aar, kan Forholdet ikke angives med fuld Sikkerhed.

at Alderskiassen 15—60 Aar snarest har udgjort over 60 Procent af Befolkningen, saaledes at ogsaa det for de øvrige Aldersklasser beregnede Tillæg er for højt ansat.

Naar Hallands Folketal beregnes efter Bondetallet paa den af Velschow angivne Maade, kan der da om de herved mulige Fejl i Korthed siges dette: Bondetallet er en paalidelig Opgivelse, men dog et Minimumstal, altsaa for lavt; de beregnede Tillæg synes derimod snarest at være for store. Med andre Ord, de to Muligheder til Fejlregning peger i modsat Retning, de modvirker hinanden og kan til en vis Grad antages at hæve hinanden. Det endelige Resultat er da næppe meget afvigende fra det rette Tal, om end ingen tør nægte, at det godt kan være mindst en halv Snes Procent for højt eller lavt.

4. Slutning fra Hallands Folketal til hele Rigets.

Det synes altsaa, at vi kan naa til en temmelig sikker Forestilling om Hallands Folkemængde i Valdemarernes Tid. Spørgsmaalet bliver da nu, om man ikke tør slutte noget fra dette ene Landskab til hele Riget, om man ikke kan sige, at naar Hallands Folkemængde siden f. Ex. er fordoblet, da er sandsynligvis ogsaa hele Rigets Befolkning fordoblet. En saadan Slutning drog jeg i 1882, om end med flere Forbehold, men den er siden blevet stærkt angrebet af Prof. Scharling[1]). Selv havde jeg gjort opmærksom paa, hvor usikkert det var at drage en Slutning ud fra en enkelt Provins, da det var saa rimeligt, at Befolkningen i andre Landskaber var steget i en forskjellig Grad; Prof. Scharling betoner dette endnu stærkere og kommer til det Resultat, at en saadan Slutning overhovedet

---

[1]) Danmarks Statistik I, 393 Anm.

er utilladelig. Jeg er nær ved at være enig med ham, og det kunde i alt Fald ikke falde mig ind at kalde den Art Slutninger en Beregning; kun vilde jeg være tilbøjelig til at holde paa, at man ad den Vej kan naa et løseligt Skjøn over Befolkningens Talrighed, men selv dette vilde i det givne Tilfælde være af ret stor historisk Interesse.

Ved mit fornyede Studium af disse Forhold er jeg desuden blevet opmærksom paa, at man ud fra det hallandske Folketal kan komme til en temmelig sikker Angivelse af en Del af Fyns Befolkning. Vi har nemlig i «Valdemars Jordebog» opgivet, hvor mange Havne der fandtes i Gudme og i Vinding Herred[1]); i Halland véd vi, at der var 531 Havne[2]) og c. 32,000 Mennesker, eller pr. Havn 60 Mennesker, og dette Gjennemsnitstal kan ret trygt overføres til Fyn, idet Udstykningen af Bolene og Antallet af Beboere pr. Ejendom næppe har været saa overmaade afvigende i Rigets forskjellige Egne[3]). Man faar da for Gudme Herred et Indbyggertal af 3840, for Vinding Herred 3990 Mennesker[4]). Nu udgjør disse to Herreder vel kun en mindre Del af hele Øen, i Folketal mellem $^1/_6$ og $^1/_7$, men det er dog af stor Betydning at

[1]) Valdemars Jordebog, ved O. Nielsen S. 23. «*In Guthumhæreth vtæn scogh sunt xxx hafnæ... Ovæn scogh sunt xxiiij hafnæ... In Gysæl sunt x hafnæ. Vinnynghæreth. In Agnslef fyarthyng sunt xxiiij hafnæ et dimidia.... In Colthorp fyarthing sunt x hafnæ.... In Ørbæc fyarthing sunt viij hafnæ.... In Selyng fyarthing sunt xvj hafnæ.... Frøthorp valet ix mr. auri. Ibi sunt viij hafnæ.*» Efter de her gjengivne Opregninger er der ikke nogen Tvivl om, at vi jo her har alle Havnene i de to Herreder.

[2]) Hovedsummen 534 i Hallandslisten beror paa en fejl Sammenlægning.

[3]) Velschow beregner jo ogsaa Aarstad Herreds Indbyggertal efter Havnetallet.

[4]) Jfr. ovfr. S. 535 Anm.

faa dem med; thi medens Halland kunde betragtes som et uheldigt Udgangspunkt for en Beregning, da dette Landskab i Natur er saa afvigende fra Hoveddelen af det gamle Danmark, saa maa Fyn og særlig de to nævnte Herreder i Øens frugtbare østlige Del vel netop kaldes en typisk dansk Egn. En Slutning draget dels fra Halland og dels fra denne Egn bliver da mer end dobbelt saa sikker som en Slutning, bygget alene paa Halland.

Undersøger vi da, hvorledes Folketallet har bevæget sig paa de to nævnte Omraader, faar vi følgende Udslag ved at sammenstille Tallene fra Valdemar Sejrs Tid med Folkemængden ved dette Aarhundredes Begyndelse[1]):

	c. 1230.	1801.	Stigning.
Fyns to Herreder . . .	7830	15,056	+ 92 pCt.
Hallands 7 — . . .	27,508	c. 61,000	+ 122 —
Hele Halland	32,000	c. 67,000	+ 109 —

Det viser sig her, at Stigningsprocenten langt fra er saa overordentlig forskjellig for Halland og for de fynske Herreder, og de Formodninger, der før har været udtalte om, at Folketallet i Halland maatte være tiltaget i en ganske anden Grad end i det øvrige Danmark, synes saaledes at være uden Grund[2]). Denne forholdsvis ensartede Stigen gjør det selvfølgelig endnu mere tilladeligt at bruge Tallene fra de to Landsdele til Udgangspunkt for et Skjøn

[1]) Folketallet i Halland var i Aaret 1800: 71,599, i 1805: 73,594; i det sidste Aar var Landbefolkningen 68,982.

[2]) Velschow, der maatte indrømme, at Folketallet i Halland var omtrent tredoblet fra det trettende Aarhundrede til hans Tid, var naturligvis meget ivrig for at paavise, at dette laa i særlige Undtagelsesforhold. Han søgte og fandt adskillige Grunde derfor; — ved den Art Betragtninger finder man som oftest, hvad man søger.

over hele Rigets Tal; før vi søger at naa til dette, vil det dog være heldigt at faa klaret, hvor stort Rum for Fejl en saadan Slutning kan ventes at give.

Prof. Scharling har her vist Vejen til en kritisk Prøvelse af, hvor vidt det er berettiget at slutte fra en enkelt Provins til hele Riget. Han tager Forholdet mellem de danske Landskaber, saaledes som det var i 1880, overfører det til 1801 og prøver saa, hvad Resultat det vil give at slutte til Rigets Folketal ud fra de enkelte Provinsers; Udslagets Rigtighed eller Urigtighed kan jo saa ses ved Sammenligning med det kjendte Folketal. Jeg har kun det at indvende mod hans Opstilling, at han tager hele Befolkningen med, medens det dog sikkert var mere hensigtssvarende kun at holde sig til Landbefolkningen, hvorom her ene er Tale. Gjør man det, viser det sig, at man med Bornholms Befolkning til Udgangspunkt naar til et Folketal for hele Danmark af 860,000, ud fra Jylland derimod til 683,000, medens Danmark i 1801 i Virkeligheden havde en Landbefolkning af c. 735,000. Med andre Ord, Slutningen ud fra de enkelte Provinser fører til en Fejl af 17 Procent over eller 7 Procent under det rette Tal[1]).

Nu vilde jeg gjerne hævde, at ved at overføre Forholdet mellem Landskaberne, som det var i 1801, til Middelalderen, og her regne ud fra de to kjendte Landskabstal, vilde man næppe være udsat for at begaa en større Fejl, end ved som ovenfor at gaa tilbage fra 1880 til 1801. Tanken synes dristig; skulde en Periode af 5—600 Aar ikke udsætte os for større Fejl end et Tidsrum paa 79 Aar?

[1]) Med Laaland-Falster til Udgangspunkt vilde der være kommet en Fejl af 14 Procent, med Sjælland af 11—12 og med Fyn af 5 Procent, alt over det virkelige Tal.

Imidlertid maa det erindres, at Folketallets Stigning ikke er synderlig forskjellig i de to i Aar saa afvigende Tidsrum; i begge Perioder er Befolkningen blevet fordoblet, og derpaa synes det dog væsentlig at komme an. Hvad der dernæst taler for at slutte, som jeg mener, man kan, det er den Iagttagelse, at den store Fejlregning ved at gaa tilbage fra 1880 til 1801 aldeles overvejende stammer fra den sidste Halvdel af Perioden, medens Fejlen var blevet meget ringere ved at tage Tidsrummet 1801—1840. I disse Aar tiltog nemlig Øernes og Jyllands Befolkning næsten jævnt, de første 0,83 Procent om Aaret, Jylland 0,87 Procent; siden 1840 har derimod Tilvæxten for Jylland været næsten dobbelt saa stor som paa Øerne, 1,01 Procent aarlig mod 0,60 Procent.

Mine Tanker om Omfanget af den Fejl, der kan formodes at komme frem, skal jeg yderligere støtte ved en Henvisning til Forholdene i Sverige. Takket være Forssells fortrinlige Undersøgelser har vi her en ret sikker Kundskab om Folkemængden i de fleste af Sveriges Len ved Aar 1571, og disse Tal kan sammenstilles med Tallene fra Folketællingen 1805. Her er altsaa en mer end tohundredaarig Periode, og i den er Sveriges Befolkning blevet over tredoblet. Sammenstillingen[1]) viser følgende Udslag for Landbefolkningens Vedkommende:

[1]) Forssell, Anteckningar (Bilagor S. 185) har en Tabel over de enkelte Lens Folketal 1571 og 1805; fra hans Hovedtal har jeg her fradraget Kjøbstædernes Indbyggertal. I min Tabel har jeg kun medtaget de Len, hvorom der foreligger tilnærmelsesvis sikre Opgivelser fra 1571. I øvrigt er de absolute Tal egentlig ikke sikre, da de beror paa, hvilket Antal af Personer, man vil regne for hver Husstand; disses Tal derimod er stærkt begrundet og dermed Folketallenes relative Rigtighed, hvorpaa det her ene kommer an.

	Folketal		Stigningsprocent.
	1571.	1805.	
Kalmars Læn	34,950	128,845	269
Kopparbergs Læn	33,550	118,829	254
Vesterås —	23,600	77,007	226
Skaraborgs —	42,050	133,742	218
Linkøpings —	47,750	147,359	209
Elfsborgs —	49,350	150,577	205
Jønkøpings —	38,370	112,825	194
Kronobergs —	31,275	88,443	183
Gefleborgs —	27,900	76,005	172
Vesternorrlands Læn	23,700	56,371	138
	352,495	1,090,003	209

Det fremgaar af denne Oversigt, at Folketilvæxten i de allerfleste af de 10 Len ikke afviger meget stærkt fra Gjennemsnittet; kun Vesternorrland danner en ret betænkelig Undtagelse. Prøver man nu at udregne Sveriges Folketal i 1571 med Fordelingen mellem Lenene, som den var i 1805, til Baggrund, da vil ved de ni Len denne Beregningsmaade give Resultater, der ikke afviger særdeles meget fra det rette. Yderpunktet er Kalmar Len, der giver et Folketal af 295,700 eller 16 Procent for lidt, og Gefleborg Len, der fører til 400,100 eller 13½ Procent for meget. Gaar man derimod ud fra Vesternorrland, kommer man ganske vist til 458,000 eller 30 Procent for meget. Nu tror jeg imidlertid, at man har Ret til at se bort fra det ene særlig uheldige Exempel blandt de svenske Len, naar det gjælder om at bedømme Fejlen ved at slutte tilbage til Danmarks Folketal i Valdemarernes Tid. Man har Ret til det, fordi vi

her har to Udgangspunkter, og der ikke godt kan være Tale om, at begge skulde være Maxima eller Minima; vi maa have Lov til at holde os til de 9 Len, og ved disse er Ydergrænsen for Fejlen jo ikke synderlig videre end ved Tilbageslutningen for Danmark fra 1880 til 1801.

I Henhold til disse Betragtninger tror jeg ikke, at det kan anses for helt uberettiget at slutte fra de to Landskabers Folketal ved Aar 1230 til hele Rigets Indbyggertal, og jeg antager, at naar man indrømmer, at det derved fundne Tal kan være 20 Procent for lavt eller for højt, saa har man derved angivet Ydergrænsen for den Fejl, der kan være fremkommet ved ulige Tilvæxt i de forskjellige Landsdele. Det maa dog ikke glemmes, at der foruden denne Fejl ogsaa er Mulighed til Fejl allerede ved Beregningen af Hallands Folkemængde ud fra Bondetallet, og det kan derfor kun betegnes som et løseligt Skjøn, naar jeg foreslaar ved Beregningen af Folketallet at regne Ydergrænsen for Fejlene til 33,3 Procent opad og nedad.

Den Slutning, der drages fra Halland og de fynske Herreder, bliver da, at Folketallet er steget mellem 92 og 122 Procent, eller med omtrent 107 Procent, og Udslaget[1]) bliver da følgende:

---

[1]) I Sverige var der Folketællinger i Aarene 1800 og 1805; kun for det sidste Aar foreligger der Oplysninger om den særlige Landbefolknings Størrelse: Statistisk Tidskr. f. Sverige, Aarg. 1871 og 1873. I Slesvig udgjorde Landbefolkningen i 1803 c. 230,000 Menn.: Statist. Tabellenwerk, 1 Heft. S. vij.

Folketallet paa Landet kan derefter anslaas til:

Skaane	240,000	Menn.
Halland	67,000	—
Bleking.	43,500	—
Slesvig	226,000	—
i alt . . .	576,500	Menn. eller svarende til

78 Procent af Danmarks daværende Befolkning.

Landbefolkningen i det nuværende Danmark:
1801: 735,000 Menn., 1230: 355,000,
i hele det gamle danske Rige:
1801: 1,310,000 Menn., 1230: 633,000.

Den i disse Tal ikke medtagne Kjøbstadbefolkning har vi intet Middel til at bestemme; den var i alt Fald højst ubetydelig, og selv den medregnet vil Middeltallet for det gamle danske Rige næppe naa stort over 650,000 [1]. Paaregner vi herved en Mulighed til Fejl af $33^{1}/_{3}$ Procent, synes det at kunne slaas fast, at det danske Riges Folkemængde i Valdemar Sejrs Tid var

mellem c. 850,000 og c. 430,000 Mennesker.

Jeg har i det foregaaende nærmere søgt at begrunde Tilladeligheden af at slutte fra Hallands Folketal til hele Danmarks; den kritiske Prøvelse af, hvor store Fejl man derved kunde antages at begaa, er blevet ret vidtløftig, men dette maa ikke bringe os til at glemme selve Slutningens Karakter. Denne er ikke den statistiske Beregnings; jeg gjentager, at jeg kun vil kalde min Slutning et løseligt Skjøn. Om Statistikerne vil indrømme mig, at de Muligheder til Fejl, som dette Skjøn rummer, ikke er større, end jeg har anslaaet dem til, véd jeg ikke; derimod er jeg overbevist om, at de med stor Ringeagt vil se ned paa et Overslag, der fører til saa ubestemte Resultater. Imidlertid, lidt er altid bedre end intet, og min

[1]) Naar jeg i »Dronning Margrethe« anslog det danske Riges Befolkning ved Aar 1400 til omtrentlig at udgjøre $^{3}/_{4}$ Million, og det skjønt jeg paaregnede en vis Nedgang paa Grund af den sorte Død, saa var dette altsaa vistnok for højt. Man vil let forstaa, at jeg, noget trykket af de Velschowske Beregninger og kun med Halland til Basis for mit Skjøn, var bange for at gaa for langt ned.

Fastsættelse af det gamle Danmarks Folketal er i al sin beskedne Ubestemthed dog nok til at afgive det positive Supplement til min tidligere rent negative Kritik af Velschows saakaldte Beregning. Derved synes det mig, at der allerede er vundet meget, og i lang Tid troede jeg heller ikke, at det var muligt at komme videre. Saa gik det endelig en Dag op for mig, at Overleveringen ved et særligt Held har bevaret for os et Tal, hvis Betydning hidtil ikke er blevet forstaaet, men som netop tillader mig at fjærne den største Mangel ved mit hele Skjøn.

5. Rigsregistrets Bondetal.

Det vides, at der i Valdemar Sejrs Tid blev udarbejdet et stort Register over det danske Rige, en virkelig «Valdemars Jordebog», hvoraf imidlertid det Mosaikværk, der nu gaar under dette Navn, kun viser os enkelte Brudstykker og Forarbejder. Selve det endelige *Registrum regni Dacie* er tabt; det blev imidlertid i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede benyttet af en Forfatter, der deraf excerperede enkelte Hovedsummer om Kongens Indtægter o. l., og skjønt denne Forfatters eget Haandskrift heller ikke existerer mere, er det dog blevet kopieret af forskjellige, saaledes at vi med Sikkerhed kan rekonstruere det[1]). Især gjennem Hvitfelds Andenhaandsgjengivelser har disse Notitser fra Rigsregistret længe været bekjendte, og man har altid tillagt dem stort Værd[2]) og det med fuld Ret, ikke mindst fordi de bevarede Brudstykker i,

---

[1]) I Danske Magazin 4 Række VI, 140 har jeg meddelt en kritisk Rekonstruktion af dette interessante Stykke.

[2]) Se f. Ex. Usinger, Deutsch-dänische Geschichte 1189-1227, S. 226; Pal.-Müller, Studier over Danmarks Hist. i d. XIII Aarh. II, 97; Steenstrup, Studier over Vald. Jordebog S. 35 o. fl. St.

hvad der nu kaldes Valdemars Jordebog, tillader os et Indblik i de detaillerede Opgivelser, paa hvilke Rigsregistrets Summatal har været byggede. Naar det saaledes opgives, hvad Kongen daglig tog ind i Naturalier og Penge, kan vi vel ingenlunde kontrollere disse Angivelser, men vi kan derimod godt forstaa, at man i Valdemar Sejrs Kancelli eller Rentekammer kunde opstille saadanne Beregninger; thi i Jordebogsstykkernes Oplysninger om Vintergjæsteriet og om Herredernes Nathold er der bevaret ligesom enkelte Momenter til at udføre en Beregning, hvis endelige Resultat maatte være de omtalte Tal.

I denne fortrinlige Kilde angives det nu, at Valdemar Sejrs Flaade bestod af 1400 Skibe; det anføres, at der paa hvert Skib var én Rytter og én Bueskytte, og endelig slutter det kortfattede Udtog af Registret med disse Ord:

Summa universorum c l x millia virorum.

Det er dette sidste Tal, hvis Vigtighed næppe er tilstrækkelig vurderet. Hvad betyder dette Tal: 160,000 Mænd. Der synes rent theoretisk kun at være Mulighed til at fortolke det paa to Maader. Efter den Sammenhæng, hvori det forekommer, maa det sikkert være en militær Oplysning, og Tallet kunde da enten betegne Ledingsudbuddets Størrelse eller ogsaa Landeværnets. Hvitfeld har forstaaet det paa den første Maade og enkelte ældre Forfattere med ham, men næppe vil nogen mere slutte sig til denne Mening. En Udbudshær paa 160,000 Mand er efter Forholdene en positiv Umulighed; selv Velschow, der dog ikke regner med smaa Tal, kan ikke faa Ledingshæren, Herremændene iberegnede, højere op end til lidt over 30,000 Mand[1]), og en Ledingshær paa mer end det femdobbelte

[1]) Ledingshæren 25,500 Mand; Adelen c. 5500 Mand. I Anled-

Antal vilde jo ogsaa efter hans Beregninger føre til et Folketal for Datidens Danmark af 7—8 Millioner, en i Sandhed afskrækkende Konsekvens. — Den anden Fortolkning bliver da den eneste mulige. De 160,000 Mænd maa være Landeværnet, Tallet paa alle de vaabendygtige Mænd mellem 15 og 60 Aar, der var pligtige til at møde Fjenden, naar denne angreb Fædrelandet. Med andre Ord, dette Tal svarer ganske til det Bondetal, der findes i Hallandslisten ved hvert af Landskabets Herreder, og netop dette bekræfter Fortolkningen af Tallet; thi Hallandslisten er netop det Stykke i «Valdemars Jordebog», der nærmest bærer Præget af at være et fuldt udarbejdet Led i et virkeligt Rigsregister, og tænker man sig lignende Lister over alle Rigets Lande existerende i Valdemar Sejrs Renteri, vilde en simpel Sammenlægning af Herredernes Bondetal give den *summa virorum*, som Excerptet har bevaret os.

Naar vi da i Tallet 160,000 har en Angivelse af Danmarks vaabenføre Befolkning og en Angivelse, der synes at bero paa lignende detaillerede Opgivelser som de, der er bevaret os i Hallandslisten, saa er det let at forstaa, hvor vigtigt det er til Bestemmelse af Rigets Folketal. Velschow beregnede Hallands Folketal ud fra Bondetallet, og Statistikeren W. Scharling tiltraadte Beregningen, ligesom jeg ogsaa har gjort det. Der er altsaa almindelig Enighed om, at man har Lov til at slutte fra Bondetallet til Folketallet; — nu vel, Notitserne fra Rigsregistret giver os jo netop Bondetallet for det hele Rige.

ning af, at der skal være faldet 10,000 Bønder i Slaget ved Næstved 1259, bemærker Velschow ogsaa, at dette bliver absurd, hvis der ikke tænkes paa Landeværnet. «*Vulgari enim expeditione modo tertia pars hujus numeri ex integra Sjællandia militatum emittebatur.*» De instit. militar. S. 9.

Fra 9216 som Tallet paa Hallands Befolkning sluttede man til en Landbefolkning af 32,025 Indbyggere; efter ganske samme Forhold fører de 160,000 til at regne en Befolkning for hele Riget af 555,989 Mennesker eller med et rundt Tal: 560,000.

Det vidtløftige Forsvar, jeg har ført for Tilladeligheden af at slutte fra Hallands Folketal til Rigets, er da for saa vidt overflødigt, som vi i Rigsregistrets *summa virorum* har en direkte Angivelse af Bondetallet for hele Danmark. Alligevel turde ogsaa hin Slutningsmaade have sin Betydning. Vi fandt ad den Vej, at Rigets Indbyggertal kunde anslaas til 650,000 Mennesker, dog med en Mulighed til Fejl af 33 Procent i den ene eller anden Retning. Ad en sikrere Vej er vi nu naaet til Tallet 560,000, hvortil dog maa lægges Kjøbstadbefolkningen; anslaas denne for at afrunde Tallet til 40,000 Mennesker, hvad der sikkert snarest er for højt, naar vi til henved 600,000. Det vil ses, at dette ikke er langt borte fra det Middeltal, vi tidligere kom til, og at det falder langt indenfor den Ydergrænse for Fejlslutningen, vi opstillede. Dette har sin Betydning; det bekræfter i høj Grad, at Summatallet i Rigsregistret her er fortolket paa rette Maade som Tallet paa den vaabenføre Befolkning.

Jeg har ovenfor angivet det formodede Tal for Danmarks Landbefolkning med samme Nøjagtighed som Velschow sit for Halland; men det ligger mig ganske vist fjærnt at ville fastholde Enerne og Tierne; ja selv Titusenderne maa betragtes som helt usikre. Den Fejl, der kan ligge i selve Bondetallet, de Mangler, der er ved at slutte fra én bestemt Aldersklasse af Mændene til alle de øvrige, dem kommer vi ikke bort fra, og hvad jeg i den

Henseende ovenfor har ytret om den hallandske Beregning, gjælder selvfølgelig ogsaa Udslaget for hele Riget.

Lad os da som endeligt Udslag fremsætte, at det danske Rige i Valdemar Sejrs Tid har talt rimeligvis henved **600,000** Indbyggere, i alt Fald mellem 500,000 og 700,000. Var Forholdet mellem Landsdelenes Befolkning nogenlunde som i 1801, — og den ved Tallet paa *summa virorum* væsentlig stadfæstede Slutning fra Halland (og Fyns to Herreder) til Helheden kan jo bekræfte dette —, boede der da indenfor Danmarks nuværende Grænser omtrent **340,000** (mellem 300,000 og 400,000) Mennesker eller lidt under Halvdelen af Landbefolkningen i 1801.

- - -

I de første to Afsnit af denne Undersøgelse har jeg dels prøvet de almindelige Betragtninger over Folketallets Bevægelse i Fortidens Danmark, som Velschow har opstillet, dels kritiseret hans Beregning af Folkemængden i Valdemarernes Tid. Beregningen viste sig løs fra Ende til anden, Betragtningerne var delvis skæve eller uholdbare. I de følgende Afsnit har jeg søgt at naa positive Resultater: jeg har for Hallands Vedkommende tiltraadt Velschows Beregning ud fra Bondetallet, om end med stærkere Betoning af de Muligheder til Fejl, som Beregningen frembød; jeg har søgt at forsvare, at man ud fra Halland og en Del af Fyn kunde danne sig et Skjøn om Folkemængden i hele Riget, og jeg har endelig søgt at vise, at vi i «Rigsregistret» har bevaret «Bondetallet» for hele Riget, saaledes at dettes Folketal kan beregnes ud derfra med samme Grad af Sikkerhed som Hallands ud fra Hallandslistens *summa bondonum*.

Som sædvanligt tillader den positive Del af en saadan

Undersøgelse ret oplysende Tilbageblik paa den forudgaaende negative. Hvad Velschows Beregning angaar, kunde jeg tidligere kun hævde, at den var saa usikker i alle sine Led, at man ad den Vej kunde komme til langt højere, især dog til langt mindre Tal end hans, men blandt Mulighedernes lange Række var jo ogsaa hans Udslag, Millionen for det nuværende danske Territorium i Valdemarernes Tid. Den Mulighed, at hans Resultat dog kunde være rigtigt, er nu forsvundet. Vi fandt for de nuværende danske Lande et Middeltal af 340,000 Indbyggere med et muligt Maximum af 400,000. Lad nu en eller anden mene, at min temmelig vide Grænse for Fejlslutning burde være endnu videre, — Springet op til Millionen er dog i alt Fald for stort, til at det kan erklæres for at ligge indenfor Mulighedens Grænse.

I Velschows Beregning var der blandt de mange usikre Faktorer især dog én, hvis Usikkerhed var saa stor, at den alene var nok til at gjøre den af ham fulgte Vej umulig; det var det gjennemsnitlige Havnetal for de 850 Skipæn. Med utrolig Dristighed overførte han her Gjennemsnitstallet fra de 18 hallandske Skipæn til alle andre, skjønt de 18 indbyrdes varierede stærkt og der udenfor Halland fandtes Skipæn paa lige fra 8 til 48 Havne. Atter her kunde jeg tidligere kun vise, hvilke Muligheder til Fejl, der gjemte sig her, ikke positivt benægte, at Velschows Gjennemsnitstal af 30 Havne pr. Skipæn var rigtigt. Lidt videre kan vi nu komme. Naar vi véd, at der i de syv hallandske Herreder fandtes 7416 Bønder og 456 Havne, og jeg siden har paavist, at Tallet 160,000 betegner Bønderne i hele Riget, er Overførelsen af det hallandske Forhold mellem Havne- og Bondetallet til Riget ikke helt uberettiget. Ikke helt, siger jeg; thi der er alligevel ad-

skillige Muligheder til Fejl: Ledingsbyrden kan have været ulige fordelt, Udstykningsgraden var maaske ret forskjellig i de forskjellige Landsdele, endelig er Forholdet mellem Bondetallet og Havnetallet i de enkelte hallandske Herreder stærkt varierende, saaledes at der i Høks Herred kom 11,5 Bønder paa hver Havn, i Himble derimod 23; Middeltallet er 16,3.

At Slutningen er uendelig sikrere end Velschows, ligger dog i Sagens Natur. Hvad bliver da Resultatet, naar vi prøver denne Slutningsmaade? Tager vi Gjennemsnitstallet, hvorefter 16,3 Bønder svarer til én Havn, faar vi da efter Bondetallet 160,000, at der i hele Riget var henved 10,000 Havne; anvendes Maximum- og Minimumstallene, kommer vi enten til omtr. 7000 eller omtr. 14,000 Havne. Har Knytlinga da Ret i, at der i Riget var 850 Skipæn, synes der til hvert Skipæn altsaa kun at have hørt gjennemsnitlig omtrent 12 Havne, nemlig hvis der var 10,000 Havne, i alt Fald næppe over 17, hvis man anvender Maximumstallet 14,000. Vi er da langt borte fra det Velschowske Tal 30, og man vil se, at jeg ikke havde Uret i, at de fynske Skipæn med et gjennemsnitligt Tal af 17 Havne kunde formodes at være mere typiske for Danmark end de hallandske[1]).

Hvad endelig angaar Velschows Tanker om Folkemængdens Bevægelse i Danmark, kan jeg nu supplere

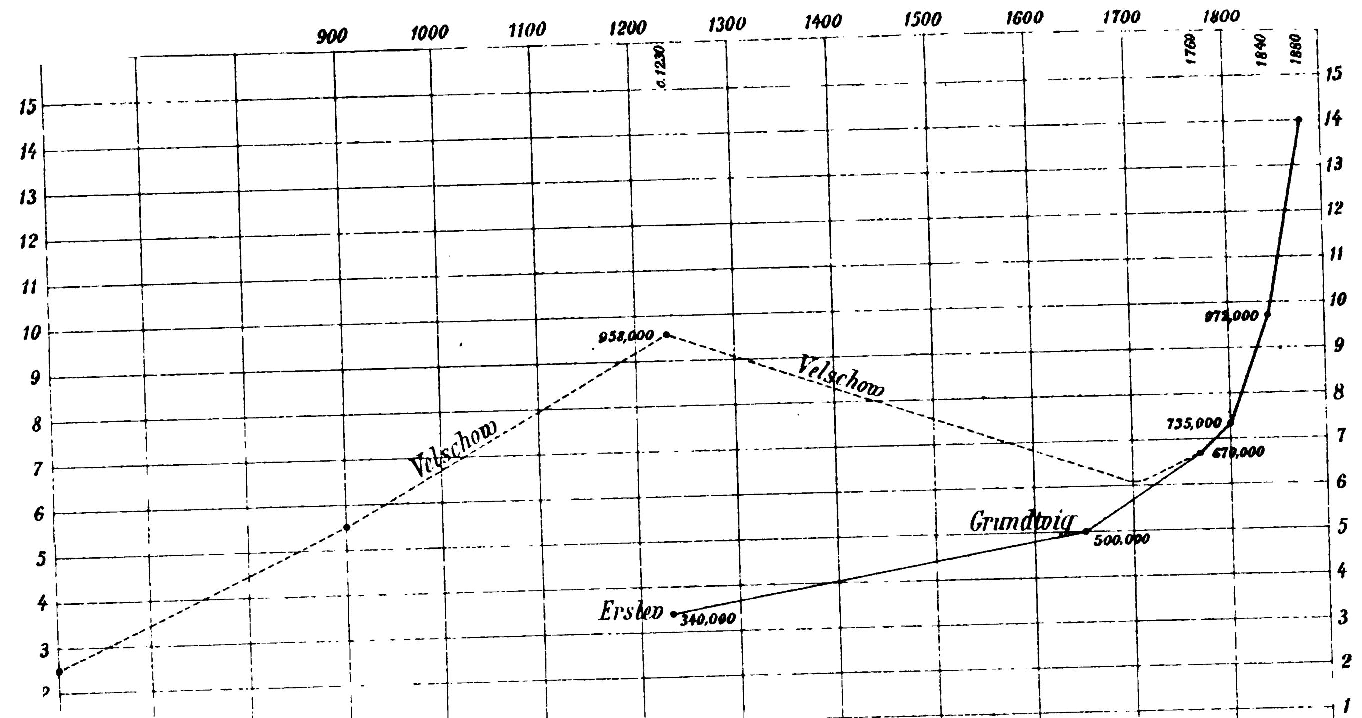
[1]) Skulde mod Forventning Velschows Beregningsmaade endnu finde begejstrede Tilhængere, skal jeg tjene saadanne med at vise, hvor let man ogsaa ad den Vej kan naa til Folketallet 600,000. Den ledingspligtige Bondestand findes ved at multiplicere: 850 Skipæn à 17 Havne à 4,2 Ejendomme à 6 Beboere; Udslag 364,000, Tillæg for Kværsædemænd o. s. v. sat til 65 Procent; Resultat: 600,000 Mennesker. Efter mine Betragtninger ovfr. S. 536 ff. skal jeg dog ingenlunde heri søge nogen Støtte for mit Udslag.

mine tidligere anstillede Modbetragtninger ved en Henvisning til vedføjede grafiske Fremstilling, hvor man vil se angivet, baade hvorledes Velschow tænkte sig Udviklingens Gang og hvorledes den er efter det her paaviste. Man ser, at det danske Folketal under Tidens Fremadskriden ingenlunde har slaaet det vidunderlige Sving, som Velschow formodede. En særdeles langsom, men i de store Perioder stadig opadgaaende Bevægelse, det er det Billede, vi faar af Folketallet i Danmark ved at indsætte vort Resultat midt imellem den Folkemængde, som Velschow vil udlæse af Herredsinddelingen, — om med Rette, skal jeg ganske lade staa hen[1]), — og saa Tallene fra 1645 og

[1]) Velschows paa Herredsinddelingen byggede Folketal — henved 400,000 for hele det gamle Danmark, c. 250,000 for det nuværende Territorium — er i den grafiske Tavle ganske paa det løse noteret ved Aar 600. Hvis en eller anden skulde mene, at det er usandsynligt, at Danmarks Folketal fra dette Tidspunkt til 1230 ikke er steget mer end fra c. 250,000 til c. 340,000, har han maaske Ret dertil, men jeg haaber ikke, man vil bruge dette som Argument mod mit Folketal fra Valdemar Sejrs Tid. Dertil er Velschows Regnestykke ud fra Herredsinddelingen dog vel for usikkert, hvad jeg kortelig skal vise.

Velschow regner: 191 Herreder à 120 Bol = c. 23,000 Ejendomme à 7 Personer = 161,000 fribaarne Bønder. Tillæg: 10,000 Styresmænd og Bryder (boende paa Kronens Gaarde), c. 30,000 for Kongens og Høvdingernes »Hofmænd« samt Frimænd uden Jordegods, endelig 150—200,000 Trælle (6—8 pr. Husstand). Hvad Hovedberegningen angaar, er Herredernes Antal hentet fra c. 1230, altsaa ikke sikkert fra Oldtiden; Herredets Tydning som = 120 Bol er kun én af flere Forklaringer paa, hvad Herredet oprindelig var; Persontallet pr. Bol er selvfølgelig højst omtrentligt. Af Tillægene er de 10,000 + 30,000 ganske vilkaarlige; Trælletallet — hvorom Velschow meget karakteristisk siger, at det »sikkert« var indenfor den angivne Grænse — støttes heller ikke ved en eneste statistisk Oplysning. Man tør da vel sige om hele denne Beregning, at den er endnu løsere end Velschows Forsøg paa at beregne Folketallet c. 1230, og det hører der dog noget til! Scharling mener rigtignok, at den første Beregning er sikrere end

Det nuværende Danmarks Landbefolkning.

1769. Saa lidt som de af ham angivne Aarsager til Folkeforringelse i Tiden efter 1645 har haft det formodede Resultat, saa lidt synes de samme Aarsager at have ført til en ligefrem Aftagen af Befolkningen i den foregaaende Tid siden Valdemar Sejrs Dage, naturligvis naar denne tages som Helhed. Ganske vist, Velschows dristig svungne Linje for Folketallets Bevægelse er ligesaa poetisk smuk som min flade, kjedelige Linje er prosaisk; alligevel finder jeg her en Vinst i Retning af historisk Sandsynlighed, som jeg gjerne indkasserer.

Den poetiske Følelse og den prosaiske Videnskab vil vel i det hele komme noget i Strid overfor de her vundne Resultater. Naar vi fra den tidligste Barndomsalder har hørt saa meget stort og mærkeligt om Jødernes Historie, saa falder det os siden vanskeligt nok at forstaa, at hele Palæstina knap nok er saa stort som Nørrejylland, og paa lignende Maade vil det sikkert gaa mange overfor den Danmarks Storhedstid, der træder frem for vor Tanke, naar Valdemarerne nævnes. Skulde virkelig det mægtige danske Rige i Middelalderen kun have haft 600,000 Indbyggere, færre end der nu bor blot paa Sjælland? Skulde virkelig den Hær, der skaffede Riget udstrakte Landevindinger hinsides Østersøen, kun have talt en 10—15,000 Mand, kun en Brøkdel af hvad vort nu saa sønderlemmede Fædreland kan stille paa Benene? Skulde den danske Flaade, der besejrede Venderne og hentede Danebroge fra det fjærne

den anden; maaske kan vi enes om at skrinlægge dem begge i samme Grav. Dog er der jo den Forskjel, at en Pæl gjennem Livet kan man kun bibringe det Velschowske Folketal for det trettende Aarhundrede. — Man vil vistnok nu forstaa, at jeg ikke paa den grafiske Tavle har draget nogen Linje fra det Velschowske Oldtidsfolketal til mit Tal for 1230, om end jeg i Texten har antydet en saadan.

Estland, virkelig for den aldeles overvejende Del have været sammensat af smaa Jagter som de, der nutildags besørger Fragtfarten mellem de danske Smaaøer? — Jeg forstaar, at det vil falde mange vanskeligt at tro paa den Art Paastande. For mig staar det anderledes. Jeg kan modsat slet ikke tænke mig, at Valdemarernes Flaade, hvis Skibe i et Antal af henved tusende eller mere stilledes af Bønderne selv, skulde have set mere anselig ud end den danske Handelsflaade i Kristian den fjerdes Tid, da Danmarks Skibsfart og Handelsforbindelser var saa meget mere udviklede, og naar jeg véd, at Erik af Pommern med Opbydelse af de tre nordiske Rigers Kræfter kun kunde stille en Skibshær paa en Snes tusende Mand, synes det mig alt andet end forunderligt, at Valdemar Sejrs Ledingshær kun naaede op til noget over Halvdelen deraf. Forunderligt synes det mig derimod, at Velschow overhovedet har kunnet tænke sig, at Danmark i Valdemarernes Tid var ligesaa tæt befolket som helt henne i vort Aarhundrede, og aldeles vidunderligt, at hans Paastand derom har kunnet vinde almindelig Tiltro, endog hos Historikere af Faget og Statistikere. Hvor fuldstændig urimeligt er det dog ikke, at Danmark i 1230 med et opdyrket Areal, der sikkert var meget mindre end i 1835, med en Dyrkemaade, der i Intensitet dog stod uendelig tilbage for den, der gjennemførtes efter de store Landboreformer i forrige Aarhundrede, med en indenrigsk og udenrigsk Omsætning af Landets Produkter, der dog sikkert ikke kunde sammenlignes med Forholdene i 1835, at dette middelalderlige Danmark blot skulde kunne have ernæret en saa stor Folkemængde!

Et Indbyggertal af 600,000 Mennesker for det gamle danske Rige giver allerede en Tæthed, der er yderst anselig

efter middelalderlige Forhold[1]), og naar man erindrer, at Danmark med et saadant Folketal sikkert havde ligesaa mange, rimeligvis flere Indbyggere end Sverige og Norge tilsammen, ja saa er denne Danmarks relative Storhed fuldt ud tilstrækkelig til at forklare den ledende Stilling, som vort Fædreland Middelalderen igjennem indtog i Norden. Siden blev det anderledes. Netop fordi Danmark allerede i Middelalderen havde opnaaet en forholdsvis tæt Befolkning, gik det siden kun langsomt fremad med Folkemængden. Danmark brugte 500 Aar til at fordoble sit Indbyggertal; i Sverige voxede Folkemængden til det tredobbelte fra 1571 til 1772, i kun 200 Aar. Folkemængdens Størrelse bliver her én af de vigtigste og dybeste Aarsager til, at Tyngdepunktet i Norden i det syttende Aarhundrede forlægges fra Danmark til Sverige.

---

[1]) Middelalderens Danmark omfattede omtr. 1200 □ Mil., saaledes at den gjennemsnitlige Befolkning pr. Kvadratmil kan anslaas til 500 Mennesker eller kun lidt mindre, end hvad der i vore Dage findes paa Landet i det evropæiske Rusland.

Landmilitsen og Stavnsbaandet.

En Undersøgelse af

O. F. C. Rasmussen.

Fra Skoletiden har det vist staaet for de Fleste af os som en uomtvistelig Sandhed, at Frederik den Fjerde, der i Aaret 1702 ophævede Vornedskabet, næsten tilintetgjorde dette fortjenstlige Foretagende ved den Landmilits, som han Aaret forud havde oprettet.

Rigtigheden af denne Anskuelse har Professor Holm modsagt i en Afhandling, der findes optaget i Historisk Tidsskrift 5te Række 4de Bind, Pag. 529—619, idet han blandt Andet søger at godtgjøre, at Kongen hverken har givet Godsejerne Magt til at udskrive Soldater til Militsen eller har paalagt Bondestanden det Stavnsbaand, der hvilede paa samme i forrige Aarhundrede, indtil det blev løst ved Forordningen af 20. Juni 1788.

Med fuld Anerkjendelse af dette historiske Arbejde og med oprigtig Paaskjønnelse af alle de interessante Oplysninger, det giver angaaende de bestaaende Forhold i Frederik den Fjerdes Tid, kan jeg dog ikke være enig med Forfatteren i flere af de Resultater, han ved sine Undersøgelser kommer til, og skal i det Efterfølgende søge at godtgjøre min afvigende Mening.

Landmilitsens Oprindelse hidrører fra Christian den Fjerde, der i Aaret 1615 oprettede en staaende Hær paa 5000 Mand, som udskreves fra Krongodserne og underholdtes for Kongens egen Regning. Der er ingen Grund til at betvivle, at denne Hær uforandret har bestaaet, lige til Frederik den Tredie ved Forordningen af 5. Maj 1653 med Samtykke af Rigens Raad udgav en Forordning, hvori paabydes, at der i Lighed med, hvad tidligere havde fundet Sted, skulde af Krongodserne udskrives et «vist Antal Landfolk» til 3 Aars Tjeneste. Gifte Fæstere af Gaarde eller Gaardparter vare dog fritagne for denne Udskrivning.

Efterat Souveraineteten var indført, blev denne Sag omordnet, først ved en kongelig Resolution af 15. Januar 1663, der fastsatte en Udskrivning af een Mand for hver fem fulde Gaarde, hvilket den 11. Februar s. A. blev forandret til een Mand for hver 60 Tdr. Hartkorn, og dernæst ved Forordningen af 4. Juli 1664, som paabød, at hele Landet skulde inddeles i Lægder paa 60 Tdr. Hartkorn Bøndergods, og «at een af de unge Karle, som deri er født og tilstede befindes,» skulde udskrives til Soldat. Forsaavidt der fandtes flere «dygtige Personer» i samme Lægd, blev det ved Tærningkast mellem disse at afgjøre, hvem der skulde udskrives til Soldatertjeneste. Fandtes der i Lægdet ingen ung Karl, som dertil var skikket, havde Lægdet at skaffe en saadan, og skete dette ikke, skulde de af Lægdsmændene (ɔ: Beboerne i Lægdet), som ellers vare fritagne for Soldatertjenesten, men som forøvrigt vare dygtige dertil, «efter forberørte Maade lege derom, hvo af dennem til Soldat skal udskrives». Selv samme Regler for Udskrivning af Soldater i Norge bleve foreskrevne ved en Forordning af 27. Januar 1666.

Ved Forordningen af 4. Juli 1664 blev der ikke givet

Godsejerne nogen Magt over Befolkningen eller paalagt dem nogen Forpligtelse til at skaffe Soldater; de havde blot Ansvaret for »at Lægderne rigtigt efter Matriklen blive satte, og at alt Mandskab i ethvert Lægd for Udskrivningen bliver fremstillet og tilstede møder«. Soldatertjenesten var altsaa efter denne Forordning en personlig Forpligtelse for Bondestanden, og Godsejerne vare i Forhold til denne Sag stillede omtrent saaledes, som de bleve det noget over et Aarhundrede derefter, nemlig da Stavnsbaandet blev løst ved Forordningen af 20. Juni 1788, og det blev paalagt den største Lodsejer i hvert Sogn at være Lægdsforstander.

Forordningen af 4. Juli 1664 forblev imidlertid kun gjældende i 6 Aar, thi ved Forordningen af 9. April 1670 indførte Kong Christian den Femte en forandret Udskrivning for de Lægders Vedkommende, i hvilke der manglede tjenstdygtigt Mandskab. Det maa have vist sig, at Forordningen af 4. Juli 1664 ikke i saa Henseende har været fyldestgjørende, thi nu gik den personlige Forpligtelse for Bondestanden tildels over paa Godsejerne, der maatte indestaa for, at det fornødne Mandskab havdes. Det hedder nemlig i Forordningens anden Paragraf: »Er og ingen ung Karl i samme Lægd, da skal Amtmanden have Magt til at udtage en dygtig Soldat af andre under Amtet behørige Bønderlægd af Vores eget Gods; findes og ingen ung Karl i andre Proprietariers Lægd, da skal enhver Proprietarius iligemaade ud af sit andet Gods udskrive og forskaffe en dygtig Soldat.»

Med Forpligtelsen til at skaffe Soldater fulgte altsaa Ret til at udskrive dem af Mandskabet paa Jordegodset.

Efter Forordningen af 1670 blev Lægdsinddelingen fremdeles paa 60 Tdr. Hartkorn. I Bestemmelsen an-

gaaende det Tilfælde, at der i Lægdet fandtes en eller flere til Soldatertjeneste skikkede Karle, foregik ej heller Forandring, og de tilfældige Vacancer skulde erstattes paa samme Maade som hidtil nemlig af Lægderne, med mindre en Soldat var kommen under Fanen og da bortløb, i hvilket Tilfælde Lægdet var fritaget for at stille en anden i hans Sted. Fritagelse for Udskrivning blev dog ved denne Forordning udvidet noget af Hensyn til Landbruget, idet en Gaardfæsters Enkes eneste Søn eller Tjener, ligesom ogsaa eneste Karle paa de større Gaarde saavidt muligt skulde forbigaaes ved Udskrivningen.

Privilegierne af 25. Maj 1671 tilstede Grever og Friherrer selv at «forrette Udskrivningen», uden at hertil knyttes andre Betingelser, end at de skulde forskaffe dygtige Folk.

Lægdsinddelingen blev ved Forordningen af 4. Februar 1673 forandret saaledes, at Lægderne kom til at bestaa af 70 Tdr. Hartkorn. Forordningen kalder dette en Moderation, hvad det dog neppe var, eftersom det øde Jordegods, der hidtil havde været undtaget, nu blev inddraget under Lægderne, og af øde Jordegods fandtes dengang en ikke ringe Del.

I Krigsaarene 1675—1679 foregik oftere Udskrivninger til Krigstjeneste, saaledes ved Forordningerne af 15. December 1676, 23. Januar 1677, 4. November s. A. og 5. November 1678. Blandt disse er i Særdeleshed Forordningen af 23. Januar 1677 mærkelig, fordi den foreskriver en anden Fremgangsmaade ved Udskrivningen end den, der var bestemt ved Forordningen af 1670. Det hedder nemlig i bemeldte Forordning, at Amtmanden eller Godsejeren skulde udtage de bedste og dygtigste Soldater og, for at de kunde dette, tilføjes, «at enhver Lodsejer eller Pro-

prietarius skal stande frit for, paa sit Gods alle dygtige Mandskab uden Undersked (Forskjel) at udsøge». Forordningen af 4. Novbr. 1677 slutter sig ganske dertil.

Den Fremgangsmaade, der i Forordningen af 1670 var bestemt for det Tilfælde, at et Lægd manglede Mandskab, blev saaledes udvidet til at omfatte den hele Udskrivning til Militairtjenesten, og denne fuldstændig lagt i Hænderne paa Godsejerne.

Saavidt vides, findes fra Christian den Femtes Tid ingen senere Udskrivningslove, og ej heller nogen Lov, der ophæver Landmilitsen, men at denne faktisk var hævet i den sidste Snes Aar af det syttende Aarhundrede, sees af Reskript 2. April 1701.

Professor Holm oplyser, at det i denne Konges sidste Aar var paatænkt atter at oprette Landmilitsen, men dette skete først i Aaret 1701. Gehejmeraad Otto Krabbe og Overkrigscommissair Braëm bleve beskikkede til at tage Sagen under Overvejelse og indkomme med Forslag til en ny Landmilits, i hvilken Anledning der var leveret dem to herom indkomne Betænkninger, den ene fra Hertug Frederik Wilhelm af Würtemberg, der var General i dansk Tjeneste, den anden fra «Storkantsleren og flere af Eders Kongelige Majestæts Gehejmeraader og Betjente».

Det Forslag, der indkom den 20. December 1700 fra fornævnte to Mænd, blev lagt til Grund for den Landmilits, der oprettedes ved Forordningen af 22. Februar 1701, og da det helt igjennem er forsynet med Kongens Bemærkninger om, hvorvidt det havde vundet hans Bifald, danner det en vigtig Kommentar til Forstaaelse af denne Forordning.

Det var foreslaaet, at Lægdsinddelingen skulde være paa 35 Tdr. Hartkorn, og Militsen altsaa tilsyneladende

udvides til det dobbelte af, hvad den tidligere havde været — det ældre Hartkorn var nemlig ved den i Mellemtiden indførte nye Skyldsætning blevet endel nedsat —, men ved Hertugen af Würtembergs Indflydelse blev dette forandret til, at Lægderne bleve paa 20 Tønder, hvorved Militsen yderligere forstærkedes. Den opgives i Almindelighed for 1701 til 18000 Mand, men har neppe været saa stor. Det Hartkorn, der blev lagt til Grund for Lægdsinddelingen, og som var indført ved Landmaalings-Matriklen af 1688, skal nemlig have udgjort 314,891 Tdr., hvorunder dog var indbefattet det Hartkorn, der hvilede paa Krongodser, som vare udlagte til Underhold for Rytteriet, og fra hvilket der ikke udskreves Mandskab til Landmilitsen. Det er derfor vistnok rigtigt, naar Professor Holm opgiver Militsens Størrelse til ca. 15,000 Mand.

Efter Forordningen af 22. Februar 1701, der bestemte en Tjenestetid af 6 Aar, skulde «en Karl, Husmand eller Inderste, som dygtig befindes, optegnes og for Lægdet i Rullen indføres».

Saavel i 1664 som i 1670 havde det været paalagt Amtmændene for Krongodsets Vedkommende og Godsejerne for de private Godsers at indrette Lægderne. I Forordningen af 1701 paalægges det blot Amtmændene at udføre saadant paa Krongodserne, hvorimod det om de private Godser hedder, at Proprietairen maa selv lade dem indrette; i Forordningen af 8. Februar 1724 siges, at dette tillades. Det tilstedes vel ikke i Forordningen af 1701, saaledes som i Forordningen af 23. Januar 1677, Amtmanden eller Godsejeren at udtage til Soldater, hvem de vilde, men man skulde synes, at en Tilladelse til at indrette Lægderne maatte give Adgang til noget mere, end blot at udføre et Arbejde, som ikke for de Paagjæl-

dende havde nogen Interesse, og at dette ogsaa har været Meningen, sees af Forordningens § 3 og 4 om Strølægderne, angaaende hvilke det siges, at Godsejerne, naar der savnedes Mandskab, kunde «tage en dygtig Person af sit øvrige Gods, alligevel det tilforn er lagt i Lægd». Her udtales da tydelig nok, at Godsejerne havde et andet Hverv end at ordne Lægderne, og der indrømmes dem en hertil svarende Rettighed, saaledes som i sin Tid i lignende Tilfælde var bestemt om Udskrivningen ved Forordningen af 9. April 1670 § 2.

Om den almindelige Udskrivning til Landmilitsen siges i Forordningen af 22. Februar 1701 blot, at «Personen skal enrolleres udi hvert Amt for Vores Amtmand udi Oberstens for Regimentet og Capitainens saavelsom Amtsskriverens eller deres Fuldmægtiges Overværelse», og det tilføjes, at «Ingen maa lade enrollere en Andens Vornede». Heraf fremgaaer, at Mandskabet skulde fremstilles til Indrullering, og at denne Præsentation skulde ske af Lægdernes Ejere, følger ligefrem af Forordningen af 22. Februar 1701. At den snart gav Anledning til Strid, sees af Forordningen af 14. Juni samme Aar, der er foranlediget ved Anker over, at Proprietairerne eller deres Fuldmægtige tilbageholdt deres bedste Karle og i deres Sted præsenterede deres ringeste Mandskab.

Den første Udskrivning til Landmilitsen foregik ved Commissairer, som dertil vare beskikkede, og som gaves en Instrux, der er dateret 19. Marts 1701, efter hvilken der skulde forholdes omtrent saaledes, som i sin Tid var bestemt ved Forordningen af 9. April 1670, og saaledes som senere ved Forordningen af 31. December 1701 bestemtes om Udskrivning af Dragoner paa Krongodset. Man er vel herved gaaet ud fra, at de hidtil bestemte

Regler for Udskrivningen skulde følges, idet man har betragtet de extraordinaire Foranstaltninger, der bleve trufne i Krigsaarene 1675—1679, som alene fremkaldte ved Krigsforholdene og desaarsag forbigaaet Bestemmelserne i Forordningerne af 23. Januar og 4. November 1677. I Overensstemmelse med denne Instrux bleve Husmænd og Inderster formelig indordnede under Lægderne, hvilket var en Nødvendighed, da disse i Almindelighed boede paa Gadejorder, som ej vare satte i Hartkorn og altsaa ej kunde henføres til noget bestemt Lægd. Det var nemlig først ved Forordningen af 22. Februar 1701, at Husmænd og Inderster udtrykkelig bleve medtagne som pligtige til at taale Udskrivning til Landmilitsen, hvilket ventelig var en Følge af, at Militsen ved bemeldte Forordning havde faaet en betydelig Udvidelse. Forordningen af 29. Marts 1710 viser imidlertid, at Husmænd og Inderster skulde forbigaaes ved Udskrivningen, naar der i Lægderne fandtes unge Karle, som egnede sig til Soldatertjenesten, hvilket forøvrigt allerede var bestemt ved Instruxen af 19. Marts 1701.

Instruxen angaaer kun den første Udskrivning og blev ikke senere fornyet, hvorimod Udskrivningen bestemtes til at foregaa ved anordnede Sessioner, hvorom den første Forordning udkom den 27. Decbr. 1701.

For at faa besvaret Spørgsmaalet om, hvilken Forpligtelse Godsejerne ifølge Forordningen af 22. Februar 1701 havde til at skaffe Soldater, maa man altsaa gaa tilbage til Forordningen af 9. April 1670. I dennes § 3 hedder det: «Og skal Amtmanden selv svare til Vores egne Bønder saavelsom enhver Husbond eller Proprietarius til sine Bønder, at Læggene rigtig blive satte eftersom Landgilden udi Matriklen er beregnet, saa at alt Mand-

skabet i hvert Læg hos Udskrivningen bliver fremstillet og tilstede møder.» Udenfor vacante Lægder havde Godsejerne altsaa intet andet Ansvar end at sørge for, at Lægderne vare rigtig satte efter Matriklen, og at Mandskabet mødte ved Udskrivningen, hvilket yderligere bekræftes ved Forordningen af 10. September 1672, som indrømmer nogle Lempelser i de Tilfælde, at «Lægdsmændene» maatte leje Folk til Soldatertjenesten.

Instruxen af 19. Marts 1701 er i Overensstemmelse hermed, men at der snart skete Forandring deri, sees af Forordningen af 27. Decbr. 1701, som truede Proprietairerne med militair Execution, naar de ikke sørgede for at besætte vacante Lægder, og Forordningen af 30. December 1702 § 1, som paalægger Officererne at tilkjendegive Proprietairerne, hvilke Soldater der formentes at være udygtige, «at de kunde være betænkte paa andre i deres Sted at forskaffe .... og til næste holdende Session til Enrollering og de Deputerede i Sessionen deres Approbation vorde præsenterede». Allerede her er Godsejernes Ansvar blevet udvidet ud over blot at præsentere det i Lægderne værende Mandskab, og i det Hele har man anvendt Bestemmelsen i Forordningen af 9. April 1670 § 2 hver Gang, der var Spørgsmaal om at besætte et vacant Lægd, og dette ikke havde brugbart Mandskab.

Godsejernes Forpligtelse til at skaffe Mandskab til Landmilitsen gjentages i flere Lovbud, saaledes i Forordningen af 4. Marts 1712, der paabyder en extraordinair Udskrivning af een Mand for hver 7 Lægder og saaledes gaaer videre i Fordringen til Godsejerne end blot til Besættelse af vacante Lægder. Det paalægges nemlig ligefrem Lægdernes Ejere at forskaffe denne Soldat, enten ved at hverve en saadan eller paa anden Maade, og forsaavidt

der fandtes flere Lodsejere i disse sammenlagte Lægder, skulde Omkostningerne fordeles mellem dem efter deres Hartkorn. Den samme Tanke udtales endnu tydeligere i et Reskript af 17. November 1719, hvor det hedder: «at Proprietairerne skulle i Stedet for deres afgangne eller udygtigt befundne Mandskab altid andre dygtige Karle forskaffe og for de til de nationale Regimenter leverede Rekrutters Tilstedeværelse selv repondere». Endelig indeholder Forordningen af 8. Februar 1724 et klart Vidnesbyrd herom, idet denne, der nedsætter Militsen til een Mand af hver 32 Tønder Hartkorn, ikke blot tillader Godsejerne at «gjøre Lægdernes Inddeling», men tillige at «angive og udsøge det Mandskab, fra hans Gods i forrige Aaringers Udskrivning kan være leveret» — og som nu ved den forandrede Lægdsinddeling var bleven overkomplet, hvorimod det paalægges Vedkommende at erstatte manglende Mandskab.

Det var et betydeligt Misgreb, at man i 1701 ved Indførelsen af Landmilitsen ikke lod Forordningen af 4. Juli 1664 være Forbilledet for Ordning af Udskrivningen, men holdt sig til Forordningen af 9. April 1670 og derved, istedetfor at lade Værnepligten være en personlig Pligt for Befolkningen paa Jordegodserne, tildels lod den blive en Hartkornsbyrde og saaledes gjorde Godsejerne ansvarlige for Mandskabet, og det kan ikke modsiges, at Landmilitsens Ordning paa denne Maade lagde Grunden til Bondestandens Undertrykkelse i forrige Aarhundrede. Lægdsinddelingen var desuden uheldig i sig selv, idet den hidførte en Ulighed i Fordelingen af Soldaterbyrden, men det var en ældgammel Sædvane at bruge Hartkornet som Basis for Udskrivningen, og man har vel ikke kunnet fri-

gjøre sig for det, der i saa Henseende havde været Skik og Brug i mangfoldige Aar.

Saaledes som Forholdene havde udviklet sig allerede i Frederik den Fjerdes Tid, synes det klart, at Valget af Soldater maatte tilkomme Godsejerne ved de Udskrivninger, der foregik efter 1701, dog med Forpligtelse til at stille brugbare Folk; kun maatte det saavidt muligt iagttages, at Soldaterne toges fra selve Lægderne. Sessionerne derimod havde at afgjøre, hvorvidt det præsenterede Mandskab var antageligt. Bleve Soldater kasserede, havde Godsejerne at stille andre. At de faktiske Forhold vare i fuld Overensstemmelse hermed, finder formentlig Bekræftelse ved flere af Professor Holm anførte Omstændigheder, navnlig de Stridigheder, der jævnligt rejste sig mellem Officererne og Godsejerne eller disses Befuldmægtigede om det præsenterede Mandskabs Brugbarhed. Disse Stridigheder vare næsten altid foranledigede ved, at Godsejerne beskyldtes for at holde deres bedste Mandskab tilbage fra Udskrivning, og deri kunde Officererne vistnok som oftest have Ret, men heraf fremgaaer jo, at Godsejerne kunde vælge mellem Mandskabet, hvem de vilde præsentere til Udskrivning.

At vælge Soldater var forresten alt Andet end et Gode for Godsejerne, og det er derfor begribeligt, at Enkelte af disse vægrede sig og henviste Sagen til Afgjørelse imellem Beboerne i Lægderne og de Sessionsdeputerede, men dermed vare Tingene ingenlunde klarede; thi i et saadant Tilfælde holdt man sig ikke til Lægdernes Beboere, men til disses Ejere.

Professor Holm modsiger ikke, at Godsejerne vare forpligtede til at levere Mandskab til Landmilitsen; han indrømmer endogsaa, at denne Forpligtelse gik saa vidt,

at Godsejerne skulde skaffe brugbare Soldater, naar disse behøvedes og ikke fandtes paa Jordegodserne, men han vil ikke erkjende, at Godsejerne havde nogen som helst Ret til at holde Mandskabet tilbage i Lægderne eller til at vælge dem, der skulde være Soldater, hvorimod han formener, at det tilkom Officererne og de Sessionsdeputerede at udpege af det paa Godset værende Mandskab, hvem de vilde modtage til Soldatertjeneste.

Om nu dette end gjælder for den første Udskrivning, der foregik efter Instruxen af 19. Marts 1701, saa kan det ikke uden videre overføres paa en Tid, da Instruxen ikke længere var i Kraft, og den anførte Paastand strider derhos ligefrem mod Forordningen af 30. December 1702, forsaavidt de private Jordegodser angaaer. Paa dem af disse, der havde vacante Lægder, kunde vedkommende Officerer undersøge, om der fandtes dygtige Soldater, men, hedder det i Forordningens Art. 8, «paa det Gods, som ej har vacant Lægd, maa Officererne ingenlunde lade inqvirere». Officererne kunde saaledes kun inqvirere, naar vedkommende Godsejer forsømte at stille Soldater for vacante Lægder, og dette skete vel nærmest under Paaskud af, at der ikke fandtes tjenstdygtigt Mandskab i Lægderne eller i alt Fald paa Jordegodset.

Det har hidtil og med god Grund været antaget, at, naar Lovgivningen paalagde Godsejerne at skaffe Soldater til Landmilitsen og derhos berettigede og henviste dem til hertil at tage af det Mandskab, som fandtes paa deres Jordegodser, var det en nødvendig Følge, at Godsejerne maatte have en Magt over Befolkningen, som gjorde det muligt for dem at efterkomme Forpligtelsen.

Ganske vist indeholder Forordningen af 22. Februar 1701 intet udtrykkeligt Paalæg for Mandskabet om, at det

skulde forblive paa Jordegodset ud over den Tid. Tjenesten ved Landmilitsen stod paa. I den første Snes Aar af Frederik den Fjerdes Regjeringstid var iøvrigt et sligt Paabud overflødigt, forsaavidt angik Sjælland med flere Øer, da Vornedskabet, skjøndt tildels ophævet, endnu hvilede paa det Mandskab, der kunde anvendes til Militairtjeneste, men i Jylland og paa Fyen vare Forholdene anderledes. Man finder rigtignok i ældre Dokumenter fra Jylland Betegnelsen Vornede anvendt om Fæstere paa Jordegodserne, men har der hermed været forbundet et Stavnsbaand, synes dets Løsning ikke at have været vanskelig.

Hvorledes Forholdet har været i Jylland og Fyen, navnlig om der har existeret et Stavnsbaand af en mildere Beskaffenhed end i Sjælland, skal jeg ikke her indlade mig paa at undersøge, men var der ikke et saadant tilstede, skjønner jeg ej rettere end, at det blev indført ved Forordningen af 19. Februar 1701 om Skudsmaal.

Denne Forordning udkom efter Indstilling fra Gehejmeraad Krabbe og Overkrigscommissair Braëm, hvilken Indstilling findes som syvende Post i disse Mænds ovennævnte Forslag af 20. December 1700 om Landmilitsen.

Det første Afsnit af denne Post angaaer blot, at Mandskabet skal ved Udskrivningen medbringe Skudsmaal, samt, hvorledes dette Dokument dersteds bliver at paategne. Det er med nogle uvæsentlige Forandringer optaget under § 7 i Forordningen af 22. Februar 1701. Derpaa hedder det i Forslaget:

«Vi understaa os allerunderdanigst herfor at erindre Aarsagen til slig fornøden Rigtighed, thi som det vel skal være at befrygte, at iblandt de Karle, som til Landeværn skal indskrives, endeel skal søge at bortløbe og sig for-

berge, deels her i Riget deels uden Riget som til Skaane, Holsten etc., og ihvorvel vi finde blandt Eders Kongelige Majestæts Salige Herr Fader, Salig og Højlovelig Ihukommelse, udgangne Forordninger tvende, den ene af Dato 20. December 1676, den anden af Dato 7. Januar 1677, som især haardeligen forbyder ingen Underofficeer eller Gemeen til Hest eller til Fods maatte uden Pas lides eller blive udi Landet, ej heller Nogen dem ved Færgestederne at overføre m. v., saa sees dog ikke, at det er eller bliver efterkommet, som den burde.»

Derefter nævnes, hvilken Betydning en Forandring med Skudsmaal vilde bevirke i andre Forhold, saasom med Hensyn til «endeel Bønder, som rømme fra deres Gaarde, naar de dem har ruineret», og «de mange Løsgjængere, Tyve og Skjelmer, som i Landet omløbe og sig opholde. Da som vi formene, at den store Misbrug, som er med Skudsmaal, skal dertil give ikke liden Aarsag, idet de, som begive sig fra et Sogn til et andet Sted enten at tjene eller bo, bør ikke alene efter Lovens 3—10 Pag. 555 at have Skudsmaal fra Præsten om deres Forhold i Menigheden, men bør ogsaa fra deres Husbonde at have Pas eller Afsked eller Tilladelse, at de maa begive sig paa andre Steder udi Landene at tjene, bygge og bo.»

For at forebygge Forfalskning af Skudsmaal foreslaaes derpaa, at Afsked, Pas eller Tilladelse til Flytning samt Skudsmaal skulle skrives efter hinanden paa samme Stykke stemplede Papir. Sluttelig hedder det:

«Dersom Eders Kongelige Majestæt dette vort allerunderdanigste Forslag allernaadigst for godt befinder, skulde det vel være fornødent, at derom udgik en Forordning, førend som at den Forordning om Landmilitsen udkom: hvilken allernaadigste Forordning efter Publication paa

Tingene og af Prædikestolene og kunde opslages paa alle Færgesteder, paa det de Vedkommende kunde vide sig allerunderdanigst at rette og sig ikke med Uvidenhed undskylde.»

Kongens paa Forslaget tegnede Resolution lyder saaledes:

«Dette Punkt have Vi udi Alt approberet og kunde man med første lade af det danske Cancelli en Ordre udfærdige, hvorledes og hvorvidt sligt skulde extenderes og forstaaes.»

Overensstemmende med Commissionens Indstilling blev derpaa Forordningen af 19. Februar 1701 affattet.

Man vil heraf see, at denne Forordning blev anseet som en nødvendig Forløber for Forordningen af 22. Februar 1701 og stod i nøjeste Forbindelse med samme.

Commissionens Forslag om, at Skudsmaal fra Sognepræsten kun maatte meddeles, efter at Husbonden (Godsejeren) havde faaet Lejlighed til at udtale sig derom, er imidlertid et Hovedpunkt, der fuldstændigt er optaget i Forordningen. Det hedder i denne: «at ingen Præst overalt her udi Vort Rige Danmark maa meddele Nogen, det være sig Mands- eller Kvindesperson, som har været til Alters, noget Skudsmaal, med mindre Personens rette Husbonde først har under sin Haand og Segl meddelt den samme sin Afsked, Pas eller Følgeseddel», hvorhos det fremdeles siges: «og skal Husbonden først derpaa skrive Personens Afsked, Pas og Tilladelse, at han maa flytte, med videre og derhos gjøre en skriftlig Begjæring til Sognepræsten paa Stedet, at han vil meddele Personen sit Skudsmaal, hvilket Skudsmaal Præsten ligeledes under sin Haand og Segl skal skrive paa samme Ark stemplede Papir strax nedenfor og det paa dansk, at Alle det kan

forstaa og saaledes skal Personens Afsked, Pas, Tilladelse at flytte og Skudsmaal continueres og paaskrives Tid efter anden.» Endvidere tilføjes: «Iligemaade ville Vi allernaadigst have anbefalet, at ingen Rytter eller Soldat, som er aftakket og sig nogensteds paa Landet haver nedsat, maa tillades at flytte fra et Sogn til et andet, med mindre han ligeledes forsyner sig med Husbondens (paa hvis Gods han boer) hans Begjæring til Præsten, at han meddeler ham sit Skudsmaal; paa samme Maade skal det forholdes med Kvindespersoner, som gaa fra en Tjeneste til en anden.»

Professor Holm antager, at denne Forordning alene angaaer Tjenestetyende og væsentligst er givet for at forebygge Forfalskning af Skudsmaal, men saavel efter foranstaaende Uddrag af Forslaget til Forordningen som efter Ordlyden i denne er dette ikke Tilfældet, og sammenholder man Forordningen af 19. Februar 1701 med de ældre Lovbud om samme Sag, nemlig Forordningerne 16. November 1619, 15. August 1655, 4. Juli 1664 § 15 og danske Lov 3—19—9 og 10, vil man see, at de i disse brugte Betegnelser: «Tjenestefolk, Tjenestekarle og Tjenestetyende» her ere ombyttede med et mere omfattende Udtryk, der aabenbart er anvendt efter nøje Overlæg. Heraf følger, at ikke blot egentlige Tjenestefolk, men ogsaa Husmænd og Inderster skulde have Skudsmaal, naar de flyttede til et andet Sogn. Rigtigheden heraf bestyrkes forøvrigt ved danske Lov 3—19—8 om Præsternes Tilsyn med Fremmede, der ankomme til Sognet, og det siges desuden udtrykkelig i et Rescript af 7. Decbr. 1742.

Ved at sammenholde de ældre Lovbestemmelser om Skudsmaal med Forordningen 19. Februar 1701 vil man endvidere see, at flere af de foran citerede Sætninger af denne ikke findes i hine, og at det altsaa er noget Nyt,

naar Husbondens Afsked, Pas og Følgeseddel ere gjorte til Betingelse for Meddelelse af Skudsmaal. Det er rimeligt, at disse Lovbestemmelser ere fremkomne under Paavirkning af det Lovforslag, der indkom i Slutningen af Christian den Femtes Tid, og som omtales i Professor Holms Afhandling Pag. 540, og at de vare foranledigede ved Erfaringer, man havde fra den forgangne Tid om Vanskeligheden ved at skaffe Mandskab til Militsen. Ved at give disse Bestemmelser Lovskraft har Lovgiveren aabenbart havt til Hensigt at skaffe Husbonden (Godsejeren) Lejlighed til at føre Kontrol med Beboerne paa Jordegodset. Denne vilde dog have været aldeles betydningsløs, naar Godsejerne ikke havde formaaet at hindre hvilkensomhelst Flytning, og det kan ej heller have været Meningen, at de skulde i saa Henseende staa magtesløse overfor Befolkningen.

Det er værd at lægge Mærke til et Reskript af 2. April 1701, efter hvilket den nys udkomne Forordning af 19. Februar 1701 blev anvendt for at forhindre endeel unge Mennesker fra at flygte ud af Landet, hvad de forsøgte paa ved Efterretningen om Landmilitsens Gjenindførelse.

Forordningen af 19. Februar 1701 opstiller som en almindelig Regel, at Enhver af Bondestanden, der havde været til Alters, altsaa havde opnaaet en dertil passende Alder, og vilde flytte, skulde have Skudsmaal, og at dette først kunde meddeles, naar Husbonden havde givet Vedkommende Afsked eller Pas, men man maa ikke oversee, at der for dem af disse, der ikke vare aftakkede Soldater eller Kvinder, endvidere udfordredes Husbondens »Tilladelse, at han maa flytte«. Professor Holm mener, at Godsejerne vel kunde give Tilladelsen, men ikke havde Ret til at nægte denne, med andre Ord, at denne Betin-

gelse for Flytning var intetsigende. Dette forekommer mig i og for sig at være urigtigt, thi det, man ubetinget har Ret til at tillade, maa man ogsaa have Ret til at nægte. Da Forordningen imidlertid aldeles tydeligt skjelner mellem dem af Bondestanden, der ikke behøvede Tilladelsen, og dem, for hvem den var betinget, skjønner jeg ikke rettere, end at man, efter almindelige Regler for Lovfortolkning, der fordre, at enhver Sætning i et Lovbud skal forklares saaledes, at den faaer Noget at betyde, ej kan være berettiget til at forklare dette Lovsted anderledes end, at Mandspersoner, fra den Tid de havde været til Alters og indtil de vare aftakkede som Soldater, ikke kunde flytte uden Husbondens Tilladelse, hvorimod alle andre Mandspersoner saa vel som Kvinder havde Flytningsfrihed, saa at der ej kunde nægtes dem Pas og Skudsmaal. Den indskrænkede Flytningsfrihed angik altsaa kun unge Mænd, der vare i en saadan Alder, at de kunde anvendes til Soldatertjeneste, hvilket temmelig tydeligt viser hen til, at det var Udskrivningen til Militsen, der havde foranlediget Indskrænkningen. At dette stemmede med de bestaaende Forhold, vil jeg senere faa Lejlighed til at paavise.

Forordningen af 8. Februar 1724 gjorde ikke anden Forandring heri end, at den bestemte Grændserne for den betingede Frihed til Flytning saaledes, at den begyndte med det 14. og endte med det 35. Aar, hvilket allerede var bestemt for Strølægderne og Krongodserne ved Forordningen af 30. December 1702 § 23. Denne Forandring maa være foranlediget derved, at det unge Mandskab afholdt sig fra den første Altergang for at undgaa den Tvang, der efter denne blev det paalagt i Henseende til Flytning og Soldatertjeneste, hvilket aldeles bestemt

fremgaaer af et Reskript dateret 11. April 1718 til samtlige Biskopper i Danmark.

Professor Holm anfører Forordningen af 30. December 1702 § 21 som et afgjørende Bevis for, at Godsejerne ej kunde forhindre en Flytning, men Forordningen turde være at give en anden Forklaring end den, Professoren vil indrømme. Dens Hensigt var at hæve en opstaaet Tvivl om, til hvilket Gods en vornedfri Tjenestekarl skulde betragtes som henhørende, naar han havde opsagt sin Tjeneste paa et og antaget Tjeneste paa et andet Gods, hvornæst det hedder, at den, der hindrer en saadan Karls Flytning, skal straffes efter Lovens 3—19—9. Det forudsættes altsaa, at en ulovlig Handling bliver begaaet ved en slig Hindring, thi kun en saadan kan være Gjenstand for Straf, men i de Tilfælde, at en lovlig Flytning kun kunde skee med Godsejerens Tilladelse, var Nægtelse af en saadan ikke nogen strafbar Handling. Lovens 3—19—9 bestemte kun Straf, naar en Tjenestekarl, der vilde flytte efter lovlig Opsigelse, blev hindret heri af den Mand, i hvis Tjeneste han stod, og i saadan Anledning af denne «udførmes med Hug og Slag». Om man nu end kan sige, at Forordningen af 1702 udvider Lovstedet til at omfatte enhver anden ulovlig Handling, der lægger Hindringer i Vejen for en Flytning, følger deraf ingenlunde, at den ophæver Bestemmelsen i Forordningen af 19. Februar 1701 om, at der i visse Tilfælde udfordres Godsejernes Tilladelse til Flytning.

At Forordningen af 19. Februar 1701 hverken aldeles eller tildels blev ophævet ved Forordningen af 30. December 1702, sees af den Forordning af 27. Marts 1725, hvoraf Professor Holm i sin Afhandling Pag. 602 meddeler et Uddrag, og at den ej heller senere er ophævet i Frederik

den Fjerdes Tid, fremgaaer af Forordningen af 5. Marts 1731[1].

Det Skudsmaal, der er optaget i Afhandlingen Pag. 613, nævner vel Intet om Tilladelse til Flytning, men godtgjør egentlig ikke Andet end, at Vedkommende har ønsket et Afskedspas, og at Godsejeren har meddelt dette. Professor Holm anseer vel Skudsmaalets Form for at være saa afgjørende, at der af dette kan udledes et Bevis for, at Godsejeren ej har kunnet nægte sit «Pasbord», men dette vilde dog være at tillægge ubekjendte Mænd blandt den Tids Godsejere vel megen Omsigt og Nøjagtighed i juridisk og stilistisk Henseende.

I Professor Holms Afhandling lægges megen Vægt paa en Udtalelse fra hin Tid af tre Medlemmer af Kongens Raad, som efter deres Stilling maatte være kjendte med Forholdene, og som have yttret, at Godsejerne vare uberettigede til at nægte hvilken som helst Flytning. Der siges nemlig: «At Bønderkarlene begive sig fra et Sted til et andet er ingen Effekt af Landmilitsens Afskaffelse; thi saadant stod dem frit for ogsaa i den Tid, Militsen bestod. Naar Karlen kun lovlig opsagde sin Tjeneste, kunde hans Herre ikke med nogen Ret nægte ham sit Pas.»

Ligeoverfor den Betydning, som Professor Holm vil tillægge denne Udtalelse, skal jeg anføre Generalprocureur

---

[1]) Forordningen af 30. December 1702 § 21 synes iøvrigt nærmest at maatte forklares saaledes, at den blot gaaer ud paa at fastsætte, til hvilket Lægd en Tjenestekarl skal betragtes som henhørende paa den Tid Forordningen emanerede, men har Intet at gjøre med fremtidige Flytninger. Dette bestyrkes ved Forordningen af 4. Februar 1733 § 23, hvor en tilsvarende Bestemmelse findes for den Landmilits, som da blev oprettet.

Stampes Erklæring herom, der gaaer i modsat Retning, og han var sikkerlig dog en lige saa god Lovfortolker som nogen af de Paagjældende.

Den omhandlede Udtalelse forekommer i en Betænkning af 12. September 1732, der er optaget i Skriftet Mnemosyne 2. Del, Pag. 111, men Betænkningen findes alene meddeelt i Udtog, og da den derhos staaer i Strid med de samme Mænds Yttringer i et Forslag, som de havde indgivet den 26. August næstforhen om en Forandring i Forordningen af 5. Marts 1731, tør man ikke tillægge den overvejende Betydning. Forslaget findes i samme Skrift Pag. 100, og det gaaer blandt Andet ud paa, at der skulde gives Lovskraft for en Bestemmelse om, at en Godsejer ikke kunde nægte en Bondekarl Pas, naar han ej formaaede at skaffe ham Underhold, Tjeneste eller en Gaard, og ej heller i det Tilfælde, at han behandlede Karlen med utilborlig Haardhed. Det erkjendes altsaa, at en Godsejer i Henhold til Forordningen af 5. Marts 1731 ubetinget havde Ret til at nægte en Flytning, og at det var denne Ret, som man nu tilraadede indskrænket. Naar man gjennemgaaer Forordningen af 5. Marts 1731, vil man see, at denne med Hensyn til Flytningsfriheden ikke fastsætter Andet, end at Forordningen af 19. Februar 1701 om Pas og Skudsmaal skulde overholdes paa samme Maade som hidtil, uanseet, at Landmilitsen var ophævet, og Meningen af Forslaget af 26. August 1732 har altsaa været udtrykkelig at indskrænke sidsnævnte Forordnings Bestemmelse om Flytning saaledes, at der for Nægtelse af et Pas skulde være en rimelig Grund, og som en saadan ansaaes den Omstændighed, at Godsejeren havde Brug for vedkommende Karl og kunde sysselsætte ham paa den Maade, der efter Tidens Anskuelse var passende for en Bondekarl.

Den tilsyneladende Modsigelse, der findes i Forslaget af 26. August 1732 og Betænkningen af 12. September samme Aar, maa sikkerlig hidrøre fra en Misforstaaelse af Meddeleren i Mnemosyne, og det er der saa meget mere Grund til at antage, som de i Betænkningen forekomne Meningsyttringer staa i bestemt Strid med det Aktstykke, der nedenfor vil blive meddeelt, og som blev Grundlaget for Forordningen af 5. Marts 1731. Naar det forholdt sig saaledes, som siges i Betænkningen af 12. September 1732, at Pas og Skudsmaal ikke kunde nægtes, medens Landmilitsen var paabuden, kunde det ej heller nægtes, efterat Forordningen af 5. Marts 1731 var traadt i Kraft, da denne Forordning, som alt bemærket, blot henviser til Forordningen af 19. Februar 1701, og naar Godsejeren ingen Ret havde til at nægte Pas, var der Intet, som i saa Henseende kunde være Gjenstand for Begrændsning, men derpaa er det jo, at Forslaget af 26. August 1732 gaaer ud.

Naar man lægger Mærke til, hvorledes Lovgivningen ifølge Anordningerne om Landmilitsen bestandig havde Øje for Nødvendigheden af, at Godserne ikke bleve blottede for Mandskab til Jordernes Dyrkning, vil man finde det naturligt, at Ophævelsen af den Tvang, som Forordningerne af 19. og 22. Februar 1701 lagde paa Bondestanden, og som hidtil kun havde faaet Betydning gjennem Landmilitsen, fremkaldte Usikkerhed med Hensyn til Landbedriften, og at man, da Militsen blev ophævet ved Forordningen af 30. Oktober 1730, ansaae det for nødvendigt at træffe Foranstaltninger for at hæmme de deraf følgende Ulemper. Conseilet indgik derfor til Kongen med en Forestilling, hvori blandt Andet siges: »Det er bekjendt, at Vordnedrettigheden, førend Landmilitsen blev indrettet,

udi Sjælland, Laaland og Falster bestandig stod ved Magt. og at enhver Bonde, som var født paa Landet, maatte deles til sin Fødestavn og ej derfra uden Husbondens Villie bortvige, og ihvorvel Eders Majestæts Højsalige Hr. Fader, efterat Landmilitsen var etableret, for at opmuntre det unge Mandskab, ved Forordningen af 21. Februar 1702 ophævede samme Rettighed, saa forfaldt dog Mandskabet ikke aleneste i Sjælland og de Lande, hvor der var Vornedrettighed, men endogsaa i de andre Provindser, som derfor var befriet, i lige saa stor om ikke større Tvang, efterdi Mandskabet, som var paa Godset, tildeels blev enrolleret og tildeels anført og optaget som Reserve, hvorover de hverken turde flytte fra Lægdet eller sig derfra bortsnige, og var altsaa ikkun Navnet af Vornedrettigheden ophævet, men i Gjerningen og i sig selv blev Mandskabet mere bundet, end det nogensinde tilforn havde været.

Som nu Eders Kongelige Majestæt allernaadigst har ophævet Landmilitsen og derfor saavel denne anførte sidste Tvang som og Vordnedrettigheden, siden derom ej Noget i Forordningen om Landmilitsens Ophævelse er bleven meldet, bortfalder, saa er Mandskabet derover sat i saadan Frihed, at de kunne opsige deres Tjeneste og flytte fra Godset, naar de ville sætte sig i Kjøbstæderne, ja vel ogsaa rejse reent af Landet, uden at Nogen dem sligt kan formene. Men da dog alligevel en stor Deel af Bøndergodset formedelst de forbigangne Tiders Besværligheder og Fataliteter ligger øde, og derimod de Proprietairer, som ikke have Evne og Formue at føje og understøtte Bonden saaledes, som han det endog imod Billighed forlanger, over saadan det unge Mandskabs Frihed vilde blive højst forlegen for at faa de ledige Gaarde besatte, saa vil deraf nødvendig følge, at Landet paa mange Steder vil blive

liggende udyrket og baade en stor Deel af Jordegodsets Ejere omsider maa gaa fra deres Gaarde og i Bund og Grund blive ruinerede, saa og at Eders Majestæt Selv paa sit eget Gods vil finde stor Besværlighed ogsaa derved som ellers i Almindelighed tage mærkelig Skade i sine sikkreste Revenuer, nemlig de af Jordegodset faldende considerable og faste Contributioner.»

Paa Grund heraf foreslog Conseilet, at Kongen «ved en allernaadigst Forordning lader paabyde og befale, at ingen Bonde eller Bondekarl uden sin Husbondes eller Proprietairs rigtige Pas, Afsked eller Følgeseddel samt vedbørligt Skudsmaal, hvormed i Følge den Kongelige om Pas og Skudsmaal udgivne Forordning af 19. Februar 1701 skal forholdes, maa bortflytte eller begive sig fra Godset, hvor han boer eller tjener, og skulde Nogen herimod handle og uden saadant Pas og Skudsmaal understaa sig at bortrejse og vige fra Godset, da maatte han, efterat paa ham som en Rømningsmand var taget Dom, strax, hvor han findes, paagribes og igjen til Godset, hvor han hjemme hørte, henføres, da ogsaa Rettens Betjente, naar dennem en saadan Dom forevises, skulle være Vedkommende dertil i alle Maader behjælpelige. Dog maatte det ingenlunde være Mandskabet formeent at træde i Hans Majestæts Tjeneste til Lands og Vands, naar de ikkun i alle Maader den Kongelige Forordning af 15. December 1730 efterleve.»

Dette Forslag blev billiget af Kongen, og derefter udkom Forordningen af 5. Marts 1731, der, som man vil see, nøje følger Forslaget, idet Forordningen dog gaaer videre end dette i den Tvang, der paalægges Bondestanden.

Af Foranførte er det klart, at man i Aaret 1731 i Regjeringen antog, at Stavnsbaandet var en ligefrem Følge af Landmilitsens Indførelse, og at det altsaa havde hvilet

paa Bondestanden i næsten hele Frederik den Fjerdes Regjeringstid. Her er ikke Spørgsmaal om den rette Forstaaelse af et Lovbud, om hvilket der kunde være forskjellige Meninger, her foreligger et Vidnesbyrd fra hin Tid om et Factum, som dengang maatte være almindelig bekjendt. At det daværende Conseil skulde have fejlet i et saadant Hovedpunkt, kan ikke forudsættes, og jeg maa baade derfor og efter det forhen Udviklede slutte mig til den tidligere antagne Mening om, at Stavnsbaandet er af Hensyn til Landmilitsen indført i Aaret 1701. Forordningen af 5. Marts 1731 har derimod udvidet det ved paa den personlige Frihed at lægge et Baand, der ikke stod i Forbindelse med Landets Forsvarsvæsen.

I Frederik den Fjerdes Tid var Stavnsbaandet dog indskrænket til at hvile paa Befolkningen i højst en Snes Aar, hvilket forøvrigt kunde være trykkende nok. Senere blev det langt haardere for Bondestanden, medens derimod Godsejerne ved samme opnaaede en betydelig Magt over Befolkningen. Saavel dette, som at denne Magt i flere Retninger blev misbrugt, har jeg søgt at paavise i et af mig for flere Aar siden udgivet Skrift «Optegnelser om Gisselfeld», men herpaa skal jeg ikke nu indlade mig, da Tiden efter 1730 ligger udenfor denne Undersøgelses Omraade.

Da det imidlertid i Professor Holms Afhandling bestemt udtales, at Stavnsbaandet først blev paalagt Bondestanden ved Forordningen af 4. Februar 1733, kan jeg ikke afholde mig fra at tilføje et Par Ord om denne Forordning.

Som bekjendt blev Landmilitsen gjenindført ved bemeldte Lovbud, i hvis Præmisser det hedder, at Kongen vil have en Milits oprettet uden at besvære Mandskabet

med «nogen Slags Trængsel, som det under den forrige Landmilits havde udstaaet». Den skulde altsaa være mindre besværlig for Mandskabet, end den havde været i Frederik den Fjerdes Tid, følgelig vilde det, mildest talt, see højst forunderligt ud, hvis Kongen i den Forordning, der indledes saa lovende for Bondestanden, havde paalagt denne en forhen ukjendt Tvang af indgribende Betydning, men det har han efter min i det Foregaaende udviklede Opfattelse af Forholdene heller ikke gjort. Forordningen af 4. Februar 1733 er egentlig blot en Gjentagelse af de ældre Udskrivningslove, gjengivne i en bedre Redaktion og lempet efter de bestaaende Forhold. Det er ej heller et tomt Ord, naar det i Indledningen siges, at Lovgiveren tilsigter at fjerne Mangler, der fandtes ved den ældre Milits, thi Forordningen indeholder flere for Bondestanden heldige Bestemmelser, blandt andre den, at Godsejerne ikke paa deres Jordegodser kunde tilbageholde en Karl, med mindre de formaaede at skaffe denne en passende Tjeneste, saaledes som Conseilet i det ovenfor nævnte Forslag af 26. August 1732 havde indstillet.

Noget Andet er det, at Kongens gode Hensigt med denne Forordning ikke blev opnaaet.

Endnu et Par Ord om Frederik IV's Forhold til den danske Bondestand.

Af

E. Holm.

Det Angreb, Etatsraad Rasmussen i den foran staaende Afhandling har rettet imod Hovedpunkterne af min Afhandling i 4de Bind af Historisk Tidsskrifts 5te Række om Frederik IV's Landmilits, rokker, saavidt jeg formaar at se, ikke i mindste Maade Rigtigheden af de Meninger, jeg der har udtalt. Dette vil jeg søge at godtgjøre, idet jeg skal fatte mig i saa stor Korthed som muligt. Hvor meget jeg end vilde have ønsket, at det havde kunnet ske under en anden Form, er det mig kjært at faa Lejlighed til yderligere at støtte min Opfattelse ved flere nye og vægtige Vidnesbyrd.

Det drejer sig, som man har set af min ærede Modparts Artikel, for det første om det Spørgsmaal, hvor vidt Frederik IV havde lagt Retten til Soldaterudskrivningen i selve Godsejernes Hænder.

Den Mening, jeg i min ovennævnte Afhandling fremsatte herom, var, at selv om der faktisk undertiden var blevet indrømmet Proprietærerne Lejlighed til at raade over, hvem der blev Soldat fra deres Gods, og uagtet der

ganske vist oftere ved Udskrivningen blev taget Hensyn til Godsernes Tarv og altsaa derved ogsaa til Herremændenes Ønsker, saa havde Kongen aldrig villet lægge Udskrivningen i deres Hænder, men vedkommende Officerer og Sessioner havde altid været eller kunnet være de egentlige bestemmende[1]).

Etatsraad Rasmussen har, som man ser, en helt modsat Opfattelse, nemlig den, der før min Afhandlings Udgivelse siden Riegels ene har havt Gyldighed i vor nyere Litteratur. Han mener, at, saaledes som Forholdene havde udviklet sig allerede i Frederik IV's Tid, synes det klart, at Valget af Soldater maatte tilkomme Godsejerne, dog med Forpligtelse til at stille brugbare Folk (S. 582). Vistnok indrømmer han mig, at de ikke havde denne Ret ved den første almindelige Udskrivning 1701 (S. 583); men dermed ere ogsaa hans Indrømmelser udtømte, og han paastaar, at Forordningen af 30te Decbr. 1702 § 12 Art 8 ganske gjør det af med min Mening. Saa vidt jeg kan se, er det det eneste bestemte Modbevis, han opstiller mod mig.

Altsaa! Udskrivningen 1701 skal være baade den første og den sidste under Frederik IV, som ikke laa i Herremændenes Hænder. Men nu den næste store almindelige, den af 1710! Med Hensyn til den har jeg i min Afhandling (S. 548) nævnet en Sessionsplakat for Fyens Stift, som tilholder «alle Lægsmænd, Husmænd, Inderster, unge Karle og Drenge at møde udi Odense 26. Maj, hvor Sessionen til de dygtigste deraf at enrollere var berammet». Jeg har fremdeles netop i Anledning af denne Sessionsplakat anført et Andragende fra Godsejerne paa Langeland,

---

[1]) S. 557 med Note.

hvori de bade om, at Sessionen maatte blive holdt i Rudkjøbing for deres Øs Vedkommende, ellers vilde ikke mindre end 700 Mennesker blive nødte til fra Langeland at rejse til Odense. Kan der tænkes noget mere slaaende Vidnesbyrd om, at der ved denne Lejlighed er holdt en virkelig Session over hele det udskrivningspligtige Mandskab? Hvorledes knækker min ærede Modstander den Nød? Han gjør ganske simpelt ikke det ringeste Forsøg derpaa, thi han omtaler aldeles ikke dette Sted.

Jeg maa her gjøre en mere almindelig Bemærkning. Hvor megen Højagtelse jeg end har for Etatsraad Rasmussens Dygtighed og Indsigt i vore ældre Landboforhold, og hvor meget jeg end skjønner paa den urbane Form, han har givet sin Polemik imod mig, saa tror jeg at have Ret til at beklage mig over, at han har skrevet sin Artikel uden blot nogenlunde omhyggelig at have læst min Afhandling igjennem. Paa anden Maade kan jeg i det mindste ikke forklare mig, at han lader det meste af det uomtalt, hvorpaa jeg har bygget min Opfattelse. Det er næsten, som om han har opfattet det hele som et Lovfortolkningsspørgsmaal og saa overset den umaadelige Vægt, der maa lægges paa de bestemte historiske Kjendsgjerninger og samtidige klare Vidnesbyrd.

Men selvfølgelig fastholder jeg af al Magt disse. Som jeg gjør det ved det nys nævnte Træk, saaledes maa jeg kræve, at man ikke glemmer den Række Beviser for, hvordan den faktiske Tilstand var, som haves i samtidige Udtalelser om Officerernes eller Sessionsherrernes alvorlige Indgriben i Udskrivningen og Herredømme over denne, ogsaa ved de idelig forekommende Suppleringer i det enkelte af Mandskabet, naar, som det hed, Lægder bleve vakante. Det er saaledes tydelige Vidnesbyrd i den Ret-

ning, naar den i disse Forhold saa yderst sagkyndige Gehejmeraad Otto Krabbe i December 1706 skrev i en Betænkning: «Enhver Officer i sit District kjender alle de unge Karle, som derudi findes, thi de have selv altid udset og taget af de bedste i Stedet for de afgaaende», naar i det samme Aar en Del jydske Bønder klagede over, at en Krigskommissær, der ledede Sessionen der, lod sig bestikke med Hensyn til, hvem han fritog for Udskrivningen, eller naar Medlemmer af Kristian VI's Konselj 1732 talte om, at nu efter Landmilitsens Ophævelse «enhver Proprietarius ikke behøver at frygte for, at nogen Officer borttager fra ham den bedste og til en Gaard tjenligste Karl, naar ikkun hans Statur og Ansigt staar ham an». Til disse Steder, af hvilke Etatsraad Rasmussen ikke omtaler et eneste, kan endnu tilføjes et Træk af Stiftamtmand Jørgen Bildes Udtalelser om Tilstanden i Jylland 1730. Idet han her vil tilraade at ophæve Landmilitsen, skriver han blandt andet: «Ingen Proprietarius kan frelse en Karl for med Tiden at kunne tage et Sted (d. v. s. en Fæstegaard). Thi allernaadigste Forordning tillader Officererne at tage den bedste Karl, altsaa dependerer Karlene af Underofficerernes Angivelse til Officererne og af Officerernes Godtbefindende, hvem de vil tage, som gjærne udfalder paa den, som kunde have samlet noget» [1]).

Jeg tror, at enhver uhildet Læser vil indrømme, at slige Steder klart vise, hvor lidt Udskrivningen i det hele kunde siges at være lagt i Herremændenes Hænder. Jeg maa gjøre gjældende, at hvis dette virkelig havde været Tilfældet, da kunde det blot paahvile dem at stille en krigsdygtig Rekrut til Sessionen. Denne maatte naturligvis

[1]) Danske Samlinger 4de Bind S. 201.

have Ret til at kassere Rekrutten, hvis han var ubrugelig; men den kunde ikke have Ret til, saafremt han var antagelig, da at paastaa, at der var andre mere brugelige paa Godserne, som den krævede fremstillede. Det er imidlertid netop det, man kan se idelig er paa Tale ved Sessionerne, idet Officererne paastaa, at de dygtigste Karle skjules for dem. Kongen selv fastsatte derfor som Støtte for Officererne ved Forordningen af 27. Marts 1725, at «naar en Proprietarius lovligen kan overbevises, at han haver bedre Karle end de, han for Sessionen præsenterer... skal han af Sessionen tilfindes at give i Mulkt en halv Rigsdaler om Dagen, indtil han skaffer en bedre Karl tilstede». Saa lidt havde Proprietærerne altsaa, hvad Etatsraad Rasmussen vil hjemle dem, det frie Valg; de skulde fremstille de dygtigste.

Men, siger min ærede Modpart formodentlig: det hjælper altsammen ikke noget, jeg har Lovens Ord for mig, og saa peger han paa Forordningen af 30. December 1702 § 12 Art. 8. Ja, for det første, saa kunde det lidet nytte, hvad der stod i Forordningen, naar Forholdene med Regeringens Samtykke udviklede sig paa en helt anden Maade. Og dernæst, hvad staar der saa endelig i denne Paragraf? Den lyder ordret saaledes: «Udi saadanne vakante Læg, som saaledes paa nogens Gods findes, maa Officererne lade efterse, hvilke der er dygtigst til at enrolleres[1]), og findes der ingen dygtig i de vakante Læg, da i næste Læg i Sognets eller Herredets Kompagnis Distrikt, for saa vidt der er lagt i Læg sammen udi en samlet Lægsrulle. Men paa deres Gods, som ej har nogen va-

[1]) Etatsraad Rasmussen begaar den ikke uvæsentlige Unøjagtighed, at han citerer dette (S. 583) saaledes, at Officererne maatte undersøge, om der fandtes dygtige Soldater.

kante Læg, maa Officererne ingenlunde lade inkvirere, for ikke at foraarsage de beholdne Karle i Læggene nogen Frygt at flytte i ulovlig Tid fra et Sted til et andet.»

Hvorledes, maa man vel spørge, kan min ærede Modpart paaberaabe sig denne Paragraf? Den vidner jo soleklart om, at Officererne havde Ret til, naar et Soldaternummer blev ledigt, at undersøge i vedkommende Læg og undertiden i de tilstødende, hvem der var dygtigst til at udfylde den tomme Plads, altsaa netop om, hvad jeg har paastaaet, at de havde Ret til at udtage, hvem de vilde. Føje vi nu hertil, hvad der staar i samme Forordnings § 3[1]) om Fremstillingen af samtlige unge Karle fra Godset i samme Herred for Sessionen, naar en Plads blev ledig derved, at en Soldat fik en Gaard i Fæste, skulde jeg mene, at det er mig, ikke Etatsraad Rasmussen, hvem Forordningen giver Ret.

Etatsraaden holder sig imidlertid til den sidste Del af Paragrafen. Men man ser, at det aldeles ikke er af Hensyn til nogen Godsejerret, at det formenes Officererne at inkvirere paa de Godser, der ikke havde vakante Læg. Det er alene for ikke at indjage Karlene en unødvendig Frygt for Udskrivning, unægtelig en højst naturlig Bestemmelse, saa meget mere som Officererne, saa snart der

---

[1]) Se min Afhandling S. 541. Det er ved denne Paragraf værdt at se, at den nøje stemmer overens med Forordn. af 28. Febr. 1705 § 25 for den norske Milits' Vedkommende, et Vidnesbyrd foruden flere om, at Ordningen af Udskrivningen i begge Militser i Grundtrækkene var den samme. Ingen er hidtil faldet paa at tro, at Godsejerne i Norge havde Udskrivningsret. En anden Sag er det, at det hele Spørgsmaal om Forholdet imellem Sessionerne og Godsejerne maatte faa langt mindre Betydning i Norge end i Danmark, hvor Godserne havde langt større Udstrækning. Jvfr. angaaende den norske Milits nedenfor S. 606.

blev en Plads ledig, havde Ret til at foretage Undersøgelsen.

Al Sandsynlighed er nu for, at Officererne og Sessionsembedsmændene slet ikke have overholdt denne Forskjel, men støttet sig til Instruxen af 21. Marts 1702 for de forskjellige Landkommissærer, der ledede Sessionerne. Denne siger nemlig i § 4: «Enhver af Obersterne skal ved sine underhavende Officerer lade tegne, hvad dygtige Karle i Læggene findes, som ej nu ere enroulerede, og Landkommissæren en Fortegnelse derpaa regimentsvis tilstille til Efterretning udi Sessionerne.» Under alle Omstændigheder have de stedfundne Undersøgelser om Landbefolkningens krigsdygtige Tilstand havt et betydeligt Omfang. Foruden de ovenfor citerede Ord af Otto Krabbe 1706 kan her mindes om en Indberetning fra Amtmand J. Gersdorf i Kalø Amt, hvori han siger, at han endog foruden de holdende Sessioner ofte har i Amtet kompagnivis foretaget Interimspræsentationer for derved efter Inkvisition at udsøge det dygtigste Mandskab (23. Januar 1711). Jeg skal for at afværge Misforstaaelse tilføje, at her ikke er Tale om Krongods. Amtmanden hørte med til Sessionsembedsmændene. Hvor betegnende i en lignende Retning er det ikke ogsaa, naar en Oberst Hegemann i en skarp Klage over Proprietærernes Forsøg paa ved falske Fæstebreve at holde en Del af Karlene borte fra Sessionerne, skriver (12. Juni 1712): «Ich habe an meinem pflichtschuldigsten Fleisz hierunter nichts ermangeln lassen; allein von denen, durch der Chefs der Compagnien mir ertheilten Nachrichten, und der von mir durch die Unterofficier gethanene Untersuchung, auf meiner verfassten Liste der verhandenen tüchtigen Mannschaft

habe wenige zum Vorschein bekommen, viel weniger erhalten»[1]).

I min Afhandling om Landmilitsen ytrede jeg den Formodning, at Opfattelsen af Herremændenes Udskrivningsret under Frederik IV var kommen ind i vor Historie som en af de mange løse Paastande, Riegels's Skrifter vrimle af. Jeg har faaet denne Opfattelse fuldstændig stadfæstet ved flere Vidnesbyrd. Det har saaledes Interesse at se General Gähler i en Oversigt, han 1763 har affattet om de forskjellige Udskrivningsanordninger, stærkt fremhæve det som noget nyt ved Forordningen af 4. Februar 1733, at den lagde Udskrivningen i Herremændenes Hænder[2]). Men større Vægt have Udtalelserne om denne Sag af den store Landbokommission fra Slutningen af Aarhundredet. Jeg har i min flere Gange nævnte Afhandling omtalt, at denne Kommissions Medlemmer fejlagtig have fulgt Stampes Opfattelse af, at Stavnsbaandet allerede skrev sig fra Frederik IV's Tid. I Modsætning dertil vil jeg her fremhæve, at de have set rigtig paa Udskrivningsspørgsmaalet. Idet de i den store Forestilling, der ligger til Grund for Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse (20. Juni 1788), ville give en Udvikling af, hvorledes Bondestandens Kaar i Løbet af Aarhundredet vare blevne forværrede, fremhæve de udtrykkelig den uheldige Indflydelse, Kristian VI's Forordning af 4. Februar 1733 havde havt ved at overlade Udskrivningen til Herremændene. De gjøre netop opmærksom paa den af mig anførte Bestemmelse af Forordningen af

[1]) Justitsministeriets Aflevering 164, Skab 8, Ltr. Y, Nr. YY. Man ser, at Obersten ikke var nogen stor tysk Stilist; men Meningen er klar.

[2]) Fascikel, betitlet Landetaten i Gehejmearkivet, Samlingen Mallingiana.

30. December 1702 § 3 som Vidnesbyrd om, at Proprietærerne ikke havde havt en saadan Ret i Frederik IV's Tid[1]). Denne Udtalelse af Mænd som Luxdorph, C. D. Reventlow, Colbjørnsen o. a. er kun 7 Aar ældre end Riegels's Udkast til Fjerde Frederiks Historie, hvor den urigtige Fremstilling af Forholdet staar.

Medens jeg selvfølgelig kun nævner dette sidste som en Slags litterærhistorisk Oplysning, haaber jeg, at hvad jeg ellers har anført, vil være tilstrækkeligt til at godtgjøre, at min ærede Modpart ikke har formaaet at anføre noget, der i ringeste Grad rokker min Opfattelse af Forholdet imellem Officerernes og Sessionernes Stilling til Proprietærerne under Frederik IV og dermed af Udskrivningens Ordning i denne Tid.

Det andet Hovedpunkt, som Etatsraad Rasmussen har rettet sit Angreb imod, er min Paastand om, at Stavnsbaandet først blev indført ved Forordningen af 4. Februar 1733. Naar min Modstander her (S. 583) begynder med den Bemærkning, at det i og for sig maatte gjælde for en nødvendig Følge af Godsejernes Pligt til at skaffe Soldater til Landmilitsen, at de ogsaa maatte have en Magt over Befolkningen, som gjorde det muligt for dem at efterkomme Forpligtelsen, da skal jeg blot spørge om, hvorledes han da kommer ud af det med Forholdene i Norge, hvor Godsejerne nøjagtig havde samme Pligt[2]).

---

[1]) Denne Forestilling findes i de under Kirke- og Undervisningsministeriet forenede Arkiver.

[2]) Se f. Ex. Forordningen af 28. Febr. 1705 §§ 24 (der *mutatis mutandis* ordret svarer til Forordningen for den danske Landmilits af 30. December 1702 § 1), 35 og 36.

Skulle vi virkelig maaske faa en ny Lære om, at der paa denne Tid var et Stavnsbaand i Norge?

Men lad os gaa noget nærmere ind paa selve min ærede Modparts Opfattelse af Ordningen. Han er enig med mig i, at den Mening, der i en Række Aar har havt Gyldighed, at Stavnsbaandet var indført 8. Februar 1724, er urigtig, men idet han nu skal paavise dets Oprindelse, fremsætter han en ganske ny Mening, at det nemlig skriver sig fra Forordningen om Skudsmaal og Passer af 19. Februar 1701. Det er ingenlunde, som man skulde tro af Forfatterens Yttringer, mig alene, der har ment, at denne Forordning ikke gav Herremanden Ret til at nægte den Bondekarl, der sagde op paa lovlig Maade, Pas til at flytte fra hans Gods. Dette har nemlig været den almindelige Mening. Jeg henviser til Mandix, Jens Møller og Bergsøe. Der er næppe nogen, som har tænkt over Spørgsmaalet om Stavnsbaandets Oprettelse, uden at han har overvejet den nævnte Forordnings Ord; men Etatsraad Rasmussen er den første, der saaledes bestemt har forklaret Forordningen paa denne Maade. Det er sikkert meget uforsigtigt af ham. Idet jeg af Hensyn til det efterfølgende aftrykker i nedenstaaende Note, hvad der vedkommer os af Forordningen[1]), skal jeg minde om, at hvad der efter min ærede

[1]) Vi anordne og befale allernaadigst, at ingen Præst overalt her udi vort Rige Danmark maa meddele nogen, det være sig Mands- eller Kvindesperson, som har været til Alters, noget Skudsmaal, med mindre Personens rette Husbond først har under sin Haand og Segl meddelt den samme sin Afsked, Pas eller Følgeseddel... og skal Husbonden først derpaa skrive Personens Afsked, Pas og Tilladelse, at han maa flytte med videre, og derhos gjøre en skriftlig Begjæring til Sognepræsten paa Stedet, at han vil meddele Personen sit Skudsmaal .... Iligemaade ville Vi og allernaadigst have anbefalet, at ingen Rytter eller Soldat, som er aftakket og sig paa Landet haver nedsat, maa tillades at flytte fra

Modparts Mening skal lægges Vægt paa i denne, er, at der for almindelige Mandspersoner af den tjenende Klasse[1]) i Forordningen nævnes «Tilladelse, at han maa flytte», foruden, hvad der siges om den Begjæring, Husbonden skulde rette til Præsten om at paategne hans Skudsmaal, medens det om aftakkede Ryttere og Soldater samt om Kvindespersoner kun siges, at de skulle have Husbondens Begjæring til Præsten om at meddele dem Skudsmaal. Etatsraad Rasmussen paastaar derfor (S. 589), «at Mandspersoner, fra den Tid de havde været til Alters og indtil de vare aftakkede som Soldater, ikke kunde flytte uden Husbondens Tilladelse, hvorimod alle andre Mandspersoner saavel som alle Kvinder havde Flytningsfrihed, saa at der ej kunde nægtes dem Pas og Skudsmaal». Man ser, at Stavnsbaandet her skal fremkomme, idet der ikke var Flytningsfrihed i Tiden fra den første Altergang indtil Afskedigelsen fra Krigstjenesten.

Men denne Bygning ramler uheldigvis sammen, saa snart man rører ved den. Allerede den Forskjel er paafaldende, som der skal gjøres paa, at den ene kun maa flytte med Husbondens Tilladelse og dertil føjede Begjæring til Præsten, og de andre kun efter Husbondens Begjæring. Hvor staar det i Forordningen, at Husbonden mindre kunde nægte de sidste sin Tilladelse end de første? Hvem siger, at han overfor de almindelige Mandspersoner mere havde Ret til at gjøre sin Begjæring til Præsten afhængig af, hvor vidt han vilde tillade Flytningen, end

et Sogn til et andet, med mindre han ligeledes forsyner sig med Husbonden (paa hvis Gods han bor) hans Begjæring til Præsten, at han meddeler ham sit Skudsmaal. Paa samme Maade skal og forholdes med Kvindespersoner, som gaa fra en Tjeneste til en anden.

[1]) Det er ikke usandsynligt, at Etatsraaden har Ret i, at der herunder ogsaa maa indbefattes Husmænd og Inderster.

overfor de tidligere Soldater eller Kvindespersonerne? Der kan ingen Tvivl være om, at Forholdet i Virkeligheden er ens, saaledes som det tydelig ses af Ordet «ligeledes», der staar ved Bestemmelsen om Rytterens og Soldatens Pligt til at skaffe sig en saadan Erklæring fra Husbonden. Forordningen bruger kun et kortere Udtryk ved de sidste to Tilfælde, det er det Hele. Ved Datidens lidet omhyggelig[1]) affattede Sprog i Forordningerne kan dette ikke vække nogen som helst Forundring. Langt værre og virkelig meget slemt er det imidlertid, at Etatsraad Rasmussen har misforstaaet Ordene «ingen Rytter eller Soldat, som er aftakket osv.». Disse Ord kunne nemlig aldeles ikke gaa paa Landsoldaterne. For det første existerede Landmilitsen ikke, dengang denne Forordning blev udstedt, og selv om man vilde mene, at der kunde være hentydet til den, da Forordningen om dens Oprettelse blev udstedt tre Dage senere, saa viser Ordet Rytter klart, hvor vi ere henne. Thi dette Ord var netop som bekjendt Betegnelsen for det hvervede svære Kavalleri, og Rytterne adskiltes bestemt fra Dragonerne, af hvilke der elleve Maaneder efter Landmilitsens Indførelse blev oprettet Regimenter paa Ryttergodserne (jvf. den Forskjel, der stadig gjøres paa Dragonheste og Rytterheste). Netop Forbindelsen af Ordene Rytter og Soldat forekommer paa lignende Maade jævnlig tidligere, f. Ex. i Danske Lov 3—11—9; 5—3—34, 35, 37, 38; 6—4—8. Enhver véd, at der paa saadanne Steder

[1]) Man tænke f. Ex. paa, at i selve Forordningen om Landmilitsens Oprettelse af 22. Februar 1701 staar der ikke et Ord om, at Kjøbstadjorderne ikke maatte regnes med iblandt de Jorder, der skulde lægges i Læg. Og dog er det den sikreste Kjendsgjerning, at de ikke skulde medtages.

kun kan tænkes paa hvervede Soldater, og det er derfor hævet over enhver Tvivl, at det ogsaa er saadanne, Forordningen sigter til, naar den taler om aftakkede Ryttere og Soldater. Det fremgaar yderligere aldeles klart af Sammenhængen, idet der staar: «Ingen Rytter eller Soldat, som er aftakket og sig paa Landet haver nedsat». Man vil indrømme mig, at den sidste Del af denne Sætning aldeles ikke kan bruges om Landmilitsens Soldater, der slet ikke i deres Tjenestetid kom bort fra deres eget Sogn eller Herred. Der kunde netop være Grund til i Forordningen særlig at fremhæve de tidligere hvervede Soldaler, fordi de dannede en Hovedbestanddel af de Skarer af Løsgængere, der trak rundt i Landet, saaledes som man kan se af den af Etatsraad Rasmussen S. 585 citerede Kommissionsbetænkning, der laa til Grund for Forordningen. Jeg kan ikke andet end tillige gjøre opmærksom paa det i og for sig besynderlige i, at disse for deres Tilbøjelighed til Løsgængeri frygtede Personer skulde have havt lettere ved at faa Pas end de almindelige Mandspersoner, og at dette altsaa taler stærkt for min Opfattelse, at der ikke i Ordene «Tilladelse og Begjæring» kan lægges mere end i Ordet «Begjæring» alene for de aftakkede Rytteres og Soldaters Vedkommende.

Men sæt nu ogsaa det utænkelige, at der ved disse Ryttere og Soldater skulde være ment udskrevne Landsoldater, saa maa min ærede Modstander komme til Konsekvenser, som jeg tænker, ville skræmme ham selv, saa snart han bliver opmærksom paa dem. Det var jo nemlig langtfra alle tjenende Mandspersoner, som virkelig bleve udskrevne, saaledes ikke alle de, der vare Undermaalere eller havde Legemsbræk. Da saadanne Personer aldrig naaede at faa udtjent som Soldater, skulde altsaa efter Etatsraadens

Opfattelse Forordningen have paabudt, at de hele deres Liv igjennem vare afhængige af Godsejerens Tilladelse til at flytte, med andre Ord, de skulde være stavnsbundne Livet igjennem, medens de, der bleve Landsoldater, kun vare det, indtil de havde udtjent. Tror Etatsraad Rasmussen virkelig paa, at en Forordning har paabudt en saa oprørende Ulighed? Nej! Resultatet maa blive, at enten har Forordningen af 19. Februar 1701 indført, hvad vel ingen tror paa, et Stavnsbaand, der hvilede paa hele den tjenende Klasse, Kvinder saa vel som Mænd, hele Livet igjennem, eller den har været at forstaa saaledes, at Proprietæren kun kunde nægte Flytningstilladelse, naar Opsigelsen af Tjenesten fandt Sted i ulovlig Tid og paa ulovlig Maade.

Skjønt jeg mener hermed at have kuldkastet min ærede Modparts Lære om Stavnsbaandets Oprindelse, saa staar jo det Spørgsmaal tilbage, om jeg har havt Ret i at paastaa, at der i Frederik IV's Tid for alle ikke Vornede var Flytningsfrihed, naar de havde opsagt deres Tjeneste i lovlig Tid. Der kunde jo være sket Indskrænkning deri ved Militsens Indretning, saaledes som Stampe og andre have ment. Jeg har i den Henseende henvist til Forordningen af 30. December 1702 § 21 med dens Bestemmelse om Straf for dem, der hindrede de ikke vornede Karle fra at flytte i anden Mands Tjeneste, naar de lovlig havde opsagt deres Tjeneste. Man vil se, at Etatsraad Rasmussen ikke vil anerkjende Betydningen af denne Paragraf, idet han mener, man ikke derfra kan drage en Slutning til, at den ophævede Bestemmelsen i Forordningen af 19. Februar 1701 om, at der i visse Tilfælde udfordredes Godsejernes Tilladelse til Flytning (S. 590). Dette har jeg ondt ved at forstaa. Hvad mener Etatsraaden ved «visse Tilfælde»? Paragrafen taler tydelig nok om Karle i Udskrivningsalderen, der

flytte fra et Gods til et andet. Man kan fornuftigvis ikke overfor den gaa ud fra Forordningen af 19. Februar, da det, som vi have set, aldeles ikke er bevist, at denne Forordning havde ophævet Flytningsfriheden. Idet vi se os om efter Træk, der kunne oplyse om, hvordan Forholdet i saa Henseende var, møde vi Forordningen af 30. December, der visselig ikke ophæver Forordningen af 19. Febr. 1701, men indeholder et tydeligt Fingerpeg om, at denne ikke har givet Herremændene Ret til at nægte Pas.

At de nu virkelig ikke have havt denne Ret, og at der altsaa ej heller ved selve Oprettelsen af Landmilitsen er blevet indført noget Stavnsbaand, derpaa har jeg anført flere bestemte Beviser i Udtalelser fra Frederik IV's Tid af Embedsmænd, der havde med Landmilitsen at gjøre. (Se min Afhandling S. 602—604.) Men det er uheldigvis gaaet med dem som med mine vigtigste Beviser, hvad Spørgsmaalet om Udskrivningens Ordning angik, at Etatsraad Rasmussen aldeles ikke omtaler dem. Idet jeg for øvrigt henviser til min Afhandling, skal jeg her blot fremhæve den af mig nævnte Klage fra Amtmand Dyssel i Vendsyssel af 24. August 1705 over skammelige Misbrug af nogle Proprietærer. «Naar nogen af det unge Mandkjøn», hedder det her, «som ikke efter Eders kongelige Majestæts naadigste Forordning ad interim er præsenteret efter Sessionens Holdelse, enten vil eller haver fæst paa andres Gods, og de, som de fæster hos, lader begjære deres Pas, da i Stedet for Passets Meddelelse bliver der mange bevæbnede med Bøsser og Kaarde udsendte at paagribe dem med Vold og Magt, som saaledes fæste vil eller fæstet haver, at indføre dem paa Godset igjen, som forvolder, at den unge Almue vorder indkneben som Vorneder og Gevalt øvet.» Dette karakteristiske Udtryk, at Pro-

prietærerne ved at nægte Passet ulovlig vilde behandle Bønderkarlene som Vornede, har jeg mindet om, at en Krigskommissær i Jylland ogsaa har brugt i en Klage, han 30. Juni 1712 indgav til Kongen over, at Proprietærer nægtede Karle, der lovligen opsagde deres Tjeneste, Passer, og «gjør denne fri Provinses Folk saa godt som til Vornede». Jeg maa gjentage, at det er klart, at disse Embedsmænd ikke have kjendt noget andet Stavnsbaand end det, der knyttede sig til Vornedskabet.

Efter at jeg havde afsluttet mit Arbejde om Landmilitsen, har jeg senere under mine Studier til mit Værk om Danmark-Norges indre Historie fra 1660 til 1720 truffet paa en Sag, som er meget oplysende med Hensyn til det her omhandlede Spørgsmaal. I Februar 1716 indberettede Amtmand Hans Nansen og Krigskommissær Nissen til Kancelliet, at Grev C. D. Reventlow havde ladet to Karle, som tjente paa Hans Majestæts Ryttergods, borttage og faaet dem gjort til Soldater for sine Godser Frisenvold og Løjstrup, «ej tagende i Konsideration, at fornævnte to Karle Dagen før St. Hansdag i Anledning af den kongelige Forordning de Dato 30. December 1702 havde lovligen opsagt deres Tjeneste hos deres Husbønder og fæstet sig til tvende Rytterbønder». Sagen blev sendt til Grev Reventlows Erklæring, der blev afgivet af ham 10. Marts og gik ud paa, at «for at forskaane det unge Mandkjøn paa hans Gods for Enrollering har han hvervet for sine egne Penge 50 Karle, derimod det unge Mandskab paa Godset har forpligtet sig til ved Godset at forblive, indtil de enten til Hs. Majestæts Tjeneste eller til Gaardes Antagelse maatte behøves, og det til Tinge, hvilket de efter Loven, Pag. 667, bør fuldbyrde». Han hævdede derfor sin Ret til disse Karle; men Konseljet gav

8. April den Erklæring, at da det ved Tingsvidne tilstrækkelig var bevist, at Karlene i lovlig Tid havde opsagt deres Tjeneste paa Grevens Gods og taget Tjeneste andetsteds, havde han «ingen Føje til at pretendere dem ..... og burde anbefales dennem til Ryttergodset med forderligst at lade være følgagtige» [1]).

Som det her har sin Interesse netop at se den imellem Etatsraad Rasmussen og mig omstridte Forordning af 30. December 1702 nævnt som Støtte for de to Karles lovlige Flytning, saaledes ser man, at Konseljet fuldstændig godkjender Karlenes Paastand. Men om mulig endnu vigtigere er Grev Reventlows Erklæring. Hvorfor skulde han vel have sluttet en privat Kontrakt med Karlene om, at de skulde blive paa hans Gods, imod at han hvervede Soldater for dem, saafremt han havde havt nogen Ret til at nægte dem at flytte? Kan man tænke sig et gyldigere Bevis imod, at der existerede et Stavnsbaand dengang?

Min ærede Modpart vil ikke tillægge det nogen Vægt, at der i de af mig S. 613 nævnte Paspaaskrifter ikke findes Ordet Tilladelse, men derimod Udtryk, som passe med min Opfattelse, og han tror, at man i sligt ikke maa lægge Vægt paa Udtryk af Mænd, der vare lidet udviklede i juridisk og stilistisk Henseende. Det er muligt, at han kan have Ret heri, skjønt man skulde tro, at den Magt, han tillægger Godsejerne, vilde have fremkaldt en Form, hvori netop denne Magt var udtrykt, og at Godsejerne, hvor lidt de end vare Jurister eller Stilister, vilde have passet paa at bruge Udtryk, der stemmede med deres

---

[1]) Kancelliprotokol af 1716 S. 311, tilligemed Suplikprotokollen for samme Aar Nr. 5.

Myndighed. Men idet jeg har taget dette Punkt med som et Led, der ypperlig passer i den hele Kjæde, har jeg tillige gjort opmærksom paa, at Kristian VI's Ministre i deres Betænkning af 26. August 1732 udtrykkelig have udtalt, at det unge Mandskab havde havt Ret til at forlange Pas af Godsejerne, som disse vare forpligtede til at give, og derpaa kunde flytte til et andet Gods. Uheldigvis er det gaaet med dette Sted som med saa meget andet i min Afhandling, at det er blevet overset af min ærede Modpart.

Efter at vi hidtil næsten udelukkende have dvælet ved Vidnesbyrd, der vare samtidige med selve Landmilitsen, staar det endnu tilbage at omtale nogle Aktstykker fra Kristian VI's første Tid.

Etatsraad Rasmussen siger (S. 591) med Rette, at jeg har lagt megen Vægt paa en Udtalelse af Kristian VI's Konselj af 12. September 1732. Idet han anfører Hovedstedet af denne, kan han naturligvis ikke komme fra, at dette vidner stærkt imod ham; men han mener dog, at der maa ligge en Misforstaaelse af Meddeleren i Mnemosyne Jens Møller til Grund for de Uddrag af dette Aktstykke, hvorom her er Tale. Dette er aabenbart en vel dristig Antagelse. Selv om Jens Møller naturligvis kan udelade visse Dele af Aktstykker, som han meddeler, hvad jeg strax skal komme tilbage til, saa forvansker han aldrig. Jeg har havt Lejlighed til at se det ved adskillige af de Aktstykker, der findes i Mnemosyne. For at det Dokument, som her har Betydning, skulde faa en Mening, der passede til Etatsraad Rasmussens Opfattelse, maatte Jens Møller ikke have været ved sine fem, da han gjorde sine meget omstændelige Uddrag deraf. Men, siger Etatsraaden, der kan umulig have staaet, hvad Jens Møller angiver, thi det strider aldeles imod, hvad det samme

Konselj 17 Dage i Forvejen har skrevet i en Betænkning af 26. August. Nej, min ærede Modpart tager fejl, det gjør det ingenlunde, thi han har fuldstændig misforstaaet det sidstnævnte Aktstykke. I selve det Uddrag heraf, som Jens Møller har givet, staar der i god Overensstemmelse med Betænkningen af 12. September, at Proprietærerne tidligere havde misbrugt Landmilitsen til «tvert imod Loven og Forordningerne at true den uvittige Bondekarl at blive ved Godset og antage en øde Gaard, saafremt han ellers ikke vilde være Soldat». Allerede dette vidner imod Læren om Stavsnbaandets Tilværelse i Frederik IV's Tid. Men aldeles tydelig bliver Sagen, naar man gaar til Aktstykket, der findes i Gehejmearkivet (Oversekretærens Brevbog fra 1730—36). Jeg har selv givet Anvisning paa, at det bestemt vidnede i den Retning, idet jeg i min Afhandling baade S. 613 og 605 har anført meget betegnende Ytringer deraf, og jeg har nævnet, at disse Steder vare af et Stykke, der fattedes i Jens Møllers Uddrag.

For at faa Klarhed i Sagen skal jeg aftrykke hele det paagjældende Stykke, der passer ind ved Side 97 i 2den Del af Mnemosyne. Ordene ere: «Det er en aabenbar Usandfærdighed, at disse Supplikanter ville allegere Landmilitsens Ophævelse som en Aarsag, at Mandskabet forlader Deres Majestæts Riger og Lande, og ligesaa urigtigt er det ogsaa, at de sige, det de nu, Landmilitsen er nedlagt, ikke have nogen Hold og Tvang paa Mandskabet, efterdi de i Landmilitsens Tid ikke havde mere Ret til at holde en Karl imod sin Vilje paa Godset, end de nu have, thi endskjønt der, medens Landmilitsen var til, efter Forordningen af 8. Februar 1724 § 4 skulde indrettes Reserveruller, saa stod det dog enhver frit for lovligen at opsige sin Tjeneste og siden at begive sig til et andet

Gods, og kunde da en Proprietarius ligesaa lidet som nu nægte nogen sit Pas eller Skudsmaal, uden han vilde udstaa en Proces og lide derfor efter Loven, ihvorvel det ikke er at nægte, det jo mange misbrugte deres Reserveruller og derved tvang en Del uvittige Folk, som det ej bedre forstod, at blive ved Godset.»

Paa den ene Side vil det ses, at der er den nøjeste Overensstemmelse imellem denne Udtalelse og den af 12. September, paa den anden Side, at min ærede Modpart helt har vendt Sagen paa Hovedet, naar han (S. 592) har troet, at denne Betænkning af 26. August skulde vise, at Godsejerne paa den Tid, den blev afgivet, «i Henhold til Forordningen af 5. Marts 1731 ubetinget havde Ret til at nægte en Flytning». De af mig i ovenstaaende Stykke udhævede Linier vise paa det klareste, at de netop ikke havde denne Ret. Der falder med det samme et Lys ikke blot over den nysnævnte Forordning, som man altsaa ser, at Etatsraaden har givet en urigtig Betydning, men ogsaa tilbage paa Forordningen af 19. Februar 1701, der blev fornyet og skærpet ved den af 5. Marts 1731. Det vil da være indlysende, tror jeg, at jeg har havt Ret i den Fremstilling, jeg i min Afhandling (S. 606 og 607) har givet af Drøftelsen imellem Konseljet og Kristian VI, og jeg skal nøjes med at henvise til den.

Medens alle hidtil nævnte Udtalelser, Betænkninger og Lovsteder saaledes ypperlig stemme sammen som et sikkert Grundlag for min Opfattelse, har min ærede Modpart anført et Aktstykke, der synes at staa ganske for sig selv. Det er den af ham S. 593 f. anførte Betænkning af Konseljet, som gik forud for Forordningen af 5. Marts 1731. Han anfører ikke, hvorfra han har den; men med velvillig Hjælp fra Arkivpersonalet har jeg fundet den. Den findes

i Sjællandske Indlæg fra 1731, og Aktstykkets fulde Paalidelighed maa erkjendes. Hvis dette stod alene, vilde enhver ganske vist tillægge det den Betydning, som Etatsraad Rasmussen mener, det har. Men nu staar det over for de tvende nysnævnte udførlige Udtalelser af det samme Konselj fra det følgende Aar, om hvilke det er klart, at de sige det helt modsatte. Man maa da gaa en af to Veje. Enten maa man antage, at Konseljet ved sine to Erklæringer fra 1732 faktisk har tilstaaet for Kongen, at det det foregaaende Aar havde givet en aldeles falsk Fremstilling af Forholdene, eller man maa undersøge, om der ikke er en Forklaring mulig af Betænkningen af 1731, hvorved Modsætningen mellem den og alle andre Vidnesbyrd fra Tiden indtil 1733 kan stille sig mindre grel. Dette lader sig virkelig gjøre. Man maa lægge Mærke til, at hvor der i Begyndelsen af Betænkningen tales om, at Kongen havde ophævet Landmilitsen, siges det, hvad Etatsraaden uheldigvis har udeladt, «at den formedelst de mangfoldige indsnegne Misbrug var bleven Landet i Almindelighed og det unge Mandskab i Særdeleshed til saadan et tungt og næsten utaaleligt Aag». Altsaa store Misbrug havde fundet Sted. Naar der da i det følgende tales om den Tvang, der var kommen i Stedet for det tidligere Vornedskab, at Mandskabet «hverken turde flytte fra Læggene eller sig derfra bortsnige, og var altsaa ikkun Navnet af Vornedrettigheden ophævet o. s. v.», da er der al Sandsynlighed for, at det er disse Misbrug, som her menes, og at det er det samme, som Konseljet har tænkt paa, naar det i Betænkningen af 26. August 1732 omtalte, at «mange misbrugte deres Reserveruller og derved tvang en Del uvittige Folk, som det ej bedre forstod, at blive ved Godset». Udtrykkene ere selvfølgelig i Betænkningen af 1731 stillede saa

stærkt paa Spidsen som muligt, idet her Nødvendigheden af, at Landmilitsen var bleven ophævet, fremhæves med Eftertryk. Selve Ordene i denne sidste Erklæring indeholde intet, som med Nødvendighed kræver Opfattelsen af, at det ved Lov var forbudt at flytte fra Læggene.

Medens jeg holder en saadan Forklaring for nødvendig, hvis man ikke vil anse Konseljets vitterlig dygtige Mænd for nogle Dumrianer, der den ene Dag sagde et, den næste det helt modsatte, maa jeg tillige udtale, at selv om man vælger denne sidste Mening og holder Modsætningen imellem Aktstykkerne for uforligelig, saa har Erklæringen af 1731 ingen Beviskraft over for det samstemmende Vidnesbyrd, man har i Betænkningerne af 1732 og den hele Række af Beviser fra Frederik IV's Tid, som vi have set, alle afgjort talte for Rigtigheden af min Opfattelse.

Dengang jeg skrev min Afhandling om Landmilitsen, ytrede jeg, at de forskjellige Udtalelser, man træffer i Slutningen af forrige Aarhundrede, tydede paa, at den Stampeske Mening om Stavnsbaandets Indførelse under Frederik IV aldeles havde Overhaand. Det har interesseret mig senere at træffe paa et Par Ytringer, som vidne om, at Traditionen om Forskjellen paa Bondestandens Forhold netop med Hensyn til Stavnsbaandet i Frederik IV's Dage og i Tiden efter Forordningen af 4. Februar 1733 var mindre trængt tilbage, end jeg havde troet. I et Brev, Guldberg den 22. November 1787 har skrevet til Johan Bülow, udvikler han sin Yndlingssætning, at det vilde være farligt for Staten at hæve Stavnsbaandet, og han paaberaaber sig Erfaringen fra tidligere Tid. «Jeg synes», skriver han, «at se, at hvad der gik an under Frederik IV i Begyndelsen af dette Aarhundrede og dog maatte rettes, vilde nu mindre gaa an og kunde ikke saa anstændigen

som da vorde rettet»[1]). Dette Sted kan umulig forstaas paa anden Maade end, at Guldberg mente, Bondestanden havde under Frederik IV havt Flytningsfrihed, men at det havde maattet rettes ved Stavnsbaandets Indførelse. Dengang de Guldbergske Breve bleve udgivne i Historisk Tidsskrift, blev der sat en Note til dette Sted, hvori jeg selv havde Del, og i denne henvistes til, at Stavnsbaandet var blevet oprettet 1724, hvorved Virkningerne af Vornedskabets Ophævelse 1702 stærkt svækkedes. Denne Forklaring af Stedet var naturlig dengang; men efter at det har vist sig, at der ikke kan tænkes paa nogen saadan Begivenhed 1724, gives der ingen anden Forklaring, end at Guldberg ved «Rettelsen» har tænkt paa, hvad der skete 1733. Det stemmer godt hermed, at man ser en Forfatter i Magazin for patriotiske Skribenter fra 1771 Nr. 21 udtale, at Love og Historien vise, at Vornedretten før 4. Febr. 1733 ikke havde Jylland og Fyen under sit dæmpende Aag. Da det, som vel bekjendt, var temmelig almindeligt i det 18. Aarh. at bruge Ordet «vorned» i Stedet for «stavnsbunden», ser man, at der bag en saadan Ytring ligger den Antagelse, at Stavnsbaandet først var blevet indført ved den nys nævnte Forordning. Medens denne anonyme Forfatter aabenbart ikke har været Historiker ex professo, gjælder dette i Ordets eminenteste Betydning om Suhm, og han har, saavidt man kan se, været af samme Mening. Et Sted i sin store «Historie af Danmark» kommer han til at tale om et dansk Aktstykke af 1438, hvor de latinske Ord *villici*, *coloni* og *inquilini* siges at være oversatte ved «Bønder, Tjenere og Vornede», og saa tilføjer han: «hvorved maa mærkes, at Vornede ej betydde

---

[1]) Hist. Tidsskrift 4. Række 1, 186.

ufri og stavnsbundne, hvilket sidste Slags har alene været i Jylland siden Christiani VI Tid» [1]). Hans Ord, ser man, ere meget tydelige.

Selvfølgelig tillægger jeg ikke slige Steder nogen afgjørende Beviskraft; men de fortjene dog at nævnes, naar Spørgsmaalet er om, hvorledes Forholdet i Tiden før 1733 opfattedes af de følgende Slægter, og naar man stærkt vil fremhæve Stampes Autoritet. Guldberg særlig kan man ikke tiltro andet, end at han havde sat sig ind i Stavnsbaandets Historie, og Suhms Vidnesbyrd vil ingen frakjende Vægt. Han og Guldberg staa her overfor Stampe.

Idet jeg nu haaber at have gjennemgaaet og gjendrevet alt, hvad Etatsraad Rasmussen har anført imod min Opfattelse af de her omhandlede Spørgsmaal, skal jeg tilsidst blot tilføje, at der ikke kan lægges nogensomhelst Vægt paa de Ord, som han i Slutningen af sin Artikel har anført, at Kristian VI lod Præmisserne til Forordn. af 4. Febr. 1733 indeholde om, at den ny oprettede Milits skulde blive mindre trykkende, end den tidligere havde været. Det er hverken mere eller mindre end den Slags anbefalende Ytringer, man jævnlig finder i Indledningsordene til Forordningerne fra hin Tid. Hvad siger man f. Ex. om Forordningen af 19. Februar 1707, der melder sig som en «Forandring til Lettelse» og ogsaa begynder med nogle Smaalettelser, men i Virkeligheden voldte et meget forøget Tryk paa de sex Syvendedele af Landmi-

---

[1]) Jeg maa takke Arkivassistent C. Bricka for at være bleven opmærksom paa dette Sted (Tome XII S. 152). I min Afhandling har jeg S. 67 sagt, at Suhms Udtryk om Forholdet i hans Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie vare uklare.

litsens Mandskab? Hvis min ærede Modstander vil efterse den store Landbokommissions Forestilling af 1788, vil han kunne se, at den netop har gjort opmærksom paa den Strid, der er imellem det virkelige Indhold af Forordningen af 4. Febr. 1733 og Kongens smukke Ord om det mindre Tryk, som nu skulde blive lagt paa Bondealmuen.

Litteratur og Kritik.

Chr. Bruun: Gunde Rosenkrantz. Et Bidrag til Danmarks Historie under Frederik den Tredie. Kjøbenhavn 1885. VI + 251 SS.

Forfatteren til dette Skrift betoner i sin Fortale, at dets Titel falder i to Dele. Uheldigvis er dette ikke alene Tilfældet med Titlen, men ogsaa med selve Skriftet. Paa Trods af alle formelle Hensyn ere de to Opgaver, som Forf. har sat sig, Skildringen af Gunde Rosenkrantz's Historie, særlig med Hensyn til hans Flugt fra sit Fædreland, og Fremstillingen af Tydskheden i Danmark under Christian IV og Frederik III, ikke blevne organisk sammenarbejdede, og Bemærkningen i Fortalen om, at det ikke har været tilsigtet „at udarbejde dette Skrift i en populær Form“, dækker ikke over denne Mangel. Hellere burde Forf. have værget sig imod en Kritik i denne Retning ved at fremhæve, at ét Grundsyn gaar igjennem Skriftets forskjellige Afdelinger, og det i den Grad, at det sikkert har været ham mere magtpaaliggende at bevise Rigtigheden af dette Grundsyn end at skrive Gunde Rosenkrantz's Biografi. Dette Grundsyn er det, at Frederik III fortjener en langt mere rosende Bedømmelse som Konge, end der hidtil er blevet ham til Del, og at Danmark „har Grund til at prise sig lykkelig ved, paa hine skjæbnesvangre Begivenheders Tid, at have havt en Konge, der med Sindighed, Klogskab og Uforfærdethed bragte sit Folk gjennem de store Farer og de overvældende Vanskeligheder“. Denne Bestræbelse for at rense Frederik III's Minde for de Bebrejdelser, der tidligere ere rettede mod hans

Regering, er ikke ny hos Bruun; den findes ogsaa i hans Afhandling om Enevældens Indførelse (Histor. Tidsskrift 5. R. 2. Bd.). Det skal indrømmes ham, at han ikke forlader den rolige Fremstillings Grund og er fri for den Lidenskabelighed, som han ikke uden Føje anker over i et nyere Skrift med modsat Synspunkt, men Ensidighed lider hans Betragtning af lige saa vel som Kapt. Meidells. Og dog, trods Ensidigheden ved Forf.'s Grundbetragtning, vilde det have været at ønske, at han i det foreliggende Arbejde, i Stedet for næsten allevegne at lade skinne igjennem, hvad det egentlig kommer ham an paa, resolut havde ladet sin Hovedinteresse beherske hele Skriftet, dets Gruppering og Ordning. Vi havde da ikke faaet en Biografi af Gunde Rosenkrantz, spaltet i to løst forbundne Dele ved en Undersøgelse af en ganske anden Natur, men vi kunde have faaet en Fremstilling af Frederik III's Forhold til hans Flugt og en Kritik af den tidligere Opfattelse af Aarsagerne til denne.

Dette om Skriftets formelle Side. Der synes Grund til at dvæle derved for at hævde, at der selv til saakaldte „upopulære“ historiske Skrifter bør stilles andre Fordringer i Retning af Enhed og kunstnerisk Gruppering end til Materialsamlinger.

Ogsaa reelt taget lider Skriftet af Uensartethed. Der er Partier, som ere meget vidtløftigt og bredt behandlede, og i hvilke der ogsaa findes talrige nye Oplysninger. Dette gjælder især Fremstillingen af Gunde Rosenkrantz's Flugt og de Begivenheder, som ledsagede den. Der er derimod andre Afsnit, som ere knapt tilmaalte, og hvor Forf. har forladt den Arbejdsmaade, som har betegnet mange af hans tidligere Skrifter, nemlig saa noget nær at ville udtømme Stoffet. Et Exempel herpaa er Kapitlet om Rosenkrantz's tidligere Liv. I og for sig er det nu kun en Ros for en Biografi, at den undlader at fordybe sig i alle Slags ukarakteristiske Oplysninger om vedkommende Person. Her synes det dog at være gaaet noget for vidt. Naar det omtales, at Gunde Rosenkrantz var Landsdommer i Skaane, havde der vel ogsaa været Grund til at fortælle, at han 1638 blev valgt til Landkommissær i

samme Provins, og at han 1646 fik Bekræftelse paa denne Stilling, efter at Landkommissærinstitutionen var bleven bestemtere optagen som Led i Landets Bestyrelse[1]). Af Interesse vilde det ogsaa have været at finde nogle Aktstykker omtalte, som kaste et ejendommeligt Lys over hans Forhold til Bønderne paa de ham overdragne Len. Allerede 1639 var der i Froste Herred Utilbøjelighed til at gjøre Ægt og Arbejde til ham, Gunde Rosenkrantz anbefalede Kongen at sende Hovedlederne til Bremerholm for at arbejde der i Jern[2]), men Kongens Beslutning gik dog kun ud paa, at der skulde paalægges de ulydige Bønder Bøder. Senere, 1652, klagede han over en lignende Bevægelse imellem Bønderne i Kalø Len; denne Gang bleve Hovedmændene sendte til det nævnte Straffested[3]). Selv om man bør være meget forsigtig med ud fra disse Kjendsgjerninger at rette nogen Sigtelse mod Gunde Rosenkrantz for særlig Strenghed overfor Kronens Bønder, vilde det dog have været en ret interessant Kommentar til hans Betragtninger over Bondestandens Kaar.

Hvor Knapheden imidlertid er mest til at føle, er i Behandlingen af Gunde Rosenkrantz's Skrifter. Man mærker her stærkest, at Forf. ikke har havt nogen større Interesse for den strengt biografiske Del af sit Arbejde; thi i saa Fald vilde han ikke være vegen tilbage for en fuldstændig Analyse, især af de politiske Memoirer. De Udtog, der nu ere givne af disse, vilde nemlig have vundet ved at være fyldigere; saaledes kunde det have været af Interesse at høre nærmere om Rosenkrantz's Forslag med Hensyn til Hærvæsenet, Lenene og Regnskabsaflæggelsen, tilmed da T. Becker i sit Udtog i „Orion“ heller ikke har udtømt Indholdet. Men Forf. henviser os til, at Memoirerne fortjene at udgives fuldstændig, ledsagede

---

[1]) Brev fra Henrik Hvitfeldt til Kongen af 20. Maj 1639 (Indlæg fra alle Lande) og Kongebrev af 3. April 1646 (Skaanske Reg.).

[2]) Breve af 4. Maj 1639 (Indlæg fra alle Lande) og 6. Maj 1639 (Skaanske Tegn.).

[3]) Klagen af 10. Marts 1652 (Jydske Indlæg) og Kongebrev af 22 Decbr. 1653 (Jydske Tegn.).

af en Kommentar; en saadan kunde dog let blive en hel Tidens Historie.

Forf. gjør en Del træffende Bemærkninger om de politiske Memoirers Karakter og fremhæver især, hvorledes Konservatisme og Reformlyst ere blandede med hinanden. Imidlertid har Grupperingen af Stoffet ogsaa her voldet nogen Fortræd. Idet Spørgsmaalet om „de Fremmedes“ og „de Unges“ Stilling er henvist til et særligt Afsnit, og Rosenkrantz's Bemærkninger om dem i sine Memoirer ogsaa først anføres dér og kun strejfvis ere berørte paa det Sted, hvor den samlede Analyse af hans Skrifter ellers er given, faar man ikke et tilstrækkeligt Indtryk af, hvilken Rolle „de Fremmede“ spille i dem. Selv i Forslagene til Ordningen af Kollegierne og disses Sammensætning kan man saaledes tydelig mærke, hvor meget det gjælder om „indfødt“ eller „fremmed“. Det hedder her, at det er hensigtsmæssigt at bruge danske Herremænd eller andre Indfødte i det tydske Kancelli; i Krigsraadet bør Rigsmarsken, to Rigsraader, Generalerne samt to danske Oberster og Tøjhusforvalteren have Sæde, og hvad denne sidste Embedsmand angaar, klages der et andet Sted over, at man nu betror Tøjhuset til en Fremmed, medens man burde give det til en Rigsraad eller en anden dansk Adelig[1]). Det kan i denne Sammenhæng bemærkes, at der synes at være adskilligt, som taler for, at den Kollegialordning, som baade Rigsraadet som saadant og særlig Gunde Rosenkrantz toge Ordet for i 1658 og 1659, for en ikke ringe Del blev anbefalet for at modarbejde de vilkaarlige Indgreb i Administrationen, som man klagede over fra Kongens private Raadgiveres Side, hvad enten man nu kaldte dem „de Fremmede“ eller „de Unge“. Og hvad Gunde Rosenkrantz's Udtalelser i det Hele angaar, ere de ganske vist en Kritik paa engang af Følgerne af hans Standsfællers Regimente og af den faktiske Forandring i den hele Styrelse, som var i Færd med at indtræde, men Hovedbraadden maa dog vistnok siges at være vendt i den sidste Retning.

---

[1]) Memoiren af Januar 1659.

Det vilde derfor ikke være usandsynligt, om Rosenkrantz ved disse Skrifter, hvis deres Indhold er blevet Kongen bekjendt, kan have vakt Uvillie mod sig hos denne. Bruun tror imidlertid i og for sig ikke paa Muligheden af, at Frederik III kan have behandlet en slig Hædersmand, „der saa rigtigt og fordomsfrit saa paa Tidens svage Sider og frimodig udtalte sig om dem“, med utilbørlig Strenghed (S. 46). Dette hænger sammen med hans Grundsyn paa Kongen og Tiden, men beror dog vist paa en Misforstaaelse. Uden at nægte Enevældens gode Sider maa det dog hævdes, at Frimodighed ikke under den har været en særlig paaskjønnet Dyd, og at dens første Tid i høj Grad bærer Præg af Smaalighed, Hævnlyst, Haardhed og Pengegridskhed. Fremgangsmaaden mod Leonora Christina og mod Sperling, mod Kaj Lykke og juridisk sét ogsaa mod Korfits Ulfeldt er tilstrækkelig betegnende, og man kan ikke fritage den enevældige Konge for Ansvar i denne Henseende. Ganske usandsynlig var derfor ikke den tidligere Opfattelse af Aarsagerne til Gunde Rosenkrantz's Flugt fra Danmark. Men trods dette har Bruun rent faktisk godtgjort, at Hovedgrunden til denne Begivenhed maa søges et andet Sted. Det er Bogens Betydning at have bevist, at Gunde Rosenkrantz havde vævet sig ind i et Urede af finansiel Elendighed, som gjorde det meget tilladeligt for en Regering at berøve ham hans Æresposter, og som, da han tilmed næppe havde været fri for at plette sig med de Fejl, der i Reglen følge med Svindel, gjorde det ønskeligt for ham selv at søge sig et nyt Opholdssted. Med Hensyn hertil staar Forf.'s Bevisførelse. endskjønt man kunde have ønsket den en større Sammensluttethed, fast. Dog er hermed ikke udelukket, at hans Blik ogsaa paa disse Forhold kunde have været mere alsidigt. Fordi Gunde Rosenkrantz selv har havt Hovedskylden for sin Skjæbne, er det derfor ikke afgjort, at jo politiske Hensyn kunne have spillet med ind, og at han kan have havt Uvenner ved Hoffet, der have benyttet sig af hans Fejl. Der er nogle Træk, som pege i denne Retning. Saaledes Mogens Friis's Ytringer (S. 185 ff.), som gjøre Indtrykket af at være nogenlunde paa-

lidelig gjengivne af Rosenkrantz[1]. Endnu mere er det Tilfældet med det ene af de to vistnok halvofficielle Breve, der bleve opsatte som Svar paa Rosenkrantz's Skrivelse til Rigsraaderne efter hans Flugt. Der tales i det ikke alene, som sædvanlig paa den Tid, om Vigtigheden af at bevare Kongens Suverænitet, men der stikles ogsaa paa dem, som lure paa „forrige Tiders fordærvelige Væsens Restitution“[2]. Det er et Symptom paa, at man i alt Fald efter hans Flugt har betragtet Gunde Rosenkrantz som en Fjende af den nye Regering.

Hvis det imidlertid kunde godtgjøres til Fulde, at Frederik III ogsaa efter 1660 havde, som Bruun siger (S. 216), „i Virkeligheden vist Gunde Rosenkrantz Naade og Velvilje“, saa vilde det dermed være modbevist, at der havde gjort sig andre Momenter gjældende overfor ham end rene Billigheds- eller Nødvendighedshensyn. B. indrømmer nu, at Rosenkrantz, der selv var i saa stor Gjæld, har havt en Fordring paa Kronen, som ikke fuldt kan opredes, men som ikke er bleven betalt. Der skal ikke lægges videre Vægt paa, at denne Omstændighed maaske burde have paalagt Regeringen en større Skaansomhed overfor ham, og Bruun har desuden fuldkommen Ret i at hævde, at han ikke led mere end mange andre, og at det i det Hele mere var Evne end Vilje, som det manglede Staten paa, naar den ikke opfyldte sine Forpligtelser. Dog kan man ikke frigjøre sig for det Indtryk, at Hofgunst betød en Del med Hensyn til, hvad Penge man fik af Staten, og de Exempler,

---

[1]) Det er i det Hele ikke Hensigten i denne Anmeldelse at indlade sig paa Undersøgelsen af, hvorvidt Bruun maatte have Uret i forskjellige Detailler. Kun skal her med Hensyn til Rosenkrantz's Paalidelighed bemærkes, at Bruun ikke har læst hans Beretning (S. 183) om Pariserkjøbmanden med tilstrækkelig Opmærksomhed, naar han S. 191 og 212 mener at gribe ham i en urigtig Meddelelse. Stedet maa netop forstaas derhen, at R. selv har transporteret Kjøbmandens Fordring over paa Skatkammeret til Betaling af hans resterende Gage, og Skatkammeret, der ikke havde rede Penge dertil, viste da efter Kongens Ordre Kjøbmanden den Velvilje, som det ikke havde vist R., at give ham Indvisning i Aarhus Told.

[2]) Wolffs Journal for Politik 1821, I, 116. Jvfr. Bruun S. 213.

som Bruun anfører (S. 217 ff.) paa uheldige Kreditorer, afkræfte ikke den Kjendsgjerning, at det betalte sig godt at være vel anskreven ved Hove. Vigtigst er det dog, at Beviset for Kongens Naade og Velvilje ikke er ført tilstrækkelig fyldestgjørende. Bruun henholder sig særlig (S. 216 og 221 f.) til Aktstykker af Juni 1661, hvorved der tilskjødedes Rosenkrantz Gods i Kalø Amt for omtr. 21,000 Rdl. og tilstodes ham en aarlig Pension af 1000 Rdl. Men i sin Fremstilling af disse Forhold omtaler han aldeles ikke, at dette i Brevet af 7. Juni siges at være en Erstatning til ham for en aarlig Pension paa 6000 Rdl., som var tilsagt ham tidligere. Dette forandrer Sagen, thi disse 6000 Rdlr. kunne sikkert ikke have været en blot Gunstbevisning, men maa vistnok i alt Fald for en stor Del have været en Erstatning for det ham fratagne Skanderborg Len[1]). Hertil kommer saa den Omstændighed, at Pensionen paa de 1000 Rdl. ikke blev betalt ham i to Aar; thi det er sikkert den, han taler om i sit Brev af 29. Juni 1665 (S. 182). Størrelsen af Kongens Naade formindskes under disse Forhold i ikke ringe Grad.

Det har ikke været Meningen med disse Bemærkninger at levere noget Forsvar for Gunde Rosenkrantz. Tvertimod skal det anerkjendes, at Bruuns Slutningsdom om hans Personlighed er særdeles rolig og retfærdig, og at man snarere kunde have Lyst til skarpere at fremhæve den Hulhed eller Halvhed hos ham, som i mange Henseender stikker frem i Modsætningen mellem Ord og Gjerning, end til at rose ham mere, end skét er i Skriftet. Det har kun været Hensigten at vise, hvorledes Sagen har flere Sider, og særlig at betone, at ihvorvel den enevældige Konge og hans Raadgivere i Hoved-

---

[1]) De 1000 Rdl. kunne ikke være en Erstatning derfor, som Bruun mener S. 216; det vilde være altfor lidt; jvfr. Opgivelserne om Lensmændenes Indtægter 1650 hos Erslev, Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660, S. 97. Dog maa det bemærkes, at naar Anders Bille 1650 havde over 6300 Rdl. i vis Indtægt af Skanderborg Len, kan det have været hans Stilling som Rigsmarsk, der havde bevirket saa gode Vilkaar. Gunde Rosenkrantz's Forleningsbetingelser kjendes ikke (jvfr. anf. Skr. S. 41).

sagen ere uskyldige i den meget omtalte Begivenhed, saa er det dog ikke udelukket, at Partihensyn kunne have spillet med ind, og i alt Fald kan man ikke opfatte Episoden som et Tegn paa Regeringens Retfærdighedssands.

Men Bruun har ikke indskrænket sit Forsvar for Frederik III til selve denne enkelte Begivenhed. Han har ikke ladet sig nøje med at ville bevise, at det ikke var Kongen selv eller hans fremmede Raadgivere, der, som den ældre Opfattelse antog, jagede Gunde Rosenkrantz ud af Landet. Han har tillige sat sig til Formaal at godtgjøre, at Rosenkrantz og andre i deres Angreb paa Kongens „fremmede“ eller „unge“ Raader dels have overdrevet meget, dels ere blevne misforstaaede. Thi Tydskheden under Christian IV og Frederik III er efter Bruuns Mening (S. 157 ff.) ikke noget nyt indført, men en Fortsættelse og Udvikling af tidligere Forhold; der herskede ingen bitter Stemning mellem Dansk og Tydsk, og Gunde Rosenkrantz's og Christen Skeels Angreb angaa særegne Forhold, ikke Tilstanden under Frederik III i Almindelighed. Det er klart nok, at Forf. her er i sit rette Element, det er et Hovedslag, han vil levere for sin Grundopfattelse af den nævnte Tid. Og vist er det, at vinder han det, har han vundet en Del; thi hele dette Punkt er særdeles vigtigt for Bedømmelsen af hin Tid.

Sagen er nu den, at der i Bruuns Paastande er noget rigtigt, men at dette noget bliver gjort til det hele, hvorved Paastandene i deres Almindelighed blive urigtige. Lad os se lidt nærmere paa hver enkelt af dem.

„Tydskheden under Christian IV og Frederik III er ikke noget nyt indført, men en Fortsættelse og Udvikling af tidligere Forhold.“ Det er bedst her at begynde med en Sondring; lad os skille Christian IV ud, Talen er jo dog væsentlig om Frederik III. Det rigtige i den anførte Sætning er nu det, at Danmarks Udvikling Aarhundreder igjennem har været stærkt paavirket fra Tydskland af, middelbart og umiddelbart, ved tydsk Ideindflydelse, tydske Konger, tydske Dronninger, tydsk Indvandring. Det er endvidere rigtigt, at ved Reformationen og ved Christian III's Sejr i Grevefejden forøges denne Paa-

virkning. Den trænges derpaa en Tid tilbage, vinder saa atter Terræn og spiller selv under en Konge med saa nationale Træk som Christian IV en betydelig Rolle. Men denne Rolle har sin Begrænsning, vel at mærke ikke i den Forstand, at man med Linealen kan afstikke den, men dog saaledes, at man bestemt kan føle den. Vi kunne jo her begrænse Spørgsmaalet til det politiske Omraade, og det er da i denne Henseende fremmede Adeliges Indvandring, Forholdet til Udlandet, Hærvæsenet og til Dels Hoffets Sammensætning, hvor vi mærke Tydskhedens Betydning under Christian IV. Det er tilstrækkeligt herom at henvise til Bruuns og mine egne tidligere Undersøgelser[1]). Ved Frederik III's Tronbestigelse indtræder, som jeg nedenfor skal komme tilbage til, en Forandring, den danske Adel sejrer for en Stund, men efterhaanden som Kongens Magt stiger, vender atter den tydske Indflydelse tilbage. Officersstanden befolkes stærkt med Tydskere; der finder adskillige Naturalisationer Sted af fremmede Adelige; i den ydre Politik bliver Ønsket om Bremens Tilbageerhvervelse en lige saa stærk Faktor som Ønsket om Hallands[2]), og den tydske Kammersekretær Theodor Lente fungerer som en Slags Udenrigsminister, og det skjønt Frederik III ikke, saaledes som Tilfældet ofte var med Christian IV, residerer i Glückstadt. Men ved Siden heraf breder den tydske Indflydelse sig tillige til den indre Styrelse. Gabel havde uden Tvivl tidlig, som Duvals Brev fra Septbr. 1651 viser[3]), meget at sige; som paa engang Kongens Kammerskriver og Omslagsforvalter stod han i nøje Forhold til den egentlige Finansstyrelse. Fra de slesvig-holstenske Regeringsraader i Glückstadt indhentede Kongen Erklæringer om særlig danske Forhold[4]), ligesom senere om selve den nye Statsforfatning[5]). Og jo mere Forholdene opløstes henad 1660,

[1]) Danmarks ydre politiske Historie 1629—1660 I, 78 f.

[2]) Et Bevis herpaa er Forhandlingerne med Kejseren 1657.

[3]) Anført af Bruun S. 109.

[4]) Se forskjellige Kongebreve til dem, f. Ex. af 5. Aug. 1652 og 31. Marts 1655 om Korfits Ulfeldt (Geh. Ark., Overrretsark., Kongerigerne Danmark og Norge, Nr. 1 B og 3 B).

[5]) Deres Betænkning af 22. Oktbr. 1661 (Geh. Ark., Reg. 90).

desto mere traadte de fremmede Raadgivere til, Mænd som Tscherning, Livlægen Peter Bülche[1]), Körbitz, adskillige Officerer, foruden Gabel og Lente. Naar man ser hen til den Betydning, disse fik ved selve Statsforandringen, da er det en tilladelig Slutning at forudsætte en større Indflydelse ogsaa tidligere, end der ligefrem kan godtgjøres af de om slige Forhold magre Kilder. Vigtigst er det, at i Modsætning til Christian IV's Tid bliver det selve Midtpunktet i Statslivet, Magtfordelingen, som disse Mænd interessere sig for at faa forrykket. Hertil kommer saa, at der nærmest ved Kongens Side stod en kraftig, men herskesyg Personlighed, selv tydsk, stadig nøje knyttet til sine tydske Slægtninge og af de Danske sikkert med Rette opfattet som den, hvis Sympathier vare for Tydskerne[2]). At Sophie Amalie fra tidlig Tid har udøvet en politisk Indflydelse paa sin Ægtefælle, derom kan der heller ingen Tvivl herske[3]). Det er et Moment af stor Betydning, naar man sammenligner hende med Christian IV's tydske Dronning, Anna Kathrine, der jo tilmed døde saa tidlig og afløstes ved Kongens Side af Kvinder, af hvilke de fleste vare danske, og den eneste, der sandsynligvis var af tydsk Herkomst, nemlig Vibeke Kruse, lignede de danske i at spille en i alt Fald ganske underordnet politisk Rolle. Alt dette i Forening gjør det berettiget, i Modsætning til Bruun, at tale om Tydskheden under Frederik III allerede før 1660 som væsenlig forskjellig

---

[1]) Goës omtaler ham i sin Relation af 27. Novbr. 1660 som en af dem, der have ladet sig bruge ved Statsforandringen (Statsark. i Wien).

[2]) »Regina, nemini Dano bona, regit regem«, siger Karl X Gustav om hende i et Møde af de svenske Rigsraader d. 19. Maj 1658, støttende sig til en Ytring af Henrik Bjelke (Rigsraadsprotokol i i Rigsark. i Stockh.).

[3]) Den mærkes vistnok allerede før Christian IV's Død ved Forhandlingerne om, hvor Hertug Frederik skulde residere (se Memorial for Ove Skade af 26. Marts 1646; Geh. Ark., Dan. Kong. Hist. Nr. 116). Jvfr. Satiren Bibliotheca Danica i Suhms nye Samlinger III, 369. Se ogsaa et Brev fra Peder Vibe til Peder Carisius af 19. Maj 1654 om Umuligheden af at skaffe én et vist Privilegium, naar en anden har Dronningens Anbefaling dertil (Geh. Ark., Holland Nr. 131).

fra Tydskheden i tidligere Tid. Og hvad Perioden efter 1660 angaar, da skal det villig indrømmes, at man ofte har overdrevet Antallet af fremmede Embedsmænd; men der havde dog maaske været Anledning for Bruun til at mindes en Ytring af den samtidige Præst Hans Rhuman († 1676), en Ytring, som han selv i sin Tid har ladet trykke[1]). Den gjælder Forholdene efter 1660 og lyder i Oversættelse saaledes: „Under denne Regeringsform oversvømmede Tydskere Danmark og knejsede med Hovedet, hengivne i den Grad til Overdaadighed, Hovmod og en umættelig Havesyge, at alt, gejstligt og verdsligt, blev til Fals"[2]).

Kan Forf.'s ovenfor anførte første Paastand saaledes ikke antages uden en meget væsentlig Modifikation, gjælder det samme om hans to andre Hovedsætninger. Han siger (S. 158): „Der herskede ingen bitter Stemning imellem Dansk og Tydsk, begge Tungemaal levede fredelig ved Siden af hinanden; den danske Adel kunde tage godt imod de tydske Adelige, den kunde gifte Sønner og Døtre med dem, de Tydske kunde erhverve Jordegods, de bleve naturaliserede som hørende til den danske Adel, men den danske Adel saa ikke gjerne, at disse Tydske opnaaede Embeder i Statens Tjeneste udenfor Hofstaten." Ja naturligvis var der dengang ikke nogen Nationalitetsmodsætning af den Art som i det 19de Aarhundrede. Men naar man læser de her gjengivne Ytringer af Bruun, da kan man ikke ane, hvilken Rolle Kampen mod den fremmede Adel og de fremmede Officerer har spillet i den danske Adels Liv allerede under Christian IV og endnu mere under Frederik III. Forf. anfører vel nogle Exempler paa dens Bestræbelser for at forhindre de Fremmedes Indflydelse, men han er meget karrig dermed. Exemplernes Antal kan forøges i høj Grad. For Christian IV's Tid har jeg tidligere paa et andet Sted[3]) nævnet

[1]) Danske Samlinger 2. R. II, 132.
[2]) »Sub hoc statu Germani Daniam inundarunt, ibique caput extulerunt, nimirum dediti luxui, superbiæ et inexhaustæ habendi cupiditati, ut sacra profanaque omnia venalia fuerint.«
[3]) Se det ovfr. S. 631 anf. Sted.

en Del saadanne, som Bruun nu forbigaar. Talrige andre kunne endnu føjes til. Saaledes Adelens og Landkommissærernes i Aarene 1646, 1647 og 1648 stadig gjentagne Ønsker om, at det danske Rytteri og Landfolket skulde exerceres paa Dansk og af danske adelige Officerer, samt Adelens Forlangende 1645, at danske Mænd af alle Stænder skulde have Tilsyn med Kontributionerne til Krigen[1]). Det er tydeligt nok, at Spændingen mellem Dansk og Tydsk, til Dels under Paavirkning af adskillige Begivenheder under Svenskerkrigen, var i stærkt Tiltagende i Slutningen af Christian IV's Regering. Da saa Frederik III skulde bestige Tronen, var der dobbelt Grund for den danske Adel til at passe paa. Dels af Hensyn til den Erfaring, som Fortiden havde givet, dels af Hensyn til de Omgivelser, som den nye Konge hidtil havde levet under. Der indtræder ogsaa en Periode, som man kunde give Navnet dansk. Man søgte særlig at dække sig ved nye Bestemmelser i selve Haandfæstningen. Naturalisationen af fremmede Adelige blev gjort afhængig af Rigsraadets Samtykke (§ 19), og man forpligtede Kongen til i sit Hof at bruge indfødte Adelsmænd (§ 4). Ligesom mange andre Bestemmelser i Haandfæstningen, gav dette sidste Punkt Anledning til Tvist og Forhandlinger. Bruun har for første Gang (S. 86) trykt et Aktstykke fra disse Forhandlinger, men det er altfor lidt. Man faar ikke at vide, at den omtalte Sætning i § 4 i Frederik III's Haandfæstning ikke fandtes i Christian IV's, endnu mindre, at den var et Kompromis, som Kongen dog kun under en vis Fortolkning vilde tage imod. Adelens Befuldmægtigede havde i deres Indlæg til Rigsraadet af 17. April 1648[2]) foreslaaet i Stedet for nogle Udtryk i § 45 af Christian IV's Haandfæstning at optage følgende Ord af § 30 i Kong Hans's: „Item skulle vi have indlændiske Hofmester, Kansler og alle Embedsmænd og Hofofficerer, som vor Gaard daglig forestaa og efterfølge“, og betegnende nok for Situationen havde de ikke nøjedes hermed, men

[1]) Indlæg af 25. Juni 1645, 16. April 1646, 9. Oktbr., 9. og 10. Novbr. 1647 og 14. Jan. 1648 (Geh. Ark., Rigsraadsbreve, Fasc. 53—56).
[2]) Geh. Ark., Rigsraadsbreve Fasc. 57.

tilføjet: „hvilken Lejlighed i lige Maade med Dronningens Hofstat at regeres i sin Tid at maatte haves i Agt venlig begjæres“. Om dette kunde man naturligvis ikke opnaa Enighed; man blev da staaende ved den Sætning, som blev indført i § 4, men Frederik III forlangte den fortolket derhen, at han ikke skulde være forpligtet til at afskedige sine nuværende Hofembedsmænd, og at han maatte have Lov til at have Holstenere eller andre Fremmede ved sit Hof, til at bruge i Ærinder udenfor Riget. Rigsraadet gik da ogsaa ved den af Bruun trykte Erklæring ind paa Kongens Fortolkning, men udelod rigtignok Ordene: „eller andre Fremmede“. Der er opbevaret et karakteristisk Exempel paa, at det var Alvor med de Danskes Bestræbelser for at hindre Fremmedes Ansættelse ved Hoffet; Exemplets Interesse forøges ved, at det var Sophie Amalies Ønske, man her kom i Strid med. En vis von Oynhausen skriver i December 1660 til Fru Haxthausen, der var Hofmesterinde hos Sophie Amalie, og takker hende for den Tjeneste, som Dronningen havde tilbudt ham; han tilføjer, at han saa meget hellere vil bestræbe sig for at kunne modtage den, som Dronningen allerede for 10 Aar siden ved sin Moder, som da var i Kjøbenhavn [1]), lod ham tilbyde en Tjeneste hos hans kgl. Højhed (altsaa Prins Christian), „welches aber die dänische damahls vbermächtige Patrioten, so balt sie nachricht davon bekömen, verhindert“ [2]).

Som ovenfor bemærket, varede imidlertid „de danske Patrioters“ Magt ikke længe. De Fremmedes Indflydelse voxede paany. Saa møde vi igjen Klagerne. 1651 omtaler den svenske Resident de Fremmedes Magt, 1652 forlanger Adelen atter danske Officerer [3]), omtrent 1653 jamrer Sten Holgersen Bille i Almindelighed over, hvorledes Fremmede begunstiges

[1]) Dronningens Moder, Anna Eleonore af Brunsvig-Lyneborg, var i Danmark i Marts 1649. Duval omtaler, at Rigsraadet beklagede hendes Nærværelse (Becker I, 15).

[2]) Brev af 14. Decbr. 1660 (Geh. Ark., Kancelliark., Adskillige Breve til forskjellige Personer 1563—1660).

[3]) Indlæg af 10. April 1652 (Geh. Ark., Rigsraadsbreve, Fasc. 60).

paa de Indfødtes Bekostning[1]), 1654 klager Adelen over Naturalisationen af dens fremmede Standsfæller[2]). Da saa de skjæbnesvangre Aar 1658 og 1659 komme, høres om Spænding mellem danske og holstenske Officerer[3]), og vi blive Vidne til de stærke Klagesuk fra Christen Skeel, Gunde Rosenkrantz og Otte Krag. Det er nu om de to førstnævnte Rigsraaders bekjendte Udtalelser, at Bruun har opstillet den Hypotese (S. 99), at de Mænd, imod hvem deres Vrede var rettet, ikke bør søges „blandt de Kongen umiddelbart omgivende Mænd, de, som hørte til hans Hof, thi de vare Rigsraaderne velbekjendte i mange Aar", men „blandt de Fremmede, som vare i Kjøbenhavn, saa at sige midlertidig, baade før Belejringen og under den, enten som Underhandlere og som Repræsentanter for de udenlandske Magter, eller som Militære". Jeg skal ikke lægge videre Vægt paa, at Bruun ikke er ganske konsekvent, thi medens han benægter Rimeligheden af, at Rosenkrantz og Skeel kunne have sigtet til Mænd som Nansen, Gabel og Lente i deres Omtale af „de Fremmede", saa gaar han derimod (S. 102 ff.) ind paa, at de kunne have tænkt i det mindste paa Lente og Gabel, naar de tale ilde om „de Unges og i Landsens Lov og Tilstand Ukyndiges Raad". I saa Fald har jo dog deres Vrede været rettet imod de Kongen umiddelbart omgivende Mænd, skjønt de sikkert vare Rigsraaderne velbekjendte i mange Aar. Men Forf.'s Bevisførelse holder i det Hele ikke Stik. Kun deri har han Ret, at han nævner de tydske Officerer mellem dem, hvem Harmen særlig var rettet imod, og at han i det Hele tillægger de ved Krigen opløste Forhold deres store Betydning. Derimod er det Fantasi, naar han ved Siden af de Militære stiller de fremmede Diplomater. Det er ikke til at forstaa, hvorfor Christen Skeel skal have ment saadanne med Udbrudet i sin Dagbog for 2. Aug. 1658: Disse fremmede Raadgivere (Bruun S. 100). Det vilde have

[1]) Udat. Udkast til en Ansøgning (Geh. Ark., topografisk Saml., Sejlstrup Nr. 11).
[2]) Bruun S. 71.
[3]) v. Beuningens og Goës's Breve (Arkiverne i Haag og Wien).

været at ønske, at Bruun havde nævnet, hvilke Diplomater han skulde have tænkt paa. Skulde det være van Beuningen, der var en gammel Bekjendt i Kjøbenhavn, eller den østrigske Baron Goës, fredsommelig, endog adelsvenlig som han var? Eller hvem ellers? Der er heller ikke i Christen Skeels andre Udtalelser noget, der kan lede Tanken hen paa fremmede Diplomater. Kan han saaledes have sigtet til saadanne, naar han i sit bekjendte Brev til de andre Rigsraader af 24. Novbr. 1658 skriver, at Rigsraaderne gaa her for et Nul, „men ved nogle faa tilhobe skal altsammen forrettes af Rigets Sager; imod gammel Brug og mod al Billighed gaas Raadstuen forbi, og andre, som det ikke vedkommer, forrette Rigets Sager og Raadets Bestillinger, og gjøre nogle det saa grovt og blive saa kjække og dristige, at de tør sige os i Øjnene, at de agte intet om Rigets Raad, de ere saa gode som de, det kommer dem intet ved“? Eller naar han i sit Brev til Kongen af 27. Februar 1659 taler om de Fremmede, som nu ere i største Naade, men søge deres egen Forfremmelse og Profit, og om hvem han bemærker, at de „kunne være gode nok for den Charge, de tjene for, men at indlægge sig i Statssager, og, Rigets Raad uafvidende, bringe Eders Majestæt paa adskilligt usædvanligt og skadeligt, det hverken kan eller bør tillades“ [1])? Nej, det er øjensynligt de samme Fremmede, som Otte Krag omtrent samtidig sammenligner med andre Fremmede fra Danmarks tidligere Historie med den Tilføjelse, at „Danmark har altid ilde lidt, at Fremmede hos dem ere deres egne foredragne“, og hvem han sikkert ogsaa sigter til, naar han bemærker, at der findes Øjentjenere, som foregive, at „Kapitulationer (Haandfæstninger) ere Herrer præjudicerlige og betage dem deres Myndighed, under Prætext derved atter selv hos Herren at naa Kredit og Anseelse, Profit og tidt altfor stor og ulidelig Myndighed“ [2]). Det er uden Tvivl ogsaa de samme, som Rigsraadet allerede i Foraaret 1658 havde advaret Kongen

[1]) Suhms nye Samlinger I, 303. 309.

[2]) Otte Krags i 1659 eller 1660 skrevne Kommentarer til Frederik III's Haandfæstning (Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., Fol. 634 c).

imod, da der var Tale om at undlade at overgive de Svenske de i Roskildefreden fastsatte Ryttere[1]), og da man i Sammenhæng hermed næppe uden Grund maaske frygtede for Planer om en Statsomvæltning[2]).

De forskjellige her anførte Udtalelser ville formentlig have godtgjort, at der ved Ordet „Fremmede“ ingen Grund er til at tænke paa virkelig Fremmede ɔ: i andre Staters Tjeneste staaende Mænd, men at Talen maa være om Kongens militære og civile Omgivelser. Der er dog i disse Udtalelser endnu intet, som absolut er i Stand til at afkræfte Bruuns Formening om, at de fremførte Klager kun gjaldt Krigstiden. I Gunde Rosenkrantz's Memoire af Januar 1659 forekommer derimod et Udtryk, som bestemt viser, at han i sine Tanker om disse Forhold ikke alene har holdt sig til den nævnte forholdsvis kortvarige Periode. Det er i det af Bruun S. 95 f. anførte Stykke, supleret S. 100 fra en anden Afskrift. Det hedder her: „Naar en Part, som vore Arcana og Correspondentser have været betroet, og de have erkyndiget sig om vor Tilstand og vel spækket dem hos os, da drage de bort og begive sig paa suspekte Steder og til dem, som have været enten vore Fjender eller Misundere, som Kansler Ens, Kansler Memmius og flere Tydske have gjort.“ Bruun opkaster den Formodning, at Ens og Memmius ere fingerede Navne. Dette er dog i alt Fald ikke Tilfældet med Memmius[3]). Der kan ikke være nogen Tvivl om. at Memmius er Memmius Burinus, en født Østfriser, ansat i Slutningen af Christian IV's og i Begyndelsen af Frederik III's Regering som Præceptor for Ulrik Christian Gyldenløve og som Sekretær i det tydske Kancelli. Det vides, at han har staaet i Forbindelse med den svenske Resident i Danmark og til denne udtalt sig med Bitterhed mod den danske Adel. I Aaret 1649 fik han Tilladelse til at rejse bort fra Danmark paa et Aar, underlig nok i Selskab med Kaj Lykke. Hans senere Skjæbne kjendes derimod ikke, men

[1]) Bruun S. 99.
[2]) Til dette Spørgsmaal haaber jeg ved Lejlighed at komme tilbage.
[3]) Hvem Kansler Ens er, er jeg derimod ikke i Stand til at angive.

han findes fra den Tid ikke i Listerne over Hofembedsmændene i Hofmønsterskriverens Regnskaber, og det maa vel derfor antages, at han ikke er kommen tilbage[1]). Det tør nu altsaa anses for givet, at Gunde Rosenkrantz til at skildre de Fremmedes Skadelighed har hentet i det mindste et Exempel fra Begyndelsen af Frederik III's Regering. Og det anførte Exempel viser tillige, at man maa være noget varsom med altfor bestemt at begrænse Antallet af de Fremmede, som have spillet en vis Rolle, thi den omtalte Memmius Burinus, om hvem dette dog sikkert synes at gjælde, har jo hidtil været saa godt skjult, at Bruun endog har antaget hans Navn for fingeret. Hermed skal det ikke være ment, at der har været saa overmaade mange, men det maa jo ogsaa erindres, at Klagerne ogsaa kun tale om „nogle faa". Det er ikke altid Kvantiteten, det kommer an paa.

Forf. kommer oftere tilbage til, at der har været vægtige Grunde for Frederik III til at benytte Tydskere saavel ved Hoffet som særlig i Hæren; han fremhæver her den trykkende Haandfæstning, Hensynet til Holsten og den Mangel paa dygtige Kræfter, som fandtes hos det danske Folk. Jeg kan i meget slutte mig hertil, allerede af den Grund, at en Udvikling af den Art, som her foregik med Tydskhedens Indtrængen, og som var af en saa langvarig Rækkevidde, ganske sikkert har havt sine vigtige og naturlige Aarsager. Men Spørgsmaalet er for omfattende til, at jeg her skal komme ind derpaa; det kan og bør adskilles fra det rent faktiske: hvilken Karakter har Tydskheden havt under Frederik III, og hvorledes har Samtiden opfattet den, og med Hensyn til dette rent faktiske Spørgsmaal tror jeg ikke, at at man vil kunne blive staaende ved Bruuns Fremstilling af Forholdene.

Endnu kun en enkelt Bemærkning. Det er en særdeles fortjenstfuld Samling Bidrag til Christoffer Gabels Historie, som Bruun har givet mellem sine Biografier af de mest fremragende Tydskere. Nogen endelig Bedømmelse af hans Dyg-

---

[1]) Om ham findes Oplysninger i Christian IV's egenh. Breve ved Bricka og Fridericia 1645—1648, S. 179 f.

tighed og hele Personlighed har han dog ikke villet give. Ét er i alt Fald sikkert. Gabel er en interessant Modsætning til Gunde Rosenkrantz. Han, der havde saa megen Del i Finansstyrelsen, led ikke under den finansielle Elendighed.

J. A. Fridericia.

Ludvig Daae: Om Humanisten og Satirikeren Johan Lauremberg. Universitetsprogram i Anledning af Christiania Universitets Holbergsfest 1884. 92 + VI + 18 SS.

Da Universitetet i Christiania havde besluttet at fejre Tohundredaarsdagen for Holbergs Fødsel ved en akademisk Fest, blev det overdraget Professor Dr. L. Daae at forfatte Festskriftet. „Efter nogen Betænkning“ — skriver Forfatteren — „besluttede jeg at gjøre et Forsøg paa at gjenindsætte en Mand, som baade kan fortjene Navn af Holbergs nære Aandsfrænde, og som aabenbart har paavirket denne, paa den Plads, der synes at tilkomme ham ogsaa i vor egen Literaturs Historie, uden at der dog hidtil i denne Henseende er ydet ham Retfærdighed.“ Denne Mand er den i Overskriften nævnede Dr. med. Johan Lauremberg, en Rostocker af Fødsel, der fra 1623 til sin Død 1658 var Professor i Mathematik og Ingenieurvidenskaben ved Sorø Akademi.

Dette Valg af Emne maa vistnok betegnes som særdeles heldigt, ikke blot fordi det har Nyhedens Interesse, men ogsaa fordi det er lykkedes den lærde og flittige Forfatter trods den saare begrændsede Tid, der var levnet ham til Samling af Materiale og Udarbejdelse, at yde et vigtigt Bidrag til den dansknorske Fællesliteraturs Historie og at give en tiltalende og let læselig Skildring af den gamle Humanists og Satirikers Livsforhold og literære Virksomhed. Er det end vel muligt, hvad Forfatteren selv antyder, at den korte Frist, der var ham givet, ikke har tilladt ham at faa alt med, hvad der kunde tjene til Emnets Oplysning, saa forringer dog denne Omstændighed ikke i nogen væsentlig Grad Arbejdets Værd, da det er kjendeligt

nok, at det er lykkedes Forfatteren at faa de Hovedsynspunkter klart belyste, der ere de karakteristiske for Laurembergs Stilling i Literaturen, særlig som Holbergs Forgjænger og Forbillede i visse Retninger af dennes forøvrigt langt mere omfattende og langt betydningsfuldere Skribentvirksomhed.

Det første Synspunkt, hvorunder Forfatteren fremstiller Lauremberg, er som Humanist, og han benytter Lejligheden til at gjøre nogle lige saa interessante som træffende Bemærkninger om den Rolle, som Latinskrivningen og særlig Affattelsen af latinske Vers spillede i ældre Tid, ikke blot hertillands, men i hele den dannede Del af Europa. Med Føje ytrer han, at en Granskning af den nylatinske Literatur vil give et langt rigere Udbytte, end de fleste ere tilbøjelige til at antage, og at mellem Forfatterne af hin Literatur, der nu er saa godt som overgivet til Glemselen, findes mange, der dels give ypperlige Bidrag til Tidens Historie, dels ogsaa formedelst den inderlige Tilegnelse af Antikens Aand, hvoraf de ere baarne, ere vel skikkede til at aabne Læserens Øje for en fortroligere Forstaaelse af de gamle Mønstre selv.

I denne Forbindelse maa det være Anmelderen tilladt at fremsætte en Tanke, som oftere har sysselsat ham under Læsningen af vore Landsmænds latinske Skrifter fra Fortiden. Skulde det ikke være muligt til Skolebrug at faa udgivet en Anthologi af slige Arbejder? Det kan ikke være nogen Tvivl underkastet, at det for en kyndig Mand vil være muligt at foretage en Samling af latinske Læsestykker, saavel i Prosa som i Poesi, der vil kunne afgive et, baade hvad Indhold og Form angaar, for de unge højst tiltalende og lærerigt Stof til Læsning i deres Skoletid, og som, fordi Tankegangen og Indholdet ligger dem nærmere, end hvad der maa hentes fra Oldtidens Literatur, i ikke ringe Maal vil bidrage til, at noget af den Øvelse i Latinlæsning kan gjenvindes, som vore Fædre besad i langt højere Grad end den Slægt, som nu lever. Det vil i Sandhed være en lidet ønskelig Tilstand, om den Tid skulde komme, da alt hvad Fortiden har efterladt, skrevet paa det latinske Sprog, ogsaa af de dannede skulde betragtes paa samme Maade, som vi nu se paa, hvad der er skrevet paa

Syrisk eller Arabisk. Derved vilde den historiske Traad, der knytter os til Fortiden, for en ikke ringe Del være brusten, og den store Mængde vilde voxe endnu fastere i den Indbildning, som allerede nu er saa fristende, nemlig at den Tid, man selv lever i, har opfundet al Visdom, medens Sandheden er, at vi bygge paa mange Slægters udholdende Tankearbejde, og at ingen forstandig behøver at skamme sig ved at lære af de gamle, da de have tænkt dybere over mange Ting, end vi i vor Avis- og Jernbanetid give os Stunder til. Vilde en ivrig klassisk Filolog indvende, at de nyere Latinisters Sprog er for let og for meget dannet efter en nyere Tids Tankesæt til at give de unge tilstrækkeligt Hovedbrud, da vilde jeg anbefale en saadan at læse den i Prof. Daaes her anmeldte Skrift aftrykte latinske Satire af Lauremberg, da jeg føler mig temmelig forsikret om, at han selv nok skal løbe paa Grund, inden han naar igjennem den. Endelig vilde Optagelsen af fædrelandske Emner i det latinske Læsestof, som bydes vor Skoleungdom, i ikke ringe Grad afvæbne en Indvending mod Latinen, som undertiden høres, og som under politiske Forhold, som mulig forestaa, kan faa Aktualitetens Vægt — en Indvending, som for ikke længe siden er udtalt af en bekjendt fædrelandssindet og varmtfølende Mand paa følgende Maade: „Latinen burde efter min fulde Overbevisning aldrig være Grundlaget for Almendannelsen hos de saakaldte lærde, fordi den ved sin hele tomme, flade, slibrige og tidt ugudelige Literatur har været og er dødbringende for det menneskelige og især dræbende for vor nordiske Folkelighed, og, saa vidt muligt, skiller de lærde fra det menige Folk.“ Her er selvfølgelig ikke Stedet for at indlede en Debat om Latinens Betydning for den lærde Dannelse overhovedet; heller ikke skal her dvæles ved den Ensidighed, hvoraf ovenstaaende Ytring aabenbart er præget. Det er nok at bemærke, at ikke faa, hvis Stemme dog i andre Forhold have Vægt, maaske nære samme Anskuelse, og at derfor Forholdsregler ikke bør afvises, hvorved ikke blot hin Indvending tildels kan afvæbnes, men ogsaa et forebyggende Skridt kan gjøres til at skaane Fremtiden for det ubodelige Tab, som det utvivlsomt vilde være, om man

frivilligt gav Afkald paa det rige Dannelsesstof, som den i det latinske Sprog affattede Literatur frembyder.

Fra denne lille Exkurs, som Prof. Daaes Omtale af den nylatinske Literatur har givet os Anledning til, vende vi os atter til Lauremberg. Blandt hans humanistiske Værker nævner Forf. hans *Κυπρις πλεουσα*, et græsk Digt, skrevet i Anledning af hans Broders Bryllup og fremstillende Kjærlighedsgudindens Rejse til Rostock, men i Virkeligheden gjengivende Laurembergs egne Indtryk fra en længere Sørejse — et Skrift, som vakte meget Bifald hos samtidige Kjendere. Ideen i dette Digt kalder os i Erindring et mærkeligt og smukt latinsk Bryllupsdigt, skrevet 50 Aar tidligere af den dansk-latinske Digter, M. Hans Jørgensen Sadolin (Præst i Flintinge i Thoreby Sogn paa Laaland), af hvilket jeg skal tillade mig at hidsætte Hovedindholdet, saa meget mere som det kan tjene til at illustrere, hvad ovenfor er bemærket om den nylatinske Literatur. Digtet, der er skrevet i Anledning af Kong Frederik II's Bryllup med den unge Sofie af Meklenborg 1572, dvæler ved Forberedelserne til Brylluppet omtrent paa følgende Maade: Rygtet udbreder sig, at Kong Frederik vil hente sig en Brud fra Tydskland; Havets gamle Guddomme, Nereus og Thetis, og hvad de andre Havguder hedde, hæve deres Hoveder af det vaade Dyb i glad Forventning; Freden er gjenoprettet i Norden, ingen Sky skal fordunkle Bryllupsglæden. Tiden nærmer sig, en Flok raske Sømænd vinde Sejl i Raa, da melder Triton, idet han stryger Vandet af sit vaade Skjæg, at en dejlig Jomfru nærmer sig Stranden, fulgt af et glimrende Følge. Jomfruen bestiger Skibet, Ankeret lettes, Sejlene udspændes for den friske Brise; da istemme Nymferne en Sang til den unge Kongebrud: Vær from og god, Kirker og Skoler skal du beskytte, Videnskaberne skal du fremhjælpe, for Enker og de moderløse skal du sørge; din Afkom skal høste den Velsignelse, du saar. Medens Nymferne saaledes ledsage Skibet med deres Sange, lægger det an ved Falsters Kyst; Sejlene synke, Ankeret falder, en Skare af Landets ædelbaarne modtager Bruden; Falster og det nære Laaland fryder sig. Da ile Venus, Juno og Minerva, med Forglemmelse af gammel

Tvist, til Flintinge Præstegaard, hvor Muser og Chariter alt længe ere husvante, og bede Digteren istemme en Sang til Kongebrudens Ære, osv. Paa denne Maade bliver Forfatteren ved og beskriver smukt, hvorledes Kong Frederik iler sin Brud imøde, hvorledes Kjøbenhavns Digtere berede sig til en Velkomstsang, og Præsterne melde deres Menigheder den Lykke, Gud havde ladet vederfares Folket[1]).

Naar Prof. Daae siger, at Laurembergs „Antiquarius" er udgivet i Lyon 1622, da vil det sikkert i dette Tilfælde være rigtigere at oversætte Lugdunum ved Leiden. Tillige kan erindres om, hvad Thomas Bang etsteds beretter, at Skriftet er udgivet uden Forfatterens Vidende og Vilje[2]). Laurembergs „Graecia antiqua", der først blev udgivet efter hans Død, antager Daae, maa henføres til Tiden før hans Komme til Danmark. Dette forholder sig dog neppe saa. I den Thottske Manuskriptsamling Nr. 538, Fol., findes nemlig: „Joh. Laurenbergii Hypotyposis geographiæ Græciæ cum mappis et figuris delineatis, dedicata Holigero Rosenkrantzio, græce" (Codex membr. elegantiss.). Laurembergs Dedication af Værket til Holger Rosenkrantz leder Tanken hen paa den Tid, da disse Mænd vare komne i nærmere Forbindelse derved, at Lauremberg i Sorø var Lærer for flere af Holger Rosenkrantz's Sønner. For mig ligger et utrykt latinsk Brev, dat. Sorø den 12. Januar 1626, hvorved L. indbyder R. til at staa Fadder til sin nyfødte Søn; og vore Samlinger gjemme flere Breve omtrent fra samme Tid, der vidne om den dybe Ærbødighed, som Lauremberg nærede for hin lærde og gudfrygtige Adelsmand, hvis hele Liv dannede en mærkelig Modsætning til det, som saa mange af hans Standsfæller førte, og som har givet Lauremberg Anledning til en saa stræng Dom over Adelen i sine Satirer[3]).

[1]) Jo. Geo. Sadolinus, De nuptiis inclyti Dan. Regis Friderici II etc. (se mit Skrift, Mester Jørgen Jensen Sadolin, S. 107—8).

[2]) Thomæ Bangii Observationum philologicarum libri duo (Hafn. 1640), Præfatio.

[3]) Blandt de Forhold hos Adelen, som have sat Laurembergs satiriske Pen i Bevægelse, er ogsaa Klædedragten — disse mærkelige, lange Buxer, der gik helt op under Armene, og det lange Haar,

Blandt de Hverv, som vare betroede Lauremberg under hans Ophold her i Landet, var ogsaa at optage Kort over forskjellige Dele af Danmark. Desværre er det ikke lykkedes Forf. af det foreliggende Skrift at paavise Resultater af denne hans Virksomhed, og et meddelt Kongebrev fra 1645 gjør det ogsaa sandsynligt, at store Frugter har Laurembergs Virksomhed som Korttegner ikke baaret. Men ligesom vi i Worms Monumenta Danica (1643) dog finde et af Lauremberg tegnet Kort over den minderige Egn mellem Sorø og Ringsted med Sigersted, Habors Høj osv., saaledes er det rimeligt, at andre Levninger af hans chartographiske Arbejder ved nøjere Eftersøgning maatte kunne findes. I det hele er det et Savn, at ingen kyndig nogensinde har taget sig over at give en grundig Oversigt over de Kortarbejder, som fra Tid til anden have været foretagne her til Lands. Et saadant Arbejde ledsaget af graphiske Fremstillinger vilde have sin Interesse. Uden Tvivl vil Søkortarkivet kunne give adskillige gode Bidrag[1]).

Af det, som Prof. Daae har fremdraget vedrørende Joh. Laurembergs literære Virksomhed, har Afsnittet om hans satiriske og dramatiske Digtning uden Tvivl vakt størst Opmærksomhed, særlig Stykket om hans plattydske Satirer, hvilket ejendommelige Arbejde ogsaa i den nyere Tid har fremkaldt flere Monographier i Tydskland. Det er navnlig ved disse Satirer (Skjæmtedigte) i hans Modersmaal, at Lauremberg har faaet Krav paa at kaldes Holbergs Forgjænger. En nærmere Paavisning heraf skal Anm. dog ikke indlade sig paa, men i saa Henseende henvise til Prof. Daaes Fremstilling og de med-

en Mode, der endnu kjendes fra Billeder af Adelsmænd, malede i hin Tid. Skulde det forøvrigt ikke være netop denne for os saa besynderlige Dragt, der endnu har bevaret sig i visse Egne af Norge? Det er nemlig i det hele mærkeligt, i hvilken Grad de hos os nu saa godt som aflagte, men i Norge for en Del bevarede, Nationaldragter blandt Almuen afspejle for længst hendøde højere stillede Slægters Moder.

[1]) Prof. Daae omtaler (S. 17—18) ogsaa kortelig M. Christen Hansen Ribers (som han mindre rigtig kalder Christen Jensen R.) og Joh. Meyers samtidige Kortarbejder. Til de Henvisninger som ere givne, kan tilføjes Danske Mag. 4. R. V, 79—82.

delte Prøver. Kun om den noget gaadefulde, samtidige danske Oversættelse af de plattydske Satirer skal her tilføjes nogle Bemærkninger. Da Nyerup for mange Aar siden meddelte en Prøve af den i „Den danske Digtekunsts Historie“ III, 84—94, udtalte han den Formodning, at Lauremberg selv kan have været Oversætteren. Denne Antagelse forkaster Daae med Rette[1]); thi skjønt han antager, at Lauremberg nok har for-

[1]) En anden Vildfarelse af Nyerup er der ogsaa Grund til at berigtige. Denne mener nemlig, at naar Ol. Borck i sin Dissertatio 7ma de Poetis, efter at have nævnet Søren Terkelsen og Anders Bording, tilføjer: »Supervenit Johannes Wilhelmius, et is in Hexaemero suo graviter disertus«, at derved saa betegnes Joh. Lauremberg, der paa Titelbladet til sine plattyske Satirer kalder sig Hans Willmsen L. Det er imidlertid ikke saa. Hin Johannes Wilhelmius er derimod en ganske anden; men da han ogsaa var en Mand med ret betydelige poetiske Evner, skjønt man forgjæves vil søge hans Navn i vore Literaturlexica, skal jeg hidsætte følgende Oplysninger om ham. Hans Villumsen var født i Odense (Index tertius til Pet. Joh. Resenii Bibliotheca) og Søn af Villem Lucassen, en Hollænder, der i besværlige Tider med sin Hustru Barbara Arntsdatter og tre Børn var dragen til Danmark og havde nedsat sig i Odense, hvor han senere blev Raadmand og døde 12te Januar 1617, medens hans Hustru levede til 1643 (Mumme, St. Knuds Kirke, S. 317; Bloch, Fyns Gejstligheds Hist. I, 309). Disse Ægtefolk havde 3 Sønner og 4 Døtre. Sønnen Hans boede efter Faderens Død hos Moderen i Odense, og synes at have været velhavende, da han 1632 tegnede sig for et anseligt Fattigbidrag (Meddelelse fra Biskop Engelstoft). Da en af hans Søstre blev Enke, tog han hende og hendes Børn i Huset, i hvilken Anledning han selv forblev ugift (Bloch, s. Skr. I, 310). Senere blev han Generalproviantmester i Fyn og døde den 27de Oktober 1671. I Resens Bibliothek fandtes et større haandskrevet digterisk Arbejde af ham med Titel: Hexaemeron, og i det store kgl. Bibliothek findes endnu en rimet Parafrase af Davids Salmer af ham (ligeledes i Haandskrift), hvilken udmærker sig ved en for hin Tid ualmindelig let og behagelig Versification (se mit Skrift And. Chr. Arrebos Levned og Skrifter I, 234—5. Ny kirkehist. Saml. I, 270—2. Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. III, 302. Suhms Saml. I, 2, 17). Af hvad der her er oplyst om Digteren Hans Villumsen fremgaar, at det sikkert er urigtigt, naar der i Christoffer Jensen Lidovius's hdskr. Hist. Reg. Scholæ Frideri-

staaet og kunnet tale Dansk, finder han det dog lidet sandsynligt, at han skulde have vovet sig ind paa Forfattervirksomhed i det ham oprindelig fremmede danske Sprog. Men han gjør intet Forsøg paa at paavise nogen samtidig dansk Rimsmed, hvem Oversættelsen med Sandsynlighed kan tillægges, Jeg skal derfor vove et saadant Forsøg.

Efter min Mening er der ingen, som det ligger nærmere at tænke paa, end den bekjendte M. Hans Michelsen Ravn, Rektor i Slagelse, ikke blot fordi han var saa øvet i dansk Versification, at man godt kan tiltro ham et saadant Arbejde, men ogsaa fordi han bevislig stod Lauremberg nær[1]), og endelig — hvad der er Hovedsagen — fordi en af Hovedpersonerne i Laurembergs Skjæmtedigte, Aalke Quaks, efter hvad jeg mindes, ogsaa forekommer i et eller flere af Versene i Ravns Rhythmologia Danica (1649), altsaa inden den danske Oversættelse af Laurembergs „Veer Schertz Gedichte" endnu var udkommen paa Dansk[2]). Da den danske Oversættelse af Skjæmtedigtene nu ikke findes i noget af Kjøbenhavns Bibliotheker, kan jeg ikke nærmere paavise Forholdet, men maa henstille det til andres Undersøgelse at prøve min Formodnings Rigtighed, der, som mig synes, ogsaa vinder noget i Sandsyn-

burg. siges, at han er den Johannes Wilhelmi, der 1646 blev dimitteret af Mag. Albert Bartholin fra Frederiksborg Skole. — Om Hans Villumsen i Odense bemærker Biskop Engelstoft forøvrigt: »Jeg finder ham nævnt som Debitor til Gymnasiet 1652, men kan ikke se, hvad Idræt han drev; mulig fortsatte han Moderens Handel og Kjøbmandsskab i den Gaard i Overgade, Nr. 5, hun ejede.« Generalproviantmester synes han først at være bleven efter 1660.

[1]) Se min Afhandling om M. Hans Michelsen Ravn i Hist. Tidsskr. 3. R., IV, 570—1.

[2]) Den danske Oversættelse udkom 1652 og samtidig en Udgave af den tydske Original. Joh. Møller anfører en ældre Udgave af Originalen fra 1648, som nu ikke mere haves. Men denne Efterretning forkastes af Daae paa Lappenbergs Autoritet (se det her anmeldte Skrift, S. 44, Not. 1). Naar Ravn imidlertid i et Skrift, der udkom 1649, kunde rime om en af Hovedpersonerne i »Veer Schertz Gedichte«, er det Bevis nok paa, at Originalen allerede da maa have foreligget trykt.

lighed derved, at Peder Syv, som satte høj Pris paa Ravns rhythmologiske Forsøg, ogsaa fremhæver de fire danske Skjæmtedigte som ypperlige poetiske Arbejder.

Af Enkeltheder kunde der maaske nok endnu være et og andet at bemærke i Anledning af Prof. Daaes smukke Monographi[1]; men jeg skal dog standse her, da det ikke har været min Hensigt at gjøre dybere Studier over Emnet, men kun at henlede danske Læseres Opmærksomhed paa Skriftet, og som Ven af Literaturhistorien at bringe en Tak derfor.

H. F. Rørdam.

J. Paludan: Det høiere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig. En sammenlignende historisk Fremstilling, udarbeidet efter Opfordring af Bestyrelsen for det Letterstedtske Fond. Kjøbenhavn 1885. XVIII + 809 SS.

Idet jeg henleder Læsernes Opmærksomhed paa det ovennævnte Arbejde, er det ikke fordi jeg har sat mig som Opgave at give en indgaaende Kritik deraf. Jeg fremsætter kun nogle Betragtninger, som Læsningen af dette Værk har fremkaldt,

[1]) S. 40—42 er saaledes meddelt Uddrag af en mærkelig Skildring af sociale Forhold i Danmark i Slutningen af Christian IV's Tid efter et Haandskrift i det svenske Rigsarkiv; den fortjener at læses; men naar Udgiveren S. 41, Lin. 22 har læst »Lærdom og perfect«, da bør det sidste Ord sikkert rettes til Profect (Fremgang). — Naar Forf. S. 59, Not. 2 omtaler det som en Kjendsgjerning, at et Par af Danmarks Konger ikke skulle have forstaaet Dansk; da veed jeg ganske vist ikke, hvem der tænkes paa; men naar det oftere har været paastaaet, at Christian III ikke forstod Dansk, da beror det sikkerlig paa en Overdrivelse eller Misforstaaelse. Forskjellige Kjendsgjerninger, som det imidlertid vilde blive for vidtløftigt her at anføre, men som jeg maaske ved en anden Lejlighed skal komme tilbage til, gjøre det i højeste Grad sandsynligt for ikke at sige fuldkommen sikkert, at denne Konge maa have forstaaet Dansk. En anden Sag er det, om han har talt Sproget. Derfor vil det være vanskeligere at føre noget Bevis.

og knytter dertil nogle Bemærkninger vedkommende dets Anlæg og Form.

Det er en almindelig og vistnok berettiget Klage iblandt vore Studerende, at det er forbundet med store Vanskeligheder at vinde Overblik over de forskjellige Fagvidenskabers Udviklingshistorie herhjemme. For saa vidt som der holdes Forelæsninger over disse Videnskabers Historie ved Universitetet — og det er vistnok langt fra over dem alle —, ere disse i Reglen udarbejdede efter store tyske eller franske Værker, som give udførlige Fremstillinger af de vedkommende Fags Udvikling i de store Kulturlande, men som indeholde lidet eller intet om, hvad Danmark har ydet paa disse Omraader[1]). Dette Forhold maa, naar man vil bruge et mildt Udtryk, betegnes som sørgeligt. Men det vilde dog have staaet endnu slettere til i denne Henseende, dersom ikke N. M. Petersen havde skrevet sine „Bidrag til den danske Litteraturs Historie"; jeg maa dog her strax tilføje: „og naar han saa blot ikke var glemt". Jeg har, efter at jeg igjennem de Studerende er bleven gjort opmærksom paa dette Misforhold, i de sidste Aar anstillet Undersøgelse derom nærmest ved Samtaler med Fagmænd, og har indvundet det sørgelige Udbytte af disse Undersøgelser, at meget faa af dem vide, at dette Værk er til, og

[1]) Man kan takke den livlige Forbindelse imellem Europas Videnskabsmænd i det 16. og 17. Aarhundrede, med det latinske Sprog som Mellemled, for, at vi dog for denne Periodes Vedkommende ere blevne tagne med i de store kulturhistoriske Oversigtsarbejder. Men medens Latinen dengang var os et Middel, hvorved vi kunde gjøre os gjældende overfor Udlandet, er den nu i vore Dage bleven en Hindring for Studiet af vor ældre videnskabelige Litteratur. Vore Fagmænd kunne næppe læse disse Skrifter fra det 16. og 17. Aarhundrede. Mange videnskabelige Udtryk forstaa de slet ikke. Derfor skyder man disse Arbejder til Side med den Paastand, at der er ingen Ting i dem, uden at man aner, hvor sørgelig denne Falliterklæring er. Man overlader andre Arbejdet: derfor var det ikke os men Tyskerne, der først paaviste Niels Hemmingsens Betydning paa Naturrettens Omraade, og derfor var det ikke os men Tyskerne, der først nævnede Jak. Madsen Aarhus som „der älteste Phonetiker der Neuzeit".

at endnu færre have nogen Anelse om, at det indeholder nogen Vejledning til Studiet af deres Videnskabers Historie. Og hvad angaar Udlaanet af dette Værk paa Universitetsbibliotheket, har jeg fundet, at det i Reglen kun søges af dem, der have taget Skolelærer- eller Skolelærerindeexamen og af dem, der forberede sig til sproglige Magisterkonferenser. Men Forklaringen ligger vel ikke saa fjærn. Da Kjøbenhavns Universitet for faa Aar siden holdt sin firehundrede Aars Jubelfest, holdtes der endnu ikke ved denne Landets eneste videnskabelige Højskole nogen sammenhængende Forelæsning over dansk Litteratur- og dansk Sproghistorie, noget, man dog skulde tro, at det danske Folk havde et billigt Krav paa. Dette er der dog raadet Bod paa i de sidste Aar, idet det sproghistoriske Studium har taget et glædeligt Opsving og drives med en sjælden Ihærdighed og Dygtighed, lige som ogsaa den ene af de nye ansatte Docenter i dansk Litteraturhistorie baade ved Forelæsninger og Øvelser arbejder paa at indhente det forsømte, medens den anden for Tiden ved Sygdom er forhindret i at gjøre sine meget omfattende Kundskaber frugtbringende for de Studerende. Men dermed er der dog ikke sikret Fagvidenskabernes Historie en fyldestgjørende Behandling, da man ikke kan fordre, at Docenten i almindelig Litteraturhistorie skal være i Besiddelse af den specielle Fagdannelse, som en saadan Behandling maa forudsætte. Jeg skal dog ikke her føre denne Undersøgelse videre; jeg indskrænker mig til at paapege dette Misforhold og vender mig nu til det, der ligger nærmest for i denne Anmeldelse, nemlig Opdragelsens eller Pædagogikens Historie i Danmark, idet jeg forudskikker den Bemærkning, at det ikke maa glemmes, at den, naar den ellers er rigtig behandlet, skal give os en Afspejling af de store aandelige Brydninger, som Slægterne have gjennemgaaet i de løbende Tider. For først at give et Exempel paa, hvorledes den tidligere har været behandlet hos os, skal her tages et Afsnit af S. Heegaards iøvrigt fortrinlige Værk om Opdragelsen[1]). S. 580 skriver han om Opdragelsens Historie under Christian IV:

[1]) S. Heegaard: Om Opdragelse. Kbh. 1880. Det her anførte Afsnit er uforandret i den nye Udgave.

»Kristian den fjerdes (1588—1648) rastløse Virksomhed omfattede ogsaa Undervisningsvæsenet. Universitetets Indkomster forøgedes, og nye Professorater bleve oprettede, saa at der kunde holdes Forelæsninger over Historie, Geografi og Naturvidenskaber, som tidligere havde været forsømte. En botanisk Have og et Anatomitheater oprettedes; til astronomiske Iagttagelser opførtes »Runde Taarn«, og Regensen byggedes til Bolig for uformuende Studenter. Latinskolernes Virksomhed søgte han at fremme dels igjennem Skoleanordningen af 1604 og Skolereglementet af 1631 (eller 1632), dels igjennem en Forbedring af Lærebøgerne: desuden blev der ved Latinskolerne i Roskilde, Ribe, Aarhus, Lund og Kristiania oprettet Gymnasier, som dannede en Overgangsform til Universitetet. Ved Siden af Frederik den andens lærde Skole i Sorø blev der sammesteds grundet et ridderligt Akademi (1623), for at de unge adelige kunde finde den Undervisning og Uddannelse i Hjemmet, som de paa hin Tid i stort Antal søgte ved fremmede Universiteter. Ved Oprettelsen af Akademiet benyttede Kongen især den lærde Holger Rosenkrantz (1574—1642), som iøvrigt virkede meget for Oplysning dels som Forfatter, dels ved at samle unge Mænd om sig og vejlede dem i deres Studier og endelig ved Rejsestipendier til Studerende og Gaver til Skolerne. Paa sit Gods skjænkede han en Bondegaard til Almueskole. Almueundervisningen var fremdeles kummerlig, og den aandelige Bevægelse til Gunst for Modersmaalet, som begyndte med Reformationen, tabte efterhaanden sin Betydning. Tysk var under de fleste af Kongerne Hofsprog, og Latin anvendtes i den største Del af Literaturen.«

En saadan Fremstilling kunde maaske tilfredsstille, dersom den fandtes i en større Haandbog i Fædrelandshistorien, men hvor er den dog ikke flad, naar Spørgsmaalet gjælder Opdragelsens Historie. Er det ikke som naar en Forfatter skulde give os en Fremstilling af Agerbrugets Udvikling i Danmark, og han saa istedetfor fortalte os om, hvorledes man byggede Lader. For yderligere at fremhæve Skjævheden i denne Fremstilling skal her endnu tilføjes, at man faar forholdsvis mere at vide af Forfatteren om, hvad Ernst den Fromme af Gotha eller en Fyrst Rakoczi i Ungarn har gjort for sit Skolevæsen, end om, hvad Christian IV har gjort for sit. Man maa dog med Forundring spørge, om der da slet ikke har været nogen aandelig Bevægelse her i Landet paa den Tid, om da ingen af de nye Ideer, der kom frem dengang i Udlandet netop paa Opdragelsens Omraade, naaede herind og optoges og omsattes

paa en ejendommelig Maade her hos os. Vi skulle senere komme tilbage dertil og her kun foreløbig fremhæve, at Tidsrummet 1560—1648 er den vigtigste Periode i den nyere Tids Kulturhistorie, idet den har en grundlæggende Betydning for hele den følgende Udvikling. Vi vende nu tilbage til Heegaard og hans Fremstilling for at give en Forklaring af, hvorledes den har faaet denne Form.

Vi have til Nabo imod Syd et stort, livligt og driftigt Kulturfolk, som særlig godt forstaar, hvad Oversigt og Overblik har at betyde for et Kulturliv, og udrustet, som det er, med fortrinlige aandelige Kræfter finder det altid Tilfredsstillelse for sin Trang i denne Retning. Aar efter Aar eller i ethvert Tilfælde med meget korte Mellemrum fremkommer det ene store Værk efter det andet, som giver Udsigt over den fremskridende Udvikling paa Kulturlivets forskjellige Omraader[1]). Vi maa beundre denne mærkelige Arbejdskraft, der styrkes og regelbindes under en grundig videnskabelig Kritiks Tugt, men vi maa ikke være blinde for, at den trykker og lammer vor egen. Der er en stor Fare i dette, at man altid kan gaa til disse Værker og søge sine Oplysninger. Man vænnes derved altfor let til at forvexle Excerpering med videnskabeligt Studium, og derved sløves Ævnen til selvstændig Forskning. Uden om sin Fremstilling af Pædagogikens Historie i Danmark har Heegaard en fortrinlig Ramme, der giver en klar og tydelig Oversigt over Skolebevægelserne hos de store Kulturfolk. Den har til Grundlag K. v. Raumers og K. Schmidts Geschichte der

[1]) Saa vidt jeg véd, er der den Bestemmelse ved flere udenlandske Universiteter, at de, som ønske at disputere, skulle, naar deres Afhandling er antagen, først underkaste sig en Prøve dels i Filosofiens Historie, eller dog maaske kun i et enkelt Afsnit deraf, og dels i deres Fagvidenskabs Historie i deres Fædreland. Maaske vilde det være heldigt, om en lignende Bestemmelse blev optaget ved vort Universitet. Dersom det ellers ikke blev en ren Skinprøve, vilde den vistnok blive vanskelig nok at komme over baade for Examinator og Examinand. Man tænke f. Ex. paa en Examination i Filosofiens og de filosofiske Studiers eller den theologiske Fortolknings Historie i Danmark.

Pädagogik foruden nogle danske Monografier, der paa et Par enkelte nær ere udarbejdede efter tyske Kilder. For saa vidt har Arbejdet ikke krævet anden Kraftanstrængelse end den, der forudsættes for at kunne indordne Stoffet i den Form, den historiske Fremstillings Begrænsning fordrede. Men da han naaede frem til Behandlingen af de danske Forhold, stod han stille. Det var ikke, fordi der ikke var Stof nok, men det laa ubearbejdet hen, eller for saa vidt som det var bearbejdet, kunde han ikke faa Øje paa det. Hans eneste Kilde til det ovennævnte Afsnit af Opdragelsens Historie er „A. H. Niemeyers Grundsætninger for Opdragelse og Undervisning. Med et Tillæg af F. H. Guldberg, 2. Del, Kbh. 1801.“ Han havde ingen Anelse om, hvormeget der er fremdraget netop til Belysningen af Christian IV's Tidsalder i de firsindstyve Aar, som ligge imellem det nævnte Værk og vore Dage. Heegaard var en flittig Mand, der ikke blev træt af at søge Oplysninger og Vejledning hos de Mænd, han ansaa for særlig kyndige paa Opdragelsens Omraade; det er derfor højst sandsynligt, at disse Mænds Kjendskab til det foreliggende Stof har været lige saa begrænset. Men det skal fremhæves til hans Undskyldning, at han ikke selv havde valgt sig den Opgave, at skrive om Opdragelsen. Det var et offentligt Hverv, der var ham overdraget, og han optog det med en sjælden Ihærdighed og satte sine bedste Kræfter ind derpaa. Hans Afhandling om Opdragelsens Maal og Methode vil blive staaende som et af de bedste Arbejder, der ere fremkomne herhjemme paa Pædagogikens Omraade. Men Opdragelsens Historie kunde han ikke magte. Men som det her gik med Opdragelsens Historie, saaledes gaar det med alle de andre Videnskabers Historie herhjemme, maaske med Undtagelse af en ganske enkelt. Og naar man saa gjør sig bekjendt med de store Oversigter, som fremkomme i Udlandet over Videnskabernes Historie hos de forskjellige Kulturfolk, vil man, som ovenfor bemærket, som oftest forgjæves søge Danmarks Navn. Grunden dertil er ikke den, som man saa ofte fremhæver, at vi blive oversete, men Grunden er den, at man intet ved derom. Skylden er vor egen. Selv have vi hidindtil vidst meget lidt derom, og vi

kunne ikke fordre, at Fremmede skulle gjøre Arbejdet for os. Men saa vidt maa et lille Kulturfolk ikke lade det komme. Det maa atter og atter minde Verden ikke blot om, hvad det yder for Øjeblikket, men ogsaa om, hvad det har ydet i de forskjellige tidligere Perioder. Det har Betydning ikke blot udadtil men ogsaa indadtil, naar det gjælder om, at styrke et Folks nationale Selvfølelse. Man har igjennem de store Industriudstillinger faaet Beviser for, hvad Danmark har kunnet yde, selv om det ikke har været stærkt repræsenteret, og de trykte Oversigter, som man flere Gange i Anledning af disse eller lignende Udstillinger har ladet udarbejde over forskjellige Grene af den industrielle Virksomhed eller over Ydelser paa lignende nærbeslægtede Omraader herhjemme, have særlig bidraget til at henlede Udlandets Opmærksomhed paa vort lille Land. Men paa Aandslivets Omraade i snævrere Forstand have vi hidindtil i høj Grad savnet Bestræbelser i lignende Retning. Maatte det ikke vare for længe, inden vi begyndte at tage denne Opgave op. C. Nyrop har i sine fortrinlige Arbejder paa Industriens og Lavsvæsenets Omraade tilfulde godtgjort, at Stoffet er rigt nok til Stede, naar man blot har Interesse for at drage det frem; skulde det samme da ikke ogsaa gjælde for de forskjellige Fagvidenskabers Vedkommende?[1])

Hvad Skolens og Opdragelsens Historie angaar, har Dr. Paludans store Værk dog nu for en meget væsentlig Del raadet Bod paa de ovenfor paapegede Mangler og Skjævheder. Forfatteren har stillet sig den Opgave, at give en fuldstændig Fremstilling af det højere Skolevæsen i de tre nordiske Riger særlig i det 19. Aarhundrede samt en derpaa bygget Sammenstilling af dets nuværende Tilstand i alle tre Lande. En selvstændig Behandling af Skolens Historie før dette Aarhundredes Begyndelse ligger altsaa udenfor Planen. Hvad Værkets Anlæg

[1]) Dersom man vilde gjøre et Forsøg med en Udsigt over f. Ex. Sproggranskningens, Oldforskningens, Mathematikens eller Fysikens Historie her i Danmark, vilde man dog maaske kunne overbevise sig selv og Verden om, at vi som Kulturfolk have en egen Opgave at løse paa disse Omraader og ogsaa have løst den.

angaar, udtaler han selv, at det maaske kunde have været rettest helt igjennem at behandle alle tre Landes Skolevæsen under et, inddele Stoffet efter visse Hovedpunkter i Skolens Organisation og parallellisere den historiske Udvikling indenfor disse. Havde han valgt denne Fremgangsmaade, vilde han vistnok have sikret sig langt flere Læsere udenfor de egentlige Fagmænds Kreds. Den solide Grundighed, som er ejendommelig for Forfatteren, gjør sig ogsaa gjældende overalt i dette Arbejde, men denne Grundighed har medført, at han i visse Afsnit kommer til at brede sig for meget i Enkeltheder; man savner faste Holdepunkter og har Vanskelighed ved at vinde Overblik. Jeg skal dog ikke i denne Henseende gaa i Rette med Forfatteren, saa meget mindre som jeg forudsætter, at Hovedafsnittet af dette Værk vil blive Gjenstand for indgaaende Anmeldelser i de pædagogiske Tidsskrifter.

Forud for sin Skildring af Udviklingen i det 19. Aarhundrede har Dr. Paludan givet en længere Indledning. Han har følt, at han begyndte, saa at sige, paa bar Grund, naar han ikke søgte sit Udgangspunkt længere tilbage i Tiden, og han giver derfor en Udsigt over Skolevæsenets Udvikling siden dets Grundlæggelse i Middelalderen. Han har her lagt Stoffet til Rette med megen Omhu. Fremstillingen er klar og tydelig, og Hovedpunkterne i Udviklingen ere godt betonede. Han viser, hvorledes Middelalderens Skole som et Led af Kirken var Staten uvedkommende, og at den formelle theologiske Dannelse var dens eneste Formaal. Forholdet var ens overalt, den eneherskende katholske Kirke med det samme — det hellige, latinske — Sprog og med de samme Love dannede et stort Fællesrige, der ikke lod Rum tilovers for nationale Ejendommeligheder. Først med Bogtrykkerkunsten kom der større Flugt i Tankelivet, og Humanismens Ideer førte en ny Luftning hen over de stillestaaende Vande. Fra den Tid af begynder den Uro og Spaltning paa Skolevæsenets Omraade, som har fortsat sig ned til vore Dage. Kampens første Maal var Skolens Frigjørelse fra Kirkens Eneherredømme. I de fleste protestantiske Lande naaede man frem til en virkelig Reform af Skolevæsenet, idet det lagdes ind under Statens Højhed, og de inddragne

kirkelige Midler anvendtes til Skolevæsenets Fremme. Men det nærmeste Tilsyn med Skolen vedblev dog ogsaa efter Reformationen at være Gejstligheden betroet, og Præstedannelsen var endnu igjennem lange Tider Hovedformaalet. Skolefagene forøgedes heller ikke: Christendom, Latin, lidt Dialektik og Rhetorik vare endnu alt. Kampens næste Maal var Undervisningsmethodens Forandring, idet man istedetfor Middelalderens døde formelle Dannelse krævede en mere real. Men efterhaanden som Udviklingen skrider frem, begynder det praktiske Liv at stille sine Fordringer til Skolen. Man nøjedes ikke længer med at fordre en Forandring i Undervisningsmethoden, man krævede ogsaa en Forøgelse af Skolefagene. En væsentlig Del af denne Kamp føres i det 16. og i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Forfatteren har med Rette fremhævet, at de pædagogiske Bevægelser i denne Periode indeholde Spiren til alle de senere Aarhundreders Skolereformer[1]). Skjønt han i

[1]) Men Skolestriden i den nævnte Periode er kun en Udløber af alle de andre store Bevægelser paa Livets forskjellige Omraader. Jeg skal her minde om H. Baudrillarts Udtalelser i hans Værk: »J. Bodin et son temps. Paris 1853.« Han skriver (Préface Pag. VII—VIII): »Peut-être ceux qui n'ont pas étudié de près cette grand époque si troublée, s'étonneront-ils d'y trouver déjà tant de pensées qui leur semblaient contemporaines, tant de problèmes qui leur paraissaient nés d'hier. Ils s'étonneront de voir que le XVIe siècle a eu ses communistes, ses apôtres de la démocratie ses partisans de l'autorité absolue ou tempérée, ses défenseurs mêmes de la théorie des trois pouvoirs, ils s'étonneront qu'on ait discuté alors passionnément et subtilement, comme de nos jours, ces questions sur la société et sur l'Etat, que les générations, ignorantes du passé, s'imaginent à tour de rôle, agiter pour la première fois. Cet étonnement peut avoir quelque utilité. Il est bon de s'apercevoir qu'on a des aïeux.« Omsat paa Dansk vil det omtrent kunne siges saaledes: Det stolte 19. Aarhundrede regner sig det til Ære, at det har stillet de mange Problemer. Sagen er dog nok den, at de fleste af dem have været stillede for længe siden. Men det skulde være dette Aarhundredes Ære, at det fik dem løste, og dermed har det maaske lange Udsigter. Vi have det forud for Fædrene i det 16. og 17. Aarhundrede, at vor Synskreds er ganske anderledes vid, end deres var, men derfor se vi ogsaa Konsekvenserne af disse Problemer i langt større Om-

det Hele taget har et godt Blik for Udviklingen paa dette Tidspunkt, burde han dog maaske have betonet Udviklingsvilkaarene noget stærkere. Hvad Datidens fremragende Skolemænd, som Trotzendorf, Ratich, Comenius, og hos os Jakob Madsen Aarhus og Jens Dinesen Jersin, kæmpede for uden at kunne føre det igjennem, det blev glemt og atter Aarhundreder derefter optaget som noget nyt, man aldrig havde kjendt før. Men Grunden til, at de ikke kunde føre deres Ideer frem til Sejr, men kun naaede til at paapege dem, den laa ganske naturlig i Tidsforholdene. Thi først maatte Tankelivets Vilkaar retvendes, og dertil skulde man naa frem ad ganske andre Veje. Kampen maatte først føres igjennem paa Filosofiens Omraade, og siden skulde Pædagogiken optage Udslagene og føre dem ind i Skolen. Det er Renaissancens Filosofi, særlig som den fremtræder med Ramismen i Frankrig, Tyskland og ogsaa her i Norden, der har Æren for, at have sprængt Formalismens Skranker. Her have vi, om man vil, den negative Side af Kampen. Det er Kampen for Tankens Ret, der frigjør Videnskaberne for Skolastikens Lænker; først efter denne Frigjørelse kunde de udfolde sig i fuld Overensstemmelse med deres Udviklingslove og træde i Forhold til det praktiske Liv, og alt eftersom Tiden krævede det, kunde de finde Plads indenfor Skolefagenes Række. Og atter her maatte Kampen om Methoden for deres Udvikling først gjennemføres paa Filosofiens Omraade. Men Kampen for Tankens Ret var ogsaa en Kamp for Tankens Ret til at træde frem i den Form, der er den naturligst og ligger den nærmest, det er Kampen for Modersmaalets Ret. Overalt i Evropa, hvor denne Kamp var oppe, kom der et ejendommeligt nationalt Moment ind. Det er denne Bevægelse, der er fremme paa Christian IV's Tid. Men

fang, og derved bliver Løsningen nok ikke lettere. Dertil kommer, at man i vort Aarhundrede har brudt med Traditionen paa saa mange Punkter og kastet Fædrenes Erfaringer overbord: men dermed skyder man ingen Gjenvej; thi disse kunne ikke undværes. Der er derfor saa meget desto større Opfordring til at søge at gjenvinde dette Tab igjennem de kulturhistoriske Oversigter, som vi saa længe have savnet.

Heegaard har ingen Anelse derom; han véd kun at fortælle, at den aandelige Bevægelse til Gunst for Modersmaalet, som begyndte med Reformationen, tabte efterhaanden sin Betydning. Og dog naaede man paa den Tid frem til at faa en latinsk Grammatik paa Dansk. Den Grammatikstrid, som dette Forsøg fremkaldte, endte med at Modersmaalet fik indrømmet en beskeden Plads ved Undervisningen i Latinskolernes nederste Klasser. Men den omtalte Grammatik blev efter nogle faa Aars Forløb atter skudt til Side, og Latinen sad endnu i Højsæde i over et Aarhundrede derefter. Naar Dr. Paludan i sin Fremstilling af dette Reformforsøg paaviser, hvorledes det er fremkaldt ved de tilsvarende Skolebevægelser i Tyskland, kunde han have tilføjet, at vi herhjemme dog paa en Maade ogsaa have haft noget at yde til Gjengjæld, idet nogle af de nye Skolebøger, som Christian IV lod udarbejde i Anledning af Skolereformen, endnu i Midten af det 17. Aarhundrede indførtes i tyske Skoler. For at nævne et bestemt Tidspunkt kan f. Ex. henvises til den Magdeburgske Skoleforordning fra 1658, der optog Stephanii Colloqvia majora og Bartholini Ethica[1]). Forfatteren har i et tidligere Afsnit ved at omtale Oprettelsen af Herlufsholm Skole henvist til den Indflydelse, der udgik fra Würtemberg, hvis Klosterskoler vistnok have tjent som Forbilleder. En lignende Paavirkning fra Udlandet kunde han have paapeget ved Oprettelsen af Sorø adelige Akademi. Det er en fransk Indflydelse, der gjør sig gjældende ved Oprettelsen af de ridderlige Akademier; men Sorø har dog vistnok ikke umidddelbart havt sit Forbillede i Frankrig. Det er sandsynligt, at det var „Collegium illustre" i Tübingen, der foresvævede Christian IV, da han grundlagde denne soranske Stiftelse[2]).

Som videnskabelig Meddelelsesform havde Modersmaalet ikke formaaet at gjøre sig gjældende; det maatte først arbejde sig frem i Litteraturen, dyrkes og uddannes særlig igjennem

[1]) Freimüthige Jahrbücher d. allgem. deutsch. Volksschulen VIII, 2. H. S. 118—20.
[2]) Hist. Tidsskr. 4. R., IV, S. 31—36.

Digtekunsten. Først da kunde Latinen ophøre at være Fællessprog og afløses af de store Kultursprog. Fransk blev Diplomatiets Sprog under Ludvig XIV, og fra Slutningen af det 17. Aarhundrede kunde man i Tyskland høre Universitetsforelæsninger paa Modersmaalet. Men medens denne Udvikling for Modersmaalets Vedkommende foregik udenfor Skolen, og medens paa samme Tid de reale Videnskaber paa deres Udviklingsgang stedse førtes det praktiske Liv nærmere og paa mange Maader traadte i dets Tjeneste, fik Reaktionen, især fra den orthodoxe Gejstligheds Side, i den anden Halvdel af det 17. Aarhundrede endnu engang Overtaget indenfor Skolevæsenets Omraade og standsede Reformerne, indtil Pietismen og efter den Rationalismen atter tage Kampen op i det følgende Aarhundrede og føre Udviklingen ind i et nyt Spor, ad hvilket Realismen truer med at sprænge den humanistiske Dannelse og løbe ud i ensidig Fagdannelse. Skolestridighederne paa Christian IV's Tid bidrog væsentlig til at vække Sansen for Modersmaalets Udvikling. Dette har Dr. Paludan ogsaa fremhævet, men han burde maaske tillige have gjort opmærksom paa, at ligesom man i dette Tidsrum fik en latinsk Grammatik paa Dansk, saaledes naaede man ogsaa under den samme Konge frem til at faa udarbejdet en dansk Grammatik. Er. Pontoppidan fik først trykt sin Grammatica Danica 1668, men han siger selv, at dette Arbejde dengang havde ligget hen i tyve Aar. Det havde altsaa delt Skæbne med Arrebos Hexaemeron. Man maa nu vel erindre, at det, at et Skrift ikke var trykt, betød i det 17. Aarhundrede ikke det samme som, at det ikke var kjendt. Hvad endelig Pietismen angaar, indskrænker Forfatteren sig til at fremhæve dens Betydning for Skolereformen i Tyskland, medens han ikke gjør Forsøg paa at vise, hvorledes og ved hvem denne Retnings pædagogiske Grundsætninger førtes frem herhjemme. Han kunde her have nævnet Biskop Jak. Lodberg i Fyen († 1731) og henvist til Fundatsen for Mulernes Skolestiftelse i Odense fra 1720, i hvilken den nævnte Livsretning vistnok har fundet sit ejendommeligste Udtryk her hos os (se derom Hofmans Fundatser V, S. 205—7).

Men jeg skal ikke føre disse Bemærkninger videre; de skulle ikke rette nogen Bebrejdelse imod Forfatteren, men kun ledsage den Tak, der herved bringes ham for hans store og betydningsfulde Arbejde, der i lange Tider vil blive staaende som den nordiske Skolehistories Hovedværk.

S. H. Gjellerup.

Smaastykker.

1.

Et spansk-nederlandsk Gesandtskab i Danmark 1594.

Ved C. F. Bricka.

I Aaret 1594, netop det Aar, hvortil man har ment at kunne henføre den nederlandske Republiks endelige Grundfæstelse[1]), gjordes fra spansk Side et Forsøg paa at komme den til Livs ved at faa Øresundet spærret for dens Handelsflaader. For at opnaa dette og andet afsendte Guvernøren i de spanske Nederlande, Ærkehertug Ernst, et Gesandtskab, bestaaende af Charles Greve af Egmont, Ferdinand Lopez de Villanova, Guvernør i Kerpen, og Lic. jur. Jehan Niekerke. Det skulde besøge flere Stater, særlig Danmark, men det opnaaede ikke sin Hensigt her, idet den danske Regering under det spændte Forhold, der længe havde bestaaet mellem det spanske Monarki og Danmark, ikke fandt sig foranlediget til saaledes at give efter for hin Magts Ønsker. Medens man hidtil har haft ret vidtløftige Oplysninger om dette Gesandtskab i et Brev fra Johan Maria Borcht[2]), dateret Kjøbenhavn

---

[1]) »In 1594 was de Staat der Vereenigde Nederlanden voltooid.« P. L. Muller, De Staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zijner wording. 1572—1594. Haarlem 1872. S. 536.

[2]) Saaledes har han vel egentlig heddet, men i Reglen kaldes han Johan Marieborg, undertiden blot Johan Maria eller Johan Marin. Selv underskriver han sig (1584) Giouanmaria Borcht, ligesom der i hans Segl staar Bogstaverne G. M. B., men mærkeligt er det, at selve det Aktstykke, hvorunder han har skrevet sit Navn paa den anførte Maade, begynder saaledes: Ich Johan Mariaborch.

7. Novbr. (gl. Stil) 1594, til Hollands Admiral van Warmont, der under et tidligere Ophold i Danmark havde vidst at knytte gode Forbindelser her, af hvilket Brev et Udtog alt længst har været tilgængeligt i Litteraturen[1]), er der i den nyeste Tid givet en Række andre Meddelelser om det af den belgiske Historiker Ch. Piot[2]), indeholdende foruden forskjellige Aktstykker, saasom Instruktioner, Forslag, Svar fra den danske Regering o. s. v., en større latinsk Dagbog. Den er forfattet af Niekerke eller maaske snarere af en Mand, der har staaet ham nær. Da den indeholder et og andet Træk af nogen Interesse ogsaa udenfor de egentlige Underhandlingers Historie,

Allerede Aar 1562 forekommer han som Borger i Kjøbenhavn, uden at det vides, hvorfra han stammer, thi Werlauffs Angivelse (De holl. tre Kongers Kapel i Roskilde-Domkirke S. 54), at han er fra Danzig, er usandsynlig; snarere skulde man vel formode Nederlandene. 1584 blev han Rigets Herold, og endnu 20 Aar senere beklædte han denne Stilling. Han blev meget benyttet af den danske Regering snart som Sendebud snart som Kommissionær, og betydelige Pengesummer gik gjennem hans Hænder. Blandt de Hverv, der vare ham overdragne, kan nævnes Bestillingen af Gravmonumentet over Frederik II. Ogsaa for egen Regning har han øjensynlig haft mange Forretninger i Udlandet, og selv Fiskerierne i det nordlige Norge faldt indenfor hans Virkekreds; han har derfor næppe ført nogen rolig Tilværelse. Jvfr. Nye Dsk. Mag. I. 52. VI. 167. Werlauff, anf. Skr. S. 54, 55. Friis, Saml. til Dansk Bygnings- og Kunsthist. S. 308. Friis, Frederik II's Gravmonument i Roskilde Domkirke. Kbh. 1877 (autogr.). S. 2—4, 11. Danske Saml. V. 144. Molbech, Christian IV's Breve I. 3. Norske Rigsregistr. II. 487, 490 f., 551. III. 724. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1872. S. 202. 1873—76. S. 213. De fleste Oplysninger om ham findes imidlertid i en Pakke Aktstykker, Passer, Kreditiver osv., som efter hans Død er indleveret til tyske Kancelli af hans Efterfølger i Heroldembedet, Klavs de Wale, og nu findes i Geh. Ark.

[1]) P. Bor, Vervolgh vande Nederlantsche Oorloghen. 4. Deel. 31. Boek. Fol. 80.

[2]) Une mission diplomatique des Pays-Bas espagnols dans le nord de l'Europe en 1594, meddelt i: Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire. 4. Série. T. XI. Brux. 1883. S. 437—520.

skal her gives et kort Udtog af den. Det maa beklages, at den er udgiven i en temmelig uheldig Skikkelse, thi dens i og for sig næppe meget klassiske Sprog har ikke vundet i Tydelighed ved at blive forsynet med adskillige Trykfejl og med en ofte al Mening forstyrrende Interpunktion.

De tre Gesandter, som vare brudte op i Septbr. 1594 og fra det Brunsvigske havde sendt Bud til Statholderen Henrik Rantzau for at faa at vide, hvor de kunde træffe den danske Konge, kom 13. Oktbr.[1]) til Hamborg, hvor Byens Syndikus fortalte dem som sikkert, at hollandske Gesandter havde faaet Afslag paa Begjæringen om en dansk Prinsesse for Grev Morits af Nassau. 17. Oktbr. hentedes de ud fra Itzeho til Henrik Rantzaus prægtige Herresæde Breitenburg. Dets Ejermand foreviste dem dets mange Seværdigheder og glemte naturligvis ikke at føre dem ind i sit kostbare Bibliothek[2]). Han lod dem se Gaver, som han havde modtaget fra Kejsere, Kardinaler og en Mængde tyske og italienske Fyrster, og naar Dagbogen her indskyder den Bemærkning, at kun Spaniens Konge og Guvernøren over de spanske Nederlande syntes at mangle blandt Giverne, kan man ikke godt afvise den Formodning, at den forfængelige Ejer har gjort, hvad der stod i hans Magt, for at vække netop denne Tanke hos sine Gjæster og derved mulig bane Vej for Afhjælpningen af hin Mangel, som han sikkert selv har følt levende. Gesandterne satte ham imidlertid ind i Hensigten med deres Rejse og udbade sig hans Raad, og han gav dem ret godt Haab og lovede sin Bistand, for saa vidt han kunde yde nogen; han vilde medgive dem Anbefalingsbreve til de vigtigste Statsmænd i Danmark, og hans Søn Brejde skulde tage sig af dem der. Det var derfor ikke mere end rimeligt, at de til Gjengjæld lovede ham deres Hjælp, da han, i øvrigt paa en meget høflig Maade, klagede over den

---

[1]) Dagbogen bruger stadig den ny Stil. Det fremgaar til Evidens deraf, at den siger, at 25. Novbr. var en Fredag.

[2]) Jvfr. om dette Zeitschr. der Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. XI. 69 ff. XII. 192 ff. XIV. 305 ff.

Uret, der var tilføjet ham af Antwerpens Borgere[1]. Ved Maaltidet, hvori et Par af hans Svigersønner[2]) og nogle andre holstenske Adelsmænd deltoge, bleve de fremmede Gjæster behandlede meget forekomment, og da Værten mærkede, at de ikke ønskede at drikke over Evne, nødte man dem heller ikke til at drikke mere, end de kunde taale. Næste Dag lod han dem føre tilbage til Itzeho.

20. Oktbr. havde de Audiens paa Gottorp hos Hertug Johan Adolf. Ved Frokosten paa Slottet, hvor man gik dygtig løs paa Drikkevarerne, tiltrak af de tilstedeværende især den gamle Bertram Pogwisch sig som Katholik deres Opmærksomhed og faar den Ros, at han syntes at være den eneste, som forstod sig paa Religionssager[3]). Frokosten trak sent ud, men forgjæves søgte Gesandterne ved Bønner at opnaa Tilladelse til at gaa hjem til deres, thi Dørene bleve aflaasede og Vindebroen hisset op, og næppe havde de rejst sig fra Bordet, før de maatte sætte sig til et nyt Maaltid, hvor det paa ny fløds med Vin. De undgik dog ved List at drikke, og de holdt derfor tappert Stand, hvad der ikke gjaldt om alle Deltagerne i Selskabet. Natten tilbragte de paa Slottet, men da man den næste Morgen vilde begynde forfra igjen med Bordets Glæder, lagde Henrik Rantzau, som ogsaa havde været tilstede den foregaaende Dag, sig derimellem

---

[1]) Han havde en betydelig Sum Penge til gode i denne By, som han ikke kunde faa udbetalt.

[2]) Nemlig Balthasar Ahlefeldt og »M. Pletz«. Hvem er denne sidste? Henrik Rantzaus Døtre vare gifte med Frederik Ahlefeldt, Bendix Ahlefeldt, Klavs Ahlefeldt, Kaj Rantzau og Balthasar Ahlefeldt. Dagbogen har taget fejl enten af Navnet eller af Stillingen som Svigersøn, man skulde næsten tro det sidste, thi der levede dengang virkelig en Martin Pletz. Det var en Tysker, som havde været Rektor og Slotspræst i Haderslev, og som 1598 blev Præst ved Domkirken i Slesvig, hvor han døde 1605 (Moller, Cimbria lit. II. 646 f. Rhode, Haderslev-Amts Beskriv. S. 237 f. Schröder, Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schleswig S. 157. Jensen, Versuch einer kirchl. Statistik des Herz. Schleswig S. 1075. Lackmann, Einleit. zur Schlesw.-Holstein. Historie II. 101).

[3]) »Inter alios solus sapere in religionis negotio videtur.«

og fik Gesandterne udfriede. Selv ledsagede han dem til deres Herberg i Byen og skiltes fra dem med en Fornyelse af sit Tilbud om at yde dem al mulig Hjælp og med en Erklæring om, at han vilde have ledsaget dem lige til Kjøbenhavn, hvis ikke hans af Alder skrøbelige Helbred og den barske Aarstid havde holdt ham tilbage.

Da Gesandterne 23. Oktbr. nærmede sig Haderslev, modtoges de højtidelig af Lensmanden der, Gert Rantzau, en Søn af Statholderen. Hos ham traf de Svogeren Kaj Rantzau, der gjorde et aabent og ligefremt Indtryk paa dem. Han fortalte dem, at han ejede Jordegodser i Holsten og Ditmarsken, og at han udrustede Skibe, som drev Handel rundt om i Europa til Fordel for ham og andre Adelsmænd, ligesom han ogsaa gav en Skildring af Holstens Kyst som ganske blottet for Havne. Naturligvis har han hermed ikke talt om Østkysten.

I Kolding bleve de paa Grund af Lensmandens[1]) Sygdom komplimenterede af en af hans undergivne. Nu gik Rejsen gjennem Fyn til Nyborg, hvor de lode næsten alle deres Heste blive tilbage, og derfra over Bæltet til Korsør, som de naaede 28. Oktbr., og hvorfra de sendte Bud baade til Kjøbenhavn og Vordingborg, hvor den unge Konge opholdt sig paa Jagten, for at melde deres Ankomst og spørge om, hvor de kunde stedes for Kongen. Paa 14 Vogne førtes de og deres Følge gjennem Sjælland, og 1. Novbr. droge de ind i Kjøbenhavn, hvor de fik Logis hos Enken efter Markus Hess[2]).

De Mænd, som de mest omgikkes med i Kjøbenhavn, vare Anders Sinklar[3]), en Skotte, som oprindelig havde været anbragt ved det skotske Hof, og som, efter hvad han selv sagde, havde

---

[1]) Kasper Markdanner.

[2]) Markus Hess, som havde været Borgmester i Kjøbenhavn, døde 1590. Hans Enke, Margrethe Surbek, blev boende i hans store Gaard, der vendte ud til Kompagnistræde og Snaregade og jævnlig tjente som Herberg for fornemme fremmede (Nielsen, Kjøbenhavns Hist. og Beskriv. III. 184 f.). Om Betalingen til hende for disse Gesandters Ophold se Rentemestrenes Regnskab under 9. Juli 1595.

[3]) Han var paa denne Tid Hofjunker (Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1872. S. 136). Han døde 1625.

haft Hertugen af Guise til Opdrager, og Christian Barnekov, der havde set sig viden om i Verden, talte færdig Latin, Tysk, Fransk og Italiensk og ogsaa kunde noget Spansk, og som jævnlig fortalte om sine Rejser, især i Tyrkiet. Det hed sig, at Rigsraaderne Sten Brahe, Arild Hvitfeldt og Brejde Rantzau vare i Hovedstaden ved Gesandternes Ankomst, men at de strax ilede til Kongen for at holde Raadslagning. Et Par Dage efter vendte de imidlertid tilbage[1]). Det varede heller ikke længe, før der foregik en Forandring i den Maade, hvorpaa Gesandterne bleve behandlede: der blev sendt dem en Marskalk[2]), Kjøgemestre, Skjænke, Sølvpopper, Kokke o. s. v., de spiste udelukkende paa Guld og Sølv, hver Dag sendtes der dem fra Slottet 3—4 Gange saa megen Mad og Drikke, som de behøvede, og Drabanter holdt Vagt ved Husets Indgang og i Spiseværelset.

8. Novbr. kom Kongen fra Frederiksborg til Kjøbenhavn. Gesandterne hørte fortælle, at han havde glædet sig over deres Komme og givet denne Følelse Luft paa en besynderlig Maade ved at danse om og opfordre Rigsraaderne til at drikke sig en Rus. Den følgende Dag skulde den højtidelige Audiens finde Sted, og tre Heste med Silkedækkener, indvævede med Guld og Sølv, og med vajende Fjerbuske sendtes til Gesandternes Herberg for at føre dem til Slottet; men de frabade sig denne Ære og tilbagelagde den korte Vej til Fods. De modtoges med Musik og førtes strax op til Kongen og hans Raader, nemlig Hak Ulfstand, Jørgen Rosenkrands, Christoffer Valkendorf[3]), Sten Brahe, Brejde Rantzau, Arild Hvitfeldt og Kasper Paslich[4]). Den opmærksomme og velvillige Maade, hvorpaa

---

[1]) 26. Oktbr. (5. Novbr. n. St.) fik Hak Ulfstand og Christoffer Valkendorf Befaling til snarest at indfinde sig i Kjøbenhavn i Anledning af de »hispaniske« Sendebuds Ankomst (Erslev, Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Hist. i Krist. IV's Tid I. 74).

[2]) Saaledes maa vistnok domus præfectus oversættes her.

[3]) »Falkendorf« skrives Navnet i Dagbogen, hvormed kan sammenholdes H. F. Rørdams Bemærkning i Dsk. Mag. 4. R. VI. 224.

[4]) Kasper Paslich var ikke Rigsraad, men havde været, og var maaske endnu, ansat i tyske Kancelli (Rørdam, Kjøbenhavns Universitets

Kongen lyttede til Niekerkes tyske Tale, tiltalte Dagbogens Forfatter. Efter at der var holdt en kort Raadslagning mellem Kongen og hans Raader, besvarede Kasper Paslich Talen, og derpaa tog Niekerke igjen til Orde og bad meget undskyldt, at de Heste, som 5 Aar tilforn vare lovede Kongen af Danmark i den spanske Konges og Hertugen af Parmas Navn, endnu ikke vare komne, en Undskyldning, som satte Christian IV i synlig Forvirring, uden at det var de fremmede klart, om den hidrørte fra Vrede eller Undseelse. Imidlertid blev Løftet om, at Hestene nu skulde komme, modtaget med Tak, og dermed var Audiensen til Ende. Hjemkomne til Herberget inviterede Gesandterne de danske Adelsmænd, som ledsagede dem tilbage, til at spise sammen med dem, og ved deres eget Bord fik Sten Maltesen (Sehested), Jakob Trolle, Christian Barnekov, Sivert Grubbe[1]) og Anders Sinklar Sæde, medens de andre toge Plads ved et andet Bord. Samtidig gik det lystig til paa Slottet efter afholdt Raadsmøde, og efter Sigende sparede man ikke paa Vinen.

Om Eftermiddagen, da Jørgen Rosenkrands endelig var vendt hjem fra det kongelige Taffel, indfandt to af Gesandterne sig hos ham og overrakte ham en Guldkjæde med mange smigrende Ord om den Interesse, han altid havde vist for Bevarelsen af et godt Forhold mellem Danmark og det burgundiske Hus; men først efter nogen Vægring blev Gaven modtagen. Da Kongen havde sammenkaldt et Raadsmøde til den følgende Dags Morgen Kl. 7, maatte de to Gesandter tidlig afsted denne Morgen, for at de forinden kunde faa talt med et Par af Raaderne. Allerede Kl. 6 vare de hos Sten Brahe, hvem de med en lignende Tale ogsaa overrakte en Guldkjæde; her stødte Foræringen ikke paa Vanskeligheder, men Modtageren bemærkede dog, at han hidtil ikke havde vist hans katholske Majestæt nogen Tjeneste, eftersom han ikke havde haft Sæde i Raadet[2]), men at han for Fremtiden ikke skulde undlade at

Hist. 1587—1621 II. 399. Grundtvig, Meddelelser fra Rentek. Arch. 1872. S. 165).

[1]) »Sybertus Trobbæ«.

[2]) »Eo qvod consilio regni ante advocatus non fuisset.« Der maa

gjøre i saa Henseende, hvad han formaaede. Derfra ilede de to til Hak Ulfstand, som endnu laa til Sengs, i Færd med at sove Rusen ud[1]). Efter at hans Tjenere paa egen Haand havde vækket ham, og han havde ladet de fremmede træde indenfor, afleverede de samme Tale til ham som til hans Kollegaer. Han viste sig meget aaben og meddelsom om de politiske Forhold i Europa, talte om Nederlændernes Opstand, som var langt fra at have hans Sympathi, om Begivenhederne i Sverrig, som nødte Danmark til at passe paa Grænserne, o. s. v.; han haabede, at den unge Konge maatte komme til at vandre i Faderens Fodspor, og lovede at virke paa ham til Fordel for Burgunderne, et Løfte fremkaldt ved den Kjæde, som ogsaa han fik.

Hos Gesandterne indfandt sig nu en Kancelliskriver for at bede om en tysk Oversættelse af deres Forslag, da det var Skik og Brug at forhandle de burgundiske Sager paa Tysk og at nedlægge de tyske Akter i Kancelliets Arkiv. Denne Begjæring blev opfyldt.

Kl. $9^1/_2$ bleve Gesandterne hentede op paa Slottet ligesom den foregaaende Dag, og ogsaa denne Gang foretrak de at gaa til Fods trods den øsende Regn og de skidne Gader. Efter Ankomsten til Slottet førtes de til Spisesalen (Riddersalen), hvor Kongen snart indfandt sig. Han gav dem Haanden, opfordrede dem til at vaske Hænderne og lod Grev Egmont sætte sig ved hans højre Side, hvorpaa de andre toge Plads. Af danske Gjæster nævnes Christoffer Valkendorf[2]), Brejde Rantzau,

menes Regeringsraadet, ikke Rigsraadet, hvoraf Sten Brahe havde været Medlem siden 1578 (Brasch, Gamle Eiere af Bregentved S. 209). 1593 indtraadte han i Regeringsraadet (Erslev, Rigsraadets og Stændermødernes Hist. I. 3).

[1]) I det ovfr. S. 661 f. omtalte Brev af 7. (17.) Novbr. hedder det, at Hak Ulfstand har ligget meget syg til Sengs siden Kongens Banket, og at det paa Grund af hans Alder er at frygte, at han næppe vil komme op igjen. Frygten gik i Opfyldelse, thi 3 Dage senere døde han; men det maa have været Festen d. 31. Oktbr. (10. Nov.), der knækkede ham, ikke den mindre den foregaaende Dag, jvfr. det følgende.

[2]) »Olim regni gubernatorum unus et jam, qvia in partes reginæ

Arild Hvitfeldt, Kasper Paslich, Hak[1]) Ulfstand og Sten Brahe. Det var et kongeligt Maaltid med udmærket Vokal- og Instrumentalmusik. Dagbogen fortaber sig her i Lovprisning af den unge Konges Optræden, paa en Gang beskeden og værdig, og udmaler sig, hvad han maa blive som voxen[2]). Da Maaltidet var til Ende, Hænderne paa ny vare vaskede og man havde rejst sig, lod Kongen sig bringe en stor forgyldt Pokal og tildrak i Forening med Hak Ulfstand og Sten Brahe Gesandterne Kejserens Sundhed; af mindre Bægere drak man derefter Skaaler for den spanske Prins og Ærkehertug Ernst. Imidlertid talte Kongen med de to fornemste af Gesandterne, medens den tredje af dem var indviklet i en lang politisk Samtale med Raaderne. Da Aftenen nu nærmede sig, trak de fremmede sig tilbage.

Efter at de havde bragt i Erfaring, at Regeringsraaden Manderup Parsberg var kommen fra Jylland til Hovedstaden, lode de spørge hos ham, om det var ham belejligt at modtage dem; men han svarede, at han først maatte tale med Kongen. Den følgende Formiddag (11. Novbr.) sendte han dem den Besked gjennem Dr. Skomager[3]), at han nu var rede til at aflægge dem et Besøg eller, hvis det var hensigtsmæssigere, at modtage dem hjemme hos sig. De skyndte sig da hen til ham med en Guldkjæde, som han modtog med en lignende Bemærkning som hans Kollega Sten Brahe.

12. Novbr. drog Kongen til Frederiksborg, og nu hengik der et Par Dage i Ro, medens Gesandterne ventede paa Svar. Det var i og for sig ikke meget opmuntrende for dem, naar

---

matris secesserat, officio defunctus gubernandi, thesauris tamen regiis præfectus claudebat.« Man har som bekjendt sat hans Udtrædelse af Regeringsraadet 1590 i Forbindelse med Mogens Hejnesens Sag (Lund, Mog. Heinesøn S. 216). Skulde der være noget rigtigt i Dagbogens Bemærkning?

[1]) Textens »Gaieo« maa vel være en Trykfejl for Hacco, som den ellers har.

[2]) J. M. Borcht fortæller derimod i sin Beretning, at Kongen var meget ordknap overfor Grev Egmont.

[3]) Dr. jur. Jørgen Skomager, Sekretær i det tyske Kancelli.

det netop nu fortaltes dem, hvilke store Anstrængelser det hollandske Gesandtskab, som nogle Maaneder tidligere havde været i Danmark[1]), havde gjort for at vinde den danske Regering for sig, hvorledes det havde foræret Kongen Heste og et kostbart Sølvpanser og havde uddelt over 50 store Guldmedaljer, og hvorledes disse Gaver vare blevne vel optagne. Endelig 15. Novbr. om Morgenen indfandt de tre Regeringsraader Jørgen Rosenkrands, Manderup Parsberg og Sten Brahe samt Kasper Paslich sig hos Gesandterne og overbragte dem Svaret paa deres Anbringende. De vare ikke tilfredse med det i den Form, hvori det var skrevet, men gjorde forgjæves Forsøg paa at faa den ændret. Om Aftenen samledes hos dem for sidste Gang Kasper Paslich, Christian Barnekov, Dr. Krag[2]) og Anders Sinklar. Ved denne Lejlighed bemærker Dagbogen, at der tydelig nok var stor Mistænksomhed og Uenighed mellem de Danske indbyrdes, og at alle syntes at tænke meget paa egen Fordel og at misunde hverandre, hvorfor ogsaa Gesandterne saa at sige maatte berøve sig alt for at uddele Penge og Smykker til Kongens Hoffolk.

Ved Siden af denne temmelig nærgaaende Beskyldning tager det sig underligt ud, at Dagbogen ikke med et Ord berører, hvad der dog er sikkert nok, at de tre Gesandter inden deres Afrejse modtoge fra dansk Side de sædvanlige Æresgaver[3]). Saafremt man vil søge en mild Forklaring til denne Fortielse i den ellers saa omstændelige Beretning, maa man vel deri se et Tegn paa, at den ikke er forfattet af Niekerke, men af hans Sekretær; at man ikke har omtalt Gaverne for denne, bliver dog i alle Tilfælde en Besynderlighed, og Niekerke har desuden ved at sætte sit Navn under Beretningen overtaget Ansvaret for den.

---

[1]) Niels Kaas døde, medens dette Gesandtskab var her. Da hans Død indtraf 29. Juni 1594, er dermed Tiden for dets Tilstedeværelse given.

[2]) Den bekjendte Historiker Niels Krag.

[3]) Omtales i J. M. Borchts Brev og stadfæstes af Rentemestrenes Regnskab (under 28. Jan. 1595).

Der var nu ingen Grund for Gesandterne til at tøve længere. 16. Novbr. forlode de Kjøbenhavn og droge samme Vej tilbage, som de vare komne. En Modvind, som holdt dem 4 Dage tilbage i Korsør, bevirkede, at de gik glip af et Gjæstebud, som Brejde Rantzau havde villet give for dem i Odense, hvorhen han af den Grund var rejst[1]), efter hvad der sagdes; da de imidlertid udebleve længere end beregnet, maatte han i Forretninger tage bort inden deres Ankomst. Efter 25. Novbr. at have indskibet sig i Middelfart og under Overfarten at have set Marsvinene tumle sig i Vandet kom de til Kolding, hvor Lensmanden[2]) tog vel imod dem. Under Samtalen ved Bordet røbede han en lidet venlig Stemning overfor Hollænderne, og han gav en alt andet end tiltalende Skildring af Jylland: ingen ordentlige Havne var der, da alt var opfyldt med Sandbanker, som ikke tillode noget Skib at komme ind, hvad der imidlertid medførte det gode, at Frygten herfor holdt alle Sørøvere borte: nærmede man sig Land med en Paalandsvind, var det ude med en, og Beboerne paa Kysten laa derfor paa Lur for at dræbe de skibbrudne og røve Godset[3]). Som man ser, har Beskrivelsen gjældt Vestkysten.

Paa Haderslevhus fik Gesandterne en festlig Modtagelse af Gert Rantzau. Efter Bordet blev der danset „paa holstensk Vis“ indtil Midnat under Deltagelse af Husfruen og 6 adelige Jomfruer. Ogsaa i Slesvig nøde Gesandterne stor Gjæstfrihed, og da de 2. Decbr. nærmede sig Segeberg, kom der en indtrængende Indbydelse til dem fra Henrik Rantzau, at de endelig maatte være hans Gjæster om Aftenen og blive der Natten

---

[1]) Han var Lensmand paa Langeland.

[2]) Kasper Markdanner.

[3]) »Ideoque Jutlandiam et promontorium Cimbriosæ Gersonesus, cui nomen est Schaegen, dum oculis emitiri possit fugere. Nam si in ejus conspectum vel semi aquilone euro et zephiro se committerent, actum esse de eorum salute. Quod experti rustici fines illius maris accolentes latere clam, vigilareque ut naufragos excipiant, trucident merces et ejecta furentur et auferant intendere solent.« Stedet er aldeles nøjagtigt efter Udgaven — ogsaa som en Prøve paa denne.

over. For ikke at støde den forekommende Mand sagde de ja til Budet, og næppe en halv Time senere mødte de ham selv, ledsaget af Sønnen Gert, der fra Haderslev var ilet efter dem, og 20 beredne Svende med et Par Vogne. Paa Slottet udspandt sig en politisk Samtale, hvori Statholderen paa ny tilbød sin Tjeneste i Retning af at paavirke den danske Regering til Fordel for Spanien og paa ny vendte tilbage til sit Forhold til Antwerpen, idet han lod falde Trusler om den Skade, han kunde tilføje Byens Handel. Gesandterne lovede at gjøre, hvad de formaaede, for at afhjælpe hans Klager. Under Maaltidet indfandt hans Svigersøn Bendix Ahlefeldt sig, hvem han havde sendt Bud efter, for at han skulde hilse paa de fremmede, skjønt han opholdt sig 8 Mile derfra. Den følgende Formiddag ledsagede Værten selv til Vogns med 15 Ryttere sine Gjæster et godt Stykke paa Vejen, og fra Segeberg Slot saluteredes der ligesom den foregaaende Dag ved deres Ankomst. Da de kom til Lybek, sendte de en af Henrik Rantzaus Tjenere hjem, som havde fulgt med dem lige fra Hamborg til Kjøbenhavn og tilbage igjen for at være dem behjælpelig paa Rejsen.

Resten af Dagbogen vedkommer os ikke her. 6. Jan. 1595 droge Gesandterne ind i Brüssel.

2.

Bidrag til Gosmer Sogns Fortidshistorie.

Af Thiset.

Hads Herred hører til Østjyllands frodigste og smukkeste Egne; hist og her kan man vel træffe en lyngbevoxet Skrænt, men den synes kun henkastet som en nødvendig Paamindelse om, til hvilken Landsdeel Herredet hører, og forsvinder næsten ganske i de omgivende frugtbare Marker, herlige Skove og store Moser. Fra Bakkerne haves overalt Udsigt til Kattegat og Horsens Fjord, der begrændse Herredet mod Øst og Syd, og denne Udsigt er navnlig særdeles smuk fra de høitliggende Strækninger ved Odder og fra Bakkerne ved Horsens Fjord. Paa Grund af sin gunstige Beliggenhed og sine forholdsviis gode Jorder var denne Egn alt velbefolket i Oldtiden, hvorom

noksom vidne de talrige Fortidsminder: Gravhøie, Steendysser, Runestene o. s. v., som i Mands Minde fandtes og endnu tildeels findes hele Herredet over. Men ogsaa senere hen rørte sig her et frodigt Liv, og blandt Andet vidne de talrige Adelsgaarde, som Herredet i det 14. og 15. Aarhundrede saavel i som udenfor Byerne kunde fremvise, om den Velstand, som har hersket her. Dog maa det strax tilføies, at Fleertallet af disse Gaarde næppe ved Størrelsen af Tilliggendet eller Bygningernes Anseelse have hævet sig over de omgivende Bøndergaarde, og da der heller ikke fra dem er udgaaet berømte Slægter, saa vil næppe Forskningen af deres Historie som Regel bringe Resultater af mere almeen Interesse; men der fandtes dog enkelte Undtagelser, og navnlig har der i Gosmer Sogn ligget et Par Hovedgaarde, som enten paa Grund af deres mere anseelige Bygning, eller fordi de vides at have været beboede af Medlemmer af et Par i sin Tid anseete Slægter, vel kunne fortjene et nærmere Bekjendtskab. De Efterretninger, det er lykkedes at samle om dem, ere dog kun faa og ubetydelige, men de give et ret godt Billede af den Maade, hvorpaa den talrige Smaaadel ved Middelalderens Slutning gik tilgrunde. Aarsagen dertil var vistnok deels de stedse tungere Byrder, som Rusttjenesten paalagde Adelen, deels de talrige Bondeoprør, og disse sidste vare vel lige skjæbnesvangre for den lavere Adel, hvad enten den holdt med sine Standsfæller eller den sluttede sig til Bønderne.

Der har i Gosmer Sogn ligget mindst tre eller fire Hovedgaarde, nemlig Gosmerholm, Høiby, Bjørnkjær og Lindegaard i Fensteen. Om den første, der menes at have ligget øst for Gosmer By, hvor nu Præstegaarden Præstholm ligger, er egentlig kun at berette, at den 1444 tilhørte en Væbner, Jens Mikkelsen, der tilligemed Herredsfogden, en Kannik fra Aarhus, Provsten i Hads Herred og flere i Herredet bosatte Adelsmænd paa Hads Herredsthing udstedte et Thingsvidne angaaende Skifte mellem Hr. Markvard Rostrups Børn [1]). Hverken

[1]) Dette Thingsvidne findes i Aarhus Bispearchiv, Seglene mangle nu under det (Afskrift i Langebeks Diplomatarium). Det er

Jens Mikkelsen eller Gosmerholm har jeg fundet nævnt oftere. Formodentlig er den sidste ved Reformationen eller før bleven Præstebolig og har da faaet sit nuværende Navn; men den vedblev at være en anseelig Gaard, ja, den var endog saa betydelig, at den hele tre Dage husede en dansk Konge. Det var Christian IV, som opholdt sig paa Præstholm fra den 20. til den 22. Februar 1609 paa Reisen fra Dronningborg ved Randers til Haderslev. Flere Kongebreve ere daterede herfra [1]), deriblandt betegnende nok et Brev, hvorved Gosmer Præst, altsaa Kongens Vært, Hr. Knud Olufsen, erholdt Tilsagn om, at en af hans Sønner skulde faae Kaldet efter ham, og et andet Brev, hvorved Ridefogden i Hads Herred Mikkel Pedersen i Kanne (det nuværende Rantzausgave) erhvervede Stadfæstelse paa Besiddelsen af nogen Jord og Skov. Saavel Stedets geistlige som verdslige Øvrighed har altsaa vidst at drage sig Kongens Nærværelse til Nytte.

Om den næste af Sognets Hovedgaarde Høiby haves heldigviis lidt udførligere Efterretninger. Denne Gaard laa syd for Byen Gosmer paa Grændsen mellem Gersdorflunds Jorder og Gosmer Bymark. Voldstedet var endnu urørt for en Menneskealder siden, men er nu oppløiet, saa at Stedet kun kjendes ved en svag Ujevnhed i Terrainet og ved en Mængde røde Muurbrokker. Høiby forekommer allerede i det 14. Aarhundrede, men maa ikke forvexles med den gamle sjællandske Hovedgaard af samme Navn i Ods Herred, ei heller med den skaanske Hovedgaard Høiby, nu Hyby, i Bare Herred. Gaarden nævnes første Gang 1386 i et Brev, dat. Nyborg St. Jakob Apostels Dag (25. Juli), hvorved Kong Oluf gjør vitterligt for Arts Herreds Indbyggere, at han tildømmer Fru Ingeborg, Tyge Puders Efterleverske, alt det Gods i nævnte Herred, som hun arvede efter sin Søn Niels Knudsen af „Howby“. Dette Brev kjendes nu kun af en Vidisse, udstedt 1402 af Ridderen Abraham

---

trykt i Qvartalsskriftet Orion II. p. 153, men mindre nøiagtigt, idet Jens Mikkelsens Navn imellem „Dauid Saxeszen“ og „aff Gasmerholm“ er oversprunget.

[1]) Jydske Registre 1609 f. 428—29.

Brodersen (Baad), Lindorm Ribbing med Flere[1]), i hvilken Vidisse er optaget flere andre Breve, nemlig først nogle Dombreve af 1383—84, hvorved Tyge Puder tildømmes det Gods „Ælvedorp“ (Illerup i Arts Herred), som ham var tilfaldet med hans Husfrue, og hvori han var indført af Herlug Brymle, Hans van See, Hans Drilleben og Niels Degn, og dernæst af et Arts Herredsthingsvidne, dat. 1388 Torsdag næst efter St. Knuds Dag, at „hæderlig Frue og velbyrdig Fru Ingeborg, Tyge Puders Efterleverske“, tilskjødede Fru Marine Knudsdatter, Peder Ribbings Husfrue, alt sit Gods i Ylwedorp i Arts Herred og alt det Kjøbe- eller Pantegods i Sverrig, hun fik efter sin Husbond Tyge Puder, og det for den Arv, Fru Marine skulde have havt efter sin Broder Niels Knudsen.

Her faae vi altsaa en heel Deel at vide om den første kjendte Eier af Høiby eller rettere om hans Familieforhold, uagtet han selv dengang var død. Rimeligviis er han død ugift, eftersom han blev arvet af sin Moder Fru Ingeborg og sin Søster Fru Marine, Peder Ribbings. Slægten har været meget velhavende, thi foruden, at Niels Knudsen har eiet Gods i Sjælland og Jylland, var Stiffaderen Tyge Puder ogsaa Godsbesidder i „Sverrig“. Vi vide Besked med idetmindste noget af dette sidste Gods. 12. Juli 1378 skjødede nemlig Ebbe Pik, Ridder, til velbaaren Mand Tyge Puder det Gods, som han havde kjøbt af Amund Degn, som var Orethorp (Ørup) i Ørby Sogn (Ingelstad Herred i Skaane); dette Skjøde er beseglet af Peder Ribbing og Bent Knudsen og dateret in castro Ørsten, der vistnok er Oppensten i Vestgøtland, hvor Tyge Puder var Høvidsmand[2]). Da Tyge havde en Søn Bent Puder, var den her nævnte Bent Knudsen mulig en Broder til Niels Knudsen, og Fru Ingeborg, deres fælles Moder, har da antagelig heddet Ingeborg Bentsdatter; men denne Bent Knudsen maa i saa Fald være død før sin Broder Niels. Medens jeg desværre hidtil savner enhver Oplysning om, til hvilken Slægt Niels Knudsen hørte, saa siger allerede Navnet, hvem hans

---

[1]) Geh. Arch. Top. Saml. Arts H. Nr. 79.

[2]) Molbech og Petersens danske Diplomer 5.

Stiffader var. Slægten Puder førte i sit Vaaben et af Blaat og Sølv fiirdeelt Skjold[1]). Saa lidt vi nu end vide om denne Slægt, der forsvinder ved Aar 1500, saa maa den dog i sin Tid have været meget anseet, thi ikke mindre end tre af dens Medlemmer, nemlig Aage, Christiern og Tyge Puder, have 1377 forseglet Kong Olufs Haandfæstning[2]). Men det gik snart tilbage for den. Tyge Puders skaanske Gods gik, som vi have seet, til hans Stifdatter, der ogsaa fik det sjællandske Gods, og Fru Ingeborg havde altsaa ved Tyge Puders Død kun Høiby, som hun havde arvet efter sin Søn af første Ægteskab, og her synes hun at have taget Ophold. Fattigere var hun dog ikke, end at hun havde Gods tilovers til Kirken. 1397 gav nemlig „Ingeborigh Pudder" (ɔ: Puders) Øen Vorsø i Horsens Fjord til Horsens Kloster[3]), men at det gik tilbage for hende, sees af, at „Ingeborigh aff Høybye" 1403 pantsàtte en Gaard i Halling (Naboby til Gosmer) til en vis Mikkel Nielsen[4]). Dermed forsvinder Fru Ingeborg; af sit Ægteskab med Tyge Puder har hun vistnok haft to Sønner Bent og Tyge Puder, af hvilke den sidste formodentlig er født efter Faderens Død, eftersom han er opkaldt efter ham. Bent Puder skrev sig 1406 til Høiby i et Brev, hvorved han pantsatte noget Gods i Vester- og Øster-Kjeldstrup i Hids Herred[5]). Han døde imidlertid kort efter, thi 1408 udstedtes en Vidisse af hans Testamente, i hvilket han havde givet Halvparten af Høiby og en Broderdeel i den anden Halvpart til Aarhus Domkirke[6]). Han har saaledes omtrent været Eneeier af Gaarden, hvad enten han nu har udkjøbt sine Sødskende, eller disse have faaet udlagt Arv andensteds. Største Parten af Gaarden var imidlertid nu uigjenkaldelig tabt for Slægten, og det var endda ikke Bents eneste Gave til Kirken, thi til Vor-Kloster havde han

---

[1]) Adels Lex.
[2]) Geh. Arch. Aarsberetn. II. p. 25.
[3]) Ældste Archiv-Registraturer II.
[4]) Sammesteds.
[5]) Sammesteds.
[6]) Sammesteds.

skjænket en Gaard i Saaby i Vor Herred[1]), hvilken Gave hans Enke Fru Karine i „Moszborgh" (Vorbjerg i Nim Herred) 1427 bekræftede[2]). Broderen Tyge Puder synes at være bleven Eier af den tiloversblevne Deel af Høiby, dog først efter Skifte med sin Halvsøster Fru Marine Knudsdatter, som efter Peder Ribbings Død havde ægtet en anden Adelsmand ved Navn Iver Munk, thi 1409 udstedtes et Thingsvidne om, at Iver Munk lod Tyge Puder og hans Arvinger kvit for al Arv og Rettighed, som ham var tilfalden med hans Hustru Fru Maren Knudsdatter i Høiby og Høiby Fang og alt det Gods, som ligger til Høiby med Rette[3]). Hvormeget dette Gods har været, vides ikke, men det lykkedes Tyge at bevare det for Kirkens gridske Arme. Selv er han vistnok død forholdsviis ung, thi han nævnes ikke oftere. Han vides ikke at have efterladt sig flere Børn end en Datter Abel Tygesdatter, der var gift med hans Nabo paa Bjørnkjær Niels Kalf, men da denne Datters Svigersøn David Saxesen i et Brev af 1446, hvorved han tilskjøder Biskop Ulrik i Aarhus noget Gods i Fillerup, skriver sig „af Høiby"[4]), saa har han altsaa med sin Husfrue Mette Nielsdatter (Kalf) arvet Part i Gaarden. Uagtet David neppe var nogen god Huusholder, thi hvergang han nævnes er det i et Skjøde eller Pantebrev til Kirken — saaledes pantsatte han 1442 sin Ret i Husby Mark i Halling Sogn til Bisp Ulrik, der alt havde den samme Mark i Pant af Fru Abel Tygesdatter[5]), og 1422(?) og 1442 pantsatte han Gods i Brørop i Vor Herred til samme Bisp[6]) —, saa var det dog først hans Enke, Fru Mette Nielsdatter, der 1483 tilskjødede den daværende Biskop, Eiler Madsen (Bølle), Høiby

---

[1]) Æ. A. R. I.
[2]) Sammesteds.
[3]) Æ. A. R. II.
[4]) Sammesteds.
[5]) Sammesteds.
[6]) Æ. A. R. I. Da David Saxesen eiede Gods i Brørup, synes det, at hans Moder har været af Slægten Rostrup, der ifølge det forhen citerede Thingsvidne af 1444, af hvilket David var Medudsteder, eiede denne By.

samt en Gaard i Dyngby[1]). Bispen tog Aaret efter kongelig Stadfæstelse herpaa[2]), og denne har sikkert været haardt fornøden, thi forskjellige Thingsvidner og Forfølgninger vidne om, at Fru Mettes Arvinger have søgt at gjøre Bispen hans Bytte stridigt; ja, det synes endogsaa, at deres Anstrengelser ikke have været uden Held, aldenstund Biskop Niels Clausen (Skade) endnu 1518 klager over, at Høiby blev brugt fra Kirken uden dens Minde[3]). Arvingerne synes nemlig at have benyttet det ikke ualmindelige Fif at overdrage deres formeentlige Rettigheder til en mægtigere Mand end de selv, en Mand, som bedre kunde træde op mod den forøvrigt nu ikke længere almægtige Kirke. Det var til Otte Holgersen (Rosenkrantz), som alt 1509 lod bygge paa Husby Mark Kirkens Tjener til Trængsel[4]), og Otte har sikkert ogsaa vundet Høiby fra Kirken, thi 1559 tilskjødede hans Søn, Jørgen Rosenkrantz, Kronen Høiby og Porsborg[5]). Men da var Høiby alt ophørt at være Hovedgaard. Kronen benyttede i det følgende Aarhundrede Gaarden eller Gaardene, thi den blev deelt i to Halvgaarde, til Officeersbolig; saaledes bestemmer Kongen under 9. Oktbr. 1632 i et Brev til Lehnsmanden paa Aakjær, Laurids Ebbesen (Udsøn), at en Fænrik skal have den Halvgaard i Høiby, som Peder Rasmussen iboede[6]); men Gaardene opnaaede endnu en Gang at faae en Beboer af gammmel Adel, idet Major Eiler Gabrielsen Akeleye 1654 fik Brev paa Høiby[7]). Faa Aar efter bleve Gaardene tilligemed det øvrige Krongods i Hads Herred udlagte til Hr. Joachim Gersdorf som Vederlag for det Gods, han ved Skaanes Afstaaelse havde mistet, og ved Gersdorflunds Oprettelse bleve de heelt nedrevne og Jorderne henlagte under denne nye Hovedgaard. Endnu længe bevaredes Navnet dog ved en lille Skovrest, der kaldtes Høibylund, og findes afsat

[1]) Æ. A. R. II.
[2]) Sammesteds.
[3]) Sammesteds.
[4]) Æ. A. R. II.
[5]) Register over alle Lande 1559 p. 67.
[6]) Jydske Tegnelser 1632 f. 422.
[7]) J. Reg. 1654 f. 286.

paa de ældre Matrikelkort; men ogsaa den er for en Menneskealder siden bleven borthugget, og for hvert Foraar og Efteraar Ploven nu gaaer over Stedet, udslettes mere og mere de sidste Spor af Høiby.

Paa Grændsen mellem Gosmer og Halling Sogne findes i en lille afsides Skov, kaldet Vandmosen, et betydeligt Voldsted bestaaende af to af Grave omgivne Forhøininger, omsluttede af en Vold og udenom denne atter en Grav. Denne Fortidslevning er det af Steen Steensen Blicher besungne Bjørnkjær[1]. Til Stedet knytte sig flere Sagn. Blicher skildrer i sit Digt, hvorledes Venderne afbrænde Borgen, medens dens Eier Bjørn kjæmper i Bretland; men anderledes fortælles Borgens Undergang blandt Omegnens Beboere. Paa Bjørnkjær boede i fordums Dage en mægtig Viking, der hvert Foraar med sine Skibe drog paa Plyndringstog mod fjerne Lande, hvorfra han først vendte tilbage, naar Vinteren stundede til. Dengang var den lille Aa, som fra Skoven løber ud til Kattegat, meget større end nu og seilbar, og den stod i Forbindelse med Gravene om Borgen. Saa hændtes det en Julekvæld, at der var stor Travlhed paa Bjørnkjær, thi fra Stranden var der kommet Budskab om, at Husherren med sine hjemvendende Skibe øinedes ude paa Havet. Da lød dæmpede Toner op fra Borggraven, en Havfrue laa tæt under Vinduerne og spillede. En Terne ilede op til Borgfruen for at vise hende dette sære Syn, men den stolte Frue befalede, at der skulde kastes en Kjedel kogende Vand over Havfruen. Det skete, men strax sank Borgen med alt, hvad deri var, ned i Jorden, og der blev en lille Sø, som først længe efter tørrede ud. Fra den Tid laa Pladsen øde hen, ilde berygtet for Spøgeri, og ofte sees et stærkt Lys over Stedet. Man veed endnu at fortælle om en dristig Skytte, som indgik det Væddemaal, at han vel en Julenat turde gjæste Bjørnkjær, naar han kun maatte tage sin Bøsse og sin Hund med sig. Han begav sig ogsaa paa Vei, men Væddemaalet vandt han ikke, thi efter kort Tids Forløb kom han dødbleg, forvildet og aandeløs tilbage, og først længe efter

[1]) Digte af Steen Steensen Blicher: Bjørnkjærs Ruiner.

kunde han berette, hvorledes han, da han nærmede sig Skoven, havde seet et stærkt lysende Skær paa Træstammerne. Han var dog gaaet videre, skjøndt han blev mere og mere sælsomt tilmode; men pludseligt udstødte hans Hund et langt Hyl og vendte om, saa hurtigt dens Been kunde løbe, og da blev ogsaa Skytten greben af Angst, kastede sin Bøsse fra sig og flygtede over Hals og Hoved[1]).

Andre dunkle Sag henføre Borgens Anlæggelse til Marsk Stig, og herved føres vi til dens egentlige Historie, saavidt denne kjendes. En gammel Præsteberetning fra 1622[2]) fortæller, at Marsk Stig havde sin Lade- eller Avlsgaard i Bjørnkjær paa et meget bekvemt Sted, idet den havde Havet til Værn mod Øst og paa de andre tre Sider en fersk Sø og et stort utilgængeligt Morads samt stor, tyk Skov; samme Ladegaard var vel forvaret med Grave og Volde, „som endnu kan findes, hvordan den haver været“. Dernæst omtaler Præsteberetningen Marsk Stigs Forskandsninger paa Helgenæs og slutter med Fortællingen om, at Marsken fra sin Ladegaard i Bjørnkjær drog over paa Helgenæs paa Jagt i en svar Hede, og under Jagten overfaldt ham en Besvimelse, saa at han maatte stige af Hesten ved en Steen paa Forup (ɔ: Feirup) Mark, hvor han døde med det samme. Men samme Præsteberetning siger, at dette Bjørnkjær laa tvært over fra Hjelm, sønden fra Ebeltoft, altsaa paa det gamle Hasnæs, samt at Marsk Stig kunde reise did fra Hjelm paa halvanden Times Tid, og skjøndt man nu forgjæves paa Kortet søger efter Navnet Bjørnkjær i hele Mols, saa maa der dog fordum her idetmindste have været en Skov af dette Navn; Kong Frederik II forunder nemlig 1553 Aarhus By Tømmer fra Bjørnkjær

[1]) Denne sidste Fortælling kan vel forholde sig rigtig, thi jeg har selv en Sommeraften, da jeg passerede Veien fra Søby til Halling, seet et stærkt Lysskjær inde i Vandmose Skoven. Ved nærmere Undersøgelse viste det sig at være Fyret paa Tunø, der paa Grund af, at Skoven netop ved Voldpladsen er af ringe Brede, paa dette Sted kunde sees imellem Træerne.

[2]) Trykt i Ny danske Mag. III, p. 145.

Skov til Bygning af deres Skibsbro, og 1584 faaer Ebeltoft By en lignende Bevilling, og begge disse Kongebreve ere stilede til Lehnsmanden paa Kalø, henholdsviis Erik Banner og Jørgen Rosenkrantz[1]), og ikke til Lehnsmanden paa Aakjær. Er da Sagnet fra Mols urigtigt bleven knyttet til Bjørnkjær i Hads Herred? Ja, det er muligt, men det Omvendte kunde jo ogsaa tænkes, især da dette sidste Bjørnkjærs senere Eiere synes at have været beslægtede med Marsk Stig. I en Forening, som Marsk Stigs Sønnesøn af samme Navn i Aaret 1362 sluttede med Hr. Claus Limbek[2]), er Hr. Erland Kalf den første af den yngre Hr. Stigs Forlovere og nævnes før Hr. Stigs Brodersøn Hr. Anders Ovesen; han maa altsaa antages at have staaet Hr. Stig nærmere, end Brodersønnen gjorde det, og det er netop i Kalf Slægtens Eie, at vi siden træffe Bjørnkjær. Om den noksom bekjendte Hr. Erland selv har eiet Gaarden, vides vel ikke, men hans Søn Hr. Jep Kalf besad ialtfald Gods i Hads Herred, bl. A. i Gylling[3]). Hr. Jep var vel ikke slet saa betydelig en Mand som sin Fader, men hans Navn forekommer dog hyppigt i Breve fra Slutningen af det 14. og Begyndelsen af det 15. Aarhundrede. Han eiede Palsgaard ligeoverfor Gyllingnæs og syd for Horsens Fjord, hvilken Gaard han efterlod til sin Søn Axel Kalf, der siges at have opbygget den 1412[4]). Gylling og Gyllingnæs beholdt Hr. Jeps Enke, Fru Mette[5]), men hun gav 1438 dette Gods til Maribo Kloster[6]). Endnu have vi ikke naaet at finde Navnene Kalf og Bjørnkjær i directe Forbindelse; det skeer først ved et Brev fra 1427, og ligesom den vedkommende Eier da alt selv var død, saaledes synes ogsaa selve Gaarden dengang allerede at være tilintetgjort. Brevet, ja det er naturligviis atter et Skjøde til Kirken, thi i Hovedtrækkene er Bjørnkjærs Historie

[1]) Tg. o. a. L. 1553 f. 285. Jydske Tg. 1584 f. 466.
[2]) Trykt i Barner's Fam. Rosenkrantz's Historie I Dipl. p. 9.
[3]) Æ. A. R. II.
[4]) Traps Beskrivelse af Danmark.
[5]) Slægtebøgerne berette, at Hr. Jep Kalfs Frue hed Jytte Axelsdatter Thott.
[6]) Æ. A. R. II.

ganske som Høibys, melder, at 1427 tilskjødede Abel Tygesdatter, Niels Kalfs Efterleverske, Biskop Ulrik Bjørnkjærs Gaardsted, Husby Mark og Husby Skov, tre Gaarde i Halling, fire Gaarde i Smederup, en i Ørting, en i Morsholt, en i Ondrup, et øde Byggested i Gylling, samt en Gaard i Søvind og to Gaarde i Brigsted i Vor Herred[1]). Hvormeget af alt dette Gods der har været Fru Abels eget, og hvormeget der har været hendes Husbonds, vides ikke, da det originale Skjøde forlængst er tabt; men vi behøve ikke at søge længe for at finde, hvem Fru Abel er; thi paa Nabogaarden Høiby havde kort forinden de to Tyge Pudere levet, og det ligger nær at antage, at hun er en Datter af en af disse og da sagtens af den yngste. Men et Beviis for, at hun var en Datter af Tyge Puder, haves ogsaa; thi som bekjendt findes der i St. Knuds Kirke i Odense en stadselig Liigsteen over Jomfru Margrete Skovgaard, hvorpaa findes Jomfruens Billede omgivet af hendes sexten Ahner og deriblandt, som hendes Farmoders Morfaders og Mormoders Vaaben, Kalf'ernes Jomfru i Fjederhammen og Puder'nes fiirdeelte Skjold, med Overskriften „de Rüf-Kalfrder (?)“ og „de Pøder“[2]), og Jomfru Margrete var netop en Sønnedatter af Fru Abel og Niels Kalfs Datterdatter Karen Lauridsdatter (Dan), der var gift med Jep Jensen (Skovgaard).

Det var formodentlig Størstedelen af sit Gods, Fru Abel saaledes begravede i Kirkens Skjød, men hun maa dog paa en eller anden Maade have beholdt idetmindste en Deel af nævnte Husby Mark, thi tre Aar efter laante hun 40 lødig Mark i hvide Penge af Biskop Ulrik, hvorfor hun pantsatte ham halve Husby Mark i Gosmer Sogn[3]). Hun forbeholdt sig rigtignok Indløsningsret til Godset for samme Sum, men denne Ret er sagtens hverken bleven benyttet af hende eller hendes Arvinger; tværtimod pantsatte Svigersønnen David Saxesen, som

---

[1]) Æ. A. R. II.
[2]) Jfr. Mumme, St. Knuds Kirke p. 116 og Afbildningen af Gravstenen.
[3]) Æ. A. R. II.

alt omtalt, 1442 sin Ret i Husby Mark til samme Bisp. Fru Abel levede endnu 1435, thi da gav hun Henrik Davidsen (altsaa sin Dattersøn) noget Gods i Hads Herred til Faddergave, „for han skulde bede godt for hendes Sjæl“ [1]). Man fristes til at tro, at Fru Abel har betinget sig, at Drengen skulde være Præst, vel gaaende ud fra, at havde Kirken taget alt Slægtens Gods, kunde den gjerne tage den lille Arving med og ialtfald føde ham til Gjengjæld. Det sees ikke, hvor i Hads Herred Faddergaven laa; maaskee det har været i Dyngby, thi 1468 (eller 78) tilskjødede Henrik Davidsen, der da var Kannik i Aarhus, en Gaard i Dyngby til sin Bisp [2]). Men forøvrigt besad jo ogsaa hans Moder Fru Mette Nielsdatter en Gaard i Dyngby, som først 1483 havnede i Bispens Eie.

Kun Skade, at der haves saa faa Efterretninger om Fru Abel, thi hendes Navn er besynderligt nok endnu efter halvfemtehundrede Aars Forløb ikke uddød paa Egnen. En Sænkning i Nærheden af Bjørnkjær hedder nemlig den Dag i Dag „Fru Abels Forte“, uden at Nogen kan forklare Grunden til dette Navn. Kun en enkelt Fortæller vilde vide, at Veien var opkaldt efter en adelig Frue, som her var væltet med sin Vogn i et Kjær og omkommen. Om imidlertid dette „Sagn“ var lavet for Tilfældet eller virkelig staaer i Forbindelse med Fru Abels Død, skal jeg lade være usagt, men at Navnet hidrører fra Fru Abel Tygesdatter, kan næppe være tvivlsomt.

Fru Abel havde flere Børn. En Datter, Anne Nielsdatter, havde til Ægte Laurids Dan til Alsbjerggaard og Faddersbøl i Thy, en voldsom og trættekjær Mand, der navnlig er bekjendt ved sine langvarige Stridigheder med Banner'ne paa Kokkedal. En anden Datter var sikkert den oftere omtalte Fru Mette Nielsdatter, David Saxesens af Høiby. Ogsaa en Søn har der vistnok været, nemlig den Mikkel Kalf, der 1444 nævnes i det førnævnte Thingsvidne af Hads Herredsthing og 1458 fik fire Gaarde i Rørt i Pant af Niels Munk i Ballebo, der for-

---

[1]) Æ. A. R. II.
[2]) Sammesteds.

modentlig var en Efterkommer af den Iver Munk, som havde ægtet Mikkels Morfader Tyge Puders Halvsøster, Fru Maren Knudsdatter. Mikkel Kalf synes strax at have ladet de nævnte fire Gaarde gaa videre til Bispen i Aarhus[1]). Endelig forekommer der 1492 en Tyge Kalf i Tvenstrup i Hads Herreds nordligste Deel, der nævnte Aar med Lehnsmanden paa Kalø Oluf Friis reed Markeskjel mellem Gangsted og Vedslet[2]). Navnet viser, at han er en Descendent af Niels Kalf og Fru Abel Tygesdatter, altsaa formodentlig en Søn af Mikkel Kalf, men dermed forsvinder denne, vistnok den længstlevende Linie af Ætten Kalf. — Bjørnkjær, der alt 1427 kun var et Gaardsted, findes ikke oftere knyttet til et Adelsnavn; i en Lavhævd af 1509 tales der dog foruden om Husby Skov baade om Bjørnkjær og al Bjørnkjærs Vold[3]), maaske menes der dog her kun Bjørnkjær og Bjørnkjærs Tilliggende, men mulig kan det ogsaa opfattes, som om der i Nærheden af Voldstedet var bygget et nyt Bjørnkjær, om end kun en Bondegaard. Imidlertid har Stedet nu i umindelige Tider ligget øde hen; de mægtige Træer, som dække Volde og Grave med deres Kroner og huse talrige Rævehuler mellem deres Rødder, vise, hvor uforstyrret af Menneskehaand Stedet i lang Tid har været. For en Deel Aar tilbage blev en Grøft til Vandledning gravet igjennem en Deel af Volden, og der skal ved den Leilighed være fundet adskillige gamle Sager, der tales baade om Sølv-Skeer og Sølv-Sporer. Stedet fortjente tilvisse en nøiere Undersøgelse og en — Fredlysning, thi Overtroen, som hidtil har værnet om det, vil vel snart ei længere slaae til. — Navnene Husby Mark og Husby Skov ere oftere blevne nævnte i det Foregaaende, men uagtet denne Mark maa have været saa betydelig, at den rummede flere forskjellige Gaarde — 1432 eiede Hr. Eske Brock en Gaard i Husby Mark[4]), altsaa sam-

[1]) Æ. A. R. II.
[2]) Sammesteds.
[3]) Sammesteds.
[4]) Æ. A R. II; denne Gaard har maaskee ligget under den forforsvundne Hovedgaard Søtrup i Falling Sogn, som Hr. Eske samme Aar solgte til Bisp Ulrik.

tidig med at Fru Abel Tygesdatter nævnes som Eier af Marken —, saa synes dog Navnet nu at være aldeles forsvundet og ikke at have været kjendt i Mands Minde.

De hidtil omtalte Gaarde have ligget i Gosmer Bys nærmeste Omegn, men ogsaa i en af Sognets andre Byer, nemlig i Fensteen, har der ligget en større Eiendom. 1372 solgte Iluard Andersen sin Gaard Lindegaard i Fensteen til Thomes Vestenie, der atter 1401 solgte den til Povl Stigsen. Denne sidste var langt ude beslægtet med Bjørnkjærs Beboere, thi han var en Sønnesøns Sønnesøns Søn af den ældre Marsk Stig, men der er her ikke tilstrækkelig Anledning til at omtale ham nærmere, da han endnu s. A. solgte alt sit Gods i Fensteen til Biskop Bo i Aarhus[1]). Egentlig vides vel ikke, om denne Lindegaard har været en selvstændig Hovedgaard, men der ligger endnu tæt udenfor Fensteen By en eenlig Gaard kaldet Fensteen Hovgaard, om hvilken der siges, at den i fordums Tid har været beboet af Adel. Nu er der intet særligt Mærkeligt ved Gaarden, men den har tidligere været omgivet af Grave, hvoraf endnu en betydelig Levning sees paa de ældre Matrikelkort.

Mere vides der ikke om disse gamle Gaardes og deres Eieres Historie. Saavidt man af det fattige Materiale kan skjønne, var det Kirken og da navnlig de Aarhus Bisper, som voldte deres Ruin. Hvad enten Talen var om timelig eller aandelig Nød, var Kirken beredvillig til at hjelpe, men Hjelpen var dyr, saa dyr, at den Hjulpne gik fattigere fra end til. Ihærdigt samlede Kirken Gods, som i Gosmer Sogn saaledes i hele Herredet; men da den ret skulde nyde det heldige Resultat af sine Anstrengelser, da stod Reformationen, som i en Haandevending berøvede den Rige sin hele jordiske Vælde, for Døren. I Hads Herred blev Kronen største Arvtager, og gjennem hele det 16. Aarhundrede stræbte Kongerne, og da navnlig Kong Frederik II, ved talrige Mageskifter med Adelen, som her eiede Bøndergods, at forøge og afrunde deres Besiddelser, vel nærmest for Jagtens Skyld. Men snart var

---

[1]) Æ. A. R. II.

den gode gamle Tid, da Kongen skifteviis residerede i hver enkelt Landsdeel, forbi; i det syttende Aarhundrede groede Kongehuset mere og mere fast i Kjøbenhavn og dennes nærmeste Omegn. Dermed tabte Interessen for Krongodsets Bevarelse i de andre Landsdele sig; Slottene forfaldt, og Godset afhændedes til Private. Saaledes erholdt den bekjendte Hr. Joachim Gersdorf Kronens Gods i Hads Herred som Vederlag for det Gods, han ved Skaanes Afstaaelse mistede i dette Land. Hans Arvinger oprettede heraf Hovedgaardene Rathlovsdal, Rantzausgave, Rodsteenseie, samt i Gosmer Sogn Gersdorflund. Hvor denne sidste Gaard nu ligger, laa der oprindelig en Bondegaard, der hed Porsborg. Om dette Navn skrev sig fra et eller andet Medlem af Slægterne Pors, vides ikke, men en nærliggende Gaard, Skovsgaard i Søby, tilhørte 1381 en Jens Pors[1]. 1572 fik en vis Adser Sørensen Brev paa Kronens Gaard Porsborg[2]; Kronen havde som alt omtalt 1559 kjøbt Gaarden sammen med Høiby af Jørgen Rosenkrantz. Faa Aar efter afstod Adser den atter til Kronen og fik istedet for 1577 Brev paa Hansted Hovgaard i Vor Herred[3]. 1647 fik Eiler Gabrielsen Akeleye Brev paa Porsborg (see ndfr.), men han var alt fraflyttet Gaarden 1652, da dens Beboer Rasmus Tøgersen, i Anledning af at Gaarden var brændt, fik eftergivet et Aars Landgilde samt udviist en Deel Tømmer til Hjelp til Gaardens Opbyggelse[4]. — Foruden Gersdorflund findes nu en anden lille Hovedgaard, ved Navn Dybvad, i Gosmer Sogn. Ogsaa den var oprindelig en Bondegaard, mest mærkelig ved, at de to lærde Dybvad'er stammede fra den, idet deres Fader Christoffer Eriksen boede paa denne Gaard 1550[5]. Senere hen blev ligeledes den brugt til Officeersbolig. 1617 havde den oftere omtalte Eiler Gabrielsen Akeleye, dengang endnu kun Capitain, Bolig paa Dybvad, men Gaarden var meget for-

---

[1]) Æ. A. R. II.
[2]) J. Reg. 1572 f. 3.
[3]) J. Reg. 1577 f. 387.
[4]) J. Tg. 1652 f. 100.
[5]) Jfr. Danske Mag. 4. R. 2. B. p. 105 ff.

falden, hvorfor Lehnsmanden Laurids Ebbesen fik Ordre til at forskaffe ham Bygningstømmer[1]). 1630 synes Eiler at have paatænkt at forlade Dybvad, thi under 29. Mai æskedes Laurids Ebbesens Erklæring i Anledning af, at Morten Knudsen Balle havde berettet for Kongen, at han havde fæstet Dybvad af Laurids Ebbesen for 100 Rdl. og et Par Øxne, men efterat han havde begyndt at pløie og saae, formeente Eiler Gabrielsen ham Gaarden[2]). Lehnsmandens Erklæring var naturligviis til Gunst for Morten Knudsen, og 15. Juni næstefter bevilgede derfor Kongen, at denne maatte beholde Dybvad og endog faae anvist noget Bygningstømmer, men dog skulde han vederlægge Eiler Gabrielsen, hvad denne havde kostet paa Gaarden siden de Keiserliges Udmarsch, og hvad Eiler havde saaet til Gaarden[3]). Men Eiler Gabrielsen var heller ikke ledig, og allerede 27. Juli s. A. erhvervede han Livsbrev paa at beholde Dybvad, som han hidtil for sin Capitains Bestilling havde havt i Brug, dog mod sædvanlig Landgilde, men Forskaanelse for Ægt og Arbeide[4]). Eiler beholdt Gaarden til 1647, da hans Eftermand Valdemar Lykke fik Brev paa Dybvad[5]), hvorimod Eiler flyttede til Porsborg[6]) og derfra 1659 til Høiby. Dybvad hørte ikke til det til Joachim Gersdorf udlagte Gods, men blev forenet med Aakjær og har den Dag i Dag fælles Ejer med denne Gaard. — I Dybvad Mølle opbevares den berømte Svend Feldings Davrepotte, der gjør Tjeneste som Gruekjedel. Den har tidligere været paa Aakjær, hvor der opbevaredes flere Reliqvier fra denne Sagnhelt, men allerede i Kong Christian IV's Tid havde man begyndt at bortføre dem derfra, thi i et Kongebrev af 2. Febr. 1634 paalægges det Laurids Ebbesen at forskaffe Svend Feldings Klokke fra Aakjær til Dronningborg[7]).

---

1) J. Tg. 1617 f. 276.
2) J. Tg. 1630 f. 253.
3) Sammesteds f. 254.
4) Sammesteds f. 263.
5) J. Tg. 1647 f. 311 og 315.
6) Sammesteds f. 370.
7) J. Tg. 1634 f. 30.

De „gode Mænd og Kvinder", som fordum sade paa Høiby, Bjørnkjær o. s. v., have efter alt at dømme været fromme Christne, der hver Søndag samledes til Messesangen i Gosmer Kirke, og sikkert har Kirken ogsaa undt dem et sidste Hvilested indenfor sine Mure. Da Kirken i 1866 underkastedes en omfattende Restauration, som gav den det smukke Ydre, den nu har, optog man i Kirkegulvet 28 hele Skeletter, der bleve nedgravede paa Kirkegaarden. Vare nogle af disse de Kalf'er og Puder'e, eller skrev de sig fra en senere Tid? Ja, Spørgsmaalet kunne vi stille, men Svaret udebliver. Ingen gammel Gravsteen, intet Epitaphium oplyser derom. Selv det Epitaphium over Major Eiler Gabrielsen Akeleye, som ifølge Danske Atlas[1]) forhen hang i Choret og bl. A. berettede, at han havde været gift i 30 Aar og avlet 12 Børn[2]), er forlængst forsvundet. Under Choret og Prædikestolen fandt man ved Restaurationen to Begravelser, hvori henstod 24 Kister, der bleve udflyttede paa Kirkegaarden, alle uden Indskrift. Derimod fandt man i den ene Begravelse en Træetavle over en Frøken Lasson fra Aakjær, som havde lidt af fast alle tænkelige Legemsfeil; men da Tavlen blev udsat for Sollyset, blev Indskriften ulæselig. Kisterne bleve aabnede, før de bleve nedsænkede paa Kirkegaarden, og det viste sig da, at fra Begravelsen under Prædikestolen et af Liigene, der var af en høi, stærk Mand, havde en lang, grov, afrevet Lærredsstrimmel slynget mange Gange om Halsen og lagt ned langs hans Side, hvoraf alle Tilstedeværende sluttede, at han var bleven taget voldsomt af Dage. Hvo dette har været, bliver vel skjult til evig Tid. — Synes Gosmer Kirke saaledes under Gulvet at have rummet mørke Hemmeligheder, saa er der ikke mindre til de Begravelser, som endnu findes over Gulvet i Kirken, knyttet en Historie, der er nok saa uhyggelig.

Der er nu to Gravkapeller oven Jorden, begge for ældre Besiddere af Stamhuset Rathlovsdal; det ældste findes i Taarnet

---

[1]) IV. p. 246.

[2]) Af disse mange Børn vides kun et at være bleven i Hads Herred, nemlig en Datter Jomfru Anne Akeleye, som døde 16. Marts 1698, 76 Aar gammel, i Torrild (Torrild Kirkebog).

og rummer Medlemmer af Slægten Rathlov; i det andet, der er tilbygget den nordlige Kirkemuur, hviler Statsminister Schack-Rathlov med sin Frue og deres Datter i pragtfulde Marmorkister; et tredie Kapel ved Taarnets nordre Side, der rummede Medlemmer af Slægten Holstein-Rathlov, er nu nedbrudt og Kisterne førte til Rathlovsdal. Ogsaa i det første Kapel findes to smukke Marmorkister, i hvilke Geheimeraad og Jægermester Christian Rathlov, der døde 1752 som sidste Mand af sin gamle Slægt, og hans Frue Dorothea Sophie Schack hvile. Men her findes endnu en Deel andre med sort Klæde betrukne og med Metalplader og Vaabenskjolde prydede Kister saavel for Voxne som for Børn. Det skal være Christian Rathlovs Børn og hans Forældre, som hvile deri, men Indskrifterne paa Pladerne ere ulæselige, og forgjæves vil en Genealog prøve paa af Ahneskjoldene at tyde, hvem de enkelte Kister rumme. Allerede en flygtig Undersøgelse vil vise, at samtlige Vaabenskjolde engang maa have været aftagne af Kisterne, derefter blandede mellem hverandre og saa atter paa Maa og Faa anbragte igjen uden andet Hensyn end til, hvad der tog sig ud, ja end ikke de til Ahnerækkerne svarende Tal 2, 4, 8, 16 ere fulgte. Og saaledes forholder det sig virkelig. For en Menneskealder siden bleve disse Kister restaurerede. Arbeidet blev overdraget til en i Odder bosat Haandværksmester, der uden nogetsomhelst kyndigt Tilsyn baade fjernede og paasatte Kisternes Prydelser. Da man nu ikke berettiget kan vente heraldiske og genealogiske Kundskaber hos en Landsbyhaandværker, er det intet Under, at Resultatet blev, som skeet er, men mærkeligt er det, at man ikke senere, da selve Kirken blev fortrinlig restaureret, udstrakte dette Eftersyn til Gravkapellerne.

Ved hiin Restauration, fortælles der, bleve selvfølgelig Kisterne aabnede. De viste sig da at bestaae af en ydre, svær Kiste, inden i hvilken der stod en lettere og mindre; men en af disse Kister frembød et underligt Syn. Da Laaget af den ydre Kiste blev aftaget, saae man, at den indre var sprængt ved Ligets Hoved, og at der af den ydre Kistes Laag var

revet store Splinter, som endnu laae i den. Selve Liiget laa i en usædvanlig Stilling, den ene Arm var løftet op til Hovedet, og den anden var med stærkt udspilede Fingre presset fast ind mod Underlivet, og det uagtet Underlivet i en ganske særlig Grad var indsvundet i Sammenligning med, hvad Tilfældet var ved de andre Liig. Kort sagt, det Hele gjorde paa Øienvidner et stærkt Indtryk af, at den Afdøde ikke blot var levet op i Kisten, men endogsaa, at han ved Sprængning af den indre havde faaet tilstrækkelig Luft gjennem Aabninger i den yderste, ikke tæt sluttende Kiste til, at han i længere Tid har kunnet bearbeide Laaget paa denne sidste, og til — at dø en langsom Død af Sult, da han ikke formaaede at fjerne det yderste Laag. — Naturligviis meldte Haandværksmesteren strax sin Formodning til Kirkeeieren, hvorefter, saavidt mindes, Præsten og Godsforvalteren besaae Kisten, men indskrænkede sig til at erklære, at Liiget formodentlig ved at overføres fra Kjøbenhavn var bleven omtumlet i Kisten. Maaskee havde de Ret og maaskee ikke. Mesteren[1]) erindrer endnu dengang paa Kistens Plade at have læst Navnet Gregorius, og den før omtalte Christian Rathlovs Fader Gregorius Rathlov, der var Hofmester hos Prindsesse Vilhelmine Ernestine og gift med Hr. Joachim Gersdorfs Datter, døde i sin kraftigste Alder 30. Juni 1681 paa sin 45aarige Fødselsdag[2]). Naar man mindes det 16. og 17. Aarhundredes Umaadelighed i alle Nydelser, træder den Mulighed frem, at Fødselsdagens Festligholdelse kan have foranlediget et Slagtilfælde[3]), der brat har afbrudt Festlighederne. Den formeentlig Døde er strax bleven henført til et Kapel eller afsides liggende Kammer, Aarstidens Varme paabød Hurtighed; Adgangen til dette Sted er derefter bleven tilmuret,

---

[1]) Som selv har meddelt mig det her Fortalte.

[2]) Hofmans Stamtavle Gersdorf har rigtignok, at han var født 30. Juli, men i de Benzon'ske Stamtavler i Geheimearchivet er Fødselsdagen udtrykkelig rettet til 30 Juni.

[3]) Jeg har engang truffet en Angivelse om, at Gregorius Rathlov døde pludseligt, men jeg kan ikke mindes Kilden hertil og har senere forgjæves søgt efter den.

for at generende Lugt ikke skulde trænge ud[1]), og her har da den Begravede kunnet vaagne op igjen og tumle, saa meget han vilde, uden at Nogen hørte ham, og selv om Lyden af hans Arbeide naaede til en Forbigaaende, vilde den vel kun bevirke, at Vedkommende saa meget hurtigere fjernede sig, opfyldt af Frygt for Spøgeri.

---

[1]) Ældre Folk mindes endnu, hvorledes Adgangen til det Holstein-Rathlovske Gravkapel i Gosmer Kirke holdtes tilmuret et halvt Aars Tid efter hvert nyt Liigs Indbringelse.

Rettelser.

---

4. Bind.

S. 220 L. 13 f. o. Barrèire, læs: Barrière.

5. Bind.

S. 246 L. 8—7 f. n. Niels Jespersen. Der menes Niels Jepsen (Ulfeldt), † 1395.
- 301 - 6 f. n. 1545, læs: 1547.
- 324 - 14 f. o. Tygesen, læs: Mogensen.
- 415 - 1 f. n. till" sinn tidt, læs: till sinn tidt".
- 453 - 15 f. o. maina drømmes, læs: mav indrømmes.
- 465 - 15 - 1340, læs: 1341.
- 471 - 7 - 1338, læs: 1388.
- 473 - 9 - Testamente, læs: Gavebrev.

Navneregister.

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for Aaret 1884 og Virksomhed i Aarene 1884 og 1885.

Regnskabet for 1884.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1884	14	Kr.	89 Ø.
2) Medlemsbidrag	1703	—	60 -
3) For Salg af Skrifter	164	—	84 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„ -
5) Renter af Foreningens Kapital	400	—	„ -
6) Renter fra Sparekassen	4	—	29 -
	2487	Kr.	62 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorar	526	Kr.	„ Ø.
2) Bogtrykkerarbejde og Papir	1426	—	65 -
3) Bogbinderarbejde	63	—	78 -
4) Budets Løn og Procenter	40	—	88 -
5) Forskjelligt	40	—	99 -
	2098	Kr.	30 Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1884	389	—	32 -

Foreningen har siden sidste offentlige Meddelelse udgivet:

For 2det Halvaar 1884: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 5te Binds 1ste Hefte (S. 1—255). Maj 1885.

For 1ste Halvaar 1885: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 5te Binds 2det Hefte (S. 255—488). Avgust 1885.

For 2det Halvaar 1885: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 5te Binds 3dje Hefte (S. 489—744) December 1885.

Paa Aarsmødet d. 19de Maj 1885 udtraadte Bibliotheksassistent S. M. Gjellerup af Bestyrelsen, men gjenvalgtes. Bestyrelsen bestaar nu i November 1885 af Professor, Dr. jur. J. C. H. R. Steenstrup, Arkiv-

assistent C. F. Bricka, Kontorchef J. Grundtvig, Professor, Dr. phil. E. Holm og Bibliotheksassistent S. M. Gjellerup. Af disse er Professor Holm Foreningens Formand, Arkivassistent Bricka dens Sekretær.

Foreningen, som i Juli 1884 talte 792 Medlemmer, har siden mistet ved Dødsfald 28 Medlemmer, og 30 have udmeldt sig, men til samme Tid er der indtraadt 35 nye Medlemmer, saa at den i November 1885 har et Medlemsantal af 769, af hvilke 218 betale halvt Kontingent, de 146 som Medlemmer af den norske og de 72 som Medlemmer af den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(November 1885.)

De med * betegnede erlægge som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Åkerhielm, L., Friherre, Kancelliraad, Stockholm.
*Aall, D. M., Cand. juris, Christiania.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
*Aas, P. N., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
*Aas, A. K., Skoleinspektør, Frederiksstad.
*Åstrand, G., Student, Upsala.
Adeler, C. S. T., Baron.
Adler, B. D., Grosserer.
Adolph, Grosserer.
Agerholm, E. V., Kaptajn,
*Alin, O., Professor, Upsala.
*Andersen, S. C., Generalkonsul, Christiania.
Andersen, A. H., Sognepræst t. Tømmerup (Kallundborg).
Andersen, A., Handelsagent.
Andersen, V., Kand., Aalborg.
Ancker, P. M., Auditør.
Ankjær, A. E., Overlærer, Aalborg.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
*Arcadius, C. O., Folkehøjskoleforstander, Majoreberg, Sverrig.
Arenstorff, C. J. v., Godsejer, Dronninggaard.
Arlaud, A., fhv. Kontorchef.
*Arnesen, K. A., resid. Kapellan, V. Thoten, Norge.
*Arnet, R. R., Provst, Sognepræst t. Vedø, Norge.
*Aubert, L. M. B., Dr. jur., Professor, Christiania.
Aumont, A., Stud. mag.

Baagøe, Cand. theol., Aarhus.
*Baashuus, J., Grosserer, Christiania.
Bache, C. P. M., Departementsdirektør.
Bache, N., Cand. jur.
*Bachke, A. S., Bergskriver, Throndhjem.
*Bachke, O. A., Dr. jur., Højesteretsassessor, Christiania.
*Bagge, A., Adjunkt, Nyköping.
Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
Bang, F. S., Justitsraad, Kasserer i Privatbanken.
Bang, J. H., Professor.
Bang, P. C., Oberstlieutenant af Artilleriet.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Føvling (Kolding).
Bang, C., Kasserer.
*Bang, A. C., Dr. theol., Sognepræst, Christiania.
Barfod, F.
Barth, A., Fuldmægtig.
Baruël, E., Cand. mag.
Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
Bech, P. F., Grosserer.
*Beer, M., Auditør, Christianssand.
Bendix, W.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Bergh, V., Cand. phil.
*Bergh, K., Overretssagfører, Bergen.
*Bergh, J., Højesteretsadvokat, Throndhjem.
*Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
*Bergström, P. A., Landshøvding, Örebro.
Berlien, J. H. F., fhv. Arkivsekretær.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Kammerherre, Hofjægerm., Lensbaron t. Sønderkarle.
Bessesen, B. T., fhv. Provst, Kvindherred, Norge.
Besthorn, R., Cand. philol.
Bielke, J., Stiftsdame.
Bille, C. St. A., Kammerherre.
Bille, F. E., Kammerherre, Gesandt, Stockholm.
Bille-Brahe, J. C., Kammerherre, Stiftamtmand, Baron.
Bille-Brahe, C. S., Baronesse, Egeskov.
Bing, A., Proprietær, Mullerupgaard (Slagelse).
Bing, H., Fabrikant.
Bing, L., Vexellerer.
Bing, H. M., Bankkasserer.
*Birch-Reichenwald, C., Sorenskriver. Christiania.
*Birkeland, M., Rigsarkivar, Christiania.
Bischoff, P. J. J., Adjunkt, Randers.

Bloch, V., Rektor.
Bloch, J., Arkivfuldmægtig.
Blom, O. E., Oberstlieutenant af Artilleriet.
*Blom, A., Cand. mag., Skien.
*Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
Boesen, F., Stud. jur.
*Boethius, S. J., Docent, Upsala.
Boldt, H. V., Translatør.
Bondesen, J. H. T., Professor, Skolebestyrer.
Bondesen, J. M. G., Provst, Sognepræst t. Stillinge (Slagelse).
Borch, G. F., Dr. med.
Bornemann, J. A., Lic. theol., Professor.
Borup, L. C., Borgmester.
Boye, P. H., fhv. Kontorchef.
Brandt, C. J., Præst.
*Brandt, F., Dr. jur., Professor, Christiania.
Branner, V. J., Kommunelæge.
Branner, C., Stud. mag.
Brasch, C. H., Præst, Vemmetofte.
Brasch, O. M., fhv. Kollaborator.
Bregendahl, K. A., Kammerassessor, Fuldmægtig i det stat. Bureau.
Bricka, C. F., Arkivassistent.
Bricka, G. S., Adjunkt, Frederiksborg.
Brinck-Seidelin, F., Overretsassessor.
Brix, C. C., Professor, Skolebestyrer.
Broberg, C. A., Etatsraad, Grosserer.
*Brock, A., Cand. mag., Christiania.
Brock, P., Dr. phil., Slotsforvalter og Inspektør ved Rosenborg.
Brockenhuus-Schack, Grevinde, Giesegaard.
Bruun, C. V., Dr. phil., Justitsraad, Bibliothekar ved d. st. kgl. Bibl.
Bruun, F. C., Legationsraad.
Bruun, A. E., Hofbager.
Bruun, F. R. H. B., Sognepræst t. Levring (Viborg).
Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm.
Bruus, J. C. S., Kaptajn.
Bræstrup, C. L. T., Assistent i Overretten.
Brønniche, H. F., Skibslæge.
Bugge, G. N., Sognepræst t. Torrild (Aarhus).
Buhl, C. E. M., Frederikshavn.
Busck, A., Cand. polyt.
Busk, Lærer, Odense.
Bülow, F., Cand. phil.
Bøgh, N., Cand. phil.

Calundan, C. C. F., Arkivfuldmægtig.
*Carlson, F. F., fhv. Statsraad, Stockholm.
Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
*Carstens, C., Ingeniør, St. Michel, Finland.
*Caspari, J., Cand. mag., Christiania.
Casse, A. L., Dr. jur., Højesteretsassessor.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Nykjøbing p. M.
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerherre, t. Erholm og Søndergaarde.
*Celius, C. P., Skolebestyrer, Tromsø.
Christensen, C., Kammerraad, Hørsholm.
Christensen, Skræddermester.
Christensen, W., Stud. mag.
*Christie, H., Cand. jur., Christiania.
Cold, D. H. O., Dr. med., Justitsraad.
*Collett, A., Bureauchef, Christiania.
*Collett, J., Amtmand, Christiania.
Collin, E., Etatsraad.
*Collin, J., Postexpeditør, Hammerfest.
Crone, M. A. C., Sognepræst t. Horrested (Odense).
Crone, F., Exam. juris, Nyborg.

*Daae, L., fhv. Statsraad, Christiania.
*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave.
Dahl, N. S., Grosserer.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard (Aarhus).
Dahlenborg, J. C. L., Rektor, Aarhus.
Dahlerup, C. E., Amtmand, Herredsfoged, Odense.
Dahlerup, C. G., Sognepræst t. Øster-Ulslev (Nykjøbing p. F.).
Dahlerup, M. H. L., Stiftsprovst, Pastor emeritus.
Dahlerup, H. V., Sognepræst t. Ørbæk, Fyn.
*Dahll, L. C., fhv. Statsraad, Christiania.
Damgaard, A. K., Stiftsprovst, Odense.
Danneskjold-Samsøe, O. S., Gehejmekonferensraad, Greve, Nordfeld (Stege).
*Delgobe, C., Direktør, Ødegaardens Værk ved Brevig.
Deuntzer, J. H., Professor ved Universitetet.
Dithmer, L. N. M., Cand. jur., Assistent i Justitsministeriet.
Djørup, F. C., Læge.
Dons, Kaptajn, Daurup.
Dorph, H. P. K., Sognepræst t. Øster-Egesborg. (*Foren. Korresp.*)
Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hof-Bogtrykker.
*Drolsum, A. C., Universitetsbibliothekar, Christiania.
Düring-Rosenkrantz, E. F., Hofjægermester, Baron, Fredensborg.

Eberlin, A. E. C., fhv. Birkedommer.
Egholm, H. A., Isenkræmmer.
Ehlers, E. D., Konferensraad.
*Ekstrand, A., Oppebørselskommissær, Stockholm.
Elberling, E., Bibliothekar ved Rigsdagens Bibliothek.
Elmqvist, A. F., Adjunkt, Nykjøbing p. F.
*Engelschiøn, E. A., fhv. Sorenskriver, N. Aurdal, Norge.
Engelstoft, C. T., Dr. theol., Biskop, Odense.
Engelstoft, F. D. T., Sognepræst t. Munkebo (Kjærteminde).
*Eriksen, A. E., Rektor, Tromsø.
Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Esman, V. A., Sognepræst t. Karise (Kjøge).
Estrup, J. B. S., Konseilspræsident, Finansminister.

Fabricius, J. O., Provst, Sognepræst t. Magleby, Langeland.
*Falsen, C., Premierlieutenant, Vardøhus.
Fenger, H. M., Lic. theol., Præst.
Ferslev, H. C. L. V., Arkivassistent.
Feveile, R. S., Kaptajn, Klokker.
Fibiger, J. H. F., Sognepræst t. Ønslev, Falster.
Fiedler, J. C. G. S., Postexpeditør, Fuglebjerg.
Finsen, V. L., Dr. jur., Højesteretsassessor.
*Fliflet, N., Overretssagfører, Hamar.
Fog, L. F., General.
Fog, B. J., Dr. theol. & phil., Biskop.
Fogh, E., Bogholder.
Forchhammer, J. N. G., Dr. phil., Rektor, Herlufsholm.
*Forseth, O. G., Gaardbruger, Øxendalen, Norge.
*Forstén, G., Kand., St. Petersborg.
*de Frese, T. G., Jægermester, Fristad, Sverrig.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
Friederichsen, P., Jægermester, Kjærstrup (Maribo).
Friis, C. C. J., Cand. phil.
Frijs, C. E. Krag-Juel-Vind-, Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve t. Frijsenborg.
*Fritzner, J., Dr. phil., fhv. Provst, Christiania.
*Fürst, V., Grosserer, Christiania.

Gad, G. E. C., Universitets-Boghandler.
Gamèl, A., Grosserer.
Giede, C. V., Overlærer.
Gjellerup, S. M., Bibliotheksassistent.
Gigas, V. T., Grosserer.
Gigas, E., Dr. phil., Bibliotheksassistent.

Gislason, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Gløerfeldt, B. V. V., Havneoppebørselskontrollør.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Gotschalck, E. G., Ritmester.
*Grandinson, K. G., Dr. phil., Stockholm.
Grave, N. J., Kaptajn.
Groothoff, A. V. H., Cand. jur., Assistent i Indenrigsministeriet.
Grove, G. L., Arkivassistent.
Grundtvig, J. D. N. B., fhv. Kontorchef.
Grüner, A. P., Kontorchef i Justitsministeriet.
Grünfeld, F., Dr. med., Overlæge.
*Gude, H., Professor, Karlsruhe.
Gyth, P. A., Herredsfuldmægtig, Kallundborg.

Haagen, Frøken.
Hage, A., Hofjægermester, Oremandsgaard.
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
Hagerup, E., Boghandler.
*Halvorsen, J. B., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Hambro, Baron, London.
*Hammar, A. N., Lektor, Karlskrona.
Hammerich, J., Forpagter, Iselinge (Vordingborg).
Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
Hannover, J., Underbibliothekar ved Universitetsbiblioheket.
Hansen, C. C. L., Pastor emeritus.
*Hansen, J., fhv. Provst, Christiania.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse.
Hansen, J. P., Etatsraad, Hjørring.
Hansen, J. S., Sognepræst t. Husby (Ringkjøbing).
*Hansen, N. S., Overretssagfører, Ibestad, Nordland.
*Hansen, O., Cand. phil., Christiania.
Hansen, C. B. V., Amtsfuldmægtig, Thisted.
Hansen, H. H. E., Apotheker, Hobro.
Hansen, C. N., Folkehøjskoleforstander, Oddense Folkehøjskole (Skive).
Harbou, F. H. W., Premierlieutenant.
Harder, F. C. C., Kancellist i Civillisten.
*Hartmann, G. A., Bankdirektør, Throndhjem.
*Hartmann, H. K., Distriktslæge, Vadsø, Norge.
Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm.
*Hauan, J. A., Lensmand, Hammerfest.
Hauch, A. G. Ø., Skolebestyrer.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Sognepræst t. Hisø (Arendal).
*Heftye, T. J., Konsul, Christiania.

Hegel, F. V., Justitsraad, Universitets-Boghandler. (*Foren. Kasserer.*)
Heiberg, G., Provst, Sognepræst t. Vemmelev (Slagelse).
Heiden, F., Præst, Fredericia.
Heise, C. A. L., Dr. phil., Overlærer, Roskilde.
Heise, C., Bryggeribestyrer, Helsingør.
Helms, J., Skolebestyrer.
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Herbst, C. F., Justitsraad, Musæumsdirektør.
*Hermanstorff, L., Cand. mag., Christiania.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Dr. phil., Stockholm.
Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
Hjort, J. M. L., Provst, Sognepræst t. Elmelunde.
Hiort, H. J., Grosserer.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Kommunelæge.
Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Holm, J. J., Boghandler.
Holm, J. H. T., Læge.
Holm, F. C. J., Grosserer.
Holstein, L. H. C. H., Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve t. Holsteinborg. (*III*)
Holten, J. J., Kammerjunker, Birkedommer, Hørsholm.
Hoppe, J. C., Amtmand, Randers.
*Horn, H., Exspeditionssekretær, Christiania.
*Horn, J. O., Toldkasserer, Moss.
Horn, F. Winkel, Dr. phil., Skolebestyrer.
Hornemann, G. M., Cand. mag.
*Hornemann, J. H., Forstander, Throndhjem.
Hoskiær, Overretssagfører, Godsforvalter, Frederikslund (Odense).
*Huitfeldt-Kaas, H. J., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Hvass, A. N., Cand. juris.
Hølaas, A., Statsrevisor, Christiania.
Høst, A. F., Justitsraad, Universitets-Boghandler.
Høst, C., kgl. Hof-Boghandler.

Jacobsen, Godsforvalter ved Stamhuset Tjele (Viborg).
Jacobsen, J. C., Dr. phil., Kaptajn, Brygger.
Jacobsen, C., Brygger.
*Jacobson, L. T., Landmaaler, Eskilshem, Sverrig.
Jansen, C. J., Forpagter, Hverringe (Kjærteminde).
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Ibsen, E., Overlærer, Sorø.
Jensen, C., Godsejer, Fredsholm (Nakskov).

Jensen, K., Boghandler.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø.
Jensen, C. C., Bogholder.
Jermiin, H. H., Kaptajn, Stamhusbesidder, Ausumgaard.
Jespersen, E. J. M., Boghandler, Nakskov.
Jetsmark, J., Generaldecisor.
*Johansen, S., Stud., Christianssand.
Jonquières, J. A. F. de, Justitsraad, Kontorchef.
Irminger, C. L. C., Viceadmiral, Kammerherre.
Isberg, S. V., Grosserer.
Juel, C. J. H. B., Etatsraad, Overretsprokurator.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
Jørgensen, A. D., Gehejmearkivar.
Jørgensen, B. S., Professor, Lektor ved Landbohøjskolen.
Jørgensen, C. P. J., Cand. philol.
Jørgensen, S., Lærer, Kistrup (Faaborg).

Kahl, Provst, Sognepræst i Lund.
Kalkar, O., Skoleinspektør og Overlærer, Viborg.
Kall, M. D. N., Postmester.
*Kallevig, H. S., Kjøbmand, Arendal.
*Kallevig, H., Kjøbmand, Arendal.
Kampmann, H. C., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
*Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
*Karlson, K. H., Kand., Upsala.
Kauffmann, H., Adjunkt, Randers.
*Kempe, J. A., Cand. phil., Lund.
Kiellerup, J., Godsejer, Visborggaard (Aalborg).
Kinch, J. F., Overlærer, Ribe.
*Kiær, A., Underbibliothekar, Christiania.
Klein, C. S., Dr. jur., Gehejmeetatsraad, Højesteretsassessor.
Klein, R., Boghandler.
*Klemming, G. E., Overbibliothekar, Stockholm.
Klingenberg, K., Assistent.
Klubien, A. H. F., Højesteretsadvokat.
*Knobelauch, O., Boghandler, Christiania.
Knudsen, H., Pastor emeritus.
Knudtzon, N. H., Grosserer.
Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg (Aarhus).
Koch, J. G. C. F., Etatsraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Højesteretsassessor.
Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Brønshøj.
Koch, P. F., Etatsraad, Godsforvalter, Vemmetofte.
Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.

*Koren, C. B., Stud. philol., Christiania.
Kornerup, L. F., Skibsbygmester.
Kranold, C. J. C. F., Kaptajn, Aarhus.
Krarup, J. F., Registrator i Gehejmearkivet.
Krieger, A. F., Dr. jur. & phil., Højesteretsassessor.
Krieger, W., Partikulier.
Kringelbach, G., Kontorchef i Kongerigets Archiv.
Krogh, C. C. v., Kammerjunker, Ritmester.
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
*Kulsberg, O., Cand. mag., Christiania.
Købke, J. P., Oberst, Generalintendant.

*Langaard, C., Kontorchef, Christiania.
Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, C. V., Generaldirektør for Skattevæsenet.
Langkilde, H. P., Godsejer, t. Juulskov (Odense).
Langkilde, C. V., Student.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, E. F., Overretsassessor.
Larsen, V. L., Præst.
*Lassen, W., fhv. Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberstlieutenant af Artilleriet.
Lasson, T. O., Grosserer.
Laursen, L. R., Stud. mag.
Lautrup, C. L. A., Auditør.
Leemejer, J., Inspektør.
Levin, S., Distriktslæge, Farsø.
Levinsen, N., Højesteretsadvokat.
Levy, M., Etatsraad, Bankdirektør.
Levy, M. A., Grosserer.
Liebe, C. C. V., Højesteretsadvokat.
Liebenberg, F. L., Litterat.
Liisberg, H. C., Assistent ved Samlingen paa Rosenborg.
Lillienskiold, P. A. M., Højesteretsassessor.
Lind, H. Ø., Adjunkt, Randers.
Lind, Th., Boghandler.
Lind, H. D., Sognepræst t. Søby, Ærø.
Lindberg, C. J., Justitsraad, Borgmester, Assens.
Linde, A. C. P., Kammerherre, Konferensraad, Departementschef.
Linde, T., Overretsassessor.
*Linder, N., Lektor, Stockholm.
*Linnell, L., Stud., Lund.
Linnemann, S., Konferensraad, Bankdirektør.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.

Lohse, O. C., Overlærer, Horsens.
Lomborg, Lærer, Vordingborg.
Lollesgaard, Proprietær, Hannesborg (Odense).
Lorck, F. A., Vexelmægler.
Lorenzen, M., Cand. mag.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Redaktør.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
Lund, C. C., Kontorchef i Indenrigsministeriet.
Lund, H. C. A., Cand. mag.
Lund, T. P., Borgmester, Svendborg.
Lund, T., Dr. phil.
Lund, T. A., Fuldmægtig i Justitsministeriet.
Lund, F. C., Proprietær, Aldersro (Kallundborg).
*Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.
Lund, C., Kontorchef i Finansministeriet.
*Lundell, J. A., Bibliotheksamanuensis, Upsala.
*Lundgreen, H., Bankdirektør, Throndhjem.
*Lundh, O. G., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Lunn, V., Ingeniør, Knabstrup (Kallundborg).
Lyngbye, C. A., Cand. philol.
Lynge, H. H. J., Boghandler.
Løffler, J. B., Arkitekt.
Løvenskiold, C. L., Kammerherre, Overhofmarskal.
Løvgreen, Kontorchef, Næstved.
*Løvvig, C., Lensmand, Sveen, Norge.

*Månsson, L., fhv. Rigsdagsmand, Tranemåla, Sverrig.
Madsen, A. J. C. E., Oberst af Artilleriet.
Madvig, J. N., Dr. jur. & phil., Gehejmekonferensraad.
*Malmström, C. G., Rigsarkivar, Stockholm.
Mansa, C., Godsejer.
Mantzius, Cand. phil., Birkerød.
*Martinsen, G., Brugsejer, Drammen.
Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Mazar de la Garde, D., Cand. phil.
Meinert, A. V., Sognepræst t. Flødstrup (Nyborg).
Melby, C. C., Stud. jur.
Melchior, Grosserer.
Meldahl, F., Etatsraad, Direktør for Kunstakademiet.
Meyer, A., Justitsraad, Amtsvejinspektør, Randers.
Meyer, F., Højesteretsassessor.
*Meyer, T., Grosserer, Christiania.
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
Michelsen, A., Lærer, Hobro.

Mollerup, H. A., Gehejmekonferensraad.
Mollerup, W., Dr. phil.
Moltke, E. G., Kammerherre, Greve, t. Nørager (Slagelse).
Moltke, F., Hofjægermester, Lensgreve t. Bregentved.
Moltke, C. C. H., Kammerherre, Greve, t. Lystrup.
Moltke, F., Overauditør, Birkedommer, Fredensborg.
*Monsen, M. G., Grosserer, Stavanger.
*Montan, E. V., Dr. phil., Professor, Stockholm.
Moresco, J. A., Grosserer.
*Morgenstierne, B., Bureauchef, Christiania.
Morville, N. G. C., Justitssekretær ved Overretten i Viborg.
*Munk, S., Stud. philol., Christiania.
Müffelmann, H., Proprietær, Lyngby.
Müller, C. L., Dr. phil. & Lic. theol., Etatsraad, Musæumsdirektør.
Müller, H. C. D., Sognepræst t. Ledøje.
Müller, V. T. C., Kontorchef.
Møller, J., resid. Kapellan i Odense.
Møller, A., Kancelliraad, Overretsprokurator, Viborg.
Møller, O. L., Dr. med., Physicus, Aalborg.
Møller, E., Forretningsfører.
Møller, Th., Cand. phil.
Møller, M. L., Lærer, Korsør.
Møller, N., Stud. jur.
Mørch, B. H., Overlærer, Randers.

Neergaard, de, Frue, t. Oxholm (Aalborg).
Neergaard, G. W., Stud.
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Justitsminister.
*Nerman, A., Boghandler, Karlstad.
*Nicoll, J., Cand. jur., Christiania.
Nielsen, O., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
Nielsen, G., Fabrikant.
Nielsen, H., Cand. theol., Aarhus.
Nielsen, H. J., Cand. mag.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Universitetsstipendiat, Christiania.
*Nielsen, K. K., Overlærer, Lillehammer.
*Nielsen, O. A., Lensmand, Odnes, Norge.
*Nilsson, A., Lieutenant, Malmö.
*Nisson, W., Redaktør, Christiania.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
Nyrop, C., Cand. juris.
*Nyström, J. F., Docent, Upsala.

Nægler, M. B., Kammerherre, Oberst, Hofchef.
Nørregaard, J. P., Direktør.

*Odhner, C. T., Dr. phil., Professor, Lund.
Olbers, M., Kamerér, Göteborg.
Oldenburg, V., Byfoged, Odense.
Olsen, J. L., Hofbager.
*Olsen, J. Kullman, resid. Kapellan, Ølve (Terøen).
*Olsen, F., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
*Olséni, N., Cand. phil., Lund.
Otto, Th., Cand. polit.
Ottosen, J., Cand. mag.
Oxholm, Hofjægermester, Rosenfeldt.

Paludan, J., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Pappenheim, M., Dr. jur., Privatdocent, Breslau.
*Paus, C., Proprietær, Kjellestad (Brevig).
*Pedersen, S., Klokker, Bragernæs (Drammen).
*Pedroso, Z. C., Professor, Lissabon.
Petersdorff, C. A., Kammerherre, Lensgreve t. Reepstorff (Odense).
Petersen, H. G., Overpostmester.
Petersen, H. H., Sognepræst t. Tiset (Aarhus).
Petersen, A., Lærer, Valløby (Kjøge).
Petersen, T. E., Overformynder.
Petersen, J., Apotheker.
Petersen, Lærer, Østermariæ (Nexø).
Petersen, R., Sognepræst t. Snodstrup (Frederikssund).
Petersen, K. N. H., Dr. phil., Insp. ved de antikvar. Mindesmærkers Bevaring.
*Peterson, Th., Konsul, Moss.
Piper, V. C., Bagermester.
*Platou, P., Grosserer, Christiania.
Ploug, C. P., Dr. phil.
Plum, P. A., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Plum, P., Vinhandler.
*Posse, A., Greve, Stockholm.
Povlsen, A., Folkehøjskoleforstander, Ryslinge (Odense).
*Prebensen, N., Cand. jur., Christiania.
Prytz, F., Grosserer.
Puggaard, R., Grosserer.

Quaade, G. J., Gehejmekonferensraad, Kammerherre.
*Quiding, N., Boghandler, Lund.

Raben-Levetzau, J., Gehejmekonferensraad, Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve t. Christiansholm.
Randrup, F. E. M., Prokurator.
Rasmussen, R. C., Musikus.
Rasmussen, L. A. F., Provst, Sognepræst t. Stenstrup (Odense).
Rasmussen, O. F. C., Etatsraad, Godsforvalter, Gisselfeld.
Regenburg, T. A. J., Dr. phil., Stiftamtmand, Skanderborg.
Reiersen, C. F. K., Pastor emeritus.
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
Richter, J. C. L., Præst, Vejle.
Rietz, A., Stud., Lund.
Rimestad, C., Højesteretsassessor.
Ring, H. H., Bankkasserer.
Rist, P. F., Kaptajn, Helsingør.
Rode, V. M., Overretsprokurator.
Rosenberg, C., Dr. phil.
Rosendahl, O. W., Premierlieutenant, Bogholder.
Rosendal, Folkehøjskoleforstander, Vinding (Vejle).
Rosenkrantz, I. G. L. A., Baron.
*Rosenkrone, G. Hoff-, Stamhusbesidder t. Rosendal, Norge.
Rosenstand, F. V. F., Etatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
Rosenørn, E. E., Gehejmekonferensraad, Kammerherre.
Rosenørn, M. H., Gehejmekonferensraad, Kammerherre.
Rosenørn-Lehn, E., Hofjægermester, Baron, t. Hvidkilde.
Rosenørn-Lehn, O. D., Udenrigsminister, Lensbaron t. Guldborgland og Lehn.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm (Varde).
Rosing, H. P. M., Overlærer, Sorø.
Rothe, V., Konferensraad.
Rothe, P. C., Dr. theol., Stiftsprovst.
Ræder, J. G. F., Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Ræder, G., Proprietær, Dyrhavegaard (Kolding).
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.
Rørdam, T. S., Dr. phil., Sognepræst.
Rørdam, G., Fuldmægtig ved Landbohøjskolen.

*Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Christiania.
Scavenius, C. S, Godsejer, t. Klintholm.
Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs (Skjelskør).
Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
*Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing p. Mors.

Schartau, E. W. B., Sognepræst t. Strö, Sverrig.
*Scheel, A. V., Byretsassessor, Christiania.
Scheel, L. V., Toldforvalter, Nakskov.
Scheel, F. C. R., Kammerherre, Hofjægermester, Greve, t. Stamhuset Rosenkrantz, Rygaard.
*Schjelderup, W. M., Cand. juris, Bergen.
*Schirmer, H. M., Arkitekt, Christiania.
*Schjøth, H., Adjunkt, Christiania.
Schlegel, J. F., Gehejmeetatsraad.
Schleisner, P. A., Dr. med., Etatsraad, Stadslæge.
*Schmidt, L., Bogtrykker, Laurvig.
Schmidt, L. H., Præst.
Schmidt, V., Dr. phil., Professor.
Schmidt, W. G., Mægler.
Schmidt, C. P. Christensen, fhv. Kollaborator.
Schmidt, L. F., Adjunkt, Horsens.
Schnipp, A., Boghandler, Helsingør.
Schousboe, V. C., Sognepræst.
Schrøder, L., Cand. theol., Folkehøjskoleforstander, Askov.
Schurmann, J. C., Dr. theol., Professor, Seminarieforstander, Sognepræst, Skaarup (Svendborg).
Schwartzbrem, L. H. P., Provst, Sognepræst t. Slagslunde.
Schwenn, P. R. H. T., Overretssagfører, Aarhus.
*Schybergson, M. G., Professor, Helsingfors.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Breslau.
Schøller, Kammerherreinde, t. Margaard (Odense).
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafstationsbestyrer, Namsos, Norge.
Secher, V. A., Dr. jur., Arkivassistent.
Sehested, H., Hofjægerm., Kammerjunker, Brændeskov (Svendborg).
Sehested, Th., Frøken.
*Silfverstolpe, C. G. U., Kammerherre, Stockholm.
*Simonsen, P., Kjøbmand, Christiania.
Skeel, V. S., Kammerherre.
Skjelderup, J., fhv. Postmester, Christiania.
Skovboe, C. F., residerende Kapellan, Nyborg.
Skrike, A., Gehejmelegationsraad.
Slomann, E., Skolebestyrer.
*Smerling, C. F., Kancelliraad, Stockholm.
Smith, C. N., Provst.
Smith, F. L. E., Læge, Vejle.
Smith, M. F. G., Jægermester, Rudbjerggaard (Nakskov).
*Smith, S. B., Universitetsbibliothekar.
Smith, J. J., Lensnotar, Jönköping.

Sommer, C., fhv. Distriktslæge.
Sommersted, A. W., Overkrigskommissær.
Sporsén, S., Cand. jur.
*Stabell, H., Redaktør, Frederiksstad.
Stadfeldt, S. A. N., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Stage, C., Boghandler.
*Stang, E., Højesteretsadvokat, Christiania.
*Steen, F. M. B., Sorenskriver, Førde, Nordfjord.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steffensen, H. C., Generalauditør.
*Steinnordh, J., Dr. theol. & phil., Lektor, Linköping.
Stemann, Hofjægermesterinde, Helsingør.
Stephens, G., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Sthyr, H. V., Lic. theol., Professor ved Universitetet.
*Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Strokirk, W. T., Kancelliraad, Stockholm.
Strunk, C. A. F., Justitsraad, Musæumsinspektør.
*Strøm, C. A., Lensmand, Throndenæs, Norge.
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris.
*Strøm, F., Overretssagfører, Moss.
*Strøm, H. M., Sorenskriver, Stavanger.
Stub, C. F., Sognepræst t. Glostrup.
*Svedelius, W. E., Professor, Upsala.
Svegaard, P., Lærer, Sorø.
Sødring, E., Cand. phil.
*Søraas, Cand. mag., Christiania.
Sørensen, S. A., Kaptajn.
Sørensen, L. S., Stiftsprovst, Sognepræst t. Kjeldby.
Sørensen, C. T., Kaptajn.
Sørensen, A., Cand. mag., Hobro.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.
*Sørenssen, N. E., Sorenskriver, Tønsberg.

*Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg (Södertelje).
Tang, C. N., Konferensraad, Viborg.
*Taube, B., Baron, Amanuensis, Stockholm.
*Thaulow, F., Læge, Ringerike, Norge.
Theilade, P. A. F., Provst.
Theisen, K., Skolebestyrer, Kolding.
Thiele, F. A., Borgmester, Skanderborg.
Thiele, J. R., Cand. jur., Assistent ved den kgl. Kobberstiksamling.
Thiset, A., Arkivassistent.
Thomassen, C. F., Lærer.

*Thomle, J. S., Dr. jur., Justitiarius i Højesteret, Christiania.
*Thomle, A., Højesteretsassessor, Christiania.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorson, E. M., fhv. Bibliothekar.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, S. B., Professor, Skolebestyrer.
*Thuesen, J., Sorenskriver, Bergen.
Thyregod, C. A., Lærer.
Tietgen, C. F., Etatsraad, Bankdirektør.
*Tischendorf, G. L., Cand. theol., Christiania.
Tommerup, P., Sognepræst t. Toksværd (Næstved).
Trier, E., Cand. theol.
Trier, L., Cand. phil.
*Trägårdh, L. J., Sognepræst t. Kjerstorp, Sverrig.
Tuxen, N. E., Direktør ved Orlogsværftet.
Tvermoes, R., Grosserer.
Tüchsen, P. C., Sagfører, Faaborg.

*Unger, C. R., Dr. phil., Professor, Christiania.
Unsgaard, I. E. H. V., Kammerh., Stiftamtmand, Nykjøbing p. F.
*Urbye, C. A., Sorenskriver, Stenkjær, Throndhjem.
Urne, A., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Ussing, J. L., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Ussing, O. Algreen-, Kammerjunker, Kontorchef i Justitsminist.

Waage, O., Lic. theol., Provst, Sognepræst t. Herlufmagle (Næstved).
*Wachtmeister, H. G., Greve, Arup, Sverrig.
Wad, G. L., Cand. polit.
Wad, C. D., Assistent ved Statsbanerne, Fredericia.
Vahl, J., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Waitz, G., Geh.-Regierungsrath, Berlin.
Valeur, C. T., Enkefrue.
Wallick, C. W. J. N., Justitiarius i Kriminalretten.
Warburg, C. A., Fabrikejer.
Warburg, E. F. V., Sognepræst i Svendborg.
*Warmuth, C., jun., kgl. Hof-Musikhandler, Christiania.
Vaupell, O. F., Oberst.
Vaupell, F. L., Sognepræst t. Lunde (Vardo).
*Wedberg, J. O., Justitsraad, Stockholm.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geh.-Legationsraad, Direktør i Udenrigsministeriet.
*Vedeler, G. F., Kaptajn, Horten.
Weeke, F. H. C., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.

Wegener, C. F., Dr. phil., Gehejmekonferensraad.
*Weibull, M., Dr. phil., Professor, Lund.
Weis, A., Cand. polyt., Møller, Aarhus.
Weitemeyer, H., Cand. mag.
Vestergaard, F. C. B. S., Borgmester, Nykjøbing p. Mors.
Westergaard, C. J., Justitsraad, Fuldmægtig i Krigsministeriet.
Westesen, B. Q., Pastor emeritus.
*Westling, G. O. F., Docent, Stockholm.
*Westrin, T., Dr. phil., Stockholm.
*Westrum, A., Lærer, Stavanger.
Westrup, J. S., Kaptajn.
Wichfeld, J., Kammerherre, t. Stamhuset Engestofte.
Wiese, G. C. C., Overretssagfører.
*Wieselgren, H., Bibliothekar, Stockholm.
Willer, M., Varemægler.
*Willmann, A., Premieraktör, Stockholm.
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Hofjægermester, t. Sanderumgaard (Odense).
*Winge, A., Konsul, Christiania.
Winstrup, L. A., Justitsraad, Bygningsinspektør, Kolding.
Winther, C. M., Overretsprokurator.
Vinther, J. N., Lærer, Birkerød.
Winther, N., Prokurator, Hjørring.
*Winther, T., Adjunkt, Skien.
Vogelius, R., Redaktionssekretær, Frederikshavn.
*Voigt, L. J., Toldinspektør, Frederikshald.
Wold, R., Frøken.
Worm, R. T., Sognepræst t. Gudom (Lemvig).
Wroblewsky, O. B., Boghandler.
Wulff, E. L., Cand. jur.
van Wylich, P. F. N., Herredsfoged, Viborg.
*Væringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahle, P. C., Sognepræst t. Vallensved (Næstved).

Øllgaard, F. A. M., Byfoged, Slagelse.
Østerberg, F., Cand. phil.
*Østgaard, H. R., Lensmand, Gudbrandsdalen.
*Øverland, O. A., Arkivassistent, Christiania.

Kjøbenhavn. Arbejderforeningen af 1860.
Athenæum.
Garnisonsbibliotheket.
Gehejmearkivet.
Generalstaben.
Japetus, Læseforening.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Metropolitanskolen.
Musaion, Læseselskab.
Officersskolen.
Rigsdagens Bibliothek.
Det statistiske Bureau.
Studenterforeningen.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskolen.
Stiftsbibliotheket.
Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskolen.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Kommunebibliotheket*.
Musæet*.
Christiania. Athenæum*.
Det Deichmanske Bibliothek*.
Den kgl. norske Marinekommando*.
Det norske Rigsarkiv*.
Storthingets Bibliothek*.
Studentersamfundet*.
Det kgl. norske Frederiks Universitet*.
Christianssands Stiftsseminarium*.
Christianssunds lærde og Real-Skole*.
Drammens lærde og Real-Skole*.
De Unges Samfund*.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stadsbibliothek*.
Göteborgs Musæums Bibliothek*.
Herlufsholms Skole.
Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Latin- og Realskole.
Læseforening.
Kronborg Garnisonsbibliothek.

Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Göteborgske Nations Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Skaanske Nations Bibliothek*.
Smaalands Nations Bibliothek*.
Universitetsbibliotheket.
Nykjøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Odense Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Randers lærde Skole.
Reykjavik lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Ringsted-Alsted Herreders theologiske Læseforening.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne højere Realskole.
Skiens Latinskole*.
Sorø Akademi.
Stavanger Kommunebibliothek*.
Stockholm. Högre Lärarinneseminariet*.
Jakobs lägre Elementar-läroverk*.
Norra Latinläroverket*.
Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*.
Throndhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Studenterkorpsets Bibliothek*.
Vexiö högre Elementar-läroverk*.
Viborg Kathedralskole.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10de Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

En af Bestyrelsen antagen Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af to dertil valgte Revisorer, fremlægges paa det næste Aarsmøde.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde og, hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^2/_3$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Historisk Tidsskrift,

Femte Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Femte Binds første Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri.
1885.

Udgivet for 2det Halvaar 1884.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af: Bibliotheksassistent **S. H. Gjellerup**, Professor **J. Steenstrup**, Arkivassistent **C. F. Bricka**, Kontorchef **J. Grundtvig** og Professor **E. Holm.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—6 Bind, 1840—45. (1ste Binds 1ste Hefte og 3dje Binds 1ste Hefte ere udsolgte.)

Nyt historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—5 Binds 1ste Hefte, 1846—52; redigeret af N. L. Westergaard, 5te Binds 2det Hefte og 6te Bind, 1854—56.

Historisk Tidsskrift, Tredie Række, redigeret af N. L. Westergaard, 1—3 Bind, 1858—64; redigeret af E. Holm, 4—6 Bind tilligemed Register til hele Rækken, 1865—69. (4de Binds 1ste Hefte og 6te Binds 1ste Hefte ere udsolgte. Bogladepris for alle 3 Rækker 6 Kr. Bindet, 3 Kr. Heftet, undtagen for 3dje Rækkes 6te Binds 2det Hefte, der koster 1 Kr. 65 Ø.)

Historisk Tidsskrift, Fjerde Række, redigeret af E. Holm, 1—6 Bind, 1869—78. (Bogladepris for 1ste, 3dje og 4de Bind 6 Kr. hvert, for 2det, 5te og 6te Bind 7 Kr. hvert.)

Historisk Tidsskrift, Femte Række, redigeret af C. F. Bricka, 1—5 Binds 1ste Hefte, 1879—85. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Historiske Aarbøger, til Oplysning og Veiledning i Nordens, særdeles Danmarks Historie, udgivne af C. Molbech. 1ste Del 1845, 2den Del 1848, 3dje Del 1851. (Bogladepris 2 Kr. 65 Ø. Delen.)

Historisk-biographiske Samlinger og Bidrag til den danske Sprog- og Literaturhistorie i ældre og nyere Tid, udgivne af C. Molbech. 1ste Hefte 1847, 2det Hefte 1849, 3dje Hefte 1851. (Bogladepris 1 Kr. 65 Ø. Heftet.)

Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter af J. P. F. Kønigsfeldt. 2den omarb. Udg. 1856. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

(Se Omslagets 3dje Side.)

Historisk Tidsskrift,

Femte Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

2

Femte Binds andet Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri.
1885.

Udgivet for 1ste Halvaar 1885.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af: Professor **J. Steenstrup**, Arkivassistent **C. F. Bricka**, Kontorchef **J. Grundtvig**, Professor **E. Holm** og Bibliotheksassistent **S. M. Gjellerup**.

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—6 Bind, 1840—45. (1ste Binds 1ste Hefte og 3dje Binds 1ste Hefte ere udsolgte.)

Nyt historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—5 Binds 1ste Hefte, 1846—52; redigeret af N. L. Westergaard, 5te Binds 2det Hefte og 6te Bind, 1854—56.

Historisk Tidsskrift, Tredie Række, redigeret af N. L. Westergaard, 1—3 Bind, 1858—64; redigeret af E. Holm, 4—6 Bind tilligemed Register til hele Rækken, 1865—69. (4de Binds 1ste Hefte og 6te Binds 1ste Hefte ere udsolgte. Bogladepris for alle 3 Rækker 6 Kr. Bindet, 3 Kr. Heftet, undtagen for 3dje Række 6te Binds 2det Hefte, der koster 1 Kr. 65 Ø.)

Historisk Tidsskrift, Fjerde Række, redigeret af E. Holm, 1—6 Bind, 1869—78. (Bogladepris for 1ste, 3dje og 4de Bind 6 Kr. hvert, for 2det, 5te og 6te Bind 7 Kr. hvert.)

Historisk Tidsskrift, Femte Række, redigeret af C. F. Bricka, 1—5 Binds 2det Hefte, 1879—85. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Historiske Aarbøger, til Oplysning og Veiledning i Nordens, særdeles Danmarks Historie, udgivne af C. Molbech. 1ste Del 1845, 2den Del 1848, 3dje Del 1851. (Bogladepris 2 Kr. 65 Ø. Delen.)

Historisk-biographiske Samlinger og Bidrag til den danske Sprog- og Literaturhistorie i ældre og nyere Tid, udgivne af C. Molbech. 1ste Hefte 1847, 2det Hefte 1849, 3dje Hefte 1851. (Bogladepris 1 Kr. 65 Ø. Heftet.)

Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter af J. P. F. Kønigsfeldt. 2den omarb. Udg. 1856. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

(Se Omslagets 3dje Side.)

Historisk Tidsskrift,

Femte Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Femte Binds tredje Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
1885.

Udgivet for 2det Halvaar 1885.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af Professor **J. Steenstrup**, Arkivassistent **C. F. Bricka**, Kontorchef **J. Grundtvig**, Professor **E. Holm** og Bibliotheksassistent **S. M. Gjellerup**.

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—6 Bind, 1840—45. (1ste Binds 1ste Hefte og 3dje Binds 1ste Hefte ere udsolgte.)

Nyt historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—5 Binds 1ste Hefte, 1846—52; redigeret af N. L. Westergaard, 5te Binds 2det Hefte og 6te Bind, 1854—56.

Historisk Tidsskrift, Tredie Række, redigeret af N. L. Westergaard, 1—3 Bind, 1858—64; redigeret af E. Holm, 4—6 Bind tilligemed Register til hele Rækken, 1865—69. (4de Binds 1ste Hefte og 6te Binds 1ste Hefte ere udsolgte. Bogladepris for alle 3 Rækker 6 Kr. Bindet, 3 Kr. Heftet, undtagen for 3dje Rækkes 6te Binds 2det Hefte, der koster 1 Kr. 65 Ø.)

Historisk Tidsskrift, Fjerde Række, redigeret af E. Holm, 1—6 Bind, 1869—78. (Bogladepris for 1ste, 3dje og 4de Bind 6 Kr. hvert, for 2det, 5te og 6te Bind 7 Kr. hvert.)

Historisk Tidsskrift, Femte Række, redigeret af C. F. Bricka, 1—5 Bind, 1879—85. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Historiske Aarbøger, til Oplysning og Veiledning i Nordens, særdeles Danmarks Historie, udgivne af C. Molbech. 1ste Del 1845, 2den Del 1848, 3dje Del 1851. (Bogladepris 2 Kr. 65 Ø. Delen.)

Historisk-biographiske Samlinger og Bidrag til den danske Sprog- og Literaturhistorie i ældre og nyere Tid, udgivne af C. Molbech. 1ste Hefte 1847, 2det Hefte 1849, 3dje Hefte 1851. (Bogladepris 1 Kr. 65 Ø. Heftet.)

Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter af J. P. F. Kønigsfeldt. 2den omarb. Udg. 1856. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

(Se Omslagets 3dje Side.)

rag til den danske Literaturs Historie af N. M. Petersen. I. Middelalderen. 1853. II. Reformationstiden. 1854. III. Det lærde Tidsrum. 1855—56. IV. Holbergs Tidsalder. 1857—58. V. Oplysningens Tidsalder. Første Afdeling 1860; Anden Afdeling 1861. VI. Register og Tillæg. 1864. (Hele Værket er udsolgt undtagen Registret, der koster 3 Kr.)

n dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1861. (Bogladepris 4 Kr.)

n hellige Birgitta og Kirken i Norden af Fr. Hammerich. 1863. (Udsolgt.)

ampen for Sønderjylland 1848—50 af Otto Vaupell. I. Krigen i 1848. 1863. II. Krigen i 1849. 1866. III. Krigen i 1850. 1867. (Alle tre Dele ere udsolgte. Andet Oplag er udkommet paa C. A. Reitzels Forlag.)

Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 af Holger Fr. Rørdam. 1ste Del med et Hefte Aktstykker, 1868—69, 2den Del med 2 Hefter Aktstykker, 1869—72, 3dje (sidste) Del med 4de og 5te Hefte Aktstykker, 1873—77. (Bogladepris for hver Del 7 Kr.)

Foreningens Medlemmer kunne faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af femte Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gjælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte: ellers betales det med 1 Kr.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønske at benytte sig heraf, ville behage at gjøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Indhold:

*) Den manglende Litteraturfortegnelse vil forhaabentlig kunne meddeles i næste Hefte.

Den danske historiske Forenings Medlemmer betale aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor E. Holm, Gamle Kongevej Nr. 15), dens Sekretær (Arkivassistent C. F. Bricka, Bülowsvej Nr. 44) og dens Kasserer (Universitetsboghandler, Justitsraad F. Hegel, Klareboderne Nr. 3) samt i J. H. Schubothes Boghandel (Silkegade Nr. 13) og af dennes Kommissionærer.

